

**UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE DREPT**

Cu titlu de manuscris
CZU: 340.11/.12 (043)

CIOBANU RODICA

**METODOLOGIA INTERDISCIPLINARĂ
ÎN RECONSTRUCȚIA PARADIGMATICĂ A DREPTULUI**

**Specialitatea 551.01 – TEORIA GENERALĂ A DREPTULUI
Teză de doctor habilitat**

Consultant științific:

Gheorghe AVORNIC,
doctor habilitat în drept,
551.01 – Teoria generală a dreptului

Autor:

Rodica CIOBANU,
dr., conf. univ.

CHIȘINĂU, 2021

© Ciobanu Rodica, 2021

CUPRINS

ADNOTARE (în română, rusă, engleză).....	5
LISTA ABREVIERILOR.....	8
INTRODUCERE.....	9

1. REPERE TEORETICO-METODOLOGICE DE CERCETARE A INTERDISCIPLINARITĂȚII ÎN DREPT

1.1. Demersuri totalizatoare în reconfigurarea statutului epistemic al dreptului	24
1.2. Reglementare, conceptualizare și proceduralizare în cercetarea juridică interdisciplinară....	46
1.3. Argumentul dependențelor interdisciplinare în drept: între concepte și instituții.....	60
1.4. Concluzii la capitolul 1.....	78

2. ȘTIINȚA DREPTULUI: ÎNTRE AUTONOMIE ȘI DEPENDENȚE INTERDISCIPLINARE

2.1. Abordarea retrospectivă a standardelor de actualitate în știința dreptului.....	79
2.2. Fluctuații cu impact interdisciplinar: între teoria dreptului și practica juridică.....	105
2.3. Relevanța unei construcții integrate a statului și dreptului în condițiile globalizării.....	135
2.3.1. <i>Dimensiuni conceptual-normative și praxiologice</i>	135
2.3.2. <i>Premise și valori de referință ale instrumentalizării teoretico-metodologice a dreptului</i>	157
2.4. Concluzii la Capitolul 2.....	173

3. INCOMENSURABILITATEA TRIADEI *PERSOANĂ – STAT – DREPT* DIN PERSPECTIVA UNEI RECONFIGURĂRI INTERDISCIPLINARE A DREPTULUI

3.1. Valențe de actualitate ale relației <i>persoană – stat – drept</i> în condițiile statului de drept	176
3.2. Obiectivarea relației <i>persoană – stat – drept</i> în instituționalizarea puterii și autorității	189
3.3. Legitimitatea și funcționalitatea dreptului: între moral și politic.....	210
3.4. Reactualizarea statutului persoanei în odinea juridică actuală.....	230
3.5. Concluzii la Capitolul 3.....	243

4. DE LA CONTROVERSE PRACTICE SPRE O RECONSTRUCȚIE PARADIGMATICĂ A DREPTULUI

4.1. Consistența contradicțiilor practice și coerența teoretică a dreptului	246
4.2. Raționalizarea interdisciplinarității din perspectiva reconstrucției metodologice a dreptului.....	269
4.3. Constituirea dimensiunilor paradigmei interdisciplinare a dreptului.....	299
4.4. Raționalitatea și responsabilitatea – principii metodologice ale paradigmei interdisciplinare a dreptului.....	320
4.5. Revendicarea metodologiei interdisciplinare în arealul științific al teoriei generale a dreptului	344
4.6. Concluzii la capitolul 4.....	359
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	361
BIBLIOGRAFIE	368
ANEXE (4).....	395
DECLARAȚIE PRIVIND ASUMAREA DE RĂSPUNDERE.....	398
CURRICULUM VITAE.....	399

ADNOTARE

CIOBANU Rodica. Metodologia interdisciplinară în reconstrucția paradigmatică a dreptului.

Teză de doctor habilitat în drept la specialiitatea 551.01 - Teoria generală a dreptului, Chișinău, 2021.

Structura tezei este constituită din: *Introducere*, patru capitole, *Concluzii generale și recomandări*, *Bibliografie* din 553 titluri, 4 anexe, 352 de pagini de text de bază. Rezultatele obținute sunt publicate în 69 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: metodologie interdisciplinară, paradigmă științifică, teoria dreptului, practică juridică, interdependențe disciplinare, sistem juridic, ordine juridică, legitimitate, autoritate, stat de drept, democratizare, persoană, criza științei juridice.

Scopul tezei: Reconceptualizarea statutului epistemic al dreptului, în condițiile standardelor actuale, printr-o perspectivă convergentă a teoriei și practicii juridice, în vederea determinării, modelării și fortificării fundamentelor metodologice interdisciplinare ale teoriei generale dreptului, care ar contribui la identificarea modalităților ce înlesnesc depășirea crizei științei juridice.

Obiectivele tezei: Fundamentarea teoretico-metodologică a interdisciplinarității dreptului în contextul tabloului științific contemporan; Demonstrarea necesității teoretico-practice a reconstrucției paradigmatică a dreptului, prin adoptarea metodologiei interdisciplinare în cadrul preocupărilor teoriei generale a dreptului; Conceptualizarea priorităților de realizare a cercetărilor științifice juridice naționale instituționale; Evaluarea cadrului național de reglementare a cercetării științifice raportat la standardele epistemice actuale; Investigarea caracterului integrat al dreptului prin determinarea dependențelor interdisciplinare și a gradului de compatibilizare a teoriei dreptului cu practica juridică; Configurarea naturii interdisciplinare, complexe și multivalente a teoriei generale a dreptului, în temeiul relației dintre persoană-stat-drept; Elaborarea modelului paradigmei reconceptualizate a dreptului, în temeiul adoptării metodologiei interdisciplinare; Identificarea dimensiunilor prioritare ale metodologiei interdisciplinare a dreptului; Formularea principiilor metodologice ale paradigmei interdisciplinare a dreptului.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute rezidă în realizarea unui studiu amplu privind reconstrucția paradigmatică a dreptului prin reconceptualizarea cadrului disciplinar al teoriei generale a dreptului, în vederea fortificării dimensiunii sale metodologice, prin adoptarea interdisciplinarității ce ar contribui la depășirea crizei științei juridice și ar determina dezvoltarea liniară în condițiile actuale. Originalitatea tezei constă în dezvoltarea unui nou cadru de valorificare problematică a teoriei dreptului, care este racordat la tendințele majore ale științei postmoderne – cadrul paradigmatic multi-, inter- și transdisciplinar.

Rezultatele științifice principial noi ce contribuie la soluționarea unei probleme științifice constă în fundamentarea reconceptualizării paradigmei științifice a dreptului prin aplicarea metodologiei interdisciplinare asupra convergenței dintre teoria și practica juridică, ceea ce a contribuit la elucidarea caracterului complex al axei de configurare *persoană-stat-drept*, determinând stabilirea dimensiunilor și principiilor de reconfigurare a relațiilor dintre cadrul epistemic și pragmatic, în vederea identificării soluțiilor de eficientizare a dreptului și de depășire a crizei științei juridice prin fortificarea dimensiunii metodologice (generale, fundamentale și alicative) a teoriei generale a dreptului.

Valoarea teoretică a tezei constă în profilarea paradigmei interdisciplinare în temeiul dimensiunilor prioritare ale dreptului și a principiilor metodologice actuale, indicând platforma de apropiere dintre teoria și practica juridică, precum și determinarea căilor și modalitățile de depășire a crizei științei juridice, ca etapă primară în depășirea crizei dreptului, prin modelarea și fortificarea fundamentelor metodologice interdisciplinare ale teoriei generale a dreptului.

Valoarea aplicativă a tezei se relevă pe două dimensiuni: una vizează crearea unui suport metodologic solid pentru cercetarea științifică juridică și a unei platforme de dialog interdisciplinar; alta este centrată pe reactualizarea rolului activ al persoanei în formula actuală a statului de drept și în știința juridică.

Implementarea rezultatelor cercetării. Rezultatele lucrării au fost prezentate la multiple foruri științifice, implementate în 2 proiecte de cercetare, valorificate într-un proiect științific în derulare, reflectate în comunicări la conferințe naționale și internaționale. Totodată, ele sunt utilizate în procesul didactic al instituțiilor de învățământ superior, în cadrul activității instituțiilor statale, în vederea elaborării strategiilor de cercetare, a planurilor de acțiuni, a programelor și proiectelor de cercetare.

АННОТАЦИЯ

ЧОБАНУ Родика *«Междисциплинарная методология парадигматической реконструкции права»*.

Диссертация на соискание степени доктора хабилитата. Кишинев, 2021.

Структура диссертации включает: *Введение*, четыре главы, *Общие выводы и рекомендации*, *Библиографию* из 553 наименований, 4 приложения, 352 страниц основного текста. Результаты исследования опубликованы в 69 научных работах.

Ключевые слова: междисциплинарная методология, научная парадигма, теория права, юридическая практика, взаимозависимость дисциплин, юридическая система, законный порядок, законность, власть, правовое государство, демократизация, кризис юридической науки.

Область исследования: общая теория права.

Цель диссертации состоит в переосмыслении эпистемологического положения права в условиях актуальных стандартов, с учетом перспективы схождения юридической теории и практики в плане определения, моделирования и укрепления междисциплинарного методологического фундамента, в контексте общей теории государства и права, то есть основы, которая бы способствовала идентификации особенностей, способствующих преодолению кризиса юридической науки. Для достижения данной цели были сформулированы следующие **задачи:** Теоретико-методологическое обоснование междисциплинарной сути права в контексте современной науки; Демонстрация теоретической и практической необходимости парадигматической реконструкции права путем использования междисциплинарной методологии в рамках общей теории права; Осмысление приоритетов в сфере реализации национальных юридических научных исследований; Оценка состояния в деле национальной регламентации научных исследований, соответствующих актуальным эпистемологическим стандартам; Исследование характера права через определение интердисциплинарных зависимостей и степени соответствия теории права юридической практике; Очерчивание междисциплинарной, комплексной и поливалентной природы общей теории права по оси личность-государство-право; Разработка модели парадигмы реконцептуализации права на базе использования интердисциплинарной методологии; Идентификация приоритетных направлений междисциплинарной методологии права; Формулирование методологических принципов междисциплинарной парадигмы права.

Научная новизна полученных результатов выражается в глубоком анализе, предусматривающего реконструкцию права путем изменения структуры общей теории права, с целью ее укрепления путем введения междисциплинарности для преодоления кризиса юридической науки и обеспечения ее развития в современных условиях. Научная оригинальность диссертации состоит в разработке новой системы ценностей в теории права, которая связана с преобладающими тенденциями современной науки в сфере интер-, мульти- и трансдисциплинарности.

Принципиально новые результаты исследования, способствующие решению научной проблемы, состоят в обосновании реконцептуализации научной парадигмы права через применение междисциплинарной методологии в сфере конвергенции между теорией и практикой юриспруденции, что необходимо для внесения ясности в вопрос о комплексном характере соотношения личность-государство-право, об определении нового объема и принципов отношений между познавательным и прагматическим планами. Они также необходимы для повышения эффективности и преодоления кризиса юридической науки через создание новой методологической базы общей теории права с учетом фундаментального и прикладного аспектов.

Теоретическая значимость состоит в парадигматической перестройке права, при содействии междисциплинарной методологии, а также определение путей и способов преодоления кризиса юридической науки как первичного этапа преодоления кризиса права путем моделирования и укрепления междисциплинарных методологических основ общей теории права.

Прикладная ценность раскрывается в двух измерениях: диссертация призвана создать прочную методологическую поддержку для юридических научных исследований и междисциплинарную диалоговую платформу; и обновление активной роли человека в действующей формуле верховенства права и в юридической науке.

Внедрение результатов исследований. Результаты представлены на научных форумах, реализованы в 2 исследовательских проектах, используются в текущем научном проекте, отражены в сообщениях на национальных и международных конференциях, они используются в дидактическом процессе высших учебных заведений, в рамках деятельности государственных учреждений для разработки исследовательских стратегий, планов действий, исследовательских программ и проектов.

ANNOTATION

CIOBANU Rodica. *Interdisciplinary methodology in the paradigmatic reconstruction of law.*

Thesis of doctor habilitate in law at the specialty 551.01 - General theory of law, Chisinau, 2021.

The structure of the thesis: *Introduction*, four chapters, *General conclusions and recommendations*, *Bibliography* of 553 titles, 4 annexes, 352 pages of basic text. The results obtained are published in 69 scientific papers.

Keywords: interdisciplinary methodology, scientific paradigm, law theory, legal practice, disciplinary interdependencies, the legal system, legal order, legitimacy, authority, rule of law, democratization, human being, the crisis of legal science.

The thesis aims to re-conceptualize the epistemic status of law, under the current standards, through a convergent perspective of law theory and practice, to identify, establish and strengthen the interdisciplinary methodological framework of the general theory of law, which may help to identify the possible solutions to overcome the crisis in law science.

The thesis objectives: To substantiate the theoretical-methodological framework of the interdisciplinarity of law in the context of the contemporary scientific situation; To prove the theoretical-practical need of the paradigmatic reconstruction of law, implying the interdisciplinary methodology within the concerns of the general theory of law; To conceptualize the priorities in conducting legal scientific research at national and institutional level; To assess the national regulatory framework for scientific research in relation to current epistemic standards; To analyze the integrity of law by identifying the interdisciplinary dependencies and the degree of compatibility of law theory with legal practice; To configure the interdisciplinary, complex and multivalent nature of the general theory of law, based on the relationship between person-state-law; To develop a model of re-conceptualized paradigm of law, based on the adoption of the interdisciplinary methodology; To identify the main dimensions of the interdisciplinary methodology of law; To formulate the methodological principles of the interdisciplinary paradigm of law.

The novelty and scientific originality of the results lie in the comprehensive study on the paradigmatic reconstruction of law by conceptualizing the research framework of the general theory of law, to strengthen its methodological dimension, by adopting an interdisciplinary approach that may overcome the crisis of legal science and lead to a continuous development under current conditions. The originality of the thesis consists in development of a new framework for the study of the theory of law, linked to the major trends of postmodern science - the multi-, inter- and transdisciplinary paradigmatic framework.

The main scientific results that help to solve the scientific problem consist in substantiating the reconceptualization of the scientific paradigm of law by applying the interdisciplinary methodology on convergence between legal theory and practice, which contributed to frame the complex character of the *person-state-law* axis, determining the reconfiguration dimensions and principles of the relations between epistemic and pragmatic framework, in order to identify effective law solutions and overcoming the legal science' crisis by strengthening the methodological dimension (general, fundamental and applicative) of the general theory of law.

The theoretical significance of the research consists in shaping the interdisciplinary paradigm based on the priority dimensions of law and current methodological principles, indicating the platform of rapprochement between legal theory and practice, as well as determining ways and means to overcome the crisis of legal science, as a primary step in overcoming the law crisis, by modeling and strengthening the interdisciplinary methodological foundations of the general theory of law.

The applicative value of the thesis is framed by two dimensions: one aims at creating a solid methodological support for the legal scientific research and an interdisciplinary platform for dialogue; another one focuses on updating the active role of human being in the current formula of the rule of law and legal science.

The implementation of the research results. The research results were presented at multiple scientific forums, implemented within 2 institutionalized scientific research projects, capitalized in an ongoing project, used in presentations at the national and international conferences. Additionally, the results are used in teaching process of higher education institutions, within the activity of relevant state institutions, to develop research strategies, action plans, research programs, and projects.

LISTA ABREVIERILOR

ANACEC – Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare

ANCD – Agenția Națională de Cercetare și Dezvoltare

AȘM – Academia de Științe a Moldovei

CoEDO – Convenția Europeană a Drepturilor Omului

CSI - Consiliul pentru Societatea Informațională

CtEDO – Curtea Europeană a Drepturilor Omului

DUDO – Declarația Universală a Drepturilor Omului

MECC – Ministerul Educației Culturii și Cercetării

MO – Monitorul Oficial

ODIHR – Office for Democratic Institution and Human Rights

ONU – Organizația Națiunilor Unite

PaE – Parteneriatul Estic

PC 7 – Programul Cadru 7

RM – Republica Moldova

UE – Uniunea Europeană

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate. Globalizarea, mondializarea, tehnologia, cunoașterea au orientat societățile umane, statele, persoanele, instituțiile etc. în direcția reevaluării realităților sociale, politice și juridice, a reformării și ajustării la standarde democratice, precum și a revizuirii formulelor în care omul-cetățean se realizează ca personalitate în condițiile statului de drept. În atare condiții de creștere a gradului de dependență la nivel mondial, sistemele de drept național au fost puse în fața mai multor provocări, cărora urmau să facă față: să se înscrie în standardele dreptului internațional, implementând bune practici în sistemul juridic național, să țină pasul cu dinamica realităților sociale, să fie eficient și să răspundă intereselor statului și cetățeanului, să fie consecvent și coerent în practică, să-și dovedească eficiența și să facă față unei lumi în schimbare, conflictelor și crizelor umanitare. În acest context, dreptul trebuie să răspundă provocărilor la care este expusă întreaga societate. Practic, fiecare zi a devenit o nouă provocare pentru orice persoană în parte, pentru persoana plasată în diverse raporturi sociale, dar și pentru sistemul de drept și societate. Mai mult ca atât, problemele cu care se confruntă societățile și statele sunt similare, ele referindu-se la organizarea și ordinea socială, la securitatea umană, la situația politică, economică etc., dar toate – luate împreună sau fiecare în parte – sunt probleme ale persoanei, statului și dreptului.

Încadrată în acest circuit universal, complex și multivalent, Republica Moldova, în traseul parcurs de la Independență încoace, rămâne a fi o țară care încă se află în căutarea propriei sale identități, în care practicile juridice, mecanismele democrației, principiile statului de drept rămân a fi insuficient dezvoltate și valorificate, dar în plină evoluție, transformare și schimbare, o realitate socială în care dreptul nu a încetat a fi supus criticilor, controverselor din perspectiva reprezentanților puterii de stat, a cetățenilor, a instituțiilor media. Pe fundalul multitudinii problemelor și relațiilor complexe dintre acestea, dreptul este contestat din perspectivă dublă: teoretică și aplicativă. În acest context, înaintarea și fundamentarea unor soluții în direcția creșterii nivelului de eficiență a dreptului –, pornind, pe de o parte, de la cadrul social concret al Republicii Moldova, iar pe de altă parte, de la cadrul teoretic, doctrinar, care ne oferă suport științific, – este un exercițiu intelectual și un efort de depășire a propriei lui identități.

Societatea, având pretenții crescânde față de sistemul de drept, impune revizuirea fundamentelor acestuia, dar și stabilirea mecanismului de eficientizare, în special prin raportare la activitatea instituțiilor, a reprezentanților puterii de stat în condițiile statului de drept, la gradul de democratizare a societății, de protecție a drepturilor cetățeanului, și, mai ales ținând cont de excesul de atenție acordat respectării drepturilor omului, temei în jurul căruia s-au constituit

politicile juridice ale statelor cu societăți de tip contemporan. Caracterizându-se printr-un înalt grad de complexitate, sistemul social este cel care depinde, în mare măsură, de gradul de eficiență a unuia dintre subsistemele sale esențiale – sistemul de drept. Fiindu-i aduse din ce în ce mai multe acuzații, critici asupra modului în care acesta funcționează la nivel social, dreptul urmează să-și demonstreze importanța și utilitatea nu doar prin încercări de ajustare la necesitățile sociale, nu doar prin reforme la nivel de instituții de drept, dar și la nivel conceptual științific.

Dreptul, bazându-se, incontestabil, pe valori ce depășesc domeniul tehnicii juridice, și perceput ca un ansamblu de reguli de organizare a vieții în societate, a căror respectare este garantată de puterea publică, nu este un scop în sine, ci un sistem rațional de mecanisme de organizare a societății și de reglementare a relațiilor sociale, ceea ce face ca aria conceptuală și aplicativă să se extindă, dar și să determine noi formule de interacțiune și dependențe interne și externe. În același timp, sursele formale ale dreptului (constituție, legi, tratate, cutume etc.), nu pot fi tratate în formule izolate, dispersate, incomplete și contradictorii. Astfel, fiind perceput într-o formulă sistemică, coerentă și completă, dreptul, prin intermediul analizei teoretico-metodologice, determină stabilirea coordonatelor raționale, orientate spre obținerea unității acestui sistem, punând accentul pe practici juridice existente, pe rezultate ale cercetărilor științifice, realizate în cadrul științelor juridice ramurale, dar și pe aria extinsă a contextului social în care experiențele de cercetare juridică au fost implementate, dezvăluind dimensiunile unei științe juridice reînnoite, ce răspunde standardelor de actualitate. Această activitate, în fond obișnuită pentru știința dreptului, face uz de tehnici, instrumente, procedee, metode specifice, pentru a ajunge la un grad eficient de sistematizare, dar, în plus, conceperea, înțelegerea, exprimarea și aplicarea dreptului solicită o logică mai mult sau mai puțin stabilă a conceptelor, categoriilor și clasificărilor, a căror finalitate este claritatea și aplicarea practică a totalității de norme, ce nu pot fi realizate în afara unor metodologii ale complexității.

Este cunoscut faptul că, la nivel internațional, încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, a fost abandonată ideea segmentării și fragmentării, optându-se pentru un mod de gândire sintetic, interdisciplinar, integrator. În contextul complexității, interdependenței, eterogenității relațiilor și criticilor privind eficiența și utilitatea dreptului, se inițiază reconceptualizarea dimensiunii teoretice a științei juridice prin fortificarea arsenalului metodologic, în calitate de etapă primară. Prin intermediul acesteia se urmărește creșterea conexiunii dintre știință și practică, în ideea unei valorificări, în cadrul instituțional, a studiilor multilaterale și interdisciplinare, policentrice, astfel încât să răspundă necesităților de actualitate

ale sistemului de drept național, dar și să se înscrie în tendințele existente la nivel internațional, dovedindu-și eficiența din punct de vedere doctrinar.

Mai mult ca atât, luând în considerare experiențele practice controversate cu referire la aplicarea neuniformă a legislației, dezbaterile asupra prioritizării practicii în raport cu teoria, asupra tendinței dreptului de a se înstrăina de cetățean ș.a. și de a fi politizat, dar și a unor fundamente hermeneutice incerte, ce optează pentru libertatea interpretului, trasăm, în linii mari, unele direcții prioritare de valorificare tematică, în condițiile studiilor teoretice generalizate și integrate, marcate de un dublu avantaj al problematizării interdisciplinarității pe teren juridic: 1) reactualizarea fundamentelor teoriei generale a dreptului pe dimensiunea eficienței teoretico-metodologice pentru științele ramurale; 2) depășirea delimitărilor teoretice prin explicitarea tranzițiilor conceptual-normative în avantajul praxisului.

Astfel, în prezent, știința dreptului are în față mai multe dileme – atât de natură teoretică, cât și aplicativă: una este ori să se împace cu situația de moment, cu cercetări segmentate, cu abordări fragmentare și cu multiple critici privind lipsa de eficiență și obiectivitate, să se aprofundeze în criza științei juridice, ori să opteze pentru o nouă paradigmă științifică ce ar răspunde marilor provocări ale timpului, alta – ori să rămână a fi dezaprobată, chiar contestată etc., așa cum este acum, ori să identifice resurse interioare pentru a-și demonstra eficiența și capacitatea de a soluționa probleme cotidiene, de a oferi siguranță și încredere cetățenilor. Faptul că atât societatea, cât și mediul academic caută astăzi în drept soluții pentru problemele de ordin social, este determinat de locul important pe care îl ocupă dreptul în conjunctura actuală a relațiilor sociale la nivel național și internațional, ca domeniu normativ, dar și ca valoare de referință și premisă a echilibrului și ordinii sociale.

Profilată, dar și recunoscută de teoreticieni ai dreptului, criza științei juridice, determinată atât de factori de natură internă, cât și de cei de natură externă, este atribuită îndeosebi crizei metodologice a dreptului, care nu a reușit să evolueze, să implementeze standarde de științificitate, principii metodologice și metode, instrumente și mecanisme de apropiere a teoriei de practică pe filiera interdependenței dintre metodologia general-științifică, cea juridică fundamentală și cea aplicativă, care să răspundă cerințelor societății bazate pe cunoaștere, precum și să se impună la nivel de factori de decizie, pentru a fi valorificată în beneficiul practicii juridice.

Dezvoltarea relațiilor sociale în societatea cunoașterii, plasate în afara instituțiilor de drept, implică reconceptualizarea dreptului prin raportare la spațiul public în formula actuală de înțelegere, care oferă noi oportunități de dezvoltare masivă și de emancipare a dreptului, pornind de la recunoașterea faptului că în prezent are loc transferul de la privat spre public și de la public

spre privat, iar sfera publică devine un mediu al confruntărilor, dezbaterilor, dezacordurilor dintre persoane și instituții, care oferă noi oportunități de exprimare și de implicare civică și politică pentru cetățeni. În consecință, mediul în care se practică dreptul oferă o diversitate de posibilități de manifestare a persoanei (raționale și responsabile) în relațiile sale cu statul și dreptul, prin suprapuneri dintre public și privat, ceea ce impune o reconstrucție a arealului său științific, pornind de la circumscrierea naturii juridice a persoanei și a relațiilor sociale în care aceasta este încadrată prin intermediul dependențelor și conexiunilor interdisciplinare. Or, aceste raporturi, tratate de o manieră unilaterală, împiedică substanțial dezvoltarea științei juridice integrate și a unei viziuni juridice obiective asupra realității.

În linii mari, tendința de a contesta valoarea științifică a dreptului și utilitatea lui practică a fost justificată în contextul implementării unor reforme la nivel național, al pierderii autonomiei dreptului și închiderii în propriul său domeniu. Însă știința dreptului nu poate fi o știință în sine și pentru sine, ea este o știință a persoanei cu dublă ipostază (individualitate și socialitate), o arie de siguranță personală și socială, un spațiu al deschiderii față de social-pragmatic, în care se realizează întoarcerea la drept, nu ca un simplu fenomen, ci în calitate de modalitate de revenire la dialogul dintre drept și societate. Raportat la acest dialog și înțeles ca totalitate de proceduri, norme, instituții etc., dreptul reprezintă însăși natura relațiilor social-statale, fapt ce trimite la extinderea modalităților de abordare a lui.

Recunoscută, starea de criză a dreptului în contextul social actual a avut repercusiuni negative nu doar la nivel de percepție, eficiență și realizare, dar a marcat și cercetarea științifică instituționalizată. După ce însă dreptul în această formulă a fost raportat la condițiile convenției de la Lisabona (1997), care a înaintat conceptul unei Europe a cunoașterii, dar și în rezultatul aderării Republicii Moldova la procesul de la Bologna, au fost puse bazele intensificării cooperării și competiției, ale creșterii investiției în sistemul universitar și de cercetare științifică, ale anticipării schimbărilor, încurajării inovării etc. În rezultat, au fost operate modificări esențiale în formula tradițională de realizare a cercetării științifice naționale, fapt care pune problema poziționării științei juridice în tabloul general științific, a dezvoltării și aprofundării interacțiunii între educație, cercetare și inovare, problema definirii măsurilor necesare în vederea sporirii capacității de cercetare și a unui impact pozitiv în soluționarea problemelor practicii cotidiene, încadrate în tendința de europeanizare a Republicii Moldova. Astfel, este imperioasă interacțiunea și valorificarea rezultatelor cercetării în direcția stimulării, dezvoltării și creșterii gradului de eficiență a dreptului, dar și necesitatea constituirii unor tradiții de cercetare juridică instituționalizată, care ar fi orientate spre creșterea vizibilității și competitivității pe plan național, regional și – de ce nu? – european.

În acest context al schimbărilor, tranzițiilor, dinamicii proceselor sociale, reconceptualizarea dreptului se impune a fi realizată în temeiul interacțiunilor și al tendințelor majore ale societății cunoașterii din perspectiva unei viziuni a dreptului integrat, prin aplicarea unor instrumente metodologice variate și adecvate, capabile a oferi generalizări, obiectivări și aprecieri justificate. Astfel, identificăm arealul problematic al teoriei generale a statului și dreptului ca pe unul favorabil asimilării dependențelor și interacțiunilor, precum și fortificării dimensiunii sale metodologice prin adaptarea și dezvoltarea interdisciplinarității, în vederea fundamentării statutului său epistemic, în special datorită prezenței, în preocupările sale tematice majore, a sistemului complex al interdependențelor și interrelaționărilor dintre *persoană – stat – drept*, dintre teorie și practică, dintre tradițional și inovațional, dintre local și global. În acest sens, cadrul disciplinar al teoriei generale a statului și dreptului se prezintă ca unul benefic aprecierilor, evaluărilor și interpretărilor naturii interacțiunilor interne și dependențelor exterioare, care impun asimilarea, implementarea și valorificarea prin intermediul unui complex de metode și principii din arii științifice distincte, inclusiv ale celor care aparțin unor domenii științifice, care, la o primă privire, ar părea absolut străine dreptului, cum ar fi metodele matematice, statistice, cibernetice etc.

Anume metodologia interdisciplinară, concepută ca o congruență, o ordine raționalizată de instrumente și mijloace în vederea atingerii unui scop, pentru a obține un rezultat determinat, prin înțelegerea caracterului integru al socialului în care se întâlnesc persoana, statul și dreptul, impune viziunea caracterului integru al dreptului, fapt ce alimentează înțelegerea importanței perspectivei interdisciplinare, încadrate în proiectul de reconceptualizare a paradigmei sale științifice, orientată spre depășirea crizei și în vederea soluționării multitudinii problemelor înaintate de societate profesioniștilor dreptului. În temeiul valorificării cadrului teoretic al dreptului din perspectiva metodologiei interdisciplinare, realizăm configurarea reperelor unei platforme comune, pentru apropierea științei juridice de practica dreptului, pentru creșterea eficienței acesteia.

Dat fiind caracterul complex, sistemic, inter- și multidisciplinar al studiului modalităților de reconceptualizare a paradigmei științifice a dreptului prin fortificarea dimensiunii sale metodologice, precum și datorită necesității realizării unei reconfigurări a teoriei generale a dreptului în condițiile societății cunoașterii și racordării științei juridice naționale la standarde internaționale, observăm, în spațiul științific al RM, un interes sporit pentru identificarea mecanismelor de creștere a gradului de apropiere a teoriei de practică, de implementare a bunelor practici și experiențelor acumulate, în vederea fortificării statutului său epistemic și a eficienței practice. De remarcat este faptul că vom face diferență dintre cercetători care valorifică în mod

direct domeniul teoriei și metodologiei dreptului, și cei care argumentează, valorifică, dezvoltă doar tangențial subiecte ce se înscriu în tiparele acestui studiu, dar care confirmă și susțin dimensiuni relevante și de actualitate în știința și practica juridică. În această ordine de idei, se identifică cercetări ale autorilor din spațiul românesc, a căror valoare este recunoscută, care au contribuit la fortificarea cadrului disciplinar al teoriei generale a dreptului și care au accentuat faptul că, datorită evoluției și schimbărilor din cadrul social, teoria generală a dreptului este un domenii în tranziție de la formula tradițională la cea a științei deschise și capabile de a se adapta, de a analiza, conceptualiza și a interpreta schimbările cărora este supus dreptul în condițiile societății globale. Printre cele mai valoroase și apreciate studii sunt cele ale autorilor Gh. Avornic, D. Baltag, A. Smochină, Ch. Costache, B. Negru, A. Negru, V. Zaharia, N. Popa, Gh. Mihai, R. Motica, I. Craiovan, dar și lucrări de analiză retrospectiv-prospectivă, precum cele ale doctorului habilitat R. Grecu, ale profesorului E. Aramă, ale cercetătorului științific D. Grama ș.a. Datorită caracterului interdisciplinar al conținutului cercetării, dar și modului în care se întâlnește, în cadrul teoriei generale a dreptului, persoana, statul și dreptul, inevitabile și de o valoare argumentativă incontestabilă pentru cadrul de referință al metodologiei interdisciplinare sunt studiile cercetătorilor din domeniul dreptului constituțional, în special menționăm lucrările academicianului I. Guceac, ale profesorului A. Arseni. Totodată, au fost valorificate și cercetări din cadrul strict epistemologic și metodologic, în vederea estimării gradului actual de statornicire a interdisciplinarității, în formula conștientizată a utilității practice, în știința juridică actuală. Odată cu acest exercițiu, evidențiem contribuții esențiale, aduse de autori precum J.-L. Begel, P. Delnoy, M. Manolescu, S. Popescu, I. Craiovan, I. Huma, E. Aramă, R. Ciobanu ș.a. în direcția fundamentării dimensiunii metodologice a teoriei generale a dreptului, dar și a dezvoltării unui cadru disciplinar individualizat în formula unei metodologii științifice juridice.

Pentru argumentarea actualității studiilor din cadrul teoretico-metodologic al dreptului, printr-un exercițiu retrospectiv de evaluare a legităților parcurse de știința dreptului, au fost relevante lucrări ce se înscriu în patrimoniul gândirii juridice, care au pus bazele doctrine ale științei juridice europene și care au accentuat conexiunea dintre drept și sistemul social, dintre persoană și drept, dintre persoană-stat-drept. Astfel, selectiv (în dependență de prioritățile cercetării și gradul de reprezentativitate a opiniilor), s-a făcut referință la concepții ale personalităților gândirii juridice, precum Platon, Aristotel, T. D'Aquino, J. Bodin, J. J. Rousseau, T. Hobbes, Ch. Montesquieu, I. Kant, G. W. F. Hegel, G. del Vecchio, C. Stere, H. Kelsen, R. Dworkin ș.a.

Reieșind din particularitățile mondializării, globalizării, digitizării, ale transformărilor cu un impact major asupra structurii societăților tradiționale și locale, asupra sistemului social în

general și a celui juridic în particular, se impun a fi adoptate măsuri de analiză, interpretare și integrare în acest context, de a face față provocărilor, de a-și ajusta legislația, a contesta propriile tradiții, dar și de a genera soluții multiplelor provocări. În vederea realizării înțelegerii naturii proceselor cu influențe de impact asupra științei juridice, a fost necesară accederea la analizele de actualitate ale autorilor contemporani, care estimează diverse probleme ale democratizării, ale statului de drept în condițiile mondializării, ale securității și drepturilor omului, prin încadrarea în actualitate, dar și prin contribuții interdisciplinare, care oferă o abordare critică extinsă. În raport cu lucrările autorilor în cauză (J. Rawls, F. A. von Hayek, J. B. Balkin, L. Boia, R. Aron, J. C. Isaac, P. Manent, J.-W. Lapierre, A. Supiot, A. Renaut, J. Commaille, G. Goudenhooff, Ph. Nemo ș.a.), încadrați în centre de cercetare științifică și practicieni, identificăm sugestii, explicații și mecanisme, prin care ar trebui operate modificări în drept la nivel local, dar și în cercetarea juridică, pentru a depăși criza științei juridice, care este o treaptă primară pentru a accede la depășirea crizei dreptului în societatea actuală.

Cu toate că, prin trecerea succintă în revistă a reperelor cercetării, a fost determinat un areal vast de viziuni ale cercetătorilor, totuși este specificat caracterul segmentat și tangențial al temei cercetării de referință, care nu se regăsește tratată în formula în care s-a urmărit apropierea teoriei dreptului de practică prin intermediul implementării metodologiei interdisciplinare, astfel încât constatăm că analiza unei paradigme reconceptualizate a dreptului este, practic, nesemnificativă ori chiar inexistentă în literatura științifică autohtonă.

Printre motivele acestei stări de lucruri se consideră faptul că domeniul metodologiei interdisciplinare vizează caracterul complex și integrat al dreptului, încadrat în condițiile actuale, care solicită o abordare multilaterală, multivalentă și argumentată, prin contribuția mai multor arii disciplinare. Amplificarea continuă a conflictelor, crizelor, conexiunilor dintre domenii și dintre persoane – la nivel local și global, dintre state – la nivel mondial, demonstrează importanța și necesitatea stringentă a inițierii unor studii științifice pe filiera interdisciplinară, în vederea identificării căilor ce ar facilita reconceptualizarea paradigmatică a dreptului, ar reduce discrepanța dintre teoria și practica juridică, diminuând criza științei juridice și contribuind la identificarea premiselor unui dialog constructiv dintre diferite ramuri ale dreptului și teoria dreptului, dintre dreptul public și cel privat, dintre diverse sisteme de drept.

Abordarea teoretică a unei reconceptualizări paradigmatică a dreptului debutează prin prezentarea și evaluarea modului în care acesta include realități deosebit de complexe, ale căror mecanisme de funcționare nu pot fi realizate în afara concursului unei abordări științifice convergente și generalizante, precum este cea specifică teoriei generale a statului și dreptului.

Scopul tezei rezidă în reconceptualizarea statutului epistemic al dreptului, în condițiile standardelor actuale, printr-o perspectivă convergentă a teoriei și practicii juridice, în vederea determinării, modelării și fortificării fundamentelor metodologice interdisciplinare ale teoriei generale a dreptului, care ar contribui la identificarea modalităților ce înlesnesc depășirea crizei științei dreptului. Pentru realizarea scopului în cauză, au fost formulate următoarele **obiective**:

- fundamentarea teoretico-metodologică a interdisciplinarității dreptului în contextul tabloului științific contemporan;
- demonstrarea necesității teoretico-practice a reconstrucției paradigmatică a dreptului, prin adoptarea metodologiei interdisciplinare în cadrul preocupărilor teoriei generale a dreptului;
- conceptualizarea priorităților de realizare a cercetărilor științifice juridice naționale instituționale;
- evaluarea cadrului național de reglementare a cercetării științifice raportat la standardele epistemice actuale;
- investigarea caracterului integru al dreptului prin determinarea dependențelor interdisciplinare și a gradului de compatibilizare a teoriei dreptului cu practica juridică;
- configurarea naturii interdisciplinare, complexe și multivalente a teoriei generale a dreptului, în temeiul relației dintre persoană-stat-drept;
- elaborarea modelului paradigmei reconceptualizate a dreptului, în temeiul adoptării metodologiei interdisciplinare;
- identificarea dimensiunilor prioritare ale metodologiei interdisciplinare a dreptului;
- formularea principiilor metodologice ale paradigmei interdisciplinare a dreptului.

Problemele principale de cercetare înaintate cu titlul de ipoteze de lucru sunt:

Discursul juridic al teoriei generale a dreptului, datorită globalizării, integrării și juridicizării nu doar a activităților instituționalizate, dar și a experiențelor cotidiene ale oamenilor obișnuiți, realizează convergența dintre controversese practice înregistrate și standardele actuale de științificitate, relevă cadrul de apropiere și abordare din unghiul de vedere al câtorva materii: cel al teoriei generale a dreptului, cel al dreptului constituțional, cel al filosofiei dreptului și cel al teoriei și metodologiei științei, pentru a determina instrumente de depășire a crizei științei juridice.

În context național, problema crizei dreptului este legată de problemele sistemului social-statal, aflat în tranziție, de tendința de democratizare, de contradicțiile dintre teoria și practica juridică, de criza științei juridice. Raportat la acest fapt, fortificarea dimensiunii teoretico-metodologice a teoriei generale a dreptului reprezintă un exercițiu prioritar, orientat spre

identificarea și adoptarea pe teren juridic a instrumentelor, mecanismelor, tehnicilor, metodelor de cercetare și eficientizare a dreptului, precum și de reconceptualizare a realităților juridice din perspectiva noilor standarde paradigmatică.

Odată cu extinderea fără precedent a societății bazate pe cunoaștere, au fost înaintate noi cerințe și standarde, pe care dreptul, în calitate de domeniu științific, trebuie să le întrunească, dar și alte dimensiuni de dialog dintre științele juridice particulare, dintre cercetători, subiecte care se manifestă din ce în ce mai des ca probleme comune ale cercetătorului, ale societății și ale statului, impunând contribuții inter-, multi- și chiar transdisciplinare.

Metodologia cercetării științifice. Cercetarea realizată s-a axat pe valorificarea arsenalului metodologic al științei contemporane, reprezentând un domeniu de cunoaștere, care explică modalitățile de aplicare a organonului metodologic în cercetarea științifică juridică, pentru a cultiva cunoștințe noi în domeniu. Astfel, reieșind din faptul că însăși cercetarea reprezintă o fundamentare de natură teoretico-metodologică, prin care se urmărește dezvoltarea și configurarea reperelor metodologice interdisciplinare în știința juridică, s-a optat pentru înțelegerea ciclului metodologic de cercetare prin interacțiunea conceptelor *problemă – ipoteză – testare – argumentare*, asumând implementarea conținutului fiecărei etape de cercetare științifică. Cercetările efectuate în baza lucrărilor publicate au reliefat aplicarea metodelor general-științifice, care oferă un amplu sistem de principii metodologice, utilizate în consens cu metode specifice, care au fost folosite la elaborarea obiectivelor cercetării și fundamentarea acesteia.

Așadar, investigațiile au fost realizate și prin aplicarea mai multor metode general-științifice, printre care menționăm: *metoda dialectică*, a cărei aplicare în realizarea cercetării a contribuit la configurarea statutului științific al dreptului în dinamică, prin prisma identității disciplinare și a integrării în cadrul tabloului științific contemporan – atât prin abordări pe orizontală (adică în context disciplinar și interdisciplinar), cât și pe verticală, prin identificarea diferitor nivele de organizare sistemic-structurală și de ierarhizare a dreptului; *metoda sinergetică*, care a determinat scoaterea în evidență a particularităților sistemului dreptului, a caracterului de autoreglementare și de menținere a ordinii sociale, contribuind la analiza acestuia prin prisma conexiunilor dintre elementele structurale și asigurând explicarea și înțelegerea mai profundă a caracterului integru al dreptului și al reperelor metodologice ale paradigmei dreptului, prin reflectarea tendințelor și perspectivelor depășirii crizei științei juridice contemporane; *metoda structural-funcțională*, care a asigurat coerența cercetării efectuate, oferind în rezultat o imagine de ansamblu asupra metodologiei interdisciplinare, a mecanismului de funcționare și a delimitărilor conceptuale dintre disciplinaritate, interdisciplinaritate, multidisciplinaritate și

transdisciplinaritate; *metoda comparativă*, ce ne-a permis să supunem analizei subiectele abordate prin corelația general-particular, urmărind identificarea trăsăturilor comune și a diferențelor dintre abordarea disciplinară și cea interdisciplinară și elucidarea aspectelor specifice, identificarea repetabilității și diferenței în specificarea caracterului integru al dreptului în cadrul societății bazate pe cunoaștere și a relevanței reconceptualizării statutului științific al teoriei generale a dreptului; *metoda istorică*, utilizată pentru valorificarea și analiza celor mai relevante elaborări monografice, culegeri de materiale și articole, care se referă la tema abordată, fiind utilă pentru cunoașterea, explicarea și înțelegerea problemelor cu care se confruntă știința juridică și a tendințelor de dezvoltare a acesteia. Tabloul investigațiilor realizate este definitivat prin *analiză și sinteză, inducție și deducție, interpretare și fenomenologie*, care au avut rolul de a pune în valoare problemele supuse cercetării și unele metodologii particulare de cercetare privind reconceptualizarea dreptului prin intermediul metodologiei interdisciplinare.

În vederea asigurării caracterului aplicativ al lucrării prin analiza cantitativă și calitativă, s-a optat pentru implementarea *metodei studiul de caz*, atribuită cadrului particular disciplinar al teoriei generale a dreptului, pentru a dezvălui oportunitățile oferite de metodologia interdisciplinară, în condițiile studierii realităților complexe de manifestare a raportului dintre teoria și practica juridică, fapt care a ajutat la configurarea dimensiunilor și principiilor metodologice ale paradigmei reconceptualizate. Acest organon metodologic a facilitat desemnarea paradigmei interdisciplinare a dreptului și, deopotrivă, a contribuit la structurarea în compartimente a lucrării într-o formulă coerentă și la aprofundarea și argumentarea cercetării, inclusiv la formularea concluziilor și recomandărilor.

Noutatea științifică a tezei rezidă în: a) dezvoltarea unei direcții noi de cercetare în știința juridică – cea a paradigmei interdisciplinare; b) sistematizarea și evaluarea cercetărilor efectuate în domeniu până la momentul actual, din perspectiva identificării reperelor doctrinare ale paradigmei științifice a dreptului, constituite în temeiul metodologiei interdisciplinare; c) identificarea unor noi dimensiuni de abordare a dreptului prin dezvoltarea dimensiunii sale metodologice; d) argumentarea rolului metodologiei interdisciplinare în reconfigurarea paradigmei științifice a dreptului și în depășirea crizei științei juridice; e) demonstrarea relevanței caracterului interdisciplinar al cercetărilor științifice și a naturii integre a dreptului în condițiile actuale ale mondializării, globalizării și tehnologizării; f) introducerea unor direcții noi de cercetare științifică juridică interdisciplinară; g) relevarea premiselor de natură teoretică și practică, ce fundamentează abordarea metodologică interdisciplinară pe terenul științei juridice; h) identificarea dimensiunilor și principiilor modelului paradigmatic al dreptului;

i) demonstrarea utilității pragmatice a cercetării interdisciplinare pentru știința juridică reconceptualizată.

Rezultatele științifice principial noi în domeniul dreptului constau în fundamentarea reconceptualizării paradigmei științifice a dreptului, prin aplicarea metodologiei interdisciplinare din perspectiva convergenței dintre teoria și practica juridică, în condițiile spațiului public contemporan, ceea ce a contribuit la elucidarea caracterului complex al axei de configurare *persoană-stat-drept* și a determinat identificarea dimensiunilor și principiilor ce facilitează conștientizarea reconfigurării relațiilor dintre cadrul teoretic și aplicativ, în vederea identificării soluțiilor de eficientizare a dreptului și depășire a crizei științei juridice, prin fortificarea dimensiunii metodologice (generale, fundamentale și aplicative) a teoriei generale a statului și dreptului.

Importanța teoretică a lucrării constă în: 1) cercetarea schimbărilor suportate de știința juridică, prin raportare la practica existentă; 2) identificarea unui nou cadru științific de analiză paradigmatică a dreptului; 3) abordarea integră a dreptului, prin concursul instrumentelor oferite de cercetarea interdisciplinară; 4) descrierea modului în care se configurează știința dreptului la nivel național, printr-o abordare reflexiv-prospectivă; 5) analiza diferitor forme de manifestare a dependenței dintre entități, domenii, elemente ale dreptului, ce accentuează relevanța metodologiei interdisciplinare; 6) abordarea dimensiunilor și principiilor paradigmei reconceptualizate a dreptului; 7) identificarea factorilor ce facilitează configurarea modelului metodologic al teoriei generale a dreptului, în calitate de soluție primară de depășire a crizei științei juridice; 8) demonstrarea relevanței și avantajelor metodologiei interdisciplinare pentru dezvoltarea cadrului actual al științei juridice.

Valoarea aplicativă a lucrării. Domeniul dreptului, din antichitate până în prezent, rămâne a fi unul dintre cele ce au fost supuse mereu cercetărilor, profilându-se caracterul polivalent și complex al acestuia, dar și al criticilor. Mai mult decât atât, identificăm un interes sporit pentru caracterul aplicativ și gradul de eficiență a dreptului în condițiile relațiilor sociale actuale. Reieșind din acest aspect al utilității practice, care a fost considerat reperul prioritar al științei juridice, s-a optat pentru studii segmentate, înguste, în vederea delimitării cât mai accentuate a ariilor disciplinare, așa încât domenii cu tentă conceptualizantă să fie considerate inutile în condițiile pragmatismului contemporan. Spre deosebire de abordările anterioare, în conținutul tezei s-a realizat un studiu care oferă un echilibru dintre cadrul conceptual, teoretic, metodologic și cel pragmatic, astfel încât să apropie teoria de practică, printr-o abordare extinsă a cercetărilor interdisciplinare și a reactualizării rolului important al cercetării științifice juridice. Studiul se caracterizează printr-un pronunțat caracter aplicativ, care se manifestă pe două dimensiuni: una

vizează crearea unui suport metodologic solid pentru cercetarea științifică juridică și a unei platforme de dialog interdisciplinar; alta este centrată pe reactualizarea rolului activ al persoanei (*homo juridicus*) în formula actuală a statului de drept și în știința juridică. Astfel, rezultatele cercetării pun în valoare valențe și dimensiuni importante de realizare a cercetărilor științifice interdisciplinare în știința juridică actuală, care evidențiază soluții pentru problemele și preocupările persoanei, statului și dreptului în realitățile societății cunoașterii, dar și necesitatea de elaborare a unor noi cercetări și politici în acest domeniu. Din punctul de vedere al implementării, rezultatele înregistrate pot fi utilizate în perfectarea cadrului juridic național al cercetării și inovării, în elaborarea politicilor și metodologiilor de valorificare a rezultatelor științifice înregistrate în activitatea instituțiilor de drept, în crearea unor platforme de dialog dintre mediul academic și instituțiile de drept, în vederea consultanței, avizării și a implementării celor mai bune și eficiente practici juridice, încadrate în strategiile naționale de dezvoltare sectorială, în realizarea planurilor de acțiuni și a programelor de formare continuă, în elaborarea de proiecte de cooperare și colaborare privind integrarea teoriei în practică și a practicii în proiecte de cercetare, privind asigurarea dezvoltării sustenabile, precum și valorificarea și motivarea potențialului academic, în vederea implicării în soluționarea problemelor cu care se confruntă Republica Moldova.

Aprobarea rezultatelor a fost realizată atât pe dimensiunea cercetării științifice, cât și aplicativ. Pe dimensiune academică, teza a fost elaborată în cadrul departamentului Drept Public, Facultatea de Drept, USM. Cercetările realizate pe parcursul elaborării tezei au fost prezentate și supuse dezbaterilor în cadrul unor conferințe științifice internaționale și naționale: Integrarea prin cercetare și inovare (2017, 2018, 2019); Realități și perspective ale învățământului juridic național (2019); Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale (2020, 2019, 2018); Statul și dreptul: între tradiție și modernitate (2019); Revenirea Basarabiei în spațiul juridic românesc (2018); Dreptul românesc la 100 de ani de la marea Unire (2018); The philosophy of Law. From Enlightenment to the contemporary Period (2018); D. Cantemir's work – a foundation towards the Romanian nation-unity state. (2018); Valori ale mass media în epoca contemporană (2019); Didactica – tradiție, actualitate, perspective (2017, 2018); Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale (2017); Educația din perspectiva valorilor (2017, 2018, 2020); Filosofia și perspectiva umană (2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020); Inegalități sociale în Republica Moldova (2017); Strategii metodologice inter/pluri/transdisciplinare: abordări teoretice și aplicații practice (2016); Convergențe spirituale Iași-Chișinău (2015, 2020); C. Stere – prozator, publicist, jurist și om politic (2015); Interacțiunea dreptului intern cu dreptul internațional: provocări și soluții (2014);

Interferențe teoretico-practice în procesul valorificării opțiunii europene a Republicii Moldova (2013); Provocări sociale contemporane. Protecția datelor cu caracter personal: o nouă provocare (2014); Zilele Academice Iașene (2012, 2020) ș.a. Cercetările au fost prezentate și discutate în cadrul seminarelor teoretico-metodologice, organizate în Institutele de Cercetare ale AȘM. Totodată, unele compartimente din cercetare au fost elaborate și evaluate în cadrul proiectelor de cercetare instituțională, finanțate de la bugetul de stat: compartimentul „Imperativul moral al puterii” în proiectul „Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere” (2011-2014); compartimentul „Valorificarea perspectivei interdisciplinare în analiza sistemului social-normativ” în proiectul „Integrarea tradițiilor filosofiei contemporane în societatea bazată pe cunoaștere” (2015-2018); precum și în proiectul „Modernizarea mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului” (2019-2023). În temeiul cercetărilor realizate, au fost elaborate rezumate, articole științifice, care au fost publicate în reviste de specialitate, în culegeri de materiale ale conferințelor științifice, au fost încadrate în manuale și note de curs.

Cu referire la aprobarea practică a rezultatelor, menționăm că cercetările efectuate au determinat organizarea unor conferințe științifice care se încadrează în caracterul multidimensional și interdisciplinar, metodologia interdisciplinară a fost utilizată în activitatea de predare și învățare, în training-uri, lecții publice, mese rotunde, în instruirea tinerilor cercetători în domeniu, în elaborarea suportului didactic și a curriculumului disciplinar, precum și în ghidarea cercetărilor din tezele de licență și de master. Totodată, autorul lucrării a făcut parte din echipa de experți, creată pe lângă CNAA (Dispoziția nr.1164/A din 20.09.2011) în vederea elaborării standardelor metodologice unice pentru domenii de cercetare. În baza cercetărilor realizate în cadrul proiectelor, au fost înaintate propuneri de valorificare și implementare a metodologiei interdisciplinare, raportate la cadrul normativ actual, precum și de revizuire a metodologiei de formare profesională în instituții de învățământ, au fost elaborate recomandări și propuneri ce au fost înaintate prin intermediul Centrului de Cercetare și Inovare (USM) către ANCD în vederea revizuirii metodologiei de evaluare a proiectelor din sfera cercetare și inovare prin ajustare la standarde europene.

Sumarul compartimentelor tezei. Lucrarea este constituită din *Introducere*, patru compartimente, *Concluzii generale și recomandări*, *Bibliografie* și *Anexe (4)*.

Capitolul 1, intitulat *Repere teoretico-metodologice de cercetare a interdisciplinarității în drept*, este consacrat analizei studiilor existente și contextului teoretico-metodologic de încadrare a cercetării interdisciplinare în drept în tabloul general al științei contemporane, ținându-se cont de instituționalizarea și reglementarea acesteia la nivel european. Prin realizarea unei analize convergente dintre reglementarea cercetării științifice, la nivel național, a problemelor de natură

teoretico-practică în drept și reglementarea și politicile europene pe dimensiunea cercetare, formulăm utilitatea configurării, constituirii și definitivării unui standard unic, de natură teoretico-metodologică, ce ar îngloba într-un tot unitar metodologia general-științifică, metodologia juridică fundamentală și metodologiile aplicative.

Capitolul 2, denumit *Știința dreptului: între autonomie și dependențe interdisciplinare*, urmărește prerogativa punerii în valoare a fluctuațiilor cu impact asupra consolidării statutului interdisciplinar și integru al dreptului, pornind de la trei priorități: una se referă la profilarea retrospectivă a avantajelor unei viziuni integrale asupra dreptului, prin generalizarea legităților ce au parcurs știința juridică și caracterului ei sistemic, ce conturează demersul de revitalizare și reconfirmare a dreptului; alta vizează prezența caracterului dependent dintre știința dreptului ca formă teoretizată și practica dreptului, ce impune reconceptualizarea teoriei dreptului în calitate de gândire globală și spațiu epistemic al relațiilor dintre realitatea juridică și activitatea juridică, dintre realitatea socială și reglementarea juridică, dintre realitate (în sensul practicilor instituite) și teoria juridică etc.; cea de-a treia are în vedere cadrul actual în care se întâlnește statul și dreptul (în formula statului de drept) cu persoana (ființa umană), raportat la provocările existente în condițiile globalizării și digitizării, cu scopul valorificării potențialului inovațiilor juridice, implementate în statele europene, pentru a consolida stabilitatea și ordinea juridică la nivel național.

Capitolul 3, cu titlul *Incomensurabilitatea triadei persoană-stat-drept din perspectiva unei reconfigurări interdisciplinare a dreptului*, se remarcă printr-un vădit caracter aplicativ, particularizează tema cercetării științifice și înglobează efortul de identificare a reperelor de consolidare a relației dintre teoria și practica juridică, a centrului de greutate, în baza căruia se determină eficiența dreptului. Constatăm că, de fapt, contemporaneitatea a transformat ideea statului de drept într-o ideologie dominantă, într-un mit, într-o aspirație umană și un efort de valorificare și edificare la nivel de practici de organizare socială, a creat instituții și mecanisme prin care s-a încercat valorificarea unor democrații funcționale, a transferat accentul de la omul rațional la omul dreptului, de la rațiune la libertate. În aceste condiții ale aspirației spre edificarea statului de drept și statornicirea valorilor democratice, dialectica *persoană-stat-drept* s-a materializat în ideea avantajului reciproc și al solidarizării. Cea mai mare provocare pentru state a fost și rămâne a fi crearea unor mecanisme sociale eficiente de interacțiune în vederea avantajului reciproc. În consecință, variabilele de referință identificate demonstrează necesitatea echilibrului și a relațiilor de dependență dintre *persoană-stat-drept*, în constituirea paradigmei actuale a dreptului, ca prioritate pentru spiritul științific. Astfel, se indică o modalitate posibilă de

obiectivare a paradigmei interdisciplinare în formula în care se legitimează și se validează la nivel de societate.

Capitolul 4, intitulat *De la controverse practice spre o reconstrucție paradigmatică a dreptului*, se caracterizează printr-o dimensiune critică de evaluare a contradicțiilor în contextul practicilor juridice naționale, în vederea constituirii dimensiunilor și principiilor modelului reconceptualizat al paradigmei metodologice interdisciplinare. Urmărind controversele înregistrate, constatăm că dreptul este marcat de o criză de identitate și validitate, având stringentă nevoie de instrumente pentru a-și redobândi legitimitatea. În acest context, prin inițierea reconstrucției paradigmatică a dreptului, vom opina că un prim pas în această direcție este de a urma abordări consecvente, integrate și responsabile. Pentru reconstrucția paradigmatică a dreptului, este necesară nu doar recunoașterea și conștientizarea controverselor, dar și înțelegerea adecvată, corectă, veridică a problemelor majore cu care se confruntă știința și practica juridică, precum și dorința și voința reprezentanților profesiilor juridice, a actorilor sociali de a schimba practicile existente, de a institui colaborări productive dintre practicieni și teoreticieni, dintre instituții de cercetare și instituții de aplicare a dreptului, dintre specialiști din arii diferite ale cunoașterii, de abordare sistemică și convergentă a problemelor existențiale (sociale, economice și juridice), care nu mai pot fi tratate fragmentar.

În *Concluzii generale și recomandări* sunt expuse rezultatele cercetării întreprinse, fiind prezentată poziția autorului lucrării referitoare la relevanța valorificării interdisciplinarității în drept, statutul metodologiei interdisciplinare încadrate în arealul problematic al teoriei generale a dreptului, sunt specificate avantajele reconceptualizării paradigmatică a dreptului pentru dezvoltarea științei juridice naționale și pentru creșterea competitivității științei juridice autohtone la nivel local, regional și european, precum și pentru practica juridică actuală. Sunt înaintate propuneri în vederea îmbunătățirii cadrului juridic național pe dimensiunea cercetare și inovare, în vederea încadrării în tiparele interdisciplinare a cercetării juridice, operate la nivel mondial.

1. REPERE TEORETICO-METODOLOGICE DE CERCETARE A INTERDISCIPLINARITĂȚII ÎN DREPT

1.1. Demersuri totalizatoare în reconfigurarea statutului epistemic al dreptului

Nivelul la care se află societatea contemporană este marcat de procese, ce se caracterizează prin complexitate, eterogenitate, multilateralitate și strictă interdependență. Mai mult ca atât, multiplele probleme ale contemporaneității, indiferent de originea lor, domeniul la care se referă și gradul de complexitate pe care îl au, fac trimitere la implicarea convergentă a specialiștilor din sfere diferite de activitate, cu viziuni de abordare complexă, cu varii cunoștințe, competențe și abilități. În consecință, realitățile zilelor de astăzi necesită o implicare tot mai activă a mediului academic în identificarea celor mai eficiente soluții ale problemelor lumii contemporane, după cum este incontestabil și faptul că o confruntare a științelor cu aspectele complexe ale realității determină „legături între discipline, așa cum există între fapte, oameni, culturi, religii, geosfere”¹.

Rolul decisiv, în acest context, îi revine spiritului științific, capabil de a identifica soluții de durată pentru problemele actuale, care se dovedesc a avea un caracter complex și care nu pot fi soluționate de o singură știință și nici măcar nu pot fi formulate concret, implicând necesitatea unei abordări multilaterale, ce vine din cadrul unor perspective inter-, multi- și transdisciplinare. Fiind conduși de necesitatea abordării acestor probleme prin prisma unui sistem coerent și unitar de cunoaștere, înțelegem importanța stabilirii conexiunilor și punctelor de tangență între domenii ce reflectă direcția spre care este orientat procesul real de dezvoltare a științelor contemporane.

Contextul social actual revendică identificarea instrumentarului teoretico-metodologic, care poate fi utilizat de științele contemporane pentru soluționarea celor mai stringente probleme ale umanității. În acest context, interdisciplinaritatea se manifestă ca o soluție posibilă, ca o necesitate a timpurilor, dar și ca un instrument de facilitare a formării unei imagini integre asupra realității. Cea mai simplă formulă în care poate fi definită interdisciplinaritatea ne indică interacțiunile dintre domenii – de la o simplă comunicare de idei până la preluarea de concepte, metode, instrumente, tehnici, principii, teorii etc., schimb facilitat de prezumarea faptului că orice domeniu științific este un sistem deschis de cunoștințe.

¹ TĂȚAR, A. *Abordarea inter- și transdisciplinară în aria curriculară matematică și științe*. [citat 28.07.2019]. Disponibil: <https://www.google.com/search?q=ABORDAREA+INTER->.

Recurgerea la literatura teoretico-metodologică ne dezvăluie și reflectă raporturile de intersecție și subordonare dintre științe. Spre exemplu, V. Isac², care descrie schema corelației dintre diferite sfere de activitate rațională (elaborată la Colocviul Internațional, organizat de UNESCO, pe tema „Știință și sinteză”), relevă condițiile în care se realizează conexiunile: „Fiecare text are un context”, adică este necesară corelarea oricărei date a unei discipline, afirmând cu siguranță că vom trăi într-o eră a interdisciplinarității.

În acest context al interacțiunilor, arealul problematic al teoriei generale a dreptului indică prezența, în preocupările sale tematice majore, a sistemului complex al interdependențelor și interrelațiilor dintre stat și drept, dintre acestea și alte sisteme exterioare, dintre persoană, stat și drept etc. Adică, chiar din start avem, cel puțin vizibil, două categorii de interacțiuni (de natură internă și de natură externă), ce urmează a fi valorificate prin intermediul unui complex de metode din arii științifice distincte, inclusiv ale celor aparținând unor arii științifice exterioare, care, la o prima vedere, ar părea absolut straine domeniului, cum ar fi metodele matematice, statistice, cibernetice etc.

Astfel, în prezent, știința dreptului are în față mai multe dileme – atât de natură teoretică, cât și aplicativă: una este ori să se împace cu situația de moment, cu cercetări segmentate, cu abordări fragmentare și cu multiple critici privind lipsa de eficiență și obiectivitate, să se aprofundeze în criza științei juridice, ori să opteze pentru o nouă paradigmă științifică ce ar răspunde marilor provocări ale timpului, alta – ori să rămâna a fi dezaprobată, chiar contestată etc., așa cum este acum, ori să identifice resurse interioare pentru a-și demonstra eficiența și capacitatea de a soluționa probleme cotidiene, de a oferi siguranță și încredere cetățenilor.

Constatând că prestația științei juridice este dependentă de tradiționalism, dar și impusă să meargă în pas cu schimbările timpului, opinăm necesitatea reevaluării ei pe trei planuri:

1) **epistemologic**, dimensiune ce trimite la revizuirea statutului său științific prin evaluarea tendințelor de ultimă oră în știința și practica juridică, la asimilarea metodologiilor contemporane și aplicarea acestora la particularitățile realității juridice în condițiile sociale actuale;

2) **pragmatic**, impus de necesitatea revizuirii statutului social, a creșterii eficacității și aplicabilității dreptului, perspectivă ce trimite la explorarea experiențelor atât negative, cât și pozitive, pentru a identifica cele mai relevante și eficiente mecanisme, instrumente, modalități de soluționare a problemelor practicii, prin explicații teoretice adecvate;

3) **instituțional-educațional**, raportat prioritar la învățământul juridic, dar și la instituțiile de drept, dimensiune orientată spre valorificarea instrumentelor, oportunităților și posibilităților de

² ISAC, V. Principiul corelației în cercetarea interdisciplinară. În: *Interdisciplinaritatea în știința contemporană*. București: Editura Politică, 1980, 406 p., p. 85-93.

creștere calitativă a culturii juridice a juriștilor, astfel încât să se realizeze schimbări cantitative, la nivel social-juridic, ale percepției societății, adică schimbări pozitive în raport cu statutul și imaginea socială actuală a științei și practicii juridice.

Identificăm aceste trei priorități, reieșind din multiplele discuții, prezentări, dezbateri, sondaje, opinii, expuse de reprezentanți ai mediului academic, ai societății civile, de organisme internaționale la diverse reuniuni științifice³. Vom face referință doar la câteva momente pe această dimensiune. Spre exemplu, opinii referitoare la faptul că dreptul se află în multiple interdependențe, inclusiv cu procesele ce au loc la nivel global și care impun revizuirea științei juridice pe filiera unei epistemologii contemporane au exprimat unii autori, ca E. Aramă⁴, A. Negru, N. Sadovei, I. Guceac, D. Baltag, B. Negru ș.a. Punând accent pe interdependențe, deci scoțând în evidență caracterul profund interdisciplinar al dreptului, profesorul E. Aramă menționează: „Desigur, lumea a evoluat, dar principiile care stau la baza vieții, chiar dacă au suferit schimbări de nuanță, au rămas aceleași, cel puțin, fundamentul lor. Trăim în era digitală, cu numeroase facilități tehnice, dar în continuare avem o singură planetă de care trebuie să avem grijă, ne-am câștigat libertatea, dar ea trebuie înțeleasă ca fiind limitată nu numai de legi, ci și de bunul simț care nu ne permite să ne comportăm imoral, să fim orgolioși, să facem nedreptăți”⁵. Despre cauzele necesității reevaluării dreptului vorbește doctorul habilitat A. Negru, care opinează că „fenomenul accesibilității informației a determinat o creștere semnificativă a cerințelor față de drept în manifestarea sa normativă, evident, față de principiile fundamentale ale dreptului, față de calitatea activității de aplicare a dreptului de către organele puterii de stat și, în final, față de justiție, care în societatea contemporană se identifică ca unica autoritate de apreciere a procesului de realizare și, îndeosebi, de aplicare a dreptului. (...) În prezent, este necesară reafirmarea și menținerea rolului dreptului în societatea contemporană”⁶, afirmă A. Negru. Venind dintr-un domeniu mai specific de activitate științifică, doctorul habilitat N.

³ BANU, O., CACE, S., CACE, C. [et al.] *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova*. Chișinău: Bons Offices, 2013, 100 p. ISBN 978-9975-80-782-1; *Barometrul Opiniei Publice* (noiembrie 2018). [citată 02.03.2020]. Disponibil: <http://ipp.md/2018-12/sondajul-sociologic-barometrul-opinii-publice-noiembrie-2018/>; *Barometrul opiniei publice* (decembrie 2019). [citată 02.03.2020]. Disponibil: <http://ipp.md/2019-12/barometrul-opinii-publice-decembrie-2019/>; ș.a.

⁴ ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studierea și aplicarea dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2009, 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2.

⁵ ARAMĂ, E. Pledoarie în favoarea bunului simț în domeniul politic și juridic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 14-20. ISBN 978-9975-108-77-5. p. 15.

⁶ NEGRU, A. Rolul justiției în procesul edificării și valorificării unui regim politic democratic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 45-56. ISBN 978-9975-108-77-5. p.47-48.

Sadovei indică necesitatea revizuirii instrumentelor conceptuale ale dreptului național, plasat în context global ⁷.

O opinie extrem de relevantă pentru aria cercetării în cauză este expusă și de academicianul I. Guceac, care, evaluând criza actuală din Republica Moldova, menționează: „Etapă parcursă de Republica Moldova după adoptarea Declarației de independență este apreciată în mod diferit de demnitari, oamenii politici, cetățenii de rând. (...) La începutul secolului al XXI-lea, Republica Moldova, ca și întreaga civilizație, se confruntă cu noi și tot mai complicate dificultăți, provocări și amenințări, considerate „maladii ale sistemului administrării de stat și ale dreptului constituțional”⁸. În lucrarea citată, I. Guceac înaintează proiectul de promovare a doctrinei statului inovațional, care, în linii mari, sugerează necesitatea fundamentării științifice a practicilor social-politice și juridice din perspectiva unui alt model de abordare, prin implementarea standardelor actuale de științificitate, model care, fiind suplimentat cu o bază teoretico-metodologică adecvată, ar putea deveni o realitate, în cazul în care ar fi susținut de teoreticieni și practicieni ai dreptului. „În condițiile în care omenirea a pășit în etapa societății bazate pe cunoaștere, al cărei rezultat final este crearea de noi cunoștințe, inovații, sisteme și tehnologii și punerea lor în aplicare în diferite sfere de activitate umană, este pe deplin justificată implementarea doctrinei statului inovațional în ingineria construcției constituționale a puterii de stat în Republica Moldova”⁹.

Argumente ce vin în susținerea abordărilor de tip integrativ pe dimensiunea cercetare, inovare și educație se regăsesc și în politicile europene, dar și printre prioritățile naționale. La nivel european, au fost depuse mai multe eforturi orientate spre abordări integrate, ce au plasat cunoașterea în centrul preocupărilor, printre acestea înscriindu-se: *Strategia Europa 2020*, care indică trei direcții de acțiune: *inovare, educație, societate digitală*¹⁰; Rezoluția Consiliului privind modernizarea universităților, pentru o Europă competitivă într-o economie globală, bazată pe cunoaștere, în care se menționează: „Sistemele de învățământ superior dețin un rol crucial în producerea de cunoștințe, care se află la baza dezvoltării umane și sociale și a promovării unei cetățenii active”¹¹.

⁷ SADOVEI, N. Efectele globalizării asupra terminologiei juridice naționale. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp.56-62. ISBN 978-9975-108-77-5.

⁸ GUCEAC, I. Metamorfoza statului contemporan în era globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp.38-45, ISBN 978-9975-108-77-5. p.38-40.

⁹ Ibidem. p.42

¹⁰ *Strategia Europa 2020*. [cit. 12.02.2018]. Disponibil:

https://www.mae.ro/sites/default/files/file/Europa2021/Strategia_Europa_2020.pdf.

¹¹ Concluziile Consiliului privind modernizarea învățământului superior. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* (2011/C 372/09). 20.12.2011 [cit. 12.12.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:372:0036:0041:RO:PDF>

Orientată spre demararea și susținerea cercetărilor pe dimensiunea interdisciplinarității și multidisciplinarității a fost și stabilirea unui nou standard în cercetarea europeană prin Programul Cadru 7 (PC7) al Comunității Europene pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activități demonstrative (2007-2013)¹², care avea ca obiectiv conectarea diferitor domenii prin lansarea cercetărilor trans-tematice și stimularea cercetărilor la limitele cunoașterii, numite și „cercetări de frontieră”, prin intermediul cărora să se realizeze evaluări globale, pentru a oferi soluții la nivel regional și local. Inițiată de PC7, cercetarea trans-sectorială (inter- și multidisciplinară) are scopul de a aborda complexitatea și interconexiunile, oferind readaptarea și reconfigurarea cunoștințelor existente la realitățile noi, dimensiune care a căpătat o importanță esențială, odată cu punerea în aplicare a Strategiei Europa 2020. O observație importantă care se impune se referă la formulele în care au loc cercetările la nivel local, în primul rând fiind vorba despre structurile de cercetare formal existente, dar nu și funcționale, dependente de politicile de stat în domeniu și centrate prioritar pe cercetări disciplinare, segmentate și fragmentate, promovate prin tradiție o perioadă destul de îndelungată, dar care, la momentul actual, sunt depășite, având nevoie de abordări mai extinse, prin aplicarea unor instrumente unificatoare și integratoare.

*Raportul privind cercetarea interdisciplinară*¹³ trece în revistă situațiile cărora trebuie să le fie asociate abordarea interdisciplinară: a) Problematika complexă – situație care este recunoscută de marea majoritate a autorilor contemporani; b) Un domeniu de investigație larg – dreptul, fiind polivalent și având o arie extrem de vastă de aplicabilitate (economie, agricultură, medicină, inovare și cercetare, relații umane etc.), este incontestabil încadrat în această arie; c) Studierea unor relații profesionale și disciplinare – aria interrelaționărilor profesionale și disciplinare e evidentă în materia științei juridice; d) Rezolvarea unor probleme care depășesc aria specifică a unei singure discipline – marea majoritate a problemelor particulare depășesc cadrul tematic al unei discipline; e) Obținerea unei unități de cunoaștere – este obiectivul urmărit prin schimbarea modului de abordare a celor trei planuri (epistemic, pragmatic și instituțional-educational).

La nivel național, un pas important în dezvoltarea cercetărilor științifice¹⁴ a fost Memorandumul de Înțelegere între Uniunea Europeană și Republica Moldova privind asocierea Republicii Moldova la Programul Cadru 7 (PC7) al Comunității Europene pentru cercetare,

¹² Programul Cadru 7 (PC7) al Comunității Europene pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activități demonstrative (2007-2013). [citată 02.12.2017]. Disponibil: https://ec.europa.eu/research/fp7/pdf/fp7-brochure_ro.pdf.

¹³ TOȚI, C. *Raportul privind cercetarea interdisciplinară* [citată 03.11.2016]. Disponibil: http://docsoc.sas.unibuc.ro/wp-content/uploads/2013/09/DOCSOC_E2_Raport-cercetare-interdisciplinara.pdf.

¹⁴ *Indicele competitivității globale pentru anii 2017-2018*. [citată 03.03.2020]. Disponibil: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>.

dezvoltare tehnologică și activități demonstrative (2007-2013) al Uniunii Europene, ratificat de Parlamentul Republicii Moldova la 27 decembrie 2011, prin Legea nr.279, promulgat prin decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 483 din 18 ianuarie 2012¹⁵, precum și asigurarea tranziției de la PC7 spre Programul „Orizont 2020”, se indică în studiul *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din RM*¹⁶. În consecință, pe data de 12 iulie 2016, Comisia Europeană a prezentat recomandările privind politicile-cheie pentru susținerea modernizării sectoarelor știință și inovare din Republica Moldova. Este pentru prima dată când o țară asociată cu UE utilizează în mod voluntar Facilitatea de Susținere de Politici Horizon 2020, un instrument care oferă guvernelor susținere practică în identificarea, implementarea și evaluarea reformelor necesare pentru consolidarea calității sistemelor de cercetare și inovare din țările respective.

În același timp, dacă urmărim performanțele Republicii Moldova de atunci, potrivit Indicelui competitivității globale pentru anii 2017-2018¹⁷, calitatea întregului sistem educațional al Republicii Moldova acumulează doar 3,2 din 7 puncte. Dar cel mai mic punctaj din regiune este acumulat de Republica Moldova pentru pilonul „Inovație”, care include capacitatea de inovație și calitatea cercetărilor științifice – 2,6 puncte din 7. În comparație cu țările Europei Centrale, progresul Republicii Moldova pe parcursul ultimilor ani la acești indicatori este modest, înregistrând oscilații minore în jurul valorii medii. O altă sursă este Raportul Comisiei europene *Evaluare inter pares a sistemului de Cercetare și Inovare al Republicii Moldova Horizon 2020*, realizat de grupul de experți pentru PSF (*Policy Support Facility*)¹⁸, care vine cu un șir de recomandări vizând consolidarea sistemului de cercetare și inovare din Moldova, prin identificarea unor deficiențe structurale și prin valorificarea punctelor forte – atât existente, cât și potențiale – ale Republicii Moldova. Aceștia menționează necesitatea unor reforme naționale în legătură cu structura, guvernanta și funcționarea sistemului de cercetare și inovare, totodată

¹⁵ Decretul președintelui RM nr. 483 din 18.01.2012 privind promulgarea Legii pentru ratificarea Memorandumului de înțelegere între Republica Moldova și Uniunea Europeană privind asocierea Republicii Moldova la Cel de-al Șaptelea Program-cadru al Comunității Europene pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activități demonstrative (2007-2013). [citată 03.11.2016]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=51786&lang=ro.

¹⁶ BANU, O., CACE, S., [et al] *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din RM*. [citată 13.05.2020]. Disponibil:

<https://soros.md/files/publications/documents/Studiu%2C%20%E2%80%9EEvaluarea%20capacit%C4%83%C8%9Bilor%20de%20cercetare%20a%20institu%C8%9Bilor%20de%20%C3%AEEnv%C4%83%C8%9B%C4%83m%C3%A2nt%20superior%20din%20Republica%20Moldova%E2%80%9D.pdf>.

¹⁷ *Indicele competitivității globale pentru anii 2017-2018*. [citată 03.03.2020]. Disponibil: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>.

¹⁸ *Raportul Comisiei europene: Evaluare inter pares a sistemului de Cercetare și Inovare al Republicii Moldova Horizon 2020*. [citată 09.03.2020]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Desktop/interdisciplinaritate/PR%20Moldova_Executive%20Summary%20MD.pdf.

avertizând că implementarea superficială a reformelor ar putea fi fatală sistemului de cercetare și inovare din Moldova.

Cu toate acestea, chiar dacă rezultatele și evoluțiile de până acum sunt modeste, totuși în Strategia națională de dezvoltare „Moldova 2030”¹⁹ se accentuează că pentru Republica Moldova „...capitalul uman reprezintă [...] resursa de bază a dezvoltării pe termen lung. Calitatea resurselor umane este în cea mai mare parte asigurată de sistemul educațional, astfel încât acesta trebuie considerat pe termen lung o prioritate absolută și o precondiție pentru avansarea în toate sectoarele social-economice ale țării. Cu toate acestea, la capitolul performanța educației, Republica Moldova se situează în urma țărilor Europei Centrale și de Est, conform indicatorilor internaționali. Prin urmare, țara noastră cu dificultate poate fi considerată competitivă la capitolul dezvoltarea sistemului educațional, fiind insuficiente eforturile de îmbunătățire a acestuia ”.

Considerăm că multitudinea și diversitatea problemelor la nivel social și instituțional, precum și a celor în materie juridică și nu numai, sunt determinate nu doar de schimbările majore la nivel social, de mondializare și globalizare, de perioada de tranziție, dar și de necesitatea unor revizuri la capitolul studiilor și cercetărilor teoretice, în vederea reorientării spre studii complexe și pertinente de drept comparat, dictate de suprapuneri, interrelaționări dintre domenii de referință, sisteme distincte de drept, profesioniști ai dreptului și cetățeni, opinie susținută și de autorul rus Tihomirov Iu. A.²⁰.

În raport cu cele indicate, problema cea mai mare este definitivarea unui standard unic de natură teoretico-metodologică ce ar îngloba într-un tot unitar metodologia general-științifică, metodologia juridică fundamentală și metodologiile aplicate. Suntem siguri că opiniile cu referire la acest subiect vor fi împărțite: unii vor considera că se exagerează, alții – că este inutil, a treia categorie, poate, ne va da dreptate. Indiferent de opinii însă, vom argumenta că este imposibil să exagerezi în privința utilității și relevanței unui standard teoretico-metodologic al cunoașterii persoanei, statului și dreptului, dat fiind caracterul sistemic, complex, generalizator, integrator și interdisciplinar al teoriei generale a statutului și dreptului. În concordanță cu acest fapt, extinderea ariei teoriei generale a dreptului, în vederea remodelării domeniului metodologiei juridice, poate oferi multiple avantaje, unul dintre care este posibilitatea constituirii

¹⁹ Hotărârea Guvernului: nr.1083 din 8 noiembrie 2018 cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2030”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 424-429, art. 1161. [citată 29.02.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109287&lang=ro.

²⁰ ТИХОМИРОВ, Ю.А. Сравнительное правоведение: развитие концепций и общественной практики. В: *Журнал российского права*. 2006. Nr. 6. с. 3-15. [citată 20.09.2015]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnoe-pravovedenie-razvitie-kontseptsiy-i-obschestvennoy-praktiki/viewer>.

unui sistem unic și integru de cunoștințe despre obiectul său de studiu, în condițiile schimbărilor actuale majore la nivel global și local.

Pentru a dezvălui esența problemei, dar și a asigura un fundament solid pe care să configurăm modelul metodologiei interdisciplinare a teoriei generale a dreptului și a direcțiilor de aplicare practică, vom purcede, inductiv, la o succintă elucidare a unei perspective științifice generale asupra interdisciplinarității, care are repere și în istoria științei și și-a dovedit eficiența în multiple domenii.

O privire retrospectivă asupra istoriei științei denotă că aceasta, din antichitate și până în prezent, a fost orientată spre căutarea soluțiilor la probleme de cea mai diversă natură (social-politice, juridice, economice, tehnologice etc.). Ca mod de activitate spirituală, cu legități specifice de funcționare, știința niciodată nu a putut fi separată de activitatea socioculturală a societății, ci s-a desfășurat în contextul acesteia. De aceea dominantele ce sunt specifice fiecărei perioade din istoria științei, în special procesele ce au însoțit dezvoltarea științei, mecanismul lor de realizare, pot fi explicate doar luând în considerare legitățile interne, conform cărora se dezvoltă și funcționează știința în contextul vieții sociale. Astfel, în istoria științei au fost sesizate în permanență tendințe fie de specificare, segmentare, specializare, fie de unire, integrare – tendințe aflate în interdependență și prezente în toate elementele culturii.

În general, secolele al XVII-XVIII-XIX-lea se caracterizează prin dezvoltarea științelor specializate și prin multiple mutații evolutive. În legătură cu acest fapt, ne întrebăm: Oare diferențierea științelor din această perioadă neagă unitatea lumii? Încercăm să fim de acord cu autorii care dau un răspuns negativ la această întrebare²¹. Ajungem la o asemenea concluzie, reieșind din interdependența dintre diferențiere și integrare. Deoarece, aproximativ până în secolul al XIX-lea, în știință acționează diferențierea extensivă, care este în conexiune cu cea intensivă, interioară. Diferențierea științelor și cunoștințelor științifice după obiectul de studiu, după metode etc. dă naștere tendinței de raționalizare teoretico-metodologică a realității, care poate să-și realizeze obiectivele doar prin integrare. Pe această dimensiune, cea mai mare amploare o au științele naturale (matematica, fizica, tehnologiile informaționale etc.), dar unei abordări consecvente este supusă și problematica progresului, a libertății, voinței și a acțiunii umane, a istoricității, a dreptății și inegalităților, a libertății și responsabilității, a drepturilor omului. Concepția științifică despre lume recunoaște doar enunțurile empirice despre lucruri, enunțurile analitice ale logicii și matematicii. Pe aceeași linie se inițiază proiectul științei unificate, proiect pe care se străduia să-l realizeze, în opinia cercetătoarei A. Botez, autori

²¹ МИРСКИЙ, Э. М. *Междисциплинарные исследования и дисциплинарная организация науки*. Москва: Наука, 1980. 304 с. с.43.

precum: Bohr, Dewey, Gonthier, Jørgensen, Kotabinski, Neurath, Reichenbach, Russell, Woodger, iar rațiunea teoretică nu mai este concepută ca absolut diferită de cea practică. Binele și răul nu mai sunt independente de voința individului, ci dimpotrivă²².

Modificările esențiale în caracterul cercetărilor științifice și în structura științelor sunt determinate de trecerea de la predominarea abordărilor disciplinare la cele interdisciplinare. Din această cauză este necesară analiza și evidențierea factorilor care contribuie la schimbarea paradigmei științei actuale. Ceea ce a modificat structura, formele și metodele tradiționale se află în interiorul procesului de dezvoltare a științelor și a scopurilor pe care și le propun spre realizare. Acest fapt indică o apropiere a științelor de practică prin aspecte de natură socială, politică, juridică, antropologică și axiologică. În același timp, analiza specificului științei contemporane constă nu doar în a determina cauzele acestei modificări paradigmatică, dar și în evidențierea factorilor primordiali, ce permit aplicarea în practică și oferă soluții eficiente și de durată privind problemele cu care se confruntă oameni, societăți și state.

Situația în cauză a dat startul căutării unor metode și modele universale de cunoaștere. Iar noțiunile de adevăr, verificare, obiectivitate și imparțialitate preconizează că locul privilegiat îl dețin științele naturale, care încep să intre în conexiune cu etici hedoniste. Căci specificul perioadei moderne (scientismul, experimentalismul, pragmatismul, individualismul) a determinat și existența unui șir de probleme, cum ar fi modificările mediului său de viață pe care omul s-a considerat în drept a le efectua. Paralel proceselor de specializare, diferențiere, apar forme de unificare, integrare. În calitate de concept, unificarea/integrarea/interdisciplinaritatea se manifestă atunci când se procedează la sistematizarea și clasificarea cunoștințelor științifice, a științelor, în baza unor elemente comune. Spre deosebire de specializare/segmentare/diferențiere, care se realizează de la sine, unificarea/integrarea/interdisciplinaritatea solicită eforturi exterioare, de natură teoretico-metodologică. Deci unitatea lumii materiale nu este suficientă pentru realizarea integrării. Metodele, tradițiile de cercetare, modelele de abordare ale unor științe trec granițele altor științe. Acestea sunt tendințe care pot fi observate atât în științele naturale, cât și în cele ce se încadrează sub genericul socioumanistice, respectiv și în știința dreptului.

Interesul sporit față de particularitățile tabloului științific contemporan este sesizabil la autori din cele mai distincte domenii științifice și din cele mai diverse contexte culturale. În general, momente de analiză ale interacțiunii disciplinare putem găsi la autori ca: Platon²³,

²² BOTEZ, A. *Concepte integrative antice, moderne, postmoderne*. București: Pro Universitaria, 2015, 400 p. ISBN 978-606-26-0203-1.

²³ PLATON. *Diloguri*. București: Antet, 2010, 160 p. ISBN 9789736364266

Aristotel²⁴, Kant²⁵, Hegel²⁶, Wiener N.²⁷ etc. De analize nemijlocite ale unificării științelor au fost preocupați I. Prigogine²⁸, G. Bachelard²⁹, N. Bohr³⁰, J. Piaget³¹, D. Bohm³², J. Baudrilard³³ etc., care și-au expus punctele de vedere asupra problemei respective. Dar tendința de bază, sesizabilă în toate cazurile, a fost identificarea și definirea conceptelor și standardizarea terminologică. Pentru a desemna procesul ce domină știința contemporană, sunt folosiți termenii: *sinteză*, *unitate*, *complexitate*, *codisciplinaritate*, *integrare*, *interdisciplinaritate*, *multidisciplinaritate*, *transdisciplinaritate* ș.a. Trebuie specificat că noțiunile în cauză sunt ulterioare manifestării tendinței de unificare a domeniilor. În metodologia științei se consideră că termenii *sinteză* și *integrare* sunt sinonimi, opinie susținută de academicianul A.D.Ursul³⁴. După părerea altor autori (N.Depenciuk³⁵), aceste noțiuni, chiar dacă sunt apropiate, totuși se deosebesc și fiecare dintre acestea în parte are o semnificație specifică. Etimologic, termenul *integrare* provine de la latinescul *integer*, ceea ce în traducere semnifică „întreg, unit”. Termenul are un sens dublu: unul indică procesul de unire a părților și formarea întregului; altul fixează rezultatele acestui proces. Luând în considerare aceste două sensuri, înțelegem integrarea științelor ca pe un proces de conexiune a diferitor componente a activității științifice și a diferitor științe, formarea și consolidarea lor. Divergențele în înțelegerea sensului termenului de *integrare* se manifestă numai în aceea că unii autori pun accentul pe procesul de realizare a integrării (N.P. Depenciuk), iar alții – pe rezultatele procesului (A.D. Ursul). Dacă revenim la termenul *sinteză*, realizăm că el reprezintă un proces de durată, care contribuie la realizarea integrării. Rezultă că *integrarea*, de la sine, presupune *sinteza*. Probabil, cel de-al treilea termen, *unitate*, are un caracter mult mai

²⁴ ARISTOTEL. *Politica*. București: IRI, 2001. 522 p. ISBN 973-9437-67-4; ARISTOTEL. *Statul atenian*. Iași: Antet, 2007. 97 p. ISBN 973-636-273-6 ș.a.

²⁵ KANT, I. *Scrieri moral-politice*. București: Editura Științifică, 1991. 494 p. 973-44-0071-1; KANT, I. *Spre pacea eternă*. București: ALL, 2008. 208 p. ISBN 973-571-624-0.

²⁶ HEGEL, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. București: Univers Enciclopedic, 2015. 334 p. ISBN 978-606-704-147-7.

²⁷ WIENER, N. *Cibernetica*. București: Editura Științifică, 1966. 272 p.

²⁸ PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Noua alianță: metamorfozele științei*. București: Editura Politică, 1984. 420 p.

²⁹ BACHELARD, G. *Dialectica spiritului științific modern. Vol. I. Antologie de texte*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, 390 p.

³⁰ BOHR, N. *Teoria atomică și descrierea naturii*. București: Humanitas, 2013. p. 152. ISBN 978-973-50-4215-8.

³¹ PIAGET, J. *Înțelepciunea și iluziile filosofiei*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, 254 p.; PIAGET, J. *Tratat de logică operatorie*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1991. 314 p. ISBN, 973-30-1473-7.

³² BOHM, D. *Plenitudinea lumii și ordinea ei*. București: Humanitas, 1995, 312 p. ISBN 973-28-0512-9.

³³ BAUDRILARD, J. *Sistemul obiectelor*. Cluj: Echinox, 1996. 148 p. ISBN 973-9114-44-7.

³⁴ УРСУЛ, А. Д. Методологические проблемы взаимодействия естественных, общественных и технических наук. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания*. Москва: Наука, 1983. 399 с.

³⁵ ДЕПЕНЧУК, В. П. Некоторые особенности развития интегративного процесса в современной науке. В: *Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания*. Москва: Наука, 1983. 399 с.

cuprinzător, deoarece el ia în considerare toate componentele acestui proces complex și condițiile realizării lui.

În fine, savanții au convenit asupra folosirii termenului de *integrare* și/sau *interdisciplinaritate*. De analiza genezei, esenței, particularităților, funcțiilor acestui proces s-au ocupat autori ca: K.X. Делокаров³⁶, Ovcinikov N.F.³⁷, D.A. Gușcin³⁸, O.M. Sicivița³⁹, A.D. Ursul⁴⁰, A.I. Rakitov și A.Ă. Anisimova⁴¹ I. Prigogin⁴², B.M. Kedrov⁴³, Th. Kuhn⁴⁴, J. Piaget⁴⁵ etc. De analiza dimensiunii istorico-metodologice și a funcțiilor interdisciplinarității au fost preocupați A.S. Kraveț⁴⁶, M.G. Cepikov⁴⁷, B.G. Iudin⁴⁸; ș.a. La lucrările autorilor enumerați mai sus, menționăm și lucrările savanților care au contribuit la dezvăluirea esenței termenului în cauză și la analiza factorilor de integrare: I.Pârvu⁴⁹, S. Marcus⁵⁰, V. Tonoiu⁵¹, M. Herivan⁵², P. Caravia⁵³, A. Botez⁵⁴ ș.a.

Specialiștii care studiază *integrarea* ajung la relevarea diferitor forme de realizare a acesteia. De exemplu, A. S. Kraveț, definind *integrarea* în știință, evidențiază următoarele modalități de realizare a ei: *reducționistă*, *generalizatoare*, *extensivă*, *complementară*, *de structură*, *metodologică*, *metaștiințifică*, *conceptuală*, *de completare*, *socio-culturală* și

³⁶ ДЕЛОКАРОВ, К.Х. *В поисках новой парадигмы. Синергетика, Философия. Научная рациональность*. Москва: РАГС, 1999. 243 с.

³⁷ ОВЧИННИКОВ, Н.Ф. *Тенденции к единству науки*. Москва: Наука, 1988. 280 с.

³⁸ ГУШЧИН, В. *Обзор главнейших систем классификации наук*. Москва: Книжный угол, 1987. 115 с.

³⁹ СИЧИВИЦА, О.М. *Сложные формы интеграции науки*. Москва: Высшая школа, 1983. 132 с.

⁴⁰ УРСУЛ, А.Д. Исследование информационных и глобальных процессов: междисциплинарные подходы и связи. [citat 14.03.2020]. Disponibil: https://author.nbpublish.com/lr/article_259.html.

⁴¹ РАКИТОВ, А.И., АНИСИМОВА, А.Э. Классификация наук как философская проблема. В: *Философские науки*. 2014, nr. 7, сс. 30-40. [citat 05.11.2019]. Disponibil: <https://www.phisci.info/jour/article/view/791/744>.

⁴² PRIGOGINE, I, STENGERS, Is. *Noua alianță: metamorfozele științei*. București: Editura Politică, 1984, 421 p.

⁴³ КЕДРОВ, Б. М. *Проблемы логики и методологии науки*. Москва: Наука, 1990, 352 с. ISBN 5-02-008100-0; КЕДРОВ, Б.М. *Науки в их взаимосвязи: История. Теория. Практика*. Москва: Наука, 1988. 285 с. ISBN 5-02-008015-2.

⁴⁴ KUHN, Th. *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas, 2008. 280 p. ISBN 978-973-50-2030-9.

⁴⁵ PIAGET, J. *Tratat de logică operatorie*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1991. 314 p. ISBN, 973-30-1473-7.

⁴⁶ КРАВЕЦ, А.С. Типы интеграционных процессов в науке. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания*. Москва: Наука, 1983. 399 p.

⁴⁷ ЧЕПИКОВ, М.Г. *Интеграция науки*. Москва: Мысль, 1981. 280 с.

⁴⁸ ЮДИН, Б.Г. *Наука в обществе знаний* (03.09.2010 г.). [citat 22. 01.2017]. Disponibil: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=193&Itemid=52

⁴⁹ PARVU, I. *Introducere în epistemologie*. Iași: Polirom, 1998. 304 p. ISBN 973-683-113-2, ; PARVU, I. *Premise pentru o perspectivă interdisciplinară în teoria științei*. În: *Interdisciplinaritatea în știința contemporană*. București: Editura Politică, 1986. 513 p.

⁵⁰ MARCUS, S. *Provocarea științei*. București: Editura Politică, 1988. p 470.

⁵¹ TONOIU, V. *In căutarea unei paradigme a complexității*. București: IRI, 1997. 232 p. ISBN 973-97627-1-9.

⁵² HERIVAN, M. *Noua mitologie a universurilor deschise: schița unei istorii paralele și interferențe a cunoașterii contemporane*. București: Editura Eminescu, 1984. 222 p.

⁵³ CARAVIA, P. *Discipline, conexiuni, gândire creatoare*. București: Editura Științifică, 1991. 243 p. ISBN 973-44-0030-4.

⁵⁴ BOTEZ, A. *Concepte integrative antice, moderne, postmoderne*. București: Pro Universitaria, 2015. 400 p. ISBN 978-606-26-0203-1.

*managerială*⁵⁵. Considerând ca bază a integrării intensitatea procesului și nivelul de realizare, N. Depenciuk menționează alte forme de manifestare a integrării științelor: *cooperarea* științelor pentru soluționarea unei probleme, *complexitatea*, *complementaritatea* și *sinteza*⁵⁶. Din perspectiva analizei sistemice, A.D. Ursul propune următoarele forme de integrare: *totalitatea*, *organizarea sistemică*, *coordonarea*⁵⁷.

Kikeț G.Iu.⁵⁸, încercând o analiză complexă a mecanismului procesului de integrare, accentuează că integrarea științelor, în fine, se obține datorită acțiunii diverșilor factori: de natură instituțională, gnoseologică, comunicativă și menționează ca bază a integrării științelor unitatea materială a lumii și caracterul integrator al omului. Alți autori (A.S.Kraveț ș.a.) consideră că integrarea poate avea ca fundamentali factorii ontologici, gnoseologici și pragmatici. Bazele ontologice ale integrării se înrădăcinează nu numai în legătura dintre fenomenele realității naturale, dar și în cea dintre natură și societate, în asimilarea practică a realității. În plan gnoseologic, avem unitatea structurilor teoretico-raționale de cunoaștere, aspectul social reprezentând aprofundarea procesului de integrare și impactul lui asupra științelor socio-umane. Concomitent, evidențiem factorii de natură internă și externă⁵⁹. Ca factor intern se manifestă momentul aprofundării în obiectul de studiu. Insuficiența metodelor de cercetare conduce la trecerea peste granițele disciplinei, ceea ce indică obiectivitatea includerii în cercetare a metodelor specifice altor discipline. În afară de aceasta, orice disciplină folosește elemente, raporturi, legi, metode care sunt generale pentru toate domeniile științifice, pentru toate disciplinele.

Factorii externi sunt acei factori care apar ca rezultat al necesității implicării diverselor domenii în cercetarea unui fenomen sau din necesitatea soluționării unor probleme stringente. Existența acestor factori este determinată de aprofundarea integrării științelor, de legătura reciprocă între sferele vieții sociale și de trecerea de la metode locale de activitate la valorificarea complexă a realității materiale și spirituale în condițiile globalizării. Rezultatul acestui proces este interconexiunea științifică internă și unificarea disciplinelor dintr-o ramură, care formează complexe de cunoștințe ce se includ într-un sistem integrat.

⁵⁵ КРАВЕЦ, А.С. Op. cit.

⁵⁶ ДЕПЕНЧЮК, Н. П. Op. Cit.

⁵⁷ УРСУЛ, А. Д. Методологические проблемы взаимодействия естественных, общественных и технических наук. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания*. Москва: Наука, 1983, 399 с. с. 152.

⁵⁸ КИКЕЦ, Г.Ю. *Проблемы интеграции общественного и естественного знания*. Киев: Наукова Думка, 1978, 176 с.

⁵⁹ ДЕГТЕРЕВ, В.А. Интеграция в системе непрерывной подготовки специалистов социальной сферы. В: *Современные проблемы науки и образования*. 2012, nr. 3. [citat 30.11.2018]. Disponibil: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6490>.

Secolul al XXI-lea a adus cu sine o investigare analitică fără precedent, dar și o sinteză nemaipomenită în istoria științei⁶⁰. Cercetările analitice fac ca fiecare știință să devină interdisciplinară. Astfel științele naturale și cele socioumanistice devin complexe interdisciplinare. Integrarea își găsește expresie în științele limitrofe (cibernetica, bioetica, ecologia, etc.), în formarea aparatului categorial comun al științelor, metodelor interdisciplinare și în influențele reciproce ale științelor și ale metodelor în cercetarea problemelor complexe.

Unii autori⁶¹ consideră că epoca contemporană își ia conceptele principale din domeniul extractiv prin analize specializate profund. Alți autori⁶² consideră că ne aflăm într-o perioadă a sintezei, care va produce o revenire la gândirea generalizatoare, din cauza că studiile specializate și aprofundate au condus spre faptul că se știe din ce în ce mai puțin despre ansamblu⁶³. După cum remarcă I. Prigogine⁶⁴, etapa de tranziție impune necesitatea de a abandona liniștea etapei precedente. În secolul al XXI-lea știința trebuie să caute un limbaj universal, pentru a realiza întâlnirea între cunoștințele noastre. Iar dualitatea subiect-obiect indică necesitatea înțelegerii unității acestei relații. Omul este element în sistemul naturii, egal cu celelalte elemente, iar noțiunile de *relativitate*, *informație*, *sistem*, *entropie* constituie concepte-cheie ale științei contemporane. Astfel, procesele ce se produc în știință determină un nou stil de înțelegere și explicare, prin indicarea unor noi direcții și modalități de cercetare.

Analizând procesele caracteristice științelor contemporane, P. Caravia indică o necesitate de standardizare terminologică din cauza că „în limbajul curent sunt folosiți termeni variați pentru a desemna acest proces. Generic, în limbajul specialiștilor, în publicații, în titulatura unor catedre universitare sau cursuri, cel mai des sunt folosiți termenii de *integrare* și *interdisciplinaritate*”⁶⁵. Noi folosim acești termeni pentru a desemna procesele din știința juridică, conectată la realitățile societății globalizate și mondializate, deoarece cultura celui de-al treilea val pune din ce în ce mai mult accentul pe context, pe relații și pe totalități⁶⁶. Astfel, interdisciplinaritatea aplicată științelor juridice, ca, de altfel, și altor științe, contribuie la creșterea compatibilității diverselor domenii de manifestare a dreptului și determină forme noi în dezvoltarea științei juridice. Deci procesul de unificare, integrare este un mod de exprimare a dezvoltării științei și, totodată, un instrument operațional în soluționarea problemelor cu care se confruntă dreptul în condițiile actuale.

⁶⁰ ROȘCA (Ciobanu) R. *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor (cazul Filosofiei dreptului)*. Iași: Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.

⁶¹ PAPU, E. *Despre stiluri*. București: Eminescu, 1986. 538 p.

⁶² TÖFFLER, A. *Al treilea val*. București: Editura Politică, 1983. 684 p.

⁶³ BOTEZ, A. Op. Cit.

⁶⁴ PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Noua alianță: metamorfozele științei*. București: Editura Politică, 1984. 421 p.

⁶⁵ CARAVIA, P. Op. Cit., p. 80.

⁶⁶ TÖFFLER, A. Op. Cit.

Știința juridică, în configurația în care există, trebuie percepută ca un sistem de cunoștințe, care urmărește recunoașterea ori formularea adevărului științific, în baza cercetării realității juridice, și exprimarea lui, într-o formulă organizată și logică, în teorii și sisteme. Dreptul, asemănător umanității, a devenit o totalitate de conexiuni, un sistem vast aflat în continuă evoluție, organizare, schimbare și comunicare. Pentru a determina natura dreptului, atenția cercetătorilor astăzi trebuie să se orienteze spre acele domenii care se află la hotarul dintre științele juridice, dintre societăți și state, date fiind conexiunile multiple care există, ce nu pot fi neglijate. În consecință, abordarea interdisciplinară devine una dintre cele mai importante particularități ale cunoașterii științifice, deoarece la baza ei se află transformări calitative profunde, ce se produc sub influența diferitor factori (acorduri dintre state, migrație, tehnologizare, digitizare, conflicte, crize sociale și economice etc.), care întemeiază legături între diverse părți ale structurilor social-statale, obiectelor, persoanelor și intensifică procesele de conexiune interioară și exterioară.

Trecerea timpului tot mai mult transformă știința într-o parte organică a societății și culturii, care cuprinde nu numai atitudinea omului față de natură, dar și atitudinea față de alți oameni și față de sine însuși, față de instituții și politici la nivel național și mondial. Astfel, are loc unificarea potențialului tehnologic, cultural și umanitar al științei. În această ordine de idei, problemele majore cu care s-au confruntat state și cetățeni din întreaga lume au demonstrat incapacitatea tehnologiilor actuale de a face față unor situații precum cea de moment (criza generată de Covid19), că sistemele educaționale nu au reușit să asimileze și să valorifice instrumentele tehnologice oferite de era digitală, dar și că societatea umană trebuie să reevalueze prestația sa socială prin dezvoltarea simțului responsabilității, depășirea egoismului, prin orientarea în direcția solidarizării și cooperării umane. În consecință, pandemia Covid19 a declanșat o criză globală pe toate dimensiunile: economic, politic, instituțional, educațional etc., ca situație de criză neordinară, ea a dezvăluit și incapacitatea autorităților de a gestiona și a identifica soluții neordinare, non-standard, ceea ce demonstrează că este nevoie de a construi instrumente flexibile și adaptabile unor situații sociale non-standard, distincte și specifice. Această situație este foarte relevantă pentru abordările de tip integrat (cum sunt cele atribuite sinergeticii și abordării interdisciplinare), care operează cu termeni ca *entropie*, *ordine*, *dezordine*, *haos*, *neordinar* etc. Ceea ce, cu siguranță, se pretează acestui fenomen, care a schimbat lumea într-o perioadă foarte scurtă de timp, este că la nivel mondial există interdependențe și că trăim într-o lume complexă, ce determină abordări complexe, or, altfel decât prin dezvoltarea diverselor complexe interdisciplinare și prin edificarea valorilor definite

dintr-o perspectivă integrativă, specifică secolului în care trăim nu pot fi dezvoltate științele despre om și societate.

Un alt moment specific contemporaneității sunt polemicele frecvente despre cooperare, responsabilitate și securitate umană, umanism, moralitate, integritate etc. După cum opinează J. Maritain, citat de A. Restian, „realitatea devine din ce în ce mai științifică, pentru că știința construiește o nouă realitate”⁶⁷. În acest context, analiza interdisciplinară studiază relațiile de interdependență dintre științe și comunicarea între ele, dar și modalitatea în care realitatea idealizată, construită și fundamentată pe valori general-umane, așa cum se regăsesc și în Declarația Universală a Drepturilor Omului, să fie una ce exprimă o realitate trăită, așa cum este și cum este percepută de societatea umană și chiar și în situații excepționale (cum este cea care a fost declarată în RM, începând cu martie 2020) ori în situații de normalitate, știința dreptului să reușească să-și îndeplinească sarcinile asumate, astfel încât să contribuie la identificarea celei mai bune soluții.

Generalizând ideile unei succinte prezentări a specificului interdisciplinar al lumii contemporane, M.G.Cepikov evidențiază următoarele momente definitorii: 1) Din tendință, interdisciplinaritatea s-a transformat în legitate. De exemplu, pentru soluționarea integrării economice se aplică cercetări juridice, sociologice, cibernetice, filosofice, statistice, descoperiri matematice etc., ori pentru intergarea RM în UE, la fel, avem multiple dimensiuni, ce se încadrează în arii științifice distincte; 2) Unitatea lumii și legătura causală dintre fenomene sunt fundamentul obiectiv al abordărilor de natură interdisciplinară. Unitatea lumii determină unitatea științelor, fără a lua în considerare marea lor diversitate; ele trebuie să creeze un tot integru; 3) Unitatea cunoștințelor științifice se realizează pe căi diferite și se manifestă sub forme distincte (unificarea aparatului categorial, digitizarea, conexiunea și împrumutul de metode, conexiuni pe baza obiectului de cercetare, formarea științelor complexe sau sintetice matematizarea, colaborarea dintre cercetători, dintre mediul academic și instituțiile de drept etc.)⁶⁸.

În practica științei actuale, există deci și funcționează operativ demersuri intelectuale totalizatoare, cum ar fi abordarea interdisciplinară și cea sistemică, prin care se preconizează că obiectul cercetării este analog unui sistem alcătuit de o totalitate de elemente și conexiuni dintre acestea. Operațiunea epistemologică și metodologică pentru abordarea sistemică nu presupune neapărat că obiectul cunoașterii este un sistem, ci că, din punct de vedere al cercetării și

⁶⁷ RESTIAN, A. *Unitatea lumii și integrarea științelor*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989. 300 p. ISBN 973-29-0101-2. p. 279-280.

⁶⁸ ЧЕПИКОВ, М. Г. *Op. Cit.*, p. 15-20.

conceptualizării, el va fi considerat a fi un sistem, cu o totalitate de elemente interdependente. Raportat la acesta, cercetarea interdisciplinară este modelul de inițiere și realizare a unor serii de transferuri succesive de concepții și metode dintr-un domeniu în altul, dintr-o ramură în alta. Ea reproduce totalitatea complexă printr-o mișcare sincronică și diacronică de concepte, metode și operații transferate în cadrul unui flux continuu de informație dintr-o disciplină în alta, în baza unui proiect epistemologic și printr-un proces de integrare a rezultatelor obținute. Istoria științei ne demonstrează că soluționarea multor probleme implică deseori necesitatea depășirii granițelor domeniului de origine. Căci dominarea diferențierii și dezvoltarea științelor monodisciplinare este depășită și solicită suportul altor discipline.

În acest context al tabloului general al evoluțiilor din știința contemporană, cu intenția de a argumenta necesitatea fortificării dimensiunii metodologice a teoriei dreptului în general și a metodologiei interdisciplinare în particular, recurgem la abordări prioritare pe dimensiunea în cauză, făcând referință la literatura științifică. Astfel, sistematizarea modurilor în care este tratată teoria generală a dreptului ne relevă că o mare parte de autori scot în evidență dimensiunea generalizatoare a acesteia. „Teoria generală a statului și a dreptului este o știință generală despre stat și drept (...), care formulează și elaborează principii, concepte, categorii, metode aplicabile tuturor științelor juridice, valabile pentru toate disciplinele de drept”⁶⁹, afirmă V. Enea. Totodată, apreciată ca știință introductivă, orientativă și de sinteză, care cercetează legitățile de dezvoltare a statului și dreptului în complexitatea lor, generalizează datele științelor juridice și elaborează concepte, metode, principii pentru științele juridice, ea este considerată o disciplină, în egală măsură, juridică și socială⁷⁰.

Opinia expusă în aceeași cheie în care abordăm, în conținutul acestei lucrări, teoria generală a dreptului aparține lui N. Popa, care menționează că teoria dreptului este o disciplină de referință pentru știința dreptului, care urmărește îmbogățirea și amplificarea cunoașterii (deci și practica) dreptului: „Nevoia unei teorii juridice unitare și cuprinzătoare se află în directă legătură cu capacitatea sa de a oferi soluții exacte (sau cât mai apropiate de cerințele reale ale vieții sociale, în care dreptul își duce existența), satisfăcătoare pentru problemele practice relevante”⁷¹. Opinii similare sunt împărtășite și de alți autori, cunoscuți în materie de teorie a dreptului și pe dimensiunea metodologiei dreptului. Astfel, printre

⁶⁹ ENEA, V. *Introducere în studiul statului și dreptului*. Iași: Samia, 2009. 262 p. ISBN 978-973-7783-30-1. pp. 9-10.

⁷⁰ NEGRU, A., ZAHARIA, V. *Teoria generală a dreptului și statului în definiții și scheme*. Chișinău: CEP USM, 2009. 199 p. ISBN 978-9975-4052-3-2. p. 10.

⁷¹ POPA, N. *Teoria generală a dreptului*. București: C.H. Beck, 2008, 248 p. ISBN 978-973-115-431-2. p.7.

cercetătorii preocupați de problematica teoriei și metodologiei dreptului se înscriu M. Manolescu⁷², S. Popescu⁷³, I. Huma⁷⁴, Gheorghe Mihai și R. Motică – cu valorificarea abordării sistemice a dreptului⁷⁵, I. Craiovan⁷⁶, E. Aramă⁷⁷ – cu studii relevante de istorie, teorie și metodologie a dreptului, raportate la unele probleme extrem de importante pentru actualitate, I. Craiovan⁷⁸ – cu constatarea că dreptul se află în criză, fiindcă, în virtutea multiplelor suprasolicitări actuale, reacția dreptului, ca sistem normativ specific, a devenit *ad-hoc* inadecvată, mereu depășită de realitate. Pentru a soluționa criza dreptului, conchide I. Craiovan, teoria generală a dreptului trebuie să renunțe la dogmatism, să promoveze un drept deschis, flexibil, anticipativ, multiplicitatea nivelurilor juridice, pluralismul ordinelor juridice, multiculturalismul, transgresiunea și integrarea. Unele aspecte ale metodologiei juridice se remarcă și la profesorul A. Smochină⁷⁹, la B. Negru⁸⁰ ș.a. O arie vastă de probleme de actualitate din practica și știința dreptului, cum ar fi particularitățile societății în tranziție, ale globalizării și ordinii juridice, ale răspunderii juridice, valorilor și nihilismului juridic, ce nu pot fi abordate în afara unei metodologii aplicate consecvent, le regăsim la doctorul habilitat D. Baltag⁸¹. De asemenea, sunt de menționat și studiile complexe, care determină relații de corespondență dintre etape diferite de dezvoltare a dreptului cu actualitatea, efectuate de către doctorul habilitat R. Grecu⁸². În același timp, urmărind modalitatea în care se regăsește și este tratată metodologia juridică, o putem identifica, de cele mai multe ori, încorporată, fără prea multe excepții, în studiile de teorie a dreptului, ca un compartiment indispensabil părții introductive din teoria generală a statului și dreptului, de început, căruia nu i se

⁷² MANOLESCU, M. *Știința dreptului și artele juridice*. București: Continent XXI, 1993. 112 p. ISBN 973-95459-0-4; MANOLESCU, M. *Teoria și practica dreptului*. București: Fundația Regele Mihai, 1946. 314 p.

⁷³ POPESCU, S., ILIESCU, D. *Probleme actuale ale metodologiei juridice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979. 156 p.

⁷⁴ HUMA, I. *Introducere în studiul dreptului*. Iași. Chemarea, 1993. 158 p.

⁷⁵ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Fundamentele dreptului*. București: ALL. 1997. 247 p. ISBN 973-517-213-x.

⁷⁶ CRAIOVAN I. *Tratat de teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2007. 534 p. ISBN 978-606-673-612-1.

⁷⁷ ARAMA, E. *Repere metodologice pentru studierea și aplicarea dreptului*. Chișinău. CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2; ARAMA, E., SAVU, I. *Controverse teoretice și aspecte practice ale interpretării dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2005. 169 p. ISBN 9975-70-545-6.

⁷⁸ CRAIOVAN, I. Op.cit., p.33.

⁷⁹ SMOCHINĂ, A. Repere metodologice ale organizării investigațiilor științifice: orientări, concepte și perspective. În: *Problemele dezvoltării economiei de piață în statul de drept*: materialele conf. teoretico-șt. int., 17-18 dec. 2005, Bălți, 2005. p. 62-68.

⁸⁰ NEGRU, B. Realizarea dreptului: probleme teoretice și practice. În: *Administarea publică*. 2016, nr.1, p.38-50. [citată 23.02.2018]. Disponibil: <http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/89/ro/Negru.pdf>.

⁸¹ BALTAG, D., ROBEA, M. Valorile juridice în fața provocărilor globalizării. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: ArtPoligraf, 2018, p171-18. ISBN 978-9975-3178-4-9.

⁸² GRECU, R. Apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului – vector al politicii penale în epoca globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: USM, 2019, pp.30-38. ISBN978-9975-108-77-5. GRECU, R., AVORNIC, Gh. Opera juridică a lui C. Stere-tezaur științific nevalorificat. În: *Constantin Stere prozator, publicist, jurist și om politic*. Iași: Vasluiana 98, 2016, pp. 273-287. ISBN 978-973-116-503.

acordă prea mare atenție. Făcând o sistematizare a modalităților de definire a metodologiei juridice, N. Popa totuși afirmă că aceasta reprezintă sistemul unor factori de relativă invarianță într-un număr suficient de mare de metode, factori ce au ca obiect raporturile, legăturile, relațiile care se stabilesc între diferite metode în procesul cunoașterii fenomenului juridic”⁸³. Profesorul Gh. Avornic, în *Tratatul de teoria generală a statului și dreptului*, pornind de la analiza modului în care teoria generală a statului și dreptului se înscrie în tabloul științific contemporan, ne oferă o abordare convergentă a acesteia prin aplicarea modelului interdisciplinar, indicând că „... este o știință socială, politică și juridică”⁸⁴.

În cazuri rare, metodologia juridică se atestă în studii individuale, sistematizate, precum sunt și unele lucrări, care se bucură de o incontestabilă autoritate și aplicabilitate, precum cele semnate de I. Craiovan⁸⁵, cea a lui J.L.Bergel⁸⁶ și P. Delnoy⁸⁷, dar și *Metodologia dreptului*, elaborată de E. Aramă și R. Ciobanu⁸⁸, – lucrări ce conțin studii bine sistematizate și structurate ale preocupărilor metodologiei juridice și al ariilor de aplicabilitate a ei. Spre deosebire de spațiul românesc, în arealul științific rusesc remarcăm mai mulți autori preocupați de problematica fundamentării unei metodologii a științei juridice. În acest context, atestăm studii monografice, care pun în evidență dominantele metodologice ale dreptului natural, tratate începând cu antichitatea greacă până în contemporaneitate, precum e cel al lui R. Gavriluc⁸⁹; sau cercetări care determină aria teoretico-metodologică a dreptului⁹⁰; precum și unele studii specifice de metodologie juridică a unei ramuri de drept, cum ar fi metodologia dreptului constituțional, sau autori ce tratează dimensiunea interdisciplinară și integrativă a teoriei dreptului în condițiile

⁸³ POPA, N. Op. Cit., p.15.

⁸⁴ AVORNIC, Gh. *Tratatul de teoria generală a statului și dreptului*. V. I. Chișinău, 2009. 440 p. ISBN 9975-70-370-4. p.33.

⁸⁵ CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7; CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8.

⁸⁶ BERGEL, J.L. *Methodologie juridique*. Paris: Presses Universitaires de France, 2001. 408 p. ISBN 2130516564.

⁸⁷ DELNOY, P. *Elements de methodologie juridique*. Bruxelles: Larcier, 2006. 440 p. ISBN 978-2-8044-2340.

⁸⁸ ARAMA, E., CIOBANU, R. *Metodologia dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2011. 166 p. ISBN 978-9975-71-095-4.

⁸⁹ ГАВРИЛЮК, Р. *Методологическая традиция доктрины естественного права*. Черновцы: Издательство Черновицкий национальный университет, 2012. 788 с. ISBN 978-966-423-286-6.

⁹⁰ МАРЧЕНКО, М.Н. *Теоретико методологические проблемы права*. Москва: Зерцало-М, 2007. 392 с. ISBN 5-94373-135-0; МАРЧЕНКО, М. Н. (отв. ред.) *Теория и методология юридической науки*. В 2 ч. Москва: Норма ИНФРА-М, 2020. 320 с. ISBN 978-5-16-107367-4. [citat 19.03.2020]. Disponibil:

<https://znanium.com/catalog/product/1077624>; КЕРИМОВ, Д.А. *Методология права*. Москва: Издательство Современ. гуманитар. университета, 2009. 520 с. ISBN 978-5-8323-0480-9; СЫРЫХ, В. М. *История и методология юридической науки*. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 463 с. ISBN 978-5-91768-299-0.

globalizării⁹¹.

Literatura din domeniu totuși nu ne oferă o modalitate unică și exactă de definire a metodologiei interdisciplinare a dreptului. De la un autor la altul, de la un domeniu la altul, ori de la un context social-statal la altul, vom avea formule de definire a metodologiei dreptului prin contextualizarea acesteia în domeniul de referință – fie prin accederea la o metodologie generală a științelor, fie printr-un proces de adaptare. Dacă pentru unii autori metodologia dreptului reprezintă totalitatea principiilor teoretice, a procedurilor logice și a metodelor speciale de cercetare a fenomenelor statal-juridice⁹², atunci pentru alții ea constituie sistemul metodelor de studiu al fenomenului juridic și știința despre metode și a „generalizărilor asupra legităților dezvoltării realității juridice, cu scopul formulării concepției juridice despre lume⁹³, existând și opinia conform căreia metodologia juridică este un domeniu nevalorificat, nesisistemizat, în special în condițiile în care sunt necesare studii de drept comparat⁹⁴. În corelație cu cea din urmă opinie, este nevoie de fundamentarea unei metodologii juridice multifuncționale, înzestrate cu o dimensiune comprehensivă, evaluativă și interpretativă, aplicabilă nu doar la cercetarea științifică a dreptului, adică la nivelul teoretic, dar și la cel empiric. De ce este necesar a se insista pe această dimensiune?

În arealul științei juridice din Republica Moldova până în prezent nu avem nici definit statutul domeniului și nici fundamentat din punct de vedere teoretic și aplicativ cu referire la o metodologie interdisciplinară a dreptului. Bineînțeles, vom găsi subiectul metodologiei, tratat în sursele de teorie generală a dreptului, doar că într-o formulă foarte specifică – ori nesisistemizată, ori depășită. Considerăm că drept temei pentru această stare de lucruri au servit mai mulți factori. Printre aceștia indicăm:

- Istoria statalității și dreptului în Republica Moldova, care a fost dependentă de ideologia marxist-leninistă, a preluat, pentru o perioadă, rolul metodologiei dreptului, și nu numai;

⁹¹ СКУТЕЛЬНИК, О.А., ПРАВКИН, С.А. *Актуальные проблемы юридической науки*. Москва: Издательство «МУ им. С.Ю. Витте», 2016, 225 с. [цитат 02.04.2020]. Disponibil:

https://www.researchgate.net/publication/294426450_Aktualnye_problemy_uridiceskoj_nauki; ЧЕСТНОВ, И. Л. *Методология и методика научного исследования*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт Петербургск. Юрид. Инстит. (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2018. 124 с. [цитат 23.09.2019]. Disponibil: http://www.procuror.spb.ru/izdaniya/2018_03_04.pdf.

⁹² СЫРЫХ, В.М. *Метод правовой науки: основные элементы, структура*. Москва: Издательство Юрид. лит., 1980. 176 с. с. 6.

⁹³ ЛУКИЧ, Р. *Методология права*. Москва: Прогресс, 1981. 302 с. с. 12; АЛЕКСЕЕВ, С.С. *Общая теория права*. Москва: Издательство Юрид. лит., 1982. 360 с. с. 32-33.

⁹⁴ МАРЧЕНКО, М.Н. *Сравнительное правоведение*. Москва: Зерцало, 2001. 560 с.; САИДОВ, А.Х. *Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности)*. Москва: Юрист, 2003. 448 с.; БАКУЛИНА, Л.Т., ГУБАЙДУЛЛИН, А.Р. *Теоретические основы сравнительного правоведения*. Казань: Издательство Казан. ун-т, 2014. 164 с. [цитат 27.03.2020]. Disponibil: <http://libweb.kpfu.ru/ebooks/publicat/0-804888.pdf>; ШАХРАЙ, С. М. *Глобализация. Государство. Право: теоретико-методологические проблемы (вопросы теории и практики)*. Москва: Издательство Государственный научно исследовательский институт системного анализа, 2003. 416 с. ISBN 5-9574-001-7.

- Perioada de după Declarația de independență a fost axată pe priorități de politică juridică, și nu de cercetare ori de valorificare a metodologiilor de cercetare și aplicare a dreptului;
- Multiple probleme, confuzii la nivel de organizare și reglementare în perioada de adaptare la noile condiții, precum și necesitatea elaborării actelor normative, care să răspundă unor necesități practice;
- Pe de o parte, diversificarea realităților juridice contribuie la multiplicarea domeniilor de activitate, pe de alta, segmentarea domeniilor și preocuparea de problematici înguste, în lipsa unui fundament metodologic clar, adaptat, a determinat utilizarea unor instrumente metodologice aleatorii;
- Realizarea cercetărilor fragmentare, pe probleme foarte specifice și înguste, nu urmăreau valorificarea în continuare a cercetărilor, în vederea constituirii ori creării școlilor științifice, a laboratoarelor de cercetare cu tradiții;
- Multiplele reforme în sistemul social, politic, juridic și educațional, precum și în cel științific, nu au permis constituirea în timp a unor direcții prioritare de cercetare în drept;
- Lipsa unei viziuni unice asupra modului în care urma să fie dezvoltată cercetarea științifică la nivel național, inclusiv cea din drept;
- Împărtășirea opiniei că știința dreptului nu are nevoie de metodologii și standarde unice, pentru a se dezvolta și pentru a-și crește eficiența.

În consecință, până la momentul actual, rămânem cu abordări nesistematizate, trunchiate, incomplete și cu arii neacoperite de cercetarea științifică sau considerate inutile, precum sunt uneori catalogate cele din teoria generală a dreptului și cele din aria de preocupare a metodologiei juridice, fiind considerate mai puțin competitive ori lipsite de dimensiune pragmatică.

Odată cu Declarația de independență, evenimentele și procesele au derulat în baza a două principii: a) abordarea critică și îndepărtarea de practicile obișnuite și cunoscute; b) reconstituirea realității prin adoptarea și preluarea unor practici juridice împrumutate. În rezultat, au fost înregistrate schimbări la toate nivelurile de organizare socială, în special politic și juridic, procese orientate spre implementarea la nivel de organizare socială a valorilor democratice, a statului de drept etc., dar care au ridicat probleme privind natura și esența dreptului, mai ales cu referire la natura normei juridice, la legislație, instituții juridice, la organizarea sistemului de drept, la ramurile și subramurile dreptului, la obiectul și metodologia reglementării, la evoluția conceptelor juridice etc. În același timp, evoluțiile rapide care au avut loc în societate, procesele de organizare și reorganizare prin care a trecut Republica Moldova până în prezent au provocat

aprofundarea segmentării în știința juridică și au determinat situația ca știința juridică să rămână cu mult în urmă, în unele cazuri, să bată pasul pe loc, în raport cu practica socială, pe când reglementările au continuat să se înmulțească, astfel încât să ajungem în situații de suprareglementare⁹⁵. De semnalat este și faptul că, pe dimensiunea cercetare, inovare și sistem educațional, politicile de stat nu au fost nici pe departe benefice dezvoltării uniforme și progresului științei juridice, în particular, dar și științei în general, fapt ce a prezentat un impediment serios în formarea unor școli și tradiții de cercetare, așa cum sunt în alte țări. În consecință, în condițiile actuale, se impune cu necesitate instituționalizarea instrumentelor, mecanismelor, tehnicilor metodologiei juridice în sistemul educațional și științific, pentru a fi implementate atât în cercetarea sistemului de drept al RM din perspectivă comparativă, interdisciplinară și complexă, cât și la nivel aplicativ și educațional.

Astfel, studiile de natură complexă a dreptului rămân încă a fi o raritate, situație explicabilă prin faptul că cercetătorii juriști încearcă să nu depășescă limitele domeniului lor de apartenență, formulând teme de cercetare foarte înguste⁹⁶, pe când – atât din punct de vedere contextual, teoretic, cât și aplicativ – este necesară o abordare sistemică și integrativă. La momentul actual, atestăm doar unele încercări de tratare a problemelor metodologiei juridice din perspectiva interdisciplinarității, pe când în alte domenii științifice acest tip de cercetare este în trend, studiile de tip interdisciplinar fiind considerate mult mai valoroase, dar și temeiul pe care trebuie edificată noua paradigmă științifică a dreptului, pe care în totalitate o atribuim cadrului tematic al teoriei generale a statului și dreptului. Aceasta se datorează faptului că arealul problematic al teoriei dreptului nu doar predispune la abordări de tip interdisciplinar, dar și urmează să înglobeze în conținutul său prioritățile unei metodologii de acest tip, cel puțin pentru o primă etapă. De ce se impun aceste modalități de tratare? Pentru că:

- Teoria generală a dreptului se apropie, prin gradul de generalitate, de filosofia dreptului, astfel fiindu-i caracteristic din start spiritul unificator;
- Teoria generală a dreptului periodic a fost identificată cu metodologia dreptului, dat fiind că oferă baza metodologică primară în drept, de aceea, în acest context, rămâne a fi valorificat arealul în care poate fi constituit modelul interdisciplinar;
- Teoria generală a dreptului formulează generalizări, aprecieri în baza experiențelor furnizate de științele ramurale, ceea ce reprezintă veriga de legătură dintre teorie și practică;

⁹⁵ CIOBANU, R. De la consistență spre coerență într-o lume a supra-reglementării. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 19 noiembrie 2015. Chișinău: UnAȘM, 2016. Pp.25-37. ISBN 978-9975-933-99-5.

⁹⁶ КЕРИМОВ, Д.А. *Методология права*. Москва: Издательство Современ. гуманитар. университета, 2009. 520 с. ISBN 978-5-8323-0480-9. с. 41; СЫРЫХ, В.М. *Метод правовой науки: основные элементы, структура*. Москва: Издательство Юрид. лит., 1980. 176 с.

- Teoria generală a statului și dreptului împrumută metode și încearcă să le adapteze specificului, arealului său disciplinar, pentru a le oferi baza solidă de aplicabilitate științelor ramurale, pentru a realiza cercetări și a se dezvolta. Din acest unghi de vedere, ei îi revine competența de a defini particularitățile sale metodologice pe dimensiunea perfecționării și creșterii eficienței aplicative;

- Teoria generală a dreptului operează, sincron și diacronic, cu date, concepte, teorii, doctrine, jurisprudență, fapt ce semnifică generalizarea și cumularea tuturor instrumentelor dreptului, ceea ce prezintă un beneficiu din punct de vedere a valorificării fundamentelor ontologice, epistemologice și axiologice ale dreptului;

- Teoria generală a dreptului organizează întâlnirea dintre persoană-stat-drept, dintre trecut și prezent, dintre social, cultural, economic și politic;

- Teoria generală a dreptului este caracterizată și de o dimensiune prospectivă, urmărind identificarea legităților, regularităților, pentru asigurarea ordinii juridice, făcând abstracție de fapte singulare.

În consecință, teoriei generale a dreptului îi revine sarcina de a fundamenta, oferi și urmări respectarea standardelor de științificitate și obiectivitate, dar și identificarea modalităților de creștere a gradului de aplicabilitate și eficiență, prin intermediul asimilării, configurării și definitivării dimensiunii sale metodologice, întemeiate pe cel puțin trei principii: *principiul multilateralității*, care prezumă că dreptul nu este un lucru în sine, ci un element într-un sistem social complex, cu interdependențe în interior și în exterior; *principiul istorismului*, ce obligă luarea în considerare a condițiilor sociale concrete, în care dreptul s-a dezvoltat, a factorilor ce l-au influențat; *principiul exhaustivității*, care prevede luarea în considerare a tuturor aspectelor, chiar și a celor mai puțin semnificative.

Concluzionând, în temeiul celor indicate, opinăm că orice cercetare științifică, inclusiv cea realizată în drept, trebuie să fie obiectivă, multilaterală și multiaspectuală, precum și competitivă, în condițiile în care se realizează și urmează a fi valorificată la nivel de practici sociale și juridice. Implementarea acestor principii în cercetarea științifică a dreptului, dar și identificarea unor standarde metodologice vor iniția configurarea noii paradigme științifice a dreptului. Printre factorii ce impun cu necesitate elaborarea unei noi paradigme științifice a dreptului indicăm:

- 1) Schimbările continue ale realităților și lipsa unei metodologii adecvate de cercetare a problemelor dreptului contemporan aflat în permanentă mișcare;
- 2) Lipsa unei viziuni prospective, axate pe prioritățile dezvoltării științei juridice, în temeiul realităților juridice actuale, care să ofere predictibilitate și stabilitate la nivel de sistem juridic;
- 3) Diversitatea realităților, a interacțiunilor și gradului de complexitate a sistemelor de drept contemporan;

4) Dinamismul și deschiderea spre exterior a sistemelor de drept național, în condițiile adaptării la condițiile globalizării, și împărțirea practicii juridice a altor state; 5) Sporirea interacțiunilor dintre sistemele de drept, ca rezultat al extinderii relațiilor dintre state pe dimensiuni politice, economice, culturale, juridice, științifice; 6) Necesitatea armonizării sistemului de drept național la cel european, determinată și de procesul de unificare și integrare a dreptului; 7) Prezența discontinuităților în interacțiunea/interrelaționarea dintre normele de drept național cu normele de drept internațional, ce impun depășirea tradiționalismului și a abordărilor strict disciplinare; 8) Instituționalizarea cercetărilor pe probleme foarte specifice, ceea ce contribuie la îngustarea ariilor de aplicabilitate și aprofundează fragmentarea/segmentarea care nu este caracteristică societăților contemporane; 9) Creșterea rolului învățării pe parcursul întregii vieți și a cunoștințelor de drept comparat în cariera profesională a juristului, fapt ce impune revizuirea standardelor de instruire profesională; 10) Extinderea relațiilor și rețelelor de interacțiune dintre profesioniști, oameni de știință/cercetători ai dreptului; 11) Creșterea gradului de complexitate a realității sociale și necesitatea diversificării abordărilor unor probleme de drept specifice, ce determină suprapunerea extensiunilor științifice disciplinare.

Sintetizând opiniile din studiile consultate, considerăm că știința este dominată de o tendință de unificare a instrumentarului teoretico-metodologic disciplinar, deoarece se impun analize profunde ale schimbărilor ce se produc în structura științei, în metodele de cercetare, în stabilirea obiectivelor științei, precum și o evaluare a modului în care sunt implementate în practică inovațiile științifice. Toate aceste momente denotă caracterul complex și profund al procesului de apropiere dintre domenii, dintre teorie și practică și determină necesitatea formării unei noi viziuni asupra statutului și rolului științei juridice, cu scopul de a emite sugestii cu privire la perspectivele depășirii problemelor pe care le are societatea la nivel local, dar încadrată în circuitul global, „sub semnul convertirii interdisciplinarității ca fapt constitutiv al juridicității”⁹⁷, precum și a redefinirii relației *persoană - stat – drept* în era societății globale.

1.2. Reglementare, conceptualizare și proceduralizare în cercetarea juridică interdisciplinară

*Ar trebui să înțelegem că lucrurile sunt lipsite de speranță și totuși să fim decizi să le schimbăm.
(F. Scott Fitzgerald La Félure)*

⁹⁷ CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro Universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8.

Încercăm să ne regăsim, rătăciți fiind, la întâlnirea dintre secole, încercăm să ne salvăm identitatea, independența, suveranitatea, unde mai pui că se pun semne de întrebare asupra statalității, pericolul venind ba din Est, ba din Vest, alimentat de tendințele euroscepticismului, de ideea națională, de mondializare și globalizare, bulversați de probleme cotidiene și crize politice, îngrijorați de viitorul nostru și al celorlalți, care sunt sau se mai consideră încă cetățeni ai statului Republica Moldova.

Totodată, societatea contemporană este cea care a plasat omul în fața multor provocări, una dintre cele mai mari fiind însăși realitatea. Mulți autori consideră că lumea contemporană se zbate între ordine și haos, iar realitatea în care trăim este cea care a impus, în egală măsură, implicarea subiectului cunoscător, în condiții de egalitate, indiferent de preocupări, statut, studii, avere etc., în cursa contra cronometru pentru supraviețuire. Anticipative au fost generalizările făcute imediat după criza prin care trecuseră statele și menționate în calitate de provocări, în următorii ani, pentru țările din spațiul european. „Europa trebuie să-și soluționeze propriile deficiențe structurale, lumea evoluează rapid și va fi foarte diferită la sfârșitul următorilor zece ani”⁹⁸ – și noi cu adevărat ne convingem de acest fapt. Chiar dacă au fost modelate trei scenarii de dezvoltare (Anexa 1), totuși nici pe departe nu s-a putut intui că în 2020 întreaga lume va trece printr-un război al necunoașterii adversarului, printr-o criză umanitară profundă. În acest context, 2020 ar fi trebuit să fie anul în care, datorită unor politici pertinente și prin acțiuni concertate, coordonate pe plan intern și extern, Europa urma să se dezvolte. Spre regret, nu a fost să fie. Criza pandemică sanitară mondială, care a înconjurat lumea (Coronavirus Covid19), a adus după sine multiple semne de întrebare privind sensul vieții umane și capacitatea de a dirija, controla, coordona procesele din realitățile sociale și naturale, privind eficiența statelor și instituțiilor. În direcția identificării soluțiilor, a explicitării provocărilor prin care trec societățile și omul contemporan, a depășirii stării actuale, cu care se confruntă umanitatea, sunt orientate eforturile structurilor naționale (guverne, misiuni ș.a.m.d.) și supranaționale, ale factorilor de decizie, comunităților științifice, ale oamenilor simpli, încercând cu disperare să depășească situația fără precedent, să identifice instrumente valabile în lupta pentru existență. În aceste condiții, toate statele lumii, întreaga umanitate, cetățenii tuturor statelor trebuie să se adapteze, parcurgând o perioadă de transformare, iar statele impuse de a face față intensificării provocărilor mondiale, devin tot mai interconectate și interdependente. Datorită globalizării, asistăm la schimbarea ordinii internaționale, stabilindu-se o nouă ordine, în care vechile paradigme de analiză nu mai sunt funcționale, o eră în care educația și cercetarea științifică

⁹⁸ *Strategia Europa 2020* (COM (2010)). Bruxelles, 3.3.2010. [citat 12.02.2018]. Disponibil: https://www.mae.ro/sites/default/files/file/Europa2021/Strategia_Europa_2020.pdf.

urmează să-și definitiveze statutul său la nivel local, regional, mondial. „Statele, acționând în virtutea ideologiei neoliberale și adaptându-se la procesul de globalizare, au trecut de la poziția de stat strategic la cea de stat al dezvoltării, de stat competițional, de stat inovațional. Ipostazele clasice ale statului au suferit transformări destul de profunde, în încercarea de a face față provocărilor lansate de creșterea interdependențelor internaționale și de agravarea unora dintre probleme, care s-au transformat în probleme globale”⁹⁹.

Mai mult decât atât, interdependențele la nivel global implică și interdependențe la nivel local, printre acestea cea dintre nivelul științei și dezvoltarea societății se remarcă în formule distincte în diferite zone ale lumii. În acest sens, autorii articolului *Interdependența dintre știință și dezvoltarea economico-socială*¹⁰⁰ prezintă rezultatele analizei cantitative a interdependenței dintre nivelul de dezvoltare a științei și nivelul dezvoltării sociale și economice a Republicii Moldova, făcând mențiunea: „Știința este multifuncțională. Fiind parte a culturii societății, influențând nivelul de educație, nivelul sănătății populației, dar și economia țării, multifuncționalitatea științei determină nivelul dezvoltării economico-sociale a țării”. De aceea, spun aceștia, „analiza unor astfel de interdependențe este extrem de importantă, întrucât de nivelul de dezvoltare economico-socială a țării sunt responsabili președintele, parlamentul, cabinetul de miniștri, cu alte cuvinte, conducerea statului, iar aceștia nu întotdeauna (în special în Republica Moldova) înțeleg importanța și necesitatea dezvoltării cercetărilor științifice”¹⁰¹ (Anexa 3). În conformitate cu Anexa 2 și 3, constatăm că situația cercetării nu este cea mai favorabilă, chiar dacă *Strategia Națională de Dezvoltare „Moldova 2020”*¹⁰², aprobată în 2012, stipulează faptul că „paradigma dezvoltării (...) presupune (...) promovarea societății bazate pe cunoștințe, inclusiv prin fortificarea activităților de cercetare și de dezvoltare, inovare și transfer tehnologic, orientate spre eficiență și competitivitate”. Mai mult chiar, Cadrul strategic de bază al Republicii Moldova în domeniul cercetării, dezvoltării și inovării, constituit din Programul național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023¹⁰³ și Foaia de parcurs pentru

⁹⁹ ZAHARIA, R., BRĂILEAN, T. *Uniunea europeană și economia globală*. Suport de curs. Iași: Universitatea „Al. Ioan Cuza”. [citată 19.03.2020]. Disponibil:

http://www.cse.uaic.ro/fisiere/Documentare/Suporturi_curs/I_Uniunea_Europeana_si_economia_globala.pdf.

¹⁰⁰ DIKUSAR, A., CUJBA, R. *Interdependența dintre știință și dezvoltarea economico-socială*: UE, CSI, RM. În: *Academos*. 2015, Nr.1, pp.8-12. ISSN 1857-0461. [citată 20.01.2017]. Disponibil:

<http://www.akademos.asm.md/files/Interdependenta%20dintre%20stiinta%20si%20dezvoltarea%20economico-sociala.pdf>.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Legea nr. 166 din 11.07.2012 pentru aprobarea Strategiei Naționale de Dezvoltare „Moldova 2020”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.11.2012, nr. 245-247, art. 791. [citată 15.08.2016]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=48696&lang=ro.

¹⁰³ Hotărârea Guvernului: nr. 381 din 01.08.2019 cu privire la aprobarea Programului național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023 și a Planului de acțiuni privind implementarea acestuia. În: *Monitorul*

integrarea Republicii Moldova în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021¹⁰⁴, susține dezvoltarea unui mediu propice pentru activitatea în domeniul cercetării-dezvoltării, însă, în pofida cadrului strategic dezvoltat, sistemul de cercetare și inovare al Republicii Moldova rămâne finanțat insuficient și fragmentat, departe de a fi considerat unul strategic și relevant. Datele statistice arată că activitatea de cercetare-dezvoltare nu este integrată¹⁰⁵. De menționat este și faptul că, în vederea creșterii calității cercetărilor la nivel național, a fost instituită Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare (ANCD), care are ca misiune dezvoltarea unui sistem național de cercetare mai eficient. ANCD gestionează fondurile naționale alocate proiectelor de cercetare și inovare, dar și fondurile din programele bilaterale și multilaterale, lansate în cadrul acordurilor de cooperare cu organizații și fundații internaționale, potrivit *Regulamentului cu privire la organizarea și funcționare* a acesteia, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr.196/2018¹⁰⁶. Mai mult decât atât, în aceeași perioadă de referință mai este creată Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare (ANACEC), care, potrivit *Regulamentului de organizare și funcționare*, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 201/2018¹⁰⁷, precum și art.75 al Codului cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova nr.259/2004¹⁰⁸, este responsabilă de evaluarea organizațiilor din domeniul cercetării și inovării, fără a face referință la categoria acestora (de drept public sau de drept privat).

În consecință, *Programul național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023* și *Planul de acțiuni*¹⁰⁹ privind implementarea acestuia, conform datelor oficiale de pe pagina MECC, constituie principalele documente de politici prin care Guvernul stabilește prioritățile și direcțiile strategice de dezvoltare în domeniile cercetării și inovării pentru o durată

Oficial al Republicii Moldova, 16.08.2019, nr. 256-259, art.506. [citat 21.11.2019]. Disponibil:

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115747&lang=ro.

¹⁰⁴ Hotărârea Guvernului: nr.1081/2018 din 08.11.2018 cu privire la aprobarea Foii de parcurs pentru integrarea Republicii Moldova în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 11.01.2019, nr. 6-12, art. 2. [citat 12.01.2020]. Disponibil:

<http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Foaia%20Nationala%20de%20parcurs%20a%20RM.pdf>

¹⁰⁵ *Cercetarea-Dezvoltarea-inovarea în sectorul TIC*. [citat 07.04.2020]. Disponibil:

https://www.undp.org/content/dam/moldova/docs/Publications/4_Cercetare_dezvoltare_TIC.pdf

¹⁰⁶ Hotărârea Guvernului: nr.196 din 28.02.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale pentru Cercetare și Dezvoltare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 02.03.2018, nr.68-76, art.227. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=119172&lang=ro.

¹⁰⁷ Hotărârea Guvernului: nr. 201. 28.02.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 02.03.2018, nr. 68-76, art. 232. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115471&lang=ro.

¹⁰⁸ Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova: nr. 259-XV din 15.07.2004. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.07.2004, nr. 125-129, art. 663. [citat 20.04.2019]. Disponibil:

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107692&lang=ro.

¹⁰⁹ Hotărârea Guvernului: nr. 381 din 01.08.2019 cu privire la aprobarea Programului național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023 și a Planului de acțiuni privind implementarea acestuia. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.08.2019, nr. 256-259, art.506. [citat 21.11.2019]. Disponibil:

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115747&lang=ro.

de 4 ani și asigură sincronizarea cu programul strategic de dezvoltare a țării, cu strategiile sectoriale și programele-cadru ale UE pentru cercetare și inovare. Finalitățile urmărite prin adoptarea *Programul național* sunt orientate spre „consolidarea rolului Statului în domeniile cercetării și inovării, sporirea eficienței sistemului național de cercetare și inovare, precum și asigurarea condițiilor optime pentru generarea de noi cunoștințe obținute în baza cercetărilor aplicative și fundamentale și (...) recunoașterea cercetării și inovării drept surse de prosperitate, generând cunoștințele necesare pentru formarea unui capital uman de o calificare înaltă, oferind soluții la problemele cu care se confruntă societatea și bucurându-se de recunoaștere internațională”¹¹⁰.

Avem o situație duală: pe de o parte, există un cadru juridic, care stabilește standardele prioritare la nivel național în cercetare, pornind de la cele europene, care ar trebui să încurajeze dezvoltarea cercetărilor fundamentale și aplicative; pe de alta, se creează mai multe instituții responsabile și de control (MECC, ANCD, AȘM; ANACEC), care elaborează metodologii, cerințe de natură formală, modalități de raportare a rezultatelor etc., și incertitudinile în care au fost plasate institutele de cercetare (din structura AȘM de până la reformare), care nu au accesat finanțări în bază de proiecte de cercetare, pot declanșa nevalorificarea rezultatelor cercetărilor științifice în practici sociale, dar și demotiva tinerii cercetători de a rămâne în domeniu.

În acest context al incertitudinilor, retrospectiile, revizuirile, interogațiile, dar și revenirea la opera personalităților marcante ale culturii juridice românești, pentru a fi puse în valoare contribuțiile pe care le-au avut, sau le au în continuare, se dovedesc a fi un exercițiu intelectual de o utilitate incontestabilă. Și aceasta, pentru că „globalizarea este un proces de extindere a tranzacțiilor între oameni dincolo de granițele fiecărei țări și de adâncire a interdependențelor între entități globale, care pot fi private, instituții publice sau guverne”¹¹¹. Astfel, cercetarea și inovarea sunt cele care trebuie să-și dovedească rolul decisiv în identificarea și soluționarea diverselor probleme cu care se confruntă societatea contemporană, în ansamblu și știința și practica juridică în particular.

În această ordine de idei, este oportună abordarea și valorificarea temelor majore din știința juridică, prin concursul tezaurului spiritual al gânditorilor care au reușit să depășească spiritul timpului lor – atât printr-o abordare complexă, cât și prin multilateralitate. În atare condiții, vom încerca să readucem în actualitate valoroasele studii ce au facilitat dezvoltarea științei juridice, publicate, în special, în cele două state (România și Republica Moldova), și care

¹¹⁰ *Ministerul Educației Culturii și Cercetării* (pagina oficială). [citat 05.02.2020]. Disponibil: <https://mecc.gov.md/ro/content/programul-national-domeniile-cercetarii-si-inovarii-pentru-anii-2020-2023>.

¹¹¹ ZAHARIA, R., BRĂILEAN, T. Op. Cit.

denotă o abordare convergentă și o apropiere spirituală. Preluăm acest model de abordare, pentru că, așa cum menționează și T. Avrigeanu, „juristului îi este indispensabilă o dublă orientare: una istorică, pentru a surprinde precis ceea ce îi este propriu fiecărei epoci, și una sistemică, pentru a privi fiecare concept și fiecare normă într-o relație vie și reciprocă cu întregul”¹¹². Știința dreptului trebuie să identifice în spatele normelor în vigoare instituțiile juridice corespunzătoare, așadar fenomenele sociale (familia, proprietatea, testamentul etc.).

Analiza moștenirii doctrinare științifice, pe de o parte, dar și conștientizarea complexității și diversității problemelor, considerate de actualitate, necesitatea identificării modalităților de depășire a crizei în știința dreptului ne trimit la relevarea atitudinii creatoare față de realitățile complicate ale istoriei dezvoltării statului și dreptului, dar și a direcțiilor și viziunilor comune asupra eventualelor soluții. „Nu putem acționa în mod liber, fără referințe asumate, care dau sens acțiunii noastre și de aceea nu există societate care să poată să prospere fără credințe similare sau, mai mult, nici societăți care pot să subziste astfel”, notează A. Toqueville¹¹³. Și această credință similară este sesizată și de A. Supiot, după care „drepturile omului participă în calitate de sursă dogmatică la creația tehnico-științifică. Pe de o parte, ele o legitimează; pe de altă parte o canalizează, spre a evita ca aceasta să devină o întreprindere de dezumanizare”¹¹⁴. Totodată, A. Toqueville menționează că „societatea devenind cu timpul mai civilizată și mai stabilă, felurile raporturi între oameni devin mai complicate și mai numeroase (...). Încetul cu încetul, cunoștințele se răspândesc (...) spiritul devine atunci un factor de reușită, știința este un mijloc de guvernământ, inteligența – o forță socială”¹¹⁵.

Rezultă că, odată ce sistemele de drept contemporan au fost edificate având ca suport și nucleu drepturile omului, chiar dacă mai suntem la răscruce de drumuri, mai avem neclarități, întrebări, nemulțumiri, legate nu de teorie și de reglementarea juridică a drepturilor omului, dar de practicile sociale ce încalcă ceea ce a fost considerat esențial pentru existența socială umană, pentru orice individ, indiferent de origine socială, rasă, credință, apartenență statală etc. Mai mult decât atât, realitățile social-politice și juridice contemporane impun deschidere, perspectivă, viziune critică în abordarea consecventă a celor mai mici detalii în cercetarea științifică a dreptului.

¹¹² AVRIGEANU, T. *Știința dreptului ca știință politică*. București: Universul Juridic, 2017. 122 p. ISBN 978-606-673-757-9. [cit. 03. 03.2019]. Disponibil: <https://www.universuljuridic.ro/wp-content/uploads/2017/02/AVRIGEANU-Categoria-iuris-2017.pdf>.

¹¹³ TOQUEVILLE, A. *Despre democrație în America*. București: Humanitas, 2017. 872 p. ISBN 978-973-50-5734-3.

¹¹⁴ SUPIOT, A. *Homo juridicus*. București: Rosesti Educational, 2011. 334 p. ISBN 978-973-7881-73-1. p. 280-281.

¹¹⁵ TOQUEVILLE, A. *Op. cit.*, p. 54-55.

Observăm că, în atare condiții, căutarea unor noi perspective de înțelegere a dreptului în contemporaneitate presupune efectuarea unor analize pertinente pe linia de a determina schimbarea tiparelor clasice de abordare și reflectă tendința de legitimare a relațiilor sociale existente, aflate în schimbare. Opinia pe care am promovat-o în ultimii câțiva ani se referă la unele dimensiuni problematice ale științei juridice contemporane, a practicilor juridice defectuoase, a gradului de percepție a domeniului la nivel de societate civilă, dar și de reevaluarea metodologiilor utilizate în cercetarea științifică. În această ordine de idei, relevantă și argumentată este poziția expusă de autorul român M. Duțu¹¹⁶, care, în lucrarea *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*, realizează sistematizarea și relevarea problemelor-cheie ale științei juridice actuale. Autorul consideră că „dreptul este nedreptățit”, din motivul că: 1) încă mai este contestat statutul epistemic al acestuia, dat fiind lipsa metodelor proprii de investigare și particularizarea domeniului cunoașterii științifice; 2) mai continuă clarificarea naturii și statutului cercetării (științifice) în domeniul dreptului, care se datorează faptului că a devenit de multe decenii o investigație științifică puternic specializată; 3) privește statutul de consacrare și acreditare academică a dreptului ca știință; și 4) la acestea mai completăm și cu reticența față de studiile teoretice ample, fundamentale, considerate inutile, inoportune, lipsite de utilitate practică ș.a. „Schimbarea la față a dreptului contemporan”, în opinia lui M. Duțu, este pusă în evidență sub impulsul unei multitudini de factori, de natură socio-economică, tehnico-științifică ori de lucrarea sistemului juridic asupra lui însuși, fapt ce determină ca imperios necesare abordări teoretice fundamentale. Ba mai mult decât atât, complexitatea dreptului contemporan, ca urmare a noilor realități, a evoluției societății, a apariției unor noi domenii de reglementare a dus la creșterea cantitativă a legislației, chiar avem părerea că pe alocuri este o stare de *suprareglementare*, sau chiar *inflație legislativă*, considerându-se necesară politica de simplificare, ceea ce a dus la introducerea în limbajul și practica juridică a termenului „drept suplu”, „drept flexibil”, ca imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului, opinie împărtășită de mai mulți autori¹¹⁷.

¹¹⁶ DUȚU, M. *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*. București: Editura Academiei Române: Universul Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-973-27-2496-5.

¹¹⁷ DUȚU, M. Op. Cit.; DUȚU M. „Dreptul suplu”, între concept și practică. În: *Pandectele Române*, 2014, nr. 6. [citată 17.03.2018]. Disponibil:

https://www.academia.edu/38816528/PANDECTELE_ROM%C3%82NE_ROMANIAN_PANDECTS; CIONGARU, E. *Probleme actuale de teoria dreptului și drept comparat*. Cluj: Cordial-Lex, 2012, 360 p.; BĂDESCU, V. Valorile general-umane ca platformă a simplificării și ameliorării calității dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București: ICJ „Acad. Andrei Rădulescu”. 2015, pp.275-288. [citată 17.04.2017] Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf>; BALTAG, D., ICHIM, G., *Dreptul suplu-valoare indispensabilă de regenerare a sistemului juridic*. În: *Legea și Viața*. 2017, nr.9, pp.11-18. ISSN 1810-309X. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/57613; NICOLESCU, I.F. Interpretarea normei juridice între simplificarea și birocratizarea dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării*

Astfel, într-un caz, revenirea la ceea ce J. Bergel numește conceptualism juridic devine inevitabilă, deoarece împrumutul de concepte este un aspect important al procesului care stimulează inovația în teoria dreptului. Totodată, conceptele nu sunt „etichete pentru lucruri, ele sunt produse ale modurilor de acțiune”¹¹⁸. „Conceptele formate social pot necesita criterii publice pentru aplicarea lor, dar nu trebuie să ignorăm realitatea și importanța evenimentelor particulare. Conceptul de *normă* este unul general, pe când cel de *durere* depinde în mod cert de criteriul public, dacă e să fie gândit în mod corect”¹¹⁹. „Orice jurist așază la baza activității sale, în mod conștient sau inconștient, un concept despre drept, înțelegând acest drept fie ca o regulă, fie ca o decizie, fie ca ordine concretă și configurare (...). Orice configurare a vieții politice stă într-o relație nemijlocită și reciprocă cu felul specific de gândire și argumentare din viața juridică”, menționează T. Avrigeanu¹²⁰, în analiza tangențelor și divergențelor dintre M. Djuvara și C. Schmitt, afirmând că, cel puțin, asupra acestui subiect aceștia cad de acord.

În încercarea de a face față schimbărilor, teoreticieni și practicieni ai dreptului, în căutarea soluțiilor, recurg la resurse/surse apropiate spațiului lor cultural istoric, astfel încât regăsim formule generalizatoare asemănătoare la autori cu preocupări tematice similare din contexte social-statale diferite, dar apelează și la surse doctrinare comune, în calitate de argumente și teme pentru direcțiile științifice promovate. Făcând referință la *teoria împrumuturilor (a conceptelor, a metodelor ș.a.)* și a colaborării dintre științe, domenii și autori, vom vedea că aceasta se confirmă în acest caz al arealului științific al dreptului. Astfel, asistăm la o mică unire spirituală, o apropiere a gândului, o provocare a minții acceptate de fiecare dintre cei ce sunt în domeniul abordărilor științifice, care optează pentru consecvență, corectitudine, fundamentare și profunzime. Spre exemplu, așa cum remarcă M. Dogan M. și R. Pahre în *Noile științe sociale*, „anumite concepte au o origine foarte veche: cel de *constituție (politeia)* al lui Aristotel, conceptele care rezultă din tipologia sa a celor șase forme de guvernare și conceptul de *putere* pe care îl tratează abundent. Nimeni nu a ameliorat acest concept în cursul celor douăzeci de secole care îl separă de Machiavelli, chiar dacă au fost discutate de teologii dreptului”¹²¹. Pentru drept, de altfel, ca și pentru marea majoritate a științelor sociale și umanitare, conceptele sunt de importanță majoră, nu sursa, originea acestora (practică sau teoretică), este semnificativă

calității dreptului. 17 aprilie 2015. București, pp.326-332. [citată 17.04.2017] Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf>; CRAIOVAN, I. Complexitate și simplificare în drept. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București: ICJ, 2015, pp.254-264. [citată 17.04.2017]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf>.

¹¹⁸ TRIGG, R. *Înțelegerea științei sociale*. București: Editura Științifică, 1996. 263 p. ISBN 973-44-0186-6. p. 32.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 89.

¹²⁰ AVRIGEANU, T. *Op.cit.*, p. 44.

¹²¹ DOGAN, M., PAHRE, R. *Noile științe sociale*. București: Editura Academiei Române, 1993. 250 p. ISBN 973-27-0393-3. p. 136.

relevanța și utilitatea conceptului, care uneori este adaptat domeniului, schimbându-și „semnificația, dar nu într-o manieră fundamentală”¹²², în altele rămânând neschimbat. Ba mai mult decât atât, o mare parte dintre conceptele fundamentale ale științei dreptului au un profund caracter inter-, multi- și transdisciplinar.

În alt caz, se poate vorbi despre împrumutul de metode, specific științelor sociale și umanitare, acestea fiind insuficiente – o dificultate cu care se confruntă nu doar știința dreptului, dar și alte științe socio-umaniste, care, încă de la apariție, prin obiectul lor de studiu, sunt interdisciplinare, dar duc lipsă de metode. Acest fapt este determinat de specificitatea obiectului de studiu și de distincțiile majore de natură teoretico-metodologică dintre științele socio-umaniste și științele exacte, distincții ce încep de la particularitățile problemelor teoretico-practice și ajung până la modalitatea de implicare a subiectului cunoscător.

În același timp, dat fiind faptul că „metodele se află în centrul patrimoniului unei discipline”¹²³, ele sunt esențiale pentru aplicarea teoriei în practică și pentru formarea oricărui cercetător. „Ca în orice profesie, profesiunea de jurist necesită o pregătire temeinică, dar și înțelegerea aprofundată a unor principii și mecanisme profesionale. Sunt multe concepte pe care studenții în științe juridice le studiază, fără însă a învăța modalitatea practică de aplicare a lor”¹²⁴. Cu alte cuvinte, metoda face ca știința să progreseze. În consecință, se impune valorificarea metodologiei din perspectiva interdependențelor și a complexității. „Metodologia juridică vine să acopere această latură practică, atât de necesară pentru studenți (...), când se confruntă cu o serie de dificultăți legate de formarea lor ca viitori juriști”¹²⁵.

Faptul că știința dreptului are nevoie de dezvoltarea și fundamentarea unei metodologii particulare nu este un subiect de noutate absolută. R. Trigg, în *Înțelegerea științei sociale*, menționează: „Suntem în punctul unei diferențieri majore în științele sociale (...), la bază se află întrebarea dacă științele naturale și științele sociale trebuie să aibă aceeași metodologie și dacă acea metodologie descinde sau nu din pozitivism”¹²⁶. În vederea valorificării particularităților unei metodologii a științei dreptului, este necesar să parcurgem cu pedantism (poate este un exces) dimensiunile de natură metodologică ale teoriei dreptului prin perspective duble: *introspecție și retrospecție; prin convergențe și divergențe, din interior spre exterior și viceversa, de la particular spre general, dar și de la general la particular, de la simplu la complex, de la complex spre simplu*. S. Popescu pune în evidență apropierea teoriei dreptului de

¹²²*Ibidem*, p. 139.

¹²³*Ibidem*, p. 140.

¹²⁴ COJOCARU, V. Evoluția și importanța metodologiei juridice. În: *Metodă și metodologie în instruirea juridică universitară*. Chișinău: CEP USM, 2012, 200 p. ISBN 978-9975-71-265-1, p. 12.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 13.

¹²⁶ TRIGG, R. *Op. cit.*, p. 61.

metodologia dreptului, accentuând funcția metodologică a teoriei dreptului, de valorificare a demersului cognitiv al științelor juridice în general, în cadrul acțiunii sociale, dar și a orientării acesteia în direcția respectării prevederilor legale și de optimizare și eficientizare a metodologiilor juridice particulare, precum tehnica legislativă, metodologia interpretării, aplicarea dreptului¹²⁷. Problema cea mai importantă la acest moment se referă la faptul dacă dreptul poate aduce noi moduri de explicație, dat fiind că „socialul apare creat de reflecțiile personale ale indivizilor. Societatea nu este ceva care constrânge indivizii și explicația socială nu se află la un nivel diferit de acela al explicației din înțelegerea indivizilor”¹²⁸. „Există o problemă majoră și veche (...) de peste 3000 de ani. Subiectul ei se referă la modul în care oamenii își organizează societățile pentru a obține securitate, libertate și dreptate pentru toți membrii lor (...). Metodele științifice de cercetare sunt acelea care ne ajută să progresăm”¹²⁹. Cercetarea științifică „oferă deprinderi necesare cetățeanului responsabil, care trebuie să fie în stare să analizeze, să emită judecăți și să fie activ în societate”¹³⁰.

Astfel, dacă există claritate în ceea ce privește asemănările și deosebirile dintre ariile problematice ale științelor socio-umaniste, precum și privind particularitățile de natură teoretico-metodologică, atunci de ce ar fi necesară re-gândirea, revizuirea științei dreptului, în special a acelor discipline ce au o dimensiune teoretică mai pronunțată? Într-un caz, ar fi schimbările majore în tiparele științei clasice, dezvoltarea științei și a tehnologiilor informaționale, în altul – schimbările majore la nivel de organizare socială, atunci când au devenit evidente conexiunile dintre diversități, și în cel de-al treilea – gradul de complexitate a problemelor cotidiene. Așa cum indică și A. Supiot, „în drept, ca peste tot, este vremea rețelelor, adică a structurilor policentrice, în care fiecare element este simultan autonom și legat de toate celelalte”¹³¹. Totodată, vorbind despre relația dreptului cu dezvoltarea științei, în special a tehnologiilor informaționale, A. Supiot consideră că etapele semnificative din evoluția informaticii corespund unor etape specifice evoluției și dezvoltării dreptului. Spre exemplu, toți juriștii sunt în consens cu privire la proceduralizarea dreptului (care se regăsește în toate ramurile), chiar dacă este interpretată diferit: că a apărut în aceeași perioadă în care acest concept (de procedură) a jucat un rol determinant în inventarea computerului. În acest sens, în spațiul european, dezbaterile asupra dimensiunii procedurale a dreptului sunt împărțite între opiniile a doi autori: pe de o parte, adepții lui Habermas (*Théorie des kommunikativen, Droit et démocratie. Entre faits et normes*),

¹²⁷ POPESCU, S., ILIESCU, D. Op. Cit.

¹²⁸ TRIGG, R. Op. cit., p. 63.

¹²⁹ KING, R.F. *Strategia cercetării*. Iași: Polirom, 2005. 325 p. ISBN 973-681-900-0. p. 13.

¹³⁰ *Ibidem*, p.15.

¹³¹ SUPIOT, A. Op. cit., p. 191.

care au căutat să fundamenteze dreptul pe o teorie a comunicării, sperând „să găsească în dezvoltarea procedurilor discursive un răspuns la eșecul german al ideii hegeliene de stat și un mijloc de a concilia democrația cu raționalitatea tehnico-științifică; pe de alta, adepții lui N. Luhmann (*La légitimation par la procédure*), care, aplicând dreptului teoria sistemelor, văd în proceduralizarea sa dovada falsității tuturor discursurilor care intenționau să-l fondeze pe valori extra-juridice și confirmarea caracterului său autoreferențial și autopoetic”¹³².

Astfel, în dezvoltarea științei juridice a fost inevitabilă conceptualizarea dreptului, precum și proceduralizarea dreptului, ambele instituindu-se în formule gândite în vederea aplicării dreptului prin intermediul diverselor tipuri de sistematizare a instrumentelor dreptului, care, în esență, constituie particularitățile metodologice ale domeniului. Dacă urmărim literatura științifică, vom vedea că acestea se regăsesc în diverse formule, la diverși autori, în domenii diverse, cu raportare la analiza diferitor probleme pe care le au societățile și statele. Spre exemplu, V. Tismăneanu, analizând modul în care au prins „substanță principiile diabolice nihiliste ale supunerii și condiționării umane în numele unor obiective presupus imaculate și purificatoare”, va semnala că, „luând în considerare marea parte a tradiției secolului XX de conceptualizare a puterii în Europa de Est, idealul instituirii unei societăți pe baza normelor procedurale și în raport cu un cadru neutru al drepturilor și îndatoririlor minimale a avut puține șanse să se materializeze”¹³³.

Mai mult decât atât, paradoxul densității (acumularea excesivă într-un anume loc), pe de o parte, și specializarea și hibridarea (recombinarea) domeniilor, pe de alta, impun o nouă abordare teoretico-metodologică a dreptului în vederea menținerii competitivității științifice, precum și deschiderea unor arii de cercetare noi, nevalorificate încă. Chiar dacă în cel din urmă caz, sunt șanse să fim acuzați de o excesivă re-teoretizare, re-conceptualizare, ceea ce încearcă marea majoritate să evite în numele unui pragmatism exagerat, fapt inevitabil atunci când suntem „confrunțați cu un fenomen nou sau atunci când un cercetător se interesează de o chestiune relativ puțin studiată, cel mai bun lucru de făcut este să alegi un cadru conceptual adecvat”¹³⁴. Pentru că, așa cum remarcă N.N. Taleb¹³⁵, printre neajunsurile umane se înscrie și concentrarea excesivă asupra a ceea ce cunoaște, având tendința de a învăța ceea ce este exact, nu ceea ce este general: „Mulți oameni îmi spun mereu că este important să fim practici și să facem pași mici, posibil de realizat, mai degrabă decât să „teoretizăm” cu privire la cunoaștere. Povestea *Liniei*

¹³² *Ibidem*, p. 203.

¹³³ TISMĂNEANU, V. *Diavolul în istorie*. București: Humanitas, 2013. 352 p. ISBN 978-973-50-4240-0. pp. 212-213.

¹³⁴ DOGAN, M., PAHRE, R. *Op.cit.*, p. 45.

¹³⁵ TALEB, N.N. *Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului*. București: Curtea Veche, 2018. 504 p. ISBN 978-606-44-0055-0.

Maginot arată modul în care suntem condiționați în a fi exacti. După Primul Război Mondial, francezii au construit un zid în zona prin care fuseseră invadați de germani, pentru a preveni o nouă invazie. Hitler a ocolit însă zidul fără mare efort. Acest exemplu ne arată că francezii au fost niște extraordinari elevi ai istoriei, numai că au învățat-o cu o prea mare precizie. Au fost prea practici și s-au concentrat în mod exagerat asupra propriei siguranțe”. Astfel, problema majoră asupra căreia ne atenționează N.N. Taleb este raportată la structura minților umane, care nu învață reguli, ci doar fapte, numai fapte: „Se pare că nu ne pricepem să asimilăm metareguli (de genul regulii că avem tendința de a nu învăța reguli). Disprețuim abstractul, și o facem cu pasiune”¹³⁶.

Din această formulă extrem de relevantă deducem că trebuie să optăm pentru o știință juridică caracterizată de raționalitate teoretică și practică sistematizatoare și cuprinzătoare (exhaustivă), care ar permite să formăm atât juriști, cât și cetățeni, în egală măsură, capabili de a avea conduite conforme regularităților, în sens de legități, și nu abateri/cazuri/fapte particulare. Într-un caz, atunci când ne referim la sistematizare, fie ea simplă sau complexă, așa cum se menționează și în art.59 alin. (2) al Legii cu privire la actele normative¹³⁷, avem în vedere o modalitate prin care se facilitează nu doar înțelegerea, dar și utilizarea și aplicarea uniformă a normelor juridice, adică o coerență logică, caracterizată de precizie, claritate, integritate și aplicabilitate. În cazul în care ne referim la exhaustivitate, vorbim în special despre caracterul general și universal, ceea ce ar fi specific teoriei și metodologiei dreptului, precum și facem specificare prin referință la actul normativ consolidat care urmărește, conform art. 61 alin. (1), „înlăturarea lacunelor din actele normative, pentru perfecționarea reglementării juridice a anumitor relații sociale prin operarea de modificări radicale în astfel de acte, pentru reducerea multiplicității normelor juridice în același domeniu”¹³⁸. Or, mai mult decât atât, dreptul ce se bazează, incontestabil, pe valori care depășesc domeniul tehnicii juridice, fiind definit ca ansamblu de reguli ce organizează viața în societate, prin natura sa, este marcat de interdisciplinaritate. Sursele formale ale dreptului (constituție, legi, tratate, cutume etc.), luate izolat, vor determina reguli de drept haotice, dispersate, incomplete și contradictorii. Raportat la această problematică, legislația națională face referință în mod expres la aceste momente. Astfel, referindu-se la mai multe principii, se indică și legalitatea, și echilibrul între reglementările concurente, oportunitatea, coerența, consecutivitatea, stabilitatea și predictibilitatea normelor

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ Legea nr. 100 din 22-12-2017 cu privire la actele normative. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12.01.2018, nr. 7-17, art. 34. [citat 12.08.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=105607&lang=ro.

¹³⁸ *Ibidem*.

juridice, ierarhia actelor normative – fiecare în parte și toate împreună încadrându-se în formule de natură teoretico-metodologică, ce stabilesc principii și reguli general-aplicabile și de eficiență. În conținutul aceleiași legi, art. 3, se face referință și la relația dintre reglementări la nivele ierarhice diferite, astfel, conform alin. (3), actul normativ trebuie să corespundă prevederilor Constituției Republicii Moldova, tratatelor internaționale la care Republica Moldova este parte, principiilor și normelor unanim recunoscute ale dreptului internațional, precum și legislației Uniunii Europene, iar alin. (4) – Actul normativ trebuie să se integreze organic în cadrul normativ în vigoare¹³⁹.

Vom considera că cele menționate *supra* pot fi acceptate ca formule de abordare unitară, sistematizatoare¹⁴⁰ și integratoare, utilizate într-o reconfigurare metodologică a teoriei dreptului, astfel încât să contribuie și la argumentarea constituirii științelor juridice într-un sistem unitar, iar teoria și practica juridică să se completeze reciproc. În această perspectivă a analizei paradigmei științifice a dreptului, a reconfigurării statutului epistemic al teoriei dreptului, facem referință la autori precum H.Kelsen¹⁴¹, H.Hart¹⁴², R.Dworkin¹⁴³ și alții, care au creat o întreagă concepție integratoare a legii și a dreptului, au realizat analize ce mai continuă a-și păstra influența și a fi de utilitate incontestabilă, în vederea identificării particularităților actuale a științei teoretice a dreptului din perspectiva tendinței de depășire a crizei științei juridice.

Dacă Kelsen și Hart sunt interesați, în egală măsură, de funcționalitatea sistemului dreptului, însă Kelsen pune în centrul sistemului norma juridică finală și de bază (*grundnorma*), pe când Hart distinge între reguli primare și secundare, susținând că legea ar trebui înțeleasă ca un sistem de reguli sociale, care ghidează comportamentul legal (*legi primare*) și reguli care reglementează modul în care pot fi modificate regulile primare, modul în care trebuie soluționate disputele despre ele și, mai ales, cum regulile primare trebuie să fie identificate (*legi secundare*). În opinia celui de al treilea autor, R. Dworkin, legile nu se bazează pe fapte sociale, ci includ cea mai bună justificare morală pentru faptele și practicile instituționale pe care le considerăm în mod intuitiv drept legale. Respectiv, nu se poate ști dacă o societate are un sistem legal în vigoare, până când nu sunt cunoscute adevărurile morale despre justificările practicilor din acea societate. În consecință, prin metoda deducției, ar rezulta că în cazul în care practicile juridice nu

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ POSTU, I. Aspecte teoretice privind sistematizarea actelor normative juridice. În: *Studii Juridice Universitare*. 2019, nr. 1-2. [citat 11.02.2020]. Disponibil: <https://ulim.md/sju/wp-content/uploads/SJU-1-2-2019-Ion-POSTU.-Aspecte-teoretice-privind-sistematizarea-actelor-normative-juridice.pdf>.

¹⁴¹ KELSEN, H. *Teoria pură a dreptului*. București: Humanitas, 2000. 424 p. ISBN: 973-50-0113-6; MOROIANU, Gh. *Actualitatea normativismului kelsian*. București: CH.Beck, 1998. 154 p. ISBN 973-98765-3-6.

¹⁴² ХАРТ, Г. *Право, свобода и мораль*. Москва: Издательство Института Гайдара, 2020. 136 с. ISBN 978 5 93255 561-3.

¹⁴³ DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6.

sunt morale, nu putem vorbi despre eficiența dreptului ori chiar despre existența sistemului juridic.

În concordanță cu opinia adepților abordării sistemice, considerăm că este utilă tratarea dreptului pornind de la natura sa reală, de la concordanța dintre teorie și practică și de la standardele pe care acesta trebuie să le întrunească. Din acest unghi de vedere, dreptul nu este un scop în sine, ci un ansamblu rațional de mecanisme de organizare a societății și de reglementare a relațiilor sociale, iar știința dreptului, pentru a realiza integritatea internă a sistemului, trebuie să facă uz de o anumită tehnică, instrumente, procedee, metode, astfel încât să ofere eficiența dreptului prin sistematizare. Atât conceperea, cât și înțelegerea, exprimarea și aplicarea dreptului solicită o logică mai mult sau mai puțin stabilă a conceptelor, categoriilor și clasificărilor, a căror finalitate este claritatea și aplicabilitatea practică. Pornind de la ipoteza că stabilitatea teoretică asigură eficiența practica, atunci care este mecanismul ce ne poate asigura, în condiții tranzitorii, în condițiile ajustărilor la standarde internaționale, ale mondializării, integritatea și eficiența dreptului? Opinăm că această stabilitate, chiar și relativă, este în seama și puterea științei juridice, concepute în calitate de ansamblu coerent de elemente interdependente, ca o construcție rațională, ca un sistem nu doar de elemente, dar și de cunoștințe despre acest sistem (*caracterul autoreflexiv* - necesitatea sistemului de a se autoevalua din perspectiva prestației și eficienței practice).

Știința evoluează în două etape distincte. „În prima etapă, noi suntem cei care propunem lumii opinia noastră, oferind niște reprezentări abstracte, care prezintă concepția noastră despre modul în care se manifestă fenomenele. Apoi, ascultăm răspunsul lumii și aplicăm convențiile științei (...), cu alte cuvinte, scopul științei nu este doar să colecteze date și să însumeze fapte. Faptele în sine nu ne spun prea multe; fiind bazate pe teorie, ne învață ceva doar în măsura în care promovează o înțelegere mai generală”¹⁴⁴.

Fiecare domeniu posedă propriul său patrimoniu, acumulat grație dezvoltării treptate a științei și a contribuției oamenilor de știință. În studiul științific al dreptului pot fi preluate diverse strategii: de tip retrospectiv, reflexiv, descriptiv, normativ ș.a., fiecare dintre acestea fiind determinate de obiectivul urmărit. Însă, făcând distincția necesară între „dreptul pozitiv și analiza sa teoretică și luând în considerare disocierile de ordin și perspectivă conceptuală, dreptul ne apare deopotrivă ca un exercițiu reflexiv și practică socială, inconfundabile și fundamentale ale societății post-moderne”¹⁴⁵. De aceea revenirea la reperele spirituale ale științei juridice

¹⁴⁴ KING, R.F. *Op. cit.*, p. 11.

¹⁴⁵ DUȚU, M. *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*. București: Editura Academiei Române: Universul Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-973-27-2496-5. p. 15.

contemporane este: într-un caz, o obligație morală față de cei care au vrut să cunoască în profunzime și să facă cunoscute marile curente ale științei dreptului și ale căror contribuții au fost date uitării, deformate, trunchiate sau scoase din circuitul științific după cel de-al Doilea Război Mondial până în perioada căderii ideologiei socialiste, atunci când atât România, dar mai mult Republica Moldova a avut nevoie de timp și evenimente, pentru a parcurge drumul spre democratizare, spre implementarea principiilor și valorilor statului de drept; în altul, știința dreptului are nevoie de revizuire și reînnoire, reieșind din particularitățile timpurilor noi, ceea ce nu poate fi realizat fără a purcede la o valorificare autentică a ceea ce a fost mai de preț și mai înaintat în istoria gândirii juridice românești; în cel de-al treilea caz, dată fiind tendința de integrare în cultura juridică europeană, este necesar nu doar un model care să respecte tradițiile naționale, particularitățile care diferențiază culturile juridice din diverse zone geografice, dar și de o formulă în care știința juridică se dezvoltă în baza unor fundamente sigure. Acest patrimoniu ajunge a fi un bun public: fiecare concept, idee, teorie fiind create și aprofundate de un anume autor, sunt preluate, pentru ca să devină uzuale, chiar fără ca autorul căruia îi aparține o teorie, un concept să fie citat de fiecare dată de câte ori este folosită opinia acestuia. Spre exemplu, se folosește separarea puterilor, normă de drept, sistemul dreptului etc. Dar oare de fiecare dată facem trimitere la originile acestora sau la semnificația și fundamentarea științifică?

1.3. Argumentul dependențelor interdisciplinare în drept: între concepte și instituții

*Dreptul este înainte de toate și în modul cel mai vizibil o artă,
însă lucrul cu elementele formale sau tehnice are nevoie de o bază științifică.*

(F. Génys).

În cei 20 de ani de la începutul acestui secol, ne-au fost oferite experiențe inedite, s-au schimbat mult realitățile, relațiile dintre state, altele au devenit prioritățile, s-a schimbat în mare măsură esența umană etc. – toate marcând schimbarea raporturilor dintre științe și dintre oamenii de știință, dintre cetățean și stat, dintre state. Asistăm la o competiție universală: competiție a științelor, a societăților, a oamenilor, a politicienilor, a orgoliilor, a valorilor și principiilor etc. Această competiție a priorităților, într-un final, a înclinat totuși balanța în favoarea științelor despre om și relațiile umane, a științelor despre societate, iar cercetarea științifică în aceste domenii a devenit tot mai scumpă și mai complexă, necesitând nu numai eforturi financiare, ci și o resursă umană bine pregătită, dar și colaborări dintre domenii, subiecți implicați, împrumut de metode etc.

La început de mileniu, în anul 2000, la reuniunea de la Lisabona, a fost adoptată strategia europeană care urmărea să transforme Uniunea Europeană într-un spațiu economic bazat pe cunoaștere¹⁴⁶, cel mai dinamic și mai competitiv din lume, pentru ca ulterior să apară un șir de comunicări ale Comisiei Europene și rezoluții ale Parlamentului European cu precizări suplimentare, printre care și cea care solicita țărilor membre să investească 3% din PIB în cercetare. Printre cele mai relevante se numără: a) Rezoluția din 22 mai 2008 privind „evaluarea intermediară a politicii industriale: o contribuție la strategia UE pentru creștere și locuri de muncă”¹⁴⁷, care a solicitat atât Comisiei, cât și statelor membre să-și intensifice eforturile vizând reducerea poverii administrative pentru întreprinderi. Ea a subliniat, de asemenea, importanța unei politici transparente și simplificate în domeniul drepturilor de proprietate intelectuală; b) Rezoluția din 16 iunie 2010 referitoare la Strategia UE 2020¹⁴⁸, care a menționat faptul că Strategia Europa 2020 ar trebui să publice costurile și beneficiile aferente conversiei la o economie sustenabilă și eficientă din punct de vedere energetic; c) Rezoluția Parlamentului European din 11 noiembrie 2010 referitoare la parteneriatele europene pentru inovare în cadrul inițiativei emblematică „O Uniune a inovării”¹⁴⁹; d) Rezoluția din 12 mai 2011 referitoare la inițiativa „O Uniune a inovării: transformarea Europei pentru o lume post-criză”¹⁵⁰, e) Rezoluția din 27 septembrie 2011 referitoare la Cartea verde: De la provocări la oportunități: către crearea unui cadru strategic comun pentru finanțarea cercetării și inovării în UE”¹⁵¹, f) Rezoluția din 26 octombrie 2011 referitoare la agenda pentru noi competențe și locuri de muncă, care a relevat importanța dezvoltării unei cooperări mai strânse între institutele de cercetare și sectoarele industriale, precum și a încurajării și acordării de sprijin întreprinderilor industriale, pentru a investi în cercetare și dezvoltare¹⁵²; g) Rezoluția din 21 noiembrie 2013 referitoare la propunerea

¹⁴⁶ COJOCARU, I., COJOCARU Ir. *Spațiul european de cercetare și știința deschisă – prioritățile științei europene*. [citată 02.04.2020]. Disponibil: https://idsi.md/files/Colocviu_Evrika_Ig_Cojocaru-I_Cojocaru_2016.pdf.

¹⁴⁷ Rezoluția din 22 mai 2008. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 279 E)*, 19.11.2009, p. 65. [citată 19.08.2019]. Disponibil: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cde13395-4dfc-46e1-9953-dd0694b76a10/language-ro>.

¹⁴⁸ Rezoluția din 16 iunie 2010. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 236 E)*, 12.8.2011, p. 57. [citată 20.08.2019].

Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2011:236E:FULL&from=EL>.

¹⁴⁹ Rezoluția Parlamentului European din 11 noiembrie 2010. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 74 E)*, 13.3.2012, p. 11. [citată 22.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:074E:FULL&from=EN>.

¹⁵⁰ Rezoluția din 12 mai 2011. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 377 E)*, 7.12.2012, p. 108. [citată 22.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:377E:FULL&from=MT>.

¹⁵¹ Rezoluția din 27 septembrie 2011. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 56 E)*, 26.2.2013, p.1. [citată 20.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:056E:FULL&from=SL>.

¹⁵² Rezoluția din 26 octombrie 2011. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 131 E)*, 8.5.2013, p. 80. [citată 22.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:131E:FULL&from=CS>.

de Regulament al Parlamentului European și al Consiliului de instituire a Programului-cadru pentru cercetare și inovare Orizont 2020 (2014-2020)¹⁵³, h) Rezoluția din 6 iulie 2016 referitoare la sinergiile pentru inovare: Fondurile structurale și de investiții europene, Orizont 2020 și alte fonduri europene în domeniul inovării și programe ale UE¹⁵⁴. Astfel, este recunoscută, la nivel european, importanța dezvoltării societății cunoașterii, necesitatea motivării și valorificării potențialului intelectual, în vederea implicării în cercetarea științifică competitivă la nivel european, indispensabilă unei dezvoltări uniforme, depășirii crizelor și cooperării dintre state și cercetători.

Elementul esențial în eforturile europene de a realiza scopurile Strategiei revizuite de la Lisabona se regăsește în așa-numitul *triunghi al cunoașterii*, alcătuit din 3 elemente/priorități: cercetare, educație și inovație. Odată cu unificarea potențialului tehnologic, cultural și umanitar al științei, a fost pusă în valoare și prioritizată modalitatea în care urmează să fie derulate, realizate în continuare cercetările științifice. Astfel, formula-cheie în care cursul științei se consideră derulat adecvat este cel al cercetării de tip inter- și multidisciplinar. În acest scop, Programul Cadru 7 (PC 7) UE¹⁵⁵ a dat startul acumulării tuturor inițiativelor legate de cercetarea științifică interdisciplinară și multidisciplinară, considerându-se că, la nivel european, parteneriatele interdisciplinare, cooperarea între cercetători din domenii conexe constituie o necesitate în articularea marilor direcții de analiză și a soluționării multor probleme. În consecință, în mare parte, proiectele de cercetare de amploare, care au primit finanțare europeană, tratează în general teme transversale și reunesc echipe de cercetători din diverse arii științifice.

La nivel național, în conformitate cu *Codul educației al RM*¹⁵⁶, în special, cu prevederile art.140 alin.(1) lit. a) și art.149 alin. (1), cât și în concordanță cu *Codul cu privire la știință și inovare al RM*¹⁵⁷, art.63, alin.4), art.47, alin.(1)-(3) și art.49, au fost aprobate Foia națională de parcurs pentru integrarea RM în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021 și Planul de acțiuni privind implementarea acesteia. Conform acestor documente, vectorul principal este

¹⁵³ Rezoluția din 21 noiembrie 2013. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 436)*, 24.11.2016. [citată 22.08.2019]. Disponibil: <https://op.europa.eu/ro/publication-detail/-/publication/83aea4a3-6bff-11e3-9afb-01aa75ed71a1/language-ro>.

¹⁵⁴ Rezoluția din 6 iulie 2016. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 101)*, 16.03.2018. [citată 23.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2018:101:FULL&from=IT>.

¹⁵⁵ Programul Cadru 7 (PC7) al UE pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activități demonstrative (2007-2013). [citată 02.12.2017]. Disponibil: https://ec.europa.eu/research/fp7/pdf/fp7-brochure_ro.pdf.

¹⁵⁶ Codul educației al Republicii Moldova: nr. 152 din 17.07.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 24.10.2014, nr. 319-324 art. 634. [citată 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110112&lang=ro.

¹⁵⁷ Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova: nr. 259-XV din 15.07.2004. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.07.2004, nr. 125-129, art. 663. [citată 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107692&lang=ro.

orientat „spre sporirea și concentrarea resurselor bugetare la realizarea celor mai importante direcții de cercetare și inovare, asigurarea competitivității și nivelului calitativ înalt al produsului științific național în cadrul cooperării internaționale”¹⁵⁸. În rezultatul multiplelor remanieri instituționale pe dimensiunea cercetare științifică, valorificarea cercetărilor și metodologiei interdisciplinare, în contextul cercetărilor autohtone, a rămas în urmă, fiind mai degrabă invocate, decât practicate. Situația în cauză este caracteristică nu doar științei juridice, ea este prezentă în marea majoritate a domeniilor. Ar putea avea unele cauze obiective această stare de lucruri sau, poate, există alte impedimente?

Răspunsurile la aceste întrebări se regăsesc în înțelegerea faptului că viitorul științei este pus în dependență de evoluția și dezvoltarea societății, care a suportat schimbări radicale, parcurgând perioade lungi de tranziție de la un sistem politico-juridic la altul, de la un sistem închis la unul deschis, de la o societate tradițională la o una globală, o societate a tehnologiilor informaționale, a globalizării/mondializării, la o societate bazată pe cunoaștere etc. Or, s-a schimbat nu doar locul și rolul omului încadrat în diverse procese sociale, dar și modul de înțelegere a esenței umane. Astfel, pe de o parte, se observă fluctuații și mișcări de integrare la nivel de științe, pe de alta, se conturează și tendințe de apropiere dintre actorii și promotorii domeniilor științifice, interesate de societate și de om, din contexte social-statele distincte, dar cu tradiții similare. În acest caz, ne referim la colaborări, proiecte științifice comune ale reprezentanților mediului academic, ale comunității științifice din spațiul românesc, facilitată de rădăcini și o istorie comună, de apropierea geografică, de aceeași limbă vorbită etc.

Pornind de la convingerea multora că în știință trebuie să se distingă elementul teoretic, pe baza căruia să se clarifice apoi aspectele practice, tehnice, vom reitera că arealul problemelor de natură social-umană s-a extins continuu, devenind din ce în ce mai complex, aprofundându-și dimensiunea interdisciplinară prin trecerea de la disciplinaritate la interdisciplinaritate, multidisciplinaritate și chiar transdisciplinaritate, și că putem vorbi cu siguranță despre aprofundarea procesului de integrare a cunoașterii social-umane. Astfel, paradigma științifică contemporană, generată de complexitatea realităților sociale actuale și de aprofundarea procesului de integrare a științelor, presupune un alt mod de înțelegere a omului, a societății, a posibilităților de cercetare-investigare, un nou mod de înțelegere a faptului dacă este posibilă existența unei științe despre om și societate și, dacă da, atunci care este această știință?

¹⁵⁸ Foia națională de parcurs pentru integrarea RM în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021 și a Planului de acțiuni din 08.11.2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 11.01.2019, nr.6-12, art.2. [citată 21.04.2020]. Disponibil: <http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Foia%20Nationala%20de%20parcurs%20a%20RM.pdf>.

Referențialul fiind unul complex, în care se suprapun realități sociale, culturale, politice, juridice, economice etc., se impune revizuirea științei dreptului din perspectiva unor abordări pe măsura complexității. Fie vorbim despre problemele globale, fie despre cele cu care se confruntă statele, fie despre cele cu care se confruntă instituțiile sau individul – toate configurează direcții similare de cercetare, dar și izvoare de drept comun, în care se caută explicații, argumente și soluții. Cu o doză de pesimism, dar totodată cu un simț profund al realității, V. Bădescu relatează despre criza prin care trece nu doar societatea, dar și dreptul: „Nu trebuie să ne sugereze nimeni acest lucru, a devenit banal pentru practicienii dreptului, avocați, judecători ori pentru cercetătorii fenomenului juridic că dreptul, ca și societatea, a intrat într-o criză profundă, nu una economică, financiară, ci una morală. Omenirea trăiește ultimele clipe ale unui sistem obosit, perimat și inadapdat sec. XXI. Dinamica societății a atins un punct critic, un punct de la care societatea nu mai poate evolua, ci doar involua. Tehnologia a atins un grad de dezvoltare căreia marea majoritate a oamenilor nu-i mai fac față, fapt ce a influențat, în mod paradoxal, și complexitatea fenomenului juridic¹⁵⁹. Cu toate acestea, atunci când se afirmă că umanitatea a epuizat toate instrumentele în vederea asigurării ordinii sociale, dreptul este considerat a fi unicul instrument valabil și capabil, la acest moment, de a contribui la menținerea ordinii sociale, de aceea trebuie revizuită viziunea științifică asupra problemelor omului contemporan din perspectiva juridicității. „Complexitatea fenomenului social-juridic determină o structurare a eforturilor de cercetare a acestuia, o împărțire a rolurilor, în raport de necesitate a punerii în valoare a laturilor corelate ale acestui fenomen. Dreptul (...) este studiat din perspectivă globală, ca un sistem închegat, cu regularități caracteristice; din perspectivă istorică – ca fenomen ce-și conservă anumite permanențe de-a lungul dezvoltării sociale (...); precum și din perspectivă structurală – ca domeniu cu multiple determinații calitative, cu elemente componente aflate, la rândul lor, într-o stare de interferență”¹⁶⁰.

Chiar dacă știința dreptului are origini foarte îndepărtate în gândirea antichității grecești și romane, așa cum menționează și I. Craiovan¹⁶¹, totuși modernitatea, datorită avântului extraordinar al cercetării științifice, al revoluțiilor științifice, precum și contemporaneitatea, în care preocuparea pentru științele sociale devine o prioritate a cunoașterii, identifică idei, concepții, teorii care se încadrează în spațiul mai larg al unor școli și curente de gândire în sensul actual de „paradigmă științifică”. Așa cum afirmă mulți autori, putem considera că există o

¹⁵⁹ BĂDESCU, V. Valorile general-umane ca platformă a simplificării și ameliorării calității dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București: ICJ „Acad. Andrei Rădulescu”. 2015, pp.275-288. [citată 17.04.2017] Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf>.

¹⁶⁰ POPA, N. *Op.cit.*, p. 4.

¹⁶¹ CRAIOVAN, I. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Univers Juridic, 2010. 550 p. ISBN 978-973-127-401-0. p. 238-239.

unitate de abordare, fiind posibilă apariția și evoluția unor tradiții de gândire¹⁶². Dreptul actual post-modern, numit *drept plural, negociat, suplu și/sau reflexiv*, „rupând cu dogmatica juridică inerentă modernității, prezintă caracteristici noi în raport cu dreptul modern: îmbrățișând complexitatea realului, el se transformă în instrument flexibil de pilotaj și de guvernare, în mijloc de «gouvernement» a societăților, el devine unealta unei «guvernanțe» care împrumută căi mai sinuoase”¹⁶³, care trimit la interdependențe și interrelaționări.

Primul element care presupune interrelaționare este faptul că statul și dreptul au fost tratate în permanență prin intermediul interdependențelor: a dualităților, a pluralismelor, a relativismului, a contradicțiilor (drept-nedrept, legal-ilegal ș.a.). „Mai puțin decât cea de Lege, ideea de Drept nu ar putea pretinde universalitate. Împreună cu dreptul, legea își schimbă natura. (...) Dreptul este fructul unei lungi istorii europene, care a condus la a-i recunoaște Omului, abilitatea de a crea legile care-l guvernează (...). Odată cu dreptul, ca sistem de reguli autonom, integrat și evolutiv, și statul se prezintă ca o persoană care nu moare niciodată, ca sursă de legi și garant al drepturilor individuale”¹⁶⁴. Despre relevanța interdependențelor în tratarea dreptului și, mai ales, despre interdependența dintre stat și drept în condițiile actuale, M. Duțu afirmă: „Nu se poate ignora faptul că Statul și Dreptul sunt și rămân două realități strâns legate între ele, apărând, în mod tradițional, ca indisociabile, consubstanțiale una alteia; nu numai că primul acționează pentru secundul, pe calea edictării de reguli obligatorii care exprimă puterea sa de constrângere, dar, totodată, el se „topește” în întregime în normele juridice: specificitatea statului ca formă de organizare politică rezidă tocmai în fenomenul de instituționalizare a puterii și acest proces are loc prin medierea dreptului. Statul se prezintă ca o entitate juridică, guvernată și gestionată prin drept. Această aderență a fost și este într-atât de puternică, încât unii teoreticieni au mers până la a afirma identitatea absolută a statului cu dreptul, care ar constitui o singură și aceeași „ordine de constrângere”. Această independență naturală face ca – în măsura în care, mai ales în ultimele decenii, se pun în discuție anumite atribute ale statului ținând chiar de esența sa – această situație să se repercuteze și asupra fenomenului juridic. Inserția statului într-o lume tot mai interdependentă, globalizantă, recentrarea funcțiilor sale, atenuarea liniei de demarcație cu privatul, zdruncinarea arhitecturii lui ș.a. – toate asemenea mutații au importante implicații

¹⁶² POPA, N., DOGARU, I., DĂNIȘOR, GH., DĂNIȘOR D.C. *Filosofia dreptului. Marile curente*. București: All Beck, 2002. 598 p. ISBN 973-655-169-5; GEORGESCU, Ș. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor în ultimii 2500 de ani*. București: All BECK, 2001. 184 p. ISBN 973-655-080-x.

¹⁶³ DUȚU, M. Un secol de stat național, unitar și indivizibil. În: *Studii și cercetări juridice*. 2018, nr. 1, anul 7 (63), pp. 7-17. [citat 02.05.2019]. Disponibil: <http://www.rscj.ro/SCJ-1-2018.pdf>. pp.14-15.

¹⁶⁴ SUPIOT, A. *Op. cit.*, p. 287.

juridice, traducându-se mai mult în termeni juridici, prin intermediul limbajului și al categoriilor dreptului”¹⁶⁵.

Un alt caz al interrelațiilor/suprapunerilor apare și la nivel de terminologie utilizată, precum: *doctrină juridică, știința juridică, teoria dreptului, enciclopedia dreptului, filosofia dreptului*. Nici măcar nu vom pretinde cătuși de puțin la o prezentare exhaustivă a acestor interrelaționări/suprapuneri, dată fiind, într-un caz, evidența caracterului integrator, în altul – pronunțata dimensiune interdisciplinară, în cel de-al treilea – vastitatea conținutului la care se referă etc. Vom realiza doar o prezentare generalizantă a tendințelor de bază și a frecvenței interrelaționărilor și interogațiilor asupra ariei fiecăreia dintre acestea, prin intermediul celei de doctrină juridică, acest fapt fiind un caz singular, dar care se pretează a avea calitatea de regularitate demonstrativă a vastității dezbaterilor și a interdependențelor, o demonstrație a caracterului original și, totodată, interdisciplinar al științei dreptului.

Cunoscutul autor N. Popa identifică doctrina juridică cu știința juridică, arătând că prima dintre acestea rezidă în demersul conceptual, în analizele, investigațiile și interpretările pe care teoreticienii dreptului le dau fenomenului juridic¹⁶⁶. În același timp, profesorii Radu I. Motica și Gheorghe Mihai¹⁶⁷ tratează doctrina juridică printr-o echivalare cu teoria juridică. Pe linia relației doctrină juridică – știință juridică – cunoaștere juridică, I. Craiovan stabilește legături și diferențe între doctrina juridică și jurisprudență, între doctrina juridică și filosofia dreptului, între doctrina juridică și știința juridică¹⁶⁸. În particular, cu referire la termenul *doctrină juridică*, I. Craiovan menționează că nu trebuie neglijată de către juriști o accepțiune mai largă a acestuia, în care doctrina în cauză este concepută ca o reflecție asupra dreptului, cu o dominantă de cunoaștere științifică, dintr-o perspectivă în care interdisciplinaritatea reprezintă un fapt intrinsec analizei dreptului, iar dezvoltarea unei științe juridice cu o conștiință filosofică a dreptului reprezintă un ideal creator. Un aspect important pus în evidență de profesorul I. Craiovan se referă la faptul că, în opinia acestuia, doctrina juridică „promovează specificitatea fenomenului juridic, dar este deschisă achizițiilor științei și filosofiei contemporane, prin abordări complexe, arsenal metodologic interdisciplinar, prin acceptarea faptului că practica juridică implică la modul inerent o teorie juridică, prin aspirația la noi grade de științificitate, inclusiv în problema

¹⁶⁵ DUȚU, M. *Op. cit.*

¹⁶⁶ POPA, N. *Op. cit.*

¹⁶⁷ MIHAI, GH., MOTICA, R.I., *Teoria generală a dreptului*. București: ALL BECK, 2001. 276 p. p. 141.

¹⁶⁸ CRAIOVAN, I. *Op. cit.*

prospectivei dimensiunii juridice a viitorului, prin integrarea în rețeaua generală a cunoașterii”¹⁶⁹.

Într-un studiu de sinteză, S. Popescu menționează că, într-o anumită optică, termenul *doctrină*, la fel ca cel de *jurisprudență*, poate avea o semnificație generală, și anume de ansamblu al opiniilor emise de juriști, în esență, profesori de drept, dar și magistrați, avocați etc., și o semnificație particulară – aceea de ansamblu al menționatei opinii asupra unei chestiuni juridice date. Profesorul S. Popescu concluzionează că „dintre definițiile doctrinei juridice, reținem cu prioritate pe cea cuprinsă în *Vocabularul juridic al Asociației Henri Capitant* și aleasă de decanul G. Cornu, coordonator al vocabularului. Definiția este următoarea: Opinie profesată în comun de către cei care predau dreptul (*Communis opinio doctorum*) sau de acei care, fără a preda dreptul, scriu despre drept”¹⁷⁰.

Spre exemplu, profesorul N. Popa menționează că doctrina este știința dreptului, ce cuprinde analizele, investigațiile, interpretările pe care oamenii de specialitate le dau fenomenului juridic, indca Craiovan I.¹⁷¹ D. Grama, în *Tendențele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*, menționează: „Doctrinile juridice se află într-o interdependență armonioasă atât cu dezvoltarea politică, social-economică și culturală a unei țări aparte, cât și cu evoluția civilizației mondiale în ansamblu. Conținutul teoretic și dezideratele politice ale doctrinelor în mare măsură sunt determinate de situația reală, economică și juridică (...), de necesitatea rezolvării problemelor majore de epocă a unui stat concret sau a unei etnii (...). Fiind (...) generate de gânditorii altor state (...), contribuie substanțial la dezvoltarea ulterioară a dreptului și culturii juridice din celelalte țări ale lumii”¹⁷². Același autor indică faptul că de multe ori sunt explorate concepții despre stat și drept din afara spațiului românesc, cele de aici rămânând în umbră. „Din multitudinea de concepții și doctrine împărtășite de gânditorii români din Moldova (...), ne-am concentrat eforturile în studierea acelor care deținuseră pe timpuri un rol important în gândirea juridică europeană și care au exercitat o influență benefică asupra evoluției statalității și jurisprudenței românilor de pe ambele maluri ale Prutului”¹⁷³. Astfel, legat de genericul anunțat, putem afirma că printre primii autori care au explorat interferențele spirituale din spațiul

¹⁶⁹ CRAIOVAN, I. Doctrina juridică și/sau știința juridică? În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014, București: ICJ, 2014, pp. 201-209. [citată 15.09.2016]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>.

¹⁷⁰ POPESCU, S. Considerații generale privind doctrina juridică. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp.190-200. [citată 15.09.2016]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>.

¹⁷¹ CRAIOVAN, I. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Universul Juridic, 2010. 550 p. ISBN 978-973-127-401-0.

¹⁷² GRAMA, D. *Tendențele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*. București: Actami, 2000. 272 p. ISBN 973-9300-31-6. p. 3.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 8.

românesc se înscrie D. Grama cu lucrarea citată, în care sunt trecute în revistă numele mai multor autori preocupați de problematica statului și dreptului în spațiul cultural românesc, despre realizările cărora D. Grama menționează că „de rând cu specificul general al evoluției culturii și doctrinelor juridice în statele românești, într-o anumită măsură au fost elucidate și unele particularități ale dezvoltării acestora în Țara Moldovei”¹⁷⁴.

Cu referire la acest subiect, Șt. Georgescu afirmă: „Oricare dintre specialiștii în științele juridice – care nu se consideră un pur teoretician al dreptului – poate admite că dreptul, ca doctrină, a avut din capul locului și trebuie să păstreze și să dezvolte relații strânse cu filosofia, relații care, departe de a fi compromițătoare pentru știință, cum susține pozitivismul juridic, s-au dovedit fecunde pentru ambele domenii – drept și filosofie – la interfața lor constituindu-se filosofia dreptului”¹⁷⁵. În alte rânduri, același autor adaugă: „(...) știința operează în domeniul finitului, adică începe și se încheie în relativ, ea poate ajunge la certitudine (...), iar diferențele dintre filosofie și știință sunt mult mai ample, dat fiind faptul că filosofia nu este doar cunoaștere, ci (...) și o luare de atitudine, de aprobare sau respingere, de conservare sau schimbare (...) prin filosofie omul cunoaște lumea în integritatea sa (...) îmbinând funcțiile științei și moralei”¹⁷⁶.

Reiterarea importanței abordărilor problematicilor specifice din arealul materiilor juridice dintr-o perspectivă doctrinar-istorică și teoretico-pragmatică se regăsește și în lucrările profesorului E. Aramă¹⁷⁷, care nu doar că a reușit să ofere generațiilor de juriști surse relevante din istoria dreptului românesc, dar și o abordare pertinentă a unor aspecte de natură teoretico-practică, relevând relații de interdependență dintre istoria dreptului, teoria dreptului, filosofia dreptului și științele juridice ramurale. În special, studiile asupra interpretării dreptului sunt cu adevărat de o utilitate pragmatică incontestabilă. În lucrările profesorului E. Aramă se atestă relații spirituale cu literatura științifică franceză (Carbonnier ș.a.), precum și cu literatura științifică românească, făcându-se referință la autori ca S. Popescu, I. Craiovan, I. Huma, N. Popa etc. În acest caz, se confirmă afirmațiile lui I. Huma, care spune: „Luată ca demers calificat, interpretarea dreptului este deopotrivă (...) cunoaștere și evaluare: a semnificației normative a textului legii și a faptelor ori nonacțiunilor omenești în lumina legii. Privind însă lucrurile dintr-o perspectivă mai largă, anume aceea a condiției științifice a cunoașterii dreptului,

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 6.

¹⁷⁵ GEORGESCU, Șt. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor în ultimii 2500 de ani*. București: ALL BECK, 2001. 184 p. ISBN 973-655-080-x., p. 5.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 5.

¹⁷⁷ ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studiere și aplicarea dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2; ARAMĂ, E., SAVU, I. *Controverse teoretice și aspecte practice ale interpretării dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2005. 169 p. ISBN 9975-70-545-6; ARAMA, E., CIOBANU, R. *Metodologia dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2011. 166 p. ISBN 978-9975-71-095-4; ș. a.

sunt temeieri obiective să admitem că în câmpul juridicității, ca și în celelalte articulații ale vieții sociale, cunoașterea nu e o descriere neutrală, ci investigare bazată (și) pe evaluare și implicare atitudinală. Referitor la problematica interpretării, în măsura în care ea este una a vieții dreptului, a elaborării și aplicării sale, este și una a cunoașterii științifice de ordin juridic, fără de care însuși demersul practic al realizării dreptului rămâne văduvit de clarificările epistemice necesare”¹⁷⁸. Optând pentru conceptul de filosofie în calitate de atitudine față de lume, atunci acesta implică și abordarea existenței din perspectiva sensului vieții sociale a omului, „a ceea ce trebuie să fie, nu numai a ceea ce este”¹⁷⁹.

Așadar, semnalăm cooperare și interferențe dintre specialiști și aria problematică a acestora, dar și interferențe dintre științe. Și aceasta fiindcă „dreptul – care nu înseamnă doar drept obiectiv – este obiect de cercetare interpretativă teoretică pentru diferite științe”¹⁸⁰. În prefața la lucrarea *Teoria generală a dreptului* (autor Gh. Avornic), S. Popescu și I. Craiovan afirmă: „Teoria generală a dreptului are vocația abordării planului atât de dificil, dar necesar, al generalității și integralității în care dreptul este studiat, pentru a-i desprinde conceptele fundamentale, principiile, legitățile, ipostazele sale complexe”¹⁸¹. Astfel, Gh. Avornic apreciază corelațiile dintre teoria generală a dreptului și alte domenii, precum și „corelația Teoriei generale a dreptului cu științele filosofice (...). Aspectul filosofic în determinarea caracterului Teoriei generale a dreptului este condiționat de factori reali/obiectivi. Cercetarea fenomenelor juridice a permis elucidarea nu numai a naturii interne a juridicului, dar și a multiplelor relații externe, a factorilor care dau naștere fenomenelor juridice, a proceselor și a consecințelor sociale pe care acestea le generează”¹⁸².

Doctorul în drept M. Niemesch, sistematizând semnificațiile cu care se operează, menționează că doctrina a fost definită în literatura de specialitate ca: „opinie, teorie, teză; – în sens larg, ansamblu de produse datorate, prin opoziție față de jurisprudență, științei juridice, precum lucrări care au ca obiect să expună dreptul sau să îl interpreteze (Capitant); – în sens strict, opinii emise de autori în operele lor (Carbonnier); prin extensie, aceste lucrări și autorii lor (Cornu); – opinie care prezintă autoritate (Malaurie, Atias)”. Acesta conchide că „s-ar putea aprecia că doctrina face parte din izvoarele indirecte ale dreptului, contribuția ei nemijlocită fiind

¹⁷⁸ HUMA, I. *Cunoaștere și interpretare în drept*. București: Editura Academiei Române, 2005. 134 p. ISBN 973-27-1197-3. p. 9.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹⁸⁰ MIHAI, Gh. *Fundamentele dreptului. Argumentare și interpretare în drept*. București: Lumina Lex, 1999. 383 p. ISBN 973-588-121-7. p. 5.

¹⁸¹ AVORNIC, Gh. *Teoria generală a dreptului*. Chișinău: Cartier juridic, 2004. 653 p. ISBN 9975-79-275-8. p. 5.

¹⁸² *Ibidem*, p. 31-32.

majoră într-o asemenea etapă de înnoire pe care o traversează sistemul juridic românesc¹⁸³. S. Cristea¹⁸⁴ menționează că, folosit la plural (doctrine juridice), desemnează totalitatea teoriilor, curentelor, școlilor cu privire la fenomenul juridic. Prin această formulă, doctrina juridică se suprapune cu filosofia dreptului, accentuând rolul formativ al doctrinei juridice (fiindcă are un rol important și în construcția dreptului pozitiv, dar și în tabloul izvoarelor dreptului, contribuind la potențarea celorlalte izvoare, în special, legea și jurisprudența), precum și caracterul interdisciplinar al acesteia cu origini în secolul al XX-lea, odată cu apariția unor noi probleme în practica juridică.

În acest context, nu mai poate fi nici un dubiu că, de fapt, convingerea anterioară, după care fiecare știință își are obiectul său de studiu clar formulat și strict delimitat, cu granițe epistemice delimitate, cu linii de demarcație ce deosebesc domeniile științelor unele de altele, nu mai este în vigoare. În prezent, științele tradiționale, aflându-se în mișcare, determină modificări ale naturii științei disciplinare, ale granițelor dintre științe, ale statutului epistemic, chiar și schimbări de paradigmă. În continuarea clarificării realizate *supra*, cu referire la opiniile specialiștilor asupra conținutului doctrinei juridice, vom remarca o situație similară și în cazul învățământului juridic în spațiul românesc, unde constatăm perindarea în timp a termenilor menționați anterior, în diverse formule de organizare a procesului de instruire.

Retrospecțiile asupra istoriei instituționalizate a dreptului în spațiul românesc indică o succesiune treptată a domeniilor ce periodic au *monopolizat* (în sensul de dominante) învățământul juridic și problemele științifice prioritare pentru societate, domenii care se regăsesc în tematica tezelor de doctorat, a proiectelor de cercetare al centrelor științifice, în genericul catedrelor, departamentelor universitare, în nomenclatorul domeniilor de cercetare. Acestea (retrospecțiile) ne trimit la originile învățământului juridic în spațiul românesc, care exprimă și tendințe corespunzătoare realităților timpului istoric. Sursele de istorie a dreptului ne arată că forma modernă a învățământului juridic în spațiul românesc își face apariția odată cu reorganizarea din 1850 a Școlii Domnești. După organizarea Universității București, ia startul învățământul/sistemul educațional juridic, care trebuia să satisfacă necesitățile vieții sociale. În 1913, grație străduinței profesorului C. G. Dissescu, în cadrul Universității a fost creată *Catedra de Enciclopedia dreptului*, care după cum indică și N. Popa¹⁸⁵ era destinată să deschidă ușile

¹⁸³ NIEMESCH, M. Rolul doctrinei în rândul izvoarelor de drept. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp. 225 -229. [citată 15.09.2016]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>

¹⁸⁴ CRISTEA, S. *Doctrina juridice*. București: Universul Juridic, 2011. 160 p. ISBN 978-606-673-200-2.

¹⁸⁵ POPA, N. *Considerații privind sistemul științelor juridice și rolul teoriei generale a dreptului*. [citată 15.09.2016]. Disponibil: <https://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2007/RSJ1/A01PopaNicolae.pdf>

acestui învățământ, pentru ca aerul curat și liber al curenților de înaltă cultură să poată intra în învățământul dreptului. Ulterior, la Iași, Grigore Ghica Vodă înființează Facultatea de drept.

În învățământul juridic românesc, inițial cel de la București, apoi în Moldova (la Iași), găsim frecvent materii precum: *dreptul natural și al ginților*, *drept natural*, *filosofia dreptului*, *enciclopedia dreptului*, *enciclopedie juridică*, *introducere în studiul dreptului* ș.a. Dintre acestea, Enciclopedia dreptului era considerată o disciplină științifică ce-și propunea să efectueze un studiu care să cuprindă considerentele generale asupra dreptului și care să înlocuiască Filosofia dreptului și Dreptul natural. Cu referire la obiectul de studiu al Enciclopediei dreptului, M. Djuvara consideră că aceasta studiază „articulațiunea însăși a gândirii juridice, căutând să determine în felul acesta ce este esențialul dreptului și se regăsește în toate ramurile și manifestațiunile lui; ea distinge astfel dreptul de celelalte discipline științifice”¹⁸⁶. În opinia lui E. Sperantia, enciclopedia dreptului cumulează studiul următoarelor probleme: definirea dreptului ca realitate socială, originea și evoluția istorică a dreptului, precum și legitățile acestei evoluții; clasificările dreptului și sensurile acestui termen; principiile ideologice care justifică autoritatea sau obligativitatea interioară a dreptului; istoria doctrinelor generale și filosofice în drept. Din aceste formule explicative asupra arealului problematic al enciclopediei dreptului constatăm că acesta este unul destul de vast și cuprinzător, având, am putea zice, pretenția de tratare exhaustivă a fenomenului numit *drept*. Prin această dimensiune sesizăm o diferență majoră dintre ceea ce aveam la începuturi și ceea ce înregistrăm astăzi, atunci când aceste formule nu se mai regăsesc deloc sau, dacă da, atunci foarte episodic și în cadrul unor cursuri prezente într-o formă minimalistă și bine camuflată a conținuturilor planurilor de studiu. În prezent, se atestă o abordare destul de diferențiată a priorităților, care reflectă tendințele sistemului educațional, axat pe aplicabilitate, dar și opțiunea tinerilor de a da preferință unor abordări înguste, foarte specifice și mai puțin generalizante și abstracte. Începuturile se regăsesc în reforma învățământului din 1948, odată cu care și-a făcut apariția și Teoria generală a statului și dreptului, care s-a menținut până în zilele de astăzi, dar care o perioadă îndelungată de timp a trebuit să reflecte ideologia dominantă a timpului. În prezent, la toate facultățile de drept *Teoria generală a dreptului* este inclusă în planurile de învățământ.

La originile învățământului și gândirii juridice românești se află personalități marcante, care și-au adus contribuția la dezvoltarea științei juridice, au realizat delimitări problematice ale ariilor disciplinare, s-au expus asupra unor aspecte de importanță în ceea ce privește fenomenul dreptului, realitatea juridică, relațiile dintre diferite materii cu caracter normativ etc. Mai mult

¹⁸⁶ DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului: enciclopedia juridică; Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*. București: All, 1995. 608 p.

decât atât, lectura lucrărilor acestora denotă o cunoaștere profundă a operei marilor personalități ale culturii juridice europene, sesizate fiind opinii dispersate, ce se încadrează în diverse curente dominante de gândire ale timpului, dar și făcându-se trimitere la concepțiile marilor gânditori (Kant, Hegel, Duguit, Kelsen etc.), cu analize și opinii critice asupra viziunilor acestora. Pe dimensiunea valorificării patrimoniului românesc și a personalităților ce au realizat cercetări fundamentale în domeniul respectiv, putem identifica mai mulți autori. O contribuție importantă la punerea în valoare a personalităților din spațiul românesc, care au muncit la dezvoltarea științei și culturii juridice, semnalăm în lucrări semnate de M. Duțu¹⁸⁷, de doctorul habilitat R. Grecu¹⁸⁸ ș.a. Astfel, nu pot fi trecute cu vederea nume ca: N. Titulescu, cu o operă ce cuprinde aprecieri de o mare valoare teoretică cu privire la natura și dinamica dreptului, tehnica juridică, interpretarea dreptului, metodologia științei ș.a.; E. Sperantia, cel care este considerat întemeietorul filosofiei dreptului în România; M. Djuvara, care, sub influențe kantiene, fundamentează caracterul rațional al cunoașterii juridice, dar și menționează relația dintre dimensiunea teoretică cu cea aplicativă, dintre drept și morală; A. Văllimărescu¹⁸⁹, cu studiile sale asupra evoluției teoriei dreptului natural; G. Popovici, considerat cel mai bun cercetător al problemelor vechiului drept românesc; C. Stere cu *Anteproiectul de Constituție*; A. Rădulescu, cu multiplele sale lucrări despre romanitate și modernizarea dreptului românesc, precum și cele care se referă la dezvoltarea culturii juridice românești etc.

În spațiul cultural-științific al Republicii Moldova, studiile erau organizate în cadrul Facultății de drept de la Universitatea de Stat din Chișinău (fondată în anul 1959), cu 3 catedre, una dintre acestea fiind Catedra Disciplini Statale. Cadrul tematic al disciplinelor pe care le asigura catedra era foarte vast și includea: *Teoria statului și dreptului, Istoria doctrinelor politice și juridice, Dreptul statal, Dreptul administrativ, Dreptul financiar, Dreptul internațional, Dreptul sovietic* etc. Date fiind particularitățile dezvoltării statale în Republica Moldova, avem o situație mai particulară, care a cunoscut perioade de avânt, dar mai mult de regres, în ceea ce privește valorificarea gândirii juridice din spațiul românesc. Un prim aspect asupra căruia atragem atenția se referă la dominanta ideologică, ce a substituit doctrina și filosofia juridică, fapt ce a făcut ca o filosofie a dreptului să nu fie cunoscută ca atare și nici să se dezvolte în studii sistematizate, în special cu referire la evoluția gândirii juridice în spațiul moldovenesc, mai puțin fiind cunoscute operele celor care au contribuit la dezvoltarea științei dreptului în spațiul

¹⁸⁷ DUȚU, M. Dezvoltarea științei și culturii juridice românești în ultimul secol. În: *Studii și cercetări juridice*. 2018, nr. 1, anul 7 (63), pp. 17-59. [citat 02.05.2019]. Disponibil: <http://www.rscj.ro/SCJ-1-2018.pdf>.

¹⁸⁸ GRECU, R. *Stere în lupta pentru drepturile omului*. Chișinău: Universul, 2009. 252 p. ISBN 978-9975-47-034-6.

¹⁸⁹ VĂLLIMĂRESCU, A. *Tratat de enciclopedia dreptului*. București: Lumina Lex, 1999, 423 p. ISBN 973-588-165-9.

românesc. Mai mult ca atât, știința juridică din spațiul cultural-științific al RM semnaleză *divorțul* periodic al dreptului de filosofie, în general, și de filosofia dreptului, în particular. Astfel, de la filosofia marxist-leninistă s-a trecut la filosofie, de la aceasta la o Istorie a doctrianelor politice și de drept, pentru ca, periodic, să se revină la o *filosofie a dreptului* ori o *filosofie juridică*.

Perioada ce a urmat Declarației de independență este una care se face remarcată prin schimburi de experiențe, prin convergențe spirituale, dar și prin reforme în învățământul juridic. Pe de o parte, prioritare fiind cercetările segmentare, axate pe probleme foarte specifice, pe de alta, reformarea sistemului educațional, conform standardelor educaționale europene, care au determinat revizuirii esențiale ale planurilor de studii. Mai mult decât atât, reducerea continuă a numărului de studenți a aprofundat și mai mult *divorțul dintre domenii* (în sensul de segmentare), determinat de încercarea de a minimaliza la maximum numărul de ore alocat unor domenii ca cel al filosofiei dreptului, al logicii juridice etc., precum și al teoriei dreptului. Ba mai mult ca atât, dezbaterile se referă și la formula în care este denumit domeniul: unii consideră că trebuie să fie doar *teoria dreptului*, alții – *teoria statului și dreptului*, a treia categorie – *teoria generală a statului și dreptului* ș.a.m.d. Până la urmă, diferențele nu sunt, în acest caz, substanțiale, dacă se referă doar la termenul pe care îl vom folosi pentru unul și același conținut. Indiferent de opțiunea pe care ar putea să o aibă oricine dintre cei care împărtășesc una sau alta dintre aceste formule, până la urmă contează relevanța conținutului pentru anumite obiective asumate și urmărite în teoria și practica dreptului. În același timp, confuzia dintre filosofie, doctrină și ideologie a făcut ca filosofia să fie nu doar îndepărtată de drept, dar și să trezească reticență. Motivul invocat este unul destul de elocvent, dar și relevant (pentru unii): *Nu avem nevoie de filosofi, avem nevoie de juriști! Nu avem nevoie de teoreticieni, ci de practicieni!* Unde mai pui că este necesară formarea abilităților practice, și nu lărgirea arealului cunoștințelor teoretice. Să fie oare îndreptățită această atitudine? Oare este depășită întrebarea: *Ce este dreptul? Ce este norma de drept? Care sunt valorile dreptului și care e valoarea dreptului în societatea de azi?* etc.

Odată cu independența, în Republica Moldova și-au făcut apariția lucrări ale autorilor din România și, totodată, au luat startul schimburi intelectuale, prin împărtășirea experiențelor, prin sonorizarea problemelor și prin proiecte comune: conferințe, congrese, expertizare etc. Astfel, centrele cultural-științifice și educaționale au fost într-o conexiune permanentă. În consecință, specialiști de valoare din Republica Moldova au fost recunoscuți și apreciați în România, precum și viceversa. Colaborările au fost în special în domeniul științific și doctrinar, sau în ceea ce privește unele dimensiuni de importanță principală pentru specialiștii de pe ambele maluri ale

Prutului. Profesorul universitar M. Duțu¹⁹⁰, directorul Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”, la întâlnirea de la Academia de Științe a Moldovei cu cercetătorii Institutului de Cercetări Juridice și Politice, a menționat: „Este un început, pe care ni-l dorim să fie deosebit de fertil și să se realizeze în acțiuni concrete, să realizăm împreună o știință juridică care să exprime specificul nostru în cadrul UE și al afirmării fenomenului mondializării”. În discursul ținut, profesorul M. Duțu a pus în discuție un șir de probleme de interes comun, legate de armonizarea legislației cu cea europeană, dezvoltarea direcțiilor de cercetare științifică, dat fiind faptul că în ultimele decenii – atât în România, cât și în Republica Moldova – au avut loc codificări masive. Totodată, directorul institutului a mai făcut referință la posibilitățile reale, dar și la necesitatea construcției în comun a structurii juridice care „să asigure celor două state o perspectivă nouă în UE”. Cel mai important moment este, conform opiniei profesorului M. Duțu, că, dincolo de state cu organizare politică, de legislații, există o știință juridică, o știință care conține tradiția și specificul fiecărui popor. „Avem constituții și legislații naționale separate, pe care trebuie să le recunoaștem și să le respectăm ca atare, dar dincolo de aceste realități temporale, există știința. (...). Știința juridică este o știință unică și unitară”¹⁹¹. Astfel, ideea care s-a profilat este că știința juridică din cele două state are rădăcini comune, uneori în timp mergând pe făgașuri separate, alteori apropiindu-se. Importantă pentru actualitate este inițierea unor proiecte comune, axate pe soluționarea unor probleme prioritare, de interes comun în domeniul științei juridice.

Ca rezultat, identificăm cel puțin două probleme majore ale mediului academic, determinate de incapacitatea de a integra într-un tot unitar cele trei elemente/priorități ale *triunghiului cunoașterii* (cercetare, educație și inovație) și una a societății, care, credem, că este consecință a celor dintâi. În primul caz, una se referă la absența unor tradiții de cercetare și necesitatea redimensionării științei juridice actuale din perspectiva noilor realități, astfel încât să ofere soluții mării diversități de probleme cu care se confruntă statul și cetățeanul, alta este cea a lipsei de interes pentru cercetarea științifică, în general, și pentru cea care ar putea fi numită cunoașterea enciclopedică a dreptului, în particular, materializată în formula teoriei dreptului. Astfel, problema despre care vorbesc teoreticienii dreptului este cea a lipsei interesului față de cunoștințele fundamentale, atitudinea neglijentă față de valorile fundamentale, lipsa atitudinii critice ș.a., dar și despre necesitatea revizuirii fundamentelor științifice, în vederea identificării dimensiunilor și direcțiilor noi de cercetare, atât în teoria dreptului, cât și în deschiderile acesteia

¹⁹⁰ DUȚU, M. *Discurs rostit la întâlnirea cu reprezentanții ICJP din cadrul AȘM* [cit. 12.09.2018]. Disponibil: http://www.asm.md/?go=noutati_detalii&n=7287&new_language=0.

¹⁹¹ *Ibidem*.

pentru științele juridice particulare, în special, prin fundamentarea unei metodologii juridice ce valorifică dimensiunile noi ale dreptului în condițiile societății de tranziție, ale societății bazate pe cunoaștere, ale globalizării sau mondializării. În același timp, chiar dacă teoria dreptului ar fi sau este deschisă pentru arii tematice noi și orientată în a face față noilor provocări, asta nu înseamnă și viceversa: că celelalte materii vor da dovadă de receptivitate și deschidere față de ceea ce ar putea oferi teoria dreptului. M. Duțu¹⁹² afirmă că în contemporaneitate „mondializarea produce un efect de convergență a celor două sisteme de drept dominante: cel de *common law* (anglo-saxon) și, respectiv, cel de drept continental (romano-germanic), în favoarea primului, mai adaptat specificului pieței libere. Înțelegerea mersului actual al fenomenului juridic presupune astfel plasarea lui în contextul general al mondializării (...) care afectează sistemele de drept în identificarea acestora în raport cu statul; el nu suprimă dreptul național în profitul dreptului internațional, ci favorizează amestecul regulilor, care mai poartă specificul lor, făcând dificilă dezlegarea problemelor practice. Această fragmentare – deopotrivă verticală (drept local, național, internațional, regional și mondial) și orizontală (drepturile omului, dreptul comercial, dreptul penal, dreptul mediului etc.) – pare a exclude orice coerență, fiecare sector supunându-se propriei sale logici și fiecare nivel revendicându-și autonomia. Este o constatare menită să reflecte o perioadă de tranziție spre constituirea noului drept (mondial)”.

În cel de-al doilea caz, cea mai mare provocare este nihilismul juridic (atât al cetățenilor, cât și al profesioniștilor dreptului, al persoanelor cu demnitate publică etc.), ce domină și sfidează societatea în care trăim, pentru depășirea căruia este nevoie de un complex de măsuri orientate spre toate dimensiunile și elementele sistemului social, dar și în cel instituționalizat, pornind de la un cadru teoretic până la măsuri concrete, aplicate tuturor nivelurilor de realitate și organizare, deoarece „în fiecare societate, cetățenii au nevoie de un set de valori călăuzitoare, al căror ritual asigură liniște și împliniri lumești”¹⁹³. În aceeași ordine de idei, vorbind despre particularitățile dezvoltării științei în societatea tehnologiilor de vârf, C. Enăchescu conchide că în societatea modernă și cea postmodernă „va dispărea ceea ce este omul de azi, dar el va fi înlocuit sau schimbat cu omul de mâine. Această schimbare se datorează nu progresului și nici schimbărilor produse de acesta, ci sistemului de valori (...), care vor construi noi modele sociale ce vor acționa asupra omului, formându-l într-o nouă direcție”¹⁹⁴. Astfel, este nevoie de o reevaluare a omului, în sensul revalorizării semnificației sale pe multiple planuri, și o conștientizare de către fiecare în parte a rolului său social activ.

¹⁹² DUȚU, M. *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*. București: Editura Academiei Române: Universul Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-973-27-2496-5. pp.10, 17.

¹⁹³ TISMĂNEANU, V. *Op.cit.*, p. 178.

¹⁹⁴ ENĂCHESCU, C. *Tratat de teoria cercetării științifice*. Iași: Polirom, 2005, 420 p. ISBN 973-681-843-8. p. 400.

Or, problema nihilismului juridic este una ce trebuie depășită, măcar parțial. Literatura științifică ne oferă modalități distincte în care este tratat nihilismul – unii apreciindu-l ca fenomen; alții – ca doctrină, a treia categorie de autori – ca o atitudine dominantă în societatea modernă etc. Pentru autoarea L. Kumîkova, nihilismul juridic este un fenomen complex, cu trei dimensiuni: a) un concept teoretic, ce include o totalitate de opinii critice despre stat și drept; b) negarea sau chiar respingerea rolului social activ al dreptului; c) un subiect conștient de impotența teoretică și practică a dreptului, cu atitudine negativă față de normele juridice și refuzul de a le practica în viața cotidiană¹⁹⁵. Alți autori¹⁹⁶ consideră că nihilismul juridic poate avea diverse forme de manifestare (*pasivă* – manifestată prin indiferența față de lege; *activă* – atitudine ostilă față de drept) și poate fi caracterizat de o atitudine sceptică și negativă față de eficiența dreptului, ce poate degenera în lipsa totală de încredere în capacitatea acestuia de a soluționa problemele sociale, conform prevederilor legale și principiilor dreptului (dreptate, echitate, justiție etc.). Pentru unii autori¹⁹⁷, nihilismul juridic este un stil de viață. Profesorul Gh. Avornic apreciază nihilismul juridic ca pe „o direcție a gândirii politico-juridice, care neagă valoarea socială și personală a dreptului”¹⁹⁸. Am putea continua cu aprecierile pe care autorii le dau acestui termen, dar, în acest caz, nu ne asumăm ca subiect de tratare nihilismul, ci doar ca o dimensiune problematică a lumii contemporane, care a contribuit la criza dreptului și care are nevoie de măsuri conjugate ale mediului academic, instituțiilor și a statului, orientate spre depășirea acestei stări de lucruri.

O primă soluție, pe care o invocăm ca punct de reper, este cea propusă de doctorul habilitat V. Cojocaru, care opinează că, în vederea soluționării, depășirii nihilismului juridic, metodologia, în calitate de sistem de principii de investigație fundamentate obiectiv, este „inerentă înțelegerii științifice a mecanismului acțiunii sociale a dreptului, a funcțiilor lui, a esenței, a conținutului și a formelor sale, a legăturilor multiple cu societatea”¹⁹⁹. Metodologia are în vedere modurile în care sunt acumulate cunoștințele, dar nu decide conținutul acestor

¹⁹⁵ КУМЫКОВА, Л. *Правовой нигилизм в сфере прав человека как форма деформации правового сознания*. Автореферат диссертации. 2002. [citat 17.12.2016]. Disponibil: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1294324>; КАЛЬНОЙ, И.И. *Правовой нигилизм и его основания*. В: *Российский журнал правовых исследований*. 2014, nr. 4 (1), с. 60-66. [citat 06.11.2019]. Disponibil: <file:///C:/Users/User/Downloads/N1A9.pdf>.

¹⁹⁶ УТАРБЕКОВ, Ш. Г. *Правовой нигилизм и его преодоление: аналитический обзор подходов к пониманию*. В: *Правопорядок: история, теория, практика*. 2019, с.24-30. [citat 03.09.2019]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-nigilizm-i-ego-preodolenie-analiticheskiy-obzor-podhodov-k-ponimaniyu>.

¹⁹⁷ МАТУЗОВ, Н.И. *Правовой нигилизм как образ жизни*. В: *Право и политика*. 2012, nr. 12 (156), с. 2080-2089. [citat 14.07.2019]. Disponibil: https://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=22155; ГАНИЕВ, Б. Х. *Угрозы правового нигилизма в модернизационном измерении правовой политики*. В: *Юристы - Правоведъ*, 2015, nr.4, p.11-15. [citat 25.11.2019]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugrozy-pravovogo-nigilizma-v-modernizatsionnom-izmerenii-pravovoy-politiki>.

¹⁹⁸ AVORNIC, Gh. *Op. cit.*, p. 471.

¹⁹⁹ COJOCARU, V. *Op. cit.*, p. 16.

cunoștințe: „(...) viitorul aparține producătorilor activi de cunoștințe, și nu consumatorilor pasivi, capabili de a crește și a se dezvolta”²⁰⁰. În aceste condiții, trebuie să fim conștienți de faptul că metodologia nu este numai „tehnică de lucru, ci și o modalitate de a gândi (...), care, în cazul studiilor interdisciplinare, reprezintă normalitatea (...) și o formă de înaintare gradată către adevăr”²⁰¹. Or, citându-l pe profesorul de la Facultatea de Drept a Universității din Baltimore, Mortimer Sellers²⁰², vom afirma că adevărul este el însuși o morală rezultată din ființa umană și, dacă vrei într-adevăr să creezi un stat pentru oameni, trebuie să-ți pui problema ce înseamnă o viață bună pentru toți cetățenii. Pentru așa ceva avem nevoie de o bază permanentă de adevăr științific.

Astfel, una dintre întrebările legate de problematica nihilismului ar putea fi redată în următoarea formulare: trebuie, oare, dreptul să se ocupe de cauzele și efectele cumulative ale acțiunilor și interacțiunilor dintre indivizi, sau există legi care acționează dincolo de conștiința oricărui agent individual? Odată ce există anumite cerințe și standarde sociale, apar dificultăți în a înțelege de ce acțiunile indivizilor au consecințe sociale neașteptate, contrare prevederii legale, contrare normelor (atât morale, cât și juridice). Probabil, realitatea socială și cea juridică existentă nu trebuie să difere de cea care este prezentată de oamenii de știință. Și atunci care este rolul cercetătorilor, teoreticienilor și practicienilor dreptului în calitate de agenți, subiecți activi? „Nu există o altă realitate pe care ei s-o cerceteze. Ei pot aduce propriile lor categorii și s-o interpreteze, dar trebuie să-și amintească și faptul că realitatea socială este dependentă de mințile agenților”²⁰³. În acest context, relevantă este și ideea pe care o desprindem din lucrarea lui T. Avrigeanu cu referire la concepția lui Savigny: „Trăind la început numai în conștiința poporului și dezvoltându-se organic, potrivit unei necesități interne, acest drept ia o direcție științifică pe măsura creșterii complexității sociale și a formării corpurilor profesionale specializate”, astfel că, „așa cum dreptul trăia inițial în conștiința întregului popor, el trăiește acum în conștiința juriștilor care reprezintă poporul în această materie”, fără însă ca legătura dintre cele două conștiințe să fie întreruptă: „dreptul are o existență duală, fiind în mod permanent atât o parte a vieții populare generale, cât și o știință specială aflată în mâinile juriștilor”²⁰⁴. În consecință, se profilează formula în care complexitatea se regăsește în diversitatea dependențelor de natură

²⁰⁰ KING, R.F. *Op. cit.*, p. 23.

²⁰¹ ENĂCHESCU, C. *Op. cit.*, p.156.

²⁰² SELLERS, M. *Discurs prezentat la ceremonia de conferire a titlului de doctor Honoris Causa al Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, în cadrul conferinței internaționale „Filosofia dreptului de la Iluminism la contemporaneitate”. București, România. [citat 02.03.2019]. Disponibil: <http://www.economistul.ro/civilizatie/elita-gandirii-juridice-reunita-la-universitatea-crestina-dimitrie-cantemir-pentru-a-dezbate-filosofia-dreptului-de-la-iluminism-la-contemporaneitate-7420/>.

²⁰³ TRIGG, R. *Op. cit.*, p. 65.

²⁰⁴ AVRIGEANU, T. *Op. cit.*, p. 25.

interdisciplinară, dintre arii disciplinare juridice și extrajuridice, dintre persoane și instituții, dintre reglementare, concepte, teorii și proceduri, care sunt orientate spre eficiența practică și soluții adecvate la probleme. În acest circuit, formula în care se regăsește cercetarea juridică necesită o adaptare metodologică la condiții de actualitate și standarde de științificitate.

1.4. Concluzii la Capitolul 1

Realizând o evaluare retrospectivă și introspectivă a reperelor teoretico-metodologice pe aspectul prezenței interdisciplinarității în drept, am identificat că problematica juridică în configurația actuală relevă mai puțin modalitatea în care se încadrează cercetarea juridică în formule generalizatoare și integratoare, precum și pe cea a stabilirii metodei raportate direct la o dimensiune de cercetare juridică.

În concordanță cu legitățile dezvoltării științei, constatăm că diferențierea și integrarea dreptului, ca, de altfel, și a altor științe, reprezintă un proces organizat și instituționalizat, care trebuie tratat ca atare. Din perspectiva unor procese complexe și contradictorii – atât în interiorul dreptului, cât și la nivel de societate – prin intermediul abordării convergente a integrării și diferențierii, prin ajustarea reglementării naționale în domeniul cercetării științifice la standardele europene și creării mecanismelor de susținere și creștere a eficienței științei juridice se va obține o abordare integrată a fenomenului juridic, conform standardelor societății cunoașterii.

Caracterul complex și multiaspectual al dreptului în condițiile actuale nu permite expunerea/elaborarea unei viziuni comune, simpliste nu doar în ceea ce privește înțelegerea esenței dreptului, dar și în ceea ce se referă la formarea unei opinii unice asupra identificării măsurilor necesare a fi operate, în vederea depășirii crizei științei juridice, ca etapă prealabilă și necesară depășirii crizei dreptului.

Anume din considerente de competitivitate și eficiență pentru cadrul științific al teoriei dreptului este necesară dezvoltarea și aprofundarea dimensiunii metodologice interdisciplinare, care să vină cu propuneri teoretico-metodologice noi, în vederea studierii complexe a manifestării dreptului în societatea cunoașterii.

Prin aria de cuprindere și vastitate, metodologia interdisciplinară nu este un sistem de gândire, ci oferă mijloacele pentru un sistem de gândire, capabil să facă față provocărilor, să ofere răspunsuri la multiple întrebări legate teoria și practica dreptului.

2. ȘTIINȚA DREPTULUI: ÎNTRE AUTONOMIE ȘI DEPENDENȚE INTERDISCIPLINARE

2.1. Abordarea retrospectivă a standardelor de actualitate în știința dreptului

Problemele de interes pentru cercetarea științifică juridică sunt dintre cele mai diverse și beneficiază de modalități de analiză variate. Datorită faptului că realitatea în care trăim a atins un nivel destul de complex, astăzi am devenit martorii unui paradox, complexitatea practicii provoacă reacția și tendința de simplificare prin îngustarea ariilor disciplinare, pe când de fapt ar impune cercetări la fel de complexe. În acest context, putem să considerăm că un rol aparte în abordările actuale îi revine analizei interdisciplinare, care exprimă ideea complexității, sau a diversității în unitate, deoarece în prezent științele comunică în spiritul unei paradigme interdisciplinare. Problemele lumii contemporane au demonstrat scopuri comune, metode comune și soluții la problemele societății, care, indiferent de domeniul din care vin, sunt importante și dezirabile.

Astfel, pentru a pune anumite accente în tratarea contribuției teoriei generale a dreptului la studii de natură metodologică complexă, raportate la domenii din afara ariei sale disciplinare, cum ar fi metodologia dreptului sau epistemologia dreptului, sau axiologia dreptului, ca, de altfel, și hermeneutica dreptului, ș.a. (prin care avem un exemplu viu al utilizării practice a paradigmei interdisciplinare), considerăm ca necesară punerea în discuție a unor probleme mai generale, cum ar fi statutul epistemic al științei contemporane și determinarea locului pe care îl are știința juridică în această mare diversitate, chiar dacă sunt lucruri cunoscute, dar necesare demersului în cauză. Or, așa cum menționa și G. Del Vecchio, „este folositor a cunoaște istoria oricărei științe (...), pentru că ne oferă o mulțime de observații, de raționamente, de discuții, pe care ar fi imposibil să le facă un singur individ (...), în fiecare epocă s-a meditat asupra problemei dreptului și justiției”²⁰⁵.

Ca element al culturii contemporane, știința, în timp, a devenit o parte componentă a realității ce ne înconjoară și o prioritate. „Știința este o formă a activității umane orientată spre cunoașterea și transformarea realității”, spune N. Mihai²⁰⁶. Conceptul de *știință* se bucură de mai multe definiții, fapt ce contribuie la diferențierea părerilor referitoare la evoluția sa. Printre

²⁰⁵ DEL VECCHIO, G. *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1994. 352 p. ISBN 973-95722-1-9. p. 47.

²⁰⁶ MIHAI, N. *Introducere în filosofia și metodologia științei*. Chișinău: ARC, 1996. 159 p. ISBN 9975-61-012-9. p.8.

diversitatea de opinii privind acest subiect, cele mai frecvente interpretează știința ca: formă a conștiinței sociale; fenomen al culturii; sistem de cunoștințe; formă specifică de activitate spirituală; instituție socială; forță de producție; etc. Generalizând, putem spune că știința este o totalitate sistematizată de cunoștințe despre lume, sau poate ar fi cazul să dăm dreptate lui C. Sagan, în viziunea căruia știința este mai curând un mod de gândire decât un volum de cunoștințe. Scopul ei este să afle cum evoluează lumea, ce legități o guvernează, să pătrundă în conexiunea lucrurilor²⁰⁷. Cea din urmă caracteristică – pătrunderea în conexiunea lucrurilor – o considerăm de importanță majoră, pentru a fi valorificată în cercetarea științifică juridică.

Dacă încercăm să stabilim concret momentul în care începe dezvoltarea științei, ar fi o sarcină dificilă, deoarece opiniile în această privință sunt împărțite²⁰⁸. Unii consideră că știința are aceeași vârstă ca și societatea umană, opinie ce a fost criticată, deoarece această părere aduce confuzii, și nu face diferență între tipuri de cunoaștere și cunoștințe. Alții afirmă că știința a apărut în sec. al XV-lea – al XVI-lea, fapt ce ar coincide cu maturizarea științelor, dar nu cu apariția, geneza acesteia. Ambele păreri cu referire la istoria științei sunt unilaterale, menționează P. Vizir²⁰⁹, făcând o analiză a ambelor opinii. Dacă prima extinde istoria științei, identificând știința cu istoria societății, atunci a doua opinie limitează istoria științei prin identificare cu etapa de maturizare a acesteia.

Ca atare, se consideră că apariția științei datează din sec. al VI-lea – al V-lea î.e.n., atunci când în Grecia Antică au apărut primele sisteme teoretice ale lui Tales și Democrit. De aici încolo, în dezvoltarea științei pot fi evidențiate câteva etape, convenționale, zice N. Mihai²¹⁰. O privire retrospectivă asupra istoriei științei denotă că știința antichității, a evului mediu și chiar cea de până la Galileo Galilei și Newton se caracterizează prin concepții individuale despre lume. Întreaga activitate științifică a acestei perioade este orientată spre rezolvarea problemelor social-politice și economice ale societății. Desigur, pot fi observate anumite deosebiri între problemele de natură filosofică și cele social-științifice. Dar ele încă nu au un caracter esențial. Sistemul de cunoștințe al antichității este orientat spre cunoașterea omului, spre lărgirea orizontului său cognitiv despre lume. Gânditorii antici încearcă să explice lumea, natura și locul omului în ea într-o manieră rațională. Credința în faptul că universul este rațional și că poate fi explicat logic, reieșind din principii primordiale ale existenței, domină antichitatea. A. Botez, vorbește despre prezența în cultura antichității a unor „concepte integrative”. Acestea sunt

²⁰⁷ SAGAN, C. *Creierul lui Broca*. București: Editura Politică, 1979. p. 476. ISBN 973-28-0011-9.

²⁰⁸ CIOBANU, R. Valențe interdisciplinare ale filosofiei în contextual științelor sociale. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și științe politice*. 2011, 1(155). p.29 -36. ISSN 1857-2294.

²⁰⁹ VIZIR, P. *Progresul tehnico-științific și factorul uman*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1987. 186 p. pp.12-16.

²¹⁰ MIHAI, N. *Introducere în filosofia și metodologia dreptului*. Chișinău: ARC, 1996, 159 p. ISBN 9975-61-012-9. pp.40-45.

prezente în filosofia, arta, religia și știința greacă. Ele ne relevă „amprenta specifică a paradigmei culturale a Greciei și unitatea stilistică a cunoașterii și creației la grecii vechi”²¹¹. Vechii greci (Tales, Anaximandru, Heraclit, Pitagora, Democrit etc.) încearcă să explice „totul”, căutând elementul generator – principiul de origine al Universului. Dominante în această perioadă sunt concepte ca: *idee, formă, configurație, substanță, reamintire, armonie, bine* ș.a. Prin intermediul acestora se explică și existența, și cunoașterea. Dar mai mult decât orice, pe dimensiunea socială este apreciată contribuția gânditorilor greci la formularea unor opinii, ce s-au menținut în istoria societăților umane și în știința de apoi, cu referire la organizarea politico-juridică a societății. Mulți autori²¹², preocupați de istoria gândirii filosofico-juridice, constată că în Grecia antică se află rădăcinile dreptului natural, dar și cele ale științei juridice actuale. Odată cu sofistii, în centrul dezbaterilor este plasată problema spiritului și a gândirii umane, a eticii, politicii și dreptului, astfel aceștia fiind primii gânditori care au supus discuțiilor problema justiției și a fundamentelor ei naturale. Dreptul devine obiectul de preocupare teoretică a sofistilor și o implicare practică, „datorită faptului că în secolele al V-lea și al IV-lea Atena devenise o democrație directă, în care cetățenii luau parte la viața publică a polisului (...) și erau implicați direct în viața juridică practică în calitate de membri ai tribunalului ateniian”²¹³. În rezultat, domeniul dreptului a devenit un subiect de discuție, o problemă de organizare socială, un subiect de teoretizare și dezbateri în spațiul culturii grecești și a dat naștere multiplelor concepte care se mai păstrează până în prezent în știința și filosofia juridică. Astfel, avându-și începutul la sofisti, preocuparea pentru drept devine o prezență indispensabilă în sistemele de gândire ale marilor personalități ale antichității. În același context, așa cum menționează Habermas (1998), se operează distincția dintre public (*polis*) și privat (*oikos*). *Polis* reprezintă spațiul public în care sunt puse în discuție probleme de interes comun și general, precum și un spațiu al deciziilor juridice. În schimb, *oikos* se referă la domeniul privat, legat de casă ca proprietate, ce permite afirmarea publică (exilul, exproprierea, distrugerea casei implicând excluderea din spațiul public); statusul în spațiul public se fundamentează pe cel de „stăpân al casei”²¹⁴.

²¹¹ BOTEZ, A. *Op. cit.*, p. 25-26.

²¹² DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*; GEORGESCU, Șt. *Op. cit.*; ILIESCU, A.P., SOCACIU, E. M. (coord) *Fundamentele gândirii politice moderne*. Iași: Polirom. 1999, 296 p. ISBN 973-683-243-0; POHOAȚĂ, G. *Antologie de filosofie juridică*. București: Prouniversitaria, 2017. 273 p. ISBN 978-606-26-0725-8; MALAURIE, Ph. *Antologia gândirii juridice*. București: Humanitas, 1997. 373 p. ISBN 973-28-0783-0; CHANTAL, M. - D. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8; НЕРЕСЕЯНЦ, В. С. (отв. редактор). *История политических и правовых учений*. Москва: НАУКА. 2004, 944 p. ISBN 5-89123-748-2. [citat 27.09.2018]. Disponibil: <http://library.khpg.org/files/docs/1380635715.pdf>

²¹³ GEORGESCU, Șt. *Op. cit.*, p.9.

²¹⁴ TODORAN, I. *Televiziunea și spațiul public*. București: Pro Universitaria, 2012. 264 p. ISBN 978-606-647-540-2. p. 10.

Cel care pune într-o nouă lumină teoretică problema omului și drepturilor sale este Socrate, opiniile cărui le aflăm din opera discipolului său Platon (*Dialogurile*) și din *Memoriile* lui Xenofon. Spre deosebire de sofști, pentru Socrate era importantă dimensiunea rațională a ființei umane. Concepțiile importante atribuite lui Socrate sunt credința într-o justiție superioară, respectul față de legi, supunerea față de legile statului, dată fiind opinia că „cetățeanul bun trebuie să se supună și legilor rele, pentru a nu încuraja pe cetățeanul rău să violeze pe cele bune”²¹⁵. Astfel, Socrate a încercat să identifice principiile raționale ale conduitei umane, aspect despre care Șt. Georgescu menționează că, în opinia lui Socrate, „cetății, ca și individului, numai știința îi poate aduce binele”²¹⁶. Prin Socrate, „legea și libertatea (...) formează o unitate deplină și generează o nouă ordine a lucrurilor (...), adevărata libertate este o lege și adevărata lege este întotdeauna o lege a libertății”²¹⁷. Din *Dialogurile* lui Platon, în special din *Apologia lui Socrate*, se desprinde ideea promovată de acesta precum că, în viața societății, „rațiunea este legea politică. Respectarea legii este un lucru important și supunerea în fața unei legi nedrepte este uneori mai bună decât absența legii. Rațiunea conștiinței umane, ca rațiune, se află deasupra tuturor”²¹⁸.

O altă personalitate marcantă a Greciei antice a fost Platon, despre care se spune că a fost interesat de filosofie și politică din tinerețe, ceea ce se poate deduce din opera scrisă completă a acestuia. Remarcăm, în contextul revenirii la opera acestuia, lucrarea *Republica* sau *Statul*, în care autorul grec încearcă să construiască un stat ideal, desăvârșit, unde domnesc armonia socială, dreptatea, justiția, și lucrarea *Legile*, care prezintă formula de guvernare a cetății prin legi. În conținutul acestor lucrări sunt abordate o multitudine de probleme de organizare sub forma politico-juridică a statului, problematica relației dintre individ (individ mic) și stat (individ mare), raportul politică – morală, care, în opinia acestuia, merg mână în mână, problema dreptății în societate, supremația legii, conștiința individului, problema educației, evidentă în special cu referire la legile penale, bazate pe legea etică, care urmărește prevenția, precum și formularea unei teorii despre pedeapsă. „Misiunea cetății este de a aduce în societatea oamenilor aceeași ordine internă și aceeași armonie pe care dreptatea, ca principiu al subiectului, o aduce în funcțiile sufletului individual. De asemenea, problema cetății este problema realizării dreptului, iar dreptatea este principiu și metodă pentru viața cetății”²¹⁹.

²¹⁵ DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*, p.52.

²¹⁶ GEORGESCU, Șt. *Op. cit.*, p.12.

²¹⁷ POHOAȚĂ, G. *Op. cit.*; MALAURIE, Ph. *Op.cit.*, p.12.

²¹⁸ POHOAȚĂ, G. *Op. cit.*, p.14.

²¹⁹ *Ibidem*, p.41.

Chiar dacă vorbim despre opinii individuale de tip integrat în cazul primei perioade de dezvoltare a științei, totuși identificăm și primele încercări de sistematizare, dar și de segmentare, atunci când se inițiază clasificarea științelor după domeniul lor de competență, dar și indică forme specifice de manifestare disciplinară. Personalitatea și opera excepțională a lui Aristotel domină prin diversitatea domeniilor care își au rădăcinile în sistemul filosofic al acestuia. Concepțiile lui Aristotel despre stat și drept pot fi deduse din opera acestuia, precum *Etica Nicomahică*, *Politica*, *Retorica*²²⁰ făcându-se remarcabil prin expresii precum: „cetățenii sunt egali în fața legii”, sau „nimeni nu este deasupra legii”, sau „oamenii sunt egali în fața morții”, dar și prin distincția făcută dintre dreptul natural și cel pozitiv, dintre „legea comună și legea particulară, observând că prima este, de obicei, nescrisă și constă în legea care nu e nici de azi, nici de ieri, care e eternă și a cărei origine n-o cunoaște nimeni”, iar cealaltă este legea particulară, care „pentru fiecare popor a fost definită relativ la ei”, fiind aici nescrisă, ori scrisă”²²¹.

Începând cu Aristotel,²²² considerat de majoritatea istoricilor filosofiei întemeietorul reflecției sistemice asupra dreptului, dar și cel care a pus fundamentele de clasificare a formelor de guvernare și a modalităților în care se realizează justiția, s-a legiferat ideea că dreptul este o activitate socială și are caracteristica societății, precum și începutul unui areal științific pe dimensiunea politică și juridică. În conținutul lucrării *Politica* Aristotel nu pune în valoare reperele constituirii unui stat ideal, ci accentuează necesitatea luării în considerare a dimensiunilor umane a organizării sociale, necesare pentru a realiza armonia și ideea de echilibru prin drept.

Întrebându-se ce este statul, Aristotel răspunde că acesta se formează în rezultatul reunirii intereselor comune ale oamenilor, considerent din care legitime sunt doar guvernările care acționează în interesul comun al cetățenilor. Statul este compus din cetățeni, iar aceștia sunt cei care participă la administrarea justiției și la adunarea puterii executive, prin aducerea de adăugiri legilor, pentru a le îmbunătăți. „(...) Omul, în perfecțiunea sa, este cea mai nobilă dintre ființe, tot astfel, lipsit de lege și de dreptate, este cea mai rea dintre toate; căci cel mai groaznic lucru este nedreptatea înzestrată cu arme; însă omul se naște având arme firești – inteligența și voința fermă, care sunt foarte proprii a fi întrebuițate în scopuri contrarii. De aceea el este creatura cea mai nelegiuită și cea mai sălbatică, fiind fără virtute; (...) pe când dreptatea este o virtute socială,

²²⁰ ARISTOTEL. *Etica Nicomahică*. București: Antet, 2003. 224 p. ISBN 9789736364495; ARISTOTEL. *Statul atenian*. Iași: Editura Antet, 2007. 97 p. ISBN 973-636-273-6; ROOS, D. *Aristotel*. București: Humanitas, 1998. 296 p. ISBN 973-28-0754-7.

²²¹ GEORGESCU, Șt. *Op. cit.*, p.22.

²²² ARISTOTEL. *Etica Nicomahică*. București: Antet, 2003. 224 p. ISBN 9789736364495; ARISTOTEL. *Politica*. București: Editura IRI, 2001, 522 p. ISBN 973-9437-67-4.

căci dreptul nu este decât ordinea comunității politice (ori dreptul este hotărârea a ceea ce este just)²²³. În același timp, vorbind despre cetățeni, Aristotel menționează că statul reglementează viața acestora prin intermediul legilor.

Printre temele majore care se încadrează într-o știință a dreptului, în opera lui Aristotel vom regăsi o multitudine de probleme abordate, concepte explicate, precum și interdependențe vizibile dintre persoană, stat și drept, dintre drept și stat, dintre drept și morală. Astfel, avem pusă în dezbatere problema dreptății cu forme de manifestare și modalități de realizare a acesteia, cea a echității și a justiției, a tipurilor de drept (cum ar fi dreptul penal, dreptul politic, dreptul natural), dimensiunea politică a societății umane, natura legilor, raportul dintre drept și dreptate, dimensiunea educativă a legilor, rolul Constituției în organizarea politică a statului, stabilitatea legilor, ierarhia normelor etc.

O problemă importantă a timpurilor noastre, care apare și la Aristotel, este realizarea dreptului, care este apreciată ca dependentă de echitate și justiție, stagiritul menționând că trebuie de urmărit cu mare precauție schimbarea legilor, căci cele mai bune legi valorează puțin, dacă nu au intrat în obișnuință. Legiuitorul, cu ajutorul dreptului, face cetățeanul mai bun, buna guvernare trebuie să asigure suveranitatea legii, deoarece „legea este rațiunea fără pasiune”²²⁴. Astfel, punând în valoare puterea educativă a legii, Aristotel arată că cei mai mulți dintre oameni ascultă mai degrabă de constrângeri decât de rațiune, de pedepse decât de bine, pedeapsa manifestându-se ca mijloc de educare.

Despre contribuția lui Aristotel la dezvoltarea științei dreptului Ph. Malaurie²²⁵ menționează: „Începând cu sfârșitul Renașterii, gândirea juridică și politică l-au abandonat puțin câte puțin pe Aristotel, cu atașamentul său față de rațiune și moderație (...). Nu avem spiritul lui de moderație, nu căutăm câtuși de puțin principiile fundamentale ce dau un sens ansamblului de norme care-l guvernează pe om, nu mai credem în raționalitatea și caracterul inteligibil al lumii”. „Socrate, Platon și Aristotel au fost cei trei mari filosofi greci (...) care au pus bazele morale și intelectuale ale Occidentului”²²⁶.

Astfel, rădăcinile dreptului natural, conceptele fundamentale ale dreptului pozitiv se regăsesc în antichitatea greacă (la Socrate, Platon și Aristotel), acestea conturându-se în opiniile unora dintre sofștii din secolele al V-lea și al IV-lea î. Chr. și situându-se în centrul preocupărilor stoicilor (începând cu secolul al III-lea î. Chr.). Ulterior, ele au fost dezvoltate de adepții greci și romani (de *Cicero*, *Seneca* și *Epictet*, *Marcus Aurelius*).

²²³ ARISTOTEL. *Politica*. București: IRI, 2001. 522 p. ISBN 973-9437-67-4. pp. 19; 22-23.

²²⁴ GEORGESCU, Șt. *Op. cit.*, p.23.

²²⁵ MALAURIE, Ph. *Op. cit.*, p.32-33.

²²⁶ *Ibidem*, p. 23.

Dacă pentru greci filosofia a fost preocuparea majoră în care s-au înscris, într-o formulă excepțional de armonioasă, concepțiile despre stat și drept, atunci pentru romani esențială a fost practica dreptului. „Studiind patrimoniul politico-juridic roman (...), este necesar a atrage atenția asupra următoarelor două momente: a) în rezultatul existenței istorice milenare juriștii romani nu au izbutit să-și creeze propriile doctrine (originale) politico-juridice, b) juriștii romani au reușit să preia și să apropie de realitățile practice ale Romei Antice concepțiile politico-juridice grecești.”²²⁷. Constituirea gândirii politico-juridice romane s-a realizat, în principal, sub influența ideilor lui Socrate, Platon și Aristotel, a stoicilor și epicurienilor. Romanii își constituie propria cultură politico-juridică în temeiul unor concepte ca: *drept natural*, *echitate*, *forma organizării statale* ș.a. Importanța istorică a cercetărilor politico-juridice romane își găsește explicația în faptul că de multe dintre aceste cuceriri cognitive știința și practica nu s-a despărțit nici până astăzi²²⁸.

Cel mai mare merit al juriștilor din Imperiul Roman este ridicarea cercetărilor statului și dreptului la nivel de știință. Cultura romană a reușit să edifice fundamentele științei dreptului de astăzi. Este un succes istoric al romanilor. Jurisprudența laică a Romei Antice s-a constituit în sec. II-I î.e.n., marcându-și strălucirea în sec. I î.e.n. – III e.n.²²⁹. Printre numele reprezentative ale jurisprudenței romane pot fi menționate următoarele: Flavius, Gaius, Papinianus, Pavel, Modestin, Tribonian ș.a. Statul, dreptul și cultura juridică romană a fost un imens laborator al jurisprudenței, în care s-au cristalizat problemele și soluțiile fundamentale, concepțiile și terminologia juridică, în lipsa cărora nu poate fi vorba de existența științei dreptului de astăzi. În special, este vorba de remarcabilele elaborări în domeniul dreptului civil, al dreptului internațional, dreptului administrativ etc. Este simbolic faptul că anume în cultura romană operelor doctrinare le este atribuit, pentru prima oară în istorie, statutul de izvor formal al dreptului. Necesitatea soluționării problemelor practice atrage atenția juriștilor romani asupra teoriilor, doctrinelor și concepțiilor politico-juridice: utilizate în mod rațional, aceste construcții cognitive puteau deveni un instrument eficient al prosperității statului roman. Juriștii romani au oferit ideilor și concepțiilor politico-juridice grecești caracter de aplicabilitate²³⁰.

Astfel, gândirea politico-juridică a Greciei Antice și jurisprudența Romei Antice sunt fundamentul pe care a fost edificată în următoarele secole știința dreptului, datorită faptului că au exercitat ulterior cea mai importantă influență asupra constituirii și evoluției statului și dreptului

²²⁷ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2016. 251 p. ISBN 978-9975-3129-0-5. p.71.

²²⁸ ЛЕЙСТ, О. В. (под редакцией). *История политических и правовых учений*. Москва: Зерцало, 2006. 568 с.

²²⁹ *Ibidem*, c. 69-70.

²³⁰ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Op.cit.*

în Europa. În acest sens, pot fi identificate influențe ale concepțiilor din acest context în perioadele ulterioare, din Evul mediu, Renaștere și Perioada modernă, chiar până astăzi, atunci când cercetătorii revin asupra patrimoniului cultural al juriștilor romani, pentru că majoritatea construcțiilor cognitive (noțiuni, concepții, probleme, soluții etc.) din domeniul științei dreptului au fost constituite în arealul jurisprudenței romane²³¹.

Următoarea perioadă în istoria umanității, ce urmează antichitatea, Evul Mediu, pune accentul pe divinitate ca manifestare a unității lumii. În această perioadă, rolul esențial în explicarea lumii îl are religia, iar știința își stabilește un statut conservativ. Pentru Evul Mediu este specifică punerea sub semn de întrebare a raportului credință – rațiune, iar realul este dominat de metafizic. Principiul ce conduce această perioadă este unul conform căruia adevărul primordial este un adevăr dat, iar rațiunea poate doar să se „rotească” în jurul adevărului în mod superficial, scrie Hegel²³². Ceea ce este specific perioadei în cauză își pune amprenta și pe dezvoltarea științei juridice. Referindu-se la dezvoltarea gândirii și științei juridice în această perioadă, Ph. Malaurie afirmă: „Literatura juridică constă dintr-un amestec confuz de drept roman deformat și rezumat, legi barbare, drept feudal și ceva drept canonic. Glosatorii au vrut să aplice dreptul roman la epoca lor, ceea ce a constituit un pariu și o extraordinară gimnastică intelectuală (...), ca și cum între secolele al II-lea și al XI-lea nu s-ar fi întâmplat nimic”²³³. Descriind particularitățile perioadei respective, I. Todoran menționează: „În Evul Mediu, „privatul” și „publicul” coexistă într-o societate ierarhizată, guvernată de o autoritate unificată. Termenul de „public” are mai multe înțelesuri: înseamnă, în această perioadă, un lucru comun, obișnuit, accesibil tuturor sau se referă la un atribut, în general exterior (...), un atribut al statusului înalt, seniorial, vizibil prin varii însemne: haine, coafură, retorică specifică, ce definesc un „cod al nobleței”²³⁴.

Printre particularitățile fundamentale ale realității politico-juridice din cea de-a doua jumătate a Evului Mediu este și situația dominantă a Bisericii în raport cu Statul, condiționată de: a) disciplina bisericească, b) aparatul unic și eficient de conducere al Bisericii, c) stimularea de către Biserică a cercetărilor, care erau efectuate preponderent în mănăstiri, d) întemeierea învățământului și educației în baza conștiinței religioase creștine etc.²³⁵. În această perioadă de referință, doctrina creștină a avut influențe și asupra politicii și asupra științelor, pe care le-a impus și în abordările realităților politico-juridice, prezente în operele autorilor, influențe ce

²³¹ НЕРЕСЕЯНЦ, В. С. (отв. редактор). *История политических и правовых учений*. Москва: НАУКА, 2004. 944 p. ISBN 5-89123-748-2. [citat 27.09.2018]. Disponibil: <http://library.khpg.org/files/docs/1380635715.pdf>.

²³² HEGEL, G.W. *Istoria filosofiei*. Vol. II. București: Editura Academiei Române, 1964. 703 p.

²³³ MALAURIE, Ph. *Op. cit.*, p.52.

²³⁴ TODORAN, I. *Op. cit.*, p. 10.

²³⁵ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Op. cit.*, p.75.

reflectă evoluția vieții și culturii religioase europene, printre acestea fiind unificarea dreptului cu teologia, dreptul devenind parte componentă a teologiei; schimbarea relației dintre *stat și biserică*, cea de-a doua fiind tratată în calitate de instituție independentă și superioară în raport cu prima (cu statul); problema libertății și egalității generale a oamenilor, ca centru de greutate a gândirii politico-juridice a acestei perioade. Dimensiunea importantă care se impune a fi menționată se referă la ultima perioadă, atunci când se înregistrează criza Bisericii romano-catolice, când încep a fi susținute și promovate o serie de idei, ce veneau în contradicție cu ideile și valorile ocrotite de Biserică. În consecință, și-au făcut apariția un șir de principii și concepții de importanță pentru evoluția ulterioară a culturii politico-juridice: a) subordonarea și responsabilitatea guvernatorilor; b) existența unor drepturi politice și civile ale cetățenilor (în raport cu statul și reprezentanții acestuia); c) suveranitatea poporului; d) limitarea puterii monarhului etc., recunoașterea concepției dreptului natural (în special, în formula în care apare la T. D`Aquino)²³⁶.

Renașterea aduce cu sine gândirea independentă a individului care s-a eliberat de concept și realizează transferul de la metafizică la știință, revenind la teme ale antichității, gândite într-un mod paradigmatic schimbat. În același timp, se modifică și conținutul noțiunii de *știință*, deoarece nu se mai vorbește despre o totalitate de adevăruri date, ci de cunoștințe obținute prin observații, experiență și calcul. „Omul devine asemănător divinității, el crede că poate depăși toate limitele. Aceasta contribuie la trecerea accentului de pe obiect pe subiect și sporește preocuparea pentru metodele de cunoaștere”²³⁷.

Dreptul „a traversat și el în epoca Renașterii o perioadă fastă”²³⁸. Pe dimensiunea gândirii politico-juridice se schimbă prioritățile. Prioritatea intelectual-metodologică a gândirii politico-juridice europene din perioada Reformei și Renașterii devine utilizarea patrimoniului politico-juridic greco-roman. Începând cu această perioadă, se impune studiul dreptului, având ca teme elemente de ordin general-uman și rațional, iar problema juridică, ce domină gândirea acestei perioade, este raportul *persoană-stat*. De aici înaite vom întâlni, în mare parte, autori cu abordări ale unor probleme specifice organizării politico-juridice a societății, dar și începutul desprinderii științei juridice de filosofie și începutul configurării tabloului științific al dreptului, încadrat în tabloul general al științelor. Printre promotorii acestor schimbări au fost N. Machiavelli²³⁹, cu opiniile sale despre stat, drept, lege și justiție; J. Bodin, autor ce a pus bazele teoriei dreptului

²³⁶ МАРТЫШИН, О. В. (под общей редакцией). *История политических учений*. Москва: Норма, 2010. 912 с. ISBN 978-5-89123-781-0.

²³⁷ BOTEZ, A. *Op. cit.*, p. 37.

²³⁸ GEORGESCU, Șt. *Op. cit.*, p.47.

²³⁹ MACHIAVELLI, N. *Principale*. București: Humanitas, 2017. 216 p. ISBN 978-973-50-5735-0.; MACHIAVELLI, N. *Arta războiului*. București: Antet Revolution, 2002. 96 p.

natural și a suveranității statelor²⁴⁰; H. Grotius, apreciat ca întemeietor al dreptului natural, al dreptului internațional și al dreptului maritim²⁴¹ ș. m. a.

Succinta punere în valoare a particularităților primei etape din dezvoltarea științei ne orientează spre câteva generalizări, menționând că științele s-au dezvoltat din aceleși origini, trecând prin perioade similare de dezvoltare a societății, dar care, spre finele acestei etape, se conturează treptat în domenii și arii științifice distincte. Fiind raportate la unitatea lumii, concepțiile dezvoltate în această etapă au început a fi utilizate pentru a configura domenii, a da naștere teoriilor științifice, a contribui la dezvoltarea metodelor de cercetare științifică, dar și a relațiilor dintre teorie și practică, dintre idei, în sensul de știință și realitate.

Cea de-a doua etapă (sec. al XV-lea – al XIX-lea) se caracterizează prin apariția ramurii moderne experimentale a științelor naturii, dar și prin dezvoltarea, chiar dacă mai modestă uneori, a științelor sociale și umanitare. Această perioadă coincide și cu creșterea importanței sociale a științei juridice. Dezvoltarea științelor în această epocă a determinat revoluții industriale, cum ar fi cea din Anglia, sec. al XVIII-lea. Paralel și științele juridice și politice, se dezvoltă – prin fundamentarea concepțiilor, crearea de ideologii – spre exemplu, Revoluția burgheză din Franța, care s-a întemeiat pe ideile social-politice și filosofice ale iluminismului. Știința depune un efort prin care se depășește pe sine însăși. Formându-și aparatul categorial, ea devine un domeniu independent de activitate spirituală, dar care se include în sistemul socio-cultural. Aceasta este perioada care contribuie cel mai mult la specializarea cercetătorilor, diferențierea științelor după obiectul de studiu și apariția diferitor limbaje științifice și domenii de activitate.

Așadar, secolele XVII-XVIII-XIX se caracterizează prin dezvoltarea științelor specializate, prin mutații evolutive. Cea mai mare amploare o iau științele naturale (matematica, fizica). Dar unei abordări consecvente este supusă și problematica progresului, a libertății, voinței și a acțiunii umane, a istoricității. Concepția științifică despre lume recunoaște doar enunțurile empirice despre lucruri, enunțurile analitice ale logicii și matematicii. Pe aceeași linie se inițiază proiectul științei unificate, proiect pe care se străduie să-l realizeze, după cum menționează A. Botez²⁴² așa autori precum: Bohr, Dewey, Gonseth, Jargensen, Kotabrinski, Neurath, Reichenbach, Russell, Woodger. Spre finele secolului al XIX-lea, rațiunea teoretică nu mai este concepută ca absolut diferită de cea practică. Binele și răul nu mai sunt independente de voința individului, ci dimpotrivă. Aceasta determină începutul căutării unor metode și modele

²⁴⁰ DAMIAN, E. *Preocupările juridice ale lui J. Bodin*. [citat 09.01.2020]. Disponibil la <http://fiatjustitia.ro/ojs/index.php/fi/article/viewFile/117/104>.

²⁴¹ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Op. cit.*, pp. 90-92.

²⁴² BOTEZ, A. *Op. cit.*, p.43.

universale de cunoaștere. Iar noțiunile de adevăr, verificare, obiectivitate și imparțialitate preconizează că locul privilegiat îl dețin științele naturale, care încep să intre în conexiune cu etici hedoniste. Căci specificul perioadei moderne (scientismul, experimentalismul, pragmatismul, individualismul) a determinat și existența unui șir de probleme, printre care și unele modificări ale naturii, pe care omul s-a considerat în drept a le efectua.

Pentru știința juridică, perioada modernă a fost una destul de consistentă, atât datorită multitudinii unor lucrări epocale, care au rămas posterității, autorilor veniți din diverse contexte sociale, precum și grație teoriilor care au fost elaborate și au constituit fundamentul doctrinar, pe care au fost create ideologiile statelor lumii, dar și dezvoltării științelor juridice particulare, diversificării materiilor științifice din necesitatea de a satisface cerințele realităților în care accentul se pune pe tehnologie, pe știința de tip experimental etc. Cu referire la această perioadă, în lucrarea *Fundamentele gândirii politice moderne*, se menționează: „Textele lui Montesquieu, Hume, Rousseau, Poaine și Bentham exprimă cea mai mare parte din principiile și idealurile moderne ale democrației parlamentare: suveranitatea populară, limitarea puterii, subordonarea acesteia față de cetățeni, interesul Binelui general, separarea și supravegherea reciprocă a puterilor în stat. Necesitatea fondării vieții sociale și politice pe reguli. De asemenea, ele reflectă idealurile caracteristice lumii moderne: idealul autodeterminării cetățenilor, idealul legalității sau al supremației legii, idealul libertății, idealul toleranței (...), precum și distincția dintre stări de fapt și de drept, dintre public și privat, dintre originea și legitimitatea instituțiilor politice etc.”²⁴³. Perioada modernă a venit cu o contribuție enormă în tratarea problemelor statului, care se datorează dezvoltării atitudinii raționale a construcțiilor teoretice, având ca obiect: a) raportul „persoană – stat”, b) izvoarele puterii publice, c) suveranitatea statului și a deținătorilor ei; d) valorificarea concepției dreptului natural²⁴⁴. Dacă urmărim, chiar și foarte superficial, această perioadă, vom regăsi aici: teoria contractului social; teoria dreptului natural; teoria suveranității poporului; teoria separației puterilor; fundamentarea instituțiilor juridice, problematica demnității umane, problema proprietății private, problematica drepturilor și libertății umane ș. m.a., precum și un prim proiect al statului de drept într-o formulă sistematizată.

Mai mult ca atât, scrierile ce pretind înțelegerea și analiza dreptului din perioada lui I. Kant²⁴⁵ și chiar de după ea au fost influențate într-o manieră destul de grăitoare de gândirea acestuia în conceperea dreptului ca modalitate de coexistență a voințelor libere și subordonarea dreptului moralei. I. Kant a respins posibilitatea constituirii unui drept just și legitimarea lui cu

²⁴³ ILIESCU, A.P., SOCACIU, E. M. (coord) *Op. cit.*, p.9.

²⁴⁴ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Op. cit.*, p.90.

²⁴⁵ KANT, I, *Spre pacea eternă*. București: ALL, 2008. 208 p. ISBN 973-571-624-0.

ajutorul unor scopuri politice. Intenția lui era de a face diferența între un drept provenit dintr-un scop, un drept care nu merită denumirea de drept și un drept just care nu trebuie să se sprijine pe scopurile politice ale oamenilor, pentru a stabili conținutul și valoarea sa. I. Kant respinge empirismul din drept, care este doar o expresie a dorințelor umane²⁴⁶. Acest sens atribuit dreptului îl poate configura ca instrument de putere, însă nu poate institui dreptul ca drept just. Nevoia reală de protecție personală cu ajutorul legii (Hobbes) și scopul general de a conserva proprietatea cu ajutorul legii (J.Locke) nu contează într-o metafizică a dreptului, dar contează pentru o practică socială. Important este de a recunoaște ceea ce omul trebuie să dorească în și prin drept, chiar dacă, subiectiv, el nu vrea. Pentru I. Kant²⁴⁷ dreptul trebuie să posede atât formă cât și conținut, de aceea el folosește termenul de *metafizică a dreptului* în sensul că dreptul în calitate de drept pur trebuie să garanteze demnitatea și libertatea omului. Dreptul este „totalitatea condițiilor conform cărora liberul arbitru al unui om se poate uni cu liberul arbitru al altui om, conform unei legi universale a libertății”²⁴⁸.

Am făcut referință la aceste dimensiuni conceptuale kantiene, fiindcă Perioada modernă este cea în care dreptul începe să prioritizeze ideea de drept subiectiv, dar și pentru că știința dreptului în perioadele ulterioare s-a constituit pe o filosofie a drepturilor omului. H. Grotius²⁴⁹ definește dreptul ca fiind puterea unui subiect care voiește. Dorințele au fost concepute ca nelimitate (T.Hobbes) și universale. Pentru evitarea conflictelor trebuiau stabilite limitele acestor forțe, ale acestor capacități concurente. Dreptul clasic era legat, prin origini, de credința că ordinea naturală domnește asupra lumii sociale și că fiecare își găsește în ea condiția prestabilită. Omul este recunoscut ca dotat cu libertăți naturale, pe care juriștii trebuie să le restrângă sau să le concilieze. Deci, dacă în antichitate se considera că obiceiurile ar ține de domeniul dreptului și că există legi nescrise, care sunt mai valabile și superioare decât legile instituite de autoritățile juridice, atunci pentru Hobbes²⁵⁰, de exemplu, nu adevărul, ci autoritatea, puterea fac legea. În timpuri mai recente, pot fi făcute anumite generalizări asupra concepțiilor filosofico-juridice prin curente de gândire, precum: *pozitivismul*, *liberalismul*, *pragmatismul (utilitarismul)*, *idealismul*,

²⁴⁶ CIOBANU, R. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Art Poligraf, 2014. 171 p. ISBN 978-9975-933-45-2.

²⁴⁷ CIOBANU, R. Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015, pp. 22-32. ISBN 978-9975-3036-7-5.

²⁴⁸ KANT, I. *Scrieri moral-politice*. București: Editura Științifică, 1991, 494 p. ISBN 973-44-0071-1. p. 87.

²⁴⁹ GROTIUS, H. *Despre dreptul războiului și al păcii*. București: Editura Științifică, 1968, 1091 p.

²⁵⁰ HOBBS, Th. *Despre om și societate*. București: ALL, 2011. 104 p. ISBN 978-606-587-021-5; HOBBS, Th. *Leviatanul sau materia, forma și puterea unei comunități ecleziastice și civile*. București: Herald, 2017. 544 p. ISBN 594-841-724-019-8.

existențialismul etc., care au rămas a fi promovate pe diferite dimensiuni de analiză științifică și generalizare teoretică a dreptului ²⁵¹.

Cea din urmă etapă – cea de-a treia – în dezvoltarea științei este considerată cea care începe în sec. al XX-lea și continuă până în prezent, perioadă în care se schimbă esențial rolul social al științei. Această etapă se caracterizează prin accelerarea continuă a progresului științific și prin modificări esențiale în corelația dintre știință și practică, în secolul al XX-lea știința începe să se dezvolte mai rapid decât tehnica și producția, iar datorită raționalismului său excesiv devine epoca „profund inumană”, marcată de „apogeul guvernărilor monstruoase, un secol al terorismului instituțional. (...) El (secolul al XX-lea) abundă în crime pe scară largă, organizate chiar de mâna guvernelor împotriva propriilor popoare (...), dar este și martorul triumfului statului de drept, a cărui formă democratică se organizează și se nuanțează prin confruntarea cu sensurile aleatorii ale libertății”²⁵². Astfel, secolul al XX-lea este un secol al paradoxului, al luptei dintre idealuri, ideologii și ambiții, între bine și rău, un secol al misterelor. Secolul al XXI-lea a adus cu sine deficiențe, provocări, realități, care vor să se desprindă din tiparele unei dezvoltări liniare și progresive a societății umane, de aceea și considerăm că în prezent, probabil, asistăm la începutul unei etape noi, care se datorează necesității revenirii la spiritualitate și moralitate umană, raționalitate și responsabilitate, datorită multiplelor crize, catastrofe globale, conflicte ale lumii în care trăim, totuși, la momentul actual, putem doar să inițiem proiectul științei juridice de mâine. Or, „secolul al XX-lea comite o dublă greșală: disprețuiește ființa umană, fiindcă disprețuiește existența”²⁵³.

În rezultat, avem siguranța că perioada în care ne aflăm astăzi este cu totul alta decât cea de la sfârșitul secolului al XX-lea, iar ceea ce se petrece în lumea din jurul nostru este obiect de cercetare, de analiză și de reflecție pentru toți oamenii de știință, pentru toate domeniile de activitate. Civilizația postindustrială/postmodernă caracterizându-se printr-un șir de particularități, cum ar probleme globale, crize umanitare, realități complexe, catastrofe naturale, acte de terorism, incertitudini, lipsa de siguranță etc., atestăm, la nivel de științe, tendințe concomitente de integrare și segmentare, diversificarea și împrumutul metodelor de cercetare, implicarea tehnologiilor în toate sferile activității umane etc. – toate indicând că natura, societatea și omul nu pot fi separate. Momentul întrebărilor privind statutul științelor juridice în particular, cât și statutul științei contemporane în general, vizează, pe de o parte, redefinirea

²⁵¹ ROȘCA (Ciobanu) R. *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor (cazul Filosofiei dreptului)*. Iași: Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.

²⁵² MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8. p. 9-10.

²⁵³ *Ibidem*.

conceptului însuși de *știință* (impusă de scientizarea tehnologiei, digitalizarea științei și vieții umane și sociale, impactul tehnologiilor de vârf și al rezultatelor științei asupra socialului), iar pe de altă parte, restructurarea discursului științific juridic, marcat de globalitatea, interdisciplinaritatea și centralitatea cunoașterii teoretice²⁵⁴, datorită expansiunii juridicului asupra spațiului public și asupra vieții private a persoanei.

În acest context, este important de remarcat că savanți contemporani (Th. Kuhn²⁵⁵ ș. a.) solicită studiul științei nu numai ca o structură cognitivă, ci și ca o practică normativă, întemeiată social. Prin aceasta se indică posibilitatea reconceptualizării și reproblematicizării temelor epistemologice fundamentale. Astfel, vorbind despre studiul științei din punct de vedere normativ²⁵⁶, obligatoriu în acest context, devine necesară luarea în calcul a două discipline cu caracter profund normativ, sau teoretico-practice (cum le numește Aristotel) – morala și dreptul. Or, devine clară intenția noastră de a vorbi despre un rol specific al acestor discipline, în special în ceea ce privește știința dreptului, ca arie a socioumanului, ca instrument aplicabil soluționării multor probleme ale contemporaneității, dar și ca practică de cercetare științifică.

Dezvoltarea rapidă a cunoștințelor din cadrul științei contemporane, progresele din legislația referitoare la aprecierea rolului cercetărilor și inovațiilor în societate mai întretin încă prejudecata unei rupturi în cadrul raționalității științifice și în cel al cunoașterii și acțiunii raționale. Încercările din ultimul timp de a include aspectul valoric în toate domeniile de activitate, precum și în cel al științelor juridice sunt un argument în încetinirea rupturii între teorie și practică, între ceea ce este și ceea ce ar trebui să fie, dintre dezvoltarea științei și realitatea socială, pentru stabilirea punctelor de tangență și realizarea prosperării sociale. Mai exact, ne referim la depășirea rupturii, a golului între raționalitatea de tip teoretic și cea de tip practic, lucru ce este în puterea celor două domenii normative, care și-au extins domeniul de reglementare și asupra activităților de cercetare din domenii externe (prin instituționalizarea și reglementarea activității de cercetare, dreptul de proprietate intelectuală etc.), în vederea asigurării dezvoltării cadrului instituțional de cercetare, dar și în vederea progresului social prin formule de reglementare de anticipare a eventualui impact negativ.

Amplele revoluții tehnico-științifice și sociale, ce au dominat ultimele secole, și resursele inteligenței umane au permis o lărgire a orizonturilor cunoașterii în toate domeniile. Știința și tehnica, la momentul actual, se caracterizează printr-o creștere rapidă, însoțită de mutații

²⁵⁴ ROVENȚA - FRUMUȘANU, D. *Semiotica discursului științific*. București: Editura Științifică, 1995. 254 p. ISBN 973-44-0151-3. p. 3-11.

²⁵⁵ KUHN, Th. *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas, 2008. 279 p. ISBN 978-973-50-2030-9.

²⁵⁶ CIOBANU, R. Profilarea caracterului interdisciplinar al cercetării științifice prin contribuția sistemului social normativ. În: *Studia Universitatis*, 2011, nr.8 (48), p.171-176. ISSN 1814-3199.

substanțiale în vechile ei structuri și în modul în care sunt concepute. Rapiditatea caracteristică științei și tehnicii se răsfrânge direct asupra dezvoltării societății și civilizației, care, în ultimele decenii, are coordonate cu totul deosebite. Dacă până nu demult existau două viziuni disparate (atitudinea științifică și cea valorică) asupra realului, atunci în societatea zilelor noastre este foarte complicat de a desemna o problemă ce ține doar de domeniul științei, care nu ar fi în conexiune cu socialul și valorile general-umane, accentuându-se necesitatea de a soluționa cele mai complexe probleme sociale, juridice, economice, politice, etc., dar în mod special - problemele globale ale omenirii.

Problema coraportului știință-valori²⁵⁷ este destul de complexă și cu diverse malformații. În generalizările teoretico-metodologice au fost evidențiate mai multe aspecte ale acestei probleme. De exemplu, Babițcaia O. P și Antohina N.C.²⁵⁸ consideră știința însăși o valoare incontestabilă. În primul rând, din acest considerent, se pune în evidență valoarea metodologică și epistemologică a științei, a metodei de cercetare, a teoriei etc. În al doilea rând, poate fi sesizată influența sistemului funcțional de valori al societății asupra dezvoltării științei, asupra modificării structurii interne, a bazei axiologice, a intereselor științei în contextul spațio-temporal concret și al evoluțiilor din domeniul metodologiilor de cercetare. Într-o altă interpretare a cercetătorilor este expusă opinia în conformitate cu care se analizează dezvoltarea științei ca un mecanism de reglare a altor domenii de activitate umană, de exemplu, rolul dreptului proprietății intelectuale în reglementarea relațiilor în domeniul cercetării științifice, a dreptului de autor, dreptul ecologic – în reglementarea relației omului cu mediul ambiant, sau influența științei asupra societății și asupra schimbărilor parvenite în sistemul de valori acceptate de societate.

Aceste teoretizări se completează prin încă două aspecte, subliniate de V.M. Șemeakinskii²⁵⁹. În contextul activității științifice, valorile nu îndeplinesc funcția de reglementare, ci se prezintă ca obiective ale acesteia, incluzându-se în arealul cunoștințelor științifice numai în calitate de momente de sprijin, piloni ai conceptelor științifice, care reflectă natura valorilor și interconexiunilor cu totalitatea de fenomene sociale. Alt moment evidențiat de autorul citat este aprecierea științei ca element al sistemului de valori, în care activitatea științifică, și în special cunoașterea științifică, se manifestă ca valoare, recunoscută în una sau câteva sisteme de valori. Revenind asupra acestor idei, ajungem la concluzia că ultimele aspecte,

²⁵⁷ CIOBANU, R. „Puterea” științei și raționalitatea acțiunii umane. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2012, nr. 1(158). p.30-39. ISSN 1857-2294.

²⁵⁸ БАБИЦКАЯ, О. П., АНОХИНА, Н. К. Ценностные аспекты науки. В: *Вестник Сибирского государственного индустриального университета*. 2016, nr.1(15), с.51-55. [citat 17.07.2018]. Disponibil: <http://vestnik.sibsiu.ru/index.php/vestnik/article/view/51>.

²⁵⁹ ШЕМЯКИНСКИЙ, В.М. Наука и ценности. В: *Философия и методология науки*. 2008, pp.12-18. [citat 11.02.2018]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/nauka-i-tsennosti>.

relatate de V.M. Șemeakinskii, se conțin în întregime în extensiunea primelor trei și sunt epuizate de acestea.

Un tablou mai concret și, totodată, multilateral al coraportului dintre știință (în calitate de instituție) și valori, pe care îl împărtășim, este elucidat de M.A.Rozov²⁶⁰. Viziunea acestui autor constă în considerarea științei ca un tot unitar, un sistem, o comunitate supraindividuală, un institut social, care urmărește identificarea celor mai bune soluții asupra problemelor societății. Astfel, cercetarea științifică instituționalizată are o menire dublă: de a elabora produse ale cercetării, ce vin cu soluții, și de a determina traseul în care trebuie să se canalizeze știința raportată la așteptările societății. Rezultă că întregul sistem valoric stabilit al științei include în sine orientările valorice ale persoanei, societății, statului și dreptului, orientările valorice interne și externe ale științei, între acestea existând legături și conexiuni complexe și uneori contrare. În consecință, știința juridică este parte a sistemului social complex și ea trebuie să răspundă necesităților pe care sistemul ce o generează le are. Totodată, dacă toate științele constituie un sistem unitar, atunci, făcând trimitere la teoria sistemelor și la ideea de autoorganizare, am putea deduce ca rolul științei juridice, în calitate de sistem normativ, devine unul major, care realizează întâlnirea dintre forme de reglementare și normare, dintre cercetător și mediul academic, dintre individ și colectivitate, dintre stat și drept.

Un alt aspect relevant – de încadrare, dar și de diferențiere a științei juridice încadrate în tabloul general al științei – se referă la valoarea de adevăr cu care se operează. Datorită faptului că activitatea științifică avea ca obiectiv major descoperirea adevărului științific, iar pentru știința juridică adevărul fiind abordat într-o formulă particulară²⁶¹, fără pretenții de atingere și descoperire a adevărului absolut, au fost lansate critici asupra caracterului științific al cercetărilor în drept. Astfel, valoarea în sine a activității de cercetare a început a fi devalorizată. În particular, în condițiile crizei științei juridice s-a considerat ca practica dreptului s-a rupt de substanța sa morală, prin acțiuni amurale ale reprezentanților diferitor profesii juridice. Pe de altă parte, raliată la convingerea că știința trebuie să fie caracterizată de neutralitate, atunci ar putea fi acceptată de unii lipsa suportului valoric și moral, dar prin esența sa dreptul este constituit pe suportul valoric și moral al societății. În consecință, știința dreptului a încetat să mai insiste asupra substanței morale a dreptului, precum și asupra unor adevăruri juridice incontestabile, îndepărtându-se de ideea de adevăr ca valoare în sine, îndepărtându-se de oameni, de societate. În acest sens, pot fi invocate activitățile instituțiilor de drept, care au demonstrat la nivel social

²⁶⁰ РОЗОВ, М. А. Проблема ценностей и развитие науки. В: *Наука и ценности*. Новосибирск: Наука, 1987, 242 с. с. 13-19.

²⁶¹ CIOBANU, R. *Logica Juridică*. Chișinău: CEP USM, 2015. 278 p. ISBN 978-9975-71-613-0. pp. 252-276.

această îndepărtare și au determinat ruptura dintre dreptul practicat și substanța lui morală²⁶². Spre exemplu, activitatea procuraturii, învinuită de fabricarea dosarelor politice; decizii ale Curții Constituționale, cum ar fi cea de nevalidare a alegerilor din municipiul Chișinău; activitatea instanțelor judecătorești, implicarea în scheme de corupție, în special cu referire la cazuri de rezonanță, cum ar fi furtul miliardului ș.a. sunt cazuri ale practicii juridice naționale, care confirmă înstrăinarea statului de cetățeni, înstrăinarea de menirea pe care o are prin formula *stat de drept*. În aceste condiții, știința juridică, în ansamblu, a fost contestată, subjucată de practică, devenind incertă, provocând nesiguranță asupra principiilor pe care le promovează, alimentând astfel nihilismul juridic, dar și lipsa de profesionalism și de coerență în acțiuni și eficiență instituțională. Într-un final, știința juridică rămâne în criză sau se va autodepăși printr-un efort din interior spre exterior. Deosebit de elocvent și clar a fost redată situația în cauză de C.P.Snow, cu referire la latura normativă a științei: „Este greu să ne imaginăm în ce atmosferă de moralitate se efectuau lucrările tinerilor savanți ai Universității din Cambridge? Cel mai mult noi ne mândream cu faptul că activitatea științifică, în pofida oricăror circumstanțe, avea un sens practic. Cu cât mai tare declarăm aceasta, cu atât mai mândri ne simțeam”²⁶³. Declarații de acest gen, despre capacitatea de a înțelege valoarea supremă a științei, au fost făcute și de alți savanți. Într-un limbaj mult mai explicit s-a pronunțat A. Poincare: „Scopul suprem și unicul demn de a fi luat în considerare în procesul cunoașterii este obiectivitatea și adevărul. Omul trebuie să se conformeze acestui scop și pentru aceasta știința este gata să se dezică de oricare alte valori”²⁶⁴. Sintetizând interpretările cu referire la rolul științei, vom menționa trei teorii care sunt atribuite științei contemporane:

Teoria neutralității etice a științei, determinată de factori sociali, politici, tehnogeni, metodologici, tehnologici. În conformitate cu opiniile promovate de adepții acestei teorii, specializarea, fragmentarea au stimulat delimitarea normelor, a valorilor și, de fapt, „și-a adus contribuția la formarea unei gândiri eliberate de valori”²⁶⁵.

Teoria autonomiei științei, după care știința nu este o plantă delicată, pe care factorii economici, sociali, politici ar putea să o influențeze, ci un sistem organic, riguros, care evoluează și se dezvoltă după legile sale interne, neputând fi afectată esențial de factorii externi. În știința juridică pe această poziție se plasează unii autori contemporani, care se încadrează în pozitivismul juridic. „Libertatea științei este un mijloc pentru a maximaliza eficiența sistemului

²⁶² CIOBANU, R. Convergența moral-juridic în conținutul ultimului cuvânt. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2014. Nr. 3 (166). pp. 180-211. ISSN 1857-2294.

²⁶³ СНОУ Ч.П. *Две культуры: Сборник публицистических работ*. Москва: Прогресс, 1973. 140 p. p. 42-43.

²⁶⁴ ПУАНКАРЕ, А. О. *О науке*. Москва: Наука, 1990. 736 с. ISBN 5-02-014328-6. с. 155-156.

²⁶⁵ ЮДИН, Б. Г., ФРОЛОВ, И.Т. *Этика науки. Проблемы дискуссии*. Москва: Политиздат, 1986. 399 с. с.178-180.

științific de producere a cunoașterii, pentru a asigura organizarea cea mai eficientă posibil a progresului”²⁶⁶.

Teoria științei etice, conform căreia știința nu poate fi ruptă de practica socială și de natura umană. Din această perspectivă, în istoria umanității, dreptul și morala au colaborat și au fost utilizate în calitate de reglatori nu doar ai relațiilor interpersonale, dar s-au extins asupra unui șir de probleme cu caracter social și științific, fiind percepute ca forme specifice de raționalitate. Analiza semnificațiilor celor doi piloni normativi relevă faptul că atât dreptul cât și morala (în formula eticilor aplicate) sunt sisteme complexe, cu multiple semnificații care se regăsesc în conținutul legilor (spre exemplu, Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova ș.a.) ori în coduri deontologice (cum ar fi Codul de etică și deontologie profesională a personalului științific și științifico-didactic, Codul de etică și deontologie a avocatului etc.). În acest sens, Gh. Mihai menționează, citându-l pe I. Craiovan, că cele mai importante și principale sensuri ale termenului *drept* sunt ansamblul regulilor menite a păstra echilibrul în mediul social concret de conviețuire – arta dreptului²⁶⁷. Dacă ne gândim bine, menirea moralei este aceeași, lucru ce face ca aceste două domenii să-și ofere suport reciproc și continuu.

Important pentru traseul parcurs de știință a fost și opțiunea de a segmenta, fragmenta și îngusta domenii științifice, uneori fără a lua în considerare interacțiunile dintre comportamente, practici, tehnologii, valori, norme etc. Raportat la acest fapt, puțini s-ar fi putut gândi că, mai devreme sau mai târziu, vor apărea reacții, care vor vorbi nu doar despre necesitatea existenței unui minim de moralitate a persoanei raționale și responsabile, dar și despre decadența morală a umanității și criza dreptului. Într-un asemenea context, norma morala, ca și cea de drept, nu poate ocupa nicidecum o poziție importantă, ea fiind subsumată de politică, de interese de grup, sau individuale. Nu se pune la îndoială faptul că știința dreptului trebuie să reprezinte binele general în orice situație, să asigure ordinea, echilibrul și siguranța socială.

Activitatea oamenilor a depășit sfera vieții biologice, a lărgit granițele ei și a început să fie determinată de puterea rațiunii. Pentru soluționarea problemelor globale, omenirea trebuie să se includă în „noosferă”, ceea ce semnifică construirea și crearea realității în conformitate cu dimensiunile umanului. Analiza unui obiect, fenomen cere atât folosirea potențialului metodologic al tuturor științelor actuale, implementarea principiilor metodologice, dar și angajarea și implicarea masivă a științei juridice în exercițiul dificil al reconceptualizării sale paradigmatică, în vederea depășirii crizei științei juridice. Reconceptualizarea științei juridice,

²⁶⁶ POLANYE, M. *The republic of science. Its Political and Economic Theory*. [citat 23.09.2018]. Disponibil: http://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs_5100/polanyi_1967.pdf.

²⁶⁷ MIHAI, Gh. *Inevitabilul drept*. București: Lumina Lex, 2002. 328 p. ISBN 973-588-414-3. p.26-26

văzută ca o construcție paradigmatică, ce micșorează distanța dintre științele fundamentale și cele aplicate, dintre teorie și practică, poate fi realizată prin determinarea naturii tangențelor, conexiunilor, interdependențelor prin intermediul cunoașterii sistemice. O întrebare, care apare în mod natural. este: spre ce trebuie să tindă știința, fiind în corelație cu normele și valorile sociale, în condițiile multiplelor probleme social-globale acute ale societăților contemporane? Înaintăm, într-o formulă ipotetică, trei oportunități:

1. Trebuie să fie depășite, măcar parțial, granițele științei de până acum și să se revină la fundamentul valoric. Aceasta nu se poate realiza pe calea aderării la o orientare valorică sau alta, deoarece funcțiile socio-culturale ale dreptului și valoarea lui aplicativă nu pot funcționa decât complex. Va fi incorect, de exemplu, dacă vom spune că echitatea este mai importantă decât legalitatea ori umanismul, ceea ce înseamnă că la eficiența și realizarea dreptului își aduc concursul diverse elemente, valori, factori, etc., raportate la persoanele și instituțiile, care contribuie la eficiența socială. Astfel, arealul în care pot fi incluse multiple dimensiuni și expresii ale dreptului este cel teoretico-metodologic al abordării interdisciplinare.

2. Pentru a obține un prim salt pozitiv, este necesar a se recurge la măsuri sigure și instituționalizate, care ar funcționa începând de la valorile educate în familie și terminând cu rezultatele științei aplicate în practică. Anume aceasta este sarcina fundamentală a științei juridice, care poate să acționeze prin intermediul a două componente: al fundamentului său educațional și al dimensiunii sale imperative.

3. Astfel, ca nivel teoretic, știința valorează foarte mult, dar ea trebuie să țină cont și de aspectul practic, ca, prin activitatea rațională a subiectului, să se găsească acel mijloc care ar reglementa implementarea în practica socială. În acest sens, rolul esențial îi revine conștientizării dimensiunii normative a existenței, ca element interior al subiectului și dreptului, ca voință exterioară, impusă în caz de necesitate. Acestea ar fi două domenii care s-ar completa reciproc și eficient în elucidarea și soluționarea problemelor sociale și umane

În tendințele sale de a transforma realitatea, subiectul acționează asupra mediului ce îl înconjoară, se îndreaptă spre diverse nivele de organizare a materiei și devine responsabil de acțiunile sale, iar în locul tendinței ontologice de a fi, omul tinde de a avea, de a deveni posesor al cât mai multor obiecte și instrumente. Aceasta și este una din cauzele care determină necesitatea reglementării activității umane prin norme morale și juridice, iar știința dreptului operează cu conceptualizări și proceduralizări inevitabile și permanente. În raport cu dinamica relațiilor și proceselor sociale, R. Hare menționa că: „regulile, după care se conduce o societate nu pot fi schimbate numai prin meditații și scrieri etice. Ridicarea la o moralitate superioară presupune atât faptul ca oamenii să gândească moral, cât și faptul ca ei să dorească acest

lucru”²⁶⁸. Autorul (R. Hare) face referință la integrarea raționalității tehnic-acționale cu scopuri, norme și valori umane, prin care se realizează ameliorarea calității vieții sociale și individuale. În prezent, sistemele raționale se extind de la teritoriul clasic al condițiilor formale ale cunoașterii specializate la cel integrator, cuprinzând condițiile formal-raționale ale acțiunii umane, cu aspecte de reglare normativă. Rezultă că activitatea subiectului la nivel teoretic trebuie corelată cu activitatea practică în baza raționalității de tip normativ, iar cunoașterea juridică constituie, în acest caz, o realitate care, în toată complexitatea ei, este paralelă cu realitățile sociale și suprapusă lor, dar ea nu se poate, niciodată, produce separat, ci se aplică întotdeauna acestor realități. Ea folosește cunoștințele morale în mod imediat, iar pe cele sociale în mod mediat. Dreptul, printr-o apropiere a moralului și a socialului, preface aceste cunoștințe în norme juridice.

Sintetizând etapele parcurse de știința dreptului până în prezent, observăm că este promovată cu insistență opinia unei reevaluări a fundamentelor dreptului, pentru a crea un suport de reconfigurare a acțiunii umane în practica socială și în cea de cercetare, prin oferirea unui alt statut științific, care accentuează persoana în calitate de ființă rațională (*homo sapiens*) și omul în calitate de persoană în drept și cu drepturi (*homo juridicus*), în formula reactualizată a concepției lui C. Stere.

Dacă revenim la configurația în care s-a conjugat dezvoltarea științei în general cu știința juridică și practica socială, prin care am indicat dependențele majore dintre acestea, atunci orice formulă în care tratăm dreptul se va încadra într-o perspectivă globală, fie în formula filosofiei dreptului, fie în cea a teoriei generale dreptului. După cum am văzut, marea diversitate de curente și școli din antichitate până în prezent au căutat să explice și să fundamenteze reglementările și instituțiile juridice, în numele unor concepte generale, apreciate ca fiind valori deosebite pentru societate, de exemplu, justiția, binele comun, securitatea, egalitatea, libertatea, esența umană ș.a. Semnalăm că dreptul, ca demers științific, a intrat, de-a lungul istoriei, în câmpul de interes al celor mai remarcabili gânditori. Definind obiectul de studiu al științelor juridice, în general, autorii includ analiza conexiunilor dreptului cu alte domenii sociale. În afară de aceasta, în elucidarea problematicii dreptului, pe parcurs, și-au adus contribuția și alte științe sociale (sociologia, psihologia, politologia, economia etc.). În acest sens, fiind preocupat de definirea statutului științei filosofice a dreptului, G. Del Vecchio afirmă că filosofia juridică, care studiază dreptul sub aspectul său universal, începe acolo unde sfârșește știința dreptului pozitiv, căreia îi furnizează raționamente și concepte fundamentale, începând cu însuși conceptul

²⁶⁸ HARE, R. Libertate și rațiune. În: *Filosofia contemporană. Orientări și tendințe*. București: Academia «Ștefan Gheorghiu», 1982. 295 p.

dreptului, că filosofia și știința dreptului se completează reciproc, având nevoie una de alta²⁶⁹. G. Del Vecchio este cel care indică multitudinea tangențelor dintre diferite arii științifice: raportul cu jurisprudența, cu filosofia teoretică, cu psihologia, cu filosofia practică, cu sociologia, cu demografia și statistica, cu economia politică, cu știința politică. Similar acestui mod de abordare, ulterior, vom identifica aceeași tendință în abordarea teoriei generale a dreptului, doar că pe alocuri se vor face relaționări interne, adică dintre științe juridice, mai puțin pe exterior, sau prin abordări de interrelaționare mai puțin accentuate. Pentru o primă etapă, vom remarca opinii care vor argumenta că filosofia dreptului și teoria generală a dreptului sunt identice, date fiind aceleași preocupări ale obiectului de studiu, doar că, datorită preferințelor autorilor, avem aceste două modalități distincte de a denumi unul și același domeniu. Utilizarea unei terminologii diferențiate este explicabilă prin faptul că autorii germani preferă termenul de *filosofie a dreptului*, în timp ce în Franța, Belgia, Anglia, SUA este folosită denumirea de *teoria generală a dreptului*. În realitate, între filosofia dreptului și teoria dreptului există atât întrepătrunderi, cât și distincții. Întrepătrunderile apar din cauza că teoria generală a dreptului pune probleme filosofice privind natura și esența dreptului, dar abordează și concepte, principii și legități ce intră în problematica generală a științelor juridice particulare, fiind apropiată de practica juridică. Autorii interesați de problematica acestor domenii indică și faptul că, în studiul dreptului, alături de importanța demersului filosofic, nu trebuie neglijat nici cel politic²⁷⁰. La cercetarea fenomenelor juridice, în afara filosofiei, își aduc contribuția și științele interdisciplinare, ce pot fi considerate auxiliare științelor juridice, cum sunt criminologia, medicina legală, psihiatria judiciară, statistica judiciară, informatica, cibernetica etc. Din aceste interdependențe ce se manifestă în timp, relevăm că fenomenul juridic poate fi și trebuie dezvăluit din diverse aspecte, luându-se în considerare marea diversitate a domeniilor și preocupărilor în care acesta se regăsește, fapt ce, în consecință, ne orientează în diversitatea conceptelor apărute referitor la drept, în multitudinea opiniilor privind utilitatea ori inutilitatea dreptului, în diferențierea domeniilor de competență, în apariția unor ramuri de drept noi etc., fapt ce ne impune inițierea unui proiect de revizuire a statutului epistemic al teoriei generale a dreptului, în vederea depășirii crizei științei juridice.

Retrospecția statutului științei contemporane atrage atenția la raportul dintre persoană și mediul său social, care din secolul al XX-lea încoace (datorită celor două războaie, conflictelor armate actuale etc.) a determinat descreșterea gradului de încredere în raționalitatea umană. În acest sens, diversele teme existențialiste au o relevanță particulară în problemele dreptății,

²⁶⁹ DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*

²⁷⁰ PASCAL, J. Ch. Philosophie du droit et théorie du droit, ou l'illusion scientifique. In: *Archives de philosophie du droit*. Dalloz, 2001, nr. 45, pp.303-333. [citat 12.11. 2018]. Disponibil la: <https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-01016933/document>.

justiției, ordinii juridice, responsabilității etc. O viziune originală asupra acestor probleme ale realității o au reprezentanții curentului existentialist, dat fiind faptul că aceștia tratează dreptul prioritar prin ideea de justiție, în calitate de instrument al ordinii, ce are menirea să asigure anumite condiții pentru viața în societate. Ca element al unei ordini sociale, justiția este adesea apreciată a fi un ideal rațional, care, pentru a se materializa, are nevoie de a fi susținută de alte principii. Tratată ca valoare politică perfectă, justiția poate fi considerată principiul salvator al societății, consideră existențialiștii. Totuși ei sunt sceptici în privința unei practici social-statale în care acest ideal rațional ar fi valorificat datorită câtorva impedimente: trebuie să se recunoască importanța dreptului, implicit a justiției, în orice stat, dar nu poate fi recunoscută validarea practică a principiului în cauză, pentru că regulile de drept, în orice societate, sunt afectate de interesele unor indivizi corupți, dominanți în grup. Deci și natura umană, și natura existenței, și complexitatea relațiilor la nivel de societate exclud posibilitatea ca o justiție să poată fi realizată în totalitate sau că ar putea fi adecvată intereselor tuturor oamenilor. În așa mod, sunt înaintate dubii în privința eficienței dreptului. C. Levy-Strausse²⁷¹ reduce modernitatea la mersul inexorabil și omogen al finalității, în care s-a adunat o veritabilă negare a dreptului, printr-o ruptură cu dreptul natural clasic. Construcția proiectului lui Levy-Strausse se lasă identificată cu o tentativă de reabilitare a gândirii antice (în special, concepția social-politică a lui Platon și Aristotel) și stabilirea unor întrebări asupra dreptului natural, care, de la Machiavelli încoace, merge spre desființarea dreptului. În condițiile de astăzi, dacă în filosofia dreptului ar fi valabil un demers care ar indica condițiile imposibilității dreptului, atunci într-o teorie generală a dreptului devine valabil și vital demersul de reconceptualizare, revitalizare și reconfirmare a acestuia.

Suspiciuni și incertitudini, legate de viața socială și drept, apar foarte frecvent în perioada postmodernă. O poziție influentă și o înclinație deosebit de accentuată pentru drept și teoria dreptului au ajuns să aibă condițiile postmoderne și critica postmodernă datorită legăturii strânse existente între formarea societăților în sensul modern și instituția juridică în formă contemporană. Tendința proprie dreptului a fost de a ține distanța de tot ce este non-juridic, străin, exterior. În acest sens, aducem pe post de argument concepția lui H. Kelsen, care, prin însuși genericul lucrării, sugerează ideea că o teorie pură a dreptului trebuie să opteze pentru excluderea din drept a tuturor elementelor străine de obiectul său. Întru atingerea acestui obiectiv, H.Kelsen face două delimitări fundamentale: prima se referă la delimitarea cunoașterii

²⁷¹ LEVY-STRAUSSE, Cl. *Antropologie structurală*. București: Editura Politică, 1978. 486 p. [citat 10.12. 2017]. https://monoskop.org/images/a/al/Levi-Strauss_Claude_Antropologia_structurala_1978.pdf.

juridice de autoritatea juridică care crează dreptul, iar cea de a doua – la delimitarea dintre știința dreptului de orice elemente de natură metafizică (ideologia politică, morala etc.)²⁷².

Postmodernismul juridic ia naștere odată cu contestarea unității și coerenței dreptului, acceptate de concepțiile anterioare privind jurisprudența²⁷³. S-au putut deosebi trei versiuni ale postmodernismului juridic, remarcate de S.Connor²⁷⁴: versiunea critică, reprezentată, în special, în *Critical Legal Studies* și în teoria juridică feministă; cea pragmatică, exprimată în opera lui Stanley Fish; și cea etică, ilustrată de operele lui Costas Douzinas, Peter Goodrich și Ronnie Warrington. Prima orientare este o critică a dreptului. În centrul atenției este plasată respingerea tendinței moderniste a dreptului de a-și atribui un caracter universal. În consecință, autorii lucrării (Duncan Kennedy, James Boyle, Gari Peller, Roberto Unger etc.) *Critical Legal Studies* încearcă să demonstreze că dreptul nu joacă nici un rol firesc în societate. Cea de-a doua direcție se caracterizează prin faptul că, pentru St. Fish, la fel ca și pentru mulți alți critici postmoderni ai dreptului, nu există esențe, adevăruri ultime sau fundamentale, valori absolute sau imuabile: totul este contingentă, retorică și istoricitate. Jurisprudența asociată cu opera lui C. Douzinas, R. Warrington și P. Goudrih subliniază incomensurabilitatea judecății și a justiției sau a dreptului și a eticii. „Legalitatea postmodernă, reclamată de Douzinas și colaboratorii săi, este bazată pe imaginarea eticii ca o forță distrugătoare, care zdruncină mulțumirea de sine și formalismul relațiilor juridico-politice”²⁷⁵.

Unii autori²⁷⁶ consideră că epoca contemporană își ia conceptele principale din domeniul extractiv prin analize profund specializate. Alți autori²⁷⁷ anunță începutul sintezelor, care va produce o revenire la gândirea generalizatoare, din cauza că studiile specializate și aprofundate au condus spre faptul că se știe din ce în ce mai puțin despre ansamblu. După cum remarcă I. Prigogine²⁷⁸, etapa de tranziție impune necesitatea de a abandona liniștea etapei precedente. Știința trebuie să caute un limbaj universal, pentru a realiza întâlnirea dintre cunoștințele noastre. Iar dualitatea subiect-obiect indică necesitatea înțelegerii unității acestei relații. Omul este element în sistemul naturii, egal cu celelalte elemente. Astfel, procesele ce se produc în știință

²⁷² KELSEN, H. *Teoria pură a dreptului*. București: Humanitas, 2000. 424 p. ISBN 973-50-0113-6.

²⁷³ DOUZINAS, C. *The end of human rights*. Oxford. Hart Publishing. 2000. [citat 17.10. 2017]. Disponibil: https://www.academia.edu/36714002/THE_END_OF_HUMAN_RIGHTS_CRITICAL_LEGAL_THOUGHT_1_THE_TURN_OF_THE_CENTURY; DOUZINAS, C., Warrington, R., VEIGH Mc. Sh. *Postmodern Jurisprudence; the Law of Text in The Text of Law*.- London, and New – York, 1991. [citat 17.10. 2017].Disponibil: https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk1/tape11/PQDD_0006/MQ40985.pdf.

²⁷⁴ CONNOR, S. *Cultura Postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*. București: Meridiane, 1999. 408 p. ISBN: 973-33-0374-7. p.85-96.

²⁷⁵ *Ibidem*, p.91-96.

²⁷⁶ PAPU, E. *Op. cit.*

²⁷⁷ TÖFFLER, A. *Op. cit.*

²⁷⁸ PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Între eternitate și timp*. București: Humanitas, 1997. 256 p. ISBN 973-28-0587-0.

determină un nou stil de înțelegere și explicare, prin indicarea unor noi direcții și modalități de cercetare.

Dacă secolul trecut a adus cu sine o investigare analitică fără precedent, dar și o sinteză nemaipomenită în istoria științei, atunci spiritul științific al acestui secol continuă să marcheze și secolul nostru, determinând cercetări analitice ce contribuie la faptul ca fiecare știință să devină interdisciplinară. Astfel, științele naturale și cele socio-umanistice devin complexe interdisciplinare, determinate, în cele dintâi, de faptul că mediul înconjurător este unul complex, dominat de tehnologii de vârf. Izolarea științelor este artificială și dăunătoare, deoarece, după cum remarcă M. Bunge, „realitatea socială este unitară, nu fragmentată. Calea optimă de studiere a acesteia este cea științifică”²⁷⁹. Asta nu înseamnă că referențialii centrali din toate domeniile științei juridice sunt aceiași, ci doar că nu există fapte exclusiv juridice, economice sau politice.

În particular, științele juridice sunt un sistem de persoane angajate în înțelegerea dreptului în condiții mereu schimbătoare, într-o societate dinamică, învățând una de la alta și de la restul societății, punând probleme și încercând să le rezolve cu orice mijloc care ar părea promițător. Dacă până nu demult se considera că sistemul dreptului nu poate fi cercetat prin metodele altor științe, acum avem opinia, conform căreia este un „domeniu complex care implică discuții despre alte moduri de abordare a conceptelor, ipotezelor și teoriilor, metodelor și evaluării problemelor și rezultatelor”²⁸⁰.

Fiecare concepție teoretizată asupra persoanei, statului, dreptului, societății include cel puțin două componente: una ontologică și una metodologică. Prima se ocupă de natura conceptelor, a doua – de calea pentru studierea ei. Referindu-ne la cea din urmă componentă, considerăm că aceasta corespunde perspectivei în care urmează să fie valorificată știința juridică, deoarece, după cum menționează și I. Pârvu²⁸¹, modul de gândire caracteristic tendinței de unificare a științelor este unul sintetic-integrativ. Din perspectivă structurală, dreptul e caracterizat prin raportare la dimensiuni social-economice, social-istorice, social-politice, etnografice, sociologice, demografice etc. Diversitatea dimensiunilor însă nu neagă unitatea lor, ci o presupune. La fel, este sesizată, în context praxiologic, și apariția unor interacțiuni conceptual-logice și metodologice noi între domenii, cu un dispozitiv comun de investigație. Noile aspecte și elemente ce s-au format provin de la una sau alta dintre disciplinele științifice. Această situație poate fi asemănată cu o matrice epistemologică, care, fiind cunoscută, poate fi aplicată practicii. Statutul praxiologic, fiind un nivel avansat al interacțiunii practică-știință și

²⁷⁹ BUNGE, M. *Știință și filosofie*. București: Editura Politică, 1984. 456 p. p. 241.

²⁸⁰ BOTEZ, A. (coord.) *Metamorfoze actuale în filosofia științei*. București: Editura Politică, 1988. p. 376. p.328-329.

²⁸¹ PÂRVU, I. *Introducere în epistemologie*. Iași: Polirom, 1998. 304 p. ISBN 973-683-113-2. p.64-66.

urmărind realizarea eficienței dreptului, poate fi caracterizat prin următoarele momente definitorii: a) Se formează un sistem unic de interacțiuni (obiectele sociale complexe, dispozitivul unitar al științelor implicate, sistemul acțiunilor sociale) și factori diverși, ca: acțiunea strategică reglatoare a factorului decizional, conducerea științifică, experimentul social și procesul de difuzare în sistemul social al elementelor inovate; b) Apariția unor matrici conceptual-epistemologice cu originea în una dintre științele implicate în cercetare.

Așadar, bariera închistării este depășită, deoarece unitatea științelor este determinată de faptul că, așa cum am menționat, nu există realități exclusiv economice, politice, juridice sau culturale, mai mult decât atât, știința juridică, ca știință socială, încă de la originea sa comportă un caracter interdisciplinar. Totalitatea interdependențelor între științele unidisciplinare implică cel puțin trei aspecte: limbaj, formalizare, teoretizare, iar demersul epistemologic, conținut în știința dreptului, dezvăluie posibile ordini de interdisciplinaritate. Trecerea frontierelor epistemologice are loc între disciplinele aflate la nivel diferit de generalitate (generale, particulare, ramurale). În acest context, în scopul confirmării celor menționate, facem referință și la posibile scenarii de unificare a științelor: a) Valorificarea deschiderilor epistemologice disciplinare, în care se include integrarea disciplinelor pe linia generalizării crescânde; b) Preluarea sistemicității obiectului de către obiective (teme de studiu), care presupune acces la sistemicitatea reală.

Din perspectivă teoretico-metodologică, indică Vlăsceanu I., știința are, ca semnificație, o accepțiune generală de cunoaștere, ceea ce corespunde cu „teoria științifică”, și o accepțiune particulară a cunoașterii unor domenii bine delimitate, reprezentând științele particulare. Reieșind din această constatare, ne vom întreba: cum se produce cunoașterea în științele juridice? Răspunsurile la această întrebare sunt foarte diferite, fiind determinate mai multe metode valide de producere a cunoașterii, metode ce se diferențiază în funcție de teoriile de referință, care operează cu abordări diferite ale sistemului juridic. Pentru ca o metodă să fie considerată validă, aceasta trebuie să fie logic coerentă, să se bazeze pe premise ce nu au fost dovedite ca false și să fie acceptată de comunitatea științifică. În general, problema metodelor de cercetare devine destul de complexă în condițiile dezvoltării contemporane, ale întrepătrunderii diferitor științe, inclusiv ale apariției așa-numitor discipline de graniță sau de intersecție. Căci teoriile caută explicații asupra lumii, iar metodologia călăuzește cercetarea²⁸². Legile descoperite de teorie devin, la un moment dat, principii metodologice. Metoda de cercetare se dezvoltă în strânsă legătură cu temeiurile teoretice care au generat-o și generează date sociale, utilizabile doar în

²⁸² CIOBANU R. Theoretical and practical valences of the necessity and utility of methodology of law for the law specialist. În: *Law and politology*. 2012, nr.20. pp. 24-30. ISSN 1987-5533.

acest cadru teoretic. Transferurile de metode de la o teorie la alta presupun și transferuri ale premiselor teoretice și doctrinare care le-au generat. Astfel, metodologia cercetării se bazează pe asumptii teoretice *a priori*. Metoda este modul de producere a cunoașterii. Metodologia este știința despre metodă. O orientare metodologică presupune o logică de cercetare ce se asociază cu un set coerent de principii teoretice componente din fiecare clasă de elemente.

În opinia lui L. Vlăsceanu²⁸³, criteriul principal, în funcție de care clasificăm orientările metodologice, este reprezentat de principiile teoretice care au generat un anumit mod de abordare a realității sociale. Acestea au acționat ca principii metodologice. Criteriul este deci unul teoretic cu relevanță metodologică. Cu referire la teorie, o concepție interesantă atestăm la D. Bohm, care consideră teoriile modele de înțelegere a lumii și nu doar niveluri ale cunoașterii. El susține că „(...) o teorie este, în primul rând, o formă de înțelegere, o modalitate de a privi lumea, și nu o formă de cunoaștere a felului cum este ea”²⁸⁴. Legile descoperite de teorie devin principii ale metodologiei. Astfel, în momentul în care printre legitățile dezvoltării științei a fost menționată integrarea și am văzut modul în care aceasta a fost și este o prezență indiscutabilă în cadrul științei contemporane, într-un final, integrarea sau interdisciplinaritatea are tot dreptul de a pretinde să fie unul dintre reperele actuale ale reconfigurării metodologiei dreptului.

În era tehnologiei de vârf, a conflictelor prezente în mediul intern al statelor și la nivel internațional, există un șir de incertitudini, iar regulile și principiile de drept nu reușesc să afle cauza nemulțumirilor care se manifestă la tot pasul. Se poate vorbi de un interes crescând pentru științele sociale în general și pentru cele juridice în special, aflate într-un efort de a realiza organisme de ordine juridică și socială, care să satisfacă exigențele perioadei în care ne aflăm. „Există o foame de dreptate, s-ar putea spune, și ea se manifestă în cele mai diverse domenii și în toate părțile lumii”²⁸⁵.

O cercetare integră, cu utilizarea instrumentelor oferite de interdisciplinaritate, reclamă și permite situarea pe prim-plan a analizei privind laturi încă insuficient explicate, cum sunt: abordarea sistemică și logica procesului de cunoaștere, limbajul sistemelor juridice, epistemologia juridică, dimensiunea comunicativă a dreptului²⁸⁶, fundamentul moral și valorile juridice etc. Astfel, în spațiul public contemporan se dezvoltă dimensiuni noi și indispensabile ale dreptului. În acest sens, E. Aramă menționează: „Democrația nu se poate desfășura decât

²⁸³ VLĂȘCEANU, L. *Metodologia cercetării sociologice. Orientări și probleme*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. 301 p.

²⁸⁴ BOHM, D. *Plenitudinea lumii și ordinea ei*. București: Humanitas, 1995. 312 p. ISBN 973-28-0512-9. p.40.

²⁸⁵ DOBRINESCU, I. *Dreptul și valorile culturii*. București: Editura Academiei Române, 1992. 166 p. ISBN 973-27-0279-6. p 164.

²⁸⁶ CIOBANU, R. Valorificarea caracterului pragmatic al comunicării juridice. În: *The 37 Annual Congress of the American Romanian Academy of Arts and Sciences (ARA)*. 04-09 iunie, 2013. Chișinău: USPEE, 2013, pp. 108-113. ISBN *978-2-553-01662-2*.

într-un cadru de discurs comunicațional. Inima democrației este politica deliberativă, dezbateră. Conceptul democrației fondat pe teoria discuțiilor dă imaginea unei societăți ce construiește în mijlocul spațiului public o arenă destinată identificării și tratării problemelor ce interesează întreaga societate. Această concepție a democrației duce la constatarea că procesul democratic este unica posibilitate de a produce un drept la înălțimea modernității juridice²⁸⁷.

Ideea de a unifica domeniile clasice ale unor științe, pentru a constitui teorii sau discipline cu profil integrator, este specifică stilului cunoașterii științifice contemporane. Acest stil este dominat de ideea, potrivit căreia științele comunică între ele, rămânând doar să descoperim elementul unificator. Constituită la granița dintre filosofie și drept, ca materie interdisciplinară, teoria dreptului se manifestă prin caracterul său integrator și generator, de aceea este oportună reevaluarea dimensiunii metodologice și dezvoltarea ei din perspectiva tendințelor de actualitate din știința de azi. Prin dezvoltarea unui sistem coerent de cercetare interdisciplinară, știința dreptului se amplifică, obține dimensiuni noi, acaparând obiective științifice diferite și obținând sinteze și răspunsuri la întrebarea: cum diversele realități ale dreptului reușesc să se încadreze într-o finalitate unică?

2.2. Fluctuații cu impact interdisciplinar: între teoria și practica dreptului

*Știința nu poate avea prin sine însăși autoritate obligatorie.
Dar ea exercită o influență, uneori chiar preponderentă în producerea dreptului.*
(Giorgio del Vecchio)

Fenomenul juridic este parte integrantă a societății, se află în legătură cu alte fenomene sociale, având trăsături comune, dar și caracteristici specifice. Din aceste considerente, noțiunea de *societate* este o noțiune-cheie în înțelegerea esenței, conținutului și formei statului și dreptului, ceea ce permite formularea a două idei esențiale: una care indică dependențele dintre diverse elemente ale socialului, alta care trimite la o relație de dependență dintre drept și celelalte elemente ale sistemului social. Totodată, conștienți de faptul că conceptul de *societate* este polivalent, dar, în același timp, prioritar în înțelegerea esenței, conținutului și formei dreptului, punem în valoare caracterul unitar dintre material și spiritual și fundamentăm relevanța metodologiei interdisciplinare, luând în considerare unitatea științelor. Or, „o lege bună se face numai dacă ai o știință juridică bună, așa cum este în orice domeniu, ca în medicină sau arhitectură, adică o statornicire juridică sănătoasă, întemeiată pe o arhitectură instituțională

²⁸⁷ ARAMĂ, E. Pleoarie în favoarea bunului simț în domeniul politic și juridic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 14-20. ISBN 978-9975-108-77-5.

trainică și temeinică”²⁸⁸. În această ordine de idei, cunoașterea și înțelegerea esenței dreptului trimite la depășirea ariei sale disciplinare și la o dublă condiționare: universalitate/generalitate și singularitate, precum și la asimilarea unor tendințe exterioare, necesare și utile pentru dezvoltarea elementelor esențiale, care determină finalitățile, funcțiile, rolul dreptului în societate, luând în calcul esența sa socială, culturală, economică, politică etc. Dintre multitudinea științelor juridice, teoria generală a dreptului, datorită specificului obiectului său de studiu, iese în evidență prin faptul că are un rol fundamental, este suportul pe care se sprijină știința dreptului în ansamblu, iar conceptele, elaborate de teoria dreptului, constituie un instrumentar esențial pentru științele juridice ramurale. De la teoria dreptului începe studiul dreptului.

Cu tot statutul său de fundament pentru științele juridice ramurale, teoriei generale a dreptului, în ultima perioadă, i-a fost contestată din ce în ce mai mult utilitatea. Știința dreptului (în sens de teorie a dreptului) este forma metodică de cunoaștere, un ansamblu sistemic de ipoteze și teorii cu privire la realitatea juridică. Segmentările, fragmentările, specializările din ce în ce mai înguste din acest început de mileniu au făcut ceea ce se vorbea încă în secolul trecut: au reușit să construiască bariere și neînțelegeri între domenii și între reprezentanții acestora. Și atunci, în aceste condiții, ne întrebăm: Oare să nu mai aibă nevoie științele juridice ramurale de delimitări conceptuale, de explicitări, definiții, clasificări, conceptualizări? Să fi preluat, oare, acest rol o altă materie? Să fie, oare, realitatea juridică una mai puțin dinamică și mai puțin complexă? Sau, poate, problematica interferențelor dintre drept și alte tipuri de fenomene sociale, precum politicul, morala, economia etc., nu este cu nimic distinctă, diferită și nu necesită abordări științifice pertinente, perseverente, obiective etc.?

Sau, poate, are dreptate N. N. Taleb, care opinează că mintea umană suferă de trei tulburări, atunci când intră în contact cu istoria: a. *iluzia înțelegerii*, sau modul în care crede fiecare că înțelege ce se petrece într-o lume care devine tot mai complicată; b. *distorsiunea retrospectivă*, sau modul în care putem evalua unele aspecte numai după ce faptele au avut loc; c. *evaluarea exagerată a informațiilor factuale* și handicapul celor care dețin autoritatea.²⁸⁹

Știința dreptului a existat și s-a dezvoltat ca o componentă esențială a unui sistem social complex, iar societatea nu poate fi altfel înțeleasă decât ca o totalitate de oameni, uniți istoric prin relații de natură economică, socială, politică și spirituală, care împart același spațiu, recunosc aceeași autoritate, împărtășesc aceleași valori și se încadrează în același sistem juridic. Privită ca o totalitate și un sistem de teorii, legitați și reprezentări, dar și ca un sistem menit să

²⁸⁸ BĂDESCU, V.-S. Știința juridică românească și problemele ei actuale. În: *Știința juridică românească și problemele ei actuale*. Studii și comunicări. 2018. p.359-397. [citată 21.08. 2019]. Disponibil: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=792067>.

²⁸⁹ TALEB, N.N. *Op. cit.*

declanșeze și să întrețină procesul de cercetare continuă, centrată pe studierea realității juridice, știința dreptului cunoaște astăzi, sub impactul unor revoluții în plan economic, politic, social, spiritual, o reală afirmare în domenii variate ale societății. În acest context, știința dreptului are misiunea de a cerceta „legile existenței și evoluției statului și dreptului, viața instituțiilor politice și juridice, modalitățile concrete în care aceste instituții influențează societatea în globalitatea ei și suportă, la rândul lor, influența acesteia”²⁹⁰.

În atare condiții, Teoria generală a dreptului este printre singurele discipline ce se înscriu în tendințele majore din știința contemporană, manifestându-și interesul pentru procesele ce au loc la nivel de știință, în general și la nivel de realitate juridică, fiind impusă să sesizeze și să reflecte în conținutul său particularitățile societății aflate în schimbare. Acest fapt se datorează caracterului său general de știință juridică fundamentală, care studiază esența, conținutul și formele sistemului juridic al societății dintr-o perspectivă integră. Popa N. evidențiază istoria comună a societății și dreptului, menționând că societatea în evoluția sa „... a continuat să creeze reguli sociale (obișnuelnice, morale, religioase etc.), care coexistă cu regulile juridice. Deci dreptul nu înlătură celelalte norme sociale, el se alătură acestora”²⁹¹. În aceeași perspectivă se înscriu și unele concepții ale marilor doctrinari, precum cea a lui J. Boden, după care dreptul este pentru oameni, timpuri și locuri, sau cea împărtășită de H. Kelsen și mulți alții²⁹², care opinează că dreptul este un fenomen condiționat de timp și spațiu. Profilată ca relevantă și, cu certitudine, ca una de importanță, dimensiunea socială a dreptului „implică analiza locului dreptului și a realității juridice în societate, sistemul legăturilor sale cu celelalte realități sociale”²⁹³.

Mulți autori, printre care și I. Ceterchi. I. Craiovan²⁹⁴, vor aprecia dreptul în calitate de realitate manifestă a societății, care este dominată de procese de tranziție, crize, fluctuații, conflicte etc. Într-un cuvânt, am putea spune că există fluctuații cu impact pozitiv sau negativ asupra naturii dreptului. Datorită acestor fluctuații, știința dreptului trebuie să țină pasul, pentru ca să ofere aprecieri, conceptualizări, reglementări, și, într-un final, cel puțin un minim de științificitate, care ar reflecta realitățile, particularitățile și evoluțiile din practica socială și din știința juridică ramurală. În asemenea situație, care ar putea fi cea mai indicată materie ce ar cuprinde în conținutul său această realitate complexă din toate perspectivele existenței

²⁹⁰ VOICU, C., VOICU, A.C. *Teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2013. 404 p. ISBN 978-606-673-234-5. p.8-9.

²⁹¹ POPA, N. *Op. cit.*, p. 38.

²⁹² POHOAȚĂ, G. *Op. cit.*; ILIESCU, A.P., SOCACIU, E. M. (coord) *Op. cit.*; MALAURIE, Ph. *Op. cit.*; RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Istoria doctrinelor politice și de drept*. Chișinău: Muzeum, 2005. 223 p. ISBN 9975-948-28-6.

²⁹³ POPA, N. *Op. cit.*, p.40.

²⁹⁴ CETERCHI I., CRAIOVAN, I. *Introducere în teoria dreptului*. București: Editura ALL, 1993. 128 p. ISBN 973-915-619-3. p.5.

socioculturale umane? Mai mult ca atât, modificările legislative, generalizările conceptuale determină necesitatea identificării unor standarde de universalitate și științificitate unice în marea diversitate a materiilor juridice. Gh. Mihai și R. Motica, în *Fundamentele dreptului*²⁹⁵, făcând referință la opinia lui R.Harre, expusă în *Introduction to the logic of the sciences*, menționează că știința trebuie să fie în stare să satisfacă trei trebuințe: condensarea cunoștințelor, prevederea viitorului și explicația fenomenelor.

În condițiile actuale, dezvoltarea și complexitatea cercetării științifice a făcut ca în același domeniu să apară subramuri, specialități care au contribuit, pe de o parte, la schimbarea mentalității oamenilor de știință, pe de alta, a modificat raporturile dintre domeniile științifice, afirmă C. Enăchescu în lucrarea *Tratat de teoria cercetării științifice*, opinie la care aderă și mulți alți specialiști. Problema este că „realitatea pe care o vedem și o trăim este una. Separația pe care o facem între obiectiv și subiectiv este un mod de a gândi metodic realitatea, de a o reprezenta operațional în câmpul conștiinței noastre reflexive. Este o separație metodică pe care o operează gândirea noastră. În fapt este una”²⁹⁶. Astfel, o știință de natură teoretico-metodologică a dreptului ar putea reconstrui paradigma contemporană a dreptului, pornind de la forma normativ-juridică socială, construind modele teoretice explicative prin intermediul ipotezelor, metodelor, teoriilor concurente.

Este obișnuit a considera că fiecare domeniu de cunoaștere are un anumit obiect sau o clasă de obiecte legate între ele prin elemente constitutive și legi comune, ce determină o configurație proprie, o anumită identitate a domeniului științific, care cuprinde mai multe elemente: obiectul cunoașterii; metodologia proprie; limbajul științific, un scop practic care decurge din utilizarea cunoștințelor respective, o anumită teorie privind legile, principiile și dinamica domeniului, câmpul teoretic și aplicativ al cunoștințelor științifice.

Pentru a asigura posibilitatea reunirii cunoștințelor științifice într-un context comun, inteligibil, se impune existența a ceva care să le apropie, a unui principiu unificator. Adică este necesar un element-cheie comun, ce le-ar putea reuni în cadrul unei realități. F. Mauge, citat de C. Enăchescu²⁹⁷, indică, în acest sens, necesitatea întrunirii a trei condiții:

- să fie conform unei legi funcționale;
- această lege să se poată extinde prin extrapolare la elementele ultime izolate sau asociate;
- pentru a se putea justifica reunirea întregii realități în cadrul aceluiasi sistem explicativ, trebuie ca acesta să se aplice atât realității externe a lumii posibile, cât și realității subiective.

²⁹⁵ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Fundamentele dreptului*. București: Editura ALL. 1997. 247 p. ISBN 973-517-213-x. p.117.

²⁹⁶ ENĂCHESCU, C. *Op. cit.*, p.150.

²⁹⁷ *Ibidem*, p.151.

Cu toate că știința dreptului are o istorie îndelungată, totuși, raportată la condițiile tehnologiilor de vârf, ale mondializării/globalizării, condiții în care omul trebuie să fie definit nu de o identitate interioară, ci de ansamblul legăturilor pe care le dezvoltă cu mediul său, iar „instituițiile trebuie să cedeze locul unor sisteme flexibile de comunicare, ce permit oamenilor să reacționeze unii în raport cu alții și să-și adapteze reciproc comportamentele într-un ansamblu reticular care se autocontrolează”²⁹⁸, reconceptualizarea se impune cu necesitate. „Problema este de a lega, și nu doar de a institui, de a comunica, și nu doar de a ordona, de a norma, și nu doar de a reglementa”²⁹⁹. Similar realității, știința juridică constituie o unitate: are un caracter organic și sistemic. „Toate cunoștințele derivă din spiritul omenesc, care este unitar și produce între ele o intimă legătură. (...) Este oportun totuși a defini hotarele diferitor științe, pentru lămurirea conceptelor și funcțiilor respective și pentru a cunoaște diversele izvoare la care se poate recurge pentru integrarea fiecărei materii”³⁰⁰.

Literatura juridică a relevat, „între altele: insuficiența științei dreptului în măsura în care aceasta se rezumă la domeniile clasice, precum analiza și interpretarea textelor de lege, a jurisprudenței, punerea în ordine logică a dreptului sau căutarea „dreptului bun” (*de lege ferenda*); pericolul fetișismului conținutului și formei în drept și tendința acestuia de a bloca și limita cunoașterea juridică, necesitatea depășirii crizei dreptului prin apelul în mai mare măsură la necesitatea criteriilor științifice în materia ideologiei legislative și elaborării dreptului” ș.a.³⁰¹. În lucrarea *Inevitabilul în drept*, Gh. Mihai invocă necesitatea depășirii limitelor cunoașterii științifice în drept, pentru a obține un grad mai înalt de obiectivitate, iar „ipostazele contemporane complexe ale termenului *știință* pot elibera cunoașterea dreptului de a rămâne o cunoaștere doctrinară”³⁰².

În aventura reevaluării și revizuirii unor arii disciplinare și concepte, cum ar fi însuși conceptul de *drept*, vom fi nevoiți să depășim cadrul strict al unui domeniu sau competența oricărei științe particulare, din necesitatea cunoașterii dreptului în toată complexitatea sa (ontologică, epistemologică și logică, axiologică și pragmatică etc.), luând în considerare elementele esențiale și comune ale sistemelor de drept, dar și particularitățile unui anumit sistem, ale unui sistem de drept concret. Popa N., referindu-se la modul în care este nevoie să tratăm dreptul, opinează că în societatea tehnologiilor de vârf, a globalizării trăim într-o realitate „marcată de întâlnirea civilizațiilor juridice, juriștii nu mai pot aborda fenomenul doar din

²⁹⁸ SUPIOT, A. *Op. cit.*, p.190.

²⁹⁹ *Ibidem*, p.190.

³⁰⁰ DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*, p.32.

³⁰¹ CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8.

³⁰² MIHAI, Gh. *Inevitabilul drept*. București: Lumina Lex, 2002. 328 p. ISBN 973-588-414-3. p.58.

perspectiva tradițiilor naționale juridice, ci din perspectiva interdependențelor pe care le impune concurența valorilor juridice aparținând diverselor spații ale dreptului (...). Într-o lume atât de interdependentă, juriștii nu-și mai pot permite luxul abordărilor realizate doar din perspective strict locale”³⁰³.

Din aceste considerente, nu este suficientă parcurgerea raporturilor dintre drept și alte domenii, care permit valorificarea aspectelor constitutive ale dreptului, este necesară și reconceptualizarea acestor raporturi prin prisma realităților societății globale etc. Or, știința dreptului (jurisprudența), cum zicea și G. del Vecchio³⁰⁴, are tangențe, legături cu multe materii, dar cele mai multe dependențe sunt în raport cu filosofia dreptului, care se dovedește a fi una ce continuă să-și mențină relația de actualitate în raport cu procesele prin care trec societățile de astăzi. O primă direcție asupra căreia merită, în acest caz, să ne aplecăm spiritul este spațiul conceptual în care acestea își dau întâlnire. Folosind conceptul general de știință juridică, vom face trimitere, ținând cont de opinia lui M. Manolescu³⁰⁵, prioritar, la „teoria dreptului, care nu trebuie confundată cu filosofia dreptului sau cu enciclopedia dreptului. Teoria dreptului fiind disciplina care se ocupă cu discriminarea a ceea ce se numește știința dreptului, spre deosebire de ceea ce se numește practica dreptului și cu componentele generale ale științei juridice”³⁰⁶.

În *Lecții de filosofie juridică*, G. del Vecchio, stabilind linii de legătură, dar și diferențe între arii disciplinare, afirmă că filosofia dreptului este mai veche decât însăși știința dreptului, care „are ca obiect deosebitele sisteme, considerate separat la fiecare popor într-un moment dat, spre exemplu: dreptul roman, italian, german etc. Mai mult ca atât, o știință juridică nu cuprinde propriu-zis un sistem întreg, ci procedează prin distincțiuni și specificațiuni succesive, luând în considerare o singură parte din acel sistem: drept public sau privat; apoi, în mod mai special, ca ramuri ale dreptului public: drept constituțional, administrativ, penal, procesual, financiar, internațional, ecleziastic; ca ramuri ale dreptului privat: dreptul civil și comercial”³⁰⁷. Astfel, în opinia lui G. del Vecchio, diferența majoră între știința și filosofia dreptului se referă la modul în care una și cealaltă consideră dreptul: prima – în natura lui particulară, a doua – în esența lui universală.

Ideea interdependențelor, dar și a reperelor reevaluărilor este prezentă în retrospectiviile privind delimitarea ariilor disciplinare dintre ceea ce se încadrează într-o filosofie a dreptului, în

³⁰³ POPA, N. *Op. cit.*, p.10-11.

³⁰⁴ DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*

³⁰⁵ MANOLESCU M. *Știința dreptului și artele juridice*. București: Continent XXI, 1993. 112 p. ISBN 973-95459-0-4.

³⁰⁶ DĂNIȘOR, D.C., DOGARU, I., DĂNIȘOR, Gh. *Teoria generală a dreptului*. București: C.H. Beck, 2008. 576 p. ISBN 978-973-115-303-2. p.27.

³⁰⁷ DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*, p. 28.

doctrina juridică, în enciclopedia dreptului, în teoria generală a dreptului și chiar într-o metodologie a dreptului. Pentru o mai mare claritate, vom recurge la delimitări și unele sinteze asupra relațiilor dintre aceste domenii, care, periodic, și-au disputat întâietatea, și-au contestat reciproc relevanța, au promovat scepticismul în relație cu utilitatea și importanța celorlalte, un gen de rivalitate, dar care nu a fost una nocivă, ci, mai degrabă, productivă. În contextul problematic profilat până la moment, considerăm oportune clarificările și explicațiile privind argumentarea alegerii de a utiliza conceptul de *știința juridică*, astfel încât să stabilim forma și conținutul acestuia.

Referindu-se la delimitarea dintre ariile conceptelor menționate, profesorul Gh. Avornic³⁰⁸ opinează că abordarea teoretică generală a dreptului, spre deosebire de celelalte, este de o dată mai recentă, însă preocupări științifice pentru problematica acestui domeniu sunt identificate din cele mai vechi timpuri, perindându-se de-a lungul istoriei spirituale a umanității și având caracter preponderent filosofic. Secolul al XIX-lea a fost de bun augur pentru constituirea „filosofiei dreptului ca ramură distinctă a filosofiei și ca disciplină destinată studiului teoretico-filosofic al dreptului”³⁰⁹. Filosofia dreptului, de altfel, ca și filosofia generală, determină principii de gândire și de acțiune și justifică idealuri de urmat, operează în domeniul valorilor. Pornind de la cea mai simplă formulă explicativă a dreptului și revenind la opera unor personalități marcante (Kant, Hegel, Kelsen, N. Bobbio, M. Villey, J.L.Bergel, M. Djuvara, E. Sperantia ș.m.a.), vom avea o abordare convergentă a ariei disciplinare a filosofiei dreptului cu cea a teoriei dreptului. M. Djuvara³¹⁰, în a sa *Teoria generală a dreptului*, face referință la faptul că nu există domenii de activitate, știință, care să nu se lege cu știința universală, pentru că, în opinia acestuia, tezele filosofiei dreptului servesc în calitate de fundament pentru explicarea și aplicarea dreptului. Iar E. Sperantia³¹¹ pune în valoare sarcina prioritară a filosofiei dreptului, care este să stabilească fundamentul finalității și al justificării morale a principiilor unei bune legislațiuni.

În opinia profesorului Gh. Avornic³¹², termenii *filosofia dreptului* și *enciclopedia dreptului* se referă la unul și același cadru problematic, este doar o diferență de terminologie folosită în diferite contexte, în unele țări fiind utilizat termenul *filosofia dreptului*, în altele – *enciclopedia dreptului*. Conform DEX³¹³, prin *enciclopedie* înțelegem: 1. ansamblu de cunoștințe

³⁰⁸ AVORNIC, Gh. *Op. cit.*

³⁰⁹ *Ibidem*, p.16-17.

³¹⁰ DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului: enciclopedia juridică; Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*. București: All, 1995. 608 p.

³¹¹ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Op. cit.*, pp. 176-185.

³¹² AVORNIC, Gh. *Op. cit.*, p.16-17.

³¹³ *Dicționarul Explicativ al limbii române*. [on-line citat:19.12.2018]. Disponibil: <https://dexonline.ro/>.

multilaterale organizate metodic; 2. cunoștințe amănunțite dintr-un singur domeniu sau din toate domeniile, sistematizate alfabetic ori pe probleme sau ramuri de știință; 3. totalitatea cunoștințelor omenești întrunite în aceeași operă; 4. totalitatea unei singure științe: cum ar fi enciclopedia dreptului. În același timp, începe să se contureze un domeniu separat, „cu caracter mixt juridico-filosofic, în care ponderea teoretico-juridică sau filosofică variază de la un autor la altul”³¹⁴. Astfel, teoria generală a dreptului, formulă pentru care optează mai mulți cercetători, printre care și autorul lucrării *Teoria generală a dreptului*, este argumentată: „După părerea noastră, mai reușit ar fi ca această disciplină didactică să se numească Teoria generală a statului și dreptului, deoarece un viitor jurist trebuie să posede cunoștințe atât din domeniul dreptului, cât și al statului, iar această disciplină – să formeze fundamentul studiilor pentru toate științele juridice, inclusiv cele statale”³¹⁵.

În lucrarea *Istoria doctrinelor politice și de drept* se realizează, dintr-o perspectivă didacticistă (dat fiind că lucrarea este una de sinteză, dedicată activității didactice), o explicitare și delimitare dintre termenii cu care se operează în contextul unei abordări retrospective. Astfel, se arată că „teoria reprezintă forma sistematizată a cunoștințelor cu privire la realitate (naturală și/sau socială), prin intermediul căreia se prezintă informațiile esențiale cu privire la domeniul care este supus descrierii și explicației”, iar doctrina – „sistemul cunoștințelor teoretice, susținut de un cercetător, școală, confesiune, partid politic, stat etc., cu privire la un oarecare domeniu al realității”³¹⁶. Așadar, în opinia autorilor lucrării citate, diferența dintre *doctrină* și *teorie* este determinată de gradul de generalizare al cunoștințelor și prezența elementului subiectiv-ideologic. În DEX³¹⁷ se precizează că *doctrina* reprezintă fie totalitatea principiilor unui sistem (politic, științific, religios etc.); fie ansamblul principiilor dintr-o ramură a cunoașterii.

Mai mulți autori împărtășesc viziunea care optează mai degrabă pentru doctrina juridică decât pentru filosofia dreptului, considerând că însuși termenul de *doctrină* ne orientează spre mai multe înțelesuri: teorie, opinie, dogmă, învățătură. Dicționarul enciclopedic român³¹⁸ ne informează că *doctrina* se referă la totalitatea principiilor, tezelor fundamentale ale unui sistem politic sau religios, exprimând ideologia clasei ce-i revine. Dicționarul Larousse ne orientează spre înțelegerea *doctrinei* ca: 1. Un ansamblu de credințe, opinii sau principii religioase, ale unei școli literare, artistice, filosofice, ale unui sistem politic, economic etc.; 2. Ansamblul lucrărilor care au ca obiectiv să expună sau să interpreteze dreptul. O primă întrebare, referitoare la

³¹⁴ CETERCHI I., CRAIOVAN, I. *Introducere în teoria dreptului*. București: ALL, 1993. 128 p. ISBN 9739156193. p.9-10.

³¹⁵ AVORNIC, Gh. *Op. cit.*, p.18.

³¹⁶ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Op. cit.*, p.6-7.

³¹⁷ *Dicționarul Explicativ al limbii române*. [on-line citat:19.12.2018]. Disponibil: <https://dexonline.ro/>.

³¹⁸ *Dicționar Enciclopedic român*. Vol. II. București: Editura Enciclopedică, 1993. 531 p.

utilizarea termenului *doctrină* este dacă acesta aparține sau nu științei juridice. Răspunsul este oferit de Gh. Mihai și R. Motica, care opinează: „Dreptul – fenomen social, ansamblul normelor de conduită ca drept obiectiv, ansamblul normelor juridice dintr-o ramură de drept, dintr-o instituție, dintr-un act normativ etc. – face obiectul analizelor opinabile care constituie doctrina juridică”³¹⁹.

Operând delimitări conceptuale privind semnificațiile termenilor *doctrină juridică/știință juridică/cunoaștere*, aderăm la opinia lui V. Bădescu, care argumentează că modul în care sunt folosiți acești termeni controlează decisiv modul în care sunt înțelese cunoașterea juridică, natura și potențialul acesteia, cu implicații majore asupra practicii juridice și sociale. „Prin prescripțiile sale generale, doctrina juridică a relevat standarde de raționalitate, a dezvoltat implicit o teorie a argumentării, faptul că cercetarea dreptului implică o anumită poziție filosofică, deschizându-se tot mai mult spre orizontul cunoașterii științifice în drept”³²⁰.

La întrebarea în ce constă influența doctrinei juridice asupra dreptului și practicii juridice, răspunsul îl găsim formulat de către profesorul S. Popescu³²¹, care va identifica mai multe beneficii ale doctrinei asupra dreptului: asigurarea preciziei, coerenței și unei structuri transparente, promovarea justiției și moralității, înnoirea interpretării vechiului drept, promovarea încrederii în drept, promovarea globalizării dreptului și a stabilității, într-o lume dominată de dinamici, într-un final, ea, doctrina, este chemată să răspundă problemelor vieții juridice.

Vom încheia această interrelaționare dintre termenii cu care se operează, nu fără a face referință la opiniile câtorva autori, opinii cărora li se poate atribui rolul de generalizări, dar și de deschideri ale unor noi orizonturi problematice, având ca referențial realitatea în care sunt chemate a fi implicate. În viziunea lui Kelsen³²², teoria dreptului și filosofia dreptului sunt două ramuri ale cunoașterii științifice mai mult complementare decât concurente. Or, „ca orice știință care începe în relativ, științele juridice sunt construite pe fundamente care nu sunt explicitate de către ele, căci, dacă știința ar fundamenta fundamentele, ea ar trebui să fundamenteze fundamentele fundamentelor ș.a.m.d. (...), principiile științelor juridice sunt, de fapt, presupuziții, asumptii pe care se întemeiază știința, fără a fi ele însele întemeiate în interiorul științei”³²³ În același timp, remarcabila observație a profesorului I. Craiovan indică direcții clare în care trebuie

³¹⁹ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*, p.117.

³²⁰ BĂDESCU, V.-S. *Op. cit.*

³²¹ POPESCU, S. Considerații generale privind doctrina juridică. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp.190-200. [citat 15.09.2016]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>

³²² KELSEN, H. *Op. cit.*

³²³ GEORGESCU, Șt. *Op. cit.*, p.6.

să fie orientată știința dreptului. „Departate de a fi o simplă aplicație deductivă a filosofiei pe teren juridic sau o „înălțare speculativă” a dreptului la orizontul filosofiei, aceasta – filosofia dreptului – implică relații complexe între filosofie și drept, directe și mediate, zone de confluență, interferență, dar și de conflict, elemente generale și fizionomii specifice, întrebări filosofice imperative, adresate filosofiei de pe teren juridic, geneză, reușite, eșecuri și orizonturi proprii”³²⁴.

În consecință, din dezbateră de până la moment, delimităm cu claritate o dimensiune instructiv-didactică a teoriei generale a dreptului, dar și una epistemică, care stabilește standardele de științificitate, precum și una metodologică, dezvăluită de modele explicative utilizate pentru arii distincte ale realității juridice, și, probabil, mai mult decât atât, se întrezărește și își face loc una de natură valorizatoare.

Dacă în primul caz, cel didactic, obiectivele sunt unele ce se orientează prioritar pe realizarea funcției de cunoaștere și înțelegere, pentru că „teoria generală a statului și dreptului reprezintă o disciplină premergătoare, introductivă în studierea problemelor fundamentale ale statului și dreptului, de către studenți”³²⁵, atunci în cel de-al doilea caz, epistemic, obiectivele sunt mult mai complexe, fiindcă trebuie să înglobeze standardele epistemologiei contemporane, considerent ce impune a se opera cu teorii, concepte, metode, principii etc. În cel de-al treilea caz, facem trimitere la natura umană a dreptului, dar și la aspirația de echilibru spiritual, de care are nevoie omul, fiind perceput dintr-o perspectivă a lui *homo juridicus*.

Nu pentru a fi interpretat că sunt neglijate, dar, mai degrabă, în numele exhaustivității, concretizăm că în cadrul acestui demers, în acest conținut, vom oferi prioritate dimensiunii epistemice a dreptului, care presupune o formă metodică de cunoaștere, este un ansamblu sistematic de ipoteze și teorii cu privire la o anumită realitate, conjugând imaginea integră a domeniului la care se raportează etc. De ce? Pentru a răspunde la câteva întrebări: Care sunt particularitățile științei juridice în contemporaneitate? Face ea, oare, față dinamicii sociale? Reflectă, oare, problematica interferențelor? etc. Dar și pentru că „atitudinea științei dreptului în contemporaneitate față de alte științe, față de filosofie, inclusiv la nivel metodologic, nu mai poate fi aceea de ignorare, nici măcar de conexiune sau interacțiune, ci de penetrare și integrare (...). Investigația științifică în drept se configurează și ea, integrând în dimensiunile sale reflecția filosofică (...), spiritul științific contemporan, socialitatea timpului nostru”³²⁶. Precum și pentru că „diferența de esență dintre adevărul științific și cel filosofic, deopotrivă trebuitoare spiritului uman, împreună cu celelalte determinări ale sale sub aspect etic, politic, estetic etc., nu constituie

³²⁴ CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7. p.41.

³²⁵ ENEA, V. *Op. cit.*, p.3.

³²⁶ CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro Universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8. p.11.

un factor de excludere reciprocă; ea actualizează permanent complementaritatea lor, fără de care nu e posibilă integralitatea cunoașterii, în ultimă instanță, a însuși spiritului omenesc”³²⁷.

Teoria generală a dreptului, aflându-se la limita dintre abordarea generalizantă a filosofiei și cea particular-pragmatică a științelor ramurale, pentru a da dovadă de *maturitate intelectuală*, include în egală măsură idee, esență, conținut și formă, metode și principii. „Ca fenomen social aparte și ca formă specifică de activitate umană, știința nu poate fi privită doar ca un sistem de idei, reprezentări, teorii (imagine statică), ci și ca un sistem care se dezvoltă, produce continuu cunoștiințe, ca valori spirituale (imagine dinamică)”³²⁸. În tendința sa spre globalitate, știința dreptului, prin intermediul teoriei generale a dreptului, oferă concepte, categorii, principii, instrumente, prin care apropie teoria de practică.

Dacă încercăm interpretarea interdependenței dintre general și particular, adică teorie și teoria dreptului, vom sesiza o relație generică, ce se regăsește în formula unei relații specifice de la general spre particular, în știința dreptului. Particularitățile acestei interconexiuni, prin extensiune, pot fi identificate în relațiile dintre teoria dreptului și științele juridice particulare. Pentru o mai mare exactitate, vom recurge la explicațiile privind ceea ce indică literatura din domeniul *Teoriei și metodologiei științelor* cu referire la înțelesurile noțiunii *teorie*, pentru ca, ulterior, să urmărim modalitatea în care acestea sunt prezente în formula *teoria dreptului*. Pentru început, vom preciza că contemporanietatea a „accentuat rolul crucial al teoriilor, înlăturând treptat concepția că experiența poate fi neutră (...). Se pare că totul este dirijat de teorie”, opinează R. Trigg³²⁹. Prin *teorie* (< grec. *theoria*) se înțelege „acțiunea de a observa și reprezintă cunoașterea speculativă, independentă de explicații, dar și de ansamblul de teoreme și legi organizate sistemic, dar supusă unei verificări experimentale. Teoria științifică este un ansamblu organizat și coerent de idei privind un domeniu particular de cunoștiințe, care integrează un mare număr de fapte și de legi în jurul câtorva principii fundamentale”³³⁰. În același timp, „nu mai avem o orientare necesară spre locul unde căutăm justificarea teoriilor și nici dacă există o teorie generală asupra lumii externe ca o orientare pentru practica științei, pentru susținerea unor teorii particulare. Doar folosirea unei multitudini de forme de credință pe care ni le imaginăm constituie cunoașterea (...). Filosofia fundamentează știința, pe când istoria arată cum s-a născut ea în mod real”³³¹. Teoria determină observațiile, în loc ca observațiile să determine teoria. Adică

³²⁷ HUMA, I. *Cunoaștere și interpretare în drept*. București: Academia Română, 2005. 134 p. ISBN 973-27-1197-3. p.11.

³²⁸ POPA, N. *Op. cit.*, p.1.

³²⁹ TRIGG, R. *Op. cit.*, p.23.

³³⁰ PISOSCHI, A., ARDELEAN, A. *Introducere în metodologia cercetării științifice*. Arad: „Vasile Goldiș” University Press, 2005. 198 p. ISBN 973-664-113-9. p.15.

³³¹ TRIGG, R. *Op. cit.*, p.25.

formula teoretică a explicației asupra statului de drept, asupra principiilor statului democratic ne determină să urmărim, să observăm ceea ce se întâmplă la nivel de practică social-statală concretă. Și în momentul în care generalizările noastre asupra realității sociale care ar trebui să fie în concordanță cu observațiile, dar în realitate s-ar putea baza pe o altă teorie, rezultă că teoria ne ajută sau chiar ne indică ceea ce nu am observat anterior. Astfel, „schimbarea teoriilor științifice schimbă concepțiile noastre despre realitate”³³².

F. King ne orientează, în explicațiile sale, asupra dimensiunii instrumentale a teoriei, care facilitează determinarea modului „în care ne construim o lume inteligibilă din întâmplări individuale – cum anume ne formulăm variabilele care ne organizează observațiile separate în modele ce pot fi înțelese, cum împletim aceste variabile în rețele de relații empirice, cum îmbinăm aceste relații astfel încât să creăm acea perspectivă amplă care este esențială pentru înțelegerea generală”³³³. În același timp, C. Enăchescu reiterează relevanța teoriilor pentru activitatea intelectuală. Conform opiniei acestuia, „teoriile sunt indispensabile oricărei gândiri științifice (...), sunt construcții intelectuale prin care un anumit număr de legi sunt legate de un principiu din care ele pot fi deduse în mod riguros: teoria este astfel considerată ca fiind intermediară între ipoteze și sistem. (...) Orice teorie științifică duce în final la construirea unui sistem de cunoaștere, reprezentând un domeniu științific anumit. El rezultă din „sistematizarea coerentă” a datelor rezultate din cercetarea științifică”³³⁴. Ba mai mult ca atât, C. Enăchescu scoate în evidență caracteristicile teoriei, menționând că acestea trebuie să fie fecunde, clare, inteligibile și „deschise oricărei înțelegeri, pentru ca din ele să se poată dezvolta în continuare cunoștințe noi, care să constituie un sistem coerent menit să exprime natura și conținutul unei discipline științifice (...), să poată fi transmisă și receptată în plan didactic”³³⁵.

În lucrarea *Introducere în metodologia cercetării științifice*³³⁶, sunt analizați și explicați termenii *teorie* și *lege științifică*, prin raportare la origini. Astfel, se menționează că o *lege științifică* nu se reduce la un enunț general, verificabil prin observații sau experimente, deoarece ea trebuie să îndeplinească și mai multe condiții: a) să exprime un raport universal; b) să posede un înalt grad de generalitate; c) să stabilească relații între fenomene măsurate; d) să nu ignore conceptele calitative. Cu privire la termenul *teorie*, aceiași autori, făcând referință la *Le Petit Larousse*, menționează că „*teorie* provine din cuvântul grecesc *theoria* „acțiunea de a observa” și reprezintă cunoașterea speculativă, independentă de explicații, dar și de ansamblul de teoreme

³³² *Ibidem*, p.26.

³³³ KING, R.F. *Op. cit.*, p.18.

³³⁴ ENĂCHESCU, C. *Op. cit.*, p.286-287.

³³⁵ *Ibidem.*, p. 287.

³³⁶ PISOSCHI, A., ARDELEAN, A. *Op. cit.*, p.15.

și legi organizate sistemic, însă supusă unei verificări experimentale. În consecință, prin *teorie științifică* se înțelege „un ansamblu organizat și coerent de idei privind un domeniu particular de cunoștințe, care integrează un mare număr de fapte și de legi în jurul câtorva principii fundamentale”³³⁷. Cunoștințele noastre teoretice sunt folosite pentru a explica procesele din societate, pentru a soluționa probleme cotidiene, pentru a formula în baza faptelor reguli, pentru a generaliza etc., pentru că teoria „determină modul în care ne construim o lume inteligibilă din întâmplări individuale”³³⁸. Și, în măsura în care căutăm să realizăm anumite reforme în societate pe baza înțelegerii noastre teoretice, inevitabil trebuie să revenim la științele sociale, care trebuie să constituie un domeniu de studiu esențial. Din această foarte succintă prezentare a ceea ce se conține în semnificația termenului *teorie*, revenind pe terenul teoriei dreptului, vom încerca să urmărim modalitatea în care acesta se regăsește în acest caz particular științific, dar și a modului în care acesta devine util științelor juridice particulare. Nu putem să nu fim de acord, la acest capitol, cu opinia lui A. Supiot, care reușește o paralelă extraordinar de relevantă în descrierea unei interrelaționări de importanță majoră pentru înțelegerea semnificației regândirii științei dreptului. Astfel, referindu-se la relevanța dreptului în prezent, acesta indică: „Așa cum libertatea cuvântului și posibilitatea de a comunica nu ar fi posibilă fără dogmaticitatea limbii, tot așa oamenii nu ar putea să trăiască liber și în bună înțelegere fără dogmaticitatea Dreptului”³³⁹. Dar mai mult ca atât, A. Supiot descrie și direcția în care trebuie orientată cercetarea în drept, care reprezintă, prin conținutul său, abordarea convergentă, interdisciplinară și interrelaționară, reflectând una dintre tendințele majore ale epistemologiei contemporane, cea a interdependențelor și a unității lumii. „Studiul dreptului are nevoie de savanți și de erudiți capabili să înțeleagă mizele morale, economice și sociale care dau sens tehnicii juridice...”³⁴⁰.

Chiar dacă nu este de o absolută noutate, această modalitate de abordare a interdependențelor pe terenul dreptului a fost foarte puțin exploatată. Pornind în direcția valorificării interdependențelor, în vederea confirmării relevanței abordărilor de tip interdisciplinar, vom urmări modalitatea în care acestea sunt reflectate de diverși autori, unii dintre ei punând în valoare rezultatul interdependențelor, alții – mecanismul de realizare, alții – avantajele etc. În acest context, M. Dogan, R. Pahre fac referință la existența în științele sociale a unor teorii care, în timp, nu doar și-au dovedit caracterul interdisciplinar, dar au continuat să fie valorificate în cele mai diverse domenii ale socialului și umanului. În particular, aceștia invocă teorii precum: teoria contractului social, teoria separațiilor puterilor în stat. „Două subdiscipline

³³⁷ Ibidem., p.15.

³³⁸ KING, R.F. *Op. cit.*, p.18.

³³⁹ SUPIOT, A. *Op. cit.*, p.21.

³⁴⁰ *Ibidem*, p.28.

pot, fiecare, sugera teorii prin care se încearcă explicarea unui fenomen dat, sau prin care se explică efectiv aspecte ale acestui fenomen (...). Anumite teorii au o arie de aplicabilitate uimitor de vastă și au fost împrumutate în numeroase alte sectoare”³⁴¹

În contextul științelor juridice, teoriei generale a dreptului îi este proprie „atât perspectiva filosofică a cercetării fenomenului juridic, cât și studiul cauzelor concrete, a formelor de manifestare a realității juridice”³⁴², dar, chiar dacă aceste două domenii sunt apropiate prin faptul că ne oferă o concepție generală despre drept, totuși, în opinia lui N. Popa, ele nu trebuie confundate, fiecare dintre acestea având propriul standard disciplinar și un statut epistemic specific. Ne întrebăm: dacă ar fi excluse toate elementele considerate exterioare dreptului, ce ar rămâne? Și ar fi, atunci, dreptul autosuficient, fără esența sa universală sau/și particulară? „Diferența între știința și filosofia dreptului constă anume în modul în care una și cealaltă consideră dreptul: prima – în natura lui particulară, a doua – în esența lui universală. Este clar că nici o știință juridică specială nu poate să ne spună *SIC ET SIMPLICITER* ce este dreptul în universal, ci poate numai să ne spună ce este dreptul în particular”³⁴³. Referindu-se la problematica și relevanța interdependențelor, I. Huma remarcă: „Relația generică știință – filosofie își regăsește exigențele ca mod de punere a problemei și în planul, specific, al raportului filosofiei dreptului cu teoria generală a dreptului, al cărei statut (...) antrenează preocupante implicații filosofice, cu întrebări mereu actuale și cu răspunsuri controversate”³⁴⁴.

De ce atunci s-a insistat atât de mult pe stabilirea granițelor, liniilor de demarcație între filosofie și drept? În particular, poate fi făcută, în acest context, o referință și la teoria pură a dreptului (Kelsen), care promova excluderea impurităților din drept, totuși purificarea dreptului de tot ceea ce este exterior ar putea duce la extreme. Pozitivismul juridic, în acest sens, nu a putut, probabil, să prevadă devalorizarea dreptului din punct de vedere teoretic, dar și aplicativ, prin contradicții majore dintre teorie și practică, uneori apreciat la nivel de societate ca decizii sau comportamente amorale și chiar ilegale, determinând creșterea nihilismului juridic. Din perspectivă scientistă, orice problemă normativă ține de domeniul faptelor și dreptul trebuie doar să accelereze viitorul normativității revelate de știință. Este o extremitate, ce trebuie evitată. Raportat la această stare de lucruri, filosofia oferă esență umană științei dreptului, cel puțin prin unul dintre principiile dreptului, cel al umanismului, dar, în același timp, datorită valorilor pe care s-a construit (dreptate, libertate, echitate, justiție etc.), dreptul are esență filosofică. În acest

³⁴¹ DOGAN, M., PAHRE, R. *Op. cit.*, p. 155-156.

³⁴² POPA, N. *Op. cit.*, p.7.

³⁴³ POHOAȚĂ, G. *Op.cit.*, p.7.

³⁴⁴ HUMA, I. *Op. cit.*, p.11.

caz, care este direcția în care trebuie valorificat dreptul – cea a delimitărilor sau cea a conexiunilor?

Revenind la relevanța colaborării reciproc avantajoase dintre drept și filosofie, vom observa că este una cu o istorie îndelungată. Această cooperare este prezentă chiar și în spațiul românesc. Odată cu înființarea Academiei Mihăilene din Iași, a fost deschisă Facultatea de filosofie și drept, unde se predă cursul de Drept natural în învățământul național din Moldova, colaborare despre care cercetătorul D. Grama menționează în *Tendințele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*³⁴⁵, remarcând prelegerile lui S. Bărnăuțiu, doctor în drept, titular la catedra de drept natural de la Facultatea de filosofie și juridică, care erau apreciate de studenți, precum și referințele făcute la opera lui M. Djuvara. Cu atât mai mult regăsim această conexiune, urmărind retrospectiv istoria gândirii filosofice din antichitate până în prezent, dar și opțiunea filosofiei clasice germane de a fundamenta o filosofie a dreptului, care deschide drumul unor studii de referință în drept, ce nu doar determină statutul epistemic al dreptului în tabloul general al științei, dar identifică și interferențe, suprapuneri și arii disciplinare specifice.

În acest sens, referințele lui N. Popa privind locul pe care îl ocupă dreptul în tabloul general al științelor indică poziția distinctă a acestuia datorată specificității obiectului de cercetare (realității juridice), precum și relativei sale autonomii metodologice. Același autor remarcă interdependențele dintre arii distincte ale cunoașterii umane: „Știința dreptului nu se oprește la studiul normei juridice, al jurisprudenței, al contractului etc., ea supune unui amplu proces explicativ contextul social-cultural în care apar și își duc viața normele și instituțiile juridice, colaborând în acest proces cu toate științele sociale – economie politică, istorie, sociologie, demografie, statistică etc.”³⁴⁶. Datorită acestor interconexiuni, în baza unei abordări inter și pluridisciplinare, cunoașterea fenomenului juridic poate fi amplificată serios prin sesizarea unor aspecte ce scapă în mod fatal în cadrul studiului realizat doar în interiorul științei dreptului. Importanța interconexiunilor disciplinare este pusă în evidență și de I. Craiovan, după care „dreptul – produs al lui *homo juridicus*, elaborat și aplicat prin acțiunea agenților sociali, a interacțiunilor și mecanismelor sociale, configurând relațiile sociale, în absența cărora ar fi lipsit de semnificație, element de prim rang al controlului social, expresie normativă specifică socialului - este el însuși socialitate. (...) Ce am putea înțelege, de pildă, prin complexa instituție a răspunderii juridice fără apelul la ideea de responsabilitate socială și la concepția asupra societății și omului?”³⁴⁷. Această opinie este valorificată pe larg de autorii mai multor lucrări din

³⁴⁵ GRAMA, D. *Op. cit.*, p.198.

³⁴⁶ POPA, N. *Op. cit.*, pp. 3-4.

³⁴⁷ CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7. p.76.

domeniul teoriei dreptului. Spre exemplu, doctorul habilitat D. Baltag³⁴⁸, în context național, este cunoscut prin cercetările sale din domeniul răspunderii juridice, dar chiar raportat la un domeniu particular ca acesta, oricum o abordare pertinentă a problematicii răspunderii juridice nu poate fi tratată altfel decât prin prisma unor interdependențe dintre procesele sociale, dinamica dreptului și acțiunea umană aflându-se la limita dintre libertate și responsabilitate.

Totodată, dacă cineva ar mai putea insista asupra întrebării: ***De ce teoria generală a dreptului?*** Atunci răspunsul ar putea fi unul extrem de simplu, avându-și sursa în caracterul dinamic al realității sociale, în faptul că lumea în care trăim se află în proces de schimbare și tranziție, ceea ce afirmă și T. Kuhn, citat de R.Trigg: „Se acceptă în general că schimbarea teoriilor științifice schimbă concepțiile noastre despre realitate, dar nu putem să nu ne întrebăm dacă schimbarea are loc în sensul în care se schimbă într-adevăr realitatea și dacă putem vorbi despre o realitate independentă de concepțiile noastre”³⁴⁹. Probabil, din acest context putem decela una dintre întrebările esențiale asupra căreia trebuie să revenim de fiecare dată în momentul în care regândim știința dreptului: relația dintre realitatea juridică și activitatea juridică, relația dintre realitatea socială și reglementarea juridică, relația dintre realitate și teoria juridică etc. Or, interdependențele se dovedesc a fi relevante: interdependențe între arii de gândire, între teorii, metode etc. Mai mult ca atât: interdependențele determină sinteze de natură disciplinară, interdisciplinară, multidisciplinară, generalizări și problematizări asupra ariilor realităților sociale, deschideri pentru viitor. De asemenea, prin construirea unor sinteze dintre domeniile cunoașterii științifice, ceea ce este oferit de interdisciplinaritate devine aplicabil la depășirea crizei științei juridice, despre care se pronunță tot mai mulți autori. Incontestabil, nu poate exista o știință universală, în schimb o teorie a științei este absolut necesară în toate domeniile, implicat și în drept.

În analiza științifică a dreptului, aspectele tehnice rămân a fi absolut necesare, dar nu și suficiente, or, așa cum indică S. Popescu³⁵⁰, până la urmă, un fapt de cultură juridică este decisiv pentru soluția practică ce concepe societatea ca fiind organizată pe bază ierarhică, în așa fel încât există o puternică identitate de atitudini, moravuri și de comportamente între membrii aceluiași grup. Grupul, societatea, statul reprezintă elementele centrale, la care se raportează totul. Ele furnizează individului securitate, sănătate publică, protecție socială.

În opinia noastră, cercetarea științifică în drept, datorită particularităților sale, se încadrează în cercetarea de tip acțiune, caracterizată de trei elemente-cheie: *caracter*

³⁴⁸ BALTAG, D. Teoria răspunderii și responsabilității juridice. Chișinău: ULIM, 2007, 436 p. ISBN 978-9975-920-49-0.

³⁴⁹ TRIGG, R. *Op. cit.*, p.26.

³⁵⁰ POPESCU, S. *Op. cit.*

participativ; caracter democratic, cercetare cu schimbare. În cazul nostru, anume aceasta este direcția în care încercăm să ne încadrăm. Având ca bază setul de obiective asociate cercetătorului, cercetarea-acțiune, spre deosebire de celelalte tipuri (cercetări descriptive; cercetări experimentale; cercetare teoretică), urmărește două scopuri: obținerea de noi cunoștințe și schimbarea realității prin acțiune. Numită și operațională, interactivă, participativă, implicată, cercetarea-acțiune este caracterizată de o problematică ce își are originea în centrul comunității sau al mediului de lucru; ea are un scop ce urmărește să amelioreze fundamental viața persoanelor supuse unei transformări structurale; presupune implicarea activă a persoanelor din comunitate sau din mediul profesional de activitate în controlul de ansamblu al procesului de cercetare; cercetarea participativă vizează declanșarea acțiunii menite să determine conștientizarea de către persoane a sentimentului propriilor capacități etc.³⁵¹. Referindu-se la acest tip de cercetare, S. Chelcea³⁵² explică prin ce aceasta se diferențiază de alte tipuri și indică prezența unei finalități de natură practică: este participativă prin colaborarea cercetătorului cu populația studiată; este emancipatoare; este interpretativă, deoarece acordă importanță diferitor puncte de vedere, are o orientare critică, vizând schimbarea situației.

În rezultat, ținând cont de caracterul și particularitățile cercetării și cunoașterii științifice în drept, într-un caz, și având reliefat conceptele de interrelaționare și sinteză, în altul, se face necesară evidențierea și conturarea metodologiei de tip interdisciplinar, orientată prioritar pe cele trei dimensiuni: *epistemic, pragmatic și instituțional-educativ*. Conceptul de sinteză, fiind profilat în cadrul cunoașterii juridice, explicitează și plasarea pe terenul dreptului a ideii de interdisciplinaritate (în special, dacă revenim și la un alt fapt, anume acel care atestă o dimensiune profund interdisciplinară a științelor sociale și umanitare de la origini, poate mai mult decât în alte domenii se manifestă acest fenomen în știința dreptului). Ce urmărește, de fapt, interdisciplinaritatea? „Explicarea limitelor care separă științele, a celor zone comune ale unor domenii științifice diferite între ele, dar învecinate. Mai mult însă, interdisciplinaritatea se înfățișează ca un mod de a gândi sintetic (...), interdisciplinaritatea este astfel modul de a gândi global cunoștințele științifice (...), în primul rând, pe cele direct înrudite. Dacă fiecare știință în parte are un domeniu specific, strict delimitat și propriu, interdisciplinaritatea este cea care vede de sus întregul câmp epistemic. Aceasta va duce la constituirea unei teorii general-universale a științei”³⁵³. În consecință, luând în considerare cele menționate conchidem că ***teoria generală a dreptului, datorită adoptării metodologiei interdisciplinare și valorificării acesteia, va reuși să-***

³⁵¹ PISOSCHI, A., ARDELEAN, A. *Op. cit.*

³⁵² CHELCEA, S. *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*. București: Editura Economică, 2004. 694 p. ISBN 973-590-945-6.

³⁵³ ENĂCHESCU, C. *Op. cit.*, p.153.

și reafirme și mențină statutul de teorie generală, dar și să-și reconfirme utilitatea teoretică și practică.

În acest sens, I. Craiovan (pentru care interdisciplinaritatea reprezintă un fapt intrinsec analizei dreptului) indică, într-un mod tranșant, necesitatea ieșirii din labirintul juridic, pornind de la constatarea că scrierile despre drept, care vizează analiza științifică a dreptului, cunosc o arie din ce în ce mai largă și în care se impun lucrările dedicate studiului științelor juridice sau fac exegeza dreptului pozitiv³⁵⁴. Adoptarea metodologiei interdisciplinare nu presupune o modificare a tiparelor clasice ale științelor particulare și nici a metodologiei acestora, ea vizează căutarea și descoperirea elementelor și principiilor comune, pentru a fi reformulate într-un limbaj nou, într-o nouă formă explicativă, acceptată de specialiștii din domeniu și folosită pentru a aprecia, interpreta, soluționa etc. probleme cotidiene, dar și a fi sursă teoretico-metodologică pentru științele ramurale, și nu numai. Teoria, în acest caz, devine un mod de gândire global, un spațiu epistemic în care se operează sinteza cunoștințelor, ajungându-se la o explicație superioară, la o înțelegere lărgită a realității.

Or, în acest sens, este elocventă opinia profesorului I. Craiovan, cu care în totalitate ne exprimăm acordul: „Identitatea, specificitatea și complexitatea fenomenului juridic nu pot fi explorate în planul cunoașterii, numai ca expresii particulare ale normativității sociale, care să impună în mod mecanic anumite rezultate ale cunoașterii socialului. Fără a exclude acest plan, trebuie reținută în același timp o mișcare proprie în cunoașterea juridică, mișcare care se dezvoltă „dinspre” juridicitate și care desigur interacționează și interferează cu celelalte zone ale cunoașterii sociale”³⁵⁵.

Una dintre problemele care au fost sesizate se referă la discrepanța, ruptura dintre teoria și practica juridică, la un moment creându-se senzația că acestea își dispută, fiecare în parte, întâietatea, prioritatea. Teoria este chemată să evalueze, să generalizeze realitățile existente în formule sistematizate, coerente și cu ținută științifică, argumentate și orientate spre perfectarea și eficientizarea practicii juridice prin apropierea de teorie (în sensul de abordare pertinentă științifică), dar și prin creșterea gradului de realizare a dreptului, de atingere a obiectivelor și scopurilor urmărite de un sistem organizat în baza principiilor statului de drept. Practica este cea care pornește de la situații concrete, de la tradiții de activitate profesională, transmise uneori cu sfințenie din generație în generație, că *practica bate gramatica*. Astfel, ajungem la situația existenței multiplelor cercetări pe diverse dimensiuni, dar nevalorificate, ale unor abordări

³⁵⁴ CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7.

³⁵⁵ CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8. p.68.

segmentate, trunchiate, precum și la deficiențe, impedimente, situații dificile la nivel de practică. Or, abordarea trunchiată, dintr-o singură perspectivă, este și ea o sursă de contradicție dintre teoria dreptului și funcționarea lui practică.

Impasul și încercarea de a identifica soluții pentru problemele frecvente cu care ne confruntăm la nivel de practică, precum și criza dreptului, sunt explicabile, dacă luăm în considerare dezvoltarea juridică a societății, în raport cu evenimentele și tendințele de bază din societate, fapt ce determină regândirea prestației sociale a dreptului și redimensionarea teoretică a acestuia. Urmărirea acestor obiective prin utilizarea metodelor vechi se dovedește adesea inefficientă, din cauza acțiunii a numeroși factori de natură subiectivă, dar și a legităților dezvoltării teoriei și practicii juridice. În prezent, dreptul este dominat de situații duale, sau de situații polare. Sinteza *drept obiectiv – drept subiectiv* este posibilă doar într-o societate în care este funcțional statul de drept, precum și sinteza unor paradigme științifice diferite într-un singur sistem de drept este posibilă doar în condițiile unei societăți ce întrunește caracteristici prevăzute de paradigme precum: securitatea personală, siguranța materială, libertatea, egalitatea ș.a. Dacă diferențierea făcută între dreptul subiectiv și cel obiectiv va duce la soluționarea contradicțiilor, atunci unitatea acestora va determina depășirea dualismelor.

Alte situații de dualitate înregistrăm în relația *drept public – drept privat*, care fie că se suprapun în spațiul public contemporan, acesta fiind în expansiune, fie că se ierarhizează, dată fiind extinderea maximală a dreptului public asupra dreptului privat ori viceversa și înregistrându-se supremația statului asupra individului (interesul statului fiind superior, cel al individului inferior), dar și prioritizarea drepturilor individului, ale persoanei în raport cu cele ale societății, statului. Spre exemplu, relația drept public – drept privat trebuie raportată la modul în care a fost operată delimitarea între ariile acestora. Astfel, dacă, în cazul dreptului public, se operează cu faptul că relațiile statului și ale instituțiilor sale cu cetățenii ori cu alți subiecți de drept se realizează datorită statutului imperativ sau dispozitiv, atunci, în cazul dreptului privat, relațiile juridice se construiesc în baza drepturilor și libertăților părților, stabilindu-se granițele imixtiunii statului în viața privată. Traectoria sau prioritatea pe care o are fiecare în particular este explicabilă cu ușurință, însă între aceste stări de dualitate și de contrariedade pot fi identificate soluții alternative, care vor configura echilibrul dintre stat și drept, dintre persoană, societate și stat, datorită instrumentelor teoretice, care urmează să se regăsească în teoria generală a dreptului, pentru aceasta fiind suficientă, dar și necesară cunoașterea esenței, structurii, formelor fenomenelor noi, în vederea aprecierii obiective, și inițierea unor politici legislative din perspectiva unui alt nivel de dezvoltare socială și de abordare/perspectivă teoretică. Astfel, reconstrucția dreptului poate fi realizată prin revizuirea arsenalului teoretico-metodologic din

perspectiva unității teoriei cu practica, logicului și istoricului, singularului și generalului, unității și diversității, localului și globalului.

Dilema teorie – practică este una prezentă pe mai multe dimensiuni, inclusiv în cea a instruirii/învățării și cercetării. Acest lucru iese în evidență și din cerințele înaintate pentru optimizarea, structurarea și organizarea conținuturilor curriculumului disciplinar, incluse în planurile de studiu. Standardele obligă pe titularii cursurilor să formuleze – pe cât este posibil de explicit – competențe, finalități, scopuri și obiective, pe care și le propun prin predarea unor materii ce ar trebui să contribuie la formarea profesională a studentului sau masterandului. Astfel, se solicită adesea ca balanța să fie mai degrabă în favoarea caracterului pragmatic al învățării și mai puțin în favoarea conținuturilor teoretice, datorită mecanismului de evaluare a performanțelor înregistrate de studenți³⁵⁶. Or, dacă într-una dintre materiile predate este mai multă „teoretizare” sau domeniul are un grad mai înalt de „abstractizare” etc., atunci ea, disciplina, cade imediat în dizgrația nu doar a auditorului (student, masterand), dar și a administrației. Și, în aceste condiții, încercăm să găsim echilibrul, pentru a putea evita discordia teorie-practică. Care ar fi șansa să înțelegem totuși că suportul teoretic este de importanță majoră, că lipsa unor cunoștințe fundamentate științific ne dezavantajează, dar și că conexiunea teorie-practică, la etapa învățării, este normal să fie de natură unidirecțională, pentru ca, ulterior, să ia caracterul bidirecțional. „Universitatea nici nu poate da o pregătire practică serioasă, nici nu e aceasta misiunea ei. O pregătire practică serioasă nu poate da decât organizația rațională (în sensul de organizare) a stagiului, iar Universitatea trebuie să rămâie în conformitate chiar cu numele ei (*Universitas*) numai un focar de cultură generală științifică, care să poată servi drept bază solidă pentru activitatea ulterioară a unui cetățean luminat și profesionalist conștiincios.”³⁵⁷ Din câte vă dați seama, subiectul pe care îl punem în discuție nu este unul de absolută noutate, dar este unul care, periodic, nu poate să nu incite: fie datorită deranjului provocat de unele tendințe *la modă*, fie de încercarea de a înțelege care ar trebui să fie unitatea de măsură și cum ar fi posibil un echilibru, ce ar fi nu doar favorabil cunoașterii și învățării conștiente, dar și eficient, aplicativ, util.

Într-un alt context, vorbind despre actualitatea operelor lui C. Stere³⁵⁸, făceam trimitere la lucrarea sa *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*, în care autorul, încercând elaborarea unei imagini de ansamblu a condițiilor în care s-a dezvoltat învățământul superior în

³⁵⁶ CIOBANU, R. Redimensiunarea învățământului socioumanistic în condițiile globalizării. În: *Tendințe și perspective în didactica modern*. București: Editura Didactica și Pedagogica, 2017, pp. 568-576. ISBN 978-606-31-0486-2.

³⁵⁷ STERE, C. *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografia H. Goldner, 1897. p. 11.

³⁵⁸ CIOBANU R. Învățământul juridic: de la Stere la noi. În: *Academos*. Nr. 2 (37), 2015, p.25-31. ISSN 1857-0461.

România, identifică cauzele ce au determinat o anumită stare a lucrurilor și a problemelor cu care se confruntă societatea. Cugetătorul menționează că învățământul universitar juridic s-a transformat în unul mai degrabă profesional, dat fiind faptul că s-a pus accentul pe satisfacerea necesităților imediate ale societății. Astfel, în prefața lucrării, autorul își exprimă opinia potrivit căreia „necesitatea de a satisface grabnic nevoile practice ale unui stat tânăr, de curând intrat în făgașul statelor occidentale; trebuința imediată în primari, judecători avocați și alți specialiști cu oarecare pregătire pentru activitatea și practica lor: explică și justifică pe deplin faptul că Universitățile noastre au avut până acum o direcție prea practică. Ele, sub presiunea împrejurărilor, fatal au luat mai mult înfățișarea unor școli speciale (...), un fel de școli profesionale superioare (...). Astfel, cursurile care au un interes general științific adesea lipsesc cu totul sau sunt foarte reduse”³⁵⁹. Oare să fie justificată această tendință, destul de vizibilă și în zilele noastre?

Ar părea banală încercarea de a intra în dezbateri legate de esența relației teorie-practică, din simplul motiv că orice domeniu ce are sau care pretinde un anumit statut științific este fundamentat pe practica vieții sociale și pe reflecții/raționamente asupra acesteia. În general, vom vedea că această relație este destul de complexă și indică anumite dificultăți în încercarea de a forma o imagine de ansamblu și pe cât ar fi posibil de exhaustivă. Pentru început, este nevoie de menționat domeniul de origine asupra căruia urmează să ne expunem, pentru ca, ulterior, să încercăm identificarea dimensiunilor de bază ale abordării.

Urmând logica conținutului, cel mai simplu exemplu, pentru noi, în acest caz, ar putea fi *Teoria generală a dreptului*, care, în formarea sa ca domeniu științific, se bazează pe practica socială, pe experiența practică a științelor de ramură asupra cărora, prin procedee logice și raționamente, se elaborează generalizări. În afara acestei treceri de la practică la gândirea asupra ei, nici un domeniu nu poate accede la propria sa înțelegere, el are nevoie și de intervenții exterioare. În același timp, relația teorie-practică rămâne a fi una ce prezintă un grad de dificultate sporit și din motivul că acest raport ne impune să gândim asupra funcționalității interne, adică asupra felului în care își îndeplinește funcțiile, pornind de la propriile sale principii.

Totodată, este problematică determinarea felului în care sistemul dreptului se constituie prin raportare la această relație, iar odată constituit, își dovedește eficiența într-un cadru social concret și în care este valorificat caracterul său aplicativ. Reperul de bază al discuțiilor ar trebui să-l constituie fundamentul teoretic al dreptului, pentru că adesea la acest capitol, poate uneori

³⁵⁹ STERE, C. *Op. cit.*, p. 11.

mai frecvent decât în alte domenii de formare profesională, se fac dezbateri asupra rolului major sau minor pe care l-ar putea avea una sau alta dintre materii în formarea specialistului de mâine. În cele mai frecvente cazuri disciplinele mai teoretizate, cum ar fi teoria dreptului, filosofia dreptului, istoria dreptului ș.a. riscă să fie neglijate, adjuocate, marginalizate. Astfel, valorificând dimensiunea aplicativă a dreptului, uneori se întâmplă să neglijăm o a doua latură, la fel de importantă, și anume caracterul rațional al realității juridice, despre care vorbește și M. Djuvara³⁶⁰.

Domeniul științelor juridice, la momentul actual, este unul foarte diferențiat. Pe lângă teoria și istoria statului și dreptului, există un șir de discipline juridice de ramură (dreptul administrativ, dreptul muncii, dreptul constituțional etc.), care în ultimii ani s-au înmulțit exponențial. Materiile juridice mai sunt însoțite și de un sistem întreg de științe auxiliare – științe din exteriorul sistemului juridic, ce participă la cunoașterea metodică a științelor juridice. Între sistemul științelor juridice și celelalte științe socioumane există interdependențe și interacțiuni cognitive firești, corespunzătoare domeniilor lor de referință și cercetare. Demersul cognitiv al științelor juridice, aflându-se în conexiune cu demersurile cognitive ale celorlalte științe ale socialului și umanului, determină valorificarea metodologiei interdisciplinare prin raportare la relația teorie-practică juridică. Cu referire la modul în care ar putea fi valorificat fundamentul teoretic al dreptului, unii autori³⁶¹ expun o concepție tridimensională, care ar cuprinde filosofia dreptului, dreptul dogmatic și sociologia dreptului. Între acestea, are loc permanent un schimb de concepte, și rezultatul acestui schimb este apariția științelor integratoare. Iar gânditorul român G. Del Vecchio³⁶² conturează câteva tendințe în definirea problematicii și esenței dreptului: *tendința justificativă*, conform căreia sistemul dreptului trebuie să fie înțeles și cunoscut prin izvoarele sale, izvoare care trebuie justificate; *tendința antropologică*, acea perspectivă care pune accentul pe înțelegerea și definirea dreptului în corelație cu condiția umană. G. Del Vecchio precizează că „în măsura în care filosofia are ca obiect dreptul, în aceeași măsură dreptul este studiat în esența sa universală”³⁶³; *tendința finalistă*, care este preocupată de fundamentele finalității legislației. Pe lângă acestea mai este nevoie să fie supuse reflecției sistematice idealurile, finalitățile și

³⁶⁰ DJUVARA, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. Iași: Editura Trei. 1997, 324 p. ISBN 973-98034-7-4. p.144.

³⁶¹ RIEGERT, R. *Empirical Research about Law: The German Picture with Comparisons and Observations*. [citată 11.08. 2018] Disponibil: <https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=psilr>; ERVASTI, K. *Sociology of Law as a Multidisciplinary Field of Research*. [citată 12.08. 2018] Disponibil: <https://scandinavianlaw.se/pdf/53-6.pdf>.

³⁶² DEL VECCHIO, G. *Op. cit.*, p.1.

³⁶³ *Ibidem*, p.1.

valorile, pe care și le-a stabilit și în funcție de care ea formează sistemul de drept, menționează E. Sperantia în *Introducere în filosofia dreptului*³⁶⁴.

În plus, însăși dezvoltarea societății, cu prezența diverselor relații: de muncă, creditare, contractuale etc., a determinat, pe de o parte, necesitatea stabilirii expresiei juridice teoretizate, iar pe de alta – necesitatea de reglementare a acestor relații. De aceea întrebarea fundamentală la care trebuie să răspundă teoria dreptului, care reflectă un fragment al realității și care generalizează realul, ca și filosofia, teoria politică, etica sau religia, este: „Care e scopul vieții?”, iar presuposițiile întrebării – Există viață? Există scop? Viața are scop? – nu revin teoriei generale a dreptului în această calitate, deoarece ea are spre examinare categoriile, principiile și legile proprii fundamentului dreptului, eventual, interdisciplinaritatea filosofiei dreptului reproblematicizează sensul justiției, finalitatea culturală a dreptului.

Teoria generală a dreptului cercetează structurile, funcțiile, mecanismele sistemului de drept, în care se întâlnesc aplicațiile conceptelor din varii domenii de activitate. Fără să se situeze în orizontul filosofiei, teoria generală a dreptului valorifică din plin o concepție filosofică sau alta – ontologie, gnoseologie, antropologie, axiologie, praxiologie. Teoria dreptului are un limbaj propriu, care exprimă în termeni definiți, fundamentali pentru celelalte științe juridice, ceea ce este general și necesar întregului normativ juridic. În această ordine de idei, putem afirma cu certitudine că o concepție generală asupra dreptului este determinată de necesitatea deschiderii și cunoașterii fenomenelor social-juridice, de necesitatea de a explicita care este baza și esența puterii normativ-reglatoare. În același timp, analiza naturii și funcționării dreptului presupune lărgirea sferei de cercetare la următoarele construcții: activitatea umană, normele și valorile sociale, statutul dreptului, relațiile sociale. Evident, poate fi vorba doar de o analiză complexă, integratoare a acestui sistem prin convergența mai multor domenii. Totodată, orice fundamentare teoretică se realizează în baza acumulării experienței empirice. Respectiv, între teorie și practică avem o relație bidirecțională. În cadrul dreptului, considerăm că acest lucru este unul foarte evident. Cele menționate sunt motive plauzibile pentru înțelegerea necesității unui alt mod de abordare a acestui domeniu. După cum menționează I. Humă³⁶⁵, este necesară o repunere în discuție a statutului cunoașterii juridice sistemice, mai ales că scopul procesului de cunoaștere este descoperirea însușirilor principale ale obiectelor, stabilirea cauzelor fenomenelor, aflarea legilor de dezvoltare a realității, care sunt necesare omului în activitatea sa de zi cu zi. Un alt aspect ce determină esența perspectivei sistemice asupra cunoașterii mai presupune și cunoașterea coraportului dintre material și ideal, între ceea ce este și ceea ce ar

³⁶⁴ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Op. cit.*

³⁶⁵ HUMA, I. *Op.cit.*

trebui să fie. În general, dreptul este domeniul ce pendulează între material și ideal. Ca expresie a relațiilor sociale, dreptul stipulează comportamente umane dezirabile. Spre exemplu, ideea de stat de drept are caracter ideal, este scopul de urmat, mecanismul prin care încercăm realizarea acestui scop are caracter material. „Ansamblul teoriilor și ipotezelor despre întregul organic, dar și despre elementele componente ale dreptului, privit ca sistem, vizează lumea dreptului (...), formată din componente ideologice, relaționale și instituționale, condiționate social-istoric.”³⁶⁶ Cunoașterea fenomenului juridic antrenează atât direcția filosofică, cât și cea științifică propriu-zisă. „Știința reprezintă forma riguroasă a cunoașterii și construiește un ansamblu sistematic și unitar de cunoștințe veridice despre realitatea obiectivă (naturală și socială) și realitatea subiectuală”³⁶⁷. În opinia lui I.Craiovan, cercetătorul fenomenului juridic care explorează „câmpul epistemologic contemporan”, cu intenția de a valorifica tezele fundamentale ale cunoașterii științifice într-un domeniu particular, întâlnește un peisaj extrem de divers³⁶⁸. La o extremitate se situează concepțiile după care epistemologia trebuie să rămână o încercare de explicare și justificare a pretențiilor de cunoaștere ale științei prin reconstrucția rațională a formelor ei de expresie și organizare. La extrema opusă pot fi identificate diferite propuneri de „naturalizare” sau chiar de eliminare a epistemologiei și înlocuirea acesteia cu alte „discipline succesoare”. Interesul față de o astfel de abordare a fost stimulat de încercările reușite de a uni metodologia filosofică cu domeniul dreptului, în consecință luând naștere metodologia juridică, despre care se menționează că „se referă la principiile cunoașterii științifice a fenomenului social al dreptului, la operațiile, procedeele, tehnicile acestei cunoașteri.”³⁶⁹. Astfel, statutul științific al dreptului, fiind exprimat printr-o dimensiune evaluativă și alta descriptivă a cunoașterii juridice sistematice, realizează o dublă deschidere: una – spre științele juridice particulare și cea de-a doua – spre domenii cu un înalt grad de generalitate, cum ar fi filosofia. Din cadrul științelor juridice primește informația empirică și o redă în categorii și principii operaționale pentru cunoașterea factual-positivă, iar de la filosofie preia concepte și reguli metodologice cu rol evaluativ și general-empiric, remarcă autorii lucrării *Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului*³⁷⁰.

Caracterul evaluat al cunoașterii din cadrul dreptului ține de esența științelor juridice. În încercarea de a dezvălui esența științelor juridice, majoritatea autorilor consideră că primul pas în realizarea acestui lucru este cunoașterea esenței și identității dreptului, fapt ce poate fi realizat

³⁶⁶ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*, p.23.

³⁶⁷ HUMA, I. *Op. cit.*, p.10.

³⁶⁸ CRAIOVAN, I. Metodologie juridică. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7. p.54.

³⁶⁹ MIHAI, Gh., MOTICA, R. Teoria generală a dreptului. București: Editura All Beck. 2001, 280 p. p.24.

³⁷⁰ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului*. București: C.H. Beck, 1997. 256 p. p-21-22.

prin concursul a trei moduri de abordare: general-filosofic, juridic și social. Raportată la această stare, de fapt, teoria dreptului obține statutul de metodologie a tuturor celorlalte discipline juridice, care valorifică potențialul metodologiei general-filosofice, sistematizează particularitățile științelor juridice, apreciază tendințele și realitățile la nivel social. Din această formulă, teoria dreptului își îndreptățește pe deplin statutul de știință integratoare. Reieșind din diverse abordări, ea poate fi considerată știință politică, opinează unii autori, și niciodată o știință juridică. O poziție total opusă este adoptată de P.E.Nedbailo³⁷¹, pentru care teoria dreptului este o știință pur juridică. De aceeași părere sunt și V. S. Nerseseanț și M. Iu. Osipov³⁷², D.A.Kerimov etc. Kerimov D. nu este atât de radical, deoarece el consideră că această disciplină „abordează probleme ce țin de ambele domenii și ea poate fi considerată o disciplină general-sociologică”³⁷³. Deci ea este sau poate fi atribuită și/sau sociologiei, și/sau științelor juridice, și/sau științelor politice etc., fapt ce indică caracterul profund interdisciplinar al științei juridice. Anume caracterul interdisciplinar ne permite să afirmăm că specificitatea, complexitatea și identitatea fenomenului juridic se relevă, prin intermediul teoriei generale a dreptului, în cadrul a două planuri de cunoaștere: ca expresii particulare ale normativității sociale; ca interacțiune cu celelalte zone ale cunoașterii sociale.

Abordarea științifică a celui din urmă plan de abordare, fie din perspectiva metodologiei interdisciplinare, fie din cea a logicii, rămâne a fi una determinată de specificul epistemic al dreptului. Dezvoltarea acestei relații va scoate în evidență anumite impedimente, deficiențe în raport cu statutul acestui domeniu științific. În stilul lui L. Blaga (*Trilogia cunoașterii*), care vorbește despre anumite piedici ce se plasează în fața individului în cadrul realizării procesului de cunoaștere, B. Edelman³⁷⁴ se expune asupra așa-numitelor capcane, sau impedimente, ale cunoașterii dreptului în general, dar și analizează relația teorie-practică juridică, în special.

O primă problemă remarcată se referă la delimitările conceptuale, în special menționându-se definirea conceptului de teoria dreptului. Dificultatea pe care o avem la acest subiect se referă la modul în care sunt formulate definițiile, acestea fie că sunt incomplete, fie sunt încălcate regulile operației logice de definire etc.

Cu un anumit grad de aproximație, orice persoană posedă cunoștințe comune despre ceea ce constituie obiectul cunoașterii științifice în drept, cunoaștere ce este rezultatul experienței sociale private, cum ar fi, spre exemplu, explicațiile privitoare la ceea ce înseamnă conflict,

³⁷¹ НЕДБАЙЛО, П. Е. *Введение в общую теорию государства и право*. Киев: Высшая школа, 1971. 160 с.

³⁷² НЕРСЕЯНЦ, В. С. *Философия права*. Москва: Норма-ИНФРА-М, 2003. 652с.; ОСИПОВ, М.Ю. *Понятие и соотношение правового регулирования и правотворчества*. Москва: СГУ, 2010. 221 с.

³⁷³ КЕРИМОВ, Д.А. *Философские проблемы право*. Москва: Мысль, 1972. 472 с. р. 13.

³⁷⁴ EDELMAN, B. *Theorie et pratique juridiques*. In: *Archives de philosophie du droit*. T.33. Paris: Sirey. 1988, 467 p. ISBN 2-248-00706-x. p. 141.

litigiul, încheierea contractului, căsătorie etc., însă vor fi foarte rari cei care vor putea să se expună sistemic, logic și teoretizat asupra acestor noțiuni, pornind de la un cadru legal și teoretic adecvat.

De asemenea, destul de problematică este definirea teoriei dreptului – fie în raport cu celelalte științe juridice, fie cu cele care, la fel, au un grad de generalitate înalt, cum ar fi filosofia dreptului. În încercarea de a delimita cadrul teoretic, avem senzația că devenim neputincioși și incapabili de a ne expune clar, concis, exhaustiv asupra obiectului teoriei. Această situație este dictată de incapacitatea de a pune în valoare dreptul și de a explica cu exactitate esența relației dintre teorie și practică. Însă, în condițiile actuale, formularea unei definiții a unei teorii a dreptului, prin raportare la practica juridică, este imperios de necesar. În cadrul clarificării conceptelor cu care operează teoria dreptului, nu mai puțin importantă este cunoașterea și utilizarea regulilor logice de definire, reguli ce ne marchează calea spre corectitudine și validitate. Cel din urmă aspect contează nu doar pentru cadrul teoretic, dar și pentru cel practic, deoarece simplifică utilizarea noțiunilor.

Ar putea fi depășită această dificultate? Pentru depășirea ei este propusă o soluție dublă: 1) Utilizarea perspectivei sistemic structurale în definirea instrumentelor conceptuale ale dreptului și 2) Practicarea/utilizarea regulilor logice de definire a noțiunilor. Pentru a defini conceptele, trebuie să luăm în calcul nu doar caracterul de sistem, dar și gradul de complexitate a dreptului, precum și multitudinea de semnificații ale acestuia: ca sistem de valor; ca totalitate de principii; ca totalitate de instrumente, proceduri și mecanisme etc.

Dificultăți pot fi întâlnite nu doar la nivel de definire, înțelegere și operare cu noțiunile, dar și în cazul tradițiilor de abordare (doctrină), precum și al perspectivelor, care – fie prin diversitatea lor, fie prin modul de redare – nu ne oferă explicații exhaustive, puncte de vedere unice asupra unei stări de fapt. Deci ***un alt impediment este creat de perspectiva din care este abordat obiectul cunoașterii juridice, care presupune, cel puțin două componente de bază: un fundament teoretic justificativ și o raționalitate practică complementară a enunțului și obiectului vizibil.***

Obiectul de studiu al dreptului, de altfel ca și cel al majorității științelor sociale și umanitare, este omul încadrat într-un anumit context al relațiilor sociale. Totuși perspectiva din care este valorificat acesta este una distinctă. În același timp, însuși dreptul este definit din punctul de vedere al celor mai diverse domenii (sociologie, antropologie, economie, politologie, psihanaliză etc.), având calitate de obiect al cunoașterii, fiecare dintre aceste definiții pretinzând a ne oferi explicații exhaustive privind ceea ce prezintă esența dreptului. Dar domeniul care are a

spune un cuvânt greu în acest caz este filosofia, consideră B. Edelman³⁷⁵, deoarece generalizările oferă posibilitatea adaptării unor puncte de vedere exterioare la valorificarea esenței teoriei și practicii juridice. Chiar dacă acceptăm această opinie cu anumite rezerve, cu o anumită doză de scepticism, totuși ar merita efortul conjugat al domeniilor științifice contemporane, în vederea fundamentării teoriei și practicii juridice.

Retrospectiv, examinând foarte sumar opiniile celor mai mari gânditori (Aristotel, Kant, Hegel ș.a.) despre drept, constatăm că pentru aceștia dreptul constituie nu numai un domeniu al practicii, dar și un element indispensabil al sistemului social. În același timp, putem deduce cel puțin două concluzii plauzibile: una prin care conștientizăm că perspectiva filosofică asupra dreptului nu dezvăluie în totalitate esența acestuia, deoarece nu abordează probleme legate de constituirea dreptului, de funcționalitatea internă a acestuia, de relațiile dreptului cu ceea ce este exterior; alta prin care înțelegem că filosoful se află în incapacitate de a analiza raportul teorie – practică juridică, din moment ce acest raport nu implică funcționarea dreptului. Analiza trebuie să vizeze cunoașterea practicii juridice și modalitatea în care ea poate fi gândită *din punctul de vedere al dreptului*. Dar demersul științific teoretizat nu ar trebui să evite relația teorie – practică, ci ar trebui, mai degrabă, să-și asume ca sarcină furnizarea mijloacelor necesare pentru cunoașterea dreptului. Dacă filosofia poate să ne ajute să gândim teoria, atunci practica juridică este domeniul care va rămâne în afară, pentru a sta la dispoziția juristului. *Ce ar putea fi util în depășirea acestui impediment?*

- 1) Valorificarea diversității perspectivelor de abordare a dreptului;
- 2) Identificarea unui singur sistem de referință/punct de vedere în abordare ar putea oferi substanță și profunzime exercițiilor intelectuale;
- 3) Acest sistem de referință ar putea fi interdisciplinaritatea.

O altă problemă, care solicită contribuția atât a teoriei, cât și a practicii, este înțelegerea identității dreptului. Dacă ne întrebăm care ar fi motivul pentru care trebuie să revenim cu semne de întrebare asupra identității dreptului, atunci răspunsul ar fi unul destul de simplu. Odată ce dreptul se caracterizează printr-un grad avansat de specificitate, atunci rezultă că acesta urmărește soluționarea unor probleme specifice, a unor cazuri concrete (divorț, partajarea averii, moștenire, conflict de interese). În acest caz, putem spune că dreptul exprimă prin norme problemele pe care le soluționează. În aceste condiții, niciunul dintre teoreticienii dreptului nu este asigurat că nu va fi întrebat de un practician: Care este totuși rolul teoriei? În calitate de răspuns, Kant³⁷⁶ prezintă o poziție a *practicianului care disprețuiește teoria*, deoarece

³⁷⁵ *Ibidem.*

³⁷⁶ KANT, I. *Scrieri moral-politice*. București: Editura Științifică, 1991. 494 p. ISBN 973-44-0071-1.

el crede că poate să avanseze prin activități „pipăind prin întuneric”, după cum afirma Descartes³⁷⁷ (*Discurs despre metodă*), mai mult decât prin teorie și că teoreticianul, persoana care judecă, chinuie lumea cu idealuri goale și vise filosofice; și o poziție a teoreticianului care disprețuiește practica pentru că devalorizează teoria.

Există oare soluții? Ca și în alte cazuri, I. Kant încearcă să ofere soluții acestei dispute, spunând că punerea în valoare a practicii în defavoarea teoriei nu este determinată de lipsa de utilitate a teoriei, ci de lipsa, insuficiența cunoștințelor teoretice. *Denigrarea* teoriei are loc atunci când omul e nevoit să învețe din experiența practică valoarea teoriei. Ceea ce propune Kant este genial: devenim buni teoreticieni în momentul în care putem s-o expunem în mod metodic, pentru a face din ea un sistem științific, iar experiența fundamentează teoria.

Și într-un final, cea din urmă problemă cu care ne confruntăm este demersul discursului teoretic privind relația teorie – practică, ceea ce înseamnă discursul teoriei asupra teoriei. Analiza relației teorie-practică este una care poate trezi foarte multe discuții. Dezbaterile se referă în special la obstacolele de natură epistemologică la nivelul relației dintre discurs și obiectul discursului. În acest caz, este vorba despre problemele științifice pe care le formulăm cu scopul de a oferi soluții eficiente problemelor sociale. Dar este cunoscut faptul că problemele cu care se confruntă societatea și omul sunt extrem de multe, iar abordarea științifică vine în urma experienței. Din acest unghi de vedere, considerăm că dezvoltarea esenței relației dintre teorie și practică trebuie inițiată de la presupuziția că însăși relația în cauză are caracter practic.

Pentru a înțelege această afirmație, este suficient să găsim răspunsul la următoarele întrebări: Cum o acțiune, o faptă devine drept și ocupă un anumit loc în sistemul dreptului? și Care este mecanismul prin care teoria poate fi utilizată pentru a reprezenta o realitate practică?

Acceptând că, în realitate, cunoașterea juridică este: a) ceea ce poate fi inclus într-o practică discursivă, raportată la o situație specifică; b) un spațiu de manifestare a subiectului în calitate de creator, vorbitor și purtător de semnificații ale obiectelor incluse în discursul său; c) contextul în care apar conceptele se definesc, se aplică și se transformă; d) o totalitate de relații cu alte contexte discursive ori practici non-discursive, atunci putem să formulăm nivelele de analiză și înțelegere a relației teorie-practică.

Extinderea ariei de competență a dreptului, complexitatea problemelor, evoluția rapidă a societății au nevoie de o abordare teoretico-metodologică menită a atinge complexitatea, abordare care are o istorie în spate, este cunoscută în fond, dar încă nu a fost dezvoltată și implementată. Practica necesită analize teoretice ale dreptului, pentru actualizarea aparatului său

³⁷⁷ DESCARTES, R. *Discurs asupra metodei*. București: Gramar, 2012. 100 p. ISBN 978-606-8395-26-5.

conceptual și categorial, a conținutului și mecanismelor de acțiune și reglementare. Situații de dualitate (suprapunerea dreptului public cu cel privat; prioritizarea privatului în defavoarea publicului) reclamă instrumente de evaluare a procesului de interconexiune, aplicarea unor metode adecvate, dar care lipsesc din cauza că teoria și metodologia rămân cu mult în urma practicii juridice, a discrepanței dintre teoria și practica juridică. Un alt aspect relevant al relației teorie – practică este furnizat de eforturile de actualizare continuă a legislației, din varii motive (grabă, lipsă de viziune, interese politice ș.a.), care adesea nu este adecvată pentru soluționarea problemelor practice și este lacunară, ceea ce face ca, în rezultat, golurile să se suplinească, mai corect ar fi: să se „cârpească”, cu *decrete, recomandări, instrucțiuni, metodologii* etc., care complică situația, nu oferă posibilitatea aplicării uniforme, generează neclarități de interpretare și înțelegere. Referindu-se la această stare de lucruri, M.N.Marcenco menționează că în relația dintre stat și drept, dreptul e primar, statul e secundar: „Dreptul este un sistem de drepturi subiective, ce asigură cu îndatoriri diverși subiecți. Niciodată, niciunul dintre subiecți nu poate exact și exhaustiv să exprime voința altui subiect”³⁷⁸.

Astfel, teoria generală a dreptului urmează să se constituie pe reconceptualizarea și redefinirea dreptului din perspectiva interdependențelor: a relației persoană-stat-drept; a reevaluării relațiilor dintre dreptul subiectiv și cel obiectiv; a redefinirii relației dintre dreptul public și cel privat, din perspectiva ariei de competență a fiecărei materii juridice și a aparatului categorial; a identificării, definirii, aprecierii și validării instrumentelor de eficientizare a dreptului. Din această perspectivă, interdisciplinaritatea poate oferi suportul de natură metodologică, încadrat în teoria generală a statului și dreptului, cu scopul creării unei platforme unice pentru științele juridice ramurale, pentru ca acestea să o utilizeze în dependență de necesități. Or, interdisciplinaritatea nu pornește doar de la unitatea dintre teorie și practică, dar și de la faptul că fundamentul jurisprudenței și al cunoașterii dreptului este comun. Nu mai puțin relevantă este practica juridică, ce se identifică cu realitatea juridică și este o formă de existență a dreptului, constituită în baza caracteristicilor și legităților vieții sociale, precum cele care ne arată că:

- Socialul reprezintă o totalitate de interconexiuni dintre diferite elemente, inclusiv dreptul este o totalitate de interconexiuni, relaționări interne și externe;
- Dezvoltarea dreptului se află în dependență de dezvoltarea societății;
- Generalitatea normelor juridice e determinată de generalitatea altor categorii de norme, precum cele morale, și a structurilor comportamentale sociale;

³⁷⁸ МАРЧЕНКО, М.Н. *Проблемы теории государства и права*: Москва: Юристъ, 2001. 656 с.

- Dreptul este organizat în baza unor extreme interconectate: drepturi – obligații, public – privat, subiectiv – obiectiv, legal – ilegal etc.

Din punct de vedere al dreptului, cunoașterea modului în care o realitate socială devine juridică este o caracteristică a oricărui sistem coerent, care se consideră sistem. Lipsa unui răspuns la prima întrebare presupune incapacitatea și imposibilitatea înțelegerii procesului de constituire a dreptului ca drept, adică a legitimității sistemului juridic. Constituirea sistemului, metodele de legitimare a acestuia sunt elemente ale aceluiași domeniu și vor constitui primul nivel de abordare a relației teorie – practică. Cel de-al doilea nivel se referă la consecințele influenței teoriei asupra practicii. Dezvoltarea relației teorie – practică din punct de vedere metodologic trebuie să ofere răspuns la întrebarea cum?, și nu de ce? Astfel, ca domeniu de interes trebuie să avem, pe de o parte, cunoașterea modului în care un fapt, o realitate îmbracă haina dreptului, iar pe de altă parte – cunoașterea modului în care ceea ce se realizează în primul caz ocupă un anumit loc în cadrul legislației, alimentează sistemul juridic în întregime. Deci perspectiva metodologiei interdisciplinare, ca demers ce ne indică metodele specifice prin care ajungem la o anumită stare de fapt, este cea care poate să ne ajute nu doar în dezvăluirea esenței relației teorie – practică, dar și a importanței domeniilor cu un grad de teoretizare și abstractizare mai înalt în formarea profesională, și nu numai.

Sigur, nimic original nu va fi în a spune că problemele ce constituie obiect de cercetare pentru științele juridice sunt determinate de acele realități prin care trece societatea umană și care încearcă să găsească soluții, să identifice rețeta unei vieți mai bune. Dar, oare, marea complexitate a vieții în comun poate fi segmentată și fărâmițată astfel încât să nu existe realități ce se pretează unui singur domeniu științific (fie politic, fie juridic, fie economic, fie psihologic etc.)? Totodată, dacă dreptul nu poate fi explicat numai prin el însuși, atunci este necesar să punem în aplicare mai multe perspective de abordare, iar cercetarea fenomenului juridic va solicita articularea diverselor puncte de vedere. Credem că nu este atât de ușor să ai granițe bine conturate între domenii. Corespunzător acestor situații și se pune problema regândirii formelor de tradiționale teoretice, în care se regăsește practica juridică. Bineînțeles, colaborarea între domenii în vederea schimbului de metode, a obiectului de studiu, are o importanță particulară, dat fiind faptul că trebuie să mențină, să pastreze cultura domeniului și profesionalismul dictat de acesta. În schimb, înseși interdependențele, sintezele se manifestă ca forme de colaborare interdisciplinară și sunt impuse de legătura lor cu problemele existenței individului, ale societății, ale statului și dreptului, iar printr-o metodologie interdisciplinară este posibilă regândirea domeniului juridic, astfel încât relația teorie – practică să funcționeze eficient.

2.3. Relevanța unei construcții integrate a statului și dreptului în condițiile globalizării

2.3.1. Dimensiuni conceptual-normative și praxiologice

Pe parcursul istoriei sale, umanitatea s-a dezvoltat în virtutea unei ordini sociale bazate pe comunitatea intereselor economice, politice și juridice. În același timp, sistemele de drept contemporan au preluat practicile pozitive din experiența societăților umane și a implementării diverselor forme de guvernare, pentru ca să se ajungă la o poziție convergentă asupra incontestabilei valori – cel puțin, pentru moment – a implementării statului de drept, axat pe ideea dominației legii / dreptului și a egalității tuturor în fața legii.

Încă din secolul trecut problematica fundamentelor ordinii sociale și ale organizării politico-juridice a statului a devenit o permanență pentru dezbaterile științifice contemporane din diverse materii, în special, pentru cel al teoriei generale a dreptului, dar și prioritate pentru spiritul comun. Acest fapt se datorează mai multor evenimente, la care am asistat în ultimele decenii: în unele state s-au făcut pași în direcția democratizării societății, spre redefinirea bazelor de legitimare ale guvernării, în altele au avut loc prăbușiri de totalitarisme. Evenimentele care s-au perindat și mai continuă să bulverseze organizarea socială au adus cu sine atât beneficii, cât și probleme, care au impact direct asupra individului, a statului de drept și asupra societății.

Statele contemporane sunt plasate în condițiile unei competiții globale, în care printre ideologiile dominante ale secolului este doctrina statului de drept și a statului garant al drepturilor omului, care își menține actualitatea, în special, în condițiile unor societăți precum este Republica Moldova, adică ale statelor aflate în procese de democratizare incerte. Cu originile în diverse doctrine despre stat și drept, conceptul statului de drept se face remarcant, în special, în secolul al XX-lea, secol al dilemelor, din cauza diverselor ideologii controversate și contradictorii, un secol în care au fost de toate: secol al marxism-leninismului, al fascismului, al socialismului sovietic, dar și un secol al statului de drept. Acest secol poate fi caracterizat de două etape, afirmă Ch. Millon-Delsol: „În prima jumătate a secolului se produce răspândirea regimurilor dictatoriale și totalitare. Statul de drept este acum repus în discuție și disprețuit în forma sa democratică, acuzată de corupție. A doua jumătate a secolului cunoaște un fel de triumf al statului de drept – al cărui viitor rămâne înconjurat de incertitudini. Corupțiile democratice nu au dispărut totuși”³⁷⁹. Conceptul, fiind prezent în multiple arii ale gândirii umane, determină legitimarea unei puteri bazate pe drepturile omului. „Statul se legitimează prin garantarea

³⁷⁹MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8. p.155.

valorilor consacrate înainte și în vremea lui”³⁸⁰, adică se promovează ideea unei politici supuse legii și nu forței.

Odată instituită în circuitul științific, formula *stat de drept* reunește două concepte esențiale – cel de *stat* și cel de *drept*, formulă ce trimite la o „abordare interdisciplinară nu doar prin faptul că presupune limitarea statului prin norme de drept, dar și prin faptul că asigură garantarea libertăților omului și o raționalizare a exercitării puterii de către autoritățile statale prin crearea unui sistem instituțional și normativ ierarhizat”³⁸¹. Mai mult ca atât, sintagma *stat de drept* nu poate fi tratată, explicitată, înțeleasă în afara altor concepte corelative, precum cel de *democratizare* și *drepturi fundamentale*. Efortul statelor de a implementa valorile democratice, de a institui democrații veritabile nu întotdeauna a avut succes: unele state reușind să construiască și să mențină tradiții democratice, altele fiind în permanentă tranziție și căutare de sine, a treia categorie fiind într-un proces continuu de democratizare, proces în care nu sunt capabili să depășească etapa de tranziție, pentru a avea instaurarea și aprofundarea unei autentice și reale democrații, care e specifică pentru un stat de drept. Conceptul în cauză implică nu doar prezența formulei în cauză în textul Constituției (art. 1 din Constituția Republicii Moldova)³⁸², dar și realizarea ei la nivel de practici sociale, politice și juridice, fiind o prioritate, un ghid în activitatea tuturor actorilor sociali (politicieni, reprezentanți ai autorității legislative, executive și judecătorești, cetățeni).

După prăbușirea URSS, un șir de state, precum RM, și-au obținut independent, și-au declarat suveranitatea, și-au orientat politicile spre comunitatea internațională, în special, spre comunitatea statelor europene, dar și au devenit state membre ale unei economii mondiale restructurate, ale unei societăți globale cu multiple interconexiuni și dependențe. În același timp, politicienii, oficialii instituțiilor europene, oamenii de știință, experți, voluntari etc. au încercat să contribuie la implementarea practicilor și cultivarea valorilor democratice. Însă, „după faza de început a entuziasmului civic și a lozincilor optimiste pan-europene, aceste societăți au înțeles că sunt lăsate să se discurce singure”³⁸³. Și asta fiindcă probleme precum declinul economic, agitații de tot felul, conflicte interetnice, raporturi nesigure cu Federația Rusă etc., rămâneau a fi o prioritate națională, chiar dacă statalitatea RM încerca să-și facă loc printre statele lumii. De atunci până în prezent, RM nu doar că nu a reușit, în mare parte, să depășească toate problemele pe care le înregistra la începuturi, dar a ajuns să-și complice și mai mult situația, chiar dacă s-au

³⁸⁰ Ibidem., p.155.

³⁸¹ DEACON, Șt. *Instituții politice*. București: C.H. Beck, 2017. 330 p. ISBN 978-606-18-0720-8. pp. 103-104.

³⁸² Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin [LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786](#). [citată 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

³⁸³ TISMĂNEANU, V. *Fantasmale salvării*. Iași: Polirom, 1999. 270 p. ISBN 973-683-284-8. p.113.

depus eforturi în direcția împărtășirii și implementării valorilor democratice, a ajustării legislației la standarde europene, încercarea de consolidare a statalității, însă „elitele politice continuând să fie în dezacord asupra așa probleme precum identitatea națională”³⁸⁴. Astfel, putem face o distincție etapizată în dezvoltarea statului de drept în spațiul politico-juridic al Republicii Moldova.

O primă etapă pe care trebuie s-o menționăm o constituie dezlipirea de URSS și Declaraarea independenței, odată cu care se inițiază instituirea și legitimarea valorilor statului de drept în RM. De atunci, RM a cunoscut un proces continuu de schimbare, ajustare, adaptare la noi realități sociale, politice, economice. „După înlăturarea regimului politic totalitar, și dobândirea independenței RM din 1991 s-a conturat treptat. Dar e clară și ideea că proclamarea principiilor libertății, supremației dreptului și a democrației este necesară, dar nu și suficientă pentru o schimbare radicală în bine”³⁸⁵. Autoarea citată (E. Arama) își exprimă opinia, cu care în totalitate suntem de acord, că realitatea juridică este una complexă, dinamică și plină de sensuri înalte, care așteaptă să fie descoperite. Concomitent cu dezvoltarea societății, are loc și dezvoltarea dreptului, ceea ce impune, pe dimensiuni diverse ale vieții sociale, și dezvoltarea contribuțiilor științifice privind practicile juridice implementate. Academicianul I. Guceac³⁸⁶ menționează că Republica Moldova, dar și alte state care au acceptat doctrina statului de drept, sunt determinate de două caracteristici principale: în primul rând, consacrarea priorității omului și a drepturilor sale, în raport cu alte valori sociale; în al doilea rând – supremația legii: Constituția Republicii Moldova (articolul 1, alin. (3)) recunoaște că demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate.

Prin prevederile constituționale, RM își asumă implementarea valorilor democratice și respectarea drepturilor omului. Statul de drept, explică și profesorul Gh. Avornic³⁸⁷, ca și separarea puterilor în stat (care apare ca mijloc de realizare a statului de drept), poate fi apreciat ca un principiu, ca o valoare supremă a tuturor societăților democratice, constituind fundamentul organizării puterii de stat, puterea care urmărește asigurarea unui echilibru optim, astfel încât libertatea individului și funcționarea autorităților de stat să-și găsească armonia necesară”. Astfel, ideea statului de drept apare ca una cuprinzătoare și extrem de vastă și consistentă în

³⁸⁴KING, Ch. *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală*. Chișinău: ARC, 2005. 273 p. ISBN 9975-61-213-x.

³⁸⁵ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studiere și aplicarea dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2. p. 5.

³⁸⁶GUCEAC, I. Constituționalismul și statul de drept în RM. Realități și perspective. În: *Academos*, 2017, nr.3. p.78-85. [cit. 12.02. 2018]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/56209.

³⁸⁷AVORNIC, Gh. *Tratat de teoria generală a dreptului*. V.I. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009, 440 p. ISBN 9975-70-370-4. p.311.

conținut, incluzând un ideal de organizare socială, o realitate în proces de materializare, o valoare, un instrument de asigurare a supremației și domniei legii, garant al legii. În raport cu utilizarea acestei sintagme, autorii încearcă să pună elementele ei pe cântare separate, pentru a vedea căruia dintre termeni îi putem recunoaște o greutate mai mare, mai multă substanță în această ecuație: unii consideră că sunt pe picior de egalitate, alții – că prioritar este statul, a treia categorie prioritizând dreptul. În același timp, în formula actuală, am putea afirma mai degrabă că avem o viziune integrate, care nu poate fi gândită în concepte separate ori dispersate. În același timp, nu poate fi delimitată analiza și interpretarea sintagmei *stat de drept* de fundamentul pe care acesta a fost constituit în îndelungata sa istorie, ce viza raporturile dintre stat și drept, dintre puterea de stat, societate și individ, ceea ce a făcut ca ideea statului de drept să devină una indispensabilă drepturilor omului, care s-au manifestat ca centru de greutate, dar și ca test de maturitate democratică a statelor și guvernelor ce și-au asumat calea democratizării.

O altă etapă, care ar trebui delimitată, reprezintă traiectoria relațiilor RM – UE, care presupuneau și imlementarea valorilor europene la nivel național. RM și-a asumat sarcina perfecționării sistemului său de drept, ajustării la standarde internaționale. Un important moment pentru sistemul de drept și statul RM este anul 2009, în care, alături de Ucraina, Georgia, Armenia, Azerbaidjan, a devenit parte a unuia din cele mai ambițioase proiecte europene – Parteneriatul Estic (PaE). Republica Moldova și-a asumat angajamentul de a implementa reforme pe diverse dimensiuni, în special pe cea a construirii unei societăți cu adevărat democratice, a unui stat de drept. Astfel, sintagma „Moldova, istorie de succes a UE” s-a încetățenit, în 2012, la Bruxelles. Spre regret, ea nu s-a materializat, din cauza multiplelor probleme înregistrate la nivel de țară, care, în marea majoritate a cazurilor, s-au dovedit a fi dependente de partidele politice ce, periodic, au accesat puterea. Deși Republica Moldova s-a angajat încă din 2011 să reformeze sectorul justiției, acesta rămâne și în continuare, în mare parte, disfuncțional, cu probleme serioase la capitolul funcționalitate, integritate și angajare politică. Controlul politic asupra puterii judecătorești nu a fost cedat de politicieni în schimbul unei puteri judecătorești veritabile independente, iar domeniul justiției a fost supus unui număr semnificativ de ajustări, care însă nu au țintit cauza problemelor, ci, mai degrabă, unele consecințe, între care și lupta cu corupția. În rezultat, partea Acordului ce ține de valorile UE, precum democrația și supremația legii, în mare parte, nu s-a materializat în Republica Moldova.

În același timp, dacă analizăm traseul dezvoltării statului și dreptului în RM, vom remarca o multitudine de probleme, raportate la respectarea valorilor promovate de ideologia statului de drept. Toate aceste momente trebuie evaluate din mai multe perspective: din cea a realităților social-politice autohtone, din cea a crizelor sociale, a relației teoriei cu practica

juridică, dar și prin aplicarea unei metodologii adecvate de cercetare și de aplicare în practica cotidiană. Sistemul de drept al RM, fiind orientat spre implementarea unor standarde europene, nu a reușit să utilizeze potențialul inovațiilor juridice implementate în alte state europene, pentru a consolida stabilitatea și ordinea juridică. În ultimii ani, au fost operate modificări profunde în structura dreptului, care trebuie să se regăsească, într-o formulă generalizată, în teoria dreptului și în jurisprudență, reieșind din realitatea obiectivă existentă.

Evenimentele prin care trec statele, societățile și oamenii, dar și tragediile care s-au tot înmulțit în toate colțurile lumii în ultimii ani (acte de terorism, războaie, maladii ș.a.) ne fac să conștientizăm că fortificarea sistemului social și a ordinii sociale au ajuns să reprezinte un izvor de angoase și necunoscute. Prin raportare la acest cadru social, caracterizat de neclarități, conflicte, dezordini etc. *volens-nolens* ne punem întrebări privind mecanismele și modalitățile prin care putem depăși starea de haos și obține consolidarea în cadrul sistemului social, economic, politic și juridic din care facem parte, a unei stări de echilibru și de ordine socială, a unui stat de drept.

Probabil, subiectul pe care îl punem în discuție se înscrie printre cele mai indezirabile, și asta din cauza proceselor ce au loc la nivel național și transnațional, care, prin amploarea lor, creează impresia dezintegrării societăților tradiționale, organizate în baza principiilor democrației participative și a celei reprezentative, a respectului drepturilor fundamentale³⁸⁸. „Civilizația occidentală poate, într-o primă aproximare, să se definească, efectiv, prin statul de drept, democrație, libertăți intelectuale, raționalitate critică, știință, economie liberă întemeiată pe proprietatea privată. (...) Iar valorile și instituțiile construite de-a lungul istoriei culturale a Occidentului fac parte din ceea ce Karl Popper a numit „lumea a III-a” – lumea ideilor, a reprezentărilor, a doctrinelor, a realităților exclusiv culturale. Ele sunt accesibile astăzi tuturor popoarelor lumii, cu condiția că acestea le cred bune”³⁸⁹. Dar, poate, cel mai potrivit titlu pe care am putea să-l folosim ar fi *Democrația în vremuri întunecate*, formulă inspirată din denumirea similară a lucrării lui J. Isaac³⁹⁰, în care acesta tratează semnificațiile reale ale democrației în contextul societăților actuale și modul în care sistemul democratic inițiat după 1989, nu reușește să se adapteze la nevoile oamenilor, fiind sau rămânând la o etapă de tranziție îndelungată.

În acest context, spiritul din ce în ce mai mult se axează pe probleme care nu sunt noi, care au existat dintotdeauna, dar care revin în actualitate cu o deosebită acuitate. Una dintre ele ne interesează în mod special: depășirea crizei științei juridice, revizuirea statutului epistemic și a

³⁸⁸ CIOBANU, R. Integritatea societății: de la teorii etice la practici juridice. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 16 noiembrie 2017. Chișinău: USDC, 2018. pp.42-49. ISBN 978-9975-933-99-5.

³⁸⁹ NEMO, F. *Ce este Occidentul?* Chișinău: Cartier, 2008. 157 p. ISBN 978-9975-79-426-8. p.7-9.

³⁹⁰ ISAAC, J. *Democrația în vremuri întunecate*. Iași: Polirom, 2000. p. 253. ISBN 973-683-435-2.

valorii pragmatice a dreptului, pornind de la redefinirea și reconceptualizarea societății umane, prin conexiunile sale cu toate sferile vieții și activităților tradiționale, cu particularitățile societății globale. Or, dacă suntem interesați de această revendicare a cadrului teoretic al teoriei dreptului printr-o redefinire și reconceptualizare a societății umane marcate de progresul tehnico-științific, crize sociale, teroare etc., trebuie să pornim de la perspectiva critică asupra mediului în care ne aflăm, a valorilor pe care le promovăm și a gradului de responsabilitate pentru propriul viitor în condițiile societății globalizate.

Autori contemporani, precum J. Baudrillard, D. Harvey, M. Castells, Z. Bauman, D. Bell, D. Kellner ș.a, definesc globalizarea prin asociere cunoașterea, tehnologia, inovația, informația și cu societatea postindustrială. Dintre acestea, J. Baudrillard³⁹¹ consideră că, în tendința spre globalizare, umanitatea a depășit concepțiile moderne și e marcată de implozia tehnologiei care generează o nouă specie postumană. Autorul francez afirmă că civilizația umană s-a înstrăinat continuu de realitate. De fapt, realitatea obiectivă și-a sistat existența, în locul ei desfășurându-se acum un îngrozitor *Deșert al Realității*. În cadrul unei conferințe susținute în 1999 la Biblioteca Universității din California, Baudrillard a afirmat că tehnologiile de comunicare au realizat un adevărat *Masacru al Realității*, descriind scenarii apocaliptice legate de disoluția lumii într-o *i-realitate*. F. Nemo³⁹² împărtășește aceeași poziție în *Ce este Occidentul?*, opinând că, în ziua de azi, crizele geopolitice de la începutul secolului al XXI-lea zdruncină o realitate pe care noi o percepem ca esențială pentru existența noastră, dar despre care nu avem o conștiință destul de limpede. În acest sens, construcția europeană, puțin contestată pe parcursul existenței sale, în ultimii câțiva ani suscită scepticism, chiar dacă Uniunea Europeană constituie un mecanism economic, politic, social, cultural extrem de complex, despre care în *Finalitățile Europei. Considerații asupra proiectului instituțional și politic al Uniunii Europene*³⁹³ se spune: „Dincolo de optimismul învingătorilor și euroscepticismul cel mai feroce, aventura europeană rămâne un experiment istoric unic la nivel universal”, un model civilizațional. Unii autori consideră că acesta, scepticismul, este determinat de neclaritatea criteriilor prin care promotorii săi înțeleg să lărgescă Europa la Est și la Sud, alții – că UE, ca orice construcție care unește atâtea diversități, nu are cum să nu se dărâme; alții, interesați de dividende politice, se pliază pe această dimensiune, valorificând-o în interese personale. În general, se consideră că pot fi invocate, în calitate de motive ale euroscepticismului, mai multe argumente printre acestea cele mai plauzibile fiind considerate: criteriul economic, criteriul suveranității statelor; criterial

³⁹¹ BAUDRILLARD J. *Simulacre și Simulare*. Cluj: IDEA, 2019. 120 p. ISBN 978-973-7913-74-6.

³⁹² NEMO, F. *Op. cit.*

³⁹³ PĂUN, N., PĂUN, C.A.; CICEO, G., ALBU - COMĂNESCU, R. *Finalitățile Europei. Considerații asupra proiectului instituțional și politic al Uniunii Europene*. Cluj Napoca: Fundația pentru studii europene. 2005, 427 p.

democratic; criteriul politic, dar care ar putea fi înlăturate cu ușurință, în special fiind în consonanță de creștere sau descreștere. Ba mai mult ca atât, odată cu ieșirea din UE a Regatului Unit/Marea Britanie, siguranța și admirația de care se bucura comunitatea europeană au încetat a mai fi atât de indubitabile, creând spațiu pentru întrebări, interpretări, neîncredere. Acest fapt cu atât mai mult a dat temei unor țări din estul Europei, unor partide politice ce promovează ideologii antieuropene, precum este și în cazul RM, care până în prezent nu a reușit să instaureze tradiții democratice, să-și contureze o determinare sigură din punct de vedere geopolitic, să creeze un sistem juridic funcțional și bine pus la punct, astfel încât să existe condiții favorabile de dezvoltare a țării și capacități instituționale de a face față provocărilor de diferită natură. Astfel, în afara relației local – global, a relației dintre stat și drept, mai avem și relația particulară stat – stat, care, periodic, în dependență de preferințele clasei politice, vor determina schimbări de viziune nu doar politică, dar și juridică, ceea ce se răsfrânge, la nivel local, în mod expres și direct asupra funcționalității eficiente a instituțiilor de drept, asupra drepturilor și libertăților individuale ale cetățenilor, din cauza deciziilor controversate și a frecventelor modificări legislative.

Civilizația postmodernă, aflată în era globalizării și caracterizată de un șir de particularități, implică disoluția particularului în general, a tradiționalului în global, producându-se o nouă configurație globală a lumii. Printre particularități se accentuează: apariția și dezvoltarea masivă a noilor tehnologii, în care informația și cunoașterea au un rol major; creșterea dependenței dintre state; intensificarea relațiilor sociale mondiale, astfel încât evenimentele locale sunt modelate după evenimentele ce au loc la mare distanță, și invers (*Teoria haosului/Butterfly Efect*); dominarea proceselor sociale, politice și economice naționale de procesele de la nivel internațional, mondial; apariția „satului global”.³⁹⁴ Mai mult, odată ce și-au făcut apariția și se află într-un proces continuu de dezvoltare, noile tehnologii au făcut ca informația și cunoașterea să domine viața umană și socială, au determinat redefinirea spațiului și timpului, au dus la intensificarea și acutizarea unor dimensiuni foarte sensibile ale existenței sociale umane, ce plonjează între adevăr și minciună, între dreptate și nedreptate etc., fapt ce, inevitabil, pune sub semn de întrebare problematica drepturilor omului.

În viziunea lui Z.Bauman globalizarea reprezintă un fenomen actual, controversat, cu o multitudine de conotații și reverberații în toate domeniile vieții sociale, care a determinat schimbări atât la nivel social, cât și la nivel instituțional și organizațional, producându-se o nouă configurație globală, care a produs schimbări în tiparele clasice de organizare social-statală³⁹⁵.

³⁹⁴ McLUHAN M. *Galaxia Gutenberg*. București: Nemira, 2015. 648 p. ISBN 978-606-579-978-3.

³⁹⁵ BAUMAN, Z. *Globalizarea și efectele ei sociale*. București: Antet, 2005. 128 p. ISBN 973-8203-57-0. p. 8.

Astfel, nu putem să trecem cu vederea ceea ce tehnologia, era digitală au reușit să construiască – *societatea informațională*.

Având în vedere particularitățile societății informaționale, remarcăm că, în mediul științific, conceptul a început a fi valorificat încă în anii 1960 în SUA și Japonia, fiind tratat în strânsă corelație cu dezvoltarea informaticii, ciberneticii și a teoriilor informaționale de guvernare. Când facem referință la societatea informațională, trebuie să înțelegem că, chiar dacă la începuturi acest concept a avut un pronunțat caracter tehnic, foarte rapid acesta a invadat sfera vieții sociale și umane, pentru ca să determine legitimarea termenului în reglementarea juridică, în plan politic și social, în decizii ce recunosc o nouă realitate³⁹⁶. Ținând cont de schimbările pe plan mondial și de noile realități, Consiliul Europei, în perioada 24-25 iunie 1994, a decis constituirea Consiliului pentru Societatea Informațională (CSI), iar în 19 iulie 1994 a fost elaborat primul plan european de acțiune pentru *Societatea Informațională*, intitulat *Drumul Europei către Societatea Informațională*. Drept urmare, marea majoritate a țărilor europene au inițiat procesul de construire a societății informaționale. În acest sens, facem trimitere la autorul român M. Drăgănescu, cel care încă din anii 1970 și-a expus opinia despre societatea informațională menită să cuprindă nu numai structurile statului, ci și cetățenii țării, pentru satisfacerea cerințelor cărora a preconizat funcționarea în paralel a unui sistem informatic economico-social și un sistem informatic cetățenesc, îndreptat spre individ. Iancu Șt.³⁹⁷ face referință la studiul publicat în 1973 de M. Drăgănescu, în care menționa: „Acest proces, care a început în a doua jumătate a secolului al XX-lea, tinde să creeze în societate o structură informatică unitară, care să servească” fiecărui cetățen, fiecărei unități organizatorice, societății în ansamblu. Același autor a utilizat și conceptul de *societate a cunoașterii*, recunoscut ca o etapă nouă a societății informaționale, fapt consemnat la Sesiunea Consiliului European extraordinar de la Lisabona din 23–24 martie 2000. În *Raportul Comisiei Națiunilor Unite pentru Dezvoltarea Științei și Tehnologiei* (publicat în 1998) se menționează că prin conceptul *societate a cunoașterii* se accentuează că TIC (tehnologia informației și comunicării) nu mai este doar un instrument, ci „oferă un nou potențial de combinare a informațiilor (...) cu potențialul creativ al oamenilor”. În perioada 2002–2006, conceptul de *societate a cunoașterii* a fost utilizat în întreaga lume, fiind o prescurtare a termenului de *Societate bazată pe cunoaștere (Knowledge-based Society)*.

³⁹⁶ CIOBANU, R. „Legitimarea” domeniului protecției datelor cu caracter personal. În: *Provocările societății contemporane. Protecția datelor cu caracter personal*. 28 ianuarie, 2014. Chișinău: USM, 2014, pp. 39-52. ISBN 978-9975-71-563-8.

³⁹⁷ IANCU, Șt. Societatea informațională - societatea cunoașterii sau societatea parțial informatizată? În: *Columna*. 2013, nr.2, p 61- 75. [citat 19.05.2015]. Disponibil: <http://goo.gl/L4rY51>.

Concomitent, în spațiul științific al Republicii Moldova, în cadrul diverselor centre de cercetare, s-a reacționat la schimbările ce marcau tot mai mult viața umană și socială, valorificând realitățile și expunându-se asupra particularităților societății informaționale. În particular, studii privind societatea informațională cu accent pe schimbările la nivel de societate și individ s-au derulat la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „N. Testemițeanu”, în cadrul Catedrei de Filosofie și Bioetică. Referitor la cel de-al doilea concept, cel de *societate bazată pe cunoaștere*, acesta a început a fi utilizat în cadrul mai multor proiecte instituționale, realizate de institutele de cercetare ale Academiei de Științe din Moldova. În special, trebuie să remarcăm că o perspectivă de natură interdisciplinară asupra societății bazate pe cunoaștere și a modului în care aceasta se manifestă în spațiul unor domenii disciplinare (știința politică, cea juridică, sociologie, demografie, filosofie ș.a.) a fost inițiată în cadrul Institutului de Integrare Europeană și Științe Politice (care includea cinci subdiviziuni de cercetare: Științe Politice, Studii Europene, Sociologie, Filosofie, Demografie) și în Institutul de Istorie, Stat și Drept, unde activitățile principale ale colaboratorilor Institutului constau în realizarea de proiecte de cercetare vizând: interacțiunea dintre stat și societatea civilă în Republica Moldova în contextul aprofundării reformelor democratice; examinarea oportunităților de valorificare a opțiunii de integrare europeană a Republicii Moldova; edificarea statului de drept; evoluția stratificării sociale în condițiile transformării societății; impactul modificării structurii demografice a populației asupra dezvoltării socio-economice, tendințele axiologice în societatea bazată pe cunoaștere, prioritățile statului de drept și rolul RM în configurarea globală. Direcții de cercetare cu referire la noi realități în materie de reglementare juridică au fost explorate de tineri cercetători din cadrul diferitor centre științifice: USM, ULIM, AȘM, pentru ca să fie implementate în proiecte științifice, în elaborarea tezelor de doctorat și identificarea noilor domenii, ca Dreptul informațional, Protecția datelor cu caracter personal, Dreptul mass-media, ș.a., în noi programe de masterat (Drept public și guvernare electronică), materializate în activități instituționale, în structura Centrului Național pentru Protecția Datelor cu Caracter Personal al RM, dar și în noi forme simplificate de realizare a activității profesionale, cum ar fi *parajuristul*, precum și noi forme de manifestare a drepturilor și libertăților fundamentale, ca *Protecția Drepturilor Omului online*.

Pe aceeași undă se înscrie studiul *Securitatea informațională din perspectivă mediatică*, coordonat de I. Bunduchi, care și-a asumat cercetarea „stării de lucruri în care se găsește la ora actuală spațiul informațional al RM (...), în vederea ajustării normelor legale și punerii în aplicare a celor existente. Astfel, se menționează: „În formarea culturii civice, un element de

bază îl reprezintă informarea și accesul liber la informație (...). Informația este forma primară de obținere a cunoașterii, iar fluxul liber al informației este un principiu de bază al democrației”³⁹⁸.

În Republica Moldova noțiunea de societate informațională apare, oficial, odată cu asumarea parcursului european și este instituționalizată prin adoptarea Hotărârii Guvernului nr. 255 din 09.03.2005 privind *Strategia Națională de edificare a societății informaționale* - „Moldova electronică”³⁹⁹, fiind percepută ca o formă nouă a civilizației umane, mult mai perfectă, în care accesul egal și universal la informație, în corelație cu o infrastructură informațională și de comunicații dezvoltată, contribuie la o dezvoltare social-economică durabilă, la reducerea gradului de sărăcie, la îmbunătățirea calității vieții. Acest document a avut un rol important în crearea unui cadru mai favorabil pentru dezvoltarea tehnologiilor societății informaționale și pregătirea terenului pentru pașii următori, chiar dacă din cele 177 acțiuni ale Planului de acțiuni al *Strategiei naționale de edificare a societății informaționale* „Moldova electronică” (2005) au fost realizate mai puțin de jumătate. În același timp, a fost creat cadrul normativ-juridic necesar, în total cca 20 legi, 80 hotărâri de Guvern, cca 70 documente conceptuale aprobate vizând sistemele informaționale ale autorităților publice, mai mult de 20 documente de reglementare cu caracter general și 75 – cu caracter individual, emise de Agenția Națională pentru Reglementare în Comunicații Electronice și Tehnologia Informației. Cadrul instituțional s-a îmbunătățit prin crearea Ministerului Tehnologiei Informației și Comunicațiilor și a instituțiilor specializate – Centrul de Guvernare Electronică și Centrul Național pentru Protecția Datelor cu Caracter Personal. În anul 2011, a fost aprobat Programul Strategic de Transformare Tehnologică a guvernării „e-Transformare”, susținut de Banca Mondială, etc., punându-se, astfel, în aplicare *Strategia națională de dezvoltare a societății informaționale* „Moldova Digitală 2020”⁴⁰⁰.

În consecință, sesizăm o evoluție vertiginoasă a societății, dar și a acțiunilor dirijate din partea factorilor de decizie în direcția valorificării oportunităților oferite de societatea informațională, care au impact și asupra dezvoltării unor dimensiuni distincte în știința juridică, dar și asupra configurării relațiilor dintre cele trei puteri în stat, care, la momentul actual, nu mai pot fi delimitate în totalitate, dar nici nu pot fi tratate în afara unei puteri noi – puterea media.

³⁹⁸ BUNDUCHI I. *Securitatea informațională din perspectivă mediatică*. Studiu național. Chișinău, 2016. 109 p. [citată 17.11.2018]. Disponibil: <https://soros.md/publication/securitate-informationala-perspectiva-media-studiu>.

³⁹⁹ Hotărârea Guvernului: nr. 255 privind Strategia Națională de edificare a societății informaționale – „Moldova electronică” din 09.03.2005. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 25.03.2005, nr. 46-50, art.336. [citată 22.04.2018]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=59224&lang=ro#.

⁴⁰⁰ Hotărârea Guvernului: nr. 857 cu privire la Strategia națională de dezvoltare a societății informaționale „Moldova Digitală 2020” din 31.10.2013. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 08.11.2013, nr. 252-257, art. 963. [citată 03.04.2020]. Disponibil: <http://old.mtic.gov.md/ro/transparency/hotarire-nr-857-din-31102013-cu-privire-la-strategia-nationala-de-dezvoltare-societatii>.

Cele mai mari presiuni vin pe dimensiunea respectării ori, mai degrabă, nerespectării drepturilor omului. În acest sens, O. Predescu, în *Scurte considerații asupra dreptului la protecția datelor cu caracter personal în era digitală din perspectivă europeană*⁴⁰¹, menționează: „Democrația ca formă de organizare și de conducere a societății trebuie să se adapteze la noile realități impuse de tehnologia digitală, mai ales printr-un anumit tip de *revoluție educativă și culturală*. (...) Democrația în epoca digitală presupune, în primul rând, recunoașterea unui *drept fundamental de acces la spațiul digital*”. Evaluând oportunitățile oferite de era digitală, autorul indică mai multe aspecte legate de necesitatea reconfigurării sistemelor de drept, în special în raport cu drepturile și libertățile fundamentale ale omului, deoarece în prezent sunt sesizate amenințări la adresa unor principii ale statului de drept sau încălcări ale dreptului la viață privată.

În condițiile erei digitale devine necesar a răspunde la mai multe întrebări: Conținutul DUDO mai este în vigoare sau necesită unele revizuirii în direcția completării conținutului drepturilor și libertăților fundamentale? Ce se întâmplă cu respectarea drepturilor omului în era digitală, facilitează, oare, aceste avantaje respectarea sau creșterea respectării drepturilor omului sau viciversa? Există vreo legătură între societatea informațională și drepturile omului? Care sunt particularitățile juridice ale societății informaționale și cum se manifestă ele pe dimensiunea statului de drept și drepturilor omului? Astea și multe alte incertitudini devin întrebări de căpătâi pentru cercetători, juriști, politicieni, practicieni, oameni simpli, care își doresc ca să li să se facă dreptate, să le fie respectate drepturile, să aibă oportunități de a-și valorifica potențialul în direcția dorită ș.m.a.

Statul de drept și problematica drepturilor omului pune într-un întreg realități sociale, arii disciplinare distincte, dar care se suprapun, probleme de actualitate, ce și-au dat întâlnire în acest cadru, în vederea unei abordări consecvente, în condițiile în care trăim într-un mediu social, politic și juridic de o incontestabilă complexitate. Indubitabila relevanță a problematicii drepturilor omului este demonstrată, o dată în plus, de faptul că nici țara de origine, nici instituția de apartenență, nici vârsta, nici pregătirea profesională nu este un impediment în a fi interesat de calitatea de cetățean și de om. Trăind într-un mediu al tehnologiilor de vârf, al cunoașterii și informației, avem obligația de a revedea periodic modalitățile în care tratăm domeniile de referință în care activăm, mediul în care informația și cunoștințele au devenit factori esențiali ai dezvoltării, dar și resurse la fel de importante ca și valorile. În acest sens, S. Colesca, în *Informaticizarea administrației publice*, menționează că, odată cu valorificarea tehnologiilor

⁴⁰¹ PREDESCU, O. *Scurte considerații asupra dreptului la protecția datelor cu caracter personal în era digitală din perspectivă europeană*. [cit. 07.04.2020]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/essentials/3437/scurte-consideratii-asupra-dreptului-la-protectia-datelor-cu-caracter-personal-in-era-digitala-din-perspectiva-europeana>.

informaționale în diverse domenii, a prins contur o etapă nouă în evoluția comunităților – societatea informațională⁴⁰².

Astfel, în cele ce urmează, vom încerca să ne expunem asupra a trei direcții prioritare: una este dictată de realitățile societății informaționale; alta – de modalitatea în care în contextul acesteia rămâne relevantă problematica drepturilor omului; și, într-un final, a treia se referă la sarcina științei dreptului în aprecierea acestei realități, deloc simple, și la standardele de științificitate pe care ar trebui să le întrunească sau la care poate să aspire, pentru a se menține pe linia de plutire. „Caracterizată de o mare diversitate de conotații, adesea controversate, globalizarea, în calitate de fenomen actual, se regăsește în toate domeniile vieții, determinând schimbări majore la nivel social⁴⁰³. Despre globalizare putem vorbi din mai multe perspective ale efectelor asupra economiei, tehnologiei, migrației, oamenilor, culturii etc. Unele studii de specialitate demonstrează că sunt cinci domenii fundamentale, asupra cărora are influențe și efecte globalizarea (economia, politica, mediul, societatea și cultura)⁴⁰⁴. Vom completa șirul, considerând că și dreptul este nu mai puțin marcat de procesele ce au loc sub impactul globalizării și digitizării. În toate aceste aspecte, globalizarea are tendința de universalizare, de evidențiere a ceea ce este comun și afectează în ansamblu fiecare dintre aceste domenii în parte. Astfel, conotațiile pozitive ale globalizării ne interesează mai puțin în acest context (creează oportunități, creează conexiuni și crește gradul de comunicare dintre state și oameni, oferă condiții de mobilitate etc.), în schimb ceea ce se înscrie în conotațiile negative, unele fiind mai puțin motivate, altele totuși rămânând importante, trebuie să ne preocupe. În acest sens, în primul rând, trebuie să ne intereseze pierderea individualității, intimității și dreptului la decizie individuală a omului, în calitate de membru al unei societăți tradiționale, în care nu mai există siguranță și ordine, ci, mai degrabă, un haos planetar, în care omul devine doar o unealtă în planurile și interesele globale⁴⁰⁵. Și asta pentru că evenimentele la care asistă omul societății contemporane, în afara voinței sale sau chiar fiind impus de circumstanțe de a fi printre actorii implicați activ în diverse realități, și face ca să ne punem semne de întrebare, să medităm asupra posibilității sau imposibilității integrității societăților umane, posibilității sau imposibilității mecanismelor juridice de a proteja ființa umană. Arealul problematic asupra căruia se revine este

⁴⁰² COLESCA, S. Informatizarea administrației publice. În: *Administrație și management public*. 2005, nr.4, pp.42-48. [citat 17.10.2019]. Disponibil: <http://goo.gl/komLBj>.

⁴⁰³ BAUMAN, Z. *Op. cit.*, p. 8.

⁴⁰⁴ STIGLITZ, J. *Globalizarea. Speranțe și deziluzii*. București: Editura Economică, 2005. 448 p. ISBN 9735907666 p.12.

⁴⁰⁵ CIOBANU, R. Valorificarea perspective interdisciplinare în analiza sistemului social normativ. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*. Chișinău: Artpoligraf, 2019. pp. 241-293. ISBN 978-9975-108-75-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/240-293.pdf.

raportat atât la individ, cât și la societate, atât la dreptul privat, cât și la cel public, internetul și tehnologia devenind un spațiu public, în care se întâlnesc state, instituții și oameni.

Pe această dimensiune, *Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*⁴⁰⁶ stabilește toate drepturile personale, civice, politice, economice și sociale, de care beneficiază cetățenii Uniunii Europene, și completează sistemele naționale. Pe plan judiciar, C.E.D.O. și C.J.U.E. au demonstrat, mai ales în ultimii ani, că doresc să joace un rol important în edificarea unei societăți digitale, în acord cu exigențele democrației și statului de drept. În acest sens, Parlamentul European insistă asupra stabilirii unui echilibru, pe de o parte, între creșterea securității și combaterea criminalității și a terorismului și, pe de altă parte, între protecția vieții private și a datelor cu caracter personal, astfel încât politicile de sector să integreze aceste drepturi fundamentale încă din stadiul elaborării. Parlamentul a adoptat diverse rezoluții referitoare la aceste aspecte sensibile și, în special, cu privire la supravegherea electronică în masă a cetățenilor UE. Curtea de Justiție a Uniunii Europene a pronunțat o serie de hotărâri importante referitoare la compatibilitatea lor cu Carta legislației Uniunii privind combaterea infracțiunilor grave și a terorismului, de exemplu: *Digital Rights Ireland Ltd (C-293/12)*, *Tele2 Sverige AB (C-203/15)*, *Maximilian Schrems v Comisarul pentru protecția datelor (C-362/14)*, și *PNR Canada (Aviz 1/15)*⁴⁰⁷.

Riscurile implicate de dezvoltarea tehnologiilor, în detrimentul valorilor general-umane, al drepturilor fundamentale, al moralității etc. au fost puse în evidență încă în secolul trecut, încercându-se a se atrage atenția asupra faptului că expansiunea tehnologiilor provoacă o creștere a instinctului de autodistrugere și explicând criza societăților prin preponderența valorilor materiale asupra celor morale (capabile a asigura realizarea binelui) și că tehnologiile ar fi incompatibile cu libertatea umană, cu dreptul la viața privată. Prioritizarea materialului în defavoarea spiritualului este o dominantă a vieții individului în formula actuală a unui stat de drept declarat formal, formulă în care se identifică atât lipsa de integritate a individului, cât și a societății. Societățile constituite în concordanță cu idealul statului de drept, din cauza acțiunilor umane, a luat o turnură inversă normalității, astfel încât se creează senzația că se află în proces de dezintegrare, iar problematica integrității este una ce se află în centrul atenției în spațiul public contemporan, în jurul căreia se construiesc mituri, se distrug instituții, se instituie actori care eliberează certificate de integritate (Autoritatea Națională de Integritate) ș.m.a., care

⁴⁰⁶ Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* (C 326/391). Anul 55 din 26.10.2012. [citată 01.05.2015]. Disponibil <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:FULL:RO:PDF>.

⁴⁰⁷ Hotărâri ale Curții de Justiție Europene. [citată 30.09.2020]. Disponibil: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=150642&pageIndex=0&doclang=RO&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=205267>

dovedesc, mai degrabă, lipsa de integritate la nivel de individ și societate, decât instrumente de testare a integrității, în vederea instituirii în practica RM a unor tradiții, modele comportamentale orientate spre configurarea socială în jurul unor valori spirituale autentice.

Conform DEX⁴⁰⁸, termenul *integritate* are câteva semnificații: 1. Însușirea de a fi integru; cinste, probitate; incoruptibilitate; 2. Însușirea de a fi sau de a rămâne intact, întreg; 3. În sintagma *Integritate teritorială* - principiu de bază al dreptului internațional, potrivit căruia fiecare stat are dreptul să-și exercite deplin și nestingherit suveranitatea asupra teritoriului său. În cazul nostru, cel de-al doilea sens este atribuit societății în care există omul, prin drept, în statul contemporan. Paradoxal, dar globalizarea este definită la fel ca *reunire într-un tot a elementelor disparate; a judeca o problemă în ansamblu*⁴⁰⁹, ceea ce, în fond, este apropiat de sensul atribuit termenului *integru*. În atare condiții, problematica drepturilor omului nu s-a epuizat, pierzându-și din actualitate, mai mult ca atât: a revenit cu o deosebită acuitate. Pentru a demonstra acest fapt, vom urma două moduri de abordare: unul retrospectiv-reflexiv, altul – prospectiv-explicativ.

Noțiunea de *drepturi ale omului* este „astăzi referința politică și morală comună în Occident (...), o asemenea unanimitate asupra unui principiu ultim de moralitate și legitimitate este extrem de rar (...). Dar ea a fost multă vreme contestată (...). Abia în anii 70 și la începutul anilor 80 ai secolului care tocmai s-a încheiat, ea a reușit să nu mai fie deloc contestată”⁴¹⁰. Cu toate acestea, în condițiile societății bazate pe cunoaștere, ale tehnologiilor de vârf, ale globalizării și mondializării, problematica drepturilor omului a re-devenit una de absolută noutate, de parcă doar astăzi a început să fie valorificată, chiar dacă a trecut de a 70-a aniversare a sa. Subiectul drepturilor omului – adică fundamentele lor intelectuale și asigurarea respectării lor – este unul central în lucrările autorilor contemporani.

Cu adânci rădăcini în istorie, Drepturile omului sunt realitatea ce însoțește existența socială a individului, existență subordonată sistemului dreptului, ceea ce, implicit și concomitent, trimite la caracterul social și rațional al drepturilor fundamentale, conturate încă din antichitate, când filosofi ca Platon și Aristotel au abordat drepturile inerente ființei umane. În opinia lui D. Mazilu⁴¹¹, Seneca lansează una din tezele fundamentale ale teoriei privind drepturile omului: *Omul este ceva sfânt pentru semenul său*. Pentru aceasta, omul este o valoare căreia niciun alt om nu are dreptul să-i aducă vreo atingere. La fel, acesta spune: „Nu disprețui pe nimeni, căci ceea ce se impune față de aproapele tău este respectul, un respect pe care, oferindu-l, ți se oferă

⁴⁰⁸ *Dicționarul Explicativ al limbii române* (on-line). [cit. 13.09.2015]. Disponibil: <https://dexonline.ro/>.

⁴⁰⁹ MARCU, F. *Marele dicționar de neologisme*. București: Saeculum, 2007. 1080 p. ISBN: 973-8455-10-8.

⁴¹⁰ MANNENT, P. *O filosofie politică pentru cetățean*. București: Humanitas, 2001. 333p. ISBN 973-50-0548-4. p 160-161.

⁴¹¹ MAZILU, D. *Drepturile omului. Concept, exigențe, și realități contemporane*. București: Lumina Lex, 2003. 447 p. ISBN 973-588-244-2.

în schimb, în mod firesc și necesar”. Or, dacă analizăm afirmația „Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi,” percepută ca judecată de valoare, atunci termenul *drepturi* aparține dreptului, cel de *demnitate* – moralei, iar termenul *ființă umană* e propriu antropologiei filosofice. Deci, în acest caz, dăm dreptate lui Gh. Mihai⁴¹², atunci când afirmă că acest enunț unește spiritul filosofic, juridic și cel moral, iar un stat care-și fundamentează dreptul pe acest principiu nu este stat de drept, ci stat cultural, căci principiul nu este de drept, ci etico-filosofico-juridic. O contribuție deosebită la înțelegerea esenței drepturilor fundamentale ale omului, pe care le-a contrapus autorității discreționare a statului, a adus teoria dreptului natural, teorie ce susține că statul are un țel suprem, acela de a asigura libertatea, pentru că oamenii trebuie să fie liberi și să se bucure de libertate.

Mare personalitate a culturii românești, P. P. Negulescu⁴¹³ afirmă că drepturile omului se regăsesc încă în Renaștere, la originea renașterii valorii de sine a omului, un om liber în judecată și în acțiunile sale, față de autoritățile tradiționale. El începe să se considere pe sine ca întreg, să se descopere că are și drepturi, nu numai datorii și să dorească mai presus de toate libertatea de a fi el însuși, de a gândi și lucra prin sine însuși.

Teoriile ce se referă la originea drepturilor omului (teoria dreptului natural, teoria individualistă, teoria drepturilor reflexive, teoria caracterului subiectiv al drepturilor omului etc.) explicitează că Drepturile Omului reprezintă consecința generalizată a raporturilor interpersonale, ele reflectă interesul general al umanității. Rezultă că interesul general și cel personal apare ca o premisă pentru a fi satisfăcute anumite necesități comune, care sunt determinate de existența socială a individului, raportată la o altă realitate, meta-realitate, gândită și re-gândită, subordonată în totalitate unor rigori logice și metodologice.

Dacă acceptăm sugestia lui Kant, vom spune atunci simplu: declarând drepturile omului, omul își declară propriul majorat. „Proclamând drepturile omului, declarând că „oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi”, democrația face să apară, în paralel cu societatea reală plină de inegalități și de dependențe, promisiunea unei alte societăți, unde semințele libertății s-ar răspândi fără opreliști”⁴¹⁴. Dacă pentru Kant drepturile omului sunt impuse de raționamentul conștient al tuturor ființelor umane în calitatea lor de subiecți liberi, atunci pentru H. Arendt sunt convenții, forme de recunoaștere, stabilite de comun acord. H. Arendt considera că „drepturile omului nu reprezintă o simplă chestiune de speculație morală sau filosofie juridică, ci, mai degrabă, o problemă de politică juridică, de promovare a unor forme noi și eficiente de

⁴¹² MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timișoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2. p.9.

⁴¹³ NEGULESCU, P.P. *Filosofia Renașterii*. București: Editura Eminescu, 1986. 843 p.

⁴¹⁴ MANNENT, P. *Op.cit.*, p.167 și p.169.

solidaritate și implicare”⁴¹⁵. Este de remarcat că H. Arendt se expune asupra drepturilor omului, în perioada de după război, când, trăind experiența de refugiat, a și considerat că evenimentele demonstrează lipsa de conținut a discursului despre drepturile omului. „Drepturile omului, considerate inalienabile, s-au dovedit a fi inaplicabile – odată ce au apărut oameni care nu mai erau cetățeni ai unui stat suveran”⁴¹⁶.

Astfel, observăm că peste secole tema drepturilor omului, așa cum a fost, a mai rămas un permanent subiect de interes. În această ordine de idei, mai mult decât orice în contextul zilelor de azi, în condiții de criză pandemică, în tendința masivă de digitizare ș.a. problematica drepturilor omului trezește noi semne de întrebare nu doar cetățenilor, dar și reprezentanților instituțiilor de stat, a mediului academic, care își doresc – de fapt și de drept – să se bucure de prevederile Declarației Universale a Drepturilor Omului. Or, așa cum au acceptat mulți dintre cei care înțeleg profunzimea acestor probleme, găsesc atât de adevărată afirmația: *Drepturile nu se cer, nu se primesc, dar se trăiesc.*

Cu o deosebită acuitate subiectul abordat de H. Arendt se resimte în condițiile realităților social-statale ale RM de astăzi, care se confruntă, pe lângă multe alte probleme, și cu cea a depopulării datorate migrației, și cu cea a drepturilor celor care au plecat. Profesorul E. Aramă, în *Repere metodologice pentru studierea și alicarea dreptului*, menționează: „Doctrina și practica juridică pun tot mai frecvent și mai mult formulează întrebări referitoare la posibilitățile juridice de a proteja drepturile persoanei, declarată a fi valoarea supremă în statul ce tinde a deveni de drept, având în vedere procesul dinamic de evoluție a relațiilor sociale contemporane”⁴¹⁷. Parlamentul RM⁴¹⁸, prin Hotărârea nr.217-XII din 28 iulie 1990, a proclamat aderarea Republicii Moldova la Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948, fapt ce implică asumarea efortului ca legislația națională în domeniul apărării drepturilor omului și aplicarea acesteia pe teritoriul său să corespundă standardelor internaționale și normelor stabilite și, într-un final, să se realizeze binele comun. Dar de ce peste zeci de ani, în cele mai diverse surse vom identifica opinii care vorbesc despre încălcarea drepturilor fundamentale. Spre exemplu, rezultatele studiului *Percepții asupra drepturilor omului în*

⁴¹⁵ ISAAC, J. *Op. cit.*, p.80.

⁴¹⁶ *Ibidem*, p.83.

⁴¹⁷ ARAMĂ, E. *Op.cit.*, p.25.

⁴¹⁸ Hotărârea Parlamentului RM nr.217-XII din 28 iulie 1990 cu privire la aderarea la Declarația Universală a Drepturilor Omului și ratificarea pactelor internaționale ale drepturilor omului. În: *Tratate internaționale*, 30.08.1990, nr.1, art.09. [citată 20.09.2017]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115562&lang=ro.

*Republica Moldova*⁴¹⁹, mediatizat de Ziua Internațională a Drepturilor Omului (2018), arată că 7 din 10 locuitori ai Republicii Moldova consideră că drepturile lor sunt încălcate în mod sistematic. La fel, conținutul *Raportului privind respectarea drepturilor și libertăților în RM în 2018*⁴²⁰, prezentat de avocatul poporului M. Cotorobai, la fel trezește nedumeriri, întrebări, îngrijorări. Ce putem face în atare condiții? Cum poate fi evitată încălcarea drepturilor omului? Cum pot fi respectate drepturile omului-cetățean al Republicii Moldova, care se identifică cu cultura altui stat, trăiește emoțiile evenimentelor din mediul care i-a oferit oportunitatea de a-și satisface necesitățile, ale celor care au plecat? Vom face referință, în acest caz, la opinia lui A.Supiot⁴²¹, care menționează: „Nu este suficientă o proclamare a egalității pentru ca ea să existe”; parafrazându-l, vom spune că nu este suficient ca drepturile fundamentale să fie proclamate, pentru ca să fie respectate. Mai mult ca atât, avem nevoie de mecanisme care permit o hermeneutică socială și umană a drepturilor omului. Astfel, dacă anterior, în alte rânduri⁴²², indicam două dimensiuni relevante: una, epistemologică, vizând reevaluarea standardelor de științificitate a dreptului, alta, metodologică, ce relevă, concomitant, metode și principii de cunoaștere și aplicare a dreptului, atunci, în acest caz, completăm cu reiterarea revenirii la o hermeneutică a dreptului din perspectiva realităților actuale, dar și cea a respectării drepturilor omului în condițiile societății digitizate.

Declarația Universală a Drepturilor Omului, care are ca obiectiv încurajarea respectării drepturilor omului și libertăților acestuia, promovează drepturile personale, civile, politice, economice, sociale și culturale ale omului. Drepturile omului (care includ: dreptul la viață, dreptul la libertate, dreptul la securitate, dreptul la un proces corect, dreptul de a gândi liber, dreptul la o opinie proprie, dreptul la educație etc.) reprezintă principalele condiții care permit fiecărei persoane să-și dezvolte și să-și folosească cât mai eficient calitățile. Ele decurg din dorința firească a omenirii de o viață în care demnitatea și valoarea fiecăruia este respectată și protejată. Referitor la drepturile omului M.-R. Solcan⁴²³ menționează: „F. Hayek găsește printre rădăcinile ideatice ale Declarației cele patru libertăți despre care a vorbit Franklin D. Roosevelt: cele două libertăți tradiționale (libertatea cuvântului și libertatea credinței religioase) și cele două

⁴¹⁹ *Percepții asupra drepturilor omului în Republica Moldova*. Studiu. Chișinău 2018. [citat 11.02.2019].

Disponibil: https://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/library/effective_governance/percep_ii-asupra-drepturilor-omului-in-republica-moldova.html.

⁴²⁰ *Raportul privind respectarea drepturilor și libertăților în RM în anul 2018*. 234 p. [citat 15.04.2019]. Disponibil: <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=9b%2BB1bWz7Eo%3D&tabid=202&language=ro-RO>.

⁴²¹ SUPIOT, A. *Op. cit.*, p.320.

⁴²² CIOBANU, R. Interogații asupra dreptății din perspectiva drepturilor omului în condițiile societății globale. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: Artpoligraf, 2018. p.26-44. ISBN 978-9975-3178-4-9.

⁴²³ SOLCAN, M.-R. *Arta răului cel mai mic*. București: Editura All, 1998. 133 p. ISBN 973-517-268-7. p.95.

eliberări (eliberarea de lipsuri și eliberarea de frică)”. Cu toate acestea, printre cele mai semnificative, care ar putea fi catalogate ca încălcări flagrante ale drepturilor omului, H. Arendt, în *Origins of Totalitarianism*, include: crima în masă, tortura, deportarea; suprimarea sau persecutarea celor care sunt diferiți; reducerea la tăcere a indivizilor; lipsirea de drepturi politice. Or, odată cu decăderea drepturilor omului, oamenii au devenit conștienți de existența dreptului de a avea drepturi. Principalul imbold pentru apărarea acestor drepturi va veni din praxis-ul cetățenilor care cer respectarea acestor drepturi și care sunt hotărâți să apeleze pentru aceasta la mijloace politice. Așa cum afirmă și A. Camus, remarcă și P. Mannent, în *Neither victims nor executioners*: prea puține putem aștepta de la guvernele din zilele noastre, odată ce ele există și acționează în conformitate cu un cod criminal. Noi putem spera doar să reconstituim totul din temelii, astfel încât să ridicăm o societate vie într-o societate muribundă⁴²⁴.

Expresia *drepturile omului (iura hominis)*, după toate aparențele, este versiunea prescurtată a ceea ce tradiția a desemnat ca drepturi naturale ale omului în calitate sa de om, drepturi pre-politice, care revin omului în virtutea ființei sale proprii. Este vorba de omul așa cum îl concepe tradiția europeană, tradiție din care Declarația își trage universalismul său. Din art.1 al Declarației, adoptate de ONU în 1948⁴²⁵, rezultă o perspectivă universalistă a acestora: *Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și drepturi*. Din această perspectivă universalistă problematica juridică contemporană nu se prezintă doar ca o afirmare a drepturilor omului, ci și ca o proclamare a drepturilor cetățeanului, ceea ce înseamnă că „declarația drepturilor omului este proclamația drepturilor omului cetățean, cu care statul a încheiat un contract. Voința generală produsă de acest contract este una cetățenească și în niciun caz una omenească”⁴²⁶.

Astfel, problema care în mod special intrigă spiritul este: Care sunt motivele și raționamentele ce argumentează existența, perpetuarea și reactualizarea continuă a drepturilor omului? Fundamentul acestora poate fi etichetat doar ca esențe de natură politico-juridică sau, poate, pot fi dezvăluite și alte semnificații, luând în calcul noile realități? Sau, poate, cele din urmă și determină sentimentul de nerespectare sau încălcare a drepturilor fundamentale cetățenești?

Pentru a răspunde la aceste întrebări, vom iniția abordarea prospectiv-explicativă, deschizând parantezele prin trimitere la două lucrări: *Strategiile statelor în economia politică*

⁴²⁴ MANNENT, P. *Op. cit.*

⁴²⁵ Declarația Universală a Drepturilor Omului. [citată 22.01.2019]. Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/11/Declaratia-Universala-a-Drepturilor-Omului.pdf>.

⁴²⁶ MUNTEANU, A., RUSU, S., VACARCIUC, O. *Manualul funcționarului public în domeniul drepturilor omului*. Chișinău: ARC, 2009. 325 p. ISBN 978-9975-61-932-5.

globală, autori R. Palan, J. Abbott, Ph. Deans, apărută ca rezultat al încercării de a examina modul în care statele reacționează și tind să dirijeze procesele legate de globalizare, și *Democratizarea*, autor J. Grungel, ce explică modul în care evenimentele globale au determinat și au creat oportunități politice, pentru o serie de state, pentru democratizare, la sfârșitul secolului al XX-lea și, în ciuda diversității presiunilor globale pentru democratizare, consolidarea ei are o determinare națională. În același timp, schimbările majore care s-au atestat începând cu sfârșitul secolului al XX-lea nu pot fi tratate în afara termenilor de globalizare, democratizare și drepturi ale omului. Or, nu poți să vorbești despre drepturile fundamentale ale omului în afara unor societăți ce împărtășesc valorile democratice. „Democrația a devenit o aspirație globală, indiferent de religie, cultură și nivel de dezvoltare (...). Contextul democratizării contemporane este globalizarea sau creșterea unor forme tot mai profunde ale interconectivității dintre societăți, cetățeni și organizații, dincolo de granițele statelor”⁴²⁷. Astfel, în spațiul european, și nu numai, statele au încercat să intre în standardele europene de protecție a drepturilor omului (*Convenția Europeană a Drepturilor Omului*), parcurgând două etape: una a entuziasmului, alta a realismului, fiindcă să nu uităm că respectarea drepturilor, ca și democratizarea, în cele din urmă, este o inițiativă profund umană. Anume perspectiva umană (dorită și trăită) asupra drepturilor omului determină reperele realității acestora.

O abordare bine sistematizată a relevanței drepturilor omului în prezent atestăm în lucrarea *Homo juridicus*⁴²⁸, în care autorul formulează un adevăr incontestabil: omul a devenit centrul universului (religia umanității). Omul drepturilor omului este, în primul rând, un individ – atât în sens cantitativ (unitate), cât și calitativ (unicitate) al acestui termen de origine juridică (drept roman: *individus*). Și asta pentru că, într-o societate redusă la o colectivitate de indivizi în mod formal egali, cheia unei ordini juridice nu poate fi găsită în altă parte decât în competiția dintre indivizi. „Omul drepturilor omului este un subiect suveran (...), titularul unei demnități proprii (preambul Declarației universale), el se naște liber, dotat cu rațiune și titular de drepturi (art.1 DUDO)”⁴²⁹.

La cea mai superficială privire asupra conținutului Declarației Universale a Drepturilor Omului, vom putea identifica două planuri în care se exprimă acțiunea umană: unul – al legilor științifice (art. 27. Dreptul de a participa la progresul științific și binefacerile care rezultă din acesta; art. 17. Dreptul de proprietate; art. 23. Dreptul la muncă); altul – al legilor civile, care își au legitimitatea în mediul în care se aplică (DUDO art. 21-3; 21-1). Totodată, omul drepturilor

⁴²⁷ GRUNGEL, J. *Democratizarea*. Iași: Polirom, 2008. 267 p. ISBN 978-973-46-1064-8. p.16, p. 21.

⁴²⁸ SUPIOT, A. *Op. cit.*, p.283 și urm.

⁴²⁹ Declarația Universală a Drepturilor Omului. [citat 22.01.2019]. Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/11/Declaratia-Universala-a-Drepturilor-Omului.pdf>.

omului este o persoană (art. 22, 26, 29). „Fiecare are dreptul la recunoașterea tuturor legăturilor personalității sale juridice”, proclamă DUDO din 1948 (art.6). „Dacă Declarația din 1948 a făcut ca personalitatea juridică să intre pe lista drepturilor omului, ea nu a fost inclusă, pentru că este necesară, din punct de vedere etnic, exercitării tuturor celorlalte drepturi, ... ci pentru că a făcut din această personalitate obiectul unui drept universal și imprescriptibil, consacrate completată de recunoașterea noilor drepturi ale omului, zise din a doua generație (art.27-2. Dreptul la o protecție a intereselor morale și materiale care decurg din orice opera științifică, literară sau artistică ...).

Mai rămân în vigoare aceste două planuri în care se înscrie acțiunea umană? Și, oare, conținutul Declarației cuprinde realitatea și complexitatea omului societății globale? *Volens-nolens*, se impune revenirea la conceptul de globalizare și la particularitățile societății globale, care ne trimit la un *stat global* (formulă adaptată a conceptului *satului global* al lui McLuhan) – într-un caz, datorită faptului că acesta este tratat și asociat în corelație cu alți termeni, precum cei de *democratizare*, *mondializare*, *internaționalizare*, *societate informațională* etc., în altul, fiindcă la începuturile apariției sale, acesta era asociat cu presupuziția că statul se „erodează”, în al treilea, pentru că procesul de globalizare este unul ce are caracter dinamic, motiv pentru care statele sunt impuse să concureze, să se adapteze, să se democratizeze sau să rămână în urmă. Cel din urmă aspect, lansat de autorii lucrării *Strategiile statelor în economia politică globală*, a fost preluat de mulți autori, care erau adepții ideii că „statul nu este în declin și nu este destinat pieirii, ci, mai degrabă, se adaptează, reacționează și își păstrează integritatea în fața procesului globalizării”⁴³⁰. Astfel, autorii lucrării indică două repere, în baza cărora trebuie să se acționeze și reacționeze la schimbările din mediul global. „Pentru aceasta, trebuie să clarificăm, în primul rând, mediul structural, în cadrul căruia statele și societățile trebuie nu numai să funcționeze, dar și să supraviețuiască. În al doilea rând, trebuie să acordăm atenție proceselor prin care entități sociale atât de complexe, cum ar fi statele, reacționează și se adaptează la mediul global schimbător”⁴³¹. Odată ce statelor li se impune necesitatea adaptării la tendințele globale, implicit și dreptul se va afla într-o situație similară, de adaptare, legitimare și reinterpretare a realităților sociale.

Totodată, globalizarea nu ar fi viabilă decât dacă este gândită nu ca un proces de uniformizare a popoarelor și a culturilor, ci ca un proces de unificare, ce se hrănește din diversitatea lor, în loc să o folosească, pentru a le face să dispară. În acest context, *hermeneutica*

⁴³⁰ PALAN, R., ABBOTT, J., DEANS, Ph. *Strategiile statelor în economia politică globală*. Chișinău: Epigraf, 2007. 274 p. ISBN 978-9975-903-18-9. p. 9.

⁴³¹ *Ibidem*, p. 33.

*drepturilor omului*⁴³², în calitate de metodă care duce la evitarea unilateralismului, devine parte integrantă a problemelor ridicate de liberalizarea schimburilor economice. Ținând cont de schimbările social-politice și juridice, de dezvoltarea științei și tehnicii, A. Supiot⁴³³ identifică trei modalități de abordare a drepturilor omului:

1. Abordarea pozitivistă a drepturilor omului, cu referire, în special, la lucrarea *Drepturile la modul serios*, a lui R. Dworkin, în care, pe lângă multe alte momente relevante pentru perspectiva pozitivistă, sunt revizuite standardele epistemice ale teoriei dreptului. În particular, gândirea juridică pozitivistă se situează pe poziția teoretică a considerării dreptului ca provenind și exprimând voința cuiva, că raporturile, faptele, acțiunile juridice se explică prin această voință. Dar, dacă reieșim din premisa că nu există o voință universală și aceeași pretutindeni, rezultă că nu există drept, în general, ci doar sisteme de drept pozitiv, fiecare sistem posedând propria explicație. În consecință, dacă nu există drept în general, nu există nici principii fundamentale de drept, adică principii pe care să se întemeieze orice drept pozitiv. Prin deducție, ajungem la concluzia că pozitivismul juridic respinge ideea de drept, fapt ce atrage după sine și respingerea ideii de subiect de drept, care, la rândul său, antrenează negarea umanismului juridic, negarea drepturilor fundamentale în calitate de drepturi subiective ale omului.

2. Dimensiunea dogmatică a drepturilor omului. Atrocitățile comise în sec. al XX-lea arată cât de indispensabilă este funcția dogmatică, dar și unde poate să conducă o tehnosciență emancipată de sub dogmatica drepturilor omului. Dar pentru ca drepturile omului să continue să îndeplinească această funcție dogmatică, trebuie ca interpretarea lor să evolueze odată cu dezvoltarea istorică și extinderea geografică a științei și tehnicii, devenind o resursă dogmatică comună, deschisă interpretării tuturor. Mulți autori și-ar dori să fundamenteze drepturile omului pe un adevăr științific, or, dacă renunțăm la tentația fundamentalismului științific, putem să recunoaștem cu temeinicie că drepturile omului sunt la fel de bine postulate instituțional: afirmații nedemonstrabile, care sunt cheia de boltă a edificiilor noastre juridice.

3. Drepturile omului în calitate de resursă comună a umanității. Această abordare este fundamentată de faptul că ea ia act de difuzarea obiectivă a modelului contemporan de stat de drept, dar și de recunoașterea drepturilor omului în societatea internațională. „O mare majoritate a Statelor au subscris în mod formal la Drepturile omului (...), însă, pentru ca să devină cu adevărat o resursă comună, ea trebuie să fie susceptibilă de apropiere neexclusivă”⁴³⁴.

⁴³² CIOBANU, R. O hermeneutică a drepturilor omului în condițiile societății informaționale. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, pp.63-78. ISBN 978-9975-108-88-1.

⁴³³SUPIOT, A. *Op. cit.*, p.281-282.

⁴³⁴ *Ibidem*, p.306.

Din succinta prezentare, mai degrabă reflexivă, asupra drepturilor omului în condițiile societății informaționale, reușim să cristalizăm un domeniu, care ar trebui să se regăsească în conținutul unei teorii a dreptului în tranziție – o hermeneutică socială și umană a drepturilor omului, capabilă de a evita unilateralismul în tratarea unui subiect atât de sensibil. „Există întotdeauna un decalaj între ceea ce realitatea socială oferă și ceea ce se cunoaște despre ea și un altul, mai mare, între ceea ce se dorește a fi o realitate viitoare și ceea ce va fi să fie”⁴³⁵.

Perioada complexă a realităților trăite în societatea cunoașterii, informării și tehnologiilor de vârf impune deschidere, revizuire, reevaluarea standartelor normative, revizuirea statutului științific al unor materii teoretice, în special cel al teoriei dreptului, chemată să ofere generalizări, explicații, conceptualizări în corelație cu particularitățile tranziției. În special, vorbim despre particularitățile democratizării și ale incapacității unor state de a depăși starea în care sunt și a ajunge la standarde de democratizare, apropiindu-se de o valorizare a drepturilor și libertăților cetățenești, sau, poate, despre imposibilitatea realizării în practici social-politice și juridice concrete a mitului sistemului democratic, făcând referință la opiniile lui L. Boia⁴³⁶, pe care le împărtășim.

De aceea o teorie a dreptului, raportată la această situație, așa cum remarcă și R: Dworkin⁴³⁷, trebuie să fie deopotrivă normativă și conceptuală. Dimensiunea conceptuală, prin apelul la materii extrajuridice, cu grad de abstractizare mai larg, precum este filosofia, logica ș.a., devine capabilă de a-și realiza funcțiile sale disciplinare, punând în discuții permanente controversale practicii juridice, pentru a oferi explicații și aprecieri pertinente. Dimensiunea normativă trebuie să trateze o varietate de subiecte, cum ar fi: teoria legislației, o teorie a adjudecării și una a conformării – toate trei vizează problema referitoare la norma juridică din punctul de vedere al legiuitorului, judecătorului și simplului cetățean. Pentru autorul lucrării *Drepturile la modul serios*, teoria dreptului trebuie să depășească cu mult cadrul problematic al domeniilor juridice ramurale, plasându-se la nivelul de metaștiință, apropiindu-se de o perspectivă generalizantă, cuprinzând subiecte care nu sunt tratate în alte domenii, conceptualizându-le și, prin aceasta, manifestându-și nu doar individualitatea disciplinară, dar și utilitatea sa teoretico-practică. Creând interdependențe, oferind aprecieri, realizând delimitări și clasificări, teoria dreptului indică prezența unor standarde de complexitate, ce sunt absente în alte materii juridice.

⁴³⁵ VOINEA, M., BULZAN, C. *Sociologia drepturilor omului*. [cit. 23.04.2018]. Disponibil: <http://ebooks.unibuc.ro/Sociologie/voinea/1.htm>.

⁴³⁶BOIA, L. *Mitul democrației*. București. Humanitas, 2003. 160 p. ISBN 973-50-0343-0.

⁴³⁷DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6.

Pornind de la aceste două dimensiuni (normativă și conceptuală), teoria drepturilor omului, în condițiile societății cunoașterii, își asumă prioritar înrădăcinarea responsabilității în cunoașterea, înțelegerea și interpretarea realităților social-politice și juridice actuale. Primii pași în această direcție sunt:

- Sistematizarea practicilor juridice existente și identificarea unor mecanisme alternative de realizare a funcțiilor dreptului, prin lărgirea arealului și instrumentarului teoretico-metodologic, susținut de evoluția și dinamica socială actuală;
- Integrarea într-un cadru epistemic instituționalizat unitar a factorilor de decizie, mediului academic, reprezentanților organelor abilitate cu elaborarea și aplicarea dreptului, care să trateze cu responsabilitate natura umană a dreptului.

Sintetizând cele expuse, înțelegem că nu este posibilă tratarea tradițională a problemelor de natură juridică ce țin de esența umană, de drepturile fundamentale, de statul de drept. Atât abordarea reflexivă, cât și cea normativă rămân a fi necesare, dar nu și suficiente. Așa cum menționează autorii *Sociologiei drepturilor omului*⁴³⁸, este nevoie de o unire, prin spirit și cultură materială și deschisă spre înțelegerea altor culture, într-o lume din ce în ce mai controversată, contradictorie și în schimbare.

2.3.2. Premise și valori de referință ale instrumentalizării teoretico-metodologice a dreptului

Dacă până nu demult existau viziuni disparate asupra realului, atunci în societatea cunoașterii este foarte complicat de a desemna o problemă ce ține doar de domeniul juridic, social, economic, ori uman, ori doar de național etc., și nu de global (impunerea sancțiunilor Rusiei de către comunitatea internațională, în raport cu situația din Ucraina, este un caz de această natură și care desemnează realitatea în care se practică dreptul). În consecință, cei douăzeci de ani de la începutul secolului au accentuat tot mai mult necesitatea de a soluționa cele mai complexe probleme sociale, politice, juridice, economice etc., în special, problemele globale ale omenirii, din punct de vedere al unei atitudini de ansamblu (inter-, multi- și transdisciplinare), context în care, referindu-ne la materiile juridice, vom opina că teoriei dreptului îi revine dificila sarcină de a ajusta și canaliza cercetarea științifică a dreptului în direcția abordărilor de tip complex. Or, caracterizată de un înalt nivel de dezvoltare a științei, societatea contemporană determină creșterea interesului pentru viitor, pentru scopurile pe care trebuie să le urmărească și orientările valorice, deoarece conceperea uneia ca superioară celeilalte sau dezvoltarea uneia în detrimentul alteia determină anumite riscuri, ce trebuie

⁴³⁸VOINEA, M., BULZAN, C. *Op. cit.*

anticipate, astfel încât dreptul să ofere instrumente necesare protecției omului și mediului în care acesta trăiește.

Astfel, trebuie să revenim la unele aspecte legate de influențele globalizării asupra componentelor de bază ale societății, ale integrității acesteia, asupra schimbării valorilor umane și asupra ființei umane, dar și asupra tiparelor clasice ale științelor despre om și societate, în special, asupra celor care se încadrează în știința juridică. Un alt aspect ce trebuie luat în seamă și care trebuie să ne preocupe este influența valorilor asupra aprofundării și extinderii fenomenelor (fie în direcție pozitivă, fie negativă) din societate, considerând existența valorilor un factor important al integrării, solidarizării, responsabilizării omului, dar și instrumente de priorizare a acțiunilor umane prin prisma unor abordări interdisciplinare sau hibride⁴³⁹.

Orientați spre identificarea unor variabile de referință în organizarea socială, a modului în care poate fi obținută înțelegerea, consolidarea, cooperarea și integritatea socială, considerăm oportună revenirea și la modurile de înțelegere a ordinii sociale. Astfel, premisa de referință este cea după care ideea de ordine trebuie să fie una esențială pentru organizarea socială, dar și un instrument teoretico-metodologic în consolidarea forțelor în numele integrității sociale. Totodată, prin asumarea concepției lui F. A. Hayek⁴⁴⁰, care introduce în circuit conceptul de *ordine spontană*, ce apare în rezultatul unui proces de adaptare continuă a indivizilor la noile realități, iar regulile și instituțiile sunt rodul evoluției social-culturale, scopul acestora fiind de „a consolida certitudinea așteptărilor”, vom considera ordinea juridică o condiție obligatorie stabilitatea și funcționalitatea societății. În acest context, suficiența condiției necesare poate fi asigurată de principiul responsabilității umane și asumarea unui comportament, acțiuni conforme normelor sociale (indiferent de originea, forma de manifestare și utilizare, normele întotdeauna au constituit un reper esențial al acțiunii umane).

Astfel, constatăm că actualitatea pune semne de întrebare privind elementele distinctive ale existenței umane, în condițiile unor societăți aflate în tranziție și ale eforturilor de constituire a unui stat de drept cu valori democratice. În contextul actual al condițiilor în care se realizează democratizarea societăților contemporane, globalizarea devine un factor de configurare și reconceptualizare a dreptului prin intermediul unor relații, interconexiuni și interrelaționări dintre societăți, cetățeni și organizații, nu doar în condițiile unui stat concret, ci și dincolo de granițele lui. În aceste circumstanțe, problematica valorilor sociale revine în actualitate, printre acestea

⁴³⁹ *Notă:* Termenul *științe hibride* este folosit de autorii DOGAN, M., PAHRE, R. (*Noile științe sociale*. București: Academia Română, 1993. 250 p. ISBN 973-27-0393-3.), pentru a desemna domeniile ce apar în rezultatul integrării științelor, ca o consecință a relațiilor de interdependență.

⁴⁴⁰ HAYEK, F. A. *Drept, legislație și libertate. O nouă formulare a principiilor liberale de justiție și economie politică*. Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2014. 589 p. ISBN 978-973-703-904-0.

dreptatea, justiția, egalitatea, drepturile omului sunt supuse unei revizuirii atât din punct de vedere teoretic, cât și din perspectiva experiențelor practice, trăite de individ. A ne întoarce, *gândind asupra deja gânditului în căutarea identității*, după cum menționa M. Heidegger, nu mai este valabil, pentru că trăim alte timpuri, caracterizate de alte realități și scopuri. În acest sens, Grugel J., în *Democratizarea. O introducere critică*, opinează că democrația descrie un set particular de relații dintre stat și societate. Dacă în prima perioadă de democratizare (realizată în sec. al XIX-lea – al XX-lea), societățile se aflau în căutarea egalității, securității, protecției și drepturilor, adică luptau pentru drepturi și cetățenie, atunci, la momentul actual, putem să vorbim despre căutarea asigurării unui echilibru al puterii în interiorul societății civile. După părerea lui S. Huntington, procesul de democratizare a derulat odată cu cel de-al treilea val și are ca trăsătură distinctivă dimensiunea globală. Astfel, dimensiunile-cheie ale democratizării sunt statul, societatea civilă și ordinea globală sau globalizarea. „La nivel global și național, dezvoltarea economiei poate crea premise favorabile pentru democratizare, dar poate crea și multe inegalități sociale”⁴⁴¹, deoarece democratizarea este o inițiativă profund umană, consideră autorul citat.

Nemulțumirea cea mare este determinată de decalajul dintre ceea ce este în realitatea socială și ceea ce își dorește individul să fie, între este și trebuie, într-un final, între aspirații, dorințe, cunoștințe, așteptări și realități cotidiene pline de dezamăgiri. Omul cetățean solicită respectarea drepturilor sale în realitatea de azi, și nu în cea de ieri sau de mâine, chiar dacă ritmul vieții sociale este unul foarte alert, rapid și schimbător. „Faptul că există inegalitate la nivel global este dincolo de orice îndoială. Preocuparea morală față de nevoile, drepturile, bunăstarea și oportunitățile oamenilor împovărați și săraci este de asemenea de netăgăduit”⁴⁴². De aceea revine în actualitate conceptul de *dreptate*, corelativ celui de *dreptate globală* și, odată cu ele, toate celelalte concepte, considerate fundamentul valoric al societăților democratice, al statului de drept.

Prin dimensiunea sa imperativă, cadrul normativ actual ne prescrie comportamente, ne obligă la conformism. Referindu-ne la realitățile sociale dintr-o perspectivă ontologică, putem încerca, o dată în plus, legitimarea existenței puterii/autorității statului ori căuta răspunsuri plauzibile la întrebările ce apar în relația dintre indivizi sau dintre individ și instituții, pentru a identifica premise ale echilibrului în interiorul societății civile. După cum putem reveni, dintr-o

⁴⁴¹ HUNTINGTON, S. Al treilea val al democrației. În: *Revista română de științe politice*. Vol. 2, 2002, nr. 1, pp. 18-39. [citată 22.12.2017]. Disponibil: <https://baixardoc.com/documents/al-treilea-val-al-democratiei-samuel-p-huntington-5cba2fca925f9>.

⁴⁴² MATEI, C. *Jürgen Habermas și Thomas Nagel. Tentația dreptății globale*. [citată 12.01.2019]. Disponibil: https://www.academia.edu/7403683/J%C3%BCrgen_Habermas_%C8%99i_Thomas_Nagel.

perspectivă axiologică, asupra fundamentelor valorice ale organizării sociale. Astfel, în căutarea de răspunsuri, unii rămân pe terenul conformismului și indiferenței, devenind docili, alții rebeli, preluând atitudini și comportamente extreme. Sau, poate, ar merita efortul, încercarea de a găsi mijlocul de aur (cum ziceau anticii), al relației dintre interesul individual și cel social, dintre persoană și comunitate, astfel încât să fie identificate premise ale echilibrului social, care satisfac individul, reflectă interesul general al societății și care creează condiții favorabile conștientizării complementarității drepturilor și obligațiilor.

În această direcție rămâne totuși să revenim, oricât de paradoxal ar părea, la sursele teoretice, doctrinare anterioare, care modelează forme de organizare socială, relevând avantaje și dezavantaje, modele dezirabile de comportamente umane, precum și elaborează teorii etice care scot în evidență valori și principii ale vieții în comun. Uneori contestate, alteori apreciate, acestea totuși oferă șansa de a putea înțelege cel puțin factorii, motivațiile, cauzele comportamentelor antisociale și ale rostului vieții umane. „Dreptatea își joacă în continuare rolul central în relațiile interumane, pentru că permite persoanelor să emită cereri cu privire la modalitatea în care anumite drepturi, bunuri etc. să fie distribuite”⁴⁴³.

Textele juridice contemporane, în special cele care se referă la protecția drepturilor omului, formulează un număr mare de concepte filosofice, care pot constitui o bază de consens și echilibru social (dreptate, echitate, justiție etc.). Printre diversitatea conceptelor abstracte cu care operează dreptul contemporan, cel de *dreptate* beneficiază de mai multe modalități de înțelegere⁴⁴⁴. De aceea, pentru a vorbi despre *dreptate*, e necesar a lua în considerare sensurile termenului *drept*, care pot fi identificate atât în limbajul obișnuit, cât și în unele teoretizări ale juriștilor, filosofilor, gramaticienților și ale logicienilor. În limba română, termenul *drept*, specific terminologiei juridice, ca substantiv neutru, la singular și plural, are sensul de „prerogative legale recunoscute unor persoane îndreptățite să aibă sau să facă ceva”. Politica și filosofia sunt domenii care folosesc cel mai frecvent cuvântul *dreptate*, dar investindu-l cu semnificații diferite. Fundamentul filosofic al termenului *dreptate*, adesea ignorat în dezbaterile politice, indică conotații și forță diferită ale cuvântului, în dependență de contextul în care este folosit. Putem identifica, cel puțin, două distincții majore de folosire a cuvântului *drept*: în calitate de „dreptul unei persoane de a face ceva sau a acționa într-un anumit fel”, care este diferit de a spune că „o faptă a cuiva este dreaptă”.

⁴⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴⁴ **CIOBANU, R.** Interogații asupra dreptății din perspectiva drepturilor omului în condițiile societății globale. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: USM, pp.26-44. ISBN 978-9975-3178-4-9.

Totodată, menționăm că interesul pentru tema dreptății a fost una ce se regăsește încă în scrierile anticilor, cum ar fi, spre exemplu, lucrările lui Aristotel *Etica nicomahică* și *Politica*. Pentru Aristotel, dreptatea este caracterizată atât de o dimensiune morală, cât și de una rațională. Stagiritul sublinia necesitatea unei legislații raționale și a unui temei moral al dreptului în paradigma ideii de dreptate. Filosoful antic susține însă că *voința dreaptă* are prioritate asupra *relei voințe*, că *voința dreaptă* este *rațională*. Dreptatea, concretizată în prescripțiile și normele imperativ-coercitive ale justiției, fiind o virtute, ar trebui să fie și o medie între nedreptate și exces de dreptate, fapt ce nu este cu puțință, dacă-i lipsește temeiul moral⁴⁴⁵. Autorul român Eugeniu Speranția distinge dintre sensul *substantival* și cel *adjectival* al cuvântului, exemplificând: judecător drept, normă juridică dreaptă, lege dreaptă, om drept etc., dar și în alte domenii: credință dreaptă (teologie), linie dreaptă (geometrie)⁴⁴⁶.

Dreptatea, ca temă a științei juridice, dar și a politicului, filosofiei și eticii, a fost abordată fie în raport cu instituțiile societății, fie în relațiile dintre indivizi, fie între națiuni, societăți etc. Sfârșitul secolului al XX-lea, prin particularitățile sale, a determinat reînvierea interesului față de problematica dreptății. În acest sfârșit de secol, și-au făcut apariția lucrări ale lui J. Rawls⁴⁴⁷, Habermas⁴⁴⁸ și alți autori, ce au studiat, în calitate de temă centrală, dreptatea. Cercetătorul american J. Rawls propune o teorie a dreptății, care stabilește condițiile libertății și egalității indivizilor, dar și încearcă să determine viabilitatea acesteia în condițiile unei societăți care oferă libertatea conștiinței, recunoaște dreptul fiecăruia la propria opinie etc. Pentru J. Rawls, obiectivul societății este căutarea dreptății. Astfel, dreptatea nu trebuie să fie doar un concept abstract sau absolut, dar și rezultatul unui compromis sau a unei construcții raționale. Miroiu A., în lucrarea *Teorii ale dreptății*, menționează: „Pornind de la ideea că teoria dreptății este parte a teoriei alegerii raționale, am ajuns acum la ideea că teoria dreptății se folosește de procedurile de alegere rațională. Căci presupunem acum că înseși principiile dreptății, ale alegerii sociale raționale, trebuie să fie tratate ca soluția unei probleme de decizie rațională sau, mai exact, a unei probleme de acord rațional între indivizi. Astfel, pe de o parte, aceste principii caracterizează activitatea socială și rațională, concepută ca o cooperare reciproc avantajoasă, tot așa cum principiile de maximizare a utilității anticipate caracterizează activitatea individului rațional. Dar, pe de altă parte, aceste principii sunt ele însele obiect al unei activități raționale particulare - cea de a consimți la principii de cooperare”⁴⁴⁹. În consecință, dreptatea, de altfel ca și celelalte

⁴⁴⁵ TSATOS, C. *Filosofia socială a vechilor greci*. București: Univers, 1979. 309 p. p.210.

⁴⁴⁶ RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Op. Cit.*

⁴⁴⁷ RAWLS, J. *O teorie a dreptății*. Iași: Universitatea „Al. I. Cuza”, 2011. 534 p. ISBN 978-973-640-654-6.

⁴⁴⁸ MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. Iași: Polirom, 2006. 520 p. ISBN 973-46-0216-0. p.7.

⁴⁴⁹ MIROIU, A. *Teorii ale dreptății*. București: Alternative, 1996. 280 p. ISBN 973-9216-11-0. p.229.

categorii-concepte-valori ale dreptului, este atribuită unor agenți raționali, capabili să facă abstracție de condiția socială, de situația lor economică, de starea sănătății, talente, proiecte personale etc. J. Rawls prezumă capacitatea ființelor umane de a fi rezonabile, corecte și dezinteresate. Astfel, în calitate de principii ale dreptății, autorul teoriei dreptății indică principiul libertății și cel al redresării inegalităților.

Discuțiile asupra modului în care este folosit conceptul *dreptate* ar putea fi tema unui studiu separat. La acest moment, vom împărtăși opinia lui J.-W. Lapière despre limitele existente în explicațiile pe care le formulăm, de obicei, în privința cuvintelor/conceptelor cu care operăm. El consideră obișnuința de a aborda realitățile de pe poziții contrare, trecându-le prin conceptele și definițiile cunoscute, drept o îngrădire a gândirii multilaterale și complexe, menționând în acest sens: „Limbajul – în consecință, și logica – ne invită să gândim din punctul de vedere al termenilor opuși, prin alternative (principiul terțiului exclus) și prin contradicții (principiul non-contradicției). Realitatea însă, prin bogăția ineputabilă a miilor de nuanțe, prin extraordinara finețe a variațiilor și a gradațiilor, este ireductibilă la dualitățile grosolane ale limbajului. Gândirea dialectică trebuie să țină seama de multitudinea complexă, de varietatea în continuă mișcare a realului, combinând dualitățile pentru a obține seriile sau scările care „măsoară” îndeaproape realitatea mult mai fină și mai diversă decât instrumentele noastre de măsură și exprimare”⁴⁵⁰.

În condițiile în care discuțiile despre democrație scot în evidență faptul că „democrația formală, care este un set de reguli, proceduri și instituții, nu este completată de democrația substanțială, caracterizată de un proces care trebuie reprodus continuu, un mod de reglare a relațiilor de putere, astfel încât să se maximizeze oportunitățile indivizilor de a influența și participa la dezbaterile privind deciziile cheie care afectează societatea”⁴⁵¹, se face utilă și necesară revenirea la fundamentele de natură normativă ale societăților contemporane. O dezbatere asupra dreptății devine cu atât mai necesară, cu cât o societate este mai divizată și cu cât apelurile la cooperare nu sunt auzite.

Legislațiile contemporane, în particular Constituțiile, cumulează, în egală măsură, „chestiuni juridice și morale, făcând validitatea unei legi să depindă de răspunsul la probleme morale complexe, precum problema dacă o anumită lege respectă egalitatea inerentă tuturor oamenilor (...). Actul este calculat astfel, încât să sporească ceea ce filosofii numesc interes

⁴⁵⁰ LAPIERRE, J.-W. *Viața fără stat?* Iași: Institutul European, 1997. 311 p. ISBN 973-586-017-1. p. 226.

⁴⁵¹ KALDOR, M., VEJVODA, I. Democratization in Central and East European Countries. In: *International Affairs*, V.1, 1997, nr.73, pp. 59-82. [citat 17.05.2017]. Disponibil: https://is.muni.cz/el/1490/jaro2015/CZS01/um/8-2_Kaldor-Vejvoda.pdf.

general, este calculat să producă mai mult beneficiu global decât prejudiciu”⁴⁵². Chiar dacă omul contemporan trăiește într-o societate în care drepturile omului constituie fundamentul oricărui sistem de drept, după cum ideologia, filosofia, concepția dominantă reprezintă reperul oricărui sistem social-politic, totuși auzim, din ce în ce mai des, voci care vorbesc despre încălcări flagrante ale acestor drepturi, în particular, al dreptului la viață (cazul Andrei Brăguță, în RM, cazul George Floyd, în SUA). Aceste voci – fie ale mijloacelor media, fie ale ONG-urilor, fie ale organismelor internaționale etc. – ne determină să revenim, să regândim, să revizuiim valorile, normele, principiile de viață individuale, instituționale și cele sociale, să stabilim conformitatea interesului particular cu cel general, să abordăm acțiunea umană ca fapt social împlinit și ca expresie a legalității/ilegalității, moralității/amoralității omului contemporan. Toate acestea, poate, ar reuși să ne ajute să înțelegem care sunt lacunele ce fac ca, în secolul tehnologiilor de vârf, al societății bazate pe cunoaștere, al raționalității, să înregistrăm încălcări flagrante ale drepturilor omului și să asistăm la *decadența morală* umană.

Noțiunea de *drepturi fundamentale*, după cum s-a menționat *supra*, face direct referire la filosofia drepturilor naturale, inspirată din umanismul european. Dezbaterile privind drepturile naturale sunt deschise, ca urmare a unor situații noi, care apar în viața oamenilor, a diversificării nevoilor, a cererii unor noi revendicări. În consecință, problematica drepturilor omului beneficiază de mai multe perspective din care este tratată. Cea mai des invocată este abordarea juridică, dat fiind faptul că *a priori* se consideră că încălcarea oricărui drept aduce după sine intervenția legii, care urmează să readucă ordinea, liniștea, corectitudinea, redarea încrederii în puterea dreptului celui căruia i-a fost încălcat. Se reușește sau nu – e un alt aspect, legat de marea diversitate a factorilor fie de natură obiectivă, fie subiectivă, care intervin în procesul de aplicare a conținutului normativ. Cel puțin, în ceea ce ține de legislație⁴⁵³, Republica Moldova, similar altor state, încă de la debutul său ca stat independent, prin Hotărârea nr.217-XII din 28 iulie 1990, proclamă aderarea la Declarația universală a drepturilor omului din 10 decembrie 1948, ratificarea Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice și a Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, adoptate de Adunarea Generală a ONU la 16 decembrie 1966, ratifică, prin Hotărârea nr.1298-XIII din 24 iulie 1997, Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale, încheiată la Roma, la 4 noiembrie 1950, ratifică, de asemenea, un șir de alte acte internaționale ce reglementează standardele de bază ale drepturilor omului în anumite domenii, cum ar fi

⁴⁵²DWORKIN, R. *Op. cit.*, p.167 și p.172.

⁴⁵³ *Planul național de acțiuni în domeniul drepturilor omului pentru 2004-2008*. [citat 17.09.2017]. Disponibil: http://www.justice.gov.md/public/files/drepturile_omului/PNADO_2004-2008.pdf.

drepturile femeii, ale copilului, ale refugiaților, ale minorităților naționale, precum și un număr considerabil de convenții ale Organizației Internaționale a Muncii (OIM). Republica Moldova depune eforturi considerabile pentru ca legislația națională în domeniul apărării drepturilor omului și aplicarea acesteia pe teritoriul său să corespundă standardelor și normelor stabilite în documentele ONU, OIM, Consiliului Europei și Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE). Un șir de convenții și pacte internaționale fundamentale, la care Republica Moldova este parte (Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, Convenția împotriva torturii și altor pedepse ori tratamente cu cruzime, inumane sau degradante, Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei și Convenția cu privire la drepturile copilului), stipulează procedura de prezentare periodică de către statele membre a rapoartelor despre respectarea obligațiilor asumate prin ratificarea acestor convenții. O procedură similară este prevăzută și de Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale. Republica Moldova a prezentat comitetelor respective ale ONU rapoarte asupra convențiilor menționate, rapoarte ce au fost examinate de comitetele abilitate, care au adresat Guvernului Republicii Moldova recomandări în vederea îmbunătățirii, perfectării bazei legale referitoare la drepturile omului, în calitate de filosofie și ideologie a statului de drept.

Astfel, de problematica drepturilor omului sunt preocupate autoritățile statale, organizațiile nestatale, oamenii de rând, precum și specialiști din numeroase domenii de activitate, precum jurnaliști, politologi, sociologi, juriști, filosofi, antropologi și mulți alți reprezentanți ai celor mai diverse domenii științifice. Totuși, indiferent de perspectiva de abordare a drepturilor omului, rămâne a fi cert un lucru, și anume că toate domeniile (socialului și umanului) sunt convergente și urmăresc un singur obiectiv – asigurarea condițiilor favorabile valorificării sociale a calităților umane, a respectării drepturilor fundamentale, acestea fiind expresie a nevoilor individuale și sociale ale omului-cetățean. Astfel, nevoia individului de a-i fi respectate drepturile se referă la activitatea instituțiilor care sunt menite să-i inspire sentimentul de siguranță și de valoare în sine, așa cum apare în formula kantiană, în care *omul este un scop în sine și niciodată nu poate fi un mijloc*.

Practic, putem modela această situație în baza raportului dintre cerere (cetățeanul/individul) și ofertă (instituțiile, organele de drept, mediu social etc.). Pragmatic? Ironic? Mecanicist? Nu am zice. Or, atâta timp cât dimensiunea juridică domină viața socială, politică și privată, atâta timp cât cetățeanul este – prin formula hobbsiană a organizării social-statale – cel care și-a cedat drepturile și și-a asumat obligații, iar prin cea a lui J. Locke – în drept

de a desface contractul social, în condițiile în care una dintre părți nu-și onorează obligațiile, rămâne loc pentru perfecționare, revizuire, revendicare, raționalizare. Căci, probabil, încercând să-și asigure una dintre necesitățile fundamentale, cea de securitate, individul continuă să mai spere într-o formulă perfectă de organizare socială, unde îi vor fi asigurate condiții prielnice pentru dezvoltare și, cel puțin, va exista un mecanism, instrument prin intermediul căruia îi vor fi create condițiile sociale minime, în care nu-i vor fi încălcate drepturile cetățenești și va trăi într-o *societate dreaptă*. „Democratizarea presupune ca statele să facă promisiuni: că oamenii vor duce viața mai sigură, că sistemul judiciar va funcționa imparțial, că populația va avea șansa unui standart de viață mai bun etc. Pentru ca toate acestea să aibă loc, statele trebuie să fie capabile să îndeplinească funcții complexe. În fine, statele trebuie să se bucure de o suveranitate necontestată”⁴⁵⁴.

Organizarea domeniilor vieții sociale prin intermediul normelor, subordonate principiilor, are menirea de a stopa sau diminua tendințele negative, constituind unul dintre cei mai importanți referențiali ai acțiunilor sociale și mecanism de trecere de la dezordine (haos, în termenii sinergeticii) la ordine, de la dezintegrare la integrare. Problema majoră este, în acest caz, cum putem reuși validarea la nivel social a unora și aceluiași principii și practicarea acțiunii sociale conforme acestora?

Răspunsul la această întrebare este codificat în alta: omul, prin natura sa, este o ființă individuală, dominată de egoisme, interese personale etc., așa cum afirmă Hobbes în *Leviathan*, sau una socială, interesată de binele comun, bunăstarea sa, dar și a celor din jurul său? Aristotel⁴⁵⁵ este cel care ne oferă răspunsul în *Politica* sa, afirmând că „este clar de ce omul este o ființă mai socială decât orice albină și orice ființă gregară; căci natura nu creează nimic fără scop. (...) că singur el are simțul binelui și al răului, al dreptului și al nedreptului și al tuturor celorlalte stări morale”. Pentru Aristotel, socialul este atât de propriu omului, încât fără el nu ar mai fi om, „căci, dacă nu poate ori nu are trebuință să se întovărășească în societate, din cauza suficienței sale, atunci nu este membru al statului, ci ori fiară, ori zeu”⁴⁵⁶.

Astfel, revenind la întrebarea cum putem reuși validarea la nivel social a unora și aceluiași principii și practicarea acțiunii sociale raționale în condițiile actuale, conchidem că teoria dreptului, prin intermediul principiilor generale, dar și prin valorificarea teoriilor etice, formulează și oferă principii universale ale acțiunii umane, definind concepte ca cel de *legal*, *illegal*, *bine*, *rău*, *just*, *injust*, precum și așa-numitele etici aplicate, care optează pentru analiza

⁴⁵⁴ GRUNGEL, J. *Op.cit.*, p.75.

⁴⁵⁵ ARISTOTEL. *Politica*. București: IRI, 2001, 522 p. ISBN 973-9437-67-4.

⁴⁵⁶ *Ibidem*.

unor situații concrete de viață și a unor valori determinate de tradiții etc. În consecință, dacă pentru unii acțiunea umană e bună numai dacă e guvernată de principii normative, care-i asigură necesitatea și universalitatea, pentru că ceea ce e valabil pentru toți e obligatoriu pentru fiecare, atunci alții încearcă să apropie teoria dreptului de teoriile etice și de practica vieții sociale, prin raportare la situații particulare de viață, adică la practici juridice concrete.

Indiferent de abordare, fie teoretico-doctrinară, fie disciplinar-ramurală, conduita umană, în perimetrul social, trebuie să fie supusă unui proces de normare, cu alte cuvinte, ea nu poate și nu trebuie să se desfășoare haotic, ci să se deruleze în mod organizat, după reguli și principii consfințite social, în care un loc aparte este și trebuie atribuit normativismului juridic. Și asta fiindcă „omul, dacă se smulge singur din această poziție, indicată lui de ordinea naturală și divină, între animal și Dumnezeu, se transformă într-o ființă cumplită (...). Căci, după cum omul, în perfecțiunea sa, este cea mai nobilă dintre ființe, tot astfel, lipsit de lege și de dreptate, este cea mai rea dintre toate”⁴⁵⁷.

Deci, în cadrul teoretic al dreptului, două dimensiuni sau, poate, dominante se profilează: o dimensiune morală, care va pune miza pe contribuția adusă în formarea și educarea individului, după cum afirma și Kant că „omul poate deveni om numai prin educație; el nu e nimic decât ceea ce face educația din el”⁴⁵⁸; alta – o dimensiune juridică, care va opta pentru responsabilizarea acestuia prin realitatea unei sancțiuni, ambele fiind unite de capacitatea individului de conștientizare a prestației sale sociale, istorice și culturale pe care o are. În acest context, devine actual acel *trebuie*, dar și acea *datorie*, care domină moralitatea kantiană. Im. Kant, practic, este unicul dintre gânditori care consideră că moralitatea este o chestiune ce privește respectarea regulilor absolute – reguli ce nu admit nicio excepție, ce trebuie respectate, orice s-ar întâmpla. Pentru Kant⁴⁵⁹, există numai un tip de norme ce au valoare general-umană și trebuie transformate într-un imperativ de conduită.

Fără a intra în dezbaterile privind teoriile morale, dar luându-le în calcul, deducem cu ușurință că cele mai răspândite concepte explicative ale atitudinilor și situațiilor morale sunt direct proporționale esenței raționale a ființei umane și pot fi generalizate în așa concepte ca voința, datoria și obligația, libertatea și responsabilitatea, astfel **teoria alegerii raționale** este una dintre variabilele de referință a integrității societății umane. Oare omul contemporan să fie unul irațional? Ne-ar plăcea să nu fie așa.

⁴⁵⁷ *Ibidem*.

⁴⁵⁸ KANT, I. *Despre pedagogie*. București: Paideia, 2002. 78 p. ISBN 973-596-104-0. p. 17.

⁴⁵⁹ KANT, I. *Critica rațiunii practice*. București: Univers Enciclopedic, 2010. 286 p. ISBN 9786068162317.

Or, așa cum considera Hayek⁴⁶⁰, în teoria alegerii rationale, ordinea spontană este un concept central. Ea poate servi la urmărirea mai multor scopuri individuale sau chiar conflictuale, căci nu se bazează pe scopuri comune, ci pe reciprocitate – pe reconcilierea unor scopuri diferite spre avantajul reciproc al indivizilor. Prin urmare, conceptul de *bine public*, într-o societate liberă, ar trebui definit ca o ordine abstractă, care nu urmărește niciun scop individual, oferindu-i fiecărui membru al ei cea mai mare șansă de a-și folosi cunoștințele pentru atingerea propriilor scopuri. De aceea Hayek își dorește o societate în care statul își asumă sarcina de a face să fie observate regulile pe care este întemeiată ordinea spontană și de a realiza alte servicii pe care ordinea spontană nu le poate furniza în mod adecvat, adică un stat care să-l oblige pe fiecare să vadă și dincolo de propriul interes: reguli care-i privesc pe toți, dar nu și pe fiecare în parte.

În consecință, cea de-a doua variabilă în asigurarea integrității sociale, pe care o invocăm, este *moralitatea publică*, concept pe care îl regăsim în expunerile analitice ale gândirii juridice pozitive, în dezbaterile problemelor societății contemporane, în particular, la R. Dworkin⁴⁶¹. Anume în acest concept se intersectează, în egală măsură, pragmatismul, pozitivismul, normativismul. Pentru moralitatea publică, funcția normei (legii) este de a proteja ordinea publică și decența, de a proteja cetățenii de ceea ce este dăunător și vătămător și de a asigura suficiente garanții împotriva exploatării și coruperii altora. În susținerea acestei afirmații, pot fi aduse, cel puțin, două argumente plauzibile: unul – orice societate are dreptul de a se proteja; altul – orice societate are dreptul de a-și conserva propria existență. Deci, dacă recunoaștem acest drept al societății, înseamnă că ea are dreptul de a folosi instituțiile sale și sancțiuni, pentru a aplica conținutul normelor. „Societatea poate folosi legea, pentru a proteja orice lucru care este esențial pentru existența ei și compatibil cu integritatea societății.” Oare să ne fi luat cineva acest drept?

Secolul al XXI-lea, care a adus cu sine o mulțime de probleme la care încercăm cu toții să găsim soluții, a reușit să facă așa încât democrația și valorile democratice să devină o aspirație globală. În acest context, aspirațiile oamenilor, orientate spre democratizarea societăților, sunt raportate la condițiile social-statale concrete, dar și la standardele de viață ale altor societăți. Deschiderile în exterior, cunoașterea realităților sociale din alte medii culturale ș.a.m.d., oferite de globalizare, mai determină și creșterea așteptărilor indivizilor, a speranțelor într-un viitor mai bun. În consecință, globalizarea poate fi, în egală măsură, un obstacol și un sprijin în implementarea valorilor democratice, deoarece, în procesul de trecere de la un regim la altul,

⁴⁶⁰ HAYEK, F. A. *Op. cit.*

⁴⁶¹ DWORKIN, R. *Op. cit.*

unele state reușesc să realizeze o tranziție spre democrație, altele eșuează, în cel de-al treilea caz, avem state care intră în categoria democrațiilor problematice.

Totuși societatea bazată pe cunoaștere oferă un pluralism valoric, invocat în cele mai diverse cazuri, dar și în cel al încălcării drepturilor, el însuși fiind o valoare în jurul căreia au fost construite comunități, state, societăți. Or, „o societate globală nu este un sistem, ci o totalitate concretă, formată din mai multe sisteme multistabile și asincrone”⁴⁶². Realitățile societății bazate pe cunoaștere impun reevaluarea paradigmei științifice contemporane din perspectiva noilor condiții sociale. Optim, în cazul dreptului, ar putea fi actualizarea dimensiunii metodologice și epistemologice a dreptului, determinată de:

1. Necesitatea fundamentării noilor realități prin diversificarea modurilor de abordare, a metodelor utilizate, precum și a modalităților de obținere a unui surplus informațional, a creșterii cunoașterii științifice juridice;
2. Necesitatea cercetării particularităților sociale actuale prin comparare cu tradițiile existente de cercetare a jurisprudenței;
3. Necesitatea abordării complexe a sistemului social-politic și juridic actual prin raportarea la contextul global.

Cea din urmă mențiune ne „obligă”, într-un anumit fel, să preluăm principiul complexității ca pe unul de referință. Formulată în calitate de principiu al contemporanității, complexitatea este chemată să identifice cel puțin un „motiv moral”, pentru a evita sporirea numărului de comportamente iraționale, precum ar fi violența nejustificată. Complexitatea conferă universului, încă de la începuturi, proprietățile necesare materiei pentru a urca treptele complexității. Acest proces este ghidat de căutarea stabilității la nivel material și de competitivitate la nivel animal. E. Morin, citat de J.-W. Lapierre, opinează că mutația în lanțul hominizării, care a dus la apariția lui *homo sapiens*, a făcut ca reglementarea socială să nu mai fie homeostatică, pentru că „indivizii din noua specie sunt organisme vii, dotate cu proprietate emergentă, legată de depășirea unui stadiu de dezvoltare a centrilor nervoși, care îi face nesociabili, în vreme ce ei nu pot supraviețui decât în societate, prin cooperare regulată și permanentă”⁴⁶³. Această proprietate este imaginația, care înseamnă lipsa de limită a dorinței. Competiția dorințelor duce la lipsa permanentă de satisfacție. O altă proprietate emergentă este cea care permite oamenilor să coopereze conform unui nou mod de reglementare socială, fiind vorba despre coduri de comportamente și de comunicare, completate de reglementarea politică, efectuată prin intermediul raporturilor de comandă și ascultare. „Ascultarea nu poate exista fără

⁴⁶²LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.*, p.258.

⁴⁶³ *Ibidem*, p. 254.

nesupunere. Nu există legitimitate fără contestație (...). Raporturile de comandă-ascultare, proprii societăților umane, se bazează pe credința colectivă într-un mit, într-o doctrină, într-o ideologie a autorității legitime”⁴⁶⁴.

În această ordine de idei, conchidem că totuși cel mai puțin cercetat, în contextul social actual complex, rămâne a fi înțelegerea esenței factorului uman din perspectiva rolului său activ (social, moral, politic, juridic etc.), printr-o abordare convergentă a diferitor științe despre om. Dat fiind faptul că adesea savanții din domenii diverse (atât din spațiul european, cât și din SUA) au fost orientați să supună criticii alte domenii, în prezent se impune necesitatea și importanța unor studii, cercetări științifice interdisciplinare, caracterizate de o reală cooperare și capabile să conteste limitele stabilite între varii științe despre om, oferindu-ne cunoașterea metodică și obiectivă a conduitelor și relațiilor umane, în condiții și situații diferite.

În acest context al interdependențelor, actualizarea dimensiunii metodologice a dreptului trebuie să determine valorificarea fundamentelor, limitelor, posibilităților și rigorilor unei metodologii juridice, capabile să utilizeze arsenalul său științific (și nu numai) și să realizeze, dintr-o perspectivă sistemică, cercetări pertinente privind rolul factorului uman în condițiile societății actuale, dominate de tendințe de schimbare, transformare, tranziție. De asemenea, perspectiva metodologică, prin valorificarea cercetării științifice interdisciplinare, va determina identificarea reperelor acțiunii umane rezonabile, cooperante, corecte, drepte etc., aplicând-o în mod metodic diferitor societăți. Importanța abordării interdisciplinare ar putea fi contestată doar de „formalismul abstract exagerat al unor reprezentanți ai științei clasice sau de atașamentul conservator al acestora față de izolarea disciplinei lor, ori de prejudecățile metafizice ale celor care au pretenția că fundamentează știința despre istorie sau societate prin negarea conceptului de om”⁴⁶⁵.

În alt caz, cel al actualizării dimensiunii epistemologice a dreptului, avem ca punct de reper opinia reprezentantului pragmatismului american R. Rorty⁴⁶⁶, pentru care rațiunea este un instrument al acțiunii, iar adevărul – rezultatul unui acord dintre persoane. Pledând pentru abolirea granițelor dintre discipline, R. Rorty consideră că cunoașterea trebuie să se afle în serviciul solidarității umane, de aceea între domenii trebuie construite căi/punți de comunicare, și nu granițe/frontiere. Chiar dacă este inutilă căutarea adevărurilor imuabile, totuși, în opinia lui R. Rorty, un adevăr obiectiv se află în acordul la care ajung ființele umane prin dialog, iar

⁴⁶⁴ *Ibidem*, pp. 217 și 254.

⁴⁶⁵ *Ibidem.*, p.219.

⁴⁶⁶ RORTY, R. *Contingentă ironie și solidaritate*. București: ALL, 1998. 326 p. ISBN 973-9337-49-x.

cunoașterea umană își rezervă un scop: de a edifica o societate mai solidară, curățată de cruzime și suferință.

Astfel, cele două dimensiuni (metodologică și epistemologică) se vor edifica în jurul celor două forme de raționalitate (teoretică și practică). În această direcție, studiile teoretico-metodologice și cele epistemologice tratează deosebiriile dintre abordarea instrumentalistă și teoria instrumentală, dată fiind necesitatea și importanța înțelegerii genezei, logicii, structurii problemelor practicii sociale. În ambele cazuri, miza rămâne a fi raționalitatea și decizia, comportamentul, fapta rezonabilă. În general, însuși termenul *rațional* poate fi înțeles ca „metodic”, desemnând o cunoaștere ce dispune de criterii prestabilite, dar poate fi considerat și sinonim al termenului *rezonabil*, fiind referit la o persoană, la comportamentul sau deciziile acesteia.

În consecință, studiile teoretico-metodologice și cele epistemologice impun revenirea la abordarea dreptului din perspectivă instrumentalistă, fiind necesară luarea în considerare a noilor realități sociale. Specifică pozitivismului juridic, abordarea instrumentalistă apropie dimensiunea teoretică de cea empirică, forma – de conținut, relevând un șir de probleme particulare, specifice celor mai diverse domenii ale dreptului și impunând necesitatea soluționării acestora. În particular, în cadrul teoriei dreptului, în calitate de probleme specifice apar: valoarea socială a dreptului, calitatea de instrument de reglementare, funcțiile, formele, metodele, mijloacele, tipurile, mecanismele de acțiune ale dreptului, realizarea normelor juridice etc. La fel se întâmplă și în științele juridice ramurale, caracterizate de instrumente juridice particulare, printre care se remarcă: normele juridice, instituțiile, drepturile subiective, obligațiile, interdicțiile, formele de răspundere etc.

Rămâne însă o problemă transformarea, trecerea, tranziția sistemului social în ansamblu și a celui juridic în particular la realitățile societății globale și reevaluarea rolului acțiunii umane în acest areal tematic. În procesul de transformare a raporturilor sociale dintr-o societate globală, prin interacțiuni dintre sisteme și subsisteme sociale, dar și prin interacțiunea dintre aceste sisteme și cele aparținând altor societăți globale, apar realități și fenomene noi. Acest proces se realizează prin acțiunea grupurilor și indivizilor. Într-o democrație, cel puțin într-o democrație care respectă în principiu drepturile individuale, fiecare cetățean are datoria morală de a se supune tuturor legilor, chiar dacă el ar dori ca unele dintre ele să fie schimbate. El are această datorie față de concetățenii săi, care, spre binele lui, tot se supun unor legi care le displac. Dacă o lege, chiar una proastă, nu este aplicată, atunci respectul pentru lege scade, iar societatea, în

ansamblul ei, are de suferit”⁴⁶⁷. Iar autorul lucrării *Democratizarea* (J. Grugel) își exprimă convingerea că democratizarea unei societăți este dependentă de doi factori: apariția unor societăți civile piternice și energice, care lucrează susținut pentru democratizarea politicii și pentru responsabilizarea statului, și existența unui stat capabil și flexibil de a asigura ordinea și echilibrul social.

R. Aron⁴⁶⁸, încercând identificarea unui regim politic capabil de a asigura echilibrul și ordinea, capabil de a satisface nevoile umane, remarcă: 1) Este îndoielnic faptul că putem determina cel mai bun regim, făcând abstracție de organizarea generală a societății; este posibil ca regimul cel mai bun să nu poată fi definit decât pentru un tip anume de organizare socială; 2) Noțiunea *cel mai bun regim* este legată de o concepție teleologică a naturii umane; dacă adoptăm o concepție deterministă a naturii umane, problema pe care ne-o punem este aceea a instituțiilor care sunt cel mai bine adaptate la conduita spontană, obișnuită a oamenilor; 3) Obiectivele regimurilor politice nu sunt univoce și nu sunt neapărat consensuale; regimul care asigură cea mai mare marjă de libertate cetățenilor nu întotdeauna asigură puterii cea mare eficacitate, regimul întemeiat pe consimțământul celor guvernați nu lasă întotdeauna deținătorilor autorității o marjă de acțiune suficientă; 4) Și în fine, fiecare recunoaște că, la un anumit nivel de concretizare, instituțiile sunt în mod inevitabil diferite; problema celui mai bun regim nu se poate pune decât la un nivel înalt de abstractizare; în fiecare societate, instituțiile trebuie să fie adaptate la particularitățile unei constelații istorice singulare.

Astfel, doar în perimetrul noțiunilor *stat, drept, cetățean* putem să punem semne de întrebare și să căutăm răspunsuri, mijloace, instrumente etc., care ar putea fi valorificate, fundamentate și utilizate în condițiile societății contemporane, dominate de conflicte de cea mai diversă natură atât la nivel de relații între indivizi, între aceștia și societate, cât și la cel dintre societăți, state, culturi, religii, zone geografice. Așa cum a fost la începuturi, și în prezent societățile umane „nu pot exista fără un cod al drepturilor și obligațiilor”, trecute prin filiera unei abordări științifice complexe, sau poate antropologice, care va integra „inteligenta mișcărilor socio-istorice; (...) fără raționalitatea strictă și deopotrivă suplă, propusă de analiza sistemelor, și fără rigoarea metodologică în stabilirea faptelor”⁴⁶⁹.

Totodată, considerăm că, pentru a putea înțelege de ce o parte dintre societățile care au purces pe calea democratizării nu au reușit să parcurgă cele trei etape consecutive (liberalizarea, tranziția și consolidarea), oprindu-se undeva la mijloc de cale și bătând pasul pe loc, este

⁴⁶⁷ DWORKIN, R. *Op. cit.*, pp. 168, 174.

⁴⁶⁸ ARON, R. *Democrație și totalitarism*. București: ALL, 2001. 277 p. ISBN 973-684-358-0; ARON, R. *Libertate și egalitate*. Iași: Institutul European, 2016. 76 p. ISBN 978-606-24-0156-6.

⁴⁶⁹ LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.*, pp. 255 și 311.

necesară o analiză a realităților sociale în care au fost derulate procesele de democratizare și care sunt factorii-cheie ce vor contribui la realizarea unei tranziții treptate, calitative și responsabile de la o etapă la alta.

O mare parte dintre autori sunt de părerea că precedentul și istoria ne învață și ne dau lecții de viață, deoarece retrospectiile alimentează creativitatea, identifică greșelile predecesorilor și permit inventarea, elaborarea unor modele de organizare socială, capabile să satisfacă firea umană. Fiecare organizare socială își stabilește propriile ei forme, își determină principiile fundamentale de legitimare, care sunt, credem, în mare parte aleatorii. Indiferent de ordinea socială și forma de sistematizare a principiilor de organizare, precum și de motivul care a determinat implementarea practică (voința strămoșilor sau a eroilor fondatori, destinul, voința zeilor, dreptul divin, păcatul social, suveranitatea poporului, dictatura proletariatului, separarea puterilor, statul de drept etc.), nu vom întâlni societăți în care să fie contestată legitimitatea autorității/puterii/forței. Nu există autoritate legitimă fără forța publică, indiferent de modurile în care este exercitată. În acest sens, J. J. Rousseau⁴⁷⁰, referindu-se la specia umană, afirma că cel mai puternic nu este niciodată destul de puternic pentru a fi stăpân, decât dacă își transformă forța în drept, iar ascultarea în datorie.

În condițiile societății globale, mersul lucrurilor nu a reușit să substituie constatarea lui J.J. Rousseau cu alta mai novativă. Analizele realităților și naturii societății globale scot în evidență cinci mari sisteme relativ autonome, menționate de J.-W. Lapierre⁴⁷¹: 1) ansamblul proceselor prin care o populație umană se menține în viață și se reproduce (sistemul biosocial); 2) ansamblul proceselor prin care locuiește și își amenajează spațiul, coabitând cu alte specii vii (sistemul ecologic); 3) ansamblul proceselor prin care își produce și schimbă bunurile (sistemul economic); 4) ansamblul proceselor prin care membrii ei comunică unii cu alții (sistem cultural); 5) ansamblul proceselor prin care se efectuează reglementarea raporturilor sociale și direcționarea acțiunilor colective (sistem politic). Fiecare dintre aceste sisteme este multistabil, adică format din sisteme parțiale ultrastabile, independente temporar unele de altele, dar legate prin funcții parțiale. Suplețea legăturii introduse de aceste funcții parțiale face ca sistemul multistabil să se adapteze perturbațiilor, spre deosebire de cel ultrastabil, care provoacă reacția unuia sau a mai multor componente ultrastabile, nu însă și a totalității lor. Fiecare dintre cele cinci sisteme sociale își are propriul ritm de schimbare, care nu se sincronizează cu al celorlalte. Rezultă că totalitatea concretă, care este societatea globală, posedă proprietatea de multifinalitate.

⁴⁷⁰ ROUSSEAU, J. J. *Contractul social*. București: Mondero, 2007. 155 p. ISBN 978-973-9349-83-3.

⁴⁷¹ LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.*, p.259.

Astfel, concluzionăm că este o normalitate ca ritmul de dezvoltare și democratizare a societăților ce și-au asumat calea împărtășirii valorilor democratice să fie unul diferit. Și înțelegerea realității prin prisma conceptelor-cheie ale axiologiei (dreptate, libertate justiție etc.) va trimite la concepte corelative, cum ar fi *dreptate, justiție, libertate globală*. Multe teorii științifice contemporane au formulat întrebări, probleme și orientări teoretice cu referire la acestea, dar și la unele subiecte tradiționale, cum sunt „suveranitatea, autodeterminarea națională, drepturile omului, patriotismul, multiculturalismul, sărăcia globală, cosmopolitismul, inegalitățile, exploatarea prin muncă, natura păcii și a războiului, terorismul, violența politică, etica și dreptatea mediului”⁴⁷². Totodată, ele trimit la implicațiile practice caracterizate de o mare diversitate de probleme cotidiene, care pun în fața științei juridice probleme de analiză și cercetare atât de natură normativă cât și conceptuală.

În vederea înțelegerii, cercetării, cunoașterii, realizării dreptului, sunt utilizate, ca și peste tot, metode de cunoaștere, care, de cele mai multe ori, se dovedesc a fi insuficiente, din cauza unor situații non-standart, a ritmului rapid de dezvoltare a societății etc. Din perspectiva caracterului dinamic al dezvoltării societății la nivel empiric, care profilează dimensiuni juridice noi, se impune necesitatea unei metodologii adecvate tranzițiilor, identificarea și utilizarea unor metode noi, orientate spre sistematizare și unificare într-un tot întreg, unitar al realității în cauză.

Realitatea socială, implicit cea juridică, în care trăim se cere a fi obiect de cercetare, de analiză și de reflecție nu doar pentru toți oamenii de știință din drept, dar și pentru politicieni, ziariști, filosofi, reprezentanți ai confesiunilor religioase etc., și asta fiindcă mediul ce ne înconjoară este unul din ce în ce mai controversat și complex, cuprinzând, în egală măsură, societatea, omul și natura.

Marea provocare a timpului este și cea referitoare la teoria separării puterilor în stat și la opțiunea existenței, la nivel formal, a celor trei puteri sau validăm cea de-a patra putere (mass-media), care în societatea tehnologiilor de vârf, a globalizării, are un rol decisiv asupra configurării sistemului social, asupra instituțiilor statului, asupra politicii juridice a acestuia, manifestându-se în calitate de putere reală, capabilă a decide, a influența, a se impune, dar și a cădea.

2.4. Concluzii la capitolul 2

⁴⁷² MATEI, C. *Op. cit.*

Începând cu cea de-a două jumătate a secolului al XX-lea, asistăm la procese ce se derulează cu o rapiditate fără precedent, în care diverse domenii științifice, prin particularitățile lor disciplinare, practic, devin incapabile să țină pasul, însă, dintr-o altă perspectivă, ele încep să intre într-o competiție globală. Mai mult ca atât, deschiderile, fluctuațiile, tranzițiile, mondializarea etc. impun alte modele de abordare a problemelor din perspectivă convergentă, teoretică și aplicativă, generală și singulară, disciplinară și multidisciplinară. În consecință, din succinta elucidare a etapelor de dezvoltare a științei și a încadrării științei juridice în acest tablou, se remarcă prezența acelorași legități și pe terenul specific al dreptului, printre care menționăm:

- rolul științei juridice a crescut esențial la toate nivelele de organizare, în producere, în viața spirituală și în dirijarea societății;
- dezvoltarea accelerată a tehnologiilor, a relațiilor de orice natură, a conexiunilor la nivel global au determinat dezvoltarea rapidă a științei juridice;
- creșterea gradului de complexitate a realităților la nivel local, regional, global determină multiplicarea interdependențelor relative între diferite arii disciplinare ale științei juridice;
- caracterul treptat și continuitatea dezvoltării științei impun continuitatea dreptului în practici cotidiene;
- alternanța periodică a diferențierii și integrării științelor, determinată de prioritățile comunităților umane, este dependentă de situații concrete, de problemele cotidiene cu care se confruntă statele, societățile, oamenii;
- particularitățile actuale impun acordarea unei atenții sporite abordării de tip integrat, dată fiind valorificarea diverselor instrumente de natură teoretico-metodologică, orientate spre soluționarea celor mai complexe probleme actuale, datorate perspectivei convergente și complexe, foarte fructuoase, la momentul actual.

Astfel, prin încadrarea științei juridice în tabloul general al științei, determinăm reperele standardelor de actualitate, profilate pe parcursul evoluției sale prin convergența teorie – practică, individual – general, public – privat, local – global, care au dezvăluit fluctuații cu impact în relația dintre teoria dreptului și practica juridică.

Ca vectori esențiali în traseul analizelor și interpretărilor se manifestă cadrul disciplinar al teoriei dreptului, cu accente pe evoluții de natură conceptuală, instituțională și instrumentală în practica juridică, ce indică motivele pentru care se impune explicitarea proceselor de tranziție în

formula adecvării instrumentarului teoretico-metodologic existent la standardele înaintate de statul de drept și societatea cunoașterii.

Datorită complexității proceselor ce marchează știința dreptului, opinăm că abordările specializate, fragmentate și-au pierdut sensul teoretico-practic anterior, realizându-se conștientizarea faptului că persoana, statul și dreptul sunt ecuația asupra căreia trebuie să revină știința dreptului, însă nu prin cercetări ori metodologii de tip reduționist, care nu pot fi un suport sigur pentru o înțelegere adecvată, corectă, veridică a dinamicii sociale și a colaborării productive între abordarea juridică, politico-statală și umanitară. Din punct de vedere epistemic, dreptul are nevoie de cristalizarea unei noi paradigme științifice, în care, în calitate de instrument teoretico-metodologic, este abordarea juridică integrată.

3. INCOMENSURABILITATEA TRIADEI *PERSOANĂ – STAT – DREPT* DIN PERSPECTIVA UNEI RECONFIGURĂRI INTERDISCIPLINARE A DREPTULUI

3.1. Valențe de actualitate ale relației *persoană – stat – drept* în condițiile statului de drept

Ne-am obișnuit cu faptul că societatea umană tinde să-și organizeze viața socială sub anumite forme de guvernare, acceptate de societatea în cauză și guvernate de legi, adică avem un fenomen al puterii care se manifestă prin fenomenul *stat* și fenomenul *drept*. Aceste două concepte primare domină și în configurarea socială actuală. În același timp, odată cu formula statului de drept, se conturează și relația evidentă dintre aceste două concepte. Întrebarea esențială se referă la natura relațiilor dintre ele: actorii implicați direct în exercitarea puterii au sau nu capacitate de acțiune în direcția realizării finalităților pentru care au fost instituite de la originile sale până în prezent, în formele de organizare social-statală contemporană a statului de drept? Se pare că suntem pe cale de a reinventa un sistem complex, afirmă L. Boia, îndreptându-ne spre o lume unificată și, totodată, fragmentată: „Paradoxul esențial: într-o lume tot mai complexă, unde totul câștigă în diversitate și în amploare, sporesc în același timp libertatea și bunăstarea „supușilor” și bogăția și puterea „dominanților”: cu alte cuvinte, atât expresia democrației, cât și mijloacele pentru a o limita. Pe acest drum, viitorul pare a promite din ce în ce mai multă democrație și din ce în ce mai puțină”⁴⁷³.

Analiza în plan etimologic a originii, evoluției de formă și de sens a relației dintre cei trei termeni (*stat*, *persoană*, *drept*) aduce unele clarificări asupra formulei actuale a acestor interrelaționări cu dimensiuni multiple. Nu vom insista asupra prioritizării relației dintre aceste concepte prin prisma legăturii dialectice dintre ele, a relației *cauză – efect*, dar vom insista, în schimb, asupra modului în care se face transferul de la ideea de *putere* la cea de *autoritate*, pentru care și optăm în raport cu triada *persoană – stat – drept* (Anexa 4). Prezența statului în drept și invers demonstrează legătura strânsă dintre cele două fenomene sociale complexe, datorită originilor comune pe care le au, cauzelor apariției și configurării comune. Adică statul se formează având la bază puterea dreptului, iar dreptul este rezultatul apariției și activităților statului.

Chiar din capul locului trebuie să menționăm că, în general, căutarea unui model optimal al raportului dintre *persoană – stat – drept* a marcat istoria umanității, dar și a înclinat balanța,

⁴⁷³ BOIA, L. *Op. cit.*, p. 149.

prin valorificarea ideii statului de drept, din ce în ce mai mult în favoarea persoanei. Această favorizare se realizează prin intermediul prevederilor DUDO, prin Convenția Europeană a Drepturilor Omului, prin Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, dar și prin constituțiile naționale ale statelor și proclamarea statului de drept. Referindu-se la esența conceptului *stat de drept*, Gh. Costache menționează că acesta, chiar dacă s-a încetățenit în circuitul științific și în uzul cotidian, totuși este necesară o anumită precauție în utilizare, fiindcă acest concept „reprezintă unitatea unui sistem de norme juridice, personificarea ordinii de drept, inclusiv a ordinii constituționale”⁴⁷⁴. Pe aceeași poziție este și profesorul Gh. Avornic, pentru care modelul statului de drept, în calitate de model politico-juridic, în mod obligatoriu trebuie să includă „asigurarea maximală a drepturilor și libertăților omului, responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat, ridicarea continuă a autorității legii și respectarea ei de către toate organele de stat, organizațiile obștești, colectivele de muncă și cetățeni, activitatea cât mai eficace a organelor de drept”⁴⁷⁵. Astfel, din această reflecție vom considera că, în momentul în care ne referim la modalitatea în care se realizează întâlnirea dintre persoană, stat și drept în sintagma stat de drept, trebuie să recurgem la reperele unei fundamentări a naturii complexe a acestor interdependențe (a se vedea Anexa 4). Or, statul de drept nu poate fi reductibil la oricare dintre aceste entități, luate ori gândite în mod separat, așa cum proclamarea statului de drept în Constituție nu înseamnă încă și realizarea în viața practică a societății.

Dezvoltată în cadrul preocupărilor de determinare a relației dintre stat și drept și orientată spre garantarea exercitării drepturilor cetățenești, formula *stat de drept* a contribuit și la constituirea unui individ/persoană specifică acestor realități, care, generic, poate fi numit *homo juridicus*, sintagmă care ar putea fi atribuită omului, din considerentul că într-un stat de drept legea este unicul mijloc de exprimare a intereselor fiecărui om ca individualitate, dar și a omului ca parte a colectivității. În consecință, subiectul relației dintre persoană, stat și drept se configurează din câteva motive: unul dintre acestea este dictat de schimbările majore prin care unele state, cum este și cazul Republicii Moldova, nu au încetat să le suporte, începând cu perioada anilor '90 și până în prezent, după ce au proclamat statul de drept; altul este legat de necesitatea identificării unor fundamente sigure de democratizare a societății, în vederea edificării și instituirii statului de drept; al treilea este determinat de rolul pe care îl joacă instituțiile statului în asigurarea stabilității, securității și dezvoltării persoanei/individului, în jurul căruia, la nivel formal, au fost constiuite și elaborate politici juridice ale statelor și organizate

⁴⁷⁴COSTACHE, Gh. et al. Apariția și dezvoltarea concepției statului de drept. În: *Probleme ale edificării statului de drept în Republica Moldova*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 540 p. ISBN 9975-78-225-6. p. 14.

⁴⁷⁵AVORNIC, Gh. *Op. cit.*, p. 287.

societăți. Propunându-ne analiza interdependențelor dintre cei trei subiecți, apreciați ca implicați și responsabili în egală măsură – persoana, statul și dreptul –, ne propunem să clarificăm următoarele aspecte: a) care este formula în care se constituie relațiile dintre persoană, stat și drept în condițiile actuale; b) care sunt coordonatele pe care a fost valorizată această triadă în condițiile statului de drept; c) care este modalitatea de validare a interdependențelor *persoană – stat – drept* la nivel de practici sociale și d) cum se legitimează abordarea științifică a unei teorii generale a dreptului în contextul acestei triade.

Având în vedere solidaritatea conceptelor *persoană, stat, drept*, urmărim identificarea și ilustrarea notelor definitorii ale acestei triade. T. Drăganu⁴⁷⁶ face referință la opinia lui L. Duguit, care susținea că „dreptul fără forță e neputincios, dar forța fără drept este o barbarie”. Raportat la cele menționate *supra*, atunci când discutăm despre statul de drept, trebuie să luăm în considerare constanta echilibrare a relațiilor celor două componente, dintre care *statul* (puterea) este cel care tinde spre dominație și supunere, iar dreptul – cel care urmărește ordonarea și stoparea acestor porniri. Separat concepute, cele două concepte (*stat* și *drept*) exprimă tendințe opuse, doar în sintagma echilibrată „stat de drept” este reflectată interdependența celor două ca fenomene sociale, denumită în literatura de specialitate „domnia legii”, ceea ce înseamnă supremația absolută a legii, în scopul menținerii nealterate a conținutului drepturilor și libertăților individuale. În rezultatul acestei formule fericite, a „statului de drept”, în cazul în care cu adevărat acesta este caracteristic unei societăți, pe de o parte, dreptul, ca element al controlului social și „constituent normativ al construcției sociale, pedepsește, descurajează, previne, convinge, protejează și organizează, iar, pe de altă parte, colectivitatea însăși nu poate să rămână indiferentă față de comportamentele care încalcă regulile sociale”⁴⁷⁷. Or, în orice societate controlul social se exercită prin intermediul unor forme, mecanisme și instituții variate, având funcția de a corecta deficiențele socializării și integrării sociale⁴⁷⁸.

Din secolul al XX-lea, statul a devenit omniprezent, dreptul, legea și respectul ei – un bun public, iar persoanele sunt definite prin drepturile pe care le au și care le sunt recunoscute de alții. Organizarea societăților sub egida statului și dreptului cunoaște mai multe forme de interacțiune, una fiind cea de selectare a regulilor; alta se referă la acțiunea în cadrul acestor reguli stabilite, despre care J.M. Buchanan afirmă că, doar parcurgându-le, ajungem la acceptarea necesității și importanței ordinii politico-juridice, acceptate ca „un bun public;

⁴⁷⁶ DRĂGANU, T. *Introducere în teoria și practica statului de drept*. Cluj: Dacia, 1992. 221 p. ISBN 973-35-0233-2.

⁴⁷⁷ CRAIOVAN I. *Tratat de teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2007. 534 p. ISBN 978-606-673-612-1. p. 432.

⁴⁷⁸ BANCIU, D. *Sociologie juridică*. București: Lumina Lex, 2007. 167 p. ISBN 973-758-107-5. p. 130.

dezordinea fiind un rău public”⁴⁷⁹. În această realitate, egalitatea în fața legii, uniformitatea în aplicarea legii, statul de drept, domnia legilor, nu a oamenilor, reguli, nu autorități, justiția este oarbă etc. sunt doar câteva dintre expresiile ce reflectă în mod variat această normă fundamentală a unei ordini sociale individualiste, prezente în formula statului de drept.

Încă din modernitate statul este definit în raport cu teoria contractului social, cu drepturile omului în formula dreptului natural și teoria separării puterilor. Prin această formulă, în tratarea conceptului *stat* este utilizat cel de *drept* și de *persoană*, ori individ. Unii autori susțin că întrebarea: „Ce înseamnă să fii o ființă umană?” ar trebui înlocuită cu întrebări precum: „Ce înseamnă să trăiești într-o societate democratică prosperă a secolului?” și „Cum poate un membru al unei asemenea societăți să fie mai mult decât un actor al unui rol, într-un scenariu scris dinainte?”⁴⁸⁰

De ce, oare, a fost nevoie de stat? Poate, pentru că, după cum spune și C. Stere, „noua ordine socială a vieții în comun „simte nevoia unei organizații de constrângere”⁴⁸¹. Astfel, baza ordinii de drept este determinată de „puterea celor tari și primită de nevoie de cei slabi”⁴⁸². Dacă acceptăm această poziție ca valabilă la începutul secolului trecut, apoi actualmente s-au multiplicat teoriile care au pus miza pe libertate, voință și alegerea conștientă a acestei forme de organizare social-statală. Opinia general acceptată de până la încadrarea în formula statului de drept era orientată spre a considera individul în calitate de membru al organizării social-statale, lipsit total de libertăți și drepturi, dat fiind că acesta a ales în mod deliberat starea sa de cetățean, cedând din drepturi și libertăți și asumându-și îndatoriri în numele siguranței, securității.

Organizarea social-statală este rezultatul unui îndelungat proces istoric, care în ipostaza actuală indică necesitatea unei reconfigurări a priorităților și accentelor, de la social-statal spre individualitatea și demnitatea umană. În acest sens, încă C. Stere afirma că dreptul este o existență necesară și indispensabilă, deoarece acesta „semnalează momente de echilibru nestabil, care se prezintă ca rezultată a diferitor interese. Dreptul este luptă”⁴⁸³. De ce? Fiindcă, pentru a dezrădăcina anumite fenomene, este nevoie de măsuri radicale, de ciocniri de interese, pentru că interesul este format în timp și strâns legat cu drepturile existente și nu poate fi dezrădăcinat „fără a-l atinge dureros”. „A se atinge de vreo regulă sau vreo instituție de drept înseamnă a declara război tuturor acestor interese, înseamnă a rupe un polip adânc înfipt în carne”⁴⁸⁴. Aceste

⁴⁷⁹ BUCHANAN, J.M. *Limitele libertății. Între anarhie și Leviathan*. Iași: Institutul European, 1997. 288 p. ISBN 973-586-038-4. p.30.

⁴⁸⁰ RORTY, R. *Op. cit.*, p.26.

⁴⁸¹ STERE, C. *Op. cit.*, p.166.

⁴⁸² *Ibidem*, p.166.

⁴⁸³ *Ibidem*, p.168.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, p.170.

afirmații C. Stere le argumentează prin analiza opiniilor expuse de alți gânditori interesați de subiectul în cauză (Ihering, A. Menger, Gumplowicz). Astfel, opinia exprimată de Ihering în lucrarea *Lupta pentru drept* ne face să înțelegem de ce multe instituții, de mult condamnate de rațiune și de opinia publică, își pot prelungi încă mult timp viața. Acesta consideră că ceea ce le menține este puterea de rezistență a intereselor. C. Stere arată că aceeași idee o formulează și A. Menger, pentru care orice ordine de drept este un mare sistem de raporturi de putere, sistem format treptat la fiecare popor. Interesele claselor stăpânitoare se transformă cu timpul în drepturi și norme de drept, și celorlalți membri ai statului li se impune să le recunoască ca niște date obiective. De menționat este și faptul identificării dependențelor și influențelor de către C. Stere prin indicarea faptului că raporturile de putere se schimbă și acest fapt influențează dreptul, care devine teren de interes și de luptă pentru interese, iar normele de drept își pierd baza lor firească. Referindu-se la opiniile lui Gumplowicz privind faptul că dreptul se poate naște numai în stat și nici nu poate exista în afara acestuia, C. Stere va sublinia că dreptul este un institut eminentamente politic.

Asupra relației de dependență dintre cele trei concept – persoană, stat și drept – se expune și profesorul E. Aramă, pentru care „statul de drept, idealul secolului al XX-lea și al XXI-lea, nu poate deveni realitate fără libera dezvoltare a personalității umane, fără asigurarea drepturilor și libertăților cetățenilor prin intermediul apelului la echitate și umanism al dreptului”⁴⁸⁵. Fiind consecință a dorinței individului de a trăi în comun, statul de mult timp a încetat a mai fi parte a societății civile. „E drept că vorbim tot timpul de rațiune și de libertate; dar ne cufundăm din ce în ce mai mult într-o rețea de autorități nemiloase (...). După parerea mea, se poate afirma la fel de bine că trăim în epoca autorității”⁴⁸⁶. Această înstrăinare se manifestă cu atât mai mult, cu cât este mai puțin sigură, mai slabă organizarea puterii de stat și cu cât nivelul de încredere a cetățeanului în siguranța sa și în autoritatea statală este mai mică. În acest sens, experiența societăților contemporane de la finele sec. al XX-lea – începutul sec. al XXI-lea ne-a oferit, cu vârf și îndesat, cele mai diverse forme de manifestare a crizei în drept și a conflictului, experiențe dintre cele mai neplăcute, dar și vulnerabilitatea omului în condițiile actuale, ale societăților globalizate (istoria celor două turnuri gemene World Trade Center (SUA), distruse pe 11 septembrie 2001 și cu 3.000 de victime omenești din peste 60 de țări ale lumii; cazul Charlie Hebdo, Paris, Franța; atacul din 11 martie cu peste 2000 de victime (Madrid, Spania), pandemia din 2020, care a afectat întreaga umanitate etc.) Astfel, o viziune de ansamblu indică, de pe o

⁴⁸⁵ ARAMĂ, E. Interpretarea juridică: de la elemente juridice și politice la bun simț. În: *Statul Securitate și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. Chișinău: USM, 2018, p.p. 41-48. ISBN 978-9975-108-88-1.

⁴⁸⁶ BOCHENSKI, J. M. *Ce este autoritatea?* București: Humanitas, 1992. 135 p. ISBN 973-28-0273-1. p.5.

poziție, spre creșterea interdependențelor dintre state, societăți și oameni, de pe alta, spre o creștere a gradului de nesiguranță și insecuritate, dar și vulnerabilitatea democrațiilor din societățile contemporane. Or, în prezent societatea are nevoie, poate mai mult ca oricând, de ordine și de securitate.

Pornind de la reflecțiile lui J.M. Buchanan asupra democrațiilor contemporane prin prisma realității americane, înclinăm să dăm dreptate spuselor acestuia: „În ciuda dezmințirilor, structura constituțională este în dezordine. (...) De aceea trebuie să ne punem întrebarea: ce tip de ordine socială poate crea omul pentru el însuși, în această etapă a istoriei sale?” Și această dezordine pare că din ce în ce mai mult începe să domine viața privată, cea publică, statele și lumea contemporană. În încercarea de identificare a răspunsului la această întrebare, nu putem să nu fim în acord cu soluțiile propuse de același autor, care menționează: „Pentru a găsi un răspuns, trebuie să mergem concomitent pe două căi: una să fie cea care face o analiză profundă a situației din societate la moment: alta să încerce să construiască și să realizeze descrierea unei „societăți bune”, independentă de cea care există, dar și de mijloacele prin care s-ar putea asigura realizarea ei”⁴⁸⁷. Soluțiile nu sunt ușoare, dar nu și imposibile. În acest sens, cercetători ca Mill, Dewey, Habermas și Rawls s-au angajat într-un efort social comun – de a face instituțiile statului și practicile noastre mai drepte și mai puțin crude, încercând să vorbească despre abandonul ideii de delimitare dintre public și privat și să trateze cerințele solidarității umane. În această perspectivă a solidarizării umane se identifică și tendința de fuziune dintre public și privat în societatea contemporană, despre care vorbește și R. Rorty în *Contingență ironie solidaritate*⁴⁸⁸.

Până nu demult, mulți juriști și politologi au fost înclinați să considere că statul este o structură tehnică, în care factorul definitoriu îl constituie organizarea politico-juridică, adică existența unui aparat specializat, care să asigure respectarea legilor și supunerea față de guvernanți. Această opinie în ultimul timp este contestată din ce în ce mai mult. Astfel, în *Tratat de știință politică*, se afirmă că „statul semnifică mai mult decât o structură tehnică de conducere: el este o realitate umană, geografică, culturală și simbolică, alături de consistența sa politico-juridică. Oamenii sunt cei care dezvoltă relațiile și cei care pun în mișcare mecanismele conducerii, organizării, dominației și supunerii; ei joacă rolurile politice specifice vieții în stat”⁴⁸⁹. Referitor la locul pe care îl ocupă omul în statul contemporan J. M. Buchanan⁴⁹⁰ precizează: „În democrație, omul se consideră ca fiind în mod simultan un participant la

⁴⁸⁷ BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, p.232.

⁴⁸⁸ RORTY, R. *Op. cit.*

⁴⁸⁹ CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Știința politicului*. Iași: Universitatea „Al.I. Cuza”, 1998. 327 p. ISBN 973-9312-31-4. p.321-322.

⁴⁹⁰ BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, p.207.

guvernare (un cetățean) și un supus, forțat să respecte standardele de comportament pe care se poate să nu le fi selectat el însuși, inclusiv să accepte confiscarea, prin impozitare, a bunurilor pe care el le tratează ca fiind „ale sale”. Pentru omul sfârșitului de secol XX, această bifurcare în atitudinea față de stat este „naturală”, în sensul că izvorăște direct din moștenirea sa culturală post-iluministă și post-socialistă, dar, spre deosebire de această etapă, în prezent, persoana și-a construit un alt statut politico-juridic în condițiile existenței ori edificării statului de drept.

Prima constatare făcută în acest context este cea care se referă la conștientizarea rolului major al individului/persoanei în orice formă de organizare social-statală. Odată cu organizarea social-statală, s-a impus crearea dreptului, ca instrument, mecanism de menținere a ordinii sociale, iar în prezent este indicată ajustarea mecanismelor și instrumentelor juridice la necesitățile persoanei. Referindu-se la rolul individului în organizarea socială, C.Stere este înclinat să creadă că greșeala cea mare a fost să limităm definiția ființei umane doar prin raportare la capacitățile lui raționale. Atât logica formală, cât și filosofia au afirmat că semnul distinctiv al speciei umane este cugetarea: *omul cugetă*. Dar, probabil, trebuie să considerăm relația dintre om și societate una de determinare reciprocă. „Izvorul cugetării nu este nicidecum în el, ci în acel mediu social, în care dânsul trăiește, în acea atmosferă socială, în care dânsul respiră (...)”⁴⁹¹. Prin această depășire a dimensiunii raționale și revenirea la firea umană socială, conștientă și responsabilă pentru sine și întreaga comunitate umană din care face parte, Stere realizează un salt conceptual al relațiilor conjugate dintre persoană, stat și drept. În consecință, statul, societatea umană, națiunea nu este o sumă de voințe individuale, ea este mult mai mult: „întrăurirea psihică reciprocă a membrilor. Viața în comun, faptul social sunt fenomene primare, din care apare gândirea individuală și formațiunile etico-sociale (religia, morala, dreptul). Nici socialul, dar nici individualul nu pot fi tratate în mod separat, doar că trebuie menționat că socialul nu este un „întreg social abstract, ci un cerc social mărginit”⁴⁹². Pentru Luc Ferry „Omul ar fi, din toate punctele de vedere (etic, juridic, ontologic) un element între celelalte – și, de fapt, cel mai puțin simpatic, pentru că este cel mai puțin simbiotic în acest univers armonios și ordonat, în care nu încetează, prin lipsa sa de măsură, prin *hybris*-ul său, să introducă o supărătoare dezordine”⁴⁹³. De aceea, dominată de cei doi factori (biologici și psihologici), viața socială a omului trebuie să depășească limitarea la aceștia și să purceadă la înțelegerea și conștientizarea dimensiunii sale juridice, a naturii relației dintre persoană stat și drept, pentru a putea identifica anumite principii generale ale organizării vieții social-statale în anumite forme

⁴⁹¹ STERE, C. *Op.cit.*, p.87.

⁴⁹² *Ibidem*, p.86.

⁴⁹³ FERRY, L. *Noua ordine ecologică*. Timișoara: Augusta, 1999. 256 p. ISBN 973-9353-79-7. p.23.

de manifestare (fie aceasta o organizare socială democratică, sau oricare alta). Oamenii „trebuie să-și folosească inteligența, pentru a face ordine în haos – inteligență nu în soluționarea problemelor științifice, ci în sensul mult mai complicat al găsirii și menținerii înțelegerii între ei”⁴⁹⁴.

În formula interdependențelor *persoană – stat – drept* problematica fundamentelor ordinii sociale și a celei juridice se profilează ca o permanență nu doar pentru spiritul științific contemporan, dar și pentru cel comun. Acest fapt se datorează mai multor evenimente la care am asistat în ultimele decenii: în unele state s-au făcut pași în direcția democratizării societății, spre redefinirea bazelor de legitimare ale guvernământului (implicit, și a ordinii de drept), în altele au avut loc prăbușiri de totalitarisme. Evenimentele care s-au perindat și mai continuă să bulverseze organizarea socială au adus cu sine atât beneficii, cât și probleme care au impact direct asupra individului, statului și dreptului. Datorită evenimentelor prin care au trecut societățile contemporane, în special cele din estul Europei, precum RM, Ucraina ș.a., ordinea socială a ajuns să reprezinte un izvor de angoase și necunoscute. Prin raportare la acest cadru social, caracterizat de neclarități, conflicte, dezordini etc., *volens-nolens* ne punem întrebări privind mecanismele și modalitățile prin care putem depăși starea de entropie și obține o stare de echilibru, de ordine socială.

Autori din cele mai diverse domenii, interesați de organizarea socială, au încercat identificarea unor principii ale organizării și ordinii sociale, considerând că, în cadrul diferitor forme de organizare socială, forța și dominația sunt principiile care creează ordinea socială. Discutând despre forme de organizare socială din perspectiva relațiilor de putere, M.A. Olsen (*The process of social organization. Power in Social Systems*), citat de J.-W. Lapierre, inițiază ideia relațiilor de schimb social cu dominante de coerciție și sancțiune, deoarece în vederea asigurării unei ordini în comunitatea umană este absolut necesară regula, fără de care nu este posibilă organizarea socială.

J.-W. Lapierre, ne propune în *Viața fără stat? Eseu asupra puterii politice*, o analiză a diferitor grade de complexitate în organizarea sistemului social, menționând că specia umană nu este singura specie animală care trăiește în societate. J.-W. Lapierre⁴⁹⁵ identifică 9 grade/trepte în procesul de instituționalizare a puterii, în acest caz făcându-se referință la puterea politică și organizarea socială. Acesta atrage atenția asupra faptului că între gradele de organizare există o ruptură identificabilă la nivel de mod de organizare și incorporare a inovației sociale. Totodată, potrivit autorului menționat, formele în care s-a materializat organizarea politică a imensei

⁴⁹⁴ BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, p.17.

⁴⁹⁵ LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.*

mulțimi de colectivități umane diferă atât istoric, cât și geografic, de la societățile fără șefi până la organizarea sub forma statelor contemporane. Fără a le trece în revistă, dar sintetizând, vom menționa că modelul teoretic propus de Lapierre vizează modul de gestionare a violenței și a relațiilor interumane de toate felurile, începând (teoretic, nu și istoric) de la societățile fără guvernanți și terminând cu statul de drept în configurația modernă. În toate aceste sisteme, puterea statului, manifestată prin coerciție este prezentă; diferă doar protagoniștii și mijloacele ei de operare. Pentru Lapierre coerciția este mijlocul de conservare a societății organizate sub forma unui anume regim politic ori ideologii dominate, cum ar fi cea a statului de drept. Coerciția, fiind un atribut al dreptului, este elementul cel mai des invocat, dar și cel mai eficient pentru asigurarea trecerii de la dezordine la ordine, de la dezorganizare la organizare, de la impunere la menținerea autorității și puterii.

Autorii contemporani, interesați de fenomenul puterii în structura societăților contemporane, vor menționa că și în interiorul societăților animale s-au dezvoltat fenomene de autoritate și de organizare a puterii, care pot fi comparate în anumite privințe cu fenomenele analoage din cadrul societăților umane. În opinia lui M. Duverger (*Introduction à la politique*), citat de J.-W. Lapierre, politica a apărut pe pământ înaintea oamenilor, căci există alte animale care sunt politice. Există, firește, diferențe foarte mari între politica din societățile umane și politica din societățile animale. Având ca temei afirmațiile lui Duverger, J.-W. Lapierre se întreabă dacă puterea politică ar avea un fundament biologic? În rezultatul unor analize argumentate, va concluziona că sistemul politic al unei societăți globale este ansamblul proceselor de decizie organizatorică privind coordonarea și cooperarea între grupurile care alcătuiesc societatea, ca și dirijarea întreprinderilor sau acțiunilor colective. „Puterea politică este combinația variabilă de relații de comandă – ascultare (*autoritate*) și de dominație – supunere (*putere*), prin care se efectuează această organizare”⁴⁹⁶.

În această ordine de idei, considerăm că o variabilă de referință a organizării sociale este acceptarea și valorificarea ideii de cooperare în interes reciproc, deoarece doar prin conștientizarea avantajului reciproc, prin respectarea unui cadru normativ primar și cultivarea unor principii de care se conduc membrii unei societăți este posibilă organizarea sistemului social și menținerea ordinii sociale. Nu trebuie să credem că valorile și instituțiile unei societăți pot să se făurească de unele singure, doar prin practici sociale, independent de conștiința și de logosul uman. În particular, așa cum menționează și Ph. Nemo, este fals să considerăm că relațiile de piață sunt suficiente prin ele însele și vor acționa în mod automat, pentru a construi o

⁴⁹⁶ *Ibidem*, p. 11.

cultură comună. „O societate are, în fiecare epocă, cultura pentru care a fost educată în trecut și nu poate să adopte o altă cultură nici prin decret și nici prin simpla impregnare”⁴⁹⁷. Dacă F. A. Von Hayek⁴⁹⁸ a avut dreptate când spunea că ele constituie prima legătură socială și, adeseori, singura dintre oameni aparținând unor societăți diferite, el a subestimat, probabil, faptul că această legătură rămâne ocazională și fragilă, atâta timp cât nu se stabilesc legături de un alt tip, ceea ce reclamă niște eforturi *sui generis*.

În prezent, tendințele de validare a celor mai importante produse ale activității raționale umane, pe care au reușit societățile umane să le realizeze și s-au materializat în câteva achiziții civilizatoare, importante pentru democrație, dar și pentru libertatea de a gândi, menționate de Ph. Nemo⁴⁹⁹: **valoarea persoanei** (principiul democratic „un om – un vot” nu are sens decât într-o cultură în care „un om” vrea să spună: *un ego ireductibil la un oarecare altul*); **valoarea dreptului** (nici vorbă de constituționalism acolo unde nu există, în prealabil, ideea însăși a statului de drept, preferința pentru „mijloacele de drept”, ca și practica formalismului juridic, idei răspândite în Europa sub influența dreptului roman și a celui canonic), în sfârșit, convingerea în legătură cu caracterul esențialmente failibil al rațiunii umane.

În consecință, studiul societăților umane scoate în evidență ceea ce nu găsim la animalele sociale: raporturi de comandă – ascultare, bazate pe convingerea colectivă că existența socială a speciei umane ar fi imposibilă dacă aceste reguli de conduită nu ar fi recunoscute și respectate, dacă activitățile comune nu s-ar baza pe cooperare direcționată, conform unor obiective comune. Calitatea de principiu, astfel, a organizării sociale ar putea fi alocată, așa cum s-a indicat, cooperării. Pornind de la ideea stabilirii reperelor unei bune organizări sociale, Ph. Nemo⁵⁰⁰ afirmă că „cei care își asumă ca sarcină organizarea și cunoașterea lumii pot beneficia de două instrumente raționale: dreptul roman, care este un instrument al măsurii și al rațiunii, și știința greacă. Deoarece (...) identificăm în antichitatea greco-romană secretul unei bune organizări sociale: rațiunea și echilibrul”. Astfel autorul citat prezintă, într-o perspectivă comparativă, formula în care ordinea în organizarea socială este raportată la rațiunea de a fi a persoanei, în cele două contexte istorice în care a apărut dreptul în ipostaza sa teoretică și aplicativă (grec și roman). În spațiul european, primele concepții și teorii cu privire la organizarea socială au apărut în Grecia antică, iar Hammurabi este considerat primul conducător care a pus bazele unei ordini statale stabile prin scrierea și aplicarea unui cod de legi de bază. Din aprecierea lui Aristotel că omul este o ființă social-politică, deducem că societatea nu este o simplă juxtapunere de indivizi,

⁴⁹⁷ NEMO, F. *Op. cit.*, p.111- 112.

⁴⁹⁸ HAYEK, F. A. *Op. cit.*

⁴⁹⁹ NEMO, F. *Op. cit.*, pp.74-75.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, p. 59.

ci este o expresie a legăturilor și raporturilor dintre aceștia. Problema majoră pentru grecii antici era cea a ordinii, esențială era nu forma de organizare socială și scopul acesteia, ci căutarea răspunsului la problemele de ordin practic ale organizării și conducerii cetății. Aceștia încercau să găsească răspuns la întrebarea: *Cine este mai îndreptățit să guverneze?*, astfel încât să domnească în cetate ordinea.

Conștientizarea naturii raporturilor sociale, a rolului social al persoanei, a necesității asumării anumitor forme de guvernare a condus la moduri specifice de organizare socială orientate spre asigurarea și menținerea ordinii sociale, precum și la predilecții ale societăților și persoanelor pentru implementarea ideii statului de drept ca fiind una preferențială în construcția actuală a statelor occidentale. Din același context al antichității a devenit de la sine înțeles faptul că dreptul este indispensabil organizării sociale, el fiind expresia evaluărilor făcute de om asupra mediului social și asupra propriei sale existențe individuale.

Desfășurându-și analizele din contextul istoric al antichității, pentru a înțelege *Ce este occidentul* astăzi, Ph. Nemo, prin paralela între greci și romani, subliniază că printre valorile esențiale ce au făcut ca umanitatea să se dezvolte se înscrie știința și dreptul. În acest sens, grecii au inventat „domnia legii”, dar ei nu au mers prea departe în ceea ce privește elaborarea dreptului. „(...) Magistrații și jurisconșulții romani vor realiza tocmai această perfecționare. (...) În câteva secole, ei au constituit un sistem elaborat de drept privat, fără vreun echivalent în civilizațiile anterioare”⁵⁰¹. Datorită cuceririlor sale, statul roman a devenit un mare stat cosmopolit, care trebuia să găsească modalitatea de organizare socială ce ar permite conviețuirea dintre oamenii de proveniență diferită. Teoria cosmopolitismului, invocată de Ph. Nemo, își trage rădăcinile din antichitate, fiind elaborată încă de stoici.

În intenția de a explica modul de organizare a conviețuirii oamenilor în comunitate, Cicero⁵⁰² afirma, în *De republica*, că există o lege adevărată, dreapta rațiune, conformă naturii, prezentă în toate ființele, mereu de acord cu ea însăși, nesupusă pieirii, care ne reamintește imperios să ne îndeplinim datoria, nu ne îngăduie înșelăciunea și ne abate de la aceasta. Omul onest nu rămâne niciodată surd la poruncile și la interdicțiile ei; acestea nu acționează asupra omului necinstit. Niciun amendament nu poate fi făcut acestei legi, nu este licit să o abrogăm, nici în totalitate, nici în parte. Nici senatul, nici poporul nu pot să ne scutească să-i dăm ascultare și nu este deloc nevoie să căutăm un Sextus Aelius pentru a o explica sau a o interpreta. Această lege nu este una la Atena, alta la Roma, una astăzi și alta mâine, este una și aceeași lege eternă și

⁵⁰¹ *Ibidem*, p. 21.

⁵⁰² ЦИЦЕРОН, М. Т. *О государстве*. [citat 19.07.2017]. Disponibil: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1414870004>.

imuabilă care guvernează toate națiunile, în toate timpurile. Pentru a o face cunoscută și a o prescrie tuturor, există un zeu unic: conceperea, deliberarea și punerea în acțiune a legii îi aparține în egală măsură. Cine nu se supune acestei legi se ignoră pe sine însuși și, pentru că va fi tăgăduită firea omului, va suporta, tocmai din această cauză, cea mai mare pedeapsă, chiar dacă va scăpa altor suplicii. Ideea pe care o desprindem din acest fragment este că atunci când se întâlnesc oamenii din diferite state, ei vor putea întotdeauna găsi limbă comună prin referire la legea naturală care le este comună. Similar gândește și Sfântul Toma⁵⁰³, care arată că omul a fost creat ca o specie aparte, dotată cu rațiune și libertate. Grație rațiunii cu care l-a înzestrat Dumnezeu, omul devine capabil să-și cunoască propria natură și, în funcție de aceasta, să stabilească legile morale apte să-l dirijeze.

Importante, în acest context, ar fi și opiniile a două personalități marcante ale gândirii juridice clasice germane: Hegel⁵⁰⁴ și Kant⁵⁰⁵. Hegel este remarcabil prin fundamentarea caracterului rațional al organizării sociale, iar Kant – prin ideea posibilității conviețuirii pașnice a umanității. Hegel considera că este rațional ca în organizarea socială să pornim de la modelul cetății ateniene din Grecia antică. Cunoașterea modului de organizare socială la antici este importantă pentru înțelegerea modului în care trebuie să acționăm și să organizăm societatea actuală. Hegel gândește, ca și mulți alții, că organizarea socială trebuie să fie sub formă statală, care poate fi realizată doar prin intermediul dreptului. Apariția statului, în concepția lui Hegel, poate fi justificată prin intermediul procesului dialectic, proces care cuprinde trei etape: *teza*, care corespunde Dreptului abstract (etapa în care omul se găsește singur, raportat numai la sine însuși), *antiteza*, care corespunde Moralei (omul se află tot în ipostaza raportării la sine însuși, în sensul că nu apare încă în prim-plan grupul), și *sinteza*, care corespunde Eticului (sinteza dintre Dreptul abstract și Morală, ce marchează trecerea de la ființa singură la grup). Analizând concepțiile lui Hegel, D.C. Dănișor⁵⁰⁶ menționează că, în viziunea acestuia, „scopul societății este menținerea coerenței logice a bazei sale ideatice, ce reprezintă corpul său, adică desăvârșirea unei ordini sociale”.

La Kant, organizarea socială, dezvoltarea societății, ideea de progres este legată de cea de pace generală. Pacea, care își are originea în supremația dreptului și a unei ordini constituționale adecvate, reprezintă pacea eternă: Constituția republicană, în afara originii purității sale, care provine din puritatea sursei conceptului de drept, deschide perspectiva către efectul dorit, anume

⁵⁰³ KENNY, A. *Toma D'Aquino*. București: Humanitas, 2006. 140 p. ISBN 973-50-1259-6.

⁵⁰⁴ HEGEL, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. București: Univers Enciclopedic, 2015. 334 p. ISBN 978-606-704-147-7.

⁵⁰⁵ KANT, I. *Spre pacea eternă*. București: ALL, 2008, 208 p. ISBN 973-571-624-0.

⁵⁰⁶ DĂNIȘOR, D. C. *Drept constituțional și instituții politice*. București: C.H.Beck, 2007. 784 p. ISBN 978-973-11-5087-1. p. 528.

pacea eternă. Forma de guvernare republicană se întemeiază pe principiile libertății și egalității juridice între cetățeni și pe independența lor în calitate de colegiatori. Kant a considerat că forma de guvernare republicană, înțeleasă în calitate de stat de drept, separarea puterilor și respectarea libertăților individuale constituie fundamentul păcii internaționale. Conceptul statului de drept expus în opinia kantiană – și nu doar datorită tratatului *Spre pacea eternă*, dar și modului în care gânditorul german a plasat în centrul atenției persoana (omul) și demnitatea acesteia, precum și multiplelor analize convergente ce pun într-o lumină actuală problematica interdependenței persoană, stat și drept – va fi dezvoltat în configurația actuală a studiilor de teorie a dreptului, de drept constituțional, de știința politică ș.a. După Kant și Hegel, modernitatea a valorificat, în forma sa cea mai ambițioasă, afirmația că omul-ființă rațională este ceea ce face el, că trebuie deci să existe o corespondență din ce în ce mai strânsă între producție (făcută mai eficientă prin știință, tehnologie, administrație), organizarea societății, reglate de lege, și viața personală. Pe ce se bazează această corespondență a unei culturi științifice, a unei societăți ordonate și a indivizilor liberi, dacă nu pe triumful rațiunii?

Din trecerea în revistă a perspectivei din care este determinată raționalitatea dreptului, constatăm că doctrinarii au stabilit că umanitatea constituie o comunitate unică, împărtășind o natură umană identică, idee care a continuat să apară fie episodic, fie ca ideologie dominantă în diferite contexte social-statale, fie în încercări și eforturi legislative de implementare în practica unei ordini juridice mondiale.

În stabilirea echilibrului dintre persoană, stat și drept, prin identificarea „unor principii ale justiției asupra cărora ar putea cădea de acord locuitorii unor cetăți diferite, cu condiția că acești locuitori să fie de bună-credință, are mari sorți de izbândă”⁵⁰⁷. În acest context, stabilirea corespondenței între acțiunea umană și ordinea lumii se realizează prin rațiune care înlocuiește arbitrarul și violența prin statul de drept. Din acest conținut deducem că atunci între natura umană și dreptul pozitiv avem o relație de determinare, întemeiată pe maximele dreptei rațiuni, ce orientează conduitele umane în acord cu legile, dintre care cea mai importantă este cea care spune că orice individ trebuie să acționeze în ideea unei societăți pașnice, idee formulată sintetic în Imperativul kantian. Pentru Im. Kant, la baza întregii acțiuni sociale, a condiției umane, inclusiv a celei politice, trebuie să stea legea morală. Această lege a moralei, absolută și categorică, cu caracter abstract și formal, cere omului să acționeze, astfel încât regula care stă la baza acțiunii sale să poată deveni o regulă universală, pentru fiecare și oricine.

⁵⁰⁷ NEMO, F. *Op. cit.*, p.25.

Spre deosebire de modernitate, contemporaneitatea a transformat ideea statului de drept într-o ideologie dominantă, într-un mit, într-o aspirație umană și un efort de valorificare și edificare la nivel de practici de organizare socială, a creat instituții și mecanisme prin care s-a încercat valorificarea unor democrații funcționale, a transferat accentul de la omul rațional la omul dreptului, de la rațiune la libertate. În aceste condiții ale aspirației spre edificarea statului de drept și statornicirea valorilor democratice, dialectica *persoană – stat – drept* s-a fundamentat în ideea avantajului reciproc și al solidarizării. Cea mai mare provocare pentru state a fost și rămâne a fi crearea unor mecanisme sociale eficiente de interacțiune, în vederea avantajului reciproc.

Cele mai semnificative aspecte care se identifică la nivel de interacțiune dintre acestea se dovedește a fi faptul că statul de drept s-a constituit în temeiul aspirației persoanei și societăților umane de a trece de la dezordine la ordine. Raportat la acest deziderat, conceptul de *stat de drept* trebuie văzut ca o consecință a unui proces conștient (rațional) de cooperare, prin care măsura, rațiunea și echilibrul se oficializează în raportul dintre persoană, stat și drept, iar individul - cu atribuții noi în ipostaza lui *homo juridicus*.

3.2. Obiectivarea relației *persoană – stat – drept* în instituționalizarea puterii și autorității

Istoria civilizată a umanității consideră nevoia de putere o condiție necesară pentru funcționarea sistemului social, societatea presupunând organizare, iar organizarea presupune putere⁵⁰⁸. Noțiunea de *putere* este extrem de vagă, generală și cuprinzătoare, fără a fi în măsură să ne indice niște delimitări clare și precise. De cele mai multe ori, autorii definesc *puterea* prin raportare la *stat*, având în vedere rolul acestei instituții în cadrul puterii. Luând în considerare că, în sens larg, statul este organizarea politică a societății, deci a unei populații în limitele unui teritoriu istoric recunoscut de comunitatea internațională, în care puterea și libertatea se înfruntă și coexistă pentru asigurarea prosperității fiecăruia și a Binelui Comun, pentru înnobilarea ființei umane prin valorile perene ale culturii și civilizației⁵⁰⁹, vom releva corelații, interdependențe evidente și necesare în explicarea funcționalității sistemului social în formula statului de drept, în calitate de ideologie/doctrină dominantă a contemporaneității. Tratat în diferite ipostaze, termenul *stat* este raportat fie la accepțiunile istorico-geografice, fie la cele politico-juridice, dar

⁵⁰⁸ NEGRU, B., OSMOCHEȘCU, N., SMOCHINA, A., et al. *Constituția Republicii Moldova: Comentariu*. Chișinău: ARC, 2012. 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0. p.23.

⁵⁰⁹ IORGOVAN, A. *Tratat de drept administrativ*. București: C.H.Beck, 2005. 720 p. ISBN 973-655-790-1.

în oricare dintre acestea apariția statului este raportată la o societate umană, în care componenta fundamentală este individul și relațiile de natură normativă dintre membrii acestei comunități.

Atât în literatura științifică, cât și în viața cotidiană vom remarca utilizarea noțiunii de *putere* în diverse formule, precum și în distincte delimitări conceptuale, cu diferită formă și conținut noțional, datorită multitudinii domeniilor și realităților la care se face referință (puterea statală, puterea politică, puterea economică, puterea de cumpărare, puterea rațiunii, puterea sau forța dreptului etc.). În același timp, cea mai frecventă sintagmă este cea de *putere de stat*, identificată cu puterea politică. Cu referire la relația dintre acestea, menționăm că „puterea de stat este o putere specializată și delegată de popor, în calitatea sa de titular al puterii politice, anumitor organisme sau autorități publice denumite și *puteri* (legislativă, executivă și judecătorească)⁵¹⁰. Pentru unii doctrinari⁵¹¹, *puterea* reprezintă un ansamblu de atribuții (împuterniciri) sau o totalitate de organe ale statului care asigură exercițiul puterii.

Studiul literaturii ce tratează problema care ne interesează, ghidează spre acceptarea faptului că specialiștii din diverse domenii (juriștii, politologi, filosofi, antropologi, istorici, sociologi etc.), în explicarea esenței statului și dreptului, se confruntă cu o mare diversitate de fundamente și mecanisme ale puterii în comunitățile umane, marea majoritate dintre ei menționând că dezvăluirea esenței acestor două concepte poate fi realizată doar prin raportare la individ. Din acest unghi de vedere, „puterea, experimentată în diferite moduri, potrivit culturii din care facem parte, rămâne constant, în modul ei de manifestare și în afara oricărei justificări ideologice, o modificare de stare internă suferită de individ și de colectivitate (...)”⁵¹².

Din multitudinea domeniilor în care se regăsește conceptul de *putere* și a contextelor în care este definit, relevant este faptul că acesta este un termen de referință și de absolută necesitate pentru descrierea și clarificarea esenței relațiilor sociale, pentru analiza dinamicii, schimbărilor și tendințelor din societate. Diverse sunt și corelativele care se utilizează în raport cu noțiunea de *putere*, precum *influență*, *autoritate*, *coerciție*. Raportată la acestea, vom scoate în evidență noțiunea de *autoritate* în corelație cu cea de *putere*. Tratatate uneori prin distincții și delimitări, alteori prin suprapuneri, aceste două noțiuni se dovedesc a avea un conținut bogat în semnificații, variat în atribuiri și relevant pentru explicațiile privind interrelaționările la nivelul triadei *persoană – stat – drept*. În opinia cercetătorilor A. Negru și V. Zaharia, fenomenul puterii este legat de cel de autoritate, care se caracterizează prin posibilitatea de a coordona activitățile

⁵¹⁰ VRABIE, G. *Drept constituțional și instituții politic contemporane*. Iași: Editura „Șt. Procopiu”, 1993. 413 p. ISBN 973-994-451-5. p. 46.

⁵¹¹ ALEXANDRU, I. *Interdisciplinaritatea. Noua paradigmă în cercetarea și reformarea administrației publice*. Cluj Napoca: UTPress, 2010. 220 p. ISBN 978-973-27-1939-8.

⁵¹² ROMANATO, G., LOMBARDO, M. G., CULIANU, I. P. *Religie și putere*. București: Nemira, 1996. 235 p. ISBN 973-9177-81-6. p.164.

oamenilor conform unei voințe supreme, de a comanda, de a da ordine și necesitatea de a se supune acestei comenzi”⁵¹³.

Incontestabilă este existența, la nivel social, a unor corelații complicate de natură socială, care se manifestă și în raport cu relația *putere – autoritate*. Referindu-se la aceste corelații complexe, J. M. Bochenski menționează utilizarea, în mediul social, a două categorii de cuvinte: a) cu înțeles comun, în privința cărora nu există neclarități și dezbateri; b) cuvinte ce au autoritate și implică cercetări fundamentale, ele indicând „democrație”, „dreptate”, „egalitate”, „libertate”, „națiune”, „popor”, „teorie”, „valoare”, „autoritate” ș.a. Având în vedere aceste concepte, autorul menționat (asupra opiniilor acestuia ne vom opri ceva mai detaliat) își asumă analiza și dezvăluirea aspectelor fundamentale proprii *autorității*, care desemnează un statut, o proprietate, o relație. Printr-o tranziție de la simplu la complex, J. M. Bochenski dezvăluie conținutul noțiunii *autoritate*, precum și elementele constituente ale acesteia, remarcând că orice situație pragmatică relevă o relație dintre purtătorul de autoritate și subiectul autorității, care este întotdeauna o ființă conștientă. Reieșind din analiza profundă asupra autorității, vom face referință la delimitarea, realizată de autor, dintre tipurile de autoritate, delimitare relevantă pentru descrierea relației *persoană – stat – drept*, pentru că, odată ce această triadă este încorsetată în sintagma *stat de drept*, vom admite că domeniul „autorității nu este unul real, ci ideal”⁵¹⁴. Distingând între autoritatea epistemică și autoritatea deontică, J. M. Bochenski indică semnele distinctive ale fiecăreia dintre acestea în parte. Dacă una dintre autorități, cea epistemică, este teoretică, atunci cea deontică vizează rezultatele practice. În ambele formule sunt urmărite obiective bine determinate, doar că, în cazul autorității epistemice, obiectivul este cunoașterea, și nu neapărat niște rezultate practice imediate. Autoritatea deontică poate fi delegată, însă nu și cea epistemică.

Autoritatea epistemică aparține celui care știe, expertului, ea nu dă directive, purtătorul ei nu are un statut superior, nu are dreptul și nici posibilitatea să-i impună subiectului vreo acțiune, dar el oferă propoziții argumentative. Autoritatea epistemică este dependentă de recunoașterea competenței și obiectivității purtătorului autorității. Conceptul de *autoritate epistemică* este strâns legat de cel de *raționalism*, care, într-o perspectivă sistemică, va identifica principiile acțiunii umane, iar omul acționează rațional tocmai atunci când recunoaște autoritatea epistemică⁵¹⁵. Cel de-al doilea tip de autoritate, **autoritatea deontică**, are în domeniul ei reguli de comportament,

⁵¹³ NEGRU, A., ZAHARIA, V. *Teoria generală a dreptului și statului în definiții și scheme*. Chișinău: CEP USM, 2009. 199 p. ISBN 978-9975-4052-3-2. p.41.

⁵¹⁴ BOCHENSKI, J. M. *Op. cit.*, p.29.

⁵¹⁵ *Ibidem*, p.57.

directive. Acceptarea autorității deontice este întotdeauna legată de un obiectiv practic, pe care și l-a asumat purtătorul autorității deontice. Specific pentru autoritatea deontică este:

- *obiectivul imediat practic* și, în acest sens, exercitarea puterii, democratizarea, statul de drept sunt parte a autorității deontice, pentru că acestea presupun obiective practice, un scop urmărit de purtătorul autorității, încă nerealizat, dar care este implicat în acțiuni imediate ale subiectului;

- *prezența convingerii privind obligativitatea și importanța realizării obiectivului vizat*, datorită căreia subiectul urmează să accepte că executarea directivelor este o condiție indispensabilă și necesară pentru realizarea finalității obiectivului, fapt ce nu trebuie să permită îndreptățirea oricăror acțiuni (morale ori amurale, legale ori ilegale);

- *recunoașterea autorității deontice*, care în mare parte este determinată de consecvența, coerența, consecutivitatea ori suprapunerea evenimentelor purtătorului de autoritate. „Acceptarea unei autorități este întemeiată atunci și numai atunci când este întemeiată convingerea în necesitatea acestei acceptări”⁵¹⁶. Un aspect important se referă și la ipostaza în care se manifestă și se realizează autoritatea deontică. Astfel, aceasta întâlnește două formule: a) o *autoritate de sancționare*, care aparține dreptului, datorită faptului că normele juridice ne indică comportamente, ne obligă la acțiuni ori inacțiuni, dar care în mod obiectiv urmărește evitarea sancțiunii; și/sau b) o *autoritate de solidaritate*, atribuită statului, care reprezintă un mecanism complex de organizare și funcționare a instituțiilor statului prin intermediul celor trei puteri. Din punct de vedere structural, aceste două tipuri de autoritate deontică corespund, diferențele vor apărea doar la nivel de voințe individuale. În cazul autorității deontice de solidaritate, obiectivele urmează a fi aceleași – și ale purtătorului de autoritate, și ale subiectului autorității, pe când în celălalt caz, al autorității de sancțiune, apar diferențe între obiective și mijloacele utilizate pentru realizarea obiectivului practic. Deosebirea dintre cele două tipuri de autoritate se manifestă ca una substanțială la nivel de persoană. „Un om care se supune unei autorități de solidaritate se simte liber: în schimb, autoritatea de sancționare funcționează întotdeauna prin constrângere, ea îi răpește subiectului libertatea”⁵¹⁷. În relația dintre persoană și autoritatea deontică, indiferent de forma sa de manifestare, întotdeauna va fi știrbită libertatea acesteia, pentru că altfel nu poate fi realizată ordinea în societate, și, din acest motiv, se acceptă conștient renunțarea la o parte din libertatea sa de dragul unui obiectiv dorit. Astfel, ideea de *autoritate* devine indispensabilă de cea de *libertate* a persoanei, ori, chiar dacă autoritatea prin reglementări de cea mai diversă

⁵¹⁶ *Ibidem*, p.90.

⁵¹⁷ *Ibidem*, p. 107.

natură limitează libertatea, ea rămâne a fi o condiție a libertății. Astfel, într-o formulă foarte armonioasă, se înscriu sub egida conceptului de *autoritate* persoana, statul și dreptul.

Cea mai importantă concluzie pe care o deducem din cele analizate *supra* se referă la acceptarea posibilității fuziunii purtătorilor autorității epistemice și ai autorității deontice, deoarece, ca atare, aceste autorități nu numai că nu se exclud, dar oricine va recunoaște oportunitatea coexistenței lor: este de dorit ca „purtătorul autorității deontice să fie, în același timp, purtătorul autorității epistemice în domeniul corespunzător”⁵¹⁸. Anume în vederea identificării modalității în care cele două tipuri de autoritate ar putea să-și dea întâlnire într-o formulă în care interesul purtătorului autorității și subiectul autorității ar avea același imbold, dar și aceleași obiective, vom continua prezentarea discuțiilor, pentru a face unele precizări cu referire la suprapunerile dintre extensiile termenilor cu care se operează, în condițiile tratării relațiilor dintre persoană, stat și drept, noțiuni care – fiecare în parte – au vaste arii de abordare convergentă ori divergentă pe terenul statului de drept.

De-a lungul timpului, conceptul de *autoritate* a fost explicat prin referire fie la modul de instituire, fie la modul de exercitare și la relațiile pe care le explicitează, iar dreptul a adăugat și semnificația de *constrângere legală*. M. Weber, citat de G. Goudenhooff⁵¹⁹, operând distincții dintre formele de manifestare și validare ale celor trei tipuri de autoritate, menționează că pentru aceasta are relevanță legitimitatea într-un sens juridic, pozitiv, în virtutea necesității de a institui o bază solidă statală, conferită de obicei de ordinea constituțională legală, iar în sens negativ – de necesitatea limitării puterilor statului prin lege în favoarea drepturilor individuale. Astfel, *autoritatea legală (rațională)* are la bază credința în legalitatea normelor juridice în vigoare și este acceptată datorită validității mai multor interdependențe: a) orice normă legală este rezultatul unei convenții ori al impunerii datorită oportunităților și/sau raționalității; b) orice sistem de drept constă dintr-un ansamblu coerent de reguli abstracte, intenționate, aplicate la cazuri particulare prin intermediul dreptului; c) subiectul autorității, la fel, este obiectul unei ordini impersonale și își coordonează, își ajustează acțiunile în conformitate cu propriile dispoziții și comenzi; d) persoană supusă autorității, indiferent de statutul pe care îl are, se supune doar legii; e) relația dintre subiectul și purtătorul autorității se realizează în condițiile unei ordini impersonale.

Autoritatea tradițională se bazează pe credința în îndreptățirea regulilor consacrate în timp, îndeobște cutumiare. Autoritatea, în acest caz, este instituită prin educația în spiritul

⁵¹⁸ *Ibidem*, p.54.

⁵¹⁹ GOUDENHOFFT, G. *Legitimitatea. Ritualuri ale legitimității și autoritate discursivă*. Iași: Adenium, 2014. 286 p. ISBN 978-606-8622-85-9. pp.56 și 58.

loialității față de valoarea tradiției, iar relația dintre subiectul și purtătorul autorității nu mai este una impersonală, ci devine personală.

Autoritatea charismatică este caracterizată de un potențial revoluționar, este capabilă de mobilizare în dorința de schimbare. Spre deosebire de primele două tipuri de autoritate, aceasta nu poate fi instituționalizată, nu este stabilă, este raportată direct la existența unui lider, generând probleme de succesiune. Pentru a se instituționaliza, autoritatea charismatică are nevoie de legalizare și raționalizare, acceptând principiile democratice și legitimitate democratică.

În consecință, conceptul *autoritate* implică relații și interrelaționări cu cel de *legitimitate*, care trimite la recunoașterea socială, la validarea unei stări de ordine socială, în care principiile și normele consensuale asumate funcționează cu o eficiență satisfăcătoare pentru binele public, dar și la alte concepte înrudite, precum *legalitatea*, *suveranitatea*, *identitatea*, *democrația*, *raționalitate*, *spațiul public* etc. Dintre acestea cele mai dese confuzii se remarcă în privința termenilor *legitimitate* și *legalitate*, uneori chiar fiind atestate suprapuneri. Astfel, după cum termenii ca cel de *putere* și *autoritate* pot fi tratați doar prin intermediul interdependențelor, la fel și cel de *legitimitate* poate fi interpretat, prioritar, în relație cu ideea de ordine și de protecție normativă, asigurată de normele care fac posibilă și mențin ordinea. „Conceptul *legitimitate* este o provocare interesantă și în privința domeniului pe care îl aduce în discuție, cu atât mai mult cu cât leagă și propulsează alte trei noțiuni: *legalitate*, *moralitate*, *constituționalitate*, atunci când domeniul la care se aplică îl reprezintă puterea”⁵²⁰. Chiar dacă conceptul de *legitimitate* are aceeași origine cu cel de *legalitate*, totuși, în timp, ele s-au diferențiat. În vederea delimitării dintre aceste noțiuni, autorii lucrării *Fundamentele dreptului* menționează că raportul dintre *legitimitate* și *legalitate* reprezintă pe cel dintre politică și drept. „Legalitatea unui sistem legiferat de drept pozitiv, adică în vigoare, provine din puterea politică legitimă”⁵²¹, parcă ne-am afla într-un cerc vicios sau, poate, ar fi mai degrabă un raport de condiționare reciprocă. În opinia autorilor *Comentariului Constituției RM*, legalitatea și legitimitatea sunt exigențe ale puterii de stat, alături de respectarea pluralismului politic și a democrației constituționale⁵²². În acest sens, o contribuție esențială la elucidarea cerințelor de organizare și funcționare a puterii de stat în baza principiului constituțional al legitimității este realizată de doctoral habilitat A. Arsene⁵²³, care argumentează că principiul legitimității puterii de stat este o condiție imanentă a statului de drept și democratic, în care domnia legii are la bază legitimitatea însăși a Constituției, iar aceste

⁵²⁰ *Ibidem*, pp.15 și 17.

⁵²¹ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*, p.189.

⁵²² NEGRU, B., OSMOCHESCU, N., SMOCHINA, A., et al. *Op. cit.*, p14.

⁵²³ ARSENI, A. *Legitimitatea puterii de stat-fenomen complex și indispensabil societății umane contemporane*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015. 301 p.

precondiții de calitate pot fi realizate numai în condițiile aplicării și respectării principiului legitimității puterii de stat și a organelor etatice antrenate direct în procesul complex de instaurare, menținere și exercitare a puterii de stat.

Cu o interpretare exhaustivă vine Andrițoi C., care opinează că legalitatea trebuie tratată în calitate de principiu, fundament axiologic al sistemului de drept, ca metodă, atribuită activității executivului de transpunere a normelor legale în practică; ca regim, care se referă la statul de drept și domnia legii⁵²⁴. Astfel, în formula actuală, nu poate fi acceptat că tot ceea ce este legitim este și legal și tot ceea ce e legal e și legitim. Se poate demonstra că o lege validă din punct de vedere al procedurilor de adoptare, proprii unui anumit sistem de drept, poate fi ilegală, după cum o lege legitimă poate fi nedreaptă⁵²⁵. În opinia lui I. Guceac, legitimitatea „este o caracteristică a puterii, specifică statului de drept, care presupune că regulile de comportare sunt nu numai impuse, dar și acceptate, în general, de cei cărora le sunt destinate”⁵²⁶. Reieșind din această opinie și luând în considerare faptul că statul de drept este atribuit unei ordini sociale care nu este una dată și nici statică, ci una edificată și dinamică, aflată în permanentă căutare de forme noi de realizare, capabile să satisfacă exigențele timpului, rezultă că, pentru o mai bună înțelegere și explicare a conceptelor *autoritate* și *legitimitate*, este necesară contextualizarea acestora. Conform afirmațiilor autorilor contemporani, lumea în care trăim se află în criză de legitimitate: „criză generată de legitimitate insuficientă sau chiar de lipsa ei, de un deficit de recunoaștere socială sau de drept la nivelul unui actor, al unei instituții sau al societății”⁵²⁷.

În vederea clarificării și explicitării intensiunii noțiunii de *legitimitate*, trebuie să parcurgem dimensiunile acesteia, care, în opinia lui Beetham D., citat de E. Aramă și I. Jecev⁵²⁸, sunt *legalitatea*, *valorile* și *consensul*, iar Sălăvăstru C.⁵²⁹ face referință la norme, proceduri și temeuri raționale. Legitimitatea este raportată la ideea de *ordine*, precum și de instrumente și mijloace utilizate în vederea asigurării acestei ordini, datorită cărora aceasta reprezintă o valoare juridică. În consecință, legitimitatea ajunge a fi interpretată drept acceptare, recunoaștere socială și valoare juridică.

⁵²⁴ ANDRIȚOI, C. Legitimitatea normelor juridice. În: *The Juridical Current Journal*, 2006. [citat 13.04.2016] Disponibil: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200634/recjurid063_43F.pdf.

⁵²⁵ BARNETT, R.E, Constitutional Legitimacy. In: *Columbia Law Reviews*. 2010, pp. 111-148. [citat 30.04.2020]. Disponibil: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1044&context=facpub>.

⁵²⁶ GUCEAC, I. *Curs elementar de drept constituțional*. Chișinău: Tipografia „Reclama”, 2001. 257 p. ISBN 997-593-026-3. p. 75.

⁵²⁷ GOUDENHOFT, G. *Op. cit.*, p.20.

⁵²⁸ ARAMĂ, E., JECEV, I. Legitimitatea – condiție obligatorie a menținerii puterii de stat. În: *Revista națională de drept*. 2013, nr. 4 (150), pp.2-6. ISSN 1811-0770. [citat 20.11.2016]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ru/vizualizare_articol/40574.

⁵²⁹ SĂLĂVĂSTRU, C. *Discursul puterii*. București. Tritonic, 2009. 328 p. ISBN 978-973-73-3371-1.

Din ipostaza în care este definit și explicitat, conceptul de *legitimitate* va fi în totalitate parte a dreptului, chiar dacă îl regăsim și în alte domenii, utilizat într-o mare varietate de relații sociale, în special datorită faptului că sensul prioritar al acestuia este cel de „conformitate cu regula/legea”, fiind revendicat de știința dreptului, dar și cel de „justificare a unei acțiuni (politice ori juridice) acceptabile social”. Astfel, conținutul acestui termen denotă atât capacitatea unui subiect de a acționa, cât și dreptul acestuia, dar și dreptul de a controla, de a emite ordine, de a sancționa. Legitimitatea, într-un final, reprezintă un act de voință și de gândire rațională, care decurge din tendința de autoconservare a societăților, adică reprezintă capacitatea reală a sistemului de a se proteja și de a-și menține integritatea, valorile și interesele.

Generalizând semnificațiile și trăsăturile *autorității*, constatăm că aceasta presupune constrângere, necesită consimțământ/recunoaștere, este convențională, se bazează pe încredere, dar trezește teamă, este asimetrică, are caracter simbolic, este impersonală și se bazează pe prestigiu. Pentru legitimare, autoritatea are nevoie de recunoașterea persoanei, persoana are nevoie de ordine și siguranță, de conștientizarea vulnerabilităților și pericolelor sociale, ea readuce persoana la autoritate dreptului și puterea statului.

Din diversitatea abordărilor existente, ceea ce poate fi dedus cu certitudine este faptul că esența obiectivă a autorității și puterii de stat este dată de caracterul exterior și coercitiv al normelor sociale, în raport cu persoana, în calitate de parte și membru al comunității. Interiorizarea normelor de către individ este rezultatul constrângerii sau al „violentei simbolice”⁵³⁰. Implicat în sistemul relațiilor sociale, individul este mereu obligat să-și reprime manifestările de putere, sub amenințarea sancțiunilor sociale. Esența obiectivă (și impersonală) a puterii este, astfel, resimțită ca o presiune asupra libertății și asupra experienței subiective a puterii umane: „se poate conchide, cu certitudine, că experiența subiectivă a puterii este astăzi, mai mult ca oricând, asocială (și câte odată antisocială), fiindcă este fondată pe încălcarea, îngăduită sau nu, a normelor sociale”⁵³¹.

Atât autoritatea, cât și puterea sunt produsul activității oamenilor în condiții social-istorice determinate, sunt reprezentate de ei și sunt rezultatul voinței lor. Totodată, puterea reprezintă raportul activ dintre cei care o dețin (cum ar fi reprezentanții puterii de stat, ai autorităților publice etc.) și cetățeni, dintre individ și colectivitate. În acest fragment al realității sociale, putem spune că acțiunile individului și relațiile lui generează puterea și chiar societatea, iar relațiile sociale instituționalizate, obiectivate devin forțe modelatoare ale determinărilor calitative ale indivizilor: societatea este un sistem dinamic, în interiorul căruia locul și rolul

⁵³⁰ CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Op. cit.*, p.282.

⁵³¹ ROMANATO, G., LOMBARDO, M. G., CULIANU, I. P. *Op. cit.*, p.166.

important îi aparține individului, sistemului lui de valori și normelor de care acesta se conduce. În cadrul sistemului social, factorul uman (persoana) reprezintă elementul esențial, iar, prin prisma reglementărilor juridice, omul reprezintă factorul de configurare a dreptului, pentru că el nu acționează niciodată izolat, ci aflat în centrul relațiilor intrasociale⁵³².

În acest context, puterea este un fenomen social primar, deoarece se caracterizează prin maximă generalitate, în raport cu celelalte fenomene, și capacitatea de a da naștere altor fenomene, ea se caracterizează prin forță, autoritate, dominație⁵³³. Puterii îi sunt specifice acțiunile și actele de autoritate, realizate de diferite organe ale puterii statului, cum ar fi puterea legislativă, executivă și judecătorească. Corelativ, am putea utiliza termenul de *fenomene-instituții*, care exprimă ansambluri de reguli cu caracter relativ stabil, ce reglementează un domeniu al relațiilor sociale, în scopul apărării, conservării și promovării anumitor interese personale sau colective ale indivizilor, grupurilor ori comunității sociale⁵³⁴.

În acest cadru social, al puterii instituționalizate, conduita umană este supusă permanent unui proces de normare, cu alte cuvinte, ea nu se desfășoară haotic, în baza liberului arbitru, ci se derulează în mod organizat, după anumite reguli sociale, în care un loc aparte este și trebuie atribuit normelor morale. În acest sens, Pavel Apostol nota că „în ultimă instanță – parcurgând medieri complexe, adeseori foarte delicate, aproape evanescente – caracterul organizat al conviețuirii impune și activități umane cu caracter normat”⁵³⁵. Putem spune că, în general, oricare formă de realizare a activității umane are ce dimensiuni însoțitoare principii și norme. Căci orice proces de evoluție, adaptare sau integrare în societate nu poate avea loc decât într-un cadru organizat, normat, reglementat.

În general, oamenii își modifică și își disciplinează comportamentul, în funcție de voința altora, care au un ascendent numit *autoritate*. Astfel, autoritatea poate fi tratată drept o influență ce derivă „din acceptarea voită din partea altora a dreptului cuiva de a elabora reguli sau de a emite imperative, așteptând în schimb ascultare (supunere)”⁵³⁶. *Dicționarul de gândire politică*⁵³⁷ face referință la două semnificații ale termenului *autoritate*: „1. Capacitatea de a se face ascultat sau respectat; 2. Instituția deținătoare a unei competențe de a emite ordine”. Forma cea mai frecventă în care se prezintă puterea și autoritatea este totuși o relație socială. În cadrul realității sociale, puterea poate fi prezentată sub forma unei relații asimetrice de interdependență

⁵³² POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Psiho-sociologia juridică*. București: Lumina Lex, 1999. 223 p. ISBN 973-588-184-5. p.150.

⁵³³ POPA, N. *Op. cit.*, pp.120 și 122.

⁵³⁴ POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Op. cit.*, p.158.

⁵³⁵ APOSTOL, P. *Normă etică și activitatea normată*. București: Editura Științifică. 1968, 184 p. p.68.

⁵³⁶ GUCEAC, I. *Op. cit.*, p.70.

⁵³⁷ *Larousse. Dicționar de gândire politică*. București: Univers Enciclopedic, 2003. 362 p. ISBN 973-637-011-9. p.31.

între doi sau mai mulți actori sociali, indiferent de sfera în care se manifestă interdependența lor (economică, religioasă, politică, juridică, etc.). M. Foucault afirma că puterea este substanțială pentru toate raporturile pe care oamenii le stabilesc în viața lor socială: „Relațiile de putere nu sunt în poziție de exterioritate față de alte tipuri de raporturi, ci (...) le sunt imanente; ele sunt efectele imediate ale partajelor, inegalităților și dezechilibrelor care se produc în cadrul acestor raporturi și, reciproc, sunt condițiile interne ale respectivelor diferențieri; relațiile de putere nu sunt într-o poziție de suprastructură, cu un simplu rol de prohibire sau de reînnoire a unui contract; acolo unde operează, ele au un rol direct producător”⁵³⁸. Puterea, în starea sa pură, este o „conducere existând prin sine și pentru sine”, și nu concepute neapărat pentru realizarea binelui public ori a interesului public, formulă care este considerată a fi cu valoare operațională în configurația statornică democratică ori un alt mit creat de oameni. W. Lippmann, citat de G. Goudenhooff⁵³⁹, consideră că termenul *interes public* este în relație directă cu *decizia rațională*, cu cea mai bună alegere pe care oamenii ar face-o în condiții ideale și acționând dezinteresat. „Cred că interesul public poate fi prezumat a fi ceea ce oamenii ar alege, dacă ar vedea în mod clar, ar gândi rațional și ar acționa dezinteresat și binevoitor. Huntington S.⁵⁴⁰ relevă trei moduri de identificare a interesului public: a) legat de valori și norme ideale, de sine stătătoare și abstracte – cum ar fi legea naturală, justiția sau judecata corectă; b) legat de interesul specific al unui individ anume, al unui grup, clasă ori majoritate; c) ca model al competiției între indivizi.

În orice comunitate umană, indiferent de dimensiunile ei, de legăturile naturale și culturale existente între membrii săi, factorii care ordonează și regizează raporturile interindividuale, precum și relațiile dintre conducători și conduși, poartă numele de *norme* sau *reguli*. Pentru ca oamenii să poată trăi împreună, ei sunt nevoiți să-și acomodeze reciproc comportamentele, acționând cvasiprevizibil în situații sociale determinate. Renunțarea la libertatea absolută și supunerea față de norme reprezintă condiții de bază ale existenței societății. Organizarea domeniilor vieții sociale prin intermediul regulilor, ca și permanentizarea și apărarea respectivei organizări, implică existența unor organisme, care sunt surse păstrătoare și instrumente de aplicare a regulilor și normelor de conviețuire socială⁵⁴¹.

În consecință, așa cum menționează și P. Ricoeur, organizarea comunității sub formă de stat, conferă formă juridică a ceea ce ni se pare a constitui terțul neutru în intenția etică, adică regula. Statul de drept este, în acest sens, realizarea intenției etice în sfera politicului, ceea ce

⁵³⁸ FOUCAULT, M. *Istoria sexualității. Voința de a ști*. București: Univers, 2004. 150 p. ISBN 973-87084-5-1. p.124.

⁵³⁹ GOUDENHOFFT, G. *Op. cit.*, p.70.

⁵⁴⁰ HUNTINGTON, S. *Ordinea politică a societăților în schimbare*. Iași: Polirom, 1999. 432 p. ISBN 973-683-342-9. p.30.

⁵⁴¹ CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Op. cit.*, p.307.

presupune că legea civilă definește, ordonează, pune în relație rolurile (de debitor, de soț, de proprietar etc.), astfel ca toți titularii acelorași roluri să fie tratați în mod egal de dreptul pozitiv; desigur, egalitatea în fața legii nu este încă egalitatea șanselor, egalitatea condițiilor. Egalitatea în fața legii reprezintă un prag decisiv, cel al egalității juridice, adică al unui comportament al instituțiilor unde nu se face nici o discriminare între persoane atunci când sunt atribuite drepturile titularului unui rol. „În ce mă privește, nu ezit să confer o semnificație etică nu doar prudenței care se cere de la guverne, ci și angajării cetățeanului într-o democrație. Nu ezit să gândesc în termeni etici democrația considerată din punctul de vedere al teleologiei sale. În această privință, aș da o dublă definiție democrației, (...) prin raportare la noțiunea de conflict, apoi prin raportare la noțiunea de putere”⁵⁴².

P. Manent, analizând fenomenul puterii și ridicând probleme legate de autoritate, include în lucrarea sa *O filosofie politică pentru cetățean* două compartimente, dintre care unul este intitulat *Domnia dreptului*, altul – *Domnia moralei*. Acesta pornește de la afirmația că există două moduri principale de a concepe o societate: o societate organizată conform dreptului și o comunitate trăind potrivit moralei și care trăiește respectând demnitatea umană⁵⁴³. Acest cadru teoretic ne permite să constatăm că nu este posibil de a pune o linie de demarcație foarte clară între morală și drept, căci demnitatea se află în centrul problematicii morale contemporane și este valoarea cea mai înaltă a umanității democratice, a statului de drept. Această problematică morală o putem întâlni formulată încă de Kant, pentru care moralitatea și dreptul sunt interdependente, iar supunerea față de lege ține de gradul de responsabilitate și conștiință a persoanei. În general, ideea demnității este indispensabilă condiției umane. Dacă termenul *demnitate* este absent în *Declarația dreptului omului și cetățeanului* din 1789, ea este introdusă printre primele cuvinte ale preambulului *Declarației universale a drepturilor omului* din 10 decembrie 1948: „Considerând că recunoașterea demnității inerente tuturor membrilor familiei umane și a drepturilor lor egale și inalienabile constituie fundamentul libertății, dreptății și păcii în lume”⁵⁴⁴. „Drepturile omului reprezintă libertatea naturii, inclusiv și în primul rând, natura animală și sensibilă; demnitatea umană este libertatea împotriva naturii sensibile sau în general interesate, este libertatea spirituală”⁵⁴⁵.

⁵⁴²RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică*. București: Humanitas, 1995. 303 p. ISBN 973-28-0511-0. p. 297.

⁵⁴³MANNENT, P. *Op. cit.*, p.309.

⁵⁴⁴Declarația Universală a Drepturilor Omului. [cit. 22.01.2019]. Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/11/Declaratia-Universala-a-Drepturilor-Omului.pdf>.

⁵⁴⁵ RICOEUR, P. *Op. cit.*, p.312.

Exact aceeași direcție de gândire o putem sesiza și la Gh. Mihai⁵⁴⁶. Acesta afirmă că „multivalența și maleabilitatea reprezintă un obstacol epistemologic al dreptului, fără îndoială, în primul rând, pentru că este legat de socialitate, ceea ce face să fie plasat obiectiv sub semnul diversității și pluralității. Justiția nu este o insulă guvernată de politicieni, nici de moraliști, însă, fără valorile morale și politice, ea este o stâncă aridă, pe care nu crește niciun drept subiectiv”. Problema pe care o pune Gh. Mihai este una dintre cele mai importante probleme teoretico-juridice și filosofice moderne atât datorită identificării dimensiunii profund morale a dreptului pozitiv, cât și în direcția profilării gradului de complexitate atins de societatea contemporană prin știința și practica dreptului. Un rol aparte în acest context îl au studiile de natură axiologică, care dezvăluie esența valorilor și a sistemului de norme sociale, de natură diferită. În acest sens, ar putea fi menționate studiile efectuate de I. Craiovan⁵⁴⁷, D. Baltag și G. Iachim⁵⁴⁸, Gh. Avornic și D. Tănase⁵⁴⁹, I. Biriș⁵⁵⁰ ș.a. O deosebită importanță obțin aceste studii în cadrul dezbaterilor esenței morale a puterii în configurarea relației persoană – stat – drept. În ultima perioadă, căutarea fundamentelor puterii de stat și a legitimării autorității dreptului, a securității persoanei, precum și stabilirea relațiilor puterii cu alte forme de reglementare a relațiilor sociale revine în actualitate, datorită multiplelor critici aduse la adresa eficienței statului și dreptului, precum și din cauza lipsei unei clarități asupra faptului dacă actorii implicați direct în exercitarea puterii au sau nu capacitate de acțiune în direcția realizării finalităților pentru care au fost instituite, legitimate și validate.

Ne-am obișnuit cu faptul că societatea umană tinde să-și organizeze viața socială sub anumite forme de guvernare, acceptate de ea. Pornind de la această tendință, putem să spunem că, dacă starea de natură se definește ca una de independență, de libertate și de egalitate, atunci renunțarea la libertatea absolută și supunerea față de norme reprezintă condiții de bază ale existenței sociale, organizate sub egida statului și dreptului. Astfel, chiar dacă Constituțiile statelor includ o diversitate de drepturi și libertăți, totuși acestea deja au o altă formulă în care sunt implementate la nivel de relații interpersonale și sociale. Astfel, Constituția RM⁵⁵¹ prevede

⁵⁴⁶ MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timișoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2. p.206-207.

⁵⁴⁷ CRAIOVAN, I. Dimensiunea axiologică a dreptului. În: *Dreptul românesc la 100 de ani*. 2018, pp.178-181. ISBN 978-606-27-1468-0.

⁵⁴⁸ BALTAG, D., IACHIM, G. Unele reflecții privind trăsăturile distinctive și ierarhia valorilor juridice. În: *Studii juridice universitare*. 2017, nr.1-2. ISSN 1857-4122. Disponibil: <https://ulim.md/sju/nr-1-2-2017/unele-reflectii-privind-trasaturile-distinctive-si-ierarhia-valorilor-juridice/>.

⁵⁴⁹ AVORNIC, Gh., TĂNASE, D. Axiologia juridică și deschiderile sale în cercetarea dreptului. În: *Revista națională de drept*, 2012, nr.8 (143), pp.2-5. ISSN 1811-0770.

⁵⁵⁰ BIRIȘ, I. *Valorile dreptului și logica intențională*. Arad: Editura Servo-Sat, 1996. 209 p. ISBN 973-97561-5-8.

⁵⁵¹ Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citată 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

libertatea individuală și siguranța persoanei (art 25); libertatea circulației (art.27), libertatea conștiinței (art.31), libertatea opiniei și exprimării (art.32), libertatea creației (art. 33), libertatea întrunirilor (art. 40), ș.a., dar, în același timp, sunt indicate limitele juridice ale acestor libertăți: dintr-o parte fiind valorificată dimensiunea protectivă a dreptului, cum ar fi prevederile art. 20 alin. (1): „Orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime”, din alta – dimensiunea limitativă a dreptului, cum ar fi, spre exemplu, prevederea art. 32 alin. (2): „Libertatea exprimării nu poate prejudicia onoarea, demnitatea sau dreptul altei persoane la viziune proprie”. Cu evidență, claritate și luciditate se acceptă că, pentru ca oamenii să poată trăi împreună, ei sunt nevoiți să-și acomodeze reciproc comportamentele, acționând cvasiprevizibil în situații sociale determinate, fiind conștienți și luând în considerare avantajele protective, dar și cele limitative prevăzute de drept. În același timp, se prefigurează și ideea, după care, indiferent de dimensiunile ei, de legăturile naturale și culturale existente între membrii săi, în orice comunitate umană, factorii care ordonează și regizează raporturile interindividuale, precum și relațiile dintre *persoană – stat – drept*, au caracter normativ (atât juridic, cât și moral).

Cea mai împărtășită opinie privind modul în care se organizează relațiile de putere și autoritate în societate este cea a contractualismului. Astfel, ceea ce trece ca un fir roșu prin toate teoriile referitoare la originea statului și dreptului este că acestea sunt construite în baza necesității organizării vieții în comun a unui număr oarecare de indivizi, deoarece nu putem să vorbim despre stat în absența voinței de a trăi într-o comunitate sau în absența voinței de a domina asupra unei populații. Așa cum afirmă autorii tratatului *Știința politicului*, „forma esențială rațional-practică în care operează puterea este statul. Substanța statului (...) prefigurează constant finalitatea sa: construcția matricei instituționale a ordinii sociale”⁵⁵². De asemenea, toate teoriile cu privire la esența și originea statului se pun de acord asupra faptului că acesta trebuie privit ca o comunitate umană, o societate în care există legi (după expresia lui Montesquieu) și că este legată de instaurarea ordinii în relațiile dintre oameni.

Expunându-și opinia asupra esenței formulelor referitoare la contractul social, J.M. Buchanan menționează că autorii acestuia (Althusius, Spinoza, Locke și, Rousseau) au început și au continuat să vorbească despre un contract social între oameni independenți. Autorul menționat este convins că „dintr-un contract între oameni liberi pot decurge toate lucrurile, inclusiv legea fundamentală. Pentru prima dată, omului pare să i se fi oferit o perspectivă de a sări în afara istoriei sale construită prin evoluție. Omul, împreună cu semenii săi, poate schimba întreaga

⁵⁵²CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Op. cit.*, p.310.

structură a ordinii sociale. Concepția contractului social a fost la fel de revoluționară ca și consecința ei, era revoluției democratice”⁵⁵³.

Întâlnite în diferite formule, teoriile contractualiste pot fi deosebite prin includerea acestora în două mari tipuri de teorii: teorii contractualiste ale avantajului reciproc și teorii contractualiste ale imparțialității. Primul tip de teorie are rădăcini foarte vechi în gândirea filosofico-juridică. Formularea ei se regăsește încă în *Republica* lui Platon⁵⁵⁴. Susținătorii și promotorii de mai târziu ai teoriei contractului social sunt Hobbes⁵⁵⁵, Locke⁵⁵⁶, Rousseau⁵⁵⁷, cu susținători ca J. Buchanan și alții. Cel de-al doilea tip de teorie, teoria imparțialității, este reprezentată de I. Kant, iar dintre autorii contemporani – de J. Rawls⁵⁵⁸, datorită căruia actualmente contractualismul s-a revigorat, sub influența lucrării sale *O teorie a dreptății (A Theory of Justice)*. În opinia lui J. Rawls, o societate este, într-o măsură mai mare sau mai mică, o asociație suficientă sieși de indivizi care, în relațiile lor, recunosc caracterul coercitiv al anumitor reguli de comportament și care, în cele mai multe dintre situații, acționează potrivit lor. Să presupunem mai departe că aceste reguli prevăd un sistem de cooperare conceput să promoveze binele aceluia care iau parte la el. Atunci, deși o societate este o întreprindere cooperativă, organizată în vederea obținerii avantajului reciproc, ea este marcată în mod tipic de un conflict, ca și de o identitate de interese. Există o identitate de interese, deoarece cooperarea socială face posibilă pentru toți o viață mai bună decât ar avea fiecare, dacă ar trebui să trăiască singur, bizuindu-se pe propriul său efort. Există un conflict de interese, deoarece oamenii nu sunt indiferenți față de modul în care sunt distribuite beneficiile mai mari, produse prin colaborarea lor, căci, pentru a-și realiza propriile scopuri, fiecare preferă o parte mai mare uneia mai mică. Este necesar un set de principii, pentru a alege între diferite aranjamente sociale care determină această împărțire a avantajelor și pentru a subscrie la un acord asupra părților distribuite în modul convenit. Aceste principii sunt principiile dreptății sociale: ele ne arată cum să atribuim drepturile și obligațiile în instituțiile de bază ale societății și definesc distribuția adecvată a beneficiilor și sarcinilor cooperării sociale.

În opinia lui J. Rawls, acordul dintre persoane, încheiat pentru a iniția, accepta, ori susține formarea statului și recunoașterea dreptului în calitate de autoritate, are ca temei două principii: primul cere egalitate în atribuirea drepturilor și obligațiilor fundamentale, cel de-al doilea este

⁵⁵³ BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, p.208.

⁵⁵⁴ PLATON. *Republica*. București: Antet, 2010. 336 p. ISBN 978-973-636-439-6.

⁵⁵⁵ HOBBS, Th. *Leviatanul sau materia, forma și puterea unei comunități ecleziastice și civile*. București: Herald, 2017, 544 p. ISBN 594-841-724-019-8.

⁵⁵⁶ LOCKE, J. *Al doilea tratat de guvernare civilă*. București: Antet, 2011. 142 p. ISBN 978-973-636-455-6.

⁵⁵⁷ ROUSSEAU, J. J. *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*. București: Tipografia Incitatus, 2002. 144 p. ISBN 973-99912-5-4.

⁵⁵⁸ RAWLS, J. *Op. cit.*

principiul diferenței, după care structura instituțională trebuie să fie concepută în așa fel, încât grupul cel mai defavorizat să fie, cel puțin, într-o situație la fel de bună cu aceea în care ar fi grupul cel mai defavorizat. În concordanță cu aceste principii, întrebarea pe care ne-o punem, împreună cu R. Nozick⁵⁵⁹, este: De ce persoanele ar prefera să aleagă un principiu care pune accentul pe grupuri mai degrabă decât pe indivizi? Preferința individului pentru grup se datorează faptului că este creat mecanismul prin intermediul căruia individul își va putea promova interesele, apăra drepturile etc., și acest mecanism este creat prin asumarea ideii de reprezentare, care permite cooperarea și acceptarea beneficiilor de natură nu doar economică, dar și politică, și juridică, și socială.

Reconceptualizarea relației *persoană – stat – drept* din perspectiva interrelațiilor teoretico-practice, configurează dimensiunile-cheie pe care această triadă le vizează: Astfel:

1. Prin organizarea social-statală, care implică, cel puțin, câteva elemente indispensabile (regula, în sensul de normă socială; instituții social-statale; raporturi cu caracter juridic ș.a.), individul/persoana, asumându-și ideea de reprezentare, devine unul dintre actori sociali importanți datorită înclinației sale spre cooperare și participare, în condițiile unei organizări social-statale, în care primul principiu al structurării instituționale este cel al separării puterilor. „Bunăstarea fiecăruia depinde, în primul rând, de un proiect de cooperare socială, fără de care nimeni nu ar avea un trai satisfăcător. În al doilea rând, putem cere cooperarea voluntară a fiecăruia, numai dacă condițiile proiectului sunt rezonabile. Principiul diferenței, așadar, pare să fie o bază corectă (...) pentru cooperare, atunci când un angajament fezabil este o condiție necesară pentru binele tuturor”⁵⁶⁰. Dacă pentru Rousseau, omul la origine nu a fost o ființă socială, considerând că dependența de social a fost dobândită în evoluția sa, la fel și pentru Hobbes natura umană era fundamental egoistă și rea, iar asocierea oamenilor nu se realizează decât datorită interesului, atunci Locke este printre cei pentru care natura umană este una fundamental socială, iar societatea – continuarea și întărirea legăturilor preexistente din starea naturală. Indiferent de formula în care se realizează contractul, important rămâne a fi caracterul rațional al deciziei luate de oameni și predispoziția de a coopera.

2. Teoria contractului social are ca reper stabilirea modului în care cetățenii statului urmează să-și organizeze viața în comun și să recunoască puterea statului și autoritatea dreptului. Astfel, contractul social scoate în evidență faptul că ori fiind, ori devenind din necesitate, un homo juridicus se încadrează în diverse tipuri de raporturi, reglementate prin intermediul normelor impuse de puterea de stat, prin autoritatea legii. Această constatare este susținută de

⁵⁵⁹ NOZICK, R. *Anarhie, stat, utopie*. București: Humanitas, 1997. 447 p. ISBN 973-28-0726-1. p.233-234.

⁵⁶⁰ *Ibidem*, p. 246.

câteva premise care pot fi constituite într-un raționament ce denotă logica interdependenței *persoană – stat – drept*, încadrate în fuziunea *autoritate – putere*: a) Contractul social este un act și o expresie a capacității umane de a coopera; b) Contractul are ca scop normarea comportamentului social al cetățenilor, astfel încât aceștia să-și poată satisface necesitățile; c) Posibilitatea existenței statului, investit cu putere, este asigurată, de pe o poziție – de principiul diferenței, de pe altă poziție – de cel al cooperării, ambele orientate spre asigurarea ordinii sociale prin concursul dreptului.

3. Dreptul, domeniu prin excelență uman, indispensabil organizării sociale, dar și existență determinată de manifestări ale acțiunii rațional-umane responsabile, trebuie reprezentat și ca expresie a relației dintre gândirea acestuia și exteriorizarea ei, prin forme diverse de materializare a dreptului, în conținuturi normative de reglementare a vieții private și a celei publice. Reflectând asupra modului în care în doctrina contractualistă este explicată apariția statului și dreptului, înțelegem contractul ca o manifestare a rațiunii și a deschiderii spre responsabilizare a persoanei, este consfințirea ideii de cooperare care aduce cu sine problema organizării sub formă de stat, sub egida autorității dreptului, dar și primul act de solidarizare, determinat de natura și conștiința cooperantă umană, pusă în aplicare. „Și, prin urmare (...) cooperarea face societatea să creeze probleme speciale pentru dreptatea distributivă, care altfel sunt absente, neclare, dacă nu chiar misterioase”⁵⁶¹.

Dacă J. Rawls își pune întrebarea cum ar putea fi distribuite beneficiile cooperării, noi ne întrebăm cum putem determina diverși actori sociali, reprezentanți ai instituțiilor puterii de stat, cetățeni, să conștientizeze beneficiile oferite de principiul cooperării, de capacitatea de solidarizare a oamenilor, astfel ca, în consecință, să acționeze în interesul binelui comun? Urmărind istoria umanității, nu putem să nu-i dăm dreptate lui C. Stere, precum că prin diversele forme de organizare s-a tins spre implementarea ideii de cooperare, în vederea asigurării securității și conservării în sensul de păstrare și dezvoltare a individului în calitate de membru al grupului și ordinii sociale. În confirmarea acestui fapt vin cele mai diferite mecanisme utilizate pentru reglementarea relațiilor sociale (obiceiul, religia, morala, legea). „În locul manifestării spontane a conștiinței și voinței generale, fatal, a trebuit acum să vie organizarea juridică și politică a statului. (...) Însă doar cooperarea dintre indivizi nu mai este suficientă, ea va lua treptat noi forme. Pentru a se menține coeziunea necesară dintre diferite elemente sociale, a trebuit să apară o nouă putere, puterea statului”⁵⁶². Din această explicație relevantă a înclinației spre acceptarea cooperării ca instrument în raporturile dintre persoană, stat și drept, deducem că

⁵⁶¹ *Ibidem*, p. 239.

⁵⁶² STERE, C. *Op. cit.*, pp.153-156.

părțile contractuale sunt considerate raționale și egale în drepturi, sunt dispuse să coopereze, pentru a-și asigura securitatea prin intermediul creației sale – a puterii de stat și a dreptului.

4. Având ca temei buna organizare și funcționare a societății, prin instituționalizarea puterii de stat se recunoaște capacitatea acesteia de a asigura protecția juridică a persoanei.

Rezultă că conceptual-cheie este cel de *putere* (a statului, a dreptului, a persoanei) și nu cel de autoritate. În aceste condiții, ne aflăm în fața unui paradox. Nu-i așa? Am fost obișnuiți să credem că statul funcționează prin intermediul instituțiilor sale, iar cele trei puteri sunt absolut separate, dar ele își pot menține funcționalitatea datorită cooperării și colaborării. Atunci de ce noi ne dorim neimplicare politică, depolitizarea instituțiilor statului, dacă ele, de la origini, sunt parte integrantă a unui întreg? Deoarece, zice C. Stere, „contractul social (...) apare ca un ideal pentru organizarea desăvârșită a raporturilor între cetățeni și stat și, în același timp, ca o normă sau, dacă vrei, ca o ficțiune juridică, menită să servească ca un criteriu pentru a judeca, întrucât într-o organizație politică de fapt s-a realizat ideea dreptății și a dreptului”⁵⁶³. O organizare socială democratică poate fi doar produsul conștient al individului. Formarea statului n-a fost un proces de trecere de la libertate și independență individuală „înspre legături sociale tot mai strânse și mai apăsătoare (...), ci de la o lipsă totală chiar de orice individualitate – înspre tot mai mare individualizare (...), înspre o liberare tot mai hotărâtă de sub apăsarea evoluției impersonale și inconștiente, într-un cuvânt, de la gregarism înspre individualism”⁵⁶⁴.

Interpretările cu referire la relația dintre persoană, stat și drept din perspectivă interrelaționărilor profilate de susținătorii teoriei contractului social, accentuează, dintr-o perspectivă, rolul decisiv al relațiilor de putere și autoritate, din alta, avantajele pe care le aduce persoanei formula în care are loc instituționalizarea puterii. Analizând „faptul social al puterii”, J.W. Lapierre susține că relația persoanei cu puterea socială, indiferent de forma pe care o are, se manifestă în experiența socială. J.-W. Lapierre⁵⁶⁵ arăta, că există, cel puțin, trei forme de putere: **imediată**, care se aplică tuturor membrilor unui grup, fără a fi exercitată de cineva anume: nimeni nu comandă, dar toată lumea se supune (tradițiile, obiceiurile, etc.); **individualizată**, care apare odată cu proprietatea și bunurile materiale, specializarea profesiunilor și structurarea societății pe principiul diviziunii sociale a muncii; și **instituționalizată**, care se referă la decizii colective, care determină formularea normelor, a regulilor sociale, independente de voința fiecăruia în parte. Deciziile colective determină un „drept obiectiv”, care, la rândul său, face posibilă elaborarea dreptului pozitiv. Or, în dezvoltarea sa, umanitatea „trece progresiv de la

⁵⁶³ *Ibidem*, p.233

⁵⁶⁴ *Ibidem*, p.114

⁵⁶⁵ LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.*

ordinea teologică și militară la ordinea științifică și industrială, adică de la o ordine întemeiată pe separații – separația dintre Dumnezeu și oameni, separațiile dintre oameni – la ordine caracterizată prin unitate. Tendința fundamentală a umanității este tendința spre unitate”⁵⁶⁶.

Analizând opiniile autorilor, putem deduce, prin generalizare, că în diferite tipuri de comunitate socială, studiul științific al puterii presupune „analiza metodică a elaborării hotărârilor de acțiune colectivă, a modului de coordonare a acțiunilor particulare, a reglementării tensiunilor sau conflictelor și a organizării formale a relațiilor de conducere-supunere.” Conceptul de *putere* își are rădăcinile în limba latină, desemnând ansamblul proceselor și mecanismelor prin care se impune în societate indivizilor, pentru a se menține atât în stabilitatea sa, cât și pentru a face față schimbărilor ce au loc.

5. Toate formele de organizare socială, inclusiv cea democratică, recurg la putere și instrumente ale coerciției, pentru a menține ordinea, securitatea cetățenilor, stabilitatea politică, funcționarea normală a statului de drept. Și acest lucru se întâmplă datorită scopurilor pe care le urmărim în cadrul organizării sociale. Astfel, dacă în societățile premoderne accentul era pus pe unitatea socială, atunci în cele moderne se derulează și procedura de creare a unor instituții specializate, care au ca scop stoparea unor porniri negative ale celor ce dețin puterea. Montesquieu⁵⁶⁷ este primul care realizează, în lucrarea *Despre spiritul legilor* (în capitolul VI al cărții XI și în capitolul XXVII al cărții XIX), descrierea separării puterilor, pe când în democrațiile moderne putem distinge câteva mari categorii de separări⁵⁶⁸: separarea puterilor; separarea profesiunilor sau diviziunea muncii; separarea bisericii de stat; separarea societății civile de stat; separarea dintre reprezentant și reprezentat; separarea faptelor și valorilor, sau a științei și vieții. Dintre acestea cea mai controversată și contestată este separarea puterilor. I. Deleanu⁵⁶⁹ afirmă că separarea puterilor trebuie revizuită, plecând de la limitele obiective ale principiului care se referă la următoarele aspecte:

a) Sintagma „separare a puterilor” conține o contradicție *in terminis*, deoarece puterea este unică, este una singură, ea aparține unui singur titular – poporul; în calitatea sa de deținător al suveranității naționale, poporul exercită suveranitatea „prin organele sale reprezentative și prin referendum”;

⁵⁶⁶ MANNENT, P. *Op. cit.*, p.202.

⁵⁶⁷ MONTESQUIEU, Ch. *Despre spiritul legilor*. București: Antet Revolution, 2011. 312 p. ISBN 978-973-636-447-1.

⁵⁶⁸ MANNENT, P. *Op. cit.*, p. 25.

⁵⁶⁹ DELEANU, I. *Drept constituțional și instituții politice*. Iași: Fundația „Chemarea”, 1996. 252 p. ISBN 973-971-306-8. p. 92–94.

b) Teoria separării puterilor a fost elaborată când nu existau partide politice în forma modernă, situație care, în prezent, a dus la reconsiderarea „raportului de forțe”, a raportului dintre „majoritate” și „opozitie”;

c) Funcțiilor tradiționale – legislativă, executivă, judecătorească – li s-au asociat unele funcții noi, moderne, impuse de noua realitate socială, de dinamica socială;

d) „Separarea” dintre legislativ și executiv devine tot mai inoperantă, din moment ce asistăm – într-o mică măsură, este adevărat – la inversarea funcțiilor clasice: puterea executivă adoptă norme (inclusive, cu caracter primar, prin intermediul delegării legislative), iar puterea legislativă execută legi (cazul adoptării de legi organice în baza unor dispoziții exprese ale legii fundamentale)⁵⁷⁰;

e) Însăși atribuția puterii executive, consacrată constituțional, de a executa legile adoptate de Parlament vine să „răstoarne” „independența” sau „echilibrul” puterilor, mai curând fiind vorba de o colaborare, dacă nu chiar de o activitate subordonată.

Spre final, ne raliem păreri prof. A. Iorgovan⁵⁷¹, potrivit căreia prin teoria elaborată de Locke și fundamentată de Montesquieu s-a preconizat un sistem în întregime opus celui al separării puterilor, în așa fel încât, astăzi, sintagma „separarea puterilor”, chiar în lucrările care au consacrat-o, apare ca o metaforă, și nu ca un concept științific riguros care presupune *ad litteram* separarea. Sunt importante, în acest context, și analizele realizate de către P. Manent, care constată că „specialiștii în drept constituțional, în drept public ne ajută să descriem scopurile și mecanismele democrației ca regim reprezentativ. Dar (...) sociologia politică ne atrage atenția asupra unor fenomene care sunt străine – chiar contrarii principiilor constituționale ale democrației și care tind să sugereze că aceste principii sunt niște iluzii, poate chiar niște imposturi. (...) Democrația este o organizare a separărilor (...), ea așează deosebirile, chiar separările, acolo unde alte regimuri nu le plasează, sau nu le plasau. (...) Democrația confirmă și multiplică separările produse de dezvoltarea civilizației. (...) Ele se intersectează partial și am putea găsi numeroase alte intersecții”⁵⁷². Din contextul celor afirmate de P. Manent, putem deduce două idei esențiale: una prin care înțelegem că statul de drept devine unul posibil doar datorită funcționalității instituțiilor sale, care au apărut în consecința „celor șase mari separații”, produse de intersecții și relaționări; și alta prin care afirmăm că niciuna dintre instituțiile statului nu poate să-și onoreze scopul pentru care a fost creată decât prin relaționarea și cooperarea cu celelalte, în scopul păstrării „simfoniei democratice”, cum se exprima P. Manent.

⁵⁷⁰ BĂDESCU, M. *Drept Constituțional și instituții politice*. București: Lumina Lex, 2001. 335 p. ISBN 973-588-377-5. p. 222 și urm.

⁵⁷¹ IORGOVAN, A. *Tratat de drept administrativ*. București: C.H. Beck, 2005. 720 p. 973-655-790-1.

⁵⁷² MANNENT, P. *Op. cit.*, p. 22-24.

6. Studiile privind fenomenul puterii au scos în evidență mai multe trăsături distincte ale relației dintre persoană, stat și drept, printre care menționăm: 1) Puterea este o relație socială specifică de subordonare, dar și de conlucrare, pentru realizarea unor scopuri comune. Ca relație socială, puterea se manifestă în „grupurile umane permanente, mai largi sau mai restrânse, bazate pe ierarhii și pe interese distincte și de lungă durată, cu moduri specifice de organizare, consemnate în ritualuri sau în legi, și unde formele de activitate nu sunt izvorâte din convingeri spontane sau ocazionale, ci dimpotrivă, sunt dirijate de către persoane sau grupuri și sunt executate de către alte persoane și grupuri, chiar dacă acestea din urmă nu doresc întotdeauna acest lucru și ar fi chiar tentate să opună rezistență”⁵⁷³. În baza acestei caracteristici, se menționează că există legătură directă între orice tip de organizare socială și anumite forme de putere, deoarece exercitarea puterii este dinamica centrală în cadrul procesului de organizare socială⁵⁷⁴. 2) Puterea urmează să asigure organizarea și conducerea vieții sociale prin intermediul instituțiilor, având un rol major în organizarea, conducerea și reglementarea relațiilor în mediul social. 3) Puterea este cea care stabilește și impune ordinea la nivel social, care, la rândul ei, generează fenomenul puterii; 4) Puterea are calitatea de factor generalizator (global) și integrator, unind într-un tot integru toate formele de conducere și organizare a activităților sociale, ea se caracterizează prin capacitatea de a sintetiza totalitatea valorilor împărtășite la nivel social, pornind de la tradiția istorică, morală și culturală a acesteia. 5) Valorile promovate de putere, apriori ar trebui să reflecte valorile și interesele majorității sociale, a persoanelor; 6) În exercitarea relațiilor de putere, rolurile actorilor implicați (persoana, statul și dreptul) sunt asimetrice; 7) Puterea deține legitim capacitatea de folosire a coerciției, în scopul îndeplinirii atribuțiilor sale de organizare și conducere socială, pentru asigurarea a așa-numitei „stări finale”, la care R.Nozick raportează principiile fundamentale asupra cărora consimt toți. „Caracterul drept al unei întregi societăți poate să depindă de satisfacerea unui număr de principii distincte. Aceste principii, deși sunt constrângătoare, luate în mod individual, pot produce rezultate surprinzătoare, atunci când sunt combinate. Adică, putem fi surprinși de formele instituționale – și numai de ele – care satisfac toate principiile”⁵⁷⁵.

7. Considerăm că variabila de referință a organizării sociale în formula tridimensională persoană – stat – drept este acceptarea de principiu a ideii de separare și cooperare. În opinia lui C. Stere, „cooperatiunea” este cea mai simplă formă a satisfacerii nevoilor. „Cooperarea socială, în sensul larg al cuvântului, ca aplicare a forțelor individuale la un

⁵⁷³ MĂGUREANU, V. *Studii de sociologie politică*. București: Albatros, 1997. 416 p. ISBN 978-973-240-494-2. p. 64.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, p. 62.

⁵⁷⁵ NOZICK, R. *Op. cit.*, p. 257.

punct comun oarecare de activitate omenească, ca o colaborare activă a indivizilor în societate pentru un scop și interes comun – aceste două rezultate: mecanic – nașterea unui prinos de putere, și psihologic, crearea unei sfere deosebite psihice – sunt absolut neseparabile, nefiind decât două fețe ale unui și aceluiași fenomen”⁵⁷⁶. Din punct de vedere logic, principiul este un concept central, care presupune generalizări și, totodată, reprezintă distribuția anumitor dispoziții asupra tuturor fenomenelor domeniului din care principiul în cauză a fost supus abstractizării. Convingerea că trebuie să mizăm pe organizarea activității în baza principiilor mai este alimentată și de faptul că acestea în toate timpurile au constituit începuturile, fundamentele unui sistem social organizat sub o anumită formă de guvernare. Totodată, principiile și valorile, împărtășite de o comunitate umană, contribuie nu doar la înțelegerea proceselor ce au loc în cadrul social, dar mai pot anticipa, preveni unele fenomene ce contravin principiilor dominante prin menținerea echilibrului dintre persoană, stat și drept. Astfel, studiul diverselor forme de tratare a formulei în care este argumentată relația de interdependență dintre persoană - stat - drept scoate în evidență axele centrale ale acestei triade în ipostaza actuală a statului de drept: a) combinația variabilă dintre solidaritate și cooperare; b) combinația variabilă dintre rațiune și responsabilitate; c) combinația variabilă de relații de comandă – ascultare (autoritate) și de dominație – supunere (putere); d) combinația variabilă dintre interes personal și interes general. Dar mai mult decât orice se pune în valoare conștiința unității dintre persoană, stat și drept ca un întreg ce se dezvoltă doar în această formulă tripartită, din care nu poate fi exclus niciun element.

8. Unitatea, ordinea, eficiența și dezvoltarea socială sunt asigurate de principiile „stării finale” – în limbajul lui Rawls – *asumate de cei trei actori sociali: persoană, stat, drept*. Or, odată ce am acceptat conștient forma de organizare social-statală în baza principiului cooperării, aceasta ar însemna și întemeierea unor raporturi sociale raționale. Maturitatea (dacă ajungem la aceasta – așa cum zicea C. Stere) este cea care trebuie să aducă la conștiința de sine și formarea unei proprii individualități, capabile a „prelucra criticeste conținutul voinței și conștiinței generale, emancipându-se treptat de sub stăpânirea ei”⁵⁷⁷. Dacă pentru unii autori calitatea de principiu este asumarea ideii de reprezentare, pentru alții – cea de colaborare/cooperare etc., atunci noi vom spune că, pornind de la logica consecinței, regula și comunicarea acesteia face posibilă cooperarea, iar aceasta, la rândul său, face posibilă asumarea reprezentării, toate împreună contribuind la realizarea „stării finale” – a statului de drept.

Într-un final, pentru acest cadru analitic devin concludente afirmațiile făcute de Ph. Nemo: „Domnia legii este preferabilă domniei unuia dintre cetățeni luat aparte și, în aplicarea

⁵⁷⁶ STERE, C. *Op. cit.*, p.104.

⁵⁷⁷ *Ibidem*, p.82.

aceleiași idei, chiar dacă este mai bine ca anumiți indivizi să dețină autoritatea, trebuie doar să-i instituim ca pe niște gardieni ai legilor și instrumente ale legilor (...). A dori domnia legii înseamnă, se pare, a dori domnia exclusivă a divinității și a rațiunii; a dori, dimpotrivă, domnia unui om înseamnă a dori, în același timp, domnia unei fiare sălbatice, căci pofta irațională are, într-adevăr, acest caracter bestial, iar pasiunea alterează caracterul diriguitorilor, fie ei cei mai virtuoși dintre oameni”⁵⁷⁸. Or, din această formulă rezultă că relația *persoană – stat – drept* este una cu valoare în sine, incomensurabilă și principială pentru statul de drept, dar și în vederea instituirii unui mecanism de autoreglare și autogestiune a dreptului.

3.3. Legitimitatea și funcționalitatea dreptului: între moral și politic

Din reflecțiile și analiza conjugată a dreptului, statului și persoanei de până la moment, am intenționat să demonstrăm, printr-un exercițiu al interdependențelor, că în ultima perioadă s-a resimțit tot mai mult efectul nociv al plasării de noi și noi frontiere dintre discipline și domenii și că trebuie să revenim la proiectul general de înțelegere a societății ca ansamblu de relații dintre indivizi și instituții. În acest context, opinăm că nevoia de abordare a dreptului prin interrelaționări e dictată de faptul că societățile actuale sunt marcate de un proces de juridicizare a raporturilor sociale, care, într-un mod evident și pronunțat, se observă în domeniul relațiilor dintre persoană/cetățean și stat și în cel al relațiilor dintre indivizi în sfera lor privată. Tradițional, analiza dreptului este realizată, în principal, din perspectiva efectivității, eficacității sau eficienței lui printr-o concurență severă dintre discipline, care se dovedește a fi una defavorabilă științei dreptului. Acest mod de a vedea dreptul este caracterizat de o abordare restrânsă și o viziune foarte specifică, încadrată în aria unei discipline juridice particulare, acesta fiind tratat din perspectiva unei constrângeri, ori ca un principiu inefficient mereu depășit de practicile sociale. În prezent, asistăm la o mișcare de revalorizare a dreptului și a justiției ca pe o componentă de reorganizare a societăților și statelor contemporane. Din aceste considerente, am inițiat ca necesitate și utilitate practică realizarea discursului interdisciplinar al științei dreptului, orientat ca finalitate spre deschiderea de noi perspective asupra particularităților dreptului contemporan, în vederea regândirii și re poziționării statutului epistemic și a granițelor disciplinare ale teoriei dreptului încadrată în realități noi. Aceasta ar presupune implicarea și colaborarea dintre domenii și dintre cercetătorii angajați într-un veritabil dialog al obiectivării dreptului și formularea unei reflecții convergente, pornind de la geneza instituțiilor juridice ca

⁵⁷⁸ NEMO, F. *Op. cit.*, p.15.

reguli de drept până la actualitate, pentru că dreptul nu este arbitrar, el este, ca și toate celelalte forme ale vieții sociale, produsul unei istorii, „abordarea lui implică reconstituirea acestei istorii, pentru a-i înțelege fundamentele, permanențele și contingențele⁵⁷⁹.

În prezent, sunt necesare atât studii privind utilizarea dreptului, fuziunile dintre drept și alte domenii, cât și studii despre efectele dreptului, datorită faptului că acesta este o dimensiune constitutivă a societăților democratice moderne. La momentul actual, relațiile sociale sunt din ce în ce mai mult juridicizate și transferate în judiciar, precum sunt și politizate și transferate în politic. În rezultat, avem un areal neacoperit științific: juridicizarea socialului, juridicizarea politicului și politizarea juridicului – confirmate de proliferarea și diversificarea regulii de drept, dar și de expansiunea politicului asupra individului și societății. Analizele constată creșterea rolului dimensiunii juridice în reglementarea socială, ceea ce permite afirmația *juridicizarea socialului*. Juridicizarea politicului este o temă de reflecție mai răspândită și se bazează pe fapte incontestabile, totuși ea rămâne analizată de specialiști sub aspectul reglementării raporturilor sociale, dar mai puțin al raporturilor de influență și dominare reciprocă. Juridicizarea politicului este însoțită de juridicizarea problemelor din societate, formula *juridicizarea politicului* făcând referință la o nouă raportare la drept. În această configurație se solicită revenirea la însăși natura și conținutul dreptului, deoarece devine evident din ce în ce mai mult că „o mare parte a politicului nu va mai putea fi înțeleasă decât prin asociere cu juridicul”. În cel de-al treilea caz, politizarea dreptului este o temă care se preferă a fi trecută sub tăcere de unii, iar pentru alții – „emergența temei dreptului este una dintre axele fundamentale ale unei dezbateri politice, însoțită de un proces paralel de judiciarizare”⁵⁸⁰. De aceea, pornind de la problemele specifice ale contemporaneității, înțelegerea dreptului este raportată la procesele dinamice prin care trec societățile contemporane – ale suprapunerilor dintre arii disciplinare și fuziunilor interdisciplinare, ale deschiderii „câmpurilor politice spre exigențe etice”⁵⁸¹. Societatea zilelor noastre este supusă unei duble dominări: dominarea politică și dominarea juridică, care, dacă la o primă vedere ar părea că sunt distincte, totuși nu e chiar așa.

Referindu-se la dreptul modern, M. Villey⁵⁸² opina că dreptul și-a pierdut autonomia: pe de o parte, de-a lungul istoriei sale, dreptul a tins să se confunde cu morala, pe de altă parte, el s-a lăsat puțin câte puțin supus politicii. Regresia ar fi deci, înainte de toate, o soluție a specificului dreptului, și aceasta după două coordonate:

⁵⁷⁹ CAMMAILLE, J., DUMOULIN, L., ROBERT, C. *Juridicizarea politicului*. Iași. Institutul European, 2012. 261 p. ISBN 978-973-611-905-7.

⁵⁸⁰ *Ibidem*, p. 19.

⁵⁸¹ *Ibidem*, p.37.

⁵⁸² VILLEY, M. *Le droit et les droits de l homme*. Paris: PUF, 2014. 176 p. ISBN 978-2-13-063031-9. p.22.

1. Anexiunea dreptului la morală e evidențiată, estimează M. Villey, ca „cea mai mare artă a contemporanilor”, care „confundă dreptul cu morala”, astfel încât discursul juridic e considerat azi drept un ansamblu de reguli prescriptive, imperative, deontice – ca și cum juristul ar avea influența imediată asupra acțiunii indivizilor” și „ar deține rolul unui director al conduitei justițiabililor”. Situația în cauză este apreciată de către M. Villey ca o veritabilă „erezie”, în favoarea căreia știința juridică, transformându-se în știință a comportamentelor, ar uita propria sa problemă în profitul celei morale, al direcționării existențelor individuale. Unul dintre cele mai clare simptome practice ale acestei erezii ar fi, de altfel, furnizată de legislațiile recente, unde dreptul nou edictat constă explicit în a rămâne în umbra moralei și a variațiilor sale. Un simptom teoretic este efortul școlii de la Bruxelles, în frunte cu Ch. Perlmann, de a arăta că dreptul se subordonează moralei universale, ca și nediferențierea deontică, întâlnită în lucrările lui G.von.Wright⁵⁸³.

2. Supunerea față de politică ar veni să completeze această pierdere a autonomiei în favoarea triumfului obținut, în materie de teoria dreptului, de pozitivismul juridic. Pozitivismul, retrăgând toată dimensiunea științifică a ideii de justiție, nu mai concepe dreptul ca pe o activitate având ca scop justul.

Spre deosebire de M. Villey, E. Iu. Soloviov⁵⁸⁴, de altfel și V.N. Sîrov, și M. Djuvara, și C. Stroe, ș.a., evidențiază legătura dintre putere, drept și morală, iar cercetările filosofului german R. Dahrendorf tratează rolul și locul politicului în formarea și constituirea dreptului. În această formulă a interdependențelor dintre domenii, se manifestă aceeași triadă – persoană, drept și stat: persoana este exprimată de calitățile morale; dreptul se menține în echilibrul dintre viața privată și cea publică, datorită particularităților sale, iar politicul – în formula *putere de stat*, identificată cu puterea politică, care s-a extins în configurații diferite în societăți cu tradiții democratice diferite. Esența și natura acestor fuziuni interdisciplinare sunt de o mare actualitate în prezent, căci „cum poate fi studiat dreptul, fără a studia relațiile lui cu politicul? cum pot fi neglijate modurile în care dreptul consacră dominația, în termenii lui J. Commaille, „în același timp prin constrângere și adeziune, instituționalizând-o” și folosindu-se, totodată, de simbolic, pentru a asigura menținerea ordinii sociale și politice? Tratarea dimensiunii sociale a dreptului a relevat forța constrângerilor instituționale și a revendcărilor teritoriilor de putere simbolică și reală, dar și mai mult, necesitatea revenirii la fundamentul moral al dreptului.

Reflectând asupra esenței raportului dintre diferite moduri de realizare a controlului comportamentului social al persoanei prin intermediul normativismul social (juridic și moral), E.

⁵⁸³ WRIGHT, G.H. *Explicație și înțelegere*. București: Humanitas, 1995. 236 p. ISBN 973-28-0534-x.

⁵⁸⁴ СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. *Личность и право*. В: *Вопросы философии*. 1989, nr. 8., c. 67-90.

Iu. Soloviov⁵⁸⁵ se apropie mult de opiniile lui Kant, prin fundamentarea și justificarea legăturii dintre morală și drept, pornind de la ideea evidentă că nu există nici o regulă de drept care impune persoana la anumite acțiuni imorale. În această formulă de abordare, autorii reușesc să demonstreze în mod concludent că normele de drept, ca și dreptul în întregime, nu pot fi considerate ca o subspecie sau ca o formulă avansată a normelor morale, fiecare dintre acestea sunt formule specifice, prin care se realizează reglementarea comportamentului social, ce oferă spațiu pentru decizii și pentru fapte morale și amonale, legale ori ilegale, însă, spre deosebire de morală, dreptul este chemat să suprimă cele mai periculoase forme de manifestare amorală și ilegală a persoanei, fiind gardianul „binelui benevol”, ales de cetățean.

R. Dahrendorf⁵⁸⁶, dar și alți autori (A. D. Kerimov⁵⁸⁷, E. Iu. Soloviov și alții⁵⁸⁸), realizează o analiză multiaspectuală a legăturii indispensabile și directe a dreptului cu morala și politicul, legătură determinată de natura umană și cea a relațiilor sociale. De ce este nevoie de morală? Răspunsul ar putea fi extrem de simplu, în cazul în care morala este un atribut al persoanei, indiferent de statutul și rolul social pe care îl are: pentru echilibru. La fel și E. Iu. Soloviov, fundamentându-și opiniile într-o cheie kantiană, subliniază că orice progres social se bazează pe contradicțiile prezente în societatea umană, pe colizii între norme și grupuri care găsesc soluții acceptabile problemelor cu care se ciocnesc, de aceea, în aceste situații, este nevoie de prezența anumitor reguli de conviețuire. Prezența unor „reguli de joc”, ca proceduri juridice de asigurare a conviețuirii sociale, este o condiție *sine qua non* de descurajare a dezvoltării antagonismelor și conflictelor. Politica, ca expresie și formă, consideră R. Dahrendorf⁵⁸⁹, se află pretutindeni, în toate domeniile posibile ale relațiilor umane, și din această cauză nu-și are propria esență. Politica este un mediu natural al existenței omului, în accepțiune aristotelică, în care dreptul și morala sunt forme de existență a politicului, iar sursa acestuia se află în natura umană. Astfel, când căutăm explicații asupra autorității și puterii sau încercăm stabilirea cauzelor pierderii fundamentelor morale ale acestora, trebuie să ne orientăm spre natura umană. R. Dahrendorf constată că omul, în calitatea sa de ființă socială, conștientizează contradicțiile din activitatea politică, iar morala o percepe ca formă tradițională de organizare socială, doar

⁵⁸⁵ СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. *Категорический императив нравственности и права*. Москва: Прогресс-Традиция 2005. 417 с. ISBN 5-89826-244-X.

⁵⁸⁶ ДАРЕНДОРФ, Р. *Размышления о революции в Европе*. Москва: Ад Маргинем, 1998. 272 с. ISBN 5-88059-046-1.

⁵⁸⁷ КЕРИМОВ, А. Д. Теория и практика демократии. В: *Russian journal of legal studies*. 2015, nr. 2 (3). [citat 09.02.2016]. Disponibil: <file:///C:/Users/User/Downloads/N3A10.pdf>.

⁵⁸⁸ СОШНИКОВА, Т. А. (ред.). *Взаимодействие права и морали*. Москва: Московский гуманитарный университет, 2014. 262 с. ISBN 978-5-98079-984-7.

⁵⁸⁹ СЕМИГИН, Г.Ю. et al. *Антология мировой политической мысли*. Т. II: Зарубежная политическая мысль. XX в. Москва: Мысль, 1997. 832 с. ISBN 5-244-00866-8.

imposibilitatea moralei de a asigura armonia socială determină necesitatea dreptului. Iar E. Iu. Soloviov opinează că dreptul, înțeles ca sistem în care nucleul aparține normelor obligatorii ale statului, asigură existența politică și forma de organizare colectivă a persoanei bazată pe principiile libertății⁵⁹⁰. Conform opiniilor expuse de autorii menționați, probabil, am putea afirma că începutul libertății individuale este sistemul de valori, prin care se definește *persoana* în formula actuală a statului de drept, care asigură, în același timp, existența socială și politică a individului.

În consecință, considerăm că înțelegerea naturii dreptului contemporan este realizabilă doar prin abordarea convergentă din punct de vedere intern și extern, prin unitatea dintre particular și general, prin demersul specializat și cel integrat al abordării interdisciplinare. Totodată, nu este suficient să nu ne axăm doar pe analiza internă a producției normative, dar este necesar ca dreptul să fie analizat dintr-o perspectivă prospectivă, luând în calcul dimensiunea politică și efectele pe care le are asupra persoanei și societății. Astfel, abordând dintr-o perspectivă a discursului interdisciplinar relațiile reciproce dintre *juridic și politic; raporturile constitutive ale juridicului și politicului și ale politicului cu juridicul*, vom accentua că raportul dintre drept și politică trebuie privit în calitate de totalitate de relații complexe, care implică/ori ar trebui să implice un minim de moralitate. Totodată, pentru a înțelege natura acestei relații, trebuie să fim conștienți de faptul că în spatele procesului de producție legislativă se află luptele actorilor politici, ale grupurilor sociale de presiune, societatea civilă etc., care încearcă să direcționeze și să definească norma în conformitate cu interesele și valorile lor, din acest punct de vedere dreptul devine element al politicului. „Discursul dreptului exprimă o poziție sau o concepție dominantă pe care sistemul juridic, strâns legat de puterea statală, o recunoaște și o legitimează, de unde posibilitatea de a citi și reconstitui”⁵⁹¹. În același timp, dreptul funcționează ca instrument de impunere și legitimare a anumitor valori prin transpunerea lor în cadre normative. Din această perspectivă, dreptul relevă procesele politice în acțiune. În acest sens, dacă luăm în considerare – aleatoriu, la anumite distanțe temporale – hotărâri, declarații ori modificări operate în legislație, putem demonstra cu ușurință această fuziune dintre procesele politice și cadrul normativ, respectiv și drept. Spre exemplu, *Declarația de independență*⁵⁹² proclamă că „Republica Moldova este un stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul, fără niciun amestec din afară, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale” (1991); apoi Constituția

⁵⁹⁰ СОЛЛОВЬЕВ, Э.Ю. *Op.cit.*

⁵⁹¹ CAMMAILLE, J., DUMOULIN, L., ROBERT, C. *Op. cit.*, p. 26.

⁵⁹² Declarația de independență a RM. Adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. 27.09.1991. [citat 29.01.2019]. Disponibil: <http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/91/ro/Declaratia.pdf>.

RM⁵⁹³, articolul 1 alin. (3), decretează: Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate”, dar și modificările operate cu referire la modalitatea de alegere a Președintelui RM ori modalitatea de alegere a reprezentanților poporului în legislativ ș.a., care indică anumite fluctuații și modificări în formatul puterii politice extins asupra cadrului normativ în formule ce exprimă ori sugerează preferințe, opțiuni, tendințe la nivel de putere politică, ce și-a asumat guvernarea. În acest sens, relevantă este și Hotărîrea Nr. 39 a Parlamentului RM din 8 iunie 2019 vizînd adoptarea Declarației cu privire la recunoașterea caracterului captiv al statului Republica Moldova, care, în fond, confirmă cele menționate *supra*. În rezultat, putem formula unele generalizări ce indică fuziunile și interdependențele dintre domeniul politic și cel juridic, dar și asupra faptului că prin evoluția dreptului, identificăm o anumită linie politică „a statului”:

- Dreptul este produsul activității politice;
- Dreptul acționează asupra politicului și are impact, în special, asupra funcționării politicului;
- Politicul acționează asupra dreptului și are impact asupra instituțiilor de drept.

În marea majoritate a tratatelor din secolul al XVIII-lea, dreptul este definit ca un set de reguli stabilite sau autorizate de către puterea de stat, formulă în care el este legat de politic. În schimb, epoca Iluminismului este cea care apropie înțelegerea dreptului de substanța sa morală, în special datorită promovării umanismului, acesta regăsindu-se printre principiile dreptului. De atunci încolo, o perioadă bună de timp, morala nu a încetat a fi concepută în calitate de condiție absolut necesară a dreptului, pentru ca în timpuri recente să fie neglijat acest aspect din diverse considerente (politice, educaționale, rațional-pragmatice ș.a.). În prezent, ea se impune, deoarece, asistînd la criza dreptului, dar și a politicului, și avînd o criză morală la nivel social, se apreciază a fi necesară revenirea la substanța morală a socialului în calitate de condiție de eficientizare a includerii în viața publică a unor imperative sociale. Totodată, morala trebuie analizată și din perspectiva unei condiții absolut necesare pentru constituirea conștiinței juridice, a responsabilizării și realizării dreptului. Acest lucru devine cu atât mai important în cazul în care vorbim despre natura relației *persoană – stat – drept* la nivelul simțului comun, care în ultimul timp a început să obțină tot mai frecvent conotații negative, dreptul fiind identificat cu politicul, pentru ca să ajungem la aprecierea atât a dreptului cât și a puterii de stat în calitate de domenii ce au realizat tranziția de la moralitate la amoralitate, de la legalitate la ilegalitate.

⁵⁹³ Constituția Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

Astfel, sunt depășite nu doar limitele bunului simț, dar și cele ale legalității, planând suspiciuni asupra legitimității statului și validității dreptului.

Raportarea individului la categorii morale de *datorie morală, justiție, legalitate, legitimitate, integritate, dreptate, echitate, libertate și responsabilitate* determină conștientizarea și înțelegerea de sine a persoanei în termeni de drept – *autoritatea legii, răspunderea juridică, ordine de drept, stat de drept* etc. Cu alte cuvinte, în afara politicului (ca o condiție a menținerii moralei societății) și a moralității (ca o condiție de devenire a individului ca persoană juridică), dreptul este imposibil. În alți termeni, aceasta ar însemna că regula de drept nu poate exista în afara imperativului moral, spus în limbaj kantian, dar nici în afara unei structuri organizate, investite cu putere, așa cum este percepută puterea de stat, în formula puterii politice.

Pe parcursul timpului, raportul *morală - drept* împarte părerile, acestea devenind chiar, pe alocuri, opuse. La un pol am putea plasa opinia lui M. Djuvara, care preciza că „morala are ca obiect reglementarea faptelor interne, intenția noastră; dreptul are ca obiect reglementarea faptelor materiale externe, în lumina intențiilor, ceea ce este cu totul altceva”⁵⁹⁴. Concepția opusă acesteia este cea prezentată de doctrina pozitivistă și cea normativistă, după care dreptul este desprins de orice realitate socială, el reprezentând o construcție în sine⁵⁹⁵. În fine, ori, poate, în primul rând, ceea ce Aristotel, apoi Sfântul Toma au înaintat prin ideea de drept, care este cu siguranță „descendență a ideii de justiție morală ca just mediu, dar că ea se detașează în măsura în care morala se preocupă de virtutea individului (cărui îi prescrie reguli de conduită), în timp ce problema dreptului nu este aceea ca individul să fie just: justul trebuie doar să caute ca fiecare să obțină ceea ce îi este cuvenit, deci ca justul să domnească, ceea ce nu implică deloc ca individul să fie (din punct de vedere moral) just”⁵⁹⁶. Astfel, ar trebui considerat că, odată cu Aristotel, clarificându-se raporturile nu doar cu politica, dar și cu morala, știința dreptului și-a cucerit autonomia în calitate de domeniu științific, dar nu și în realitatea socială. Dreptul și morala reprezintă două componente importante ale sistemului social, sistem în care un loc aparte este atribuit puterii de stat. Ele se află într-o strânsă legătură de dependență, normele de drept fiind desprinse, în evoluția societății umane, din izvorul normelor morale.

Sistemul de drept trebuie înțeles nu numai prin sublinierea dimensiunilor sale pozitive, ci și prin fundamentarea legitimității sale, a statutului său moral. Unii autori⁵⁹⁷ consideră că, atâta timp cât legea este în vigoare, nu trebuie să ne întrebăm dacă ea corespunde sau nu unui ideal moral; în momentul în care ea nu mai este conformă cu principiile morale, va cădea în

⁵⁹⁴ DJUVARA, M. *Op. cit.*, p.576.

⁵⁹⁵ KELSEN, H. *Op. cit.*

⁵⁹⁶ MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timișoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2. p.208.

⁵⁹⁷ POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPADAT, L. *Op. cit.*

desuetudine. Autorul menționat este de părerea că criteriile moralei pătrund în drept într-un mod facil, prin intermediul concepțiilor etice ale reprezentanților domeniului (legiuitorului sau judecătorului), deoarece între regulile moralei și cele ale dreptului nu există nicio deosebire sub aspectul domeniului de aplicare și scopului urmărit.

În rezultat, ceea ce a determinat doctrina modernă ca necesitate de echilibru dintre cele trei puteri (instituțional, procedural, metodologic) anticipează problema statului de drept actual, în care nu s-a reușit să se realizeze delimitarea de principiu dintre activitatea politică și juridică. Politizarea dreptului, de altfel ca și juridicizarea politicului, sunt consecințele unor transformări sistemice în state ce au avut propria lor istorie de dezvoltare. Statele cu democrație instituită și recunoscută în formula statului de drept, care au fost constituite în temeiul valorilor democratice, al drepturilor și libertăților persoanei, au excelat în direcția juridicizării politicului, pe când statele ce au anunțat, dar care nu au reușit democratizarea societăților, au excelat, spre regret, spre politizarea juridicului. De aceea, așa cum menționează și M. Neamțu, tot mai mult în prezent vom întâlni opinii care califică dreptul public ca formă de drept politic, formulă „atât de des întâlnită, încât o folosim adesea inconștient, cu lipsă de reflexivitate, pe care, în general, o implică lucrurile comune. În egală măsură, acceptăm ca un corolar indispensabil al statului de drept, că actul de justiție nu trebuie să fie politizat. Cea mai devastatoare critică ce poate fi aplicată hotărârii unei instanțe de judecată este eticheta „decizie politică”. (...) Dreptul public își păstrează calitatea de drept, în măsura în care justiția este neutră și independentă din punct de vedere politic”⁵⁹⁸. În acest sens, în ultimii, cel puțin, cinci ani, în legătură cu politizarea dreptului în Republica Moldova, se discută tot mai des despre eșecul reformelor în sectoarele justiție și anticorupție, iar organele de drept sunt deseori învinuite că ar instrumenta dosare la comandă. Justiția uneori este folosită ca un instrument eficient de luptă dintre actorii politici de influență. Potrivit *Rapoartelor de monitorizare a justiției* în RM, avem o justiție selectivă, care este produsul unei colaborări nefirești dintre politic și justiție, iar acest lucru duce la anularea reformelor din sistemul de justiție și reduce la maximum încrederea societății. În raport se specifică faptul că selectivitatea justiției are două manifestări principale: favorabilă sau nefavorabilă subiecților cu afiliere politică, în funcție de cât de apropiați sunt subiecții forțelor politice care controlează justiția. Acest lucru a fost remarcat, la sfârșitul anului 2018, și de către Parlamentul European, care, în declarația oficială emisă, se arată preocupat de practicile de justiție selectivă din RM. Majoritatea autorilor, interesați de subiect, consideră că atâta timp cât

⁵⁹⁸ NEAMȚU, M., et al. *Memory, Humanity and Meaning*. Selected Essays in Honor of Andrei Pleșu. București: Zeta Books, 2009. 551 p. ISBN 978-973-1997-27-8. pp. 531, 543.

nu există un sistem judiciar independent și relativ puternic, există puține garanții că legile din cărți sunt legile aplicate cazurilor particulare.

Astfel, asistăm la relativizarea limitelor domeniilor, a sferelor de acțiune și influență, dar și la pierderea legitimității dreptului, care trebuie să fie acoperișul, „la umbra căruia actorii sferei publice își sporesc propria influență”⁵⁹⁹. Astăzi, a acționa legitim ar însemna a acționa conform legii, în acord cu ea, iar această cale se transformă într-un principiu nu doar al dreptului, ci și al vieții civile, administrative și guvernamentale. În rezultat, caracterul echivoc al termenului *legitimitate* ne impune plasarea acestuia între juridic și moral, în calitate de forme prioritare de reglementare normativă, ce se influențează reciproc. Formula acestei influențe reciproce poate fi exprimată în felul următor: morala nu poate să impună încălcarea legii; dreptul nu trebuie să includă în regulile sale acțiuni imorale. Valoarea morală a dreptului constă în aceea că regulile și instituțiile sale trebuie, prin mijloace juridice, să garanteze eficiența dreptului și respectarea drepturilor și a libertăților omului, să asigure posibilitatea individului de a-și exercita drepturile și libertățile și să se excludă imixțiuni arbitrare în viața cetățeanului. Datoria morală a dreptului este de a aproba și a pune în aplicare cerințele principiului echității sociale.

Ca domeniu ce reglementează relații dintre persoane, dintre persoane și instituții, dreptul se ciocnește cu problema libertății voinței individului și a răspunderii acestuia pentru faptele sale. Ambele domenii normative (drept și morală) sunt orientate să acționeze asupra rațiunii și voinței omului, încercând să-l ajute să se adapteze la dinamica mediului social și la relațiile sociale schimbătoare. Astfel, libertatea și responsabilitatea sunt elemente ale activismului social al omului ca cetățean, mijloc de existență în mediul normativ juridic și moral. Aceste două domenii pot fi considerate unități de măsură ale libertății individului, stabilind limitele acesteia.

În timp, dreptul și morala au devenit două domenii interdependente, completându-se reciproc în reglementarea relațiilor sociale. Cercetând problema raportului *drept – morală*, marea majoritate a autorilor menționează că tot ceea ce este reglementat de drept, într-un anumit mod, cade și sub incidența moralei, adică revine aprecierii morale. Hegel⁶⁰⁰, în lucrarea *Principiile filosofiei dreptului*, tratează problemele dreptului în legătură organică cu morala. Legătura între aceste domenii își găsește expresie și în teoria dreptului, și în interpretarea unei serii de probleme juridice. Morala, după Hegel, solicită chiar să fie respectat mai întâi dreptul și doar apoi, după ce s-au epuizat posibilitățile acestuia, să acționeze definițiile morale.

Exercițiul argumentativ al reperelor de natură teoretică și practică în analiza conjugată a persoanei, statului și dreptului confirmă necesitatea unor fuziuni interdisciplinare în tratarea

⁵⁹⁹ CAMMAILLE, J., DUMOULIN, L., ROBERT, C. *Op. cit.*, p. 11.

⁶⁰⁰ HEGEL, G.W.F. *Op. cit.*

puterii de stat în raport de proporționalitate cu autoritatea dreptului, reieșind sau prin referire la un imperativ moral. În acest sens, extrem de simplă este ideea promovată de Socrate, după care morala este înțelegerea cum trebuie să trăim și de ce. Dat fiind faptul că în literatură „există mai multe teorii rivale, fiecare expunând o concepție diferită despre ce înseamnă să trăiești moral, orice definiție ce trece dincolo de formularea simplă a lui Socrate este sortită să fie asimilată de una dintre aceste teorii, zice J. Rachels⁶⁰¹. În dezvăluirea esenței dimensiunii morale a puterii, ca punct de plecare putem remarca două idei, pe care le găsim menționate de acesta: prima – că judecățile morale trebuie să fie susținute de bune temeiuri, și a doua – că moralitatea cere considerarea imparțială a intereselor fiecărui individ. Luând în calcul faptul că morala reprezintă și ea un sistem, constituit în timp, de concepții, norme, principii, aprecieri, convingeri, exprimate în faptele și acțiunile umane, ce reglementează relațiile omului față de om, de societate, grup social, stat și sunt susținute de convingerile personale ale individului, de tradiții, educație, de opinia socială a întregii comunități/societăți, a unui grup de persoane sau clasă socială, implicit, ea, morala, va juca un rol esențial și în înțelegerea și explicarea esenței puterii de stat. Căci, indicând comportamente, morala apreciază, realizând aprecieri – cunoaște. Practic, acestea și sunt funcțiile moralei, care o deosebesc de alte domenii normative și care sunt specifice conștiinței morale. Mai mult decât atât, morala, în general, apare și se dezvoltă datorită necesității societății de a reglementa comportamentul individului în diverse sfere ale vieții sociale, cum ar fi și cel al puterii de stat, cel al autorităților publice. Fiind considerată cel mai accesibil mijloc de conștientizare a existenței sociale, morala are ca nucleu reglementarea raporturilor bilaterale între interesele individului și ale societății, incluzând raporturi morale, conștiința morală, comportament moral.

În rezultat, atât eficiența dreptului, cât și cea a puterii de stat pot fi realizate din perspectiva individualității umane, și nu a colectivității generalizate, chiar dacă atât dreptul, cât și statul sunt formule generalizate de comportament și de control social. Fundamentarea eficienței dreptului din perspectiva persoanei, ca individ separat, este determinată de rolul major pe care ar trebui să-l joace morala atât pentru persoană, cât și pentru viața societății în întregime. Fundamentarea funcționalității/eficienței statului poate fi realizată prin protejarea moralității publice, prin realizarea în practica socială a funcțiilor dreptului și moralei, în special a celor de:

- **reglementare**, datorită conținutului imperativ-evaluativ. În raport cu această funcție persoana este prezumată prin traiectoria *acțiune – comportament - apreciere*, doar că, dacă din perspectivă morală nu unii oameni controlează comportamentul altora, ci fiecare își construiește

⁶⁰¹ RACHELS, J. *Introducere în etică*. București: Punct, 2000. 203 p. ISBN 973-99645-7-5. p.7.

poziția civică proprie, raportându-și comportamentele, deciziile etc. la norme funcționale asumate, atunci din perspectiva dreptului se instituie un mecanism de control și sancțiune exterior. Astfel, în corelație cu baza normativă socială (morală și juridică), la nivel de societate, devine un mecanism funcțional complex de autoreglementare, reglementare și sancționare;

- **cunoaștere** a regulilor (scrise și nescrise) de reglementare a comportamentului instituit în timp într-o societate umană organizată. Raportat la această funcție, morala este interesată nu într-o cunoaștere științifică, ci în cunoașterea implicată în norme și valori sociale, în cunoașterea care redă condițiile unei alegeri morale a persoanelor. Ea oferă persoanei nu cunoașterea obiectului în sine, dar îl orientează în lumea valorilor culturale și încearcă să dea prioritate celor care coincid necesităților individuale și intereselor sociale. Prin această formulă, cunoașterea proprie moralei nu este una contradictorie celei juridice (în calitate de cunoaștere științifică), care, datorită logicii interne a sistemului dreptului, se află într-o relație de interconexiune și interdependență cu cea dintâi. În rezultat, această funcție urmează să contribuie la formarea conștiinței morale, prin care persoana tratează societatea din perspectiva categoriilor morale, și a conștiinței juridice, prin care persoana se raportează la valorile și principiile dreptului;

- **educare** a omului să fie om prin educația morală, care, așa cum s-a menționat de multe ori, este esențială, să fie cetățean, așa cum poate educa dreptul, fiecare din ele indicând norme, valori, principii, care s-au perindat în timp și ar trebui să fie fundamentale pentru formula actuală în care persistă și se manifestă persoana-statul-dreptul.

Chiar dacă am făcut specificări pentru fiecare dintre aceste funcții, totuși este necesar să fim conștienți de faptul că toate funcțiile conlucrează și se manifestă concomitent în realizarea unui obiectiv comun, iar analiza teoretică ne dă posibilitatea să facem clarificări, clasificări și diferențieri, în rest practica socială le implică pe toate într-un mediu în care se întâlnește persoana, puterea de stat și autoritatea dreptului. Astfel, din perspectiva conjugată a dreptului și moralității, în calitate de elemente de reglementare a raporturilor sociale se configurează:

- prezența unui ideal de societate (statul de drept), ce exprimă reprezentarea persoanelor, statului și dreptului despre standardul de normalitate, de persoană morală și de cultură a lui *homo juridicus*;

- valoarea socială a sistemului de norme (morale și de drept), respectarea cărora este o condiție apriorică a eficienței și funcționalității dreptului;

- existența unor forme specifice de control social, care asigură realizarea dreptului și respectarea normelor. Astfel, în această configurație, este inevitabil și cel de-al treilea actor investit cu atribuții de control social – puterea de stat.

Înțelegerea esenței dimensiunii morale a puterii de stat se realizează prin perspectiva faptelor raportate la conștiința subiectului puterii și la atitudinea morală responsabilă, precum și la ideea de imparțialitate, prezentă în aproape toate teoriile despre moralitate. În acest context, putem lua în calcul opinia lui J. Rachels, conform căreia, pentru a defini morală, este nevoie de o concepție minimă despre moralitate, ce reprezintă, după cum sugerează și numele ei, un nucleu pe care orice teorie morală trebuie să-l accepte, cel puțin ca punct de plecare. Conform acestei concepții, „moralitatea este, cel puțin, efortul de a îndruma comportamentul cuiva cu ajutorul rațiunii, adică de a face acel lucru pentru care există cele mai bune temeiuri, acordând în același timp valoare egală intereselor fiecărui individ ce va fi afectat de acel comportament”⁶⁰². În consecință, această concepție ne oferă, printre alte lucruri, și o imagine despre ce înseamnă un subiect al puterii cu conștiință. Subiect cu conștiință morală este o persoană preocupată imparțial de binele tuturor, al celor afectați de ceea ce face, este cel care analizează faptele, evenimentele și evaluează implicațiile practice, este cel care acceptă și își asumă principii și reguli, este cel dispus să „asculte de rațiune”, chiar atunci când acest lucru înseamnă că trebuie să-și revizuiască anumite convingeri anterioare și, în final, este dispus să acționeze conform rezultatelor deliberării sale.

Cele mai răspândite concepte explicative ale atitudinilor și situațiilor morale sunt direct proporționale esenței raționale a ființei umane și pot fi generalizate în așa concepte ca *voința*, *datoria* și *obligația*, *libertatea* și *responsabilitatea*. Căci morală ni se prezintă sub forma unui discurs normativ și imperativ, care rezultă din opoziția dintre bine și rău, concepute fie ca valori absolute, fie ca valori imanente vieții oamenilor. Când binele și răul sunt concepute dinamic și conflictual, atunci ele se definesc, în mod aleatoriu, ca fluctuații de actualizări și potențializări⁶⁰³. Înscrișă în acest din urmă cadru, moralitatea, adică însușirea a ceea ce este moral, presupune dinamism, acțiune umană, mai mult sau mai puțin, conștientă, liberă și responsabilă totodată⁶⁰⁴.

În condițiile unei formule a statului de drept contemporan, persoana, în calitate de *homo juridicus*, este prezentată și ca un subiect moral, indiferent de statutul pe care îl are și cu care este investit. Dezvoltarea democratică a societății se află, în mare măsură, în dependență de natura relațiilor dintre persoană și stat, în special, în condițiile actualelor politici juridice în domeniul drepturilor omului. „Fundamentarea teoretică a statului de drept se bazează pe teoria autolimitării puterii de stat, potrivit căreia statul acordă drepturi subiective cetățenilor, drepturi care se

⁶⁰² RACHELS, J. *Op. cit.*, p.18.

⁶⁰³ MONTEFIORE, A. (ed.), MUREȘAN, V. (ed.). *Filosofia morală britanică*. București: Alternative, 1998. 400 p. ISBN 973-921-635-8.

⁶⁰⁴ SÎRBU, T. *Etică: valori și virtuți morale*. Iași: Societatea Academică „Matei Teiu Botez”, 2005. 262 p. ISBN 973-7962-64-8. p. 84.

îndreaptă uneori împotriva sa”⁶⁰⁵. Atât în istoria gândirii juridice, cât și în teoria statului și dreptului, problematica personalității, a puterii de stat și a dreptului a ocupat un loc special pe parcursul timpului, încercându-se identificarea formulei de interacțiune dintre acestea⁶⁰⁶. În istoria recentă a Republicii Moldova, relația *persoană – stat – drept* s-a materializat și cuantificat sub egida principiilor constituționale⁶⁰⁷: a) generalitatea și inviolabilitatea drepturilor și libertăților omului; b) acțiunea directă a drepturilor și libertăților omului și cetățeanului; c) obligația statului de a recunoaște, a respecta și proteja drepturile și libertățile omului și cetățeanului; d) garanțiile statale ale egalității oamenilor în drepturi și libertăți; e) dreptatea; f) unitatea drepturilor și obligațiilor; responsabilitatea reciprocă a puterii și a persoanei.

În prezent, relația dintre persoană, stat și drept se manifestă în ipostaze specifice, inedite și noi. În primul rând, ne referim la statutul persoanei în condițiile politico-juridice actuale, condiții în care avem un *homo juridicus* încadrat într-o societate globală, ceea ce înseamnă consolidarea pozițiilor pe dimensiunea juridică a persoanei, în special, datorită faptului că persoana este purtător și creator al valorilor juridice. În această formula, autoritatea statală trebuie să-și orienteze eforturile spre politici de dezvoltare demnă a persoanei, de securitate, de garantare a drepturilor și libertăților într-o lume aflată în schimbare.

În configurația actuală de juridicizare a politicului și politizare a dreptului, relația *persoană – stat – drept* se pretează a fi tratată și prin raportare la o arie mai extinsă, sub formula „moralitate publică”, prin care se arată că schimbările sociale trebuie să urmărească realizarea unei societăți bine ordonate, încadrate în conținutul noțional al preeminențelor dreptului. „Probabil, nicăieri nu este atât de prețuită preeminența dreptului, ca în locurile în care a fost foarte ignorată timp de decenii”⁶⁰⁸. Înțeleasă ca un ideal general al dreptului bun, „preeminența dreptului nu mai constituie un ideal unic, ci o întreagă filosofie politico-morală despre ce ar trebui să realizeze dreptul și despre valorile pe care ar trebui să le sprijine.

Pentru a scoate în evidență avantajele preeminenței dreptului, A. Marmor face referință la J. Raz (J. Raz. *The Authority of Law*) și înaintează ipoteza că oamenii trebuie să fie guvernați de drept, axându-se pe analiza a două componente ale preeminenței dreptului: *guvernele*, adică

⁶⁰⁵ BOBOȘ, Gh. *Teoria generală a statului și dreptului*. București: Dacia, 1993. 280 p. p.51.

⁶⁰⁶ КОМКОВА, Г.Н. Конституционные принципы взаимоотношений власти и личности: реализация в современной России. В: *Lex Russica. Научные труды Московской государственной юридической академии*. 2009, nr. 2, с.344-351. ISSN 1729-5920. [citat 09.06.2018]. Disponibil: http://lexrussica.ru/netcat_files/493/657/lexrussica-2-2009-19000.pdf.

⁶⁰⁷ Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

⁶⁰⁸ MARMOR, A. Preeminența dreptului și limitele sale. În: *Preeminențele dreptului și controlul de constituționalitate între tradiție și modernitate*. București: Hamangiu SRL, 2018. 212 p. ISBN 978-606-27-1210-5. p.192.

autoritățile politice *de facto*, care trebuie să reglementeze, adică să ghideze conduita subiecților lor prin drept; și *dreptul*, prin care guvernele își propun să reglementeze și să ghideze, în realitate, conduita umană.

Analizele realizate pe dimensiunea preeminențelor dreptului indică, de comun acord, necesitatea întrunirii mai multor condiții/standarde, prin care dreptul ar putea să-și îndeplinească funcția esențială de ghidare a conduitei umane. Astfel, atât pe dimensiunea abordărilor teoretice, cât și pe cea aplicativă, constatăm, în mare parte, un acord privind condițiile preferențiale, asupra cărora se expun autorii. Sistematizate⁶⁰⁹ în baza opiniei expuse de L. Fuller (L. Fuller. *The Morality of Law*), acestea se referă la:

1. *Generalitatea dreptului*: Niciun sistem juridic nu poate funcționa, dacă se adresează fiecărui individ, luat separat, sau dacă se referă la fiecare act luat separat.

2. *Promulgarea*: Oamenii pot fi *ghidați* de reguli sau prevederi, doar dacă cunosc existența regulii sau a prevederii. Această condiție ține, într-un anumit sens, de esența *respectării* unei reguli, ca persoana să fie conștientă de regula pe care o respectă.

3. *Nicio regulă retroactivă*: pentru ca dreptul să poată ghida conduita umană, el trebuie să prescrie modurile de conduită în mod prospectiv.

4. *Claritatea*: Regulile, sau prevederile, pot *ghida* conduita umană, doar dacă subiectele înțeleg ceea ce pretinde regula.

5. *Nicio regulă contradictorie*: dacă regula prevede un lucru și, în același timp, ceva care îl contrazice, oamenii nu o pot respecta.

6. *Nicio prevedere imposibil de realizat*: o regulă sau o prevedere poate fi comprehensibilă și necontradictorie dar, în practică, imposibil de respectat. O regulă pe care oamenii nu o pot respecta este o regulă care nu ghidează conduita umană, chiar dacă este înțeleasă foarte bine.

7. *Stabilitatea*: în general, se presupune că un anumit nivel de stabilitate în timp este esențial pentru ca dreptul să-și realizeze scopurile, indiferent care sunt acestea. Bineînțeles, dreptul se poate schimba, iar schimbările în drept nu sunt lipsite de o anumită frecvență în orice sistem juridic modern, însă asumția constă în faptul că, *dacă schimbările sunt prea frecvente*, oamenii nu pot respecta dreptul.

8. *Aplicarea consecventă*: pentru ca dreptul să poată ghida conduita umană, el trebuie să mențină o congruență considerabilă între regulile promulgate și aplicarea lor efectivă în cazuri speciale. În practică, având în vedere condițiile societății și ale politicii, așa cum le știm, acest

⁶⁰⁹ *Ibidem*, p.167-168.

aspect al preeminenței dreptului poate pretinde, la fel de bine, lucruri importante, ca existența unui sistem judiciar independent și profesionist, un acces relativ facil la justiție, organe de încredere care să pună în aplicare legea ș.a.m.d.

Fiecare dintre aceste condiții pot fi întrunite în măsură diferită, unele mai mult altele mai puțin, ideea este că prezența și urmarea lor ne orientează spre valori și principii ideale, care, chiar dacă nu pot fi realizate în totalitate în practică (așa cum nu putem avea oameni perfecți, nu putem avea legi și societăți perfecte), totuși important este să urmărim întrunirea minimumului obligatoriu, a unui standard de normalitate, abaterile/derogările de la care vor trebui sancționate prin control social. În același timp, autorii preocupați de acest subiect menționează că în unele condiții pot fi operate abateri de la standardele de generalitate a dreptului, adică tot prin drept sunt autorizate situații particulare, atribuite unui oficial ori unei situații ieșite din comun. Cu referire la acest fapt, putem să exemplificăm prin referința la starea de situație excepțională, reglementată de lege. Odată cu declararea stării de urgență, în conformitate cu art. 22 din Legea nr. 212/2004 privind regimul stării de urgență, de asediu și de război, cu art. 2 din Hotărârea Parlamentului nr. 55/2020 privind declararea stării de urgență, cu punctele 6, 7, 8 și 9 din Regulamentul Comisiei pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 1340/2001, au fost luate multiple măsuri și decizii cu caracter imperativ (astfel, au fost operate modificări în Codul contravențional al Republicii Moldova nr. 218/2008 (republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr. 78-84; în Codul penal al Republicii Moldova nr. 985/2002 (republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2009, nr. 72-74, art. 195), în Legea nr. 10/2009 privind supravegherea de stat a sănătății publice (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2009, nr. 67, Legea nr. 133/2011 privind protecția datelor cu caracter personal (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2011, ș.a.), care, indiferent de situație și condiții, trebuie să întrunească respectarea standardelor minime de legitimare și validare, chiar și în condiții non-standart. În raport cu acest fapt, vom face trimitere la evidența încălcării condițiilor/standardelor dreptului. Spre exemplu, stabilirea cuantumului amenzilor pentru ignorarea cerințelor prevederilor Dispoziției nr.3 din 23 martie 2020, emisă de Comisia pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova, raportat la veniturile medii ale cetățenilor indică, în mare parte, lipsa de proporționalitate, dar și imposibilitatea cetățenului de a achita amenda, iar una dintre condițiile pe care trebuie să le întrunească preeminența dreptului este *Nicio prevedere imposibil de realizat.*

Recomandările Avocatului Poporului M. Cotorobai, facute publice la 30 aprilie⁶¹⁰ și expediate Guvernului RM, Comisiei parlamentare pentru drepturile omului și relații interetnice, Comisiei parlamentare protecție socială, sănătate și familie, vin să confirme nerespectarea acestor condiții/standarde. Avocatul Poporului a făcut trimitere la jurisprudența Curții Constituționale, a Curții Europene a drepturilor omului, precum și la recomandările experților ONU, adresate statelor în lupta cu pandemia COVID-19 într-un ghid intitulat *Măsuri de urgență și COVID-19*: „Statele trebuie să aplice în mod uman toate măsurile excepționale, respectând principiul proporționalității, atunci când impun sancțiuni pentru încălcări, și să se asigure că sancțiunile nu sunt impuse în mod arbitrar sau discriminatoriu. Amenzile trebuie să fie proporționale cu gravitatea infracțiunii comise. În evaluarea sumei amenzilor, trebuie luate în considerare circumstanțele individuale, inclusiv impactul specific genului. Aceasta este relevant în special pentru persoanele fără locuri de muncă sau pentru cele care nu generează venituri din cauza măsurilor de urgență”. Astfel, M. Cotorobai menționează că „mărimea minimă de 22.500 de lei, aplicabilă persoanei fizice, nu respectă principiul individualizării sancțiunii contravenționale și principiul proporționalității sancțiunilor amenzii, precum și nu ia în calcul situația specială de vulnerabilitate a persoanelor sancționate (persoanele cu dizabilități, persoanele în etate, persoanele lipsite de surse de existență, cu venituri mici)”. În privința unei asemenea situații, este imposibil să nu fim de acord cu opinia lui A. Marmor, după care dreptul va eșua să ghideze conduita, dacă își propune să o ghideze de o manieră imposibil de realizat. Dacă dreptul prescrie realizarea imposibilului, el eșuează atât sub aspect funcțional, cât și, destul de des, sub aspectul legitimității morale. Eșecul funcțional constă în faptul că dreptul nu își va realiza scopul de a ghida conduita. Eșecul moral va consta în faptul că dreptul nu-și va trata subiectele cu respectul cuvenit.

Referitor la aceeași situație excepțională, mai identificăm și aplicarea neconsecventă și diferențiată a dreptului, ceea ce are un impact major asupra atitudinii cetățenilor față de drept, care și așa nu este în cea mai favorabilă lumină. Astfel, promisiunea voalată a președintelui țării că fețelor bisericesti nu le vor fi aplicate sancțiuni în baza articolului 76 (1) din Codul Contravențional⁶¹¹ pentru „nerespectarea măsurilor de profilaxie, prevenire și/sau combatere a bolilor epidemice”, pentru desfășurarea slujbelor în Biserici, este o mostră elocventă cum este încălcată public condiția aplicării consecvente a dreptului. Aplicarea neproporțională ori lipsa de

⁶¹⁰ COTOROBAI, M. *Comunicat de presă al Avocatului Poporului*. (03.04.2020, ora 10:11). [citat 17.04.2020]. Disponibil: <https://www.moldpres.md/news/2020/04/03/20002892>.

⁶¹¹ Codul Contravențional al Republicii Moldova nr. 218 din 24.10.2008. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 17.03.2017, nr.78 -84, art. 100. Modificat prin: LP16 și LP12 din 15.02.19, MO86-92/08.03.19 art.146; în vigoare 08.03.19. [citat 24.03.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=113262&lang=ro.

consecvență este extrem de nocivă în privința moralității publice. „Dacă sistemul juridic este profund corupt (așa cum s-a întâmplat, de exemplu, în Germania nazistă sau în Africa de Sud, în perioada apartheidului, și cum încă se mai întâmplă în multe regiuni ale lumii), cetățenii *nu sunt îndreptățiți din punct de vedere moral* să presupună că tot ceea ce este juridic într-un anumit moment este ceea ce le este permis să înfăptuiască”⁶¹².

Din acest context rezultă că, pentru funcționalitatea și stabilitatea dreptului, cei trei subiecți implicați – persoana, statul și dreptul – urmează să fie plasați în raporturi de proporționalitate și reciprocitate, iar exigențele pe care dreptul trebuie să le respecte, pentru a funcționa ca drept, indiferent de conținutul lui special, sunt valoroase în sine prin faptul că reprezintă virtuți și, prin urmare, îi conferă dreptului, prin însăși forma lor, valoare morală, devenind centrale pentru teoria dreptului, în special datorită faptului că prezintă moralitatea internă a dreptului. R. Dworkin, în discursul său ținut la Conferința „*The Rule of Law as a practical concept*”, organizată de către Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția), și plasat pe pagina Curții Constituționale a RM⁶¹³, face referință la numeroase contradicții și dezacorduri privind realitatea preeminențelor dreptului, atestate în doctrină, care ar putea determina abandonul conceptului, ceea ce, în opinia autorului, ar fi o eroare, deoarece aceasta este cea mai ușoară cale în situațiile în care sunt neclarități, deficiențe. După părerea lui R. Dworkin, dezacordurile în ceea ce privește caracterul preeminențelor dreptului are ca temei discordanțe mult mai profunde, referitoare la concepte morale fundamentale – cele de *demnitate personală* și *legitimitate politică*. Dacă suprapunem conținutul acestui articol și conținutul altor lucrări ale autorului, constatăm că el merge mult mai departe prin conceptul de *moralitate publică*, aplicat în dezbaterile unor probleme ale societăților contemporane. În domeniul moralității publice, funcția (legii), așa cum o percepe R. Dworkin, este de a proteja ordinea publică și decența, de a proteja cetățenii de ceea ce este dăunător și vătămător și de a asigura suficiente garanții împotriva exploatării și coruperii altora. Aducând argumente în favoarea acestei idei, autorul concluzionează: „În viziunea noastră, nu este funcția legii să intervină în viața particulară a cetățenilor sau să încerce a impune un anumit model de comportament, mai mult decât este necesar pentru îndeplinirea scopurilor pe care le-am conturat. (...) Trebuie să rămână un tărâm al moralității și imoralității private care, scurt și pe șleau, nu este treaba justiției”⁶¹⁴. Practic, prin aceste afirmații, se pune o linie de demarcație între public și privat, între morală și drept, dar care, ulterior, a fost exclusă de însuși autorul, deoarece va afirma

⁶¹² MARMOR, A. *Op. cit.*, p.176.

⁶¹³ DWORKIN, R. *Preeminențele dreptului*. [cit. 11.09.2019]. Disponibil: http://www.constcourt.md/public/files/file/Publicatii/2018/Ronald_Dworkin_-_Preeminenta_dreptului.pdf.

⁶¹⁴ DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6. p.219.

că societatea are dreptul de a pedepsi comportamentul pe care membrii săi îl dezaprobă, chiar dacă acel comportament nu are efecte ce pot fi socotite vătămătoare pentru ceilalți, în baza faptului că statul are rolul de tutore moral, iar dreptul este tehnica sa de instruire cea mai adecvată. Cu atât mai mult devine problematic comportamentul care are efecte vătămătoare într-o societate și este îndreptățit, legitimat dreptul acesteia de a aplica sancțiuni.

În argumentarea acestei afirmații, pot fi invocate cel puțin două argumente plauzibile: 1) recunoașterea dreptului majorității de a-și urma propriile convingeri morale în apărarea mediului social de schimbarea care i se opune, invocându-se ideea de moralitate publică; 2) societatea are dreptul de a se proteja. O societate nu poate supraviețui fără anumite standarde de normalitate. Or, orice societate are dreptul de a-și conserva propria existență și, ca atare, are dreptul de a insista asupra unei anumite conformări. În temeiul celor analizate, e conturează certitudinea fundamentării dreptului pe anumite standarde morale, concepute ca obligatorii în asigurarea echilibrului și ordinii la nivel de societate. În consecință, dacă recunoaștem acest drept al societății de a se proteja prin intermediul diverselor instrumente, înseamnă că ea are dreptul de a folosi instituțiile și sancțiunile dreptului, pentru a le aplica în această perspectivă a echilibrului și ordinii. „Societatea poate folosi legea, pentru a proteja orice lucru care este esențial pentru existența ei”⁶¹⁵. Însă dreptul societății de a pedepsi moralitatea prin lege nu ar trebui să fie exercitat în mod necesar împotriva oricărui fel de imoralitate și cu orice ocazie – trebuie să recunoaștem impactul și importanța unor principii limitative. Ele sunt mai multe, dar cel mai important este că „trebuie să existe tolerarea libertății individuale maxime, care este compatibilă cu integritatea societății”⁶¹⁶. Aceste principii limitative, luate la un loc, ne impun precauție în a trage concluzia că o practică socială este profund imorală sau că reprezintă standardul moralității. În doctrina juridică, problematica statdardelor și-a făcut loc în raport cu conceptul *statului de drept*, în special, datorită faptului că globalizarea „confruntă statul și sistemul de drept cu probleme complexe ce trebuie rezolvate rapid și cuprinzător (...), statul-națiune nu mai poate pretinde la rolul de unic elaborator al normelor juridice aplicabile pe teritoriul său”⁶¹⁷. Astfel, problema cea mai vulnerabilă, identificată în momentul în care este atacată moralitatea publică, este chiar supraviețuirea societății, de aceea R. Dworkin crede că acea societate este îndreptățită să se conserve, fără a garanta moralitatea care îi menține coerența. „Devierile de la moralitatea acceptată a societății (...) sunt capabile, prin natura lor, să amenințe existența

⁶¹⁵ *Ibidem*.

⁶¹⁶ *Ibidem*, p.220.

⁶¹⁷ ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studiere și aplicarea dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2. p.67.

societății” și astfel „ele nu pot fi mai presus de lege”⁶¹⁸. Această afirmație presupune că societatea are dreptul să-și impună moralitatea publică prin lege, ceea ce conduce la o negare a afirmației că societatea nu are niciodată un asemenea drept. Tot în această formulă se sugerează și faptul că nicio persoană investită cu putere nu poate fi mai presus de lege și nu poate încălca moralitatea publică în numele unui interes personal. Căutarea unui comportament mediu în societate și presupune ideea de standard, întâlnit fie în ipostaza standardului moral, descriptiv, fie a celui legislativ, jurisprudențial ș.a., care se caracterizează prin faptul că acesta (standardul): a) permite aprecierea morală a conduitei persoanei; b) este rațiunea vieții sociale și intuiția binelui social; c) este conform idealului de normalitate al unei societăți. Un alt argument al fundamentelor normative, în formula standardelor, este dreptul societății de a urma propriile idealuri. Pașii pe care îi sesizăm în dezvoltarea acestui argument pornesc de la premisa că mediul în care trebuie să trăim noi și copiii noștri este determinat, printre altele, de modele și relații formate, în mod individual, de către alții decât noi înșine. În acest mediu social, noi, indivizii, nu putem conserva fiecare obicei care ne place, băgând în pușcărie pe cei care nu vor să-l păstreze ori pe cei care au alte opțiuni, opinii, ori împărtășesc alte ideologii (cum ar fi cazul *Dosarelor politice intentante*). Dar acest fapt înseamnă că legiuitorii trebuie, în mod inevitabil, să hotărască în anumite chestiuni morale. Ei trebuie să decidă dacă instituțiile care par amenințate sunt suficient de prețioase pentru a fi protejate cu prețul libertății umane. La fel, ei trebuie să decidă dacă practicile care amenință acea instituție sunt imorale, pentru că, dacă ele sunt astfel, atunci libertatea unui individ de a le urma contează mai puțin. În formula pozitivistă, imoralitatea unei fapte este temei suficient pentru a da unui comportament caracter de infracțiune. În acest context, standardul se manifestă ca o tehnică a formulării regulii de drept „nu însăși regula de drept, el determină politica de referință în jurul unui comportament mediu al unui om mediu, iar standardul, în calitate de instrument de măsură a comportamentelor subiecților și situațiilor, introduce ideea de normalitate în drept”⁶¹⁹.

Și atunci trebuie să ne întrebăm: Cum va decide legiuitorul că o anumită faptă este imorală, că nu se încadrează în standardul de normalitate? Un răspuns generalizator, prin esență, ar fi ca marea majoritate a comunității să cadă de acord asupra unui răspuns, chiar dacă o mică minoritate de oameni nu este de acord, legiuitorul are datoria de a acționa pe baza consensului general. El are o asemenea datorie din două motive: 1) decizia pe care o ia trebuie să se bazeze pe o anumită credință morală și într-o democrație acest fel de problemă, mai presus decât toate celelalte, trebuie soluționată în concordanță cu principiile democratice; 2) comunitatea,

⁶¹⁸ DWORKIN, R. *Op. cit.*, p. 223.

⁶¹⁹ ARAMĂ, E. *Op. cit.*, p.74.

reprezentată de persoane, este cea care acționează când amenințările și sancțiunile dreptului sunt puse în aplicare. Comunitatea trebuie să-și asume responsabilitatea morală și trebuie să acționeze ca atare pe baza propriilor idei, adică pe baza credinței morale a membrilor săi. Întotdeauna vor exista poziții diferite: unii vor contesta teza că moralitatea sau imoralitatea unui act poate conta în aprecierea caracterului infracțional al faptelor, iar alții vor argumenta că, chiar și într-o democrație, legiuitorii au datoria de a decide singuri în probleme de morală, fără a trebui să supună aceste probleme opiniei ansamblului comunității.

Indiferent de opinia la care am adera, totuși rămâne necesară clarificarea afirmației că societatea are dreptul de a proteja instituțiile sale sociale și valoroase împotriva comportamentului pe care marea majoritate a membrilor săi o dezaprobă pe baza principiilor morale, adică în baza principiilor unei moralități publice, care, în formulă generalizată, presupune că: a) între oameni există convenții, care stipulează anumite reguli ce prevalează chiar în afara unor contexte instituționale și sociale; b) trebuie să distingem între poziții morale și reacțiile emoționale, nu pentru că s-ar presupune că pozițiile morale sunt neemoționale, ci pentru că poziția morală justifică reacția emoțională, și nu invers; c) persoanele trebuie să se bazeze pe standarde minime (ale dreptului și moralei), pe care le acceptă, dar și le impun celorlalți; d) persoana trebuie să se bazeze pe raționalitatea personală, pe convingerea morală și respectarea standardelor minime de normativitate a societății. Căci, „dacă omul ar putea proiecta un Dumnezeu care să pedepsească violările regulilor determinate de om și dacă, în același timp, și-ar controla propriul impuls de putere, s-ar putea asigura stabilitatea și progresul ordinii sociale, însă, spre regret, omul nu poate proiecta un Dumnezeu și nici nu va rămâne fidel, în mod universal, promisiunilor pe care le face. Lumea nu este nici creștină, nici kantiană, deși atât creștinii, cât și kantienii trăiesc în ea, împreună cu frații lor păgâni și amoralii. Necesitatea impunerii legii trebuie privită în mod tranșant, indiferent de dorințele noastre romantice pentru un paradis imaginar”⁶²⁰.

Din analiza conceptului de *moralitate publică* rezultă că dreptul și morala acționează pe același teren al relațiilor sociale, fapt ce consolidează interacțiunea sau, poate, chiar unitatea între drept și morală, unitate generată de aceleași relații sociale, completată și de importanța lor funcțională. Unitatea între drept și morală (după Hegel) este determinată, mai întâi de toate, de esența lor liberă. Dreptul, absolut în toate formele sale de manifestare, în calitate de sistem normativ, trebuie să fie marcat de moralitate. Atât dreptul, cât și morala alcătuiesc, creează modele, standarde, implicate în orientările normativ-valorice ale societății. Or, societatea nu

⁶²⁰ BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, p. 185 -186.

poate să se dezvolte în afara categoriilor morale fundamentale de umanism, echitate socială, dreptate, bunătate, libertate și responsabilitate, care, în formula statului de drept, sunt reprezentate în „egalitatea în fața legii”, „uniformitatea în aplicarea legii”, „domnia legilor, nu a oamenilor”, „reguli, nu autorități”, „Justiția este oarbă” etc. – acestea fiind doar câteva dintre sintagmele ce reflectă fundamentele ordinii sociale.

În acest context, la nivel de organizare socială, în baza activității practice, se elaborează principii generale, care se manifestă ca reglatori ai comportamentului uman individual, generalizat în formula prescripțiilor normative. Din acest motiv, norma este nu doar expresia unor relații sociale, ci și conștiința acestor relații, iar dreptul – capital public, ce are menirea să asigure drepturile și libertățile persoanei, adică să răspundă necesităților acestuia. În această conjunctură, statul are dubla funcție de a face menținută și respectată ordinea constituțională și de a furniza bunuri publice.

3.4. Reactualizarea statutului persoanei în ordinea juridică actuală

Datorită contextualizării și ipostazierii concomitente a dependențelor *persoană – stat – drept*, înțelegem că acestea nu-și găsesc un sens practic decât în măsura în care sunt abordate la un nivel mai profund, sistemic. Relativizarea limitelor conceptuale, instituționale, procedurale și metodologice de tratare sunt consecințe ale unor transformări sistemice, mult prea complexe, pentru a fi abordate superficial ori fragmentat. În formula actuală a *statului de drept*, aceste concepte sunt, în egală măsură, fundamente de organizare a unei societăți, elemente constitutive ale vieții social-politice și juridice, termeni investiți cu semnificații profunde, valori și principii, sunt cuvinte ale uzului comun, dar și ale problematizărilor științifice. Indiferent de componenta asupra căreia ne vom orienta atenția, va trimite tangențial sau direct la celelalte, care vor necesita interdependențe, interrelaționări și reproblematisări ale acestei diversități. În același timp, din compartimentele anterioare ale lucrării, se impune ideea că relația dintre persoană, stat și drept face referință la trei dimensiuni prioritare în care se orientează abordarea științifică actuală în drept:

- Dimensiunea ***instituțional-educativă*** (*morală*), care se regăsește în interdependențele interdisciplinare înregistrate în relația dintre ariile disciplinare ale dreptului, moralei și politicii, în calitate de domenii științifice de manifestare a analizelor sistematizate ale persoanei, statului și dreptului. Cu referire la această dimensiune am arătat deja că cei trei subiecți – persoana, statul și dreptul – în relația pe care și-au construit-o de-a lungul timpului, fie au contestat, fie au apreciat, fie au valorificat fundamentul moral, totuși, în condițiile aprofundării nihilismului social actual,

este absolut necesară revizuirea modului în care se regăsește, într-o formulă chiar și minimalistă a unei etici aplicate⁶²¹, ceea ce scoate în evidență dimensiunea deontologică a dreptului, dimensiune ce tot mai mult se impune dintr-o perspectivă pragmatică.

- Dimensiunea **rațională**, care constituie unul dintre reperele cele mai importante și un fundament de reconfigurare epistemică a teoriei dreptului, al asigurării necesității de ordine juridică, dimensiune ce urmează să se regăsească în compartimentul final al lucrării, în primul rând, din cauza că „democrația este un proces rațional”⁶²².

- Dimensiunea **ontologică**, interesată de fundamentele și legitățile existenței sociale a celor trei entități (persoană, stat și drept). Constatăm că, raportată la această dimensiune, relația *persoană – stat – drept* s-a constituit în tendința de a satisface necesitatea de siguranță personală și socială, ce a constituit fundamentul pe care au evoluat sistemele de drept contemporan. În rezultat, triada *persoană – stat – drept* se pretează la o evaluare critică a ariei extinse a conceptului de *ordine*, care constituie unul dintre reperele existențiale actuale ale lui *homo juridicus*.

În conținutul celor mai diverse abordări teoretice, a fost căutat în permanență mecanismul prin care ar fi posibilă organizarea societății sub forma unui întreg ordonat, echilibrat, în care persona/individualitatea umană se simte în siguranță și își poate urma și realiza scopurile. „Statului îi lipsește legitimitatea morală, întrucât, în exercitarea funcțiilor sale, el ajunge să încalce drepturile indivizilor. Indivizii au drepturi și nimeni – persoană sau grup – nu le poate face anumite lucruri (fără să le încalce anumite drepturi) (...)”⁶²³. În opinia lui Norzic, explicația încălcării drepturilor indivizilor își are originile în monopolul statului asupra folosirii forței în scopul protejării vieții și proprietății persoanei, care ajunge, în cele din urmă, să violeze drepturile indivizilor, ceea ce permite să afirmăm că statul este imoral. Totuși statul de drept, garant al drepturilor și al libertăților, „apare, indiferent de formula lui, ca fiind cel care cauzează cel mai puțin rău, chiar dacă nu este întru totul moral”⁶²⁴. În rezultat, justificarea statului de drept este raportată la rolul său specific ce prevalează în societățile contemporane – garantarea drepturilor și libertăților și asigurarea echilibrului social. Legitimarea morală a statului poate fi realizată doar prin garantarea inviolabilității persoanei și garantarea protecției acesteia, pentru că cetățeanul statului de drept își reprimă propriile tendințe spre violență, se supune regulilor și are un rol social activ și pozitiv, în vederea menținerii ordinii în societate. „Statul de drept nu invocă

⁶²¹ MUREȘAN, V. *Managementul eticii în organizații*. București: Universitatea București, 2009. 348 p. ISBN 978-973-737-657-2.

⁶²² BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, p.12.

⁶²³ NOZICK, R. *Op. cit.*, p. 6

⁶²⁴ MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8. p.156.

nici bunătatea intrinsecă a omului, nici pervertirea lui obligatorie, ci îl tratează ca pe o ființă capabilă de mari crime și de multă afecțiune”⁶²⁵. În această formulă se include firea paradoxală a persoanei, care poate acționa atât în numele binelui, cât și al răului, atât al ordinii cât și al dezordinii. De aceea este necesară valorificarea rațiunii și conștiinței morale a persoanei, care pot contribui la menținerea ordinii sociale.

Necesară este și justificarea capacității statului și dreptului de a asigura prin instituții și mecanisme juridice disponibilitatea de cooperare și de menținere a ordinii sociale, în care se realizează și colaborarea dintre cetățeni în calitate de persoane libere și egale. Astfel, justificarea statului și dreptului se realizează prin persoană, din aceste considerente este necesar să acordăm o atenție mult mai mare statutului persoanei, în configurația actuală a statului și dreptului, în asigurarea ordinii.

Cele mai diverse formule în care este definită persoana/omul au subliniat raționalul și socialul în calitate de semne distinctive, iar cele mai diverse forme de organizare socială au indicat afilierea drept una dintre necesitățile primare ale individului. Prin esența sa socială, omul a „construit”, în dependență de preferința majoritară, statul, care urma să-i asigure binele, confortul personal, fericirea, bunăstarea etc. Individul dintotdeauna și-a raportat existența personală la cadrul social concret din care face parte, valorificându-și capacitățile prin implicare în relațiile social umane. Astfel, necesitatea de sociabilitate, dar și de securitate îl face pe om să devină cetățean cu drepturi, libertăți și îndatoriri, îl constituie în ipostaza lui *homo juridicus*, în calitate de factor de decizie, de subiect al acțiunii, al datoriei față de sine și ceilalți, persoană aptă de răspundere juridică etc. În același timp, analizele realizate în compartimentele precedente au scos în evidență și faptul că preeminența dreptului reflectă democrația, drepturile omului și demnitatea individului în calitate de repere și centre de greutate, pentru ca diverse reguli după care au fost constituite societățile în state să fie transformate în drepturi subiective: dreptul la siguranță, la informare, la respectul vieții private, la demnitate, drepturile copilului, dreptul la un proces echitabil etc. Astfel, nucleul de bază îl constituie dreptul, persoana și drepturile acesteia, pentru că „statul de drept (...) oferă un cadru juridic pentru stat, care oferă garanții atât pentru stabilitatea și forța normelor juridice, cât și pentru libertățile fundamentale”⁶²⁶.

Odată cu statul de drept, cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, umanitatea a intrat în era individului⁶²⁷, fapt datorită căruia se apropie și știința dreptului de realitatea trăită a persoanei și de subiectivitatea acesteia: drepturile omului, apărarea și promovarea valorilor

⁶²⁵ *Ibidem*, p. 161.

⁶²⁶ GOUDENHOOF, G. *Op. cit.*, p.101.

⁶²⁷ RENAUT, A. *Era individului*. Iași: Institutul European. 1998. 367 p. ISBN 973-586-164-x.

democratice, recâștigarea demnității individuale și civice. Plasarea persoanei în centrul atenției contribuie/determină redescoperirea subiectivității umane, care va oferi substanța necesară regândirii locului și rolului pe care individualitatea trebuie s-o ocupe într-o societate democratică. În relația omului cu statul și dreptul, primul rămâne a fi referențialul esențial. Din această formulă de înțelegere a persoanei în calitate de *homo juridicus*, ne orientăm spre revizuirea a două dimensiuni: una care valorifică persoana prin intermediul interdependențelor în formula unității finalităților statului și dreptului – organizare, ordine, echilibru social; alta care implică temeuri ale acțiunii sociale ale persoanei în asigurarea și menținerea ordinii juridice.

În această problemă, V. Tismăneanu se expune astfel: „A nega nevoia de stabilitate ar fi o eroare majoră: indivizii nu sunt în plutire liberă”⁶²⁸. Ordinea este esențială pentru orice formă de organizare a vieții în comun, cu atât mai mult ea contează pentru organizarea social-statală. Gânditorul român C. Stere, încercând identificarea unor temeuri ale existenței sociale, analizează formele organizării sociale. Acesta consideră că organizarea socială prestatală se bazează pe „voință și conștiință generală, deprinderea socială, opinia publică, moravuri și obiceiuri, religie”⁶²⁹. Oamenii trăiesc împreună, „pentru că organizarea socială le asigură mijloacele eficiente de a-și atinge obiectivele individuale și nu pentru că societatea oferă mijlocul de a ajunge la vreo fericire transcendentă comună”⁶³⁰.

Chiar dacă constatăm că în istoria umanității problematica ordinii juridice a fost o preocupare majoră, oricum și în prezent observăm că această preocupare nu și-a pierdut din actualitate, ba chiar mai mult, am putea spune că este o stringență a zilelor de astăzi. Mulți autori contemporani – atât din spațiul românesc, cât și din alte contexte culturale – pun în dezbatere subiecte privind ordinea socială și ordinea juridică. Astfel, referitor la această problemă, J.M. Buchanan opinează: „Conflictul social ar putea să apară chiar și în paradis. Absența totală a conflictului pare posibilă numai într-un context în care indivizii ar fi în întregime izolați unul de altul sau într-un cadru social unde niciun bun nu ar fi rar și unde toate persoanele ar fi de acord asupra setului precis de norme de comportament ce urmează a fi adoptate și urmate de fiecare. În orice lume pe care ne-o putem imagina, conflictul interpersonal potențial va fi prezent și, de aici, va exista nevoia de a defini și impune drepturile individuale”⁶³¹. Orice probleme sociale – fie sărăcia, fie criminalitatea etc. – toate sunt aspecte ale organizării sociale, ale funcționării instituțiilor social-statale, iar termenii care pot fi folosiți pentru a caracteriza procesul de normare a relațiilor sociale din timpurile noastre adesea fiind: *indeterminare, întâmplare, probabilitate*,

⁶²⁸ TISMĂNEANU, V. *Fantasmele salvării*. Iași: Polirom, 1999, 270 p. ISBN 973-683-284-8. p.81.

⁶²⁹ STERE, C. *Op. cit.*, p.165.

⁶³⁰ BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, p.21.

⁶³¹ *Ibidem*, pp.49-50.

spontaneitate. Semnificația tuturor acestor noțiuni ne trimite la ideea generală de nesiguranță, la prezența unor influențe negative asupra rezultatului final al inacțiunii dreptului și incapacitatea acestuia de a realiza acele scopuri majore pe care și le-a propus cândva, în trecut, societatea umană prin anumite forme de organizare, forme de guvernare etc. Indiferent de dimensiunile ei, de legăturile naturale și culturale existente între membrii săi, în orice comunitate umană factorii care ordonează și regizează raporturile interindividuale, precum și relațiile dintre conducători și conduși, dintre persoană și autoritate statală au caracter normativ. Pentru ca oamenii să poată trăi împreună, ei sunt nevoiți să-și acomodeze reciproc comportamentele, acționând cvasiprevizibil în situații sociale determinate. Ordinea socială tot mai complexă a societăților actuale, cerută de ampla diversificare și multiplicare a relațiilor sociale, presupune cu necesitate perfecționarea continua a acțiunii normative a societății. Orice societate este administrată cu ajutorul unor reguli orientate spre asigurarea ordinii sociale, care constituie un nivel specific al realității sociale – ordinea juridică pozitivă.

Argumentarea necesității apariției conceptului de *ordine* în drept poate fi efectuată din mai multe puncte de vedere. Mai întâi de toate, indicăm un fapt cunoscut, anume că relațiile sociale ce necesită a fi reglementate de lege indică faptul că lipsa reglementărilor creează dificultăți și dezordonează societatea. Totodată, caracterul ordonat este prevăzut de lege, deoarece legea prevede ce conduite trebuie să aibă individul în situațiile prevăzute de aceasta. De asemenea, în cazul în care individul nu respectă legea, acționează împotriva ordinii, legea conține pârghii prin intermediul cărora va încerca să-l impună să respecte ordinea socială. Astfel, persoana, în calitate de *homo juridicus*, urmează să se supună ordinii legale datorită conștiinței și responsabilității ori prin constângerea exercitată de puterea de stat care intervine, prin control social, pentru a restabili ordinea consfințită de lege.

Ideea de ordine, bazată pe cea de unitate, sesizăm, a fost una esențială pentru organizarea socială. Însă conceptul de *ordine*, tratat în raport cu cel de *dezordine*, a devenit un instrument teoretico-metodologic doar odată cu formularea *teoriei generale a sistemelor*, în special datorită faptului că noțiunea de *ordine* este una foarte vastă, fiind, în egală măsură, de interes atât pentru științele naturale, cât și pentru științele sociale și umanitare. Ordinea, în diversele formule în care poate fi întâlnită în circuitul lingvistic actual, reprezintă condiția necesară, dar nu și suficientă, pentru stabilitatea și funcționalitatea societății. Raportându-se la ea, indivizii nu au garanția că ceea ce ei întreprind va fi acceptat ori recunoscut de ceilalți. Acesta este motivul pentru care, în orice societate, ordinea socială este dublată de o ordine juridică sau de drept, alcătuită dintr-un sistem ierarhizat de norme, reguli și prescripții, care reglementează acțiunile indivizilor pe baze normative și sunt elaborate de autoritatea legală și legitimă. Ne convingem de faptul că o

alternativă a organizării sociale prin intermediul dreptului nu putem identifica, cel puțin la momentul actual, precum și de faptul că statul și dreptul sunt entități indispensabile în formula actuală de organizare socială a vieții indivizului. „Ordinea juridică modernă trebuie înțeleasă ca o ordine legal-rațională, în care libertatea, democrația, egalitatea și drepturile și-au obținut statutul deontologic. Ele se constituie în forma principiilor de drept și ne impun datoria de a le respecta, chiar și în detrimentul valorilor majorității și a utilității și binelui colectiv”⁶³². În literatură descoperim mai multe contexte în care este utilizat conceptul *ordine* pe terenul științei dreptului – *ordine juridică*, *ordine legală*, *ordine normativă*, *ordine de drept* ș.a. Marea majoritate a autorilor delimitează între aceste concepte, dând preferință unuia anume, totuși, în mare parte, toți cad de acord asupra faptului că între ele avem o interdependență strânsă. Profesorul Gh. Avornic face referință la noțiuni ca *ordine de stat*, *ordine socială*, *ordine publică*, *ordine legală* și *ordine de drept*, identificând *ordinea de drept* cu *ordinea legală*, de aceea și menționează că cea mai potrivită formă de definire ar fi „organizarea vieții sociale bazată pe drept și legalitate, care reflectă situația calitativă reală (*de facto*) a relațiilor sociale la o anumită etapă de dezvoltare a societății”⁶³³. Gh. Mihai și R. Motica⁶³⁴, în schimb, optează pentru termenul *ordine juridică*, definită ca o totalitate organică și permanentă, al cărei sens normativ derivă din tendința oamenilor de a-și organiza astfel acțiunile, încât să corespundă cu legile vieții, ale rațiunii, cu propriile condiții de conviețuire socială”. Ordinea juridică, prin această explicație, deschide persoanei drumul de a se realiza ca *homo juridicus* în relațiile social-statale. În ambele cazuri, se face referință la dimensiunea normativă, care angajează rațiunea și voința, astfel încât deducem că, generic, ordinea normativă are caracter necesar, firesc, natural pentru mediul social. La fel, trebuie să indicăm și faptul că există diverse tipuri de ordini sociale normative, constituite de diferite categorii de norme sociale: economică, juridică, morală, religioasă, politică etc., fiecare dintre acestea încorporează valori și conduite specifice și se află în conexiune cu toate celelalte ordini normative, influențând și primind influențe mijlocite ori nemijlocite. În acest context, vom aprecia ordinea juridică în calitate de ordine care este cuprinsă în ansamblul normelor juridice, împreună cu relațiile stabilite în temeiul lor.

Din perspectiva unei ontologii juridice, profesorul I. Caraiovan definește categoria de *ordine juridică*, despre care precizează că „este extrem de semnificativă în planul filosofiei dreptului, deoarece ea polarizează dimensiuni generale definatorii ale normativității juridice,

⁶³² GOUDENHOOFT, G. *Op. cit.*, p. 98.

⁶³³ AVORNIC, Gh. *Op. cit.*, p.102.

⁶³⁴ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*, p. 244.

locul și rolul acesteia în existența socială”⁶³⁵. Astfel, în această opinie, dimensiunile constitutive ale ordinii juridice sunt intim corelate și se întrepătrund, iar acțiunea dreptului în societate, ca „matrice imperativă de regularitate și uniformitate”, reverberează inevitabil asupra celorlalte dimensiuni ale ordinii sociale.

Fiind o totalitate organică permanentă, al cărei sens normativ derivă din tendința oamenilor de a-și organiza acțiunile, rezultă că ordinea juridică corespunde cu legile vieții și ale rațiunii, cu particularitățile condițiilor de conviețuire socială. Din perspectiva unei abordări sistemice, conceptul va oferi o modalitate de înțelegere mai specifică. În opinia lui Kelsen, „ordinea juridică nu reprezintă decât componenta normativă care legitimizează ordinea de drept, o legitimizare formală, întrucât normele juridice pe baza cărora acționează, ca bloc unitar – ordinea de drept, sunt produse în conformitate cu o modalitate procedurală, prevăzută de o normă presupusă a fi fundamentală”⁶³⁶.

Dintr-o perspectivă convergentă de analiză, care oferă și imaginea gradului de implicare a celor trei entități (persoană, stat și drept) în determinarea ordinii juridice, Emil Moroianu⁶³⁷ menționează că, de fapt, „conceptul de *ordine juridică* semnifică un ansamblu, o mulțime bine ordonată și coerentă (prin aflarea unor criterii interne în conformitate cu ale căror cerințe logice se constituie și se validează) de norme juridice și de instituții juridice, prin care o societate se organizează juridic și politic, precum și modul de reglementare, prin astfel de norme și de instituții, a relațiilor dintre diversele subsisteme ale societății considerate global, a relațiilor părților componente ale însuși ansamblului normativ și instituțional respectiv.”

Delimitarea extensiunii conceptului *ordine juridică* devine un exercițiu intelectual destul de dificil, dacă încercăm să neglijăm pe cel de *ordine de drept*. „*Ordinea de drept* poate fi afirmată ca *limitare in actu* a liberei manifestări a voinței persoanei. (...) *Ordinea de drept* este un concept-funcție, ce are drept rol asigurarea realizării unei/unor politici generale și sectoriale pentru reducerea, în genere, a unei inevitabile entropii sociale”⁶³⁸. Pornind de la logica raporturilor dintre noțiuni compatibile, vom constata cu ușurință că conceptele *ordine de drept* și cel de *ordine juridică* sunt în relații de determinare. Delimitare dintre conceptul de *ordine juridică* de cel de *ordine de drept* este realizată în temeiul distincției și clarificărilor făcute asupra intensiunii și extensiunii conceptelor în cauză. *Ordinea de drept* implică, acțiuni dirijate și instituționalizate, manifestate prin puterea de constrângere a statului și în calitate de formă de

⁶³⁵ CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro Universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8. p.62.

⁶³⁶ KELSEN, H. *Op. cit.*, p.239.

⁶³⁷ MOROIANU, E. *Conceptul de ordine juridică*. [citată 05.12.2017]. Disponibil: <http://www.rsdr.ro/Art-2-1-2-2008.pdf>.

⁶³⁸ *Ibidem*.

organizare politică a societății. Generalizând opiniile mai multor autori⁶³⁹ privind esența ordinii juridice E. Moroianu menționează:

- Ordinea juridică nu reprezintă decât stratul normativ, care legitimează ordinea de drept, este vorba despre o legitimare formală.
- Ordinea juridică generează și consolidează ordinea de drept/ordinea publică, însă această ordine de drept/ordine publică cuprinde sfera amenajării instituțional-funcționale a puterii, a exercitării complete și nestânjenite a acesteia, autolimitându-se doar prin respectarea sferei vieții private a persoanei, sferă în care aceasta se manifestă ca fiind în domeniul libertății.
- Conceptul de *ordine juridică* nu este un atribut doar al planului intern al dreptului, întrucât orice ordine juridică, orice ordine de drept/publică națională/statală se interpoziționează față de alte asemenea ordini în planul existenței unei societăți internaționale și din ce în ce mai internaționalizate ca efect al unei globalizări cvasitotale.

Mai mult ca atât, trebuie să menționăm că ordinea juridică, ce face recurs la normativitate și este asociată cu raționalitatea, dar și cu o serie de valori morale și politice, precum dreptatea, respectul pentru ființele umane, libertatea, dreptul la viață și proprietate, este identificată adesea cu ordinea socială. Acest lucru se datorează faptului că noțiunile cu care se operează (*ordine normativă, ordine legală, ordine publică, ordine juridică, ordine de drept*) nu pot fi delimitate, afirmând că între ele nu există niciun fel de tangențe. Așa cum am indicat deja, între ele există legături strânse și chiar multiple elemente comune. Dar cea mai importantă axă ce le unește într-un tot unitar este faptul că dreptul își regăsește originile în persoană, se sprijină pe aceasta și o are permanent în vedere, susține M.-C. Eremia⁶⁴⁰. Astfel, traiectoria de mișcare a dreptului este nu doar de la persoană spre societate, în scopul asigurării unei ordini juridice, capabile, la rândul său, de a asigura ordinea socială, dar și vice-versa – de la societate spre individ. În această relație *persoană – societate*, rolul și importanța dreptului se manifestă prin capacitățile sale de organizare socială, prin capacitatea normelor de a reglementa principalele activități din diverse sfere ale socialului.

Societatea este un sistem dinamic, în interiorul căruia un loc și un rol important îi revine persoanei, sistemului ei de valori și normelor de care aceasta se conduce. În cadrul sistemului social, factorul uman (individul) reprezintă elementul esențial, iar, prin prisma reglementărilor

⁶³⁹ MIHAI, Gh. *Fundamentele dreptului*. Vol.1-2 Știința dreptului și ordinea juridică. Teoria normei juridice și a interpretării ei. București: ALL Beck, 2003. 570 p. ISBN 978-973-655-318-9. p. 252 și urm.; LAZARI, C., LAZARI, C. C. Ordinea juridică internațională. În: *Relații internaționale. Revista științifico-practică*. 2019, nr.2. p.141-157. ISSN 1857-4440. [citată 10.04.2020]. Disponibil: <http://irim.md/wp-content/uploads/2020/03/12-Lazari-rom.pdf>; MIGA-BEȘTELIU, R. *Drept internațional: introducere în dreptul internațional public*. București: ALL, 1998. 297 p. ISBN 973-655-011-7.

⁶⁴⁰ EREMIA, M.-C. *Interpretarea juridică*. București: ALL, 1998. 91 p. ISBN 973-9300-37-5.

juridice, omul reprezintă factorul de configurare a dreptului, pentru că el nu acționează niciodată izolat, ci ca individ aflat în centrul relațiilor intrasociale⁶⁴¹.

Dreptul a fost și continuă să fie acel instrument uman care poate organiza și coordona eficient societatea. Dintr-o perspectivă interdisciplinară, parafrazându-l pe I. Craiovan⁶⁴², considerăm că dreptul, prin finalitățile sale, reprezintă un model dezirabil de evoluție a realităților social-juridice, chemat să satisfacă nevoile și aspirațiile individului uman, cerințele societății aflate în schimbare, fiind în acord cu valorile unui timp istoric. Finalitatea dreptului reprezintă un model chemat să contribuie la promovarea specificității dreptului, dar și la evitarea denaturării sale ca mijloc al reglementării sociale, la maximizarea prestației sale în raport cu individul și societatea, la concertarea sa cu alte sisteme de norme sociale.

Dreptul, datorită caracterului său ordonat, dispunând de claritate, precizie, publicitate, amplitudine, concizie, exprimă sistemul normativ al societății, însă, pentru ca dreptul să se impună, pentru a fi realizabil, este necesar ca acesta să fie recunoscut de societate, adică de persoanele, cărora normele de drept se adresează. Ca ansamblu de reguli, dreptul reprezintă principala modalitate de organizare a societății, este mijlocul prin intermediul căruia se urmărește asigurarea și garantarea celor mai potrivite condiții juridice pentru afirmarea și realizarea libertății în societate. În istoria umanității, normele, în anumite contexte sociale, au fost suportul stabilității și al coeziunii sociale, iar în altele s-au manifestat ca factori de discriminare, opresiune și entropie. Organizarea domeniilor vieții sociale prin intermediul regulilor au tendința de a stopa sau diminua tendințele entropice. Indiferent de forma de manifestare și utilizare, normele întotdeauna au constituit un reper esențial al acțiunii umane.

Deaceea, din cele menționate până la acest moment, putem identifica câteva aspecte importante ce vizează realizarea ordinii juridice din perspectiva triadei *persoană – stat – drept*:

- persoana în calitate de *homo juridicus*, datorită rațiunii, este conștientă de necesitatea realizării ordinii juridice în organizarea social statală;
- persoana este ființă conștientă de importanța organizării comunităților umane sub forma statului de drept contemporan;
- persoana conștientă și responsabilă va contribui la valorificarea instrumentelor teoretico-metodologice oferite de drept pentru menținerea echilibrului și ordinii sociale;
- caracterul normat și responsabil al acțiunilor umane va asigura protecția individuală a fiecărei persoane, a drepturilor și libertăților fiecăruia în parte;

⁶⁴¹ POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Op. cit.*, p.150.

⁶⁴² CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7.

- fiecare subiect al triadei este implicat, conștient, responsabil de menținerea autorității personale ori instituționale la nivel social.

În consecință, ordinea socială poate fi realizată ori menținută prin intermediul unei ordini juridice, care, la rândul său, este posibilă doar prin concursul celor trei subiecți – persoana, statul și dreptul. Ordinea juridică nu este o stare naturală ce se instituie de la sine, ci este un efort conjugat al statului, dreptului și persoanei. I. Craiovan, analizând teoriile referitoare la finalitățile dreptului, scoate în evidență și pe cele care susțin că dreptul este în serviciul individului. Așa cum indică autorul menționat, aceste teorii au meritul de a fi pus persoana umană – și în materie juridică – pe primul plan, subliniind drepturile inerente ale fiecăreia, faptul că statul și societatea trebuie să fie în interesul individului uman, care, așa cum se arată și în imperativul kantian, nu este niciodată un simplu mijloc, ci întotdeauna un scop. Din această perspectivă, dreptul apare ca un mijloc care determină raporturile obligatorii de coexistență și de cooperare a oamenilor, asigurând o ordine minimă, care să permită armonia libertăților.

Desprinzând locul individului în ordinea juridică, menționăm că, dat fiind faptul că, pe de o parte, dreptul pretinde a construi un model comportamental fundamentat pe reguli raționale, create de individ și pentru acesta, iar pe de alta, dreptul este locul central, în care individul poate nu doar să formuleze reguli, dar și să le realizeze și să le aplice, conchidem că acesta (individul) are un rol major în configurarea relației *stat – drept*. În confirmarea celor spuse, putem invoca afirmația lui Hegel⁶⁴³, care scria că ceea ce este drept este pus în existența sa obiectivă, adică este determinat de gând pentru conștiință și este cunoscut ca fiind ceea ce este drept și valabil – legea, în virtutea acestei determinări, dreptul este drept pozitiv în genere.

În formula acestei interrelaționări, putem determina reperele configurării unui model al persoanei, al lui *homo juridicus*, responsabil și conștient de avantajele pe care i le oferă dreptul în statul de drept. Unica problemă se referă la natura umană a standardului de *homo juridicus* responsabil și conștient, în calitate de model comportamental, în vederea asigurării echilibrului și ordinii sociale.

Subiectul standardelor și modelelor de organizare socială și de comportament uman în perioada contemporană tot mai mult și-a făcut loc în raport cu problematica asigurării ordinii. În această problemă, F. Fukuyama, în *Sfârșitul istoriei*, a greșit, în opinia lui Ph. Nemo⁶⁴⁴, atunci când afirma că „după căderea Zidului de la Berlin, modelul democrației liberale va fi adoptat în practică de toate țările planetei (...), dar nu a greșit atunci când a spus că „până la o nouă ordine, nu există o alternativă serioasă acestui model”. Toate încercările de reforme au „promovat un

⁶⁴³ HEGEL, G.W. F. *Op. cit.*

⁶⁴⁴ NEMO, F. *Op. cit.*, p.87.

nou model de organizare a activității umane: *ordinea spontană a societății* sau *ordinea prin pluralism*. F. A. Hayek⁶⁴⁵, prin conceptul de *ordine*, desemnează o orânduire socială care nu reflectă o structură naturală preexistentă, nici o creație artificială a unei autorități, ci o formațiune socială constituită spontan din intenția liberă a inițiativelor indivizilor. Prin concepte ca: *libertate intelectuală*, *libertate politică*, *libertate economică* (...) și *responsabilitate* se face trimitere la o paradigmă a pluralismului creator de ordine sau a ordinii autoorganizate. Pentru a demonstra relevanța conceptului și a modelului autoorganizării, F. Nemo indică preocupările și contribuțiile aduse și de alți autori în acest domeniu, menționând că modelul autoorganizării a fost rodul unor cercetări îndelungate. Teoreticienii importanți ai acestui model au fost numiți de către Norman Barry „tradiția ordinii spontane”: Mandeville, Hume, Smith, Burke. Pe lângă aceștia, ar mai putea fi numiți Turgot Say, chiar poate fi amintit și Kant, care s-au apropiat de acest concept. Contribuții majore la dezvoltarea modelului autoorganizării au fost însă aduse, începând cu secolul al XIX-lea, de către J. S. Mill, H. Spencer și C. Menger, iar în secolul al XX-lea – de Ludwig von Mises, M. Polanyi și F. Hayek. Noțiunea de sistem autoorganizat este utilizată și citată și de J.-P. Dupuy (*Ordres et desordres*), de J.-P. Dupuy și P. Dumouchel (*L'autoorganisation de la physique au politique*); de Henri Atlan (*Entre le cristal et la fumée*). Modelul autoorganizării a devenit accesibil relativ recent datorită conceptelor elaborate de teoria sistemelor și abordărilor de tip interdisciplinar, ce urmăresc dezvăluirea caracterului unitar și complex al realității. În consecință, rezultă că locul central al oricărui sistem de drept îi este alocat individului, lucru formulat expres în Constituțiile statelor cu regim politic democratic și în conținutul Declarației Universale a Drepturilor Omului, adoptată de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 10 decembrie 1948, care constituie prima expresie mondială a recunoașterii universale a drepturilor inerente fiecărei ființe umane. În conformitate cu conținutul Declarației Universale a Drepturilor Omului, elementul esențial atribuit individului, în contextul ordinii juridice, este ideea de libertate. Analizele acestui concept fundamental al sistemului juridic denotă mai multe moduri de abordare. Literatura de sintetiză asupra libertății individului scoate în evidență existența mai multor moduri de înțelegere a libertății (social, economic, moral, religios, juridic etc.), însă toate acestea sunt convergente, regăsindu-se în libertatea juridică, care, oricât de straniu ne-ar părea, este un concept cu un grad avansat de complexitate, multiaspectual și cu încărcătură emoțională. Autorii preocupați de studiul libertății indică faptul că, pentru a înțelege esența problemei libertății juridice a persoanei și rolul acesteia în asigurarea ordinii juridice, trebuie să luăm în calcul interacțiunea dintre câteva momente esențiale: a) Libertatea se

⁶⁴⁵ HAYEK, F.A. *Op. cit.*

constituie pe fondul determinărilor obiective, presupunând ca o condiție a manifestării ei cunoașterea acestei determinări. Datorită capacității sale de a cunoaște și înțelege, omul poate deveni liber. Aceste rânduri pot fi armonios completate cu ceea ce spune Nemo⁶⁴⁶: „(...) a transforma lumea implică, pentru om, pe de o parte, necesitatea de a o cunoaște și, pe de altă parte, necesitatea de a instaura o cooperare socială pașnică și eficientă, care să permită acțiunea asupra lumii, adică respectiv, o știință și un drept. Întrebuințarea rațiunii în știință și în drept va deveni, de acum înainte, o datorie sacră pentru omul occidental (...). De la Evul Mediu încoace „întrebuințarea rațiunii (...) devine datorie morală prin excelență.”; b) Conceptul de *libertate* poate fi înțeles și prin intermediul celui de *liber arbitru*. Pentru a acționa într-un anumit fel, omul se află în fața unor alternative, fiind pus să aleagă din mai multe posibilități. Libertatea de alegere are sens doar în condițiile în care omul poate să selecteze o alternativă sau alta. Dacă el ar fi împins către o singură soluție, atunci nu s-ar putea vorbi de o alegere și, implicit, nici despre libertate. De aceea un sens distinct al libertății este acela al posibilității omului de a opta între alternativele care-i stau în față. Alegerile făcute de om sunt în funcție de cunoștințele pe care acesta le are și de sistemul de valori împărtășite; c) Libertatea implică nu numai momentele cognitiv și decizional, ci și unul acțional. După alegere, se pune problema posibilității de realizare a opțiunii, cu alte cuvinte, existența condițiilor necesare ca alegerea făcută de voința umană să fie îndeplinită. Omul se manifestă ca ființă liberă în și prin activitatea sa. Dobândirea concretă a libertății presupune acțiunea practică. Ea transformă libertatea posibilă în libertate reală. Așadar, fără a subestima însemnătatea cunoașterii și alegerii, rezultă că momentul principal, fundamental al libertății îl constituie activitatea practică. Pe scurt, libertatea semnifică unitatea dintre cunoaștere și acțiune, legătura dintre aceste două momente fiind asigurată de actul apreciator, prin care se definesc acțiunile, se stabilesc strategiile în funcție de anumite valori călăuzitoare; d) În fine, libertatea, în sensul ei autentic, presupune nu numai cunoașterea, alegerea și acțiunea, ci și responsabilitatea ce derivă din alegerea și acțiunea întreprinsă. Responsabilitatea cere ca individul să judece singur asupra acțiunilor la care participă, să înțeleagă singur sensul și perspectiva lor, să decidă personal, cu toate eventualele riscuri, asupra oportunității sau inoportunității participării sale la diferite acțiuni. Deci responsabilitatea desemnează capacitatea omului de a justifica în mod demn motivele ce l-au determinat în declanșarea acțiunilor lui și de a lua asupra sa, în mod conștient, consecințele acțiunilor întreprinse.

⁶⁴⁶ NEMO, F. *Op. cit.*, p. 58-59.

Citându-l pe Emmanuel Levinas, Nemo⁶⁴⁷ menționează că pentru acesta „umanul – într-un sens radical diferit, prin urmare, de acela pe care îl promovează umanismul latin – se inaugurează, după Levinas, prin responsabilitatea pentru celălalt”. Fără această responsabilitate, omul este o „substanță”, un pur *conatus essendi*, aidoma pietrei sau stelelor (...). Levinas citează frecvent fraza lui Dostoievski din *Frații Karamazov*: «Fiecare dintre noi este vinovat în fața tuturor pentru toți și pentru toate, și eu mai mult decât ceilalți».

Astfel, relațiile de condiționare reciprocă dintre diverse arii conceptual-tematice se manifestă și între libertate și responsabilitate. Responsabilitatea este condiționată de libertate și se poate manifesta numai pe temeiul existenței libertății, asigurate de puterea statului și autoritatea dreptului. Responsabilitatea implică și forme de răspundere a individului pentru actele sale față de colectivitate și față de propria conștiință, manifestându-se în mod concret în procesul acțiunii umane individuale și colective, al comportamentului uman în societate.

În consecință, având ca temei cele expuse, putem conchide că ordinea juridică este cea după care poate fi apreciat gradul de civilizație al unei societăți sau, parafrazând spusele lui P. Țuțea⁶⁴⁸, ordinea juridică este una din mărețiile omului. Iar pentru a realiza ordinea juridică, omul este cel care trebuie să depună efort și voință. Referitor la pașii pe care omul trebuie să-i urmeze, pentru a obține ordinea juridică, putem menționa:

- Unul ar fi cel care reprezintă starea de conștientizare a necesității unei ordini juridice;
- Următorul se referă la faptul că omul trebuie cultivat, pentru ca în cadrul existenței sale sociale să dea dovadă de respect față de norma de drept, să fie responsabil și să contribuie la asigurarea ordinii juridice, căci, așa cum menționează Ph. Nemo⁶⁴⁹, „cultura nu este, în psihismul uman, ceva superficial, un înveliș exterior ce poate fi schimbat așa cum schimbăm hainele. Se știe că ea, cultura, nu „umple” creierul copilului care se naște, ci îl forjează sau îl sculptează, inclusiv în sens fiziologic; că, prin urmare, culturile asimilate în copilărie și în tinerețe sunt structurante pentru tot ceea ce urmează ulterior. De aici rezultă că mutațiile culturale adânci nu pot să fie realizate decât prin intermediul unor schimbări în toate registrele educației: familială, școlară sau, mai general, socială”. Or, așa cum afirmă P. Manent⁶⁵⁰ a fi om este un fapt ce trebuie constatat, și chiar celebrat, mai degrabă decât o sarcină de îndeplinit.
- Un altul vizează valorificarea experienței umanității în această direcție, deoarece o mare parte din soluțiile problemelor pe care le avem vor putea fi regăsite în textele vechi. Pentru această etapă, lucrul cel mai important ține de scopurile pe care le urmărim. Așa cum afirma și

⁶⁴⁷*Ibidem*, p. 58-59.

⁶⁴⁸ ȚUȚEA, P. *Vorbe memorabile*. București: Humanitas, 2008. Audiobook. ISBN 978-973-1709-45-1.

⁶⁴⁹ NEMO, F. *Op. cit.*, p.111.

⁶⁵⁰ MANENT, P. *Op. cit.*

Nemo (citat mai sus), „dacă dăm întâmplător, pe raftul unei biblioteci, de un manuscris al *Codului lui Iustinian*, nu îi vom acorda mai multă atenție decât îi acordă moliile, mai ales dacă îi vom percepe limbajul ca unul vechi și obscur. Dacă simțim nevoia absolută de a ne lumina referitor la mijloacele de stabilire a unei cooperări pașnice și eficiente între oameni, (...), măsura rațională a acțiunilor devine o preocupare vitală, atunci și numai atunci descoperim în corpus o sursă vie și suntem gata să depunem toate eforturile necesare pentru a-i descifra misterele”⁶⁵¹;

- Și în final, următorul pas se referă la capacitatea individului de a aborda într-o manieră rațională și responsabilă acțiunile sale sociale, prin raportare la valori și principii general umane. Făcând trimitere la afirmația lui Protagoras, după care „*omul este măsura tuturor lucrurilor*”, considerăm că viitorul societății în care trăim este în puterea și acțiunea umană rațională și responsabilă, căci nu există valori, nu există principii decât prin raportare la om.

Astfel, în acest cerc vicios, gândirea oscilează între dorința de ordine, siguranță și conștientizarea incapacității realizării acesteia în cadrul practicii sociale, între idealism și pragmatism. Constatarea că omul este o ființă socială ne face să înțelegem realitatea conflictului la nivel interpersonal, dar și social. Pe de altă parte, recunoașterea acestui adevăr nu ne absolvă de responsabilități, de conștientizarea importanței unor eforturi conjugate în identificarea mijloacelor de asigurare a ordinii sociale.

3.5. Concluzii la capitolul 3

În condițiile societăților contemporane, natura relațiilor dintre societăți, state și persoane au evoluat în direcția implementării unor modele de organizare socială, care să asigure ordinea, echilibrul și securitatea, modele ce s-au fundamentat în baza ideii avantajului reciproc, a solidarizării și a transferului de la ipostaza de *persoană* la cea de *homo juridicus*, a creșterii eficienței dreptului prin democratizarea societăților și a edificării statului de drept.

Totuși tendința de identificare a modalităților de creștere a eficienței practice a dreptului demonstrează, în prezent, relativitatea granițelor disciplinare și necesitatea extinderii perspectivelor de analiză la nivel sistemic, pornind de la caracterul complex al realității și de la necesitatea identificării protocoalelor de comunicare dintre arii de preocupare disciplinară, raportate la unitatea și integritatea socialului.

Concurența dintre domenii și adjudecarea priorităților disciplinare a dus la abordarea secționată și separată a mai multor problematice, care nu au permis până la momentul actual

⁶⁵¹ NEMO, F. *Op. cit.*, p. 62-63.

identificarea unui echilibru funcțional, procedural și metodologic al științei dreptului. Mai mult ca atât, eficiența dreptului poate fi realizată din perspectiva individualității umane și nu a colectivității generalizate, chiar dacă atât dreptul, cât și statul sunt formule generalizate de comportament și de instituții de control social, ceea ce și face ca persoana, statul și dreptul să reprezinte nucleul în jurul căruia să fie realizată o reevaluare, reactualizare și revigorare din punct de vedere epistemic a științei dreptului, prin valorificarea oportunităților oferite de abordarea interdisciplinară la nivel conceptual, metodologic și funcțional.

Pentru a demonstra relevanța dezvoltării unei dimensiuni de abordare interdisciplinară, încadrată în teoria generală a dreptului, recurgem la interdependențe interne și externe în formula tratării ariei fuziunilor dintre persoană, stat și drept, care oferă posibilitatea de a fi sesizate diverse grade de manifestare a complexității interdependențelor dintre aceste entități.

Astfel, existența corelațiilor și a interdependențelor evidente și necesare în tratarea relației *persoană – stat – drept* se obiectivează în instituționalizarea la nivel social a autorității, puterii și statutului juridic al persoanei, care determină legitimitatea și validarea relației într-o ordine juridică specifică, dat fiind faptul că dreptul este un produs al istoriei, ce oferă valoare juridică organizării sociale, în care dimensiunea limitativă și protectivă a dreptului trebuie tratată din perspectiva avantajelor pentru persoană, deoarece societățile nu se construiesc independent, ci prin concursul persoanei, după cum și conceperea, deliberarea și punerea în acțiune a legii îi aparține omului.

Expansiunea politicului și juridicului asupra socialului în actualitate a contribuit la juridicizarea masivă a sferelor vietii, la juridicizarea politicului, dar și la politizarea juridicului, de aceea este necesară revizuirea formulei în care are loc întâlnirea dintre persoană, stat și drept din perspectiva acestor fuziuni, precum și analiza pierderii fundamentelor morale și a necesității revenirii la deontologia politică și juridică ori la valorificarea a două funcții ale dreptului – funcția politică și funcția antropologică a dreptului.

În formula de abordare integrată și conjugată a autorității epistemice și a celei deontice (de sancționare și de solidaritate) de disciplinare a comportamentelor umane se profilează câteva principii (principiul separației și cooperării; principiul raționalității și resaponsabilității; principiul egalității juridice și interesului/binelui comun), pe care le luăm în considerare în vederea constituirii paradigmei interdisciplinare a dreptului.

În acest context, argumentăm că morala este condiție necesară și indispenabilă a naturii și conținutul dreptului și, pentru ca revenirea la fundamente să nu fie prea tardivă, tratăm relația *persoană – stat – drept* din perspectiva individualității umane, și nu a colectivității generalizate, chiar dacă atât dreptul, cât și statul sunt formule generalizate de comportament și de instituții de

control social. Sistemul de drept trebuie înțeles nu numai prin relevarea dimensiunilor sale pozitive, ci și prin fundamentarea legitimității sale, a statutului său moral, adică legitimitatea morală a dreptului din perspectiva persoanei. Atât legitimarea morală a dreptului, cât și justificarea relației *persoană – stat – drept* pot fi realizate doar prin încadrarea într-o formulă materializată a ordinii juridice, utilizate în calitate de instrument teoretico-metodologic al interdisciplinarității și al abordării sistemice.

4. DE LA CONTROVERSE PRACTICE SPRE O RECONSTRUCȚIE PARADIGMATICĂ A DREPTULUI

4.1. Consistența contradicțiilor practice și coerență teoretică a dreptului

De la originile sale, RM și-a asumat ambițioasa sarcină de a deveni un stat de drept și a reforma activitatea instituțiilor sale în direcția respectării celor mai semnificative valori umane: dreptate, echitate, justiție, libertate etc., împărtășind experiența țărilor cu tradiții democratice. În acest sens, într-o formulă concisă și exactă, Constituția RM din 29.07.1994 anunță, în art.1 (3): Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate⁶⁵².

Pornind de la conținutul Constituției RM, statul Republica Moldova a fost edificat pe fundamente doctrinare și axiologice solide, create în istoria societății umane: *separarea și colaborarea ramurilor puterii de stat* (conform art. 6, puterea legislativă, executivă și judecătorească sunt separate și colaborează în exercitarea prerogativelor ce le revin, potrivit prevederilor Constituției); *supremația legii* (conform art.7, Constituția Republicii Moldova este Legea ei Supremă. Nici o lege și nici un alt act juridic care contravine prevederilor Constituției nu are putere judiciară); *asigurarea, respectarea și garantarea drepturilor și libertăților omului* (art.4, art.15, 20, 22, 23 etc.); *echitatea și dreptatea* (art.16, art 20) etc. La o distanță de 30 de ani de la Declarația de independență⁶⁵³ și asumarea tranziției la valorile democratice, Republica Moldova a ajuns un spațiu al dezbaterilor, al controverselor, dilemelor și al paradoxului. Cetățeanul, urmărind ceea ce se perindă zilnic în spațiul public moldovenesc, nu mai poate discerne între adevăr și minciună, între legal și ilegal, vinovat și nevinoivat, moral și amoral etc.

Trăind în societatea tehnologiilor de vârf, a societății informaționale, omul încearcă să facă față fluxului informațional zilnic oferit, dar nu întotdeauna cu abordare imparțială și cu capacitate de analiză critică. În acest spațiu al controverselor, pe lângă sarcina de a construi un stat de drept se mai adaugă și edificarea societății informaționale. Prin Strategia Națională de edificare a societății informaționale „Moldova electronică”, se urmărește asigurarea unei

⁶⁵² Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

⁶⁵³ Declarația de independență a RM. Adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. 27.09.1991. [citat 29.01.2019]. Disponibil: <http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/91/ro/Declaratia.pdf>.

dezvoltări umane durabile, bazate pe dreptate socială și egalitate a șanselor, libertate, diversitate culturală, participare civică și progres științific, prin implementarea tehnologiilor informaționale și de comunicații în toate domeniile vieții sociale⁶⁵⁴. Însă, spre regret, acest spațiu a devenit un spațiu în care se erijează, demonstrându-și întâietatea, interesul individual, în detrimentul interesului comun, ridicând semne de întrebare privind relația dintre interesul cetățenului și interesul societății, un spațiu al orgoliilor și ambițiilor personale.

În consecință, statul și autoritățile acestuia au început a fi percepute nu în calitate de aliat al cetățenului, dar ca rival al acestuia, nu cel care asigură posibilitatea de a-și dezvolta personalitatea, prin asigurarea drepturilor fundamentale, prevăzute în Capitolul II al Constituției (dreptul la viață, dreptul la opinie, dreptul la apărare etc.)⁶⁵⁵ și a mecanismelor de protecție juridică și socială, dar spațiu al luptelor pentru putere. Or, „ar fi naiv să credem că un stat de drept poate fi format fără asigurarea responsabilității lui față de cetățenii afectați de acțiunile abuzive ale acestuia”⁶⁵⁶. Astfel, devine necesară „formarea și dezvoltarea unei valori care este fundamentală pentru popoarele occidentale: *spațiul public*”⁶⁵⁷. „Este nevoie de o *re-definire* a acestuia: de la un spațiu „al nimănui” la un spațiu „al tuturor”. Fără o astfel de re-definire culturală a spațiului public, degeaba vorbim de democrație, de solidaritate socială, de lupta împotriva corupției, de reforma administrației, de transparența instituțiilor publice sau de respectarea legii. În fond, este vorba de a cristaliza *interesul public*. În democrațiile avansate de astăzi, „interesul public” nu înseamnă ceea ce se înțelege la noi – „interes general” sau „interes național” (...), *interesul public* este cuantificabil și măsurabil, căci el este o *rezultantă vectorială* a tuturor negocierilor, explicite sau implicite, care au loc în sfera publică, adică între agenții politici, civici și economici”⁶⁵⁸.

Realitatea de azi, cea de la începutul secolului al XXI-lea, în care „relațiile dintre viață (individuală și colectivă, în diversitatea formelor ei de manifestare) și normele juridice capătă un

⁶⁵⁴ Hotărârea Guvernului nr. 255 privind Strategia Națională de edificare a societății informaționale – „Moldova electronică” din 09.03.2005. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 25.03.2005, nr. 46-50, art.336. [citat 22.04.2018]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=59224&lang=ro#.

⁶⁵⁵ Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

⁶⁵⁶ GUCEAC, I. Constituționalismul și statul de drept în RM. Realități și perspective. În: *Academos*, 2017, nr.3. p.78-85. [citat 12.02. 2018]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/56209.

⁶⁵⁷ CIOBANU, R. Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnASM, 2015, pp. 22-32. ISBN 978-9975-3036-7-5; CIOBANU, R. Ordinea socială: între individualism și pragmatism. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice*. 2015, nr. 2 (168), p. 136-145. ISSN 1857-2294.

⁶⁵⁸ BORTUN, D. *Repere metodologice pentru elaborarea unui proiect de țară*. [citat 23.08.2019]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/301650980_repere_metodologice_pentru_elaborarea_unui_proiect_de_tar_a.

caracter neordinar”⁶⁵⁹, trebuie abordată într-o manieră complexă a interdependențelor⁶⁶⁰ dintre nivele de realitate, elemente ale sistemului social, individ – societate, spațiu individual – spațiu public etc. Mai mult ca atât, așa cum susține și R. Dahl, în prezent, democrațiile funcționale sunt „poliarhii”, în care numeroase centre de putere își negociază accesul la decizie și la resurse⁶⁶¹.

Ne întrebăm: *Ce domină spațiul public la noi?* și încercăm să răspundem: dintr-o parte, dificultățile cotidiene ale cetățeanului și incapacitatea acestuia, idiferent de efort, să facă față provocărilor și necesităților, să iasă din starea de sărăcie, din alta, luxul, afișat de instituțiile media, al unor persoane publice (reprezentanți ai autorităților statale), apoi crizele politice declanșate cu o frecvență sporită în ultimul timp, dezbaterile publice cu acuzații reciproce din partea liderilor de formațiuni politice, dornice de a menține sau a accede la putere. Unde mai pui și elanul instituțiilor media de a informa cetățenul, de a mediatiza și de a pune în atenția acestuia probleme majore ale societății (printre care decadența morală, corupția la nivel înalt, ilegalități, sărăcie, lipsa de eficiență a organelor de drept etc.), dar și *spectacolul actorilor politici*, care abundă în acuzații reciproce, pe care aceștia și le aduc, al opiniei publice precum că instituțiile puterii de stat sunt angajate politic și nu acționează conform legii etc. – toate acestea au determinat nu doar controverse și confuzii majore în percepția cetățenului asupra stării de fapt din RM, dar și o atitudine vădit negativă față de activitatea instituțiilor de stat și eficiența dreptului. Asupra a tot, a orice și oricui planează suspiciuni de tot felul. Or, așa cum indică J. Habermas, născută în condițiile apariției economiei de piață moderne, sfera publică este o „zonă situată între societatea civilă și stat, în care sunt garantate instituțional discuțiile critice asupra chestiunilor de interes general”⁶⁶².

Păstrată în timp, opinia lui Cicero, după care „statul este *res populi*, adică este cauza poporului (o grupare de oameni asociați unii cu alții prin adeziunea lor la aceleași legi și printr-o comunitate de interese)”, se regăsește și în conținutul Declarației de independență a RM⁶⁶³, în mențiunea precum că statul „garantează exercitarea drepturilor sociale, economice, culturale și a libertății politice ale tuturor cetățenilor Republicii Moldova, inclusiv ale persoanelor aparținând grupurilor naționale, etnice, lingvistice și religioase, în conformitate cu prevederile Actului final de la Helsinki și ale documentelor adoptate ulterior, ale Cartei de la Paris pentru o nouă Europă”.

⁶⁵⁹ GUCEAC, I. *Omul, societatea, statul: categorii constituționale perene*. București: Univers Juridic, 2017. 218 p. ISBN 978-606-39-0030-3.

⁶⁶⁰ CIOBANU, R. Argumentul interdependențelor în reconstrucția științifică a dreptului. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice*. 2019, nr.3 (181). p. 200-217. ISSN 1857-2294.

⁶⁶¹ DAHL, R. *Poliarhiile. Participare și opoziție*. Iași: Institutul European, 2000. 264 p. ISBN 973-611-071-0.

⁶⁶² HABERMAS, J. *Sfera publică și transformarea ei structurală*. București: Univers, 1998. 334 p. ISBN 978-973-340-524-5.

⁶⁶³ Declarația de independență a RM. Adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. 27.09.1991. [citată 29.01.2019]. Disponibil: <http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/91/ro/Declaratia.pdf>.

Cu toate acestea, am ajuns în situația în care aproape că avem o dominantă omniprezentă, ce planează în spațiul public – neîncrederea în capacitatea statului, a instituțiilor sale de a garanta drepturile și libertățile cetățenești, garantate de Constituția RM.

Marea diversitate a opiniilor exprimate de autori privind noțiunea de *stat* evidențiază două tendințe fundamentale: una realistă, preocupată să facă din stat o entitate a lumii juridice, un subiect activ și pasiv de drepturi, și alta abstractă, care încearcă să cerceteze realitățile ce au format statul, îl mențin și îl conduc în viitor. În acest sens, academicianul Guceac I., în articolul *Constituționalismul și statul de drept în Republica Moldova. Realități și perspective*⁶⁶⁴, reiterează ideea că, în contextul tratării materiei statului de drept, e necesar de a aborda constituționalismul și problemele majore pe care le înregistrează la acest capitol RM, or, cele mai importante instituții au încetat de a mai fi credibile. Încă Montesquieu⁶⁶⁵, în *Spiritul legilor*, afirmă că libertățile politice nu se pot exercita decât într-o guvernare unde puterea este limitată. Însuși principiul separației puterilor în stat a devenit unul contestat, din cauza faptului că una dintre puteri preia periodic atributele alteia. A devenit o practică uzuală, spre exemplu, ca puterea executivă să preia atributele Parlamentului prin asumarea de răspundere și ordonanțe de urgență, sau Curtea Constituțională să suspende periodic activitatea presedintelui ș.m.a. – toate au devenit motiv al confuziilor.

Astfel, nici reprezentanții poporului, care „în exercitarea mandatului, sunt în serviciul poporului (art. 68 alin.(1) al Constituției), precum și organul reprezentativ suprem al poporului Republicii Moldova și unica autoritate legislativă a statului (art.60 alin. (1) al Constituției) nu mai sunt considerați capabili de a-și onora promisiunile făcute în campaniile electorale și de a oferi speranță într-un viitor mai bun, de a produce legi, care ar genera, la rândul lor, schimbări cu adevărat importante pentru țară și pentru persoană. „În aceste condiții, nu de puține ori, legiurile sunt criticate, în funcție de ideologia politică aflată la un moment dat, vremelnic, la „putere” ori „în opoziție”, în funcție de interesele acelu grup politic. Asemenea critici nu sunt lipsite de substanță științifică, din contra, semnalăm însă absența acelei „răceli”, proprii oricărui demers științific, ajungându-se astfel ca demersuri obiective să fie deturnate de pasiuni înflăcărâte (e.g. parlamentul unicameral, tema participării și legitimității referendumului, revizuirea constituției etc.)”⁶⁶⁶. Delegarea, împuternicirea, reprezentarea a devenit nu doar o povară pentru cetățeni, dar și dezamăgire în calitățile morale ale acestora, datorate prioritizării interesului personal și nu a

⁶⁶⁴ GUCEAC, I. Constituționalismul și statul de drept în RM. Realități și perspective. În: *Academos*, 2017, nr.3. p.78-85. [citat 12.02. 2018]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/56209.

⁶⁶⁵ MONTESQUIEU, Gh. *Op. cit.*

⁶⁶⁶ BĂNCILĂ, A. *Elaborarea și sistematizarea actelor normative*. Rezumatul tezei de doctor. București. 2014. https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2014/05/teza_Bancila_A.pdf

celui social, „*fiecare vrea să facă o lege prin care să dirijeze activitatea tuturor*”⁶⁶⁷. În acest conext, mențiunea făcută de către I. Guceac devine una relevantă și elocventă: „Cu părere de rău, în ultimii ani, constituționalismul din Republica Moldova suferă de „insistența pronunțată” a exponenților partidelor politice de a opera modificări în textul Legii Fundamentale, în interpretarea „extensivă” a Constituției de Curtea Constituțională, fapt care a avut un impact semnificativ asupra conținutului unor caracteristici ale sistemelor social și politic ale statului, fără a modifica Constituția etc. Ca urmare, în opinia noastră, statul obține posibilitatea să funcționeze, practic, necontrolat, în orice sferă a relațiilor sociale, normele și procedurile care limitează puterea fiind respinse, fapt ce contrazice direct principiile statului de drept. În asemenea situație, puterea este în stare să influențeze legislatorul prin intermediul partidului (coalitiei, alianței) de guvernământ, transformând nu doar sistemul politic, dar și drepturile cetățenilor în direcția restrângerii evidente a acestora”⁶⁶⁸. În acest context, relevantă este și afirmația filosofului francez J.J.Rousseau, conform căreia *poporul ajunge să disprețuiască legile ce se schimbă în fiecare zi*⁶⁶⁹.

Cu referire la activitatea de legiferare, autorul român P.C.Vlachide se pronunță astfel: „*anchiloza legilor despărțite de viață este o primejdie, dar aceasta nu înseamnă că trebuie să se schimbe, iar o democrație de instabilitate ar fi și mai dăunătoare decât osificarea, dat fiind că lipsa de fermitate a unui sistem legislativ este de natură să atace însăși valoarea, prestigiul și încrederea pe care trebuie să le inspire orice lege, schimbarea grăbită a lor nefăcând decât să dovedească inutilitatea măsurilor luate prin ele. Legile pot rămâne indefinit în vigoare, cu condiția ca o practică judiciară serioasă să le ofere drumul către noi orizonturi științifice*⁶⁷⁰. În consecință, reflectând asupra sistemului juridic național, a activității diverșilor actori politici și juridici, înțelegem că asistăm la o mare diversitate de inițiative legislative, dominate de limbajul juridic specializat, inaccesibile necunoscătorului materiei juridice, creând spațiu de interpretare și dezbateri controversate dintre reprezentanții diverselor autorități, producând inflație legislativă⁶⁷¹, dar și la așa-zisele „legi ilegale”, oricât de paradoxală ar părea formula de exprimare. Cea din urmă problemă este menționată și de către M. Cotorobai, Avocatul Poporului: „Drepturile și libertățile fundamentale ale omului alcătuiesc dreptul natural, care este produsul societății, legile sunt produsul statului. Legile trebuie să corespundă dreptului. Nu

⁶⁶⁷ SCARLAT, C. *Despre profilul spiritual al poporului român*. [02.12.2015]. Disponibil:

http://www.philippide.ro/cultura_2010/66SCARLAT%2520Cristina%2520final.pdf+&cd=6&hl=ro&ct=clnk&gl=ro.

⁶⁶⁸ GUCEAC, I. *Op. cit.*

⁶⁶⁹ ROUSSEAU, J. J. *Contractul social*. București: Mondero, 2007. 155 p. ISBN 978-973-9349-83-3.

⁶⁷⁰ VLACHIDE, P. C. *Repetiția principiilor de drept civil*. București: Europa Nova, 1994. 320 p. ISBN 9789739642408. p. 13.

⁶⁷¹ CIOBANU, R. De la consistență spre coerență într-o lume a supra reglementării. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 19 noiembrie 2015, Chișinău: UnAȘM, 2016, p.25-37. ISBN 978-9975-933-99-5.

fiecare lege a statului, din păcate, este și drept. Dacă ele nu reflectă legitățile progresului social, ele nu pot fi considerate legi drepte. Legislativul trebuie să adopte legi în conformitate cu spiritul dreptului, numai așa dreptul își poate onora scopul și funcțiile lui în societate. Este o cerință și pentru toate autoritățile publice, structurile statale ce emit acte cu caracter normativ”⁶⁷².

Nici sistemul judecătoresc, în care ar trebui să avem judecători independenți, imparțiali și inamovibili (Constituția RM art.116 alin.(1)), ca atare nu se mai bucură de autoritate, justiția fiind identificată cu corupția, lipsa de integritate, angajare politică, servilism, încălcarea legii etc. În acest sens, se poate face referință la aprecierile din mai multe documente ale organismelor internaționale, precum cea a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE) din Rezoluția 2308 (2019) privind funcționarea instituțiilor democratice din Republica Moldova (3 octombrie 2019); a Comitetului de Monitorizare APCE din Raportul privind funcționarea instituțiilor democratice din Republica Moldova (16 septembrie 2019), în special, din subsecțiunea 3.4.3 și par. 101; cel a Comisiei Europene din Raportul privind implementarea Acordului de Asociere de către Republica Moldova (12 septembrie 2019); a ODIHR din Raportul Final privind Misiunea de Observare a Alegerilor (22 mai 2019); a Consiliului Europei privind dezvoltarea sectorului justiției Republicii Moldova; a Comitetului ONU pentru drepturile omului din Observații finale privind cel de-al treilea raport periodic al Republicii Moldova, CCPR/C/MDA/CO/3 (18 noiembrie 2016), în care se menționează că în RM „corupția rămâne endemică și sistemică în sistemul judecătoresc” și se recomandă „să fie asigurate investigații rapide, minuțioase, independente și imparțiale cu privire la orice acuzație de interferență în independența sistemului judecătoresc și să fie puse sub urmărire penală și atrase la răspundere persoanele vinovate, inclusiv funcționarii din sistemul judecătoresc acuzați de complicitate”; a Comisiei Internaționale a Juriștilor, din Raportul „Promisiunea neîndeplinită privind un sistem judecătoresc independent în Moldova” (13 martie 2019) etc. În Moldova, 80 procente din cetățeni percep sistemul judecătoresc ca fiind corupt sau extrem de corupt⁶⁷³. ODIHR (*Office for Democratic Institution and Human Rights*) vine cu un șir de recomandări cu referire la proiectul de lege de reformare a Curții Supreme de Justiție și a organelor Procuraturii din RM, dar și menționează că, în pofida „progreselor marcate pe plan legislativ și instituțional, prin care sunt reglementate instituțiile sistemului judecătoresc, problemele privind integritatea, corupția,

⁶⁷² COTOROBAI, M. *Realizarea prevederilor Declarației universale a Drepturilor Omului în RM*. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 23-27. ISBN 978-9975-108-88-1.

⁶⁷³ *Indicele Percepției corupției în 2018*. Transparency International. [27.08.2019]. <https://www.transparency.md/2019/01/29/comunicat-de-presaindicele-perceptiei-coruptiei-2018-arata-ca-eforturile-anticoruptie-au-stagnat-in-majoritatea-tarilor/>; *Raport privind starea democrației în RM 2020*. IDISViitorul. [27.01.2020]. Disponibil: http://viitorul.org/files/library/Raport%20Starea%20Democrației_final.pdf.

influența politică și lipsa încrederii publice în instituțiile sistemului judecătoresc din Moldova”⁶⁷⁴ sunt recunoscute pe scară largă de către comunitatea internațională. În același timp, sunt semnalate probleme cu referire la rigiditatea sistemului judecătoresc, lipsa de transparență, caracterul arbitrar al deciziilor judecătorești, lipsa de independență și imparțialitate etc.

Sistemul judecătoresc nu a devenit încă un garant al echității sociale. În perioada 2011–2016, în Republica Moldova a fost implementată *Strategia de reformă a sectorului justiției*, al cărei obiectiv a fost edificarea „unui sistem de justiție accesibil, eficient, independent, transparent, profesionist și responsabil față de societate, care să corespundă standardelor europene, să asigure supremația legii și respectarea drepturilor omului”⁶⁷⁵. În prezent, la o distanță de 3 ani, sistemul judecătoresc a ajuns să fie în dilemă: dintr-o parte, presiunea exercitată de societate, care impune reformarea și schimbarea practicilor juridice instituite de zeci de ani de zile, ce au dus la criza puterii judecătorești; din alta, rezistența și nedorința de schimbare a reprezentanților puterii judecătorești. În fapt, calitatea actului de justiție în RM nu mai are nicio calitate. Profesorul A. Negru, referindu-se la calitatea justiției, menționează că aceasta „trebuie privită drept categorie mai complexă în coraport cu calitatea actului de justiție. Calitatea justiției este apreciată prin termenul de *justiție consolidată*, privită într-un proces dinamic și perpetuu”⁶⁷⁶.

Anumite probleme ale sistemului judecătoresc sunt semnalate și de profesorul E. Aramă, care, în articolul *Interpretarea juridică: de la elemente juridice și politice la bun simț*, menționează: „În asigurarea drepturilor omului și a triumfului democrației un rol important aparține judecătorului, care nu ar trebui să fie subordonat nimănui, nici parlamentului, nici partidului de guvernământ, nici liderilor politici, să nu fie coruptibil, punând interesele lui patrimoniale mai presus de democrație și demnitatea umană. Anume atașamentul judecătorilor față de valorile fundamentale ale societății a generat în Anglia, SUA o încredere masivă față de puterea judecătorească și a contribuit la menținerea democrației. În paranteze fiind spus, este semnificativă îngrijorarea relativ recentă a unor judecători din Anglia referitor la adresele lor de email ce conțineau „gov.uk”, spunând că ei sunt independenți și nu o parte a guvernului. Detașarea aceasta de puterea politică și preocuparea pentru problemele individului și societății au

⁶⁷⁴Opinie interimară referitor la proiectul de lege *Cu privire la reformarea Curții Supreme de Justiție și organelor procuraturii din RM* (septembrie 2019). [23.03.2020]. Disponibil:

<https://www.osce.org/ro/odihr/440417?download=true>.

⁶⁷⁵ Legea nr. 231 din 25.11.2011 privind aprobarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 06.01.2012, nr. 1-6, art.06. [citat 12.04.2020]. Disponibil:

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=50463&lang=ro.

⁶⁷⁶ NEGRU, A. Importanța activismului juridic profesional pentru justiția națională. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 48-63. ISBN 978-9975-108-88-1.

făcut din judecătorii respectivi instrumentele democrației (...). Un element component important al justiției este subiectul care realizează justiția, deci magistratul. Încrederea în justiție înseamnă, mai întâi, încrederea în magistrat, în spiritul său de dreptate și în personalitatea integră a magistratului”⁶⁷⁷.

Nu este într-o situație mai bună nici Procuratura, care, conform art. 124 alin. (1) al Constituției, reprezintă interesele generale ale societății și apără ordinea de drept, precum și drepturile și libertățile cetățenilor, conduce și exercită urmărirea penală, reprezintă învinuirea în instanțele judecătorești în condițiile legii. Încercările de a reforma instituția procuraturii, pentru a o pune într-o lumină mai favorabilă, până în prezent nu au reușit. La prima ședință a grupului de lucru privind reforma procuraturii din 2014, Vicepreședintele Parlamentului Republicii Moldova Andrian Candu menționa că sarcina acestora este „să identifice soluții pentru edificarea unui sector al justiției eficient, independent, transparent, profesionist și responsabil față de societate, care să corespundă standardelor europene, să asigure supremația legii și respectarea drepturilor omului”⁶⁷⁸, având ca scop facilitarea și accelerarea procesului de reformare orientată spre combaterea corupției și crimei organizate, de a cultiva cultura profesională, competența și independența, eficiența Procuraturii, precum și promovarea încrederii societății în sistemul de justiție penală⁶⁷⁹. La momentul actual însă, am ajuns la o imagine extrem de negativă a instituției procuraturii în spațiul public, reformarea nereușind să ofere rezultatele scontate.

Nu vom intra în dezbateri și exemplificări confirmative, ce abundă în spațiul public, privind activitatea reprezentanților procuraturii, că avem șansa de a fi acuzați de rea-intenție, dacă vom aduce în acest demers multiplele critici la adresa lor, mai mult decât atât: nici nu urmărim ca scop să facem acest lucru. Doar ne vom referi la Declarația făcută publică pe pagina Uniunii Avocaților din Moldova, de E. Ploșnița, președintele Uniunii Avocaților, în 2019, prin care critică activitatea procuraturii. Acesta anunță că, având ca temei „Declarația Parlamentului Republicii Moldova din data de 08.06.2019 privind Declarația Statului Capturat, instituțiile căruia nu mai lucrează în interesul cetățeanului și evaluând activitatea Procuraturii din ultimii ani”, scoate în evidență mai multe probleme controversate cu referire la activitatea acestei

⁶⁷⁷ ARAMA, E. Interpretarea juridică: de la elemente juridice și politice la bun simț. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 41-68. ISBN 978-9975-108-88-1.

⁶⁷⁸ *Opinia vicepreședintelui Parlamentului Republicii Moldova Andrian Candu, privind reforma procuraturii din 2014*. [20.09.2019]. Disponibil: <http://www.parliament.md/TRANSPAREN%C8%9AADECIZIONAL%C4%82/ReformaProcuraturii/tabid/204/language/en-US/Default.aspx>.

⁶⁷⁹ *Planul de dezvoltare strategică (PDS) pentru anii 2016-2020*. [22.09.2019]. Disponibil: http://www.procuratura.md/file/2017-05-11_Planul%20de%20Dezvoltare%20Strategica%20a%20Procuraturii%20pentru%20anii%202016-2020_actualizat.pdf.

instituții, abuzuri și încălcări: „încălcarea drepturilor omului privind accesul liber la justiție, dreptul la un proces echitabil, dreptul la libertate, dreptul la apărare, dreptul la viața privată, contradictorialitatea procesului penal, egalitatea armelor etc.” Mai mult ca atât, el menționează: „Procuratura Generală a fost parte la schemele de preluare a afacerilor, implicată (...) în contrabanda cu țigări, anabolizante, alcool etilic și chihlimbar, a comis abuzuri în privința avocaților și judecătorilor (...)”⁶⁸⁰. ș.a.

În aceeași cheie a criticilor este și scrisoarea unui grup de magistrați, făcută publică, în care aceștia acuză procurorii de presiuni exercitate asupra judecătorilor. Documentul, semnat de 14 judecători, a fost expediat președintelui Republicii Moldova Igor Dodon, președintelui Parlamentului Zinaida Greceanîi, premierului Ion Chicu, ministrului Justiției Fadei Nagacevshi, membrilor Consiliului Superior al Magistraților (CSM) și președintelui Consiliului Superior al Procurorilor (CSP) Angela Motuzoc⁶⁸¹.

Aceste opinii ale reprezentanților profesiilor juridice – pe de o parte avocați, pe de alta, judecători – nu aduc claritate, dar alimentează și susțin opinia publică, care și așa nu era nici pe departe una pozitivă cu referire la activitatea reprezentanților instituției Procuraturii. Luând în considerare Recomandarea Rec (2000)19 a Comitetului de Miniștri către Statele membre privind rolul procuraturii în sistemul de justiție penală, în care se menționează că sistemul de justiție penală are un rol important în apărarea statului de drept, respectând principiile definite în Convenția pentru protecția Drepturilor și Libertăților fundamentale ale Omului, concluzionăm, aderând la afirmația președintelui Uniunii Avocaților, că „într-un stat de drept este esențial să se asigure independența și autonomia efectivă a procurorilor și să se stabilească garanții adecvate în acest sens. Procurorii au îndatorirea de a acționa în mod echitabil, imparțial și obiectiv”⁶⁸².

În lumină defavorabilă, chiar dacă simplul cetățean nu are tangențe directe cu activitatea acestei autorități, este și activitatea Curții Constituționale, care are misiunea importantă de a fi garant al respectării prevederilor Legii supreme⁶⁸³. Conform Constituției RM, art.134 alin. (1), Curtea Constituțională este unica autoritate de jurisdicție constituțională în Republica Moldova; alin. (2): Curtea Constituțională este independentă de orice altă autoritate publică și se supune

⁶⁸⁰ *Declarația președintelui Uniunii Avocaților din Republica Moldova*. [citat 21.11.2019]. Disponibil: <http://uam.md/index.php?page=news&id=875&rid=1995&l=ro>.

⁶⁸¹ *Adresarea grupului de judecători* (judecătoria Ciocana, Chișinău). [citat 04.12.2019]. Disponibil: <https://www.zdg.md/stiri/stiri-justitie/doc-scrisoarea-unui-grup-de-magistrati-care-acuza-procurorii-de-presiuni-practice-prin-care-ar-fi-intimidati>.

⁶⁸² *Declarația președintelui Uniunii Avocaților din Republica Moldova*. [citat 21.11.2019]. Disponibil: <http://uam.md/index.php?page=news&id=875&rid=1995&l=ro>.

⁶⁸³ Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

numai Constituției; alin. (3): Curtea Constituțională garantează supremația Constituției, asigură realizarea principiului separării puterii de stat în putere legislativă, putere executivă și putere judecătorească și garantează responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat. Chiar dacă este recunoscut că Curtea Constituțională, ar trebui să fie singura autoritate independentă de orice altă autoritate, care se supune numai Constituției, totuși, și în acest caz, cetățenii au asistat la decizii contradictorii, ce au fost criticate în spațiul public, fiind catalogate ca politice. Multe ar mai putea fi invocate în privința controverselor cu care ne confruntăm, dar certitudinea și adevărul este unul: este nevoie de schimbare. *Dar care este direcția în care aceasta trebuie canalizată?*

Suntem cetățenii unui nou mileniu, împărtășim valori globale, dar interacționăm cu niște instituții cu practici de activitate din secolul trecut. Schimbarea se impune din condițiile absolut distincte în care trăim, facilitată de spațiul public actual, de tehnologii, realități virtuale, ce ne permit acceptarea acestui fapt (al schimbării) ca diagnostic al practicilor juridice depășite, și devine un punct de pornire în căutarea alternativelor. Ce ar însemna acest diagnostic? Mai bine decât a afirmat acest lucru D. Borțun, relatând despre adevărul ca resursă a schimbării și dezvoltării, nu cred că am putea să o facem: „Dacă ne-am mai afla în situația de a salva viața unuia dintre părinții noștri, (...) copiii (...) soțiile, prietenii noștri, nu am ezita să-i spunem medicului tot ce știm în legătura cu starea lor de sănătate. Așadar, cunoașterea *adevărului* este o condiție obligatorie pentru un diagnostic *corect*. Iar diagnosticul corect este o condiție obligatorie pentru un tratament *eficace*. În sfârșit, tratamentul eficient este singura cale de însănătoșire a celor pe care îi iubim. Marea majoritate a oamenilor își iubesc părinții, copiii, partenerii de viață și prietenii. Dar unii dintre noi ne mai iubim și țara. Un adevărat patriot nu (se) va minți cu privire la țara lui, oricât de mult ar iubi-o și oricât de mult l-ar durea adevărul la care ajunge pe calea gândirii critice, a onestității și sincerității. Am văzut mai sus că atunci când e vorba de soarta noastră, a familiei noastre sau a prietenilor noștri, adevărul nu mai este doar o valoare cognitivă; el devine o valoare de randament! Trebuie să știm adevărul, să spunem adevărul, să suportăm sufla adevărul, dar nu de dragul Cunoașterii, nu de dragul Sincerității, nu de dragul Onestității. Plecăm în căutarea adevărului de dragul Familiei, de dragul Prietenilor, de dragul Țării”⁶⁸⁴. Astfel, alături de alte resurse ale schimbării și dezvoltării, adevărul se transformă dintr-o valoare-scop într-o valoare-mijloc. Adevărul este că trăim într-un spațiu al controverselor, al liberei căderi și al spectacolului public.

⁶⁸⁴ BORTUN, D. *Op. cit.*

În aceste context al controverselor, recunoaștem cu toții că există curențe structurale în sistemul sociopolitic și juridic, care nu pot fi remediate prin modificări superficiale. Întrebarea logică la care trebuie să încercăm a găsi răspuns este: *Ce tip de ordine poate crea omul pentru el însuși, în această etapă a istoriei sale?* J.M. Buchanan răspunde: „Pentru a găsi un răspuns, trebuie să mergem concomitent pe două căi: una să fie cea care face o analiză profundă a situației din societate la moment; altă – să încerce să construiască și să elaboreze descrierea „societății bune”, independent de cea care există și de mijloacele prin care s-ar putea asigura realizarea ei”⁶⁸⁵.

Urmărind controversele înregistrate, constatăm că dreptul este marcat de o criză de identitate și validitate, având stringentă nevoie de instrumente, pentru a-și redobândi legitimitatea. Dintr-o perspectivă critică și ținând cont de momentele expuse până acum, opinăm că se impune cu necesitate schimbarea de paradigmă în drept, schimbare ce urmează a lua în considerare marea diversitate a problemelor sociale și umane, dar și schimbarea tiparelor realităților în care se aplică dreptul, realități cărora până nu demult nu se acorda nicio importanță, dar care acum au devenit indispensabile contemporaneității (ne referim nu doar la realități virtuale, monedă virtuală etc., dar și la practicile imorale și ilegale ale reprezentanților instituțiilor de drept, lipsa de integritate, nihilism juridic etc.). În acest sens, V. Hanga⁶⁸⁶ menționează că există o „*Declarație de independență a Cyberspațiului*”, în care se precizează: *Vom crea o civilizație a minții în Cyberspațiu. Fie ca ea să devină mai umană și mai cinstită decât lumea pe care guvernele noastre au creat-o până acum.*” În această lume, unealta inevitabilă a juristului este calculatorul, care a pătruns deja în lumea juridică, în documentare, ca un prețios auxiliar, în procesul de învățământ, în elaborarea actelor normative și darea unor decizii cu caracter repetitiv, în gestiunea informatică, reclamând cunoștințe, raționalitate, obiectivitate și responsabilitate. Dar în această conjunctură încă nimeni nu a anulat valoarea umană, onestitatea, corectitudinea, dreptatea etc. – acele valori în jurul cărora a fost construit dreptul și pe care a mizat umanitatea, în vederea asigurării echilibrului și ordinii. Realitatea de astăzi a inversat lucrurile, a reprioritizat valorile individuale, a determinat și permis haosul social. Aceeași realitate impune revizuirea stării existente și schimbarea de paradigmă. În *Strategia națională de dezvoltare „Moldova 2030”* se menționează: „Republica Moldova se confruntă cu un șir de provocări și tendințe pe termen lung, atât la nivel național, cât și la nivel regional și global, care vor avea consecințe semnificative în următoarele decenii. Incertitudinea și imprevizibilitatea sunt

⁶⁸⁵ BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, pp.232-233.

⁶⁸⁶ HANGA, V. *Calculatoarele în serviciul dreptului*. București: Lumina Lex, 1996. 127 p. ISBN 973-9186-81-5. p.5-68.

în creștere și, prin urmare, trebuie aplicate noi paradigme de dezvoltare (...), care să ofere soluții privind viitorul educației, al locurilor de muncă, al ordinii sociale, relațiilor dintre cetățeni și stat, al schimbărilor demografice și schimbării climei, al asigurării egalității și justiției sociale⁶⁸⁷.

Ce este o paradigmă?

Cea mai simplă formulă de explicare a paradigmei ne informează că aceasta este o construcție mentală, care oferă unei comunități științifice sau unei societăți un fundament pentru rezolvarea unor probleme sau sarcini. Astfel, admiterea unei paradigme, ca rezultat al unor experiențe practice, contribuie la dezlegarea puzzle-urilor, fără a impune justificarea fundamentului științific, adică devine o platformă comună, bine gândită, care oferă mediului științific și profesional, posibilitatea de a extinde aria de aplicare a teoriilor, din interes practic, producând o dublă mișcare: de aprofundare și de extindere. Așa cum afirmă Th. Kuhn, în lucrarea *Structura revoluțiilor științifice*, „cea mai izbitoare trăsătură (...) e cât de puțin își propun oamenii de știință să producă inovații majore, conceptuale sau experimentale (...) în știința obișnuită (lucrările științifice de rutină), cu paradigma specifică și cu scopul de a rezolva anumite enigme; urmată de unele anomalii serioase produse de cercetare, care conduc la o criză; și în final rezolvarea acelei crize prin crearea unei noi paradigme”. Th. Kuhn a găsit o structură simplă și profundă a științei⁶⁸⁸.

Având ca temei concepția lui T. Kuhn, după care ceea ce în mod prioritar determină necesitatea de a purcede la reconstrucții paradigmatică este acordul mării majorități (sociale, dar și științifice) asupra unei stări problematice înregistrate, stabilind și reflectând atitudini față de fenomene, probleme și întrebări considerate relevante, în cazul nostru, avem bine profilat consensul și opinia convergentă a membrilor societății și a mediului academic asupra lipsei de eficacitate a instituțiilor statului și a crizei dreptului. De aceea dreptul are nevoie de fundamente doctrinare solide, pe care să se poată edifica, reconstrui, reafirma, legitima, fapt ce trimite la schimbarea ori revizuirea fundamentului pe care acesta s-a constituit. Schimbarea poate fi determinată de acceptarea reconstrucției paradigmatică și recunoașterea stării de criză, de lipsa de eficacitate (teoretică, tehnică și pragmatică), de necesitatea soluționării multitudinii de probleme sociale și umane. Chiar dacă reconstrucția paradigmatică a dreptului nu va oferi soluții punctuale problemelor particulare, ea va valorifica noi arii de interpretare, punând miza pe simplitate și exactitate.

⁶⁸⁷ Hotărârea Guvernului nr. 401 din 14.08.2019 cu privire la retragerea din Parlament a unui proiect de lege și abrogarea unei hotărâri de Guvern. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.08.2019, nr. 256-259, art. 518. [citat 29.02.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115760&lang=ro.

⁶⁸⁸ HACKIN, I. *50 de ani de Revoluții: Kuhn reexaminat*. Traducere: A. Hutupanu. [02.09.2019]. Disponibil: <https://www.scientia.ro/stiinta-la-minut/48-scurta-istorie-descoperiri-stiintifice/4186-50-de-ani-de-revolutii-kuhn-reexaminat.html>.

Ce am putea obține dintr-o reconstrucție paradigmatică a dreptului?

- Definirea problemelor stringente și identificarea modalităților de soluționare a acestora;
- Stabilirea legăturilor și interdependențelor între diverse elemente ale sistemului social și sistemul juridic;
- Implementarea unei noi metodologii de cunoaștere și aplicare a dreptului;
- Depășirea crizei științei juridice și controverselor existente;
- Validarea și legitimarea dreptului ș.a.

Logica expunerii ne impune încă o întrebare: *Cum poate fi realizată reconstrucția paradigmatică?* Voi iniția o structurare a răspunsului la această întrebare prin a face referință la unele documente relevante, adoptate la nivel național, chiar dacă atunci când folosim conceptul de *paradigmă științifică a dreptului*, acesta nu poate fi particularizat ori nu-i putem aloca apartenență națională. Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite (ONU) – Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022, semnat la 16 mai 2017⁶⁸⁹, reclamă pe toate dimensiunile strategice necesitatea cooperărilor și a abordării consecvente, integrate și responsabile la toate compartimentele. Raportate la acest document, cele patru priorități ale Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2030” indică direcția în care poate fi construită paradigma științifică actuală, ce trebuie să conțină: 1) o „abordare intersectorială, holistică și sistematică a mai multor riscuri dinamice, care sunt o provocare în calea eforturilor de dezvoltare a Republicii Moldova, pentru a înțelege mai bine modalitatea în care diferiți factori se intercalează și influențează dezvoltarea de ansamblu; 2) este necesară o teorie fundamentală a schimbării”.

În aceste condiții, încercând inițierea reconstrucției paradigmatică a dreptului, vom opina că un prim pas în această direcție este de a urma sugestia menționată *supra*, conjugând abordări consecvente, integrate și responsabile, axate pe analiza profundă a realității existente printr-un model capabil de a valorifica două axe principale: una ontologică, care pornește de la real/faptic și se orientează spre posibil, de la convențional obiectiv la convențional subiectiv; alta epistemologică, ce parcurge calea de la concret la abstract, de la particular la universal. „Activitatea de documentare vizează, în egală măsură, procesul de creare a dreptului, domeniu în care eforturile cercetătorului se îndreaptă, pe de-o parte, spre cunoașterea generală a obiectivului viitoarei reglementări juridice, spre identificarea legislației în vigoare, în raport cu care urmează a fi luate decizii privitoare la abrogarea acesteia, la preluarea unor reglementări juridice în noul

⁶⁸⁹ Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite (ONU) – Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022. 16.05.2017. [17.11.2019]. Disponibil: [file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20(1).pdf).

act normativ sau la rămânerea în vigoare a unora dintre actele normative existente, în tot sau în parte”, susține M. Grigore⁶⁹⁰.

Modelul în cauză, fiind caracterizat de documentare, cercetare și analiză științifică, urmează să producă cunoașterea profundă a realităților care sunt și care urmează a fi reglementate, a izvoarelor și a istoricului legislației, a experiențelor altor state etc. Cu referire la acest din urmă moment, în studiul *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova*⁶⁹¹ sunt identificate câteva aspecte problematice în spațiul RM, printre ele fiind menționată ca necesare: a) „creșterea competenței în domeniu cercetării pentru credibilizarea instituției cercetării științifice, care să contribuie la o creștere a eficienței și eficacității acesteia”; b) creșterea entropiei, care se datorează lipsei unei strategii naționale coerente și unitare; c) absența unor obiective pe termen mediu și lung, a unei asumări la nivel național a unor priorități care să angajeze interesul public și resursele locale în anumite direcții de dezvoltare convergente. Dar, probabil, un moment esențial al acestui studiu este recomandarea prin care se consideră imperios necesară „modificarea paradigmei cercetării științifice, capabilă de a redefini cercetarea și inovarea în contextul întregului complex de activități cu caracter științific (...) și a reconfigura cadrul legal”.

În rezultat, raportat la modelul de referință de mai sus, dreptul se manifestă ca un instrument universal, utilizat pentru soluționarea unui spectru larg de probleme sociale importante. În fapt, acțiunea dreptului, așa cum am indicat în compartimentele precedente ale lucrării, are două surse: una exterioară (condițiile socio-culturale, tradițiile, particularitățile geopolitice statale, interese politice etc.; alta interioară, în care își găsește expresie natura, esența dreptului. De aceea, cercetarea va pune în valoare rolul dreptului în dezvoltarea societății, identificarea domeniilor de aplicare, identificarea modului de realizare a funcțiilor, în special a celei de reglementare, precum și a condițiilor care determină acțiunea/inacțiunea, eficiența/ineficiența dreptului în condițiile realităților complexe concrete și în depășirea multiplelor contriverse cu care se confruntă omul și societatea. Într-un final, analiza științifică va determina depășirea modului comun de înțelegere a dreptului, operând generalizări, evaluând dimensiuni (doctrinară/teoretico-științifică/pragmatică/etică), contribuind la indentificarea direcțiilor de dezvoltare, oferind abordări și soluții originale și inedite, orientate spre depășirea crizei științei juridice.

Cel de-al doilea pas în reconstrucția paradigmatică a dreptului ne arată că este necesară nu doar recunoașterea și conștientizarea controverselor, dar și înțelegerea adecvată, corectă,

⁶⁹⁰ GRIGORE, M. *Tehnică normativă*. București: C.H. Beck, 2009. 488 p. ISBN 978-973-115-522-7. p.121.

⁶⁹¹ BANU, O., CACE, S., CACE, C. [et al.] *Op. cit.*, pp.5 și 66.

veridică a problemelor majore, cu care se confruntă știința și practica juridică, precum și dorința și voința reprezentanților profesiilor juridice, ale actorilor sociali de a schimba practicile instituite, de a institui colaborări productive dintre practicieni și teoreticieni, dintre instituții de cercetare și instituții de aplicare a dreptului, dintre specialiști din arii diferite ale cunoașterii, de abordare sistemică și convergentă a problemelor existențiale (sociale, economice și juridice), care nu mai pot fi tratate fragmentar.

Constatarea că realitățile sociale nu sunt divergente, ci convergente impune conștientizarea faptului că dreptul nu este autosuficient, având nevoie de a depăși granițele sale, fiind imposibil, în acest caz, de a vorbi despre interese științifice particulare. De aceea este necesară profilarea particularităților metodologice ale paradigmei științifice a dreptului, bazate pe interdependențe, colaborării, legături de natură interdisciplinară, ce presupun re-gândirea omului/personalității/individualității, a statului și dreptului, a realităților sociale, politice, juridice și culturale ca un tot integrat. „Oamenii trebuie să-și folosească inteligența, pentru a face ordine în haos, inteligență nu în soluționarea problemelor științifice, ci în sensul mult mai complicat al găsirii și menținerii înțelegerii între ei”⁶⁹².

În aceste condiții, vom menționa că o metodologie științifică a dreptului (ce include o metodologie general-științifică, o metodologie juridică fundamentală, și una aplicativă), bazată pe standarde bine conturate, va determina creșterea gradului de eficiență a dreptului, dat fiind faptul că o metodologie științifică are principii metodologice clare (printre care, *à propos*, și neutralitatea). Astfel, dată fiind această stare de lucruri, apare ca paradoxală lipsa de interes a științei dreptului și a jurisprudenței față de metodologie și standarde metodologice. Relațiile între discipline, între obiectul cunoașterii și metodele de cunoaștere sunt limitate atât istoric cât și metodologic.

Mai mult ca atât, orice sistem juridic se bazează, în cele din urmă, sau poate în cele dintâi, pe un sistem de valori, de aceea depășirea controverselor, a crizei trebuie realizată prin raportarea activității profesionale a juriștilor (judecători, procurori, polițiști, funcționari etc.) la sistemul de valori în baza căruia s-a constituit ordinea juridică. În afară de aceasta, actualmente asistăm la o tendință permanentă de juridicizare a vieții publice și private, context în care rolul metodologiei juridice este de a oferi instrumente, dar care, într-un final, nu ar permite subminarea sistemului juridic (cum ar fi politizarea juridicului). Problema care apare în raport cu cea din urmă situație este ori utilizarea unor metode neadecvate, ori nerespectarea principiilor metodologice, ori necunoașterea esenței și modului de utilizare a acesteia etc. Astfel, folosirea

⁶⁹² BUCHANAN, J.M. *Op. cit.*, p.17.

conștientă a arsenalului metodologic contemporan ar facilita, dintr-o perspectivă, dezvoltarea cercetării științifice a dreptului, din alta, ar determina creșterea eficacității practice.

Și al treilea pas, care vizează acceptarea, recunoașterea necesității reconstrucției paradigmatică a dreptului. Paradoxul instituirii unei noi paradigme este că aceasta nu trebuie să fie un rezultat al impunerii, al demonstrației, al dovezii, ci al persuasiunii, al convingerii intime a fiecărui reprezentant al domeniului. Și, în acest caz, ca și în cazul metodologiei, știința dreptului, reprezentanții domeniului (practicieni și teoreticieni) au valorificat puțin dimensiunea persuasivă a dreptului, s-a optat prioritar pentru cea coercitivă. Poate, anume aceasta să fi declanșat în timp criza de identitate a dreptului și creșterea nihilismului juridic?

Am relevat faptul că realitatea actuală din ce în ce mai mult a fost subordonată de normativitate, nu în direcția moralității, ci a juridicității. Dominarea normativității juridice se referă la creșterea vertiginoasă a reglementărilor juridice, având ca motivație fie realitățile sociale în schimbare, fie necesitățile sociale, fie direcția de dezvoltare a statului, fie cerințele europene/internaționale de standardizare și ajustare a legislațiilor naționale etc. Astfel, într-o lume a supra-reglementării, se creează impresia că relația dintre faptă (în sensul de acțiune) și drept nu mai oferă alternative individului, că fiecare lucru este virtual juridic, dar și că această natură juridică, la urma urmelor sau în cele dintâi, reprezintă un raport social, iar concepția dominantă asupra lumii este una juridică, așa cum avem un *homo juridicus*, care este plasat în circuitul social normativ.

De aceea, în aceste condiții, pe de o parte, este important de a înțelege procedeul prin care unele fapte devin susceptibile dreptului și își găsesc locul său just în cadrul ordinii juridice. Adică este importantă înțelegerea modului de realizare a legăturii între conținutul normei și o practică nouă, a modului în care se integrează în interiorul sistemului juridic. Prin urmare, o teorie a cunoașterii dreptului ar fi imposibilă, dacă nu ar fi generalizările, dacă normele nu ar fi constituite într-un sistem. Pentru drept există lucruri exterioare, care au vocația de a deveni drept. După cum pentru știință, în general, există lucruri ce nu au încă explicații științifice, așa și pentru drept există realități, fapte ne-juridice (necalificate). Pe de altă parte, perfectarea activității de aplicare a dreptului este printre prioritățile zilelor noastre și ale statului, care garantează dinamica și dezvoltarea stabilă a societății. Eficiența aplicării dreptului se află în dependență de mai mulți factori: nivelul de dezvoltare a creației legislative, asigurarea economico-financiară, nivelul de conștință juridică, calitățile personale și profesionale ale subiecților aplicării dreptului, capacitatea acestora de a aprecia în mod obiectiv și operativ esența juridică a condițiilor factice etc.

În această ordine de idei, putem observa cu ușurință cum se pun în evidență, într-un mod foarte subtil, lucruri esențiale pentru ordinea juridică. Mai întâi de toate, se relevă organizarea „interioară” și „exterioară” a dreptului. Interiorul dreptului este constituit *topografic*, prin cadrul unui spațiu juridic abstract, delimitat prin granițe, în cadrul cărora se exercită o putere. Acest spațiu este omogen, coerent legat de puterea pe care o exercită *dominus*. Iar în intenția de a ne plasa la originile dreptului, în încercarea de a înțelege procesul de devenire a acestuia, este absolut necesar de a reveni la regândirea relației *teorie – practică*, care pune în valoare două puncte de vedere distincte: unul intern și altul extern. Abordarea relației *teorie – practică* din punct de vedere intern trimite la origini, deoarece pentru acest fel de abordare important este procesul de constituire a dreptului. Din această perspectivă, rațiunea juridică își valorifică propriul său potențial, în vederea organizării juridice a societății. Spre deosebire de acesta, punctul de vedere extern pune în evidență practicile juridice. Dacă în primul caz relația *teorie – practică* este abordată ca una indisolubilă, ce se constituie una grație celeilalte, atunci în cel de-al doilea caz, vorbim, într-o anumită măsură, despre automatizarea teoriei și obținerea statutului de ghid pentru practică. Așa cum spunea B.Edelman⁶⁹³, teoria ar trebui să *joace rolul unei practici superioare*.

Astfel, una dintre problemele majore asupra căreia trebuie să reflectăm este: oare suprareglementarea oferă o imagine completă și coerentă a realității, iar concepția statului de drept, așa cum tradițional este prezentată, poate permite elaborarea unei viziuni juridice a lumii? Răspunsul se conține în întrebare și pendulează între da și/sau nu. Vom avea un răspuns afirmativ, în măsura în care el prezintă o imagine relativ coerentă a societății, și vom avea răspunsul negativ, în măsura în care această imagine nu prezintă nicio valoare sau nu conține nicio normă admisibilă de încadrare a practicilor sociale. Dat fiind faptul că dreptul nu este un sistem neutru, el nu se limitează la înregistrarea practicilor sociale. Aceste două posibilități concomitente, o dată în plus, indică importanța și necesitatea reevaluării relației dintre teorii și practici juridice.

Coagularea, cristalizarea viziunii juridice asupra lumii poate fi explicată prin intermediul celor două surse ce au *alimentat* imaginea statului de drept: una fiind doctrina politico-juridică; alta – evoluția reglementărilor juridice și a legislației. În cel dintâi caz, trebuie să facem trimitere la personalități precum Hegel, Kant, Del Vecchio ș.m.a., care au formulat problematica statului de drept, dar care nici pe departe nu expun opinii unitare și adesea vom depista divergențe și contradicții în abordare și atitudini. S. Popescu⁶⁹⁴, generalizând

⁶⁹³ EDELMAN, B. *Op. cit.*

⁶⁹⁴ POPESCU, S. *Statul de drept în debaterile contemporane*. București: Academia Română, 1998. 217 p.

multitudinea formulelor de definire a statutului de drept, în care unii autori expun opinii radicale (prin care se consideră că sintagma *stat de drept* trebuie asociată cu o construcție ce trimite la un non-sens juridic (opinie expusă de H. Kelsen); alți că este o expresie pleonastică ori înțeleasă ca un mit, o dogmă (cum arată J. Chevallier), un concept inutil (cum afirmă A. Hauriou), alții, mult mai echilibrați, expun opinii mai moderate, considerând că statul de drept presupune subordonarea statului față de drept (J. Gicquel) sau este un sistem de organizare în care ansamblul raporturilor sociale și politice sunt subordonate dreptului (J. P. Henry), ori statul în care puterea e subordonată dreptului (M. J. Redor), ori o sumă de garanții fundamentale ale libertăților publice, o protecție a legilor (J. L. Quermonne), acela care implică existența regulilor constituționale care se impun tuturor (G. Duhamel) sau în care se conciliază libertatea și autoritatea (M. Miaille), ori, mai simplu, ordinea juridică ierarhizată și sistematizată (J. Dabin), alții menționează că, din perspectivă conceptuală, statul de drept are în vedere un tip particular de stat, un adevărat *model de organizare socială* construit ca un răspuns la anumite cerințe, necesități și exigențe ale vieții reale. Anume în acest caz putem vorbi despre o viziune juridică idealizată asupra organizării sociale, care urmează să se regăsească în formula reconfigurării paradigmatică a dreptului din perspectivă pragmatică.

În cel de-al doilea caz, din punct de vedere al legislației, putem aduce un șir de nume ale autorilor care valorifică statul de drept din această perspectivă. De exemplu, în opinia lui I. Deleanu⁶⁹⁵, condițiile necesare pentru a fi în prezența unui stat de drept se circumscriu la următoarele: o atitudine cordială, deschisă, cooperantă a statului față de societatea civilă; valorizarea principiului separației puterilor în stat; democrație autentică și reală; instituționalizarea și garantarea drepturilor și libertăților omului și cetățeanului; o ordine juridică coerentă și ierarhizată; un sistem de reglare internă a autorităților publice prin control politic, prin control administrativ ierarhic, prin control jurisdicțional; prin controlul constituționalității legilor; accesul liber la justiție și organizarea activității de judecată în mai multe grade de jurisdicție. Iar T. Drăganu⁶⁹⁶ face trimitere la „mecanisme juridice de înfăptuire a statului de drept”, trecând în revistă sub acest titlu: controlul constituționalității legilor; controlul legalității în activitatea administrației publice; independența justiției; existența instituției avocatului poporului. Iar profesorul Gh. Avornic⁶⁹⁷, în *Tratat de teoria generală a statului și dreptului*, îmbină aceste două unghiuri de vedere și menționează: „Statul de drept poate fi înțeles ca un concept politico-juridic ce definește o formă a regimului democratic de guvernământ din

⁶⁹⁵ DELEANU, I. *Op. cit.*, p. 235.

⁶⁹⁶ DRĂGANU, T. *Op. cit.*

⁶⁹⁷ AVORNIC, Gh. *Op. cit.*, p.89.

perspectiva raporturilor dintre stat și drept, dintre putere și lege prin asigurarea domniei legii și a drepturilor, a libertăților fundamentale ale omului în exercitarea puterii”.

Pornind de la aceste două surse ce alimentează viziunea juridică, trebuie să mai facem o precizare. În primul caz, vorbim mai degrabă despre o imagine idealizată de marii gânditori, iar în cel de-al doilea caz, avem o imagine materializată într-un context social-politic și juridic concret. Anume cea din urmă sursă, la moment, domină și contribuie la formarea imaginii materializate a statului de drept, în baza legislației în vigoare, după care viața socială este organizată pe domenii specifice de activitate, în baza practicilor juridice obișnuite și a eficienței activității instituțiilor de drept. De aceea am putea vorbi despre omul dreptului public și omul dreptului privat sau, mai îngust chiar, omul dreptului civil, omul dreptului social, omul dreptului comercial, omul dreptului penal, omul libertăților publice etc. Fiecare dintre acești „oameni” posedă un statut specific, care duce cu sine efecte juridice particulare: omul dreptului penal beneficiază de o procedură proprie, de garanții proprii, care nu sunt și nu pot fi cele ale omului dreptului civil, la fel și în cazul omului dreptului muncii, care este supus regulilor și procedurilor care nu contează pentru omul dreptului comercial. Astfel, dreptul se manifestă și ne apare ca un mecanism de punere în ordine, pe orizontală, a diferitor sectoare de activitate socială și de relații dintre persoane, dintre persoane și instituții. Persoana/individul este, într-un fel, decupat, fragmentat, dezmembrat, conform activității pe care o realizează la un moment dat. Și acest fapt contează atât din punct de vedere al regulilor generale, cât și prin capacitatea de exercițiu a persoanei.

În alți termeni, nu putem să vorbim despre un statut omogen al individului încadrat în drept, dar despre o totalitate de statute, care se îmbină și care produc efecte, principii, reguli proprii de interpretare. Justificarea acestor diferențe statutare se realizează în formula lui *homo juridicus*, care este locul în care se intersectează într-un mod arbitrar toate variațiile posibile. Punerea în ordine pe orizontală a diferitor domenii de activitate socială în drept presupune prioritar, în afară de diferența de statut, procedee logice de raționalizare și conștientizare, conceptualizare, organizare și clasificare, care, într-un final, se dovedesc a avea mai mult caracter practic, decât teoretic. Spre exemplu, dacă vorbim despre fapte și comportamente (imprudență, neglijență, intenție; sau vătămare, vătămare corporală, vătămare gravă; sau circumstanțe, circumstanțe atenuante, circumstanțe agravante etc.), atunci observăm că clasificările sunt prezente nu doar la nivel de drept în general, dar și la nivel de domenii și subdomenii, și că operația logică de clasificare este una de natură practică, și nu teoretică, așa

cum consideră unii⁶⁹⁸. Procesul de clasificare este mult mai mult operat în drept decât în alte domenii, în special, în ultima perioadă fiind valorificat de domenii ca informatica juridică, care joacă un rol destul de important și indispensabil activității de aplicare a dreptului, în condițiile progresului tehnologic contemporan. De aceea formula clasificării vine împreună cu cea a diviziunii, precum certitudinea generalizărilor analizei vine prin sinteză, dar și în felul în care inducția merge mână în mână cu deducția. În aceste condiții, prezența dimensiunii sistemice a realității în formula reevaluată și reconceptualizată a dreptului va urma respectarea principiului proporționalității și egalității dintre *persoană – stat – drept*, în calitate de axă de reconceptualizare a dreptului, în vederea construirii noii paradigme a dreptului prin intermediul metodologiei interdisciplinare.

Un alt aspect important în înțelegerea viziunii juridice este tabloul științific contemporan. Și asta din motiv că nu trebuie să trecem cu vederea impactul pe care îl are dezvoltarea științei contemporane, în general, și a științelor experimentale, în special, asupra socioumanului și care pune probleme destul de stringente în toate domeniile, dar, în mod particular, asupra dreptului. În aceste condiții, juristul, prin calitatea sa de om și prin specificul domeniului său de activitate, este nevoit să intervină: fie să permită anumite lucruri, fie pentru a interzice o oarecare practică. Adică aici se implică termenul folosit pe larg – *natura juridică a lucrului*. Rațiunea juridică, legiferând ordinea socială, ordonând legitimitatea sa, pune lucrurile la locul lor, în așa fel ca universul juridic să apară, în același timp, omogen și rezonabil, coerent și ordonat.

În consecință, apare o dimensiune fundamentală a rațiunii juridice, dimensiunea etică a persoanei, care ar presupune respectarea și urmarea imperativului kantian: omul nu trebuie să fie tratat niciodată ca mijloc, ci întotdeauna ca scop. Trecând peste această dimensiune a rațiunii, am fi trecut peste ceea ce se numește umanismul lui *homo juridicus*, principiu consacrat în legislația majorității țărilor. Prin această dimensiune, omul apară, în același timp, natura umană morală și juridică.

În această ordine de idei, Hegel⁶⁹⁹ menționa despre drept un lucru foarte frumos: Când vreți să construiți o casă, utilizați bârne groase, piatră, fier, toate obiectele care în stare naturală sunt periculoase, uneori răufăcătoare. Dar, printr-o viclenie a rațiunii, schimbați pericolul contra lui însuși și-l faceți să servească contrariului său: aceste materiale, devenite „case”, vă vor proteja de ploaie, vânt, ierni grele, în ea veți mai trăi și cele mai diverse emoții. Omul, prin natura sa, implică contradicții: capacitatea de a crea și de a distruge, de a se comporta decent și indecent etc. Exact în același fel trebuie să acționăm atunci când vrem să creăm dreptul, să

⁶⁹⁸ CIOBANU, R. *Logica juridică*. Chișinău: CepUSM, 2015. 278 p. ISBN 978-9975-71-613-0.

⁶⁹⁹ HEGEL, G.W.F. *Op. cit.*

punem împreună contrariile și ceea ce nu poate fi pus împreună în natură. Apreciind contribuția adusă de Hegel, G. Pohoată menționează: „De altfel, opera lui Hegel propune o meditație asupra organizării societății și puterii. Planul ei este de a înțelege lumea, realizând o amplă sinteză, care îi explorează toate elementele constitutive: Dumnezeu și religia, filosofia, științele, dreptul și morala, omul, natura și universul. În acest sens, Hegel introduce o reflecție originală asupra statului, făcând din el principalul unificator în care ar putea fi depășit ansamblul contradicțiilor din lume”⁷⁰⁰. Astfel, dacă ne dorim ca teoria să fie un ghid pentru practică, e necesar să avem unități de măsură duble: pe de o parte, rolul de creator, pe de altă parte, rolul de parapet; de pe o poziție, o dimensiune rațională, de pe alta – una emoțională (morală), o dimensiune permisivă, alta prohibitivă etc. Pe scurt, am putea schița un tablou, care ar fi un câmp de luptă între viziunea juridică a lumii și oricare alta (viziunea științifică sau economică a lumii). Însă, în momentul în care încercăm formarea unei viziuni juridice a lumii, în vederea menținerii coerenței dreptului, este necesar și important de a menține clasificările orizontale ale dreptului, care au fost realizate doar din considerente practice. În același timp, pentru a realiza o cunoaștere sistematică a lumii din punct de vedere al dreptului, ca scop ultim al teoriei, ar fi bine să se revină asupra conceptelor fundamentale ale dreptului și să se facă o trecere în revistă a practicii, iar analiza orizontală ar trebui substituită, în acest caz, cu o analiză verticală. Și asta fiindcă teoria trebuie să fie preocupată de cunoașterea rațiunii de a fi a dreptului, pentru a deveni practică, și ca să permită luări de poziție. Astfel, teoria trebuie tratată ca practică. Pentru aceasta este necesară revizuirea atitudinilor noastre individuale față de teorie, în general, și a modului în care *raționăm raționalitatea* juridică, în particular.

De multe ori, întâlnim utilizați termenii *raționament*, *raționare*, *raționalitate*, *raționalizare*. Trebuie să observăm că aceștia nu sunt identici. Spre exemplu, aprecierea unui demers ca fiind rațional înseamnă a considera că acesta are înțeles, este coerent, este adecvat, respectiv, necesar sau potrivit unui scop asumat. Raționalitatea reprezintă unul dintre conceptele centrale în abordarea comportamentelor și interacțiunilor umane. În opinia lui A. Marga⁷⁰¹, raționalitatea este atribut al prestațiilor umane; vorbim cu sens de raționalitate în cazul cunoștințelor și acțiunilor, precum și al obiectivărilor lor (sisteme de cunoștințe, sisteme sociale), dar și al acțiunii umane conforme normelor de diferită natură. De asemenea, întâlnim că se face referință la diverse tipuri de raționalitate: analitică, instrumentală, procedurală, normativă etc. Raționalitatea califică cunoștințe și acțiuni, precum și obiectivările lor, sub aspectul adecvării la

⁷⁰⁰ POHOATĂ, G. Rațiunea în istorie și filosofia statului în viziune hegeliană. În: *Cogito*. Vol. III. 2011, nr. 1, p. 5-12. ISSN 2066-7094. [17.01.2017]. Disponibil: <http://cogito.ucdc.ro/vol3nr1martie2011/cog-ro/RATIUNEA%20IN%20ISTORIE%20Gabriela%20Pohoata.pdf>.

⁷⁰¹ MARGA, A. *Raționalitate, comunicare, argumentare*. București: Dacia, 1991. 327 p. ISBN 978-9733501589.

lumea dată în experiență, adecvare ce se poate stabili într-un proces deschis de comunicare în care se produc întemeieri. Raționalitatea presupune capacitatea de întemeiere, cel puțin, ca o posibilitate concretă.

Cu referire la domeniul dreptului, afirmăm că acesta se caracterizează printr-o formă specifică de raționalitate discursivă. În ultimul timp, conceptul *raționalitate* este utilizat din ce în ce mai des în diverse formule: *raționalitate teoretică*, *raționalitate practică*, *raționalizare*, *rațiune politică*, *rațiune juridică* etc., toate fiind consecințe ale cunoașterii, care se manifestă sub diverse forme în domenii specifice, dar care pot fi cunoscute doar cu mecanisme puse la dispoziție de cadrul teoretic al logicii, ce oferă organizare, coerență și consecvență atât pe orizontală, cât și pe verticală. În general, după cum ideea de „juridic” desemnează *legi, norme, reguli, instrucțiuni* ș.a.m.d., tot așa este indicat și de conținutul noțiunii de „logică”, fapt ce arată existența a două nivele în care ambele sunt prezente: unul *teoretico-descriptiv*; și altul, cel *prescriptiv-normativ*.

Caracterul indispensabil al logicii pentru *raționalizarea raționalității juridice* s-a conturat clar începând cu prima jumătate a secolului al XX-lea, datorită formulării unui set de probleme specifice domeniului dreptului. Printre problemele formulate se indică: a) satisfacerea necesității de fundamentare logică a sistemului juridic; b) explicarea mecanismului prin care are loc cunoașterea, înțelegerea și aplicarea dreptului; c) analiza limbajului juriștilor; d) analiza tipurilor și structurilor normelor, precum și a raporturilor dintre ele; e) analiza și descoperirea structurii imperativelor, precum și a raporturilor dintre imperativ și normă juridică; f) investigarea aprofundată a unei argumentări juridice; g) studiul logic al lacunelor și antinomiilor, al ambiguității în discursul juridic; h) descoperirea principalelor cauze ale erorilor neformale în argumentarea juridică; i) cercetarea raportului juridic și a răspunderii juridice; k) analiza logico-metodologică a calificării juridice; l) raționalitatea acțiunilor umane etc.

În acest sens, Dobrinescu I. menționează că „disciplina de graniță, al cărei obiect este stabilirea și ordonarea condițiilor raționamentului juridic corect, contribuie la perfecționarea sistemului juridic din comunitate, precum și a regulilor prin care se distinge adevărul de fals în activitatea de elaborare și aplicare a dreptului și, în general, în orice situație în care se urmărește convingerea despre lucrul drept”⁷⁰². Ulterior, autorul precizează această explicație, indicând că:

- Raționamentul juridic trebuie privit ca unul specific, dar nu diferit, în conținutul său, de raționament, în general.

⁷⁰² DOBRINESCU, I. *Introducere în logica juridică*. București: Lumina Lex, 1996. 272 p. ISBN 973-27-0497-7. p. 19.

- Există sisteme de drept diferite de la o comunitate la alta, dar pe toate le privim ca modele de exprimare logică, universal acceptate.
- Adevărul și falsul sunt forme polare ale gândirii noastre și rămân astfel și în drept, în măsura în care formulăm propoziții de constatare despre norme sau principii de drept în vigoare.
- Adevărul în drept se complinește cu un concept nou, acela de *dreptate* și numai astfel devine model de cunoaștere juridică, apt să formeze convingeri ferite de îndoială. De asemenea, logica juridică mai poate fi concepută și ca metodă de cercetare utilizată în cadrul dreptului pentru verificarea raționamentului juridic corect sau ca instrument util în analiza logică a raționamentelor și structurilor normative din sfera dreptului.

Astfel, perspectiva *raționalizării raționalității juridice* este una ce fundamentează din punct de vedere logic teoria și practica dreptului, punând în concordanță mai multe discipline juridice teoretice și ramurale (opinie formată în baza celor expuse de G. Kalinowski și F. Puy). Totodată, pornind de la premisa că logica este o teorie a formelor, P. Botezatu afirmă că aceste forme se ivesc în *gândire, în limbaj, în acțiune și în realitate*. „Sensul cuvântului *formă* se obține prin opunerea lui cu cel al cuvântului *materie* și înseamnă aspectul sub care aceasta se prezintă în perceperea noastră”⁷⁰³. Dreptul este sinteza celor două elemente: *materie* (sistemul de valori) și *formă*. Un bun sistem al formelor juridice trebuie să îndeplinească mai multe condiții, după Dewey:

- plenitudinea de determinare, reprezentând însușirea pe care trebuie s-o aibă o formă, pentru a face practic un principiu degajat în mod științific de spiritualitatea și realitatea socială;
- adaptabilitatea formei la toate faptele reale;
- necesitatea de realizare, constând în putința de desfășurare a prevederilor normelor tehnice de îndată ce apare cazul real pe care ea îl reglementează în mod special.

Orientarea dreptului ca teorie spre practică, spre soluționarea situațiilor cotidiene, presupune un nivel înalt de determinare a acestuia în reglementarea raporturilor sociale, exactitate maximală și severitate, exigențe ce pot fi atinse prin faptul că toate elementele materiei juridice să se subordoneze și să respecte legile gândirii⁷⁰⁴. Totodată, în condițiile actuale de dezvoltare a sistemului dreptului național și a tehnologiilor informaționale, este clar că trebuie să ne mișcăm în direcția formalizării și algoritmizării procesului de aplicare a dreptului. Mai exact, este vorba despre implementarea rezultatelor progresului tehnico-științific în cadrul activității de aplicare a dreptului. Astfel, esența unei teorii juridice în relație cu practica poate fi realizată prin

⁷⁰³ MATEUȚI, Gh., MIHĂILĂ, A. *Logica juridică*. București: Lumina Lex, 1998. 271 p. ISBN 973-9186-23-8. p.84.

⁷⁰⁴ *Ibidem*, p.85-86.

identificare dimensiunilor esențiale ale dezbaterilor științifice juridice actuale, în care, teoreticianul dreptului se implică printr-o procedură de cunoaștere în ordonarea practicilor sociale și studiul ordinii juridice, în trecerea de la consistență la coerență dintr-o perspectivă interdisciplinară. Tratarea relației dintre teorii și practici juridice, prin prisma unei astfel de abordări, va contribui nu doar la fundamentarea din punct de vedere rațional și formal a domeniului dreptului, la clarificarea statutului său epistemic, dar va aduce lumină în privința posibilității de realizare a teoriei ca practică socială eficientă.

4.2. Raționalizarea interdisciplinarității din perspectiva reconstrucției metodologice a dreptului

Parafrazându-l pe S. Marcus⁷⁰⁵, vom afirma că problemele lumii și ale omului contemporan nu pot fi rezolvate decât printr-o abordare interdisciplinară, centrată pe valori umane. Din acest unghi de vedere, trebuie să revenim asupra unei științe juridice integrate, preocupate de om și societate, pentru a determina criteriile de competitivitate, actualitate, eficiență și utilitate, în condițiile unei societăți aflate în tranziție, ale tehnologiilor de vârf, ale cunoașterii și globalizării, ale conflictelor și crizelor umanitare.

Recunoașterea existenței crizei în știința dreptului nu este un fenomen în sine, ci rezultatul proceselor ce au avut loc în cadrul sistemelor de organizare social-politice și juridice, în condițiile realităților în care statele și persoanele au pus miza pe dimensiunea juridică a existenței sociale. În rezultat, dintr-o perspectivă, avem creșterea rolului reglementării juridice a relațiilor sociale, din alta, asistăm la incapacitatea instituțiilor statului de a pune în practică, în formule de eficiență, reglementarea juridică în condițiile realităților fluctuante, marcate de influența factorilor specifici sistemelor de drept național (cum ar fi influențele politice, dar și influențele mondializării, globalizării și digitalizării, care nu aleg între state, sisteme de drept, economii etc, doar că au un impact diferit asupra capacității statelor de a face față provocărilor și a depăși crize sociale și umanitare. Astfel, pornind de la standarde minime de normalitate și eficiență, știința dreptului, plasată în centrul circuitului actual dintre național și mondial, între local și global, între eficiență și ineficiență, legitimitate și legalitate, urmează să-și identifice capacitățile interioare, potențialul rațional, pentru a-și valida existența și a-și argumenta sustenabilitatea în condițiile realităților sistemelor sociale complexe, în care raportul de echilibru dintre persoană, stat și drept trebuie reevaluat din perspectiva raționalității și responsabilității

⁷⁰⁵ MARCUS, S. *Paradigme universale*. București: Paralela 45, 2016. 1104 p. ISBN 978-973-47-1165-9.

interindividuale și interinstituționale. De aceea este necesară reformularea cadrului epistemic al științei dreptului din perspective teoretico-metodologice actuale, care să includă atât specificitatea, cât și generalitatea dreptului, atât singularitatea științelor juridice particulare, cât și exhaustivitatea fluctuațiilor, conexiunilor, proceselor și fenomenelor globale.

Întrebându-ne care ar fi cel mai indicat domeniu în care ar putea să se includă această arie vastă de probleme, am considerat că, probabil, cel mai potrivit rămâne a fi cel al Teoriei generale a dreptului, care, prin specificul său disciplinar, are rolul de fundament, dar și de acoperiș sub care poate ori ar trebui să se regăsească oricare dintre aspectele specifice dreptului în tranziție și schimbare, instrumentele și mecanismele aplicabile depășirii crizei științei juridice. A. Marga menționează că „astăzi este temerar să se reia filosofia dreptului, deoarece deja Hegel a pus în fața disciplinei standarde foarte ridicate”, iar „ceea ce se putea prelua (...) pretinde astăzi o abordare metodică plurală, din perspectivele teoriei dreptului, sociologiei și istoriei dreptului, ale teoriei morale și ale teoriei societății”, adică, zice Habermas, să „reconstruiască cunoștințele științifice”⁷⁰⁶, ceea ce ar permite, în condițiile actuale, depășirea crizei științei juridice și reconstrucția paradigmatică prin raportare la interdependențe.

Faptul că invocăm abordarea interdisciplinară pe terenul dreptului nu înseamnă că aceasta este de absolută noutate. Mișcarea, schimbul dintre domenii și discipline a fost sesizată încă în secolul trecut, în unele dintre domenii fiind pe larg valorificată, iar în altele – marginalizată. Direcția în care ne propunem să acționăm prin acest demers este sistematizarea și valorificarea interdisciplinarității, încadrate în aria preocupărilor teoriei generale a dreptului, fortificarea dimensiunii considerate vulnerabile – a metodologiei dreptului, dar și în vederea promovării studiilor de tip interdisciplinar în cercetările specializate, cu scopul creșterii conexiunii dintre teorie și practică, ce are ca finalitate „schimbarea la față a dreptului” în societatea actuală, prin aplicarea metodologiei interdisciplinare. Considerăm că două ar fi direcțiile de realizare a acestui deziderat, dar abordate convergent, în care trebuie să fie valorificată și să se utilizeze interdisciplinaritatea, în vederea reconstrucției paradigmatică a dreptului: una – știința dreptului; alta – practica dreptului.

În general, analizând literatura, vom identifica autori care sunt sceptici în ceea ce privește șansele, succesul interdisciplinarității nu doar pentru drept, dar pentru oricare alt domeniu. Noi, având o altă opinie, considerăm interdisciplinaritatea un teren fertil pentru inovații teoretice și soluții practice. Prin urmare, reconceptualizarea dreptului din perspectiva interdisciplinară ar însemna abordări științifice ale dreptului din perspective diferite, prin moduri distincte (istoric,

⁷⁰⁶ MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. București: Rao, 2017. 672 p. ISBN 978-606-851-689-9.

antropologic, cultural, economic, politic etc.), dar plasate într-un context social statal concret. În general, interdisciplinaritatea ar putea fi percepută ca instrument de reconsiderare a relațiilor dreptului cu alte științe, prin explorarea spațiului dintre domenii, dar și prin explorarea procesului de juridicizare a socialului și umanului.

Pentru a dezvălui esența și necesitatea adoptării arsenalului metodologic al interdisciplinarității în reconstrucția paradigmatică a dreptului, vom scoate în evidență contextul în care s-a impus interdisciplinaritatea.

1) Cel mai relevant caz al necesității instrumentarului interdisciplinar este particularizarea suprapunerilor ori fuziunii *public – privat*, interacțiuniune ce se articulează la nivelul spațiului public contemporan, în care multiplele dependențe dintre domenii, spații culturale, politice, juridice etc. se realizează într-un areal practic al interdisciplinarității. Astfel, este necesară reconsiderarea raportului dintre public și privat din perspectiva interacțiunilor și fuziunilor actuale la nivel de concepte, teorii, proceduri, reglementări și domenii. Cu referire la sfera sau spațiul public contemporan, vom întâlni o mare diversitate de abordări, ce trimit la nume cunoscute, precum J. Habermas, L. Strauss, H. Arendt ș.a., care accentuează tendințele de suprapunere a spațiului public cu cel privat, precum și a dreptului public cu cel privat, fapt ce impune identificarea canalelor de comunicare dintre acestea, dar și conștientizarea aprofundării în timp a acestor interdependențe în realitățile societăților actuale.

2) Un alt moment al dezbaterilor se referă la revizuirea relației dintre teorie și practică, raportate suprapunerilor dintre *public* și *privat*. Dacă Strauss și Arendt au dezvoltat conceptul de *spațiu public* din punct de vedere practic, politic și social, scoțând în evidență din această contextualizare tendința de politizare a juridicului și juridicizare a politicului, atunci J.Habermas este cel care a valorificat conceptul în cauză din perspectivă teoretică. În modelul conceptual de *sferă publică*, propus de Habermas, C.L.Cuceu pune problema normativității în calitate de factor de configurare a sferei publice și menționează că „opinia publică joacă un rol mediator între domeniile chestiunilor practice și ale celor tehnice”⁷⁰⁷. În lucrarea *Sfera publică și transformarea ei structurală*, Habermas⁷⁰⁸ elaborează modelul sferei publice, care trebuie să fie fondat pe cunoaștere și raționalitate. La Habermas, conceptul *sferă publică* este unul central, definit ca o „chintesență a acelor condiții în care se poate realiza o configurare discursivă a opiniei și voinței unui public de cetățeni”, el devine conceptul de bază al unei teorii normative a democrației, zice

⁷⁰⁷ CUCEU, C. L. *Spațiu public și spațiu privat. O perspectivă românească*. Cluj-Napoca: Eikon, 2013. 416 p. ISBN 978-973-757-883-9.

⁷⁰⁸ HABERMAS, J. *Sfera publică și transformarea ei structurală*. București: Univers, 1998. 334 p. ISBN 978-973-340-524-5. p.36.

C.L.Cuceu⁷⁰⁹, iar analiza habermasiană a sferei publice moderne este una dintre resursele cele mai de preț în cercetarea configurației actuale a sferei publice.

3) În consecință, problematica normativității sociale (morale și juridice) revine în actualitatea investiugațiilor din perspectiva raportului raționalității practice a dreptului și responsabilității umane morale. În acest context, considerăm că abordarea științifică actuală a dreptului necesită o resetare a instrumentarului său teoretico-metodologic, prin reorientare asupra unor abordări multivalente și pluridimensionale, orientate spre depășirea crizei dreptului, spre reafirmarea statutului său epistemic, spre identificarea perspectivelor de viitor ale domeniului, prin valorificarea dimensiunilor defnitorii ale spațiului public contemporan.

4) Suprapunerile dintre public și privat, asimilarea bunelor practici ale altor state și implementarea acestor interdependențe duc la relaționarea dintre local și global, dintre singular și general nu doar datorită faptului că se manifestă la nivel de practici de viață, dar și la nivel de conceptualizări teoretice și reglementări, care se impun a fi realizate cu rapiditate, ceea ce nu se încadrează în tiparele științei juridice de până acum.

5) Digitizarea sferelor vieții umane, a activității instituțiilor de drept și a instituțiilor statului conferă spații de ajustare, analiză, interpretare a prestației științei juridice și a eficienței ei în noile realități. Mai mult chiar, digitizarea, tehnologia de vârf profilează și mai mult și subliniază caracterul deschis al sistemului dreptului și necesitatea implementării oportunităților oferite în practică, dar și aprecierea, interpretarea și tratarea din perspectivă doctrinară a tendințelor de instrumentalizare și digitizare a dreptului. În acest sens, încercările – uneori reușite, alteori, mai puțin – de creștere a eficienței dreptului prin implementarea instrumentelor oferite de era digitală la nivel național sunt practici care pot fi puse în cadre teoretice de analiză a dreptului, din perspectiva încadrării în dimensiunile de bază utilizate în configurarea paradigmei dreptului. Cu originile încă în Hotărârea de Guvern nr. 776 din 03-07-2007 Cu privire la aprobarea Concepției Sistemului Informațional Juridicar, din 2009, s-a implementat în toate instanțele judecătorești distribuirea dosarelor într-un mod aleatoriu și obiectiv, prin intermediul Programului Integrat de Gestionare a Dosarelor (PIGD) care însă nu a dat randamentul și rezultatul așteptat⁷¹⁰. Pe această dimensiune, la momentul actual, identificăm studii care indică deficiențe la nivel de implementare. Spre exemplu, referitor la implementarea programului integrat de gestionare a

⁷⁰⁹ CUCEU, C. L. *Problema normativității în configurația contemporană a sferei publice. Modelul habermasian și relevanța lui astăzi*. [18.01.2015]. Disponibil:

<http://www.humanistica.ro/engleza/anuare/2012/Continut/15.Cuceu.pdf>.

⁷¹⁰ Raport: Republica Moldova. *Îmbunătățirea accesului la justiție. De la resurse spre realizare*. Raport nr.124516-MD, 2018. [citat 21.07.2019]. Disponibil:

<http://documents.worldbank.org/curated/pt/295451537501885223/pdf/UPDATED-Moldova-JSPEIR-Final-Romanian.pdf>.

dosarelor (PIGD) poate fi menționat studiul analitic elaborat de CNA⁷¹¹, care și-a propus evaluarea funcționalității PIGD; analizarea procesului de administrare a PIGD în cadrul instanțelor judecătorești; stabilirea factorilor de risc/posibilităților tehnice de manipulare a sistemului electronic PIGD în procesul de repartizare aleatorie a dosarelor; identificarea soluțiilor de prevenire a factorilor de risc, de manipulare. Realizând această evaluare a funcționalității PIGD, autorii studiului constată că, chiar dacă prin implementarea programului s-a urmărit prevenirea implicării factorului uman în procesul de distribuire a dosarelor în instanțele judecătorești și eficientizarea activității instanțelor judecătorești, totuși s-a dovedit că sistemul electronic PIGD, la compartimentul de repartizare aleatorie a dosarelor, este vulnerabil, din cauza prezenței posibilităților funcționale de manipulare prin intermediul factorului uman. Astfel, devine evident că, chiar și în aceste condiții, persoana (factorul uman) se manifestă ca un actor activ, implicat atât în interiorul sistemului de relații și interdependențe interne ale sistemului dreptului, cât și în cele externe, determinând nu doar lipsa de obiectivitate și eficiență a dreptului, dar și criza de imagine a dreptului în spațiul public actual. În rezultat, adaptarea și aplicarea diverselor platforme electronice ale softurilor pe diverse dimensiuni ale practicii juridice, care urmăresc fie excluderea factorului uman din actul de justiție, fie creșterea obiectivității, a echității și respectării principiului legalității, pun în fața științei juridice multiple probleme științifice, ce trebuie soluționate, printre care și cea a umanismului dreptului ș.a.

6) O revizuire atentă a cadrului teoretic actual al teoriei dreptului este dictat de dinamica realităților aflate într-un proces continuu de transformare și tranziție, determinate de particularitățile societății bazate pe cunoaștere, de conflictele și crizele sociale și umanitare globale etc., de necesitatea raportării cadrului juridic național la standardele societății globale, care nu mai poate accepta viziuni, segmentări și abordări disciplinare înguste, având nevoie de alt mod de raportare la realitățile sociale complexe, dominate de conflict, haos, dezordine. Alternativa pe care o propunem este valorificarea perspectivelor deschise de interdisciplinaritate pe terenul științelor juridice.

7) Știința contemporană optează, în egală măsură, pentru diverse abordări: disciplinare, multi-, pluri-, inter- și transdisciplinare ale realităților sociale complexe. Pentru a înțelege mecanismul de funcționare a acestor tipuri de abordări pe terenul dreptului în calitate de instrument metodologic și normativ, dar și avantajele unei opțiuni anume pentru abordarea științifică, aplicarea practică, soluționarea celor mai diverse probleme ale societății umane,

⁷¹¹ *Studiul analitic privind deficiențele înregistrate în cadrul sistemului de repartizare aleatorie a dosarelor*. Chișinău: CNA, 2016. [citat 13.05.2019]. Disponibil: https://cna.md/public/files/studiu_pigd.pdf.

considerăm necesară delimitarea ariilor și mecanismelor acestor tipuri distincte, cu care se operează în prezent.

8) Imperativul prioritizării politicii juridice a statelor, în conformitate cu problemele globale înregistrate la moment, dictează necesitatea solidarizării statelor în depășirea multimplelor provocări și în asigurarea securității umane pe diverse dimensiuni existențiale.

Reieșind din cele menționate, ne propunem, în primul rând, conturarea perspectivelor deschise de abordarea interdisciplinară în drept, aplicată cadrului social normativ actual, susținută nu doar de necesitatea de a depăși criza științei juridice, dar și de particularitățile societății bazate pe cunoaștere, de globalizare, de realitățile complexe, de nevoia omului contemporan de a identifica norme, valori, principii etc., necesare supraviețuirii umanității. În al doilea rând, intenționăm identificarea în interdisciplinaritate a resurselor necesare pentru a parcurge, etapă cu etapă, reconstrucția statutului epistemic al științei juridice, contribuind la depășirea nihilismului, fundamentarea necesității cultivării normelor, a valorilor, a principiilor dreptului din perspectiva realităților sociale, aflate în schimbare și orientate spre creșterea eficienței practice ș.a.

La origini, abordarea interdisciplinară, axată prioritar pe dimensiunea epistemică, presupune viziunea unei persoane cu pregătire în două domenii distincte (medicină și drept, inginerie și drept, informatică și drept, tehnologii informaționale și drept, comunicare și drept, istorie și drept etc.) asupra fenomenului dreptului, fapt ce prezumă că persoana-cercetător este inițiată, versată, calificată în ambele domenii, dat fiind faptul că se consideră că o adevărată cercetare interdisciplinară necesită o fundamentare temeinică în mai multe discipline. De multe ori, vom întâlni opinii expuse de juriști, care se consideră autosuficienți în domeniul pe care îl profesază, dând dovadă de atitudini preconceptuate față de alte domenii, considerându-le inutile unui jurist. De asemenea, vom întâlni mulți reprezentanți ai altor domenii, exterioare dreptului, care se vor considera îndreptățiți de a se expune asupra problemelor de natură juridică, simțindu-se experți și în acest domeniu, capabili de a expertiza și a opina în cele mai diverse probleme sociale și umane de natură juridică (constituționale, procedurale, administrative, civile ș.a). Din păcate, ambele atitudini sunt în defavoarea unei abordări științifice consecvente a dreptului, dar și competente în a opina cu pretenția deținerii unui adevăr asupra naturii juridice a unei probleme sociale ori umane.

În privința acestei situații, devine oportună descrierea contextului în care a apărut și a etapelor parcurse de cercetarea interdisciplinară, a provocărilor la care este expusă știința juridică în calitate de domeniu de tip normativ și care impune necesitatea unor abordări științifice noi, în temeiul practicii juridice și sociale existente. În această direcție, o opțiune este identificarea

particularităților unei metodologii interdisciplinare a dreptului și definirea acesteia prin intermediul relațiilor de complementaritate dintre disciplinaritate, multi/pluridisciplinaritate, interdisciplinaritate și transdisciplinaritate. Iar o primă finalitate asumată este argumentarea utilității modelului interdisciplinar al cunoașterii științifice juridice din perspectiva eficienței practice, finalitatea secundă fiind conturarea reperelor și dimensiunilor unei noi paradigme științifice a dreptului, în calitate de model teoretico-metodologic și explicativ.

Etaplele parcurse de știința contemporană au scos în evidență faptul că abordarea interdisciplinară a fost concomitentă cu cea disciplinară. A. Botez⁷¹² descrie particularitățile conceptuale specifice evoluției științei, conducându-ne la ideea că segmentarea și integrarea științelor au fost concomitente, doar că, în anumite etape ale istoriei științei, a fost prioritizată una în defavoarea celeilalte.

Abordarea disciplinară s-a aprofundat în perioada modernă, astfel încât domeniile științifice au început să meargă pe drumuri paralele și nicidecum complementare, iar segmentarea, fragmentarea s-au aprofundat într-atât, încât fiecare dintre acestea și-a creat propriul său univers, diferit de celelalte, iar raționalitatea teoretică a fost gândită ca distinctă de raționalitatea practică.

Momentul-cheie în istoria științei îl constituie conștientizarea necesității unor abordări convergente, și nu divergente, în ariile cunoașterii științifice, fiind resimțită cu acuitate importanța cooperării dintre discipline. În consecință, s-au profilat abordări diferite privind cooperarea dintre diferite discipline și domenii. „Nevoia stringentă de punți între diverse discipline s-a concretizat prin apariția, către mijlocul secolului al XX-lea, a abordărilor multidisciplinare, pluridisciplinare, interdisciplinare și transdisciplinare – sunt cele patru săgeți ale unuia și aceluiași arc: cel al cunoașterii”⁷¹³.

Ce presupune fiecare dintre acestea în parte? Dacă, în cazul disciplinarității, situația este simplă și clară, atunci, în cazul celorlalți termeni utilizați, pot apărea dificultăți de înțelegere, suprapuneri, neclarități. Astfel, abordările de tip multidisciplinar se regăsesc acolo unde mai multe discipline sunt puse/aduse laolaltă, fără vreo încercare de sistematizare informațională, de integrare. În cazul acestei abordări, specialiști din diferite domenii se cooptează în activitatea de cercetare sau soluționare a unei probleme din perspectiva domeniului său de referință, folosind cunoștințele, deprinderile profesionale, pentru a valorifica un aspect particular și distinct. Realizarea unei cercetări multidisciplinare înseamnă tratarea unuia și aceluiași fenomen,

⁷¹² BOTEZ, A. *Op. cit.*

⁷¹³ NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritate - Manifest.* Iași: Polirom, 1999. 176 p.

soluționarea unei probleme de reprezentanți ai diferitor discipline/domenii științifice⁷¹⁴. Astfel, atât procesul, cât și rezultatul abordării multidisciplinare este un efort de grup. Conform opiniei expuse de cercetători, acest tip de abordare este cel mai simplu, în comparație cu celelalte, dat fiind faptul că fiecare dintre cei implicați va acționa conform particularităților disciplinare și va folosi resursele domeniului său, astfel încât, în final, să încerce să reunească într-un tot întreg rezultatele obținute de fiecare în parte. În general, rezultatul unei abordări multidisciplinare este produsul juxtaponerii rezultatelor disciplinare.

Pot fi atestate păreri care identifică multidisciplinaritatea cu pluridisciplinaritatea, precum și opinii ce disting între aceste două noțiuni. B. Nicolescu delimitează clar pluridisciplinaritatea de alte tipuri de abordare, menționând: „Pluridisciplinaritatea se referă la studierea unui obiect dintr-una și aceeași disciplină prin intermediul mai multor discipline deodată. Cercetarea pluridisciplinară aduce un plus valoric disciplinei în cauză, dar acest „plus” se află în slujba exclusivă a disciplinei respective. Cu alte cuvinte, demersul pluridisciplinar se revarsă peste limitele disciplinelor, dar finalitatea sa rămâne înscrisă în cadrul cercetării disciplinare”⁷¹⁵. În opinia noastră, în calitate de demers științific, atât pluridisciplinaritatea, cât și multidisciplinaritatea se caracterizează prin metodologii similare, diferența fiind doar în formula în care este denotată de autorii preocupați de mecanismul de funcționare în știința contemporană.

Inițiind o abordare comparativă, A. Dobre opinează: „Pluridisciplinaritatea, care precede și pregătește abordarea interdisciplinară, s-a dovedit mai puțin „ambitioasă”; respectiv, prin pluridisciplinaritate sunt vizate situațiile în care realizarea unui proiect științific (...) implică cooperarea în echipă a specialiștilor din diferite discipline. Această cooperare este restrânsă de scopul urmărit de proiect și, de regulă, încetează după realizarea proiectului, respectiv a obiectivului său. Interdisciplinaritatea, ca program metodologico-științific și ca demers cognitiv, va fi, în schimb, mai amplă”⁷¹⁶.

Cercetarea interdisciplinară este caracterizată de un grad de complexitate mai înalt, dată fiind metodologia de realizare. Caracterul complex și gradul de dificultate al interdisciplinarității este determinat de faptul că solicită, pe de o parte, pedantism, corectitudine, obiectivitate, atenție sporită față de detaliile/particularitățile disciplinare, iar pe de alta – capacități de analiză critică, viziune de ansamblu, capacități de conceptualizare, generație și abstractizare, precum și perspicacitate. Cele indicate trimit la un subiect (în calitate de cercetător) ori un practician ce

⁷¹⁴ BALKIN, J. B. Interdisciplinarity as Colonization. In: *WASH. & LEE LAW REVIEW*. 1996, nr. 53, p.949-970. ISSN 0043-0463. [citată 13.07.2015]. Disponibil: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlu/vol53/iss3/5>.

⁷¹⁵ NICOLESCU, B. *Op. cit.*

⁷¹⁶ DOBRE, A. *Introducere în epistemologie*. București: Fundația „România de mâine”, 2004. 298 p. ISBN 978-973-582-884-4. p. 134.

posedă cunoștințe din cel puțin două domenii/discipline, capabil de a folosi resursele lor teoretico-metodologice, pentru a soluționa o problemă științifică ori practică. Or, aceasta reprezintă o necesitate a zilelor de astăzi, în care profesionalismul și performanța sunt cerințe ale timpului, în care are loc fuziunea dintre competențele tehnice, lingvistice, profesionale, dar și multiculturale și extra-domeniu de referință. Trebuie să menționăm că aceasta se datorează, în prezent, paradigmei dominante, a învățării pe parcursul întregii vieți, și anume ea impune recunoașterea interdisciplinarității în calitate de paradigmă științifică dominantă, a importanței și utilității acesteia atât pentru cadrul teoretic, cât și pentru soluționarea problemelor practice. Este interesant de observat că mulți dintre cei mai străluciți oameni de știință au fost instruiți în mai mult de un domeniu disciplinar.

B. Nicolescu⁷¹⁷ distinge trei grade de interdisciplinaritate: a) aplicativ (de pildă, metodele fizicii, transferate în criminalistică și criminologie, metodele statistice, aplicate în prognozarea creșterii sau descreșterii infracționalității; b) epistemologic (de exemplu, transferul metodelor logicii formale în domeniul dreptului generează analize interesante pe terenul epistemologiei dreptului); c) integrator și generator de noi domenii (de exemplu, drept informațional și guvernare electronică, drept medical etc.) Prin cel de-al treilea grad, interdisciplinaritatea face referință la caracterul ciclic al dreptului și contribuie chiar la *big-bang*-ul disciplinar. Autorul mai indică și limitele interdisciplinarității, care debordează limitele disciplinei, însă finalitatea sa rămâne înscrisă în cercetarea interdisciplinară.

Astfel, cercetarea interdisciplinară se prezintă în calitate de proces sistematic de dezvoltare a capacității de analiză și sinteză din perspectiva mai multor discipline, urmărind soluționarea și explicarea unei probleme specifice, luând în calcul totalitatea elementelor sale, recunoscând și integrând relațiile dintre toate elementele individuale, dar și dintre domenii. Ea încearcă să sintetizeze și să conecteze cunoștințele disciplinare și să le pună într-un cadru sistemic unic mai larg.

În timp ce interdisciplinaritatea este realizată prin concursul și la limita dintre domenii, demonstrându-și astfel eficacitatea, transdisciplinaritatea urmărește să pornească de la problemele din lumea reală și consultă mai multe discipline, în scopul de a-și construi propriul conținut și metodologie. Abordările transdisciplinare sunt mult mai ambițioase decât cele multidisciplinare sau interdisciplinare. Transdisciplinaritatea, ca mod de abordare a cunoașterii, vine cu o metodologie complementară celei specifice științei moderne, completând cunoașterea disciplinară, pluridisciplinară și interdisciplinară⁷¹⁸. Filosofia sa este realizarea unității tuturor

⁷¹⁷ NICOLESCU, B. *Op. cit.*

⁷¹⁸ *Ibidem.*

cunoștințelor, indiferent de domeniu. După cum sugerează prefixul „trans-”, acest timp de abordare are ca scop să depășească diviziunile disciplinare înguste. Ipoteza principală a abordării transdisciplinare este: lumea reală și problemele ei nu sunt împărțite în discipline⁷¹⁹. Dacă mai sus am indicat că cercetările interdisciplinare sunt rare, cu atât mai mult este dificil de a realiza o cercetare de tip transdisciplinar.

În alt caz⁷²⁰, cercetarea transdisciplinară este considerată rezultatul unei cercetări interdisciplinare, care a reușit identificarea și fundamentarea unei noi discipline științifice. Astfel, metodologia a două domenii distincte se regăsesc într-un tot unitar într-o disciplină complet nouă și separată, cu reguli proprii, convenții și cu o metodologie particulară. Transdisciplinaritatea propune promovarea unei noi metodologii a cunoașterii, care să țină cont de existența mai multor niveluri de Realitate ale Subiectului și ale Obiectului și de complexitatea fenomenelor⁷²¹. Din modul în care este abordată transdisciplinaritatea (*trans-* și *disciplină*) rezultă că ea include atât ceea ce este specific disciplinei, ceea ce reunește disciplinele, adică între domenii, cât și ceea ce este dincolo de orice disciplină și urmărește înțelegerea integră.

Chiar dacă am descris particularitățile fiecărui tip de abordare, menționăm că diferențele dintre multidisciplinaritate, interdisciplinaritate și transdisciplinaritate nu sunt întotdeauna evidente. Uneori, ultimele două sunt utilizate în succesiune/interschimb sau poate chiar și concomitent. Astfel, opinăm că distincția majoră dintre cercetarea multi-, inter- și transdisciplinară este, mai degrabă, una de nivel de abordare, decât una de conținut, sau de esență/natură. Acest lucru este, în principal, determinat de lipsa unor criterii convenite pentru a defini una sau alta dintre acestea, cercetătorii oferind explicații distincte: „Dacă transdisciplinaritatea este atât de frecvent confundată cu interdisciplinaritatea și pluridisciplinaritatea (cum, de altfel, și interdisciplinaritatea este deseori confundată cu pluridisciplinaritatea), aceasta se explică, în cea mai mare parte, prin faptul că toate trei debordează limitele disciplinelor”⁷²².

De ce interdisciplinaritatea ar fi opțiunea potrivită? Pornind de la perspectivele cunoașterii moderne, ajungem la fundamentarea dimensiunii interdisciplinare a teoriei dreptului, care ar rezulta din caracterul sistemic și integritatea dreptului. Totodată, modalitatea în care s-a realizat cunoașterea dreptului fiind o relație dintre subiect și metodă, ea a fost fundamentată de metode ce urmau să valorifice relații de identificare: relații dintre oameni, relații dintre culturi și

⁷¹⁹ MEMELIS, G., IOSIF, A., RĂILEANU, D. *Realitatea transdisciplinara: o fuziune de orizonturi ale teologiei, științei și filosofiei*. București: Editura Curtea Veche, 2010. 280 p. ISBN 978-973-669-919-1.

⁷²⁰ BALKIN, J. B. *Op. cit.*

⁷²¹ NICOLESCU, B., CAMUS M. *Radăcinile libertății*. București: Curtea Veche, 2004. 104 p. ISBN 978-9736690402.

⁷²² NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritate - Manifest*. Iași: Polirom, 1999. 176 p.

societăți, relații dintre drept și societate ș.a., sistemul de drept a unui stat putând fi abordat ca o realitate culturală particulară.

Interdisciplinaritatea urmărește, de pe o poziție, cooperarea dintre domenii, iar de pe alta – transferul de probleme, metode și idei dintr-un domeniu în altul. Din acest unghi de vedere, interdisciplinaritatea poate fi percepută ca un program mult mai ambițios ce urmărește metodic și complex domeniul de interes. Din ce în ce mai mult, inovația în științele sociale și umanitare are loc la granița dintre domenii. În funcție de domeniul de referință (domeniu științific, sferă de activitate profesională ș.a.), de la care se inițiază explicitarea interdisciplinarității, vom întâlni referințe sau explicații prin raportarea acesteia la: activitatea de cunoaștere, la cea de cercetare, la un cadru teoretic, la sistemul de educație, la practici sociale etc.

Prin raportarea la procesul de cunoaștere a dreptului, interdisciplinaritatea este privită ca o totalitate de cunoștințe, pe care o persoană le are despre un anumit proces, fenomen, domeniu. Pentru probleme complexe sunt necesare cunoștințele vaste de specialitate: este imposibil să fii un expert în toate/orice. Având în vedere expansiunea cunoștințelor generate de fiecare disciplină în parte și fragmentarea în sub-discipline, devine tot mai dificil pentru o persoană să stăpânească mai multe domenii concomitent.

În cazul raportării la teorie (model științific), interdisciplinaritatea poate fi concepută ca un obiect de studiu în sine sau ca o componentă metodologică a unei materii ce are un caracter mai general, așa cum este și în cazul nostru teoria dreptului, teoreticienii interdisciplinarității fiind orientați spre identificarea căilor, posibilităților colaborării interdisciplinare. Astfel, pentru a indica posibilitatea și necesitatea comunicării dintre specialiștii din domenii distincte, se procedează la valorificarea oportunităților abordării interdisciplinare, identificarea perspectivelor și avantajelor interacțiunii disciplinare (conceptuale, metodologice, teoretice ș.a.) Pe terenul dreptului, împrumutul de teorii nu este o inovație, dat fiind faptul că încă de la începuturi avem un mecanism de împrumut al teoriilor cu care se operează (drept exemplu ar putea servi teoria contractului social, prezentă, concomitent, în filosofie, știința politică, sociologie, drept ș.a., teoria separării puterilor în stat, teoria cooperării etc.).

Nu este de neglijat nici abordarea prin care interdisciplinaritatea este tratată în calitate de *parte componentă a procesului educațional* – fie în sensul de proces de formare profesională a specialistului, fie în sens de educare a normelor și valorilor dreptului și societății, fie în sensul dezvoltării unei atitudini critice, dintr-o perspectivă disciplinară distinctă. În acest caz, interdisciplinaritatea devine o practică pedagogică, didactică, care parcurge abordarea unui subiect într-un mod holistic, generând gândirea critică, perspectiva de ansamblu, reușind dezvoltarea și formarea de atitudini, cultivarea de valori, care îi fac pe oameni mai adaptabili și îi

pregătește mai bine pentru activitatea profesională. Această metodă de predare se poate realiza într-un departament disciplinar sau interdisciplinar.

Prin raportare la activitatea de cercetare/innovare, interdisciplinaritatea poate fi privită ca o totalitate de instrumente ale mai multor discipline, utilizate cu scopul de a căuta sau a crea noi cunoștințe. În acest caz, interdisciplinaritatea devine o metodologie aplicată în procesul de cercetare. Astfel, un jurist poate utiliza instrumentele sociologice sau cele psihologice, pentru a explica comportamentul electoratului sau creșterea numărului de infracțiuni comise de minori, sau poate utiliza instrumentele statistice, pentru a raporta modificările legislative la schimbările comportamentale umane etc. Acest punct de vedere asupra interdisciplinarității este larg răspândit, fiind susținut de următoarele argumente: a) o singură disciplină nu poate explica totul și b) mai multe metode nu sunt specifice unei singure discipline, fiind utilizate concomitent de specialiști din diverse arii științifice. Această uniune de concepte și metode disciplinare ar putea conduce, în cele din urmă, la crearea de noi sub-discipline, situații similare apariției antropologiei economice, socio-economiei, bio-statisticii, sociologiei politice, chimiei fizice etc.

În consecință, cercetarea realizată pe axa **M-I-T** – ului (de la disciplinaritate spre **Multi-**, **Inter-** și **Trans-** disciplinaritate) este cea care se impune ca abordare distinctă, diferită și mai eficientă decât cea disciplinară, cea interdisciplinară – mai facilă decât cea transdisciplinară și mai utilă și eficace decât cea multidisciplinară.

Dacă am pune specialiștilor din domeniu întrebarea „Este, oare, posibilă și necesară interdisciplinaritatea în drept?”, intuim că răspunsurile vor fi distincte: unul pesimist, altul optimist, sau chiar agnosticist. Poziția pesimistă ar putea invoca inutilitatea interdisciplinarității, pentru că abordarea disciplinară ar fi opțiunea ideală pentru cunoașterea și practicarea dreptului; opțiunea optimistă ar putea susține că nu este doar posibilă, dar și imperios necesară; iar atitudinea agnosticilor, care își doresc mai puțin asumarea unor obligații și responsabilități, s-ar exterioriza în afirmația: și da, și nu. Agnosticismul este atitudinea acelor care preferă să nu se pronunțe asupra problemelor care nu intră în câmpul datelor experienței.

Care ar fi argumentele invocate în favoarea sau defavoarea fiecăreia dintre aceste opțiuni? Spre exemplu, J. B. Balkin⁷²³ susține că, până în prezent, perspectiva interdisciplinară asupra dreptului a suferit eșec dintr-un motiv foarte simplu: studiul dreptului face parte dintr-o practică profesională, reprezentând un set de competențe transmise de unii (specialiști formați) altora (specialiști în devenire). Prima categorie, specialiștii formați, aderă la niște canoane clasice ale procesului de predare-învățare și, chiar dacă cunosc noi practici, metode, teorii din afara

⁷²³ BALKIN, J. B. *Op. cit.*

domeniului, ei continuă să-i învețe pe discipolii aceleași lucruri tradiționale, pe care consideră că trebuie să le cunoască/posede aceștia, folosind aceleași metode de bază, utilizate încă de dascălii lor. Același autor va opina că posibilitatea interdisciplinarității în drept depinde și de înțelegerea dreptului în calitate de domeniu hermeneutic, dar și de o practică profesională, de fiecare individ în parte. Pentru a explica acest lucru, este necesar să revenim la termenii *multi-*, *inter-* și *transdisciplinaritate*.

Multidisciplinaritatea în drept este aplicabilă nu doar din punct de vedere al practicii juridice, ci și din punct de vedere al cunoașterii și cercetării științifice. Dat fiind faptul că dreptul este un artefact social, orice problemă de natură juridică va impune depășirea granițelor disciplinare, luarea în considerare și analiza factorilor sociali, politici și economici, umani, geopolitici etc. Spre exemplu, aceasta este o reflecție (în sens de imagine) conștientă sau inconștientă asupra activității instanțelor: o hotărâre judecătorească care analizează/examinează/soluționează o cauză, numai urmărind cu strictețe respectarea legislației, a normelor și procedurilor juridice, este practic ireală. Acesta este unul dintre motivele pentru care dreptul în sine este doar o disciplină axiomatică sau logic imposibilă.

În prezent, probabil, ar fi ridicol să nu acceptăm faptul că validitatea dreptului este în interdependență cu contextul social-politic și economic concret. Astfel, prezența informațiilor, cunoștințelor din aceste domenii în drept este o normalitate, ce nu poate fi catalogată ca cercetare interdisciplinară. Th.Kuhn⁷²⁴ opinează că „știința normală este o cercetare ce se bazează pe una sau mai multe realizări științifice ale trecutului, realizări ce sunt recunoscute de o anumită comunitate științifică, pentru un timp, drept fundament al practicii”. Ideea de *știință normală* implică și o anumită stabilitate a normelor, de aceea știința normală în drept va include, de asemenea, informații din exteriorul arealului său disciplinar. Din nou, acest lucru reflectă starea de normalitate și nu constituie o cercetare interdisciplinară. În acest caz, mai degrabă am spune că este vorba despre multidisciplinaritate.

Cu referire la transdisciplinaritate, unii autori (spre exemplu, J. Kroeze⁷²⁵) consideră că utilizarea formulei *cercetare transdisciplinară* este greșită, și aceasta pentru că, odată ce cercetarea interdisciplinară a devenit de succes, aceasta are drept rezultat crearea unor domenii noi, care vor întruni caracteristicile unei discipline particulare – cu propria metodologie, ipoteze, areal problematic, metode etc. Ba mai mult ca atât, unii dintre cei care împărtășesc această opinie, consideră că istoria dreptului și filosofia dreptului sunt domenii prin excelență inter- și

⁷²⁴ KUHN, Th. *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas, 2008. 280 p. ISBN 978-973-50-2030-9. p.72.

⁷²⁵ KROEZE, J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. In: Potchefstroom Electronic Law Journal. Vol. 16. 2013, nr. 3. [citat 19.07.2014]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2334070.

transdisciplinare, pentru că în ambele cazuri vom avea la origini, în calitate de fondatori, specialiști cu pregătire dublă (istorie și drept, filosofie și drept). Fundamentate de cercetatori care au fost experți în drept și în cercetarea istorică sau în drept și filosofie, noile discipline, bazate pe metodologia interdisciplinară, nu mai necesită ca practicienii să fie experți în ambele discipline.

Dacă prin intermediul acestor exemple, interdisciplinaritatea este posibilă în drept, totuși din punct de vedere juridic, datorită naturii dreptului, ea pare a fi imposibilă. Cercetătorul dreptului, în cele mai multe cazuri, este și profesor de drept, adică cel care învață un viitor jurist (indiferent de domeniul pe care-l va profesa) să gândească (ca avocatul, ca judecătorul, ca procurorul). Astfel, se prezumă cultivarea unui anumit fel de raționalitate, gândire, limbaj, precum și a unui comportament comunicațional corespunzător rolului asumat. Din aceste considerente, vom opina că direcția în care trebuie valorificată prioritar cercetarea interdisciplinară este cea a educației juridice, prin conștientizarea faptului că învățarea de azi presupune implementarea practică în ziua de mâine. Altfel, în formula tradițională, disciplinară, cercetătorii dreptului/cadrele universitare nu au nici motivația, nici dorința și nici nevoia de a se schimba.

Concluzia deci este că interdisciplinaritatea rămâne a fi un deziderat în cercetarea juridică, din cauza pregătirii profesionale insuficiente/disciplinare, dar și invers, perspectiva practicianului care vrea să facă cercetare, dar nu are suficiente instrumente teoretico-metodologice utile cercetării. După cum spune J. B. Balkin, în *Interdisciplinarity as Colonization*⁷²⁶, ideea nu este că educația juridică nu reușește să-i învețe pe juriști cum să se angajeze în cercetarea empirică, ci că îi învață cum să nu gândească empiric. Chiar dacă cercetarea disciplinară este fărâmițată pe probleme foarte înguste, totuși nu este nevoie nici de a fi complicată în mod inutil, cercetarea multidisciplinară este suficient de bine valorificată și aplicată datorită naturii sociale a dreptului, iar cea inter- și transdisciplinară, de cele mai multe ori, este evitată, din cauza că cercetătorii, practic, lipsesc.

Problemele societății umane nu țin cu strictețe de un singur domeniu. În cele mai multe cazuri, sunt de natură complexă și pot fi studiate și rezolvate printr-o cooperare dintre mai multe domenii. În acest context, abordarea interdisciplinară prezintă, cel puțin, două avantaje: un grad ridicat de comprehensiune a problemelor și un grad mai ridicat de conștientizare a eficienței proprii, ceea ce ar însemna avantaje interne (regândirea propriilor tipare epistemice, în vederea creșterii eficienței practice) și externe (creșterea utilității proprii pentru domenii exterioare și a deschiderii pentru cooperare, în vederea soluționării problemelor sociale).

⁷²⁶ BALKIN, J. B. *Op. cit.*

O situație complexă solicită de la cercetători să fie capabili să vadă „imaginea de ansamblu”, pentru a lua în considerare toți factorii care au determinat apariția unei probleme, precum și contextul în care a apărut. Fiecare disciplină poate contribui la înțelegerea acestei complexități. În acest sens, A. Dobre este convins că „o sursă importantă de înnoire problematică și de soluții inedite în știință este interdisciplinaritatea”⁷²⁷, care, prin raportare la euristică și creativitate, ar avea o latură pozitivă și una negativă – de critică a științei și de arbitraj în disputele dintre cercetători.

Interdisciplinaritatea oferă în cele din urmă:

- *complementaritate*: întrucât nu există o singură disciplină care poate explica totul, mai multe perspective disciplinare redau mai multe detalii;
- *creativitate*: interacțiunea dintre perspectivele disciplinare care contestă opiniile membrilor echipei și îi impun să vină cu mai multe explicații originale și inovații metodologice;
- *coerență*: datorită sintezelor operate și interdependențelor, se creează nu doar punți de legătură, dar și coerență logică interioară, ce duce la suplețea generalizărilor și simplitatea înțelegerii;
- *perspectivă*: în condițiile în care granițele disciplinare, prin închistare, rigiditate, rezistență, sunt incapabile de a depăși propriile tipare, de a parcurge domenii învecinate, de a prelua atitudini autocritice pentru a se autodepăși, acceptarea unei metodologii noi ar soluționa problemele vizate.

În concordanță cu părerile care susțin posibilitatea reconstrucției logico-epistemologice a dreptului din interiorul său, considerăm că fiecare disciplină științifică utilizează, în temeiul particularităților sale disciplinare, procedee de raționalizare și cercetare, corespunzătoare obiectivelor pe care le are de realizat. Astfel, în condițiile în care teoria dreptului, similar altor materii teoretice, trebuie să răspundă realităților unei societăți în tranziție, cu tendințe de integrare europeană și dominată de globalizare, se impune o paradigmă nouă, distinctă de abordarea tradițională. Totodată, schimbările survenite în tiparele teoriei solicită revizuirea și perfecționarea metodelor înaintate, pentru a fi utilizate în soluționarea problemelor ce apar și care, chiar dacă seamănă cu cele de ieri, necesită o altă viziune, o altă abordare. Cu atât mai mult este important a reveni la o reconstrucție din perspectiva metodologiei interdisciplinare a teoriei dreptului, cu cât realitatea de astăzi este mai dinamică, diferită, distinctă comparativ cu cea de ieri. Dinamica și rapiditatea proceselor ce se perindă în cadrul social actual stabilesc formularea de noi obiective, pe care și le asumă știința actuală, în general, și cea a dreptului, în particular.

⁷²⁷ DOBRE, A. *Op. cit.*, p.134.

În condițiile unei societăți dominate de globalizare, orice știință aspiră spre globalitate, spre cunoaștere prin ajungerea la concept, prin subsumarea fenomenelor particulare și regăsirea lor în categorii de maximă generalitate – instrumente de gândire cu vocație de expansiune. În acest context, teoria generală a dreptului ocupă o poziție specială în sistemul științelor juridice, deoarece și-a asumat dificila sarcină de a elabora instrumente esențiale prin care dreptul, în ansamblul său, este gândit, ulterior aplicat, dând dovadă de eficiență. În intenția de a accentua specificul teoriei dreptului, prof. univ. dr. N. Popa, în *Considerații privind sistemul științelor juridice și rolul teoriei generale a dreptului*, afirmă: „Legile generale ale societății au anumite trăsături care le deosebesc de legile naturii, în primul rând, prin aceea că legile dezvoltării sociale se manifestă în însăși activitatea oamenilor dotați cu conștiință și rațiune. Prin tradiție, prin conținutul obiectului său, știința dreptului aparține științelor despre societate”⁷²⁸. Procedeele de lucru care se utilizează în drept poartă amprenta domeniilor cărora se adresează, deși obiectul oricărei cercetări juridice constă în stabilirea dreptății într-un caz concret. În așa mod, se relevă ideea unui obiect care se cere cunoscut nu atât ca obiect în sine, cât printr-un subiect anume.

Revizuirea statutului epistemic al teoriei dreptului, necesitatea reconstrucției dreptului, a abordării paradigmatică a acesteea este determinată de:

- obligația teoriei generale a dreptului de a răspunde noilor realități sociale aflate într-o permanență schimbare, încercând să se depășească pe sine însuși, pentru a identifica noi mecanisme și instrumente de acțiune;
- procesul de căutare, autoidentificare și autoafirmare, în care se află teoria generală a dreptului în ultimii ani;
- atitudinea nihilistă față de drept, în general, și față de norme, valori, principii, în particular;
- starea de incertitudine a teoriei generală a dreptului, determinată de marginalizarea acesteia, în raport cu celelalte materii juridice;
- aprofundarea rupturii dintre necesitățile practicii formării profesionale (facultate) și asigurarea teoretico-juridică cu studii relevante, fundamentale și profunde;
- modelele tradiționale, segmentate, depășite, care nu răspund necesităților practicii sociale actuale complexe, care solicită abordarea de ansamblu, integrată și generalizantă.

Astfel, așa cum menționează J. Barker⁷²⁹, *pentru a reuși să dai formă viitorului, trebuie să fii pregătit și, totodată, să fii capabil să-ți schimbi paradigmele*. Exact aceasta credem că este necesar de realizat în cazul teoriei dreptului, pentru că paradigma, în calitate de construcție

⁷²⁸ POPA, N. *Considerații privind sistemul științelor juridice și rolul teoriei generale a dreptului*. [cit. 14.06.2018]. Disponibil: <http://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2007/RSJ1/A01PopaNicolae.pdf>

⁷²⁹ BARKER, J. *Paradigms: The Business of Discovering the Future*. [12.04. 2015]. Disponibil: <http://www.formavision.com/dlgs/dlgsenglish/thebusinessofparadigms.pdf>

rațională, oferă unei comunități științifice sau unei societăți un fundament pentru crearea unei identități și pentru soluționarea problemelor și a sarcinilor asumate. Th. Kuhn⁷³⁰, în *Structura revoluțiilor științifice*, afirmă că pentru o știință ajunsă la maturitate, importantă este nu teoria științifică, ci ceva mai complex, paradigma științifică. Același autor argumentează că cercetarea științifică în disciplinele care au ajuns în acest stadiu nu este condusă prioritar de teorii și reguli metodologice generale, ci de experiențe împărtășite în comun, încastate în paradigme. Deci paradigma contribuie la dezvoltarea științei normale, adică o perioadă de creștere cumulativă a științei.

Dintr-o atare perspectivă pot fi valorificate noile direcții în care ar putea acționa teoria dreptului, nu doar în beneficiul cunoașterii dreptului, dar și al practicii juridice. Potențialul teoriei dreptului trebuie orientat spre valorificarea și completarea, dezvoltarea statutului său epistemic actual, a cadrului său științific cu: a) aprofundarea calității teoriei dreptului de complex științific și fundament teoretic; b) valorificarea teoriei generale a dreptului în direcția aprofundării dimensiunii teoretico-științifice (cunoașterea juridică științifică) și metodologice; c) conștientizarea rolului major al teoriei în valorificarea dreptului din perspectivă axiologică; d) dezvoltarea teoriei dreptului în calitate de metodologie interdisciplinară a științelor juridice; e) menținerea relației active de interdependență dintre juridic și extrajuridic, dintre teorie și practică și invers, relație valorificată din mai multe perspective (a legiferării, a funcționalității și a aplicabilității dreptului, precum și în direcția identificării mecanismelor de realizare a dreptului, a substanței morale a dreptului etc.).

Calitatea de complex științific și fundament teoretic se îndreptățește prin faptul că teoria dreptului se află într-un proces de autodefinire și căutare a unor mijloace, instrumente suplimentare, dar și prin faptul că a reușit să-și soluționeze una dintre cele mai importante probleme interne: să unească într-un tot întreg toate cunoștințele despre obiectul său de studiu, obținând integrarea perspectivei sistemice, care se manifestă și în procesul de cunoaștere a realității juridico-statale. Concomitent, teoria dreptului alimentează științele juridice ramurale cu cadrul teoretico-conceptual și oferă informațiile necesare despre persoană, stat și drept, în calitate de fenomen social, altor științe, din afara juridicității, impunând o stare permanentă de alertă, căutare, și ajustare la realitatea socială dinamică. Teoria dreptului își asumă oferirea unor răspunsuri plauzibile, exhaustive la întrebări legate de originile, esența și importanța socială a dreptului, își menține statutul de instrument conceptual, generând noțiuni noi și redefinindu-le pe cele vechi, prin prisma noilor realități.

⁷³⁰ KUHN, Th. *Op. cit.*

Astfel, teoria are o dublă ipostază, una este specifică științei particulare, alta este marcată de generalitate și globalitate. Prin deschiderea sa față de celelalte științe, teoria dreptului oferă rezultatele propriilor sale cercetări, date științifice, inovațiile sale metodologice ș.a., ceea ce ajută celorlalte științe ca să utilizeze perspective teoretico-metodologice unice. Nu mai puțin important este și faptul că specificitatea, complexitatea și identitatea fenomenului juridic se relevă în cadrul a două planuri de cunoaștere: 1) ca expresii particulare ale normativității sociale; 2) ca interacțiune cu celelalte zone ale cunoașterii sociale. În acest caz, este vorba despre apariția unor domenii specializate ale cunoașterii științifice, ceea ce anunță profilarea unei noi dimensiuni – dimensiunea epistemologică. Astfel, o altă direcție pe care ar putea s-o aprofundeze teoria dreptului ar fi cunoașterea științifică juridică. Conform opiniei prof. I. Craiovan⁷³¹, epistemologia dreptului valorifică teme majore ale epistemologiei generale în arealul său problematic, dar și pune în vizor probleme particulare, proprii dreptului. Ceea ce rămâne să facă este să se impună cu mai multă autoritate și cu încredere în posibilitățile pe care le posedă.

Din perspectivă epistemologică se pot oferi multiple sugestii metodologice pentru evitarea unor „capcane” sau abordări sterile în cercetarea și cunoașterea aprofundată a fenomenului juridic, dar și în evitarea erorilor în aplicarea dreptului, identificarea perspectivelor deschise de metodologia interdisciplinară pentru eficientizarea realizării dreptului. Or, așa cum indică Th. Kuhn⁷³², cercetarea științifică este, înainte de toate, o practică cu caracter instrumental și, ca orice practică, ea se învață.

Prin calitatea de teorie generală a cunoașterii juridice, teoria dreptului tratează fenomenul juridic la un nivel de maximă generalitate, deosebindu-se de abordările juridice ramurale, dimensiune pentru care a fost dezaprobată, dar, în același timp, dimensiune indispensabilă în condițiile societății bazate pe cunoaștere, în care dreptul este parte. Similar celorlalte științe fundamentale, teoria dreptului fixează noțiunile de maximă generalitate din propriul său domeniu, ele reprezintă repere epistemice ale sistemului științelor juridice particulare⁷³³. Astfel, prin valorificarea cunoașterii științifice juridice, teoria dreptului se constituie și se regăsește sub forma epistemologiei juridice, care relevă faptul că știința dreptului își propune să expună tematic și să analizeze logic dreptul, obiectul său constituindu-se din ansamblul regulilor juridice (legi, reglementări, stipulări, norme) ale comportamentelor umane într-o comunitate social-statală⁷³⁴. Abordările logice și epistemologice ale științei dreptului remarcă distincția dintre

⁷³¹ CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7.

⁷³² KUHN, Th. *Op. cit.*

⁷³³ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*, p.1-2.

⁷³⁴ BOTEZ, A. Științele sociale și mutațiile contemporane în epistemologie. În: *Epistemologia științelor sociale*. București: Politica, 1981. 335 p. p.94.

ideile juridice normative și cele factuale. Ideile normative se exprimă în propoziții imperative, ca idei de prescripție, interdicție, permisiune etc.

Încercarea de a examina prin ea însăși activitatea de cunoaștere a dreptului poate să dea, mai întâi de toate, mijloacele de progres ale științei dreptului, să amelioreze cunoașterea acestui fenomen. Cercetările epistemologice demonstrează că în domeniul dreptului există două categorii de specialiști: juristul practician și teoreticianul dreptului, care se adresează diferitor clase de propoziții specifice dreptului. Pentru practician, sistemul juridic poate fi o autoritate morală sau o putere de care trebuie să se țină seama. Savantul se ocupă de relația dintre propozițiile externe și cele interne, el face interpretări ale acestora.

Ținând cont de această diferență de abordare, problematica epistemologiei juridice este una în care se întâlnește natura, esența și expresia dreptului. Dintr-o perspectivă a competitivității și a tendințelor de implementare a tehnologiilor și inovațiilor, teoria dreptului se inspiră din științe din exterior și abordează pe teren juridic o serie de teme de epistemologie generală, precum: formele și metodele cunoașterii științifice, problema științifică, adevărul, convergența metodelor și a perspectivelor disciplinare în metaștiința actuală, raționalitatea științei, logica și metodologia descoperirii științifice, corelații epistemologice dintre știința fundamentală – știința aplicată, istoricitatea științei, contextul social și știința, valorile sociale în relație cu criteriile interne de evaluare în dezvoltarea științei ș.a.⁷³⁵. În același timp, luând în considerare particularitățile cercetării disciplinare și ramurale, flucuațiile dintre granițele disciplinelor, dimensiunile interdependențelor și factorilor de configurare a dreptului, precum și practica juridică, epistemologia dreptului asimilează și include un șir de probleme particulare, pe care încearcă să le pună într-o perspectivă unică, acceptabilă, cel puțin conceptual, atât de teoreticieni, cât și de practicienii dreptului. Printre acestea se includ și cele care pot fi definite și explicate, cu pretenția de exhaustivitate, doar în condițiile adoptării unui arsenal metodologic interdisciplinar. În această ordine de idei, pot fi menționate subiecte, precum: a) relația socialitate – juridicitate; b) relația cunoaștere comună – cunoaștere științifică, fiind cunoscut faptul că cunoașterea juridică comună este prezumată ca fiind științifică; c) standardele pentru aprecierea gradului de științificitate în cadrul cunoașterii juridice, în care se operează cu opinii, puncte de vedere, teorii juridice, concepții doctrinare etc.; d) configurațiile cunoașterii juridice, relațiile dintre *regimul juridic*, *instituția juridică*, *ordinea juridică*, *ramura de drept*, *subramura de drept*; e) specificitatea cunoașterii juridice în cazul diferitor agenți sociali; f) relațiile dintre cunoașterea juridică științifică și puterea socială, în condițiile în care dreptul este și o expresie

⁷³⁵PÂRVU, I. *Introducere în epistemologie*. Iași: Polirom, 1998, 304 p. ISBN 973-683-113-2; DOBRE, A. *Op.cit.*

normativă a puterii de stat; g) statutul epistemologic al unor entități, precum *lacuna*, *prezumția*, *ficțiunea* etc.⁷³⁶.

Mai menționăm că cunoașterea juridică, prin specificul său, implică o serie de cerințe cu profil material-faptic și psihologic. Ea este orientată spre asigurarea ordinii sociale. Pentru a da expresie cognitivă imperativului juridic, sunt prezente elementele procesului de cunoaștere – subiectul și obiectul cunoașterii, unite prin relații de interdependență, prin care subiectul se integrează în social (sau discernem anumite propoziții de ordin normativ). Astfel, alături de universul teoretic, există și cel practic, între ele nu trebuie să existe discrepanțe ori rivalități. Spre exemplu, dacă reflectăm asupra modului în care se realizează, ca forme particulare de cunoaștere în practică, morala și dreptul, vom recunoaște că în ambele cazuri avem acte ale rațiunii, care nu se mai manifestă ca determinate în spațiu și timp, ci ca libere. Cunoașterea juridică constituie, astfel, o realitate care, în toată complexitatea ei, este paralelă cu realitățile sociale și suprapusă lor, dar ea nu se poate, niciodată, produce separat, ci se aplică întotdeauna acestor realități. Ea folosește cunoștințele morale în mod imediat, iar pe cele sociale – în mod mediat. Dreptul, printr-o apropiere a moralului și a socialului, preface aceste cunoștințe în ceva pur juridic.

Poate, unul dintre cele mai mari beneficii ale valorificării dimensiunii interdisciplinare a metodologiei teoriei dreptului în această direcție ar fi crearea unei platforme de comunicare dintre domenii, a unei platforme de cunoștințe teoretice acumulate, sistematizate, generalizate, pentru o ulterioară implementare în condițiile inițierii unor proiecte de cercetare particulară, în determinarea priorităților în știința, practica de cercetare științifică și cea de implementare, dar și în educația juridică. Prin calitatea de teorie generală a cunoașterii științifice juridice, teoria dreptului răspunde necesităților sistemului educațional actual, racordat la cerințele, standardele procesului de la Bologna, care apropie/unește învățarea de cercetare. Astfel, cunoștințele oferite de teoria dreptului devin utile nu doar în elaborarea tezelor de licență și masterat, dar și pentru însușirea unor abilități necesare pentru a accede la studii de doctorat și în acumularea de cunoștințe necesare activității practice.

Pentru sistemul său de referință, caracterizat de diversitate și complexitate, teoria dreptului își asumă calitatea de fundament al complexului științific juridic și de decelare a multiplelor semnificații ale acestuia, pornind de la realitățile aflate în schimbare. Obiectul științei dreptului constă într-un anumit sistem, pe care juristul caută, în primul rând, să-l definească. În încercările de a defini dreptul, savanții (J. Austin, H. Kelsen, A. Ross ș.a.) au ajuns la conflictul între aspirațiile la exactitate extremă și nevoile practice, cărora știința dreptului le este

⁷³⁶ CRAIOVAN, I. *Op. cit.*, p.118.

subordonată. S-a constatat că este foarte greu de a formula concepte general-valabile în această disciplină, dar este nevoie de o viziune clară, convergentă, general acceptată⁷³⁷. Încercând o sistematizare asupra înțeleșurilor dreptului, I. Craiovan⁷³⁸ generalizează definițiile existente, pentru ca să menționeze că cele mai importante și principale sensuri ale termenului *drept* sunt:

- totalitate a normelor juridice, destinate să reglementeze conduita subiectelor umane, a căror respectare poate fi asigurată la nevoie de o forță de constrângere socialmente recunoscută, în acest sens se spune că dreptul este obiectiv;
- ansamblu al normelor în vigoare într-un stat, a căror respectare poate fi asigurată la nevoie de forță de constrângere a statului – dreptul pozitiv;
- ansamblu al prerogativelor unui subiect de drept de a pretinde o conduită, reglementată de dreptul obiectiv, în scopul valorificării sau apărării unui anumit interes legal protejat, în cadrul unui raport juridic concret – dreptul subiectiv;
- totalitatea normelor juridice dintr-un drept pozitiv, care reglementează conduite umane într-un anumit domeniu de relații sociale – drept material;
- ansamblu al normelor juridice, prin care este reglementată procedura de aplicare a dreptului material dintr-un drept pozitiv, astfel încât să valorifice drepturile și obligațiile participanților la raporturile juridice prevăzute în normele dreptului material – drept procedural;
- ansamblu al regulilor menite de a păstra echilibrul în mediul social concret de conviețuire – arta dreptului⁷³⁹.

Conștientizând importanța acestui exercițiu și efort intelectual de deducere a sensului, teoria dreptului își îndreptățește statutul de instrument conceptual ce contribuie la aplicarea practică, iar analiza rolului teoriei dreptului în cunoașterea științifică a dreptului stabilește conexiunea cu practica socială. Astfel, este necesar a se reveni la relația *teorie – practică* dintr-o altă perspectivă, cea a valorilor.

Marea majoritate a autorilor preocupați de studiul cunoașterii juridice au scos în evidență dimensiunea axiologică a cunoașterii, care se manifestă în format distinct: una este situația cunoașterii științifice juridice, alta este cunoașterea implicată în procesul de aplicare a dreptului. Dacă în cazul cunoașterii științifice juridice, situația este clară, atunci în cel de-al doilea caz avem o stare de lucruri mai delicată. Și aceasta se datorează faptului că științele juridice, la fel ca și alte științe, produc adevărul științific propriu. Din acest motiv, teoriile juridice, ca orice teorie științifică, pot să se refere doar la aspecte ale sistemului real, pe care îl schematizează, realizând

⁷³⁷ CIOBANU, R. Valențe interdisciplinare ale filosofiei în contextul științelor sociale. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2011, nr. 1(155), p.29-37, ISSN 1857-2294.

⁷³⁸ CRAIOVAN, I. *Op. cit.*, p.109.

⁷³⁹ MIHAI, Gh. *Inevitabilul drept*. București: Lumina Lex, 2002, 328 p. ISBN 973-588-414-3. p.26.

o reconstrucție sumară a fenomenului juridic. K. Popper⁷⁴⁰ considera ca scopul științei este apropierea de adevăr, iar sarcina metodei empirice este evaluarea teoriilor din punctul de vedere al apropierii lor de adevăr.

Sub acest aspect, în cadrul științei dreptului, prima necesitate epistemologică este de a releva pluralismul punctelor de vedere și a le accepta. Din punct de vedere științific, tranșarea controverselor în favoarea sau defavoarea unei teorii este relativă. Cel mai frumos aport al epistemologiei contemporane este că a demonstrat că nu se poate pretinde să se decerneze sau să se rețină un brevet de științificitate, menționează I. Craiovan⁷⁴¹. Adevărul științific juridic, ca adevăr ce apare din cunoașterea socială, se deosebește de adevărul din cadrul științelor naturii, de exemplu, prin faptul că el este nu doar o explicație cognitivă, dar este însoțit de evaluări, de luări de poziții etc. Adică reprezintă o construcție argumentativă a ideii de dreptate. Nașterea științei dreptului, ca de altfel a științei în genere, în sensul ei actual, este rodul eforturilor conjugate în plan teoretico-methodologic și în plan normativ-valoric, ceea ce este ușor observabil și în faptul că până spre mijlocul secolului al XIX-lea, teoria dreptului și filosofia dreptului nu erau două domenii distincte.

Din perspectivă aplicativă, specific pentru orice domeniu al cunoașterii juridice este că aceste construcții sunt abordate de pe pozițiile a cel puțin două persoane, plasate într-un raport juridic determinat. Fenomenul supus cunoașterii juridice este reprezentat, astfel, de legătura între aceste două sau mai multe persoane, care își corelează interesele și conviețuiesc în grupuri organizate, respectând un anumit echilibru al relațiilor sociale. Cunoașterea juridică se caracterizează prin socialitate, care este o particularitate inclusă în caracterul cultural al tuturor realităților dreptului. Iar subiectul și obiectul cunoașterii juridice se unesc într-o singură realitate, cea a omului ca personalitate culturală, care acționează și săvârșește anumite fapte. Cunoașterea juridică parcurge nu numai drumul spre obiect, ci și de la obiect spre o persoană sau grup de persoane, „ceea ce corespunde cu un mesaj adresat subiectului cunoscător”⁷⁴². Din punct de vedere juridic, a cunoaște corect înseamnă a identifica semnificația faptelor și caracterele persoanelor care au participat la ele, inclusiv circumstanțele în care s-au aflat și s-au manifestat.

De exemplu, V.N. Kudrevțev, referindu-se la dimensiunea axiologică a cunoașterii științifice în domeniul dreptului, afirmă că aceasta influențează elementele cele mai profunde ale genezei conduitei licite și ilicite⁷⁴³. Valorile juridice pot să influențeze totul, inclusiv cele mai îndepărtate verigi ale lanțului causal, unde își află originea activitatea, trebuințele, interesele,

⁷⁴⁰ POPPER, K. *Filosofia socială și filosofia științei*. Iași: Trei, 2000. 413 p. ISBN 973-9419-47-x.

⁷⁴¹ CRAIOVAN, I. *Op. cit.*, p.121.

⁷⁴² DOBRINESCU, I. *Op. cit.*, p.115.

⁷⁴³ КУДРЯВЦЕВ, В.Н. *Право и поведение*. Москва: Юридическая литература, 1978. 192 с. с.97.

alegerea mijloacelor și realizarea acțiunii. Cunoașterea are ca obiectiv aflarea adevărului în acțiunile proprii și ale altor indivizi. Aceste observații permit constatarea că dreptul nu poate fi conceput fără penetrarea în gândirea altei persoane, stabilindu-se o relație de comunicare între indivizi. Geneza dreptului a indus în existența omului procese complexe de intercomunicare. Dreptul se constituie pe edificiul creat de intercomunicare și se desăvârșește atunci când intercomunicarea devine argumentativă și limbajul destul de evoluat⁷⁴⁴. Știința generală a dreptului, în calitate de știință fundamentală, își deduce reperele logic-metodologice și axiologice dintr-un câmp al adevărului metaștiințific. Obiectivele strategice ale dimensiunii axiologice a teoriei dreptului sunt: 1) Valorizarea și menținerea atitudinii pozitive față de drept; 2) Producerea adevărului juridic; 3) Promovarea valorilor juridice și dezrădăcinarea nihilismului juridic din societate; 4) Educarea culturii și conștiinței juridice. În acest caz, cea mai elocventă afirmație este făcută de către I. Craiovan, care menționează că „(...) este de subliniat importanța menținerii deschise a tuturor șanselor de combatere argumentată a teoriilor juridice, care, desigur, nu se pot sustrage influențelor ideologice și aprecierilor valorice, dar știința dreptului trebuie să-și însușească în mod creator și specific una din marile lecții ale epistemologiei recente ce demonstrează că, dacă există o garanție de științificitate, ea nu poate veni decât de la existența unei comunități științifice, care să funcționeze ca o colectivitate critică, ca unul din motoarele cunoașterii domeniului cercetat⁷⁴⁵.

Filosofia științei demonstrează că teoria și metoda și-au făcut apariția concomitent, fiind un tot întreg, existând una prin intermediul celeilalte, fiind obligate să facă față unor cerințe similare: nu doar rezultatul final, dar și calea prin care ajungem la acest rezultat trebuie să fie una adevărată. Dacă teoria dezvăluie natura, esența și legitățile fenomenelor și proceselor juridico-statale, atunci metoda orientează și indică diverse moduri ale abordării științifice și acțiuni de analiză și înțelegere a acestei naturi, esențe, legități. La baza metodei se află teoria, fără de care metoda rămâne fără obiect, știința – fără conținut. Evident este că, în realitate, metodologia se manifestă ca o condiție absolut necesară, fără de care ar fi imposibilă cunoașterea esenței proceselor și fenomenelor statal-juridice complexe și adesea controversate. Dintr-o perspectivă generală, orice știință este și un mijloc, și o metodă de obținere și interpretare a faptelor.

În vederea dezvoltării dimensiunii interdisciplinare a teoriei dreptului în calitate de metodologie a științelor juridice, trebuie luate în calcul următoarele momente: a) identificarea sferei de acțiune a acesteia; b) delimitarea conceptelor cu care se operează; c) delimitarea nivelului de acțiune și realizare a funcțiilor sale, prin calitatea de metodologie ce apropie teoria

⁷⁴⁴ HABERMANS, J. *Cunoaștere și comunicare*. București: Politică, 1983. 573 p. p. 496.

⁷⁴⁵ CRAIOVAN, I. *Op. cit.*, p.121.

de practica socială (nivel teoretic – în calitate de cunoaștere științifică, nivel practic – dimensiunea aplicativă).

Teoria generală a dreptului nu trebuie abordată ca o totalitate de adevăruri, canoane sau dogme, ci în calitate de sistem, organism viu, aflat în mișcare, dezvoltare. Datorită arsenalului său metodologic, teoria generală a dreptului își realizează menirea sa aplicativă, oferind soluții metodologice practicii juridice și contribuind la utilizarea eficientă și creativă a cadrului său metodologic de către instituțiile social-juridice. În opinia noastră, conștientizarea importanței dimensiunii metodologice a teoriei dreptului, la moment, se află într-o ușoară creștere, fapt ce se datorează realităților social-politice actuale, aflate într-o permanentă mișcare, pe alocuri dominată de tensiuni sociale, „determinate de reforme sociale radicale, crize economice, conflicte interetnice, ineficiența conducerii în stat, creșterea exponențială a criminalității, creșterea nivelului sărăciei, descreșterea încrederii cetățenilor în instituțiile statale”⁷⁴⁶. Astfel, în atare condiții, se simte o necesitate stringentă și de soluții de natură metodologică, prin care ar fi posibilă depășirea situațiilor de impas. Așadar, teoria dreptului trebuie să porceadă nu doar la revizuirea statutului său științific, dar și la completarea arsenalului său metodologic, fie prin revizuirea instrumentelor și mecanismelor proprii și a modului de utilizare a metodelor tradiționale, fie prin împrumutul de metode de la alte domenii din același areal științific sau chiar din cele din afară, precum și valorificarea oportunităților oferite de societatea bazată pe cunoaștere și dominată de tehnologiile informaționale.

Căutarea mijloacelor și metodelor noi de cercetare și aplicare asigură, pe de o parte, creșterea cunoașterii teoretice, aprofundarea cunoștințelor referitoare la legitățile specifice ale obiectului, iar pe de altă parte, permit aplicarea practică mai eficientă, contribuind la realizarea dreptului. În conformitate cu originea sa, metoda își are începuturile în acțiuni umane concrete. Activitatea practică, teoretizată în timp de rațiunea umană, s-a cristalizat în începuturile teoriei cunoașterii științifice și ale unei metodologii a dreptului. Astfel, în zilele noastre, realitatea și actualitatea teoriei statului și dreptului trebuie să se definească nu doar prin argumente logice proprii sau întâmplătoare, prin corespondența cu conjunctura socială externă, dar, mai degrabă, prin gradul de eficiență și contribuție adusă la aplicarea și realizarea dreptului, în general, și a eficienței fiecărei norme de drept, în particular.

Este incontestabil rolul unei metodologii interdisciplinare în cunoașterea și cercetarea cunoașterii științifice, opinie foarte relevantă de către I. Craiovan, care nu doar a valorificat conținutul metodologiei juridice, dar a și apropiat teoria dreptului de filosofia dreptului, oferind o

⁷⁴⁶ *Ibidem*.

altă perspectivă asupra acestei discipline, una globală. Teoria, beneficiind de un bogat instrumentar metodologic, având la îndemână metode ale cunoașterii, nu doar reușește să-și îndeplinească sarcinile asumate, dar poate și să ofere un tablou științific real al obiectului cunoașterii juridice. Orice fenomen deschis (așa cum este și dreptul), orice lege științifică se dezvoltă într-un principiu de cercetare, într-un mijloc al operațiilor de gândire, în cunoaștere și în modul în care va obține rezultatul scontat. Vom menționa, în acest context, că aria unei abordări interdisciplinare se extinde în continuu, chiar de la începuturi fiind una vastă, astfel că atât legea conservării energiei, principiul separării puterilor, cât și principiul supremației legii, principiul răspunderii etc. constituie fundamentul metodologic al dreptului. În general, opinăm că este cam complicat să exagerezi în privința importanței, relevanței și necesității unei dezvoltări și aprofundări a dimensiunii metodologice pentru teoria și practica juridică. Astfel, pornind de la teoria dreptului în calitate de metodologie generală a științelor juridice, ne orientăm nu doar spre valorificarea importanței metodologiei în cunoașterea dreptului, dar și spre aplicarea acesteia în cadrul unor domenii particulare (drept comparat, drept penal, civil etc.), precum și spre stabilirea legăturii dintre obiect și metodă, identificarea principalelor perspective de cercetare a statului și dreptului, încadrate în realitățile actuale, determinarea reperelor deontologice ale cunoașterii științifice, spre sistematizarea metodelor particulare și speciale în cunoașterea reactualizată de știința dreptului, în care se include fenomenul *stat*, fenomenul *drept* și fenomenul *homo juridicus* etc. Chiar mai mult, obiectul se poate transforma în metodă, mijloc, instrument de soluționare a problemei științifice, poate lua forma unor rezultate de cercetare științifică, sistemul cunoștințelor cu caracter obiectiv poate să se transforme într-o metodologie a unei discipline științifice de ramură, iar metodologiile noi pot servi ca puncte de reper pentru o nouă construcție teoretico-științifică, cea despre care menționam anterior, referitoare la o nouă paradigmă științifică a dreptului.

Cercetările de natură teoretico-metodologice și epistemologice ale dreptului direcționează atenția asupra abordării structurilor social-normative ale dreptului din perspectivă instrumentalistă. În opinia lui Habermas, instrumentalismul normativ scoate în evidență identitatea structurilor conștiinței, care, pe de o parte, sunt concretizate în instituțiile dreptului și moralei, și care, pe de altă parte, își găsesc expresia în judecățile și acțiunile morale ale indivizilor: „În condițiile societăților contemporane, dominate de globalizare, mondializare, tehnologie etc., în care toate mecanismele de integrare socială au fost epuizate, dreptul rămâne domeniul care furnizează modalități de menținere a ordinii în societățile complexe și centrifuge, care în alte condiții ar putea să se dezintegreze. Din această perspectivă, dreptul este cel mai puțin valorificat. În calitate de instrument de menținere a raporturilor sociale, coordonează și

integrează comportamente sociale”⁷⁴⁷. Habermas menționează că normele se referă la o teorie a consensului și nu sunt altceva decât modalități de cunoaștere, create cu scopul de a asigura interacțiuni, care urmăresc asigurarea coeziunii grupului social: „Sistemele sociale pot fi concepute ca rețele de acțiuni comunicative (...). Reglementările consensuale (realizate fără violență) ale conflictelor de acțiuni, atunci când se destramă consensul de fond al rutinelor cotidiene obișnuite, se îngrijesc de continuarea acțiunii comunicative cu alte mijloace”⁷⁴⁸. Din această perspectivă, considerăm că investigația de tip interdisciplinar a dreptului din perspectiva comunicării se dovedește a fi un spațiu nevalorificat și favorabil atât pentru cercetarea teoretico-metodologică, cât și pentru cea aplicativă. Știința dreptului valorifică pe larg relațiile dintre drept și societate, indicând, creând categorii juridice ce reflectă realitatea, modelează comportamente sau depășesc/transcend realitățile sociale. Astfel, avem un proces de comunicare și migrare dinspre societate spre drept și invers, proces ce scoate în evidență relația de cauzalitate, existentă între acestea, dar și procesul de schimb și îmbogățire reciprocă, dat fiind valul de migrare a ideilor în spațiul dintre domenii și dinamica gândirii juridice, a deschiderii pentru noi realități, inclusiv lingvistice. Fluctuațiile, migrația dintr-o arie disciplinară în alta, dinamica realității juridice și sociale impun redefinirea dreptului atât din perspectivă epistemică, cât și pragmatică, fiind necesare aprecieri, interpretări, explicații și soluții.

Specifică pozitivismului juridic, abordarea instrumentalistă, care s-a extins rapid, apropie dimensiunea teoretică de cea empirică, forma de conținut, semnalând un șir de probleme particulare, specifice celor mai diverse domenii ale dreptului, dar cu încercarea de a le sistematiza, integra și direcționa într-o cheie a eficienței. În particular, în cadrul teoriei dreptului, în calitate de probleme specifice înaintate apar o multitudine de arii deschise cercetării și valorificării: valoarea socială a dreptului, calitatea de instrument de reglementare, funcțiile, formele, metodele, mijloacele, tipurile, mecanismele de acțiune a dreptului, realizarea normelor juridice etc. La fel se întâmplă și în științele juridice ramurale, caracterizate de instrumente juridice particulare, printre care se manifestă: normele juridice, instituțiile, drepturile subiective, obligațiile, interdicțiile, formele de răspundere etc.

Astfel, pe dimensiunea instrumentalismului juridic devine necesară sistematizarea instrumentelor dreptului și revendicarea apartenenței disciplinare a acestora, astfel încât să poată fi aplicate în diverse contexte disciplinare, în activități de cercetare și în practica juridică particulară. Despre instrumentele dreptului din acest unghi al abordării integrate a metodologiei

⁷⁴⁷ HABERMANS, J. *Op. cit.*, p.535.

⁷⁴⁸ *Ibidem*, p.535.

interdisciplinare, la autorul francez J.L.Bergel⁷⁴⁹ atestăm sistematizate și deosebite trei arii de asemenea instrumente, care, într-o formulă a exhaustivității, prezintă trei categorii de instrumente ale dreptului: 1) **instrumente conceptuale**, prin care dreptul ia contact cu realitatea și care sunt cu atât mai necesare pentru asigurarea unei ordini raționale, cu cât realitățile societății sunt mai complexe; 2) **instrumente tehnice**, care determină și permit aplicarea și realizarea dreptului grație unui ansamblu de procedee și mijloace practice, cum ar fi formalismul, publicitatea, ficțiunile, sancțiunile, limbajul juridic etc. sau obținerea unui rezultat determinat; 3) **instrumente operaționale**, care permit realizarea dreptului prin diverse mecanisme și proceduri juridice, în care se includ reguli de drept, elemente, mijloace tehnice, acte materiale ori juridice ș.a., oferite de dreptul pozitiv și care sunt numeroase (retroactivitatea, contractul, convențiile, dovada, responsabilitatea, reprezentarea, acțiunea în justiție ș.m.a. sunt tehnici juridice, procedee destinate să produca anumite efecte particulare, de care juristii au nevoie pentru a activa pe scena juridică).

Așa cum menționează și autorul francez, citat *supra*, reiterăm marea diversitate a instrumentelor existente și care ar trebui valorificate și utilizate eficient în paractică, pentru ca dreptul să-și îndeplinească funcțiile și să-și realizeze scopul. Dreptul nu poate consta într-o simplă juxtapunere de reguli separate, el este un ansamblu dinamic și complex, o totalitate, o entitate integră, care trebuie cunoscută în formula unui ansamblu coerent, și nu o simplă juxtapunere a diverselor elemente care, din cauza unor contradicții posibile, ar determina caracterul inpracticabil al acestora.

Astfel, orice abordare a dreptului din perspectivă interdisciplinară trebuie să rezulte din asocierea dintre diversele instrumente ale dreptului (conceptuale, tehnice, operaționale) din diferite ramuri ale dreptului, valorificate corespunzător ordinii juridice. Prioritar, toate instrumentele pot fi considerate construcții intelectuale, raționale ale realităților juridice concrete și cadru de acțiune socială. Urmărind instrumentele dreptului, ne convingem că acestea oferă juristului un arsenal bogat de mecanisme de acțiune, care indică o apropiere dinamică a dreptului de acțiuni practice, ceea ce reiterează caracterul nesemnificativ al unei abordări strict teoretice a analizei statice a elementelor constitutive ale sistemului juridic, precum și limitele unei abordări doar din punct de vedere pragmatic. În rezultat, considerăm că, fiind destinate de a produce diferite rezultate, utilizate în diferite contexte, instrumentele dreptului au nevoie de o abordare unitară și polivalentă, care rămâne a fi deschisă asimilării, valorificării și adaptării altor

⁷⁴⁹ BERGEL, J.L. *Methodologie juridique*. Paris: PUF, 2001. 408 p. ISBN 2130516564.

instrumente ale dreptului ce ar putea fi create în știința juridică ramurală, în condițiile fluctuațiilor majore la nivel de sisteme de drept national și la nivel global.

Problema majoră rămâne a fi transformarea, trecerea, tranziția sistemului social, în ansamblu, și a celui juridic, în particular, la realitățile societății globale și stabilirea rolului acțiunii factorului uman în acest areal tematic. Prin transformarea raporturilor sociale dintr-o societate globală, prin interacțiuni dintre sisteme și subsisteme sociale, dar și prin interacțiunea dintre aceste sisteme și cele aparținând altor societăți globale, apar realități și fenomene noi. Procesul de schimbare a raporturilor sociale se realizează prin acțiunea grupurilor și indivizilor. „Într-o democrație, cel puțin într-o democrație care respectă în principiu drepturile individuale, fiecare cetățean are datoria morală de a se supune tuturor legilor, chiar dacă el ar dori ca unele dintre ele să fie schimbate. El are această datorie față de concetățenii săi, care, spre binele lui, se supun unor legi care le displac”⁷⁵⁰. Or, „dacă o lege, chiar una proastă, nu este aplicată, atunci respectul pentru lege este slăbit, iar societatea, în ansamblul ei, are de suferit”⁷⁵¹. Iar autorul lucrării *Democratizarea*⁷⁵² își exprimă convingerea că democratizarea unei societăți este dependentă de doi factori: apariția unor societăți civile piternice și energice, care lucrează susținut pentru democratizarea politicii și pentru responsabilizarea statului, și existența unui stat capabil și flexibil de a asigura ordinea și echilibrul social.

R. Aron, încercând identificarea unui regim politic capabil de a asigura echilibrul și ordinea, capabil de a satisface nevoile umane, conturează câteva idei: „1) Este îndoielnic faptul că putem determina cel mai bun regim, făcând abstracție de organizarea generală a societății; este posibil ca regimul cel mai bun să nu poată fi definit decât pentru un tip anume de organizare socială; 2) Noțiunea *cel mai bun regim* este legată de o concepție teleologică a naturii umane. Dacă adoptăm o concepție deterministă a naturii umane, problema pe care ne-o punem este aceea a instituțiilor care sunt cel mai bine adaptate la conduita spontană, obișnuită a oamenilor; 3) Obiectivele regimurilor politice nu sunt univoce și nu sunt neapărat consensuale. Regimul care asigură cea mai mare marjă de libertate cetățenilor nu asigură întotdeauna cea mai mare eficacitate a puterii, regimul întemeiat pe consimțământul celor guvernați nu lasă întotdeauna deținătorilor autorității o marjă de acțiune suficientă; 4) Și, în fine, fiecare recunoaște că la un anumit nivel de concretizare instituțiile sunt, în mod inevitabil, diferite. Problema celui mai bun

⁷⁵⁰ DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6. p.168.

⁷⁵¹ *Ibidem*, p.174.

⁷⁵² GRUNGEL, J. *Op. cit.*

regim nu se poate pune decât la un nivel înalt de abstractizare; în fiecare societate, instituțiile trebuie să fie adaptate la particularitățile unei constelații istorice singulare”⁷⁵³.

În felul acesta, altfel decât în perimetrul noțiunilor *stat, drept, cetățean* nu putem să punem semne de întrebare și să căutăm răspunsuri, mijloace, instrumente etc., care ar putea fi valorificate, fundamentate și utilizate în condițiile societății contemporane – atât la nivel de relații dintre indivizi, dintre aceștia și societate, cât și dintre societăți, state, culturi, religii, zone geografice. După cum a fost la începuturi, nici în prezent societățile umane „nu pot exista fără un cod al drepturilor și obligațiilor”, trecute prin filiera unei abordări științifice complexe, sau poate antropologice, care va integra „inteligența mișcărilor socio-istorice; (...) raționalitatea strictă și deopotrivă suplă, propusă de analiza sistemelor și rigoarea metodologică în stabilirea faptelor”⁷⁵⁴.

Totodată, considerăm că, pentru a putea înțelege de ce o parte dintre societățile care au purces pe calea democratizării nu au reușit ca să parcurgă cele trei etape consecutive (liberalizare, tranziția și consolidarea), oprindu-se undeva la mijloc de cale și bătând pasul pe loc, este necesară analiza realităților sociale, în care au fost derulate procesele de democratizare, și identificarea factorilor-cheie ce vor contribui la realizarea unei tranziții treptate, calitative și responsabile de la o etapă la alta. În acest caz, se apropie, chiar, am zice, se suprapun, ariile filosofiei, teoriei și metodologiei dreptului. Dacă filosofia dreptului pune accentul pe dimensiunea ontică, epistemică și axiologică a dreptului, metodologia este axată pe studierea unor principii, metode, tehnici, instrumente din diverse domenii de activitate juridică, luând în calcul diferențierea și fragmentarea profundă a cunoașterii juridice, care solicită cunoașterea particularităților dreptului public, a celui privat și a dreptului penal, atunci teoria dreptului, prin conceptualizări și generalizări ale realităților juridice, oferă posibilitatea parcurgerii drumului de la teorie la practică, de la concept la aplicare și realizare, de la singular, particular la general, de la element la sistem. Astfel, se cristalizează necesitatea fundamentării unei metodologii interdisciplinare în analiza structurilor normative ale societății, în general, pentru a revizui și redimensiona relația dintre diverse instrumente sociale, orientate spre asigurarea ordinii sociale și a dreptului, în particular, dintr-o dublă perspectivă: în calitate de instrument de menținere și asigurare a ordinii sociale (adică din perspectiva lui Habermas), dar și ca domeniu cu instrumente particulare, care sunt prezente în interiorul sistemului dreptului, în temeiul cărora urmează revizuirea relației dintre gândire, limbaj, acțiune și realitate.

⁷⁵³ ARON R. *Democrație și totalitarism*. București: ALL, 2001. 280 p. ISBN 9736843580.

⁷⁵⁴ LAPIERRE, J.-W. *Op. cit.*, pp. 255 și 311.

În general, metodologia dreptului nu prea a reușit să se cristalizeze într-un domeniu independent în arealul științelor juridice: ea fie a fost atribuită filosofiei științei, fie filosofiei dreptului, fie teoriei dreptului etc. În spațiul științific autohton, vom întâlni foarte sporadic studii sistematice ce pot fi atribuite domeniului metodologiei dreptului, în marea majoritate a cazurilor fiind considerate lipsite de utilitate. Întrebându-ne de ce o fi așa, nu am reușit să identificăm un răspuns clar, o motivație acceptabilă a acestei atitudini. Ca atare, arealul științifico-practic al metodologiei dreptului este destul de vast, cuprinzând atât o metodologie general-științifică, o metodologie juridică fundamentală și una aplicativă. Prin cadrul său problematic, metodologia dreptului este un domeniu al activității raționale, orientat spre cercetarea principiilor, metodelor și sistemului de valori ale conștiinței juridice, spre scoaterea în evidență a specificității, naturii procedurilor juridice, de probare, argumentare, influențare, persuadare etc., dar și spre valorificarea relațiilor de colaborare cu alte domenii ale vieții sociale. Astfel, identificăm o dublă ipostază a metodologiei dreptului: una care urmează să-și dovedească eficiența în interiorul științei dreptului, alta – în exterior, adaptându-se la realitățile sociale, stabilind raporturi cu domeniul din exterior, astfel încât să-și mențină eficiența și calitatea de instrument de asigurare a coeziunii, coerenței și ordinii sociale.

În acest context, nu vom dezvolta particularitățile metodologiei dreptului în general, ne vom limita doar la mențiunea că pentru metodologia dreptului sunt importante noțiunile de *lege*, *normă juridică*, *reglementări juridice*, *principii juridice* ș.a. și structurile conceptuale, precum *surse juridice*, *documente juridice*, *fapte*, *practica juridică* și *tehnica juridică*. Noțiunile, structurile conceptuale menționate, pe de o parte, indică prezența pe teren metodologic a celor două dimensiuni care își dispută întâietatea – cea teoretică și cea practică, pe de altă parte, trimit la necesitatea unor abordări de tip integrativ, care reușesc să trateze realitățile social-juridice prin prisma relaționărilor, ceea ce ar însemna valorificarea unei metodologii de tip interdisciplinar. Prin concursul abordării de tip interdisciplinar poate fi elaborat modelul paradigmatic al dreptului, care, pe de o parte, va cuprinde valorificarea realităților sociale concrete, deja existente în structurile teoretice; pe de alta, va iniția valorificarea relațiilor umane din perspectiva unui spațiu conceptual unic, și nu unul fragmentat, segmentat. Astfel, contribuția majoră a metodologiei interdisciplinare ar fi direcționarea spre:

- Descoperirea și soluționarea contradicțiilor dintre abordarea de tip reflexiv și cea de tip normativ, așa cum sunt sesizate la moment;
- Identificarea direcțiilor prioritare și proiectarea cunoașterii și cercetării acestora.

Așadar, o metodologie interdisciplinară în drept ar avea sarcina identificării pieselor absente dintr-un puzzle, contribuind la creșterea productivității științifice în construcția imaginii

juridice a societății, la creșterea gradului de cunoaștere juridică, în care coexistă normativul și reflexivul. În consecință, interdisciplinaritatea trebuie văzută nu doar în calitate de sursă de cunoaștere sau în calitate de un model de abordare, ci, mai degrabă, ca o tehnologie a gândirii juridice, care este abia la început de cale și valorificare.

Astfel, întrebarea la care încercăm să formulăm răspuns este: Care sunt fundamentele paradigmei interdisciplinare a dreptului și în ce constă caracterul novativ, important, creator al acestui model?

4.3. Constituirea dimensiunilor paradigmei interdisciplinare a dreptului

Experiența organizării social-statale democratice pentru Republica Moldova, precum și pentru multe alte state din spațiul ex-sovietic este una mai recentă și continua să fie o provocare și un test de maturitate a societății moldovenești, care și-a anunțat ca principal obiectiv modernizarea. Totuși, prevederile art. 1. (3) din Constituție, după care „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate”, dar și multe altele, care se referă la egalitatea (art. 16), protecția cetățenilor (art.18), accesul la justiție (art. 20), prezumția nevinovăției (art.21) ș.m.a.⁷⁵⁵, mai rămân a fi iluzorii, dat fiind faptul că cetățenii Republicii Moldova continuă să se confrunte cu un șir de probleme nu doar de ordin economic și social, dar și politic și juridic, din cauza disfuncționalităților instituționale, a existenței unor abateri de la standardele de democratizare a societății ș.a. Or, „prima strategie democratică a fost aceea de a unifica valorile și comportamentele. Astăzi se impune o cultură a diferențelor, iar problema esențială este de a le armoniza”⁷⁵⁶.

Democrația pentru mulți dintre noi întruchipează regimul politic care aduce stabilitate, prosperitate statului-națiune și împlinire cetățenilor. De la începuturi, democrația a căutat identificarea instrumentelor sale, pe care, în timp, a reușit să le perfecționeze, și a principiilor după care să se conducă, astfel considerându-se că acestea deja au ajuns la maturitate. În același timp, unele dintre state așa și nu au reușit parcurgerea drumului spre democratizare, nu au reușit valorificarea instrumentelor acesteia și implementarea principiilor, nu au reușit unificarea

⁷⁵⁵ Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citată 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

⁷⁵⁶ BOIA, L. *Op. cit.*, p.120.

valorilor cu comportamentele, așa cum indică și J.Grugel⁷⁵⁷. Concomitent, schimbările majore care sunt sesizate la scară mondială necesită perfectarea și reevaluarea modului de abordare a standardelor societăților democratice actuale din perspectiva nu doar a utilității, dar și a științificității. Prin paralela dintre democrația din 1900 cu cea din 2000, L. Boia va constata: „Spre 1900, existau valori și, în consecință, și „contravalori”. Ar fi poate nedrept să spunem că noul model democratic ignoră valorile. De fapt, există și chiar multe; tocmai aici e problema: valorile s-au multiplicat și fragmentat (...), până și valorile cele mai înrădăcinate trec printr-un proces de destructurare. Ajunge să privim religia (...) și problema sexului, ambele fiind practicate cu conștiința împăcată în felul său. (...) Odată cu religia și sexul, se prăbușesc cei doi mari stâlpi ai moralei de la 1900. Din fragmentele lor, fiecare e liber să construiască propriul lui templu. (...) Până la urmă (...), întreaga societate se descompune și se realcătuiește într-un mozaic de minorități. (...) Nimic nu mai e evident astăzi: fiindcă nu mai sunt norme evidente. (...) Acum se practică mai peste tot, cu variații minime, modelul „TONY Blair”, unde dogmatismul a fost înmormântat în beneficiul pragmatismului”⁷⁵⁸.

Referindu-se la parcursul practicilor democratice, P. Manent opinează: „De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, această organizare politică ni se pare singura cu adevărat rațională și conform drepturilor omului. Principiul de bază al contemporaneității este reprezentarea. Aproape toate popoarele Europei și Americii, numeroase popoare din Asia trăiesc sub guverne reprezentative. Știm că ea prezintă dificultăți, că uneori sau adesea avem sentimentul că suntem prost reprezentați, dar ea rămâne în ochii noștri nu doar formula politică cea mai satisfăcătoare, ci, ca să spunem așa, singura formulă imaginabilă”⁷⁵⁹. În acest sens, în Comentariul la Constituție⁷⁶⁰ se face referință la categoriile de state conform regimurilor politice, relevând particularitățile statelor cu regim democratic, în special accentuându-se raportul dintre stat și cetățean: „statul și puterea sunt puse în slujba cetățenilor, a omului. Statul și organele sale, ca agenți ai puterii, se subordonează intereselor individului, situație opusă concepției statului atotputernic, opresiv, dominator”. În vederea accentuării aspectului menționat putem invoca mai multe prevederi constituționale⁷⁶¹, cum ar fi art. 2. (1) „Suveranitatea națională aparține poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct și prin organele sale reprezentative, în formele stabilite de Constituție”, art. 60 (1) „Parlamentul este organul reprezentativ suprem al

⁷⁵⁷ GRUNDEL, J. *Op. cit.*

⁷⁵⁸ BOIA, L. *Op. cit.*, pp.119-120 și 130.

⁷⁵⁹ MANNENT, P. *Op. cit.*, p 225.

⁷⁶⁰ NEGRU, B., OSMOCHESCU, N., SMOCHINA, A., et al. *Op. cit.*, p.20.

⁷⁶¹ Constituția Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

poporului Republicii Moldova și unica autoritate legislativă a statului”, art. 5 (1) „Democrația în Republica Moldova se exercită în condițiile pluralismului politic, care este incompatibil cu dictatura și cu totalitarismul” etc. Conform accepțiunii contemporane, democrația constituie o formă de organizare și de conducere a societății prin consultarea periodică a cetățenilor, ținându-se seama de voința poporului și de interesele vitale ale statului. Având la bază trei modele istorice din sec. al XVII-lea – al XVIII-lea (englez, american, francez), democrația modernă sa construit având ca centru de greutate respectarea drepturilor omului și ale cetățeanului, dar și statul de drept, considerate a fi realizările esențiale ale civilizației moderne.

Astfel, fiind antipodul voluntarismului și totalitarismului, democrația și statul de drept sunt o alternativă a dictaturii. Un stat de drept, *de facto*, se formează din totalitatea instituțiilor publice și trebuie să fie rezultatul unor schimbări fundamentale în natura relațiilor dintre stat, societate și personalitate. Este un stat uman, în care drepturile și libertățile omului sunt cu adevărat recunoscute și consolidate legislativ prin eforturile tuturor actorilor sociali (persoana, statul și dreptul).

Din analiza avantajelor și dezavantajelor sistemului democratic, realizată de L. Boia⁷⁶², putem identifica numeroase probleme ale societăților contemporane și în spațiul concret al Republicii Moldova. Printre acestea indicăm: a) **globalizarea**, care este antidemocratică prin însăși esența ei, care „este un tăvălug universal, ce realizează unificarea politică și economică, acționând asupra țărilor și regimurilor; b) **mondializarea**, ca sistem de dominație aproape complet (economic, putere militară, tehnologie de vârf; c) **folosirea unei limbi universale** - engleza; d) **migrația**, datorită valurilor de migranți de diferite culturi și religii, se oferă teren dreptului la diferență; e) **probleme demografice**, care au două surse: una este migrația și alta – egalitatea genurilor în societatea democratică, astfel, femeile având aceleași drepturi, nu mai au singura preocupare de a procrea, dar fac studii, carieră etc., fapt ce duce la scăderea numărului de copii născuți; f) **sărăcia și insecuritatea** (economică, politică, juridică, alimentară, fizică etc.).

În consecință, statele naționale reacționează, încercând să-și păstreze autenticitatea culturală, identitatea etc., dar și să se înscrie în circuitul global de care nu poate face abstracție. Asistăm la o stare de dualitate juridică: una – de a fi în trend, adică pe aceeași lungime de undă cu celelalte state, orientându-ne spre practici politico-juridice și sociale din exterior; alta – de a mai păstra ceea ce se mai poate păstra prin conservarea resurselor, patrimoniului, identității naționale etc., orientare spre interiorul sistemului și creșterea eficienței acestuia. Este o reacție similară reacțiilor pe care le au oamenii de știință, în special atunci când se vorbește despre

⁷⁶² BOIA, L. *Op. cit.*

specii (de plante, animale), aflate pe cale de dispariție, căutând instrumente juridice de a le mai păstra, a le face ca să supraviețuiască, incluzându-le în Cartea roșie. La nivel statal, sunt elaborate politici, este revizuită legislația, sunt create programe guvernamentale de promovare, păstrare a patrimoniului natural și cultural-spiritual. Astfel, statele trebuie să facă față celor două mari provocări concomitente: una de a fi parte a lumii, alta de a fi ele înseși, de a-și păstra autenticitatea. Mai mult ca atât, statele, zice L. Boia, au probleme interne identificate la toate nivelele: la nivel de individ, statul național fiind pus în dificultate atât de cetățenii săi care dau preferință drepturilor omului, și nu îndatoririlor civile, are loc o „deplasare dinspre corpul social spre corpul individual”; la nivel de comunități locale, regionale, minorități (religioase, sexuale etc. de tot felul), creându-se cadrul legal pentru autonomii, drepturi și libertăți etc.; la nivel statal-instituțional, prin politici de proximitate, se încearcă identificarea șanselor pentru o democrație veritabilă. „Democrația este un principiu politic, social, ideologic”⁷⁶³, plasat pe vectorul trecut-present-viitor. Dintre acestea, rămâne în actualitate doar prezentul, pentru că oamenii din ce în ce mai puțin sunt interesați de trecut și de public, axându-se pe viața privată și pe provocările prezentului, dar și pe inconveniențele provocate de suprapunerea sferei private cu cea publică. Dovada acestei preferințe ar putea fi scăderea ratei de participare la scrutine electorale, la adunări populare etc. Astfel, așa cum indică L. Boia⁷⁶⁴, „în afara propriilor ei insuficiențe, democrația suferă de un fel de lipsă de ocupație. Tot mai mult, deciziile esențiale sunt luate în altă parte, în afara spațiului democratic”. Or, prin analizele elaborate, se pune accent pe necesitatea implementării reformelor nu doar de natură politică, economică sau juridică, care se vor oferi soluții provocărilor și problemelor cu care se confruntă statul, dreptul și cetățeanul, dar și unora de natură sistemică, care și-ar asuma ca prioritate creșterea, formarea cetățeanului în direcția valorilor promovate de modelul democratic. Și asta chiar dacă dăm dreptate afirmației că democrația mai degrabă este un model ideal, decât un sistem efectiv, care, la momentul actual, nu are vreun model alternativ.

De ce? Deoarece, odată ce vorbim despre sistemele democratice contemporane, despre transformările și fluctuațiile la nivel structural și organizațional, înțelegem și faptul că există elemente indispensabile, generice, dominante, decisive, ce determină asimetria sistemului social și a dreptului în particular. Or, e necesar poate să schimbăm accentele. Vorbind despre statul de drept, să insistăm pe o relație de reciprocitate dintre stat (cu totalitatea instituțiilor sale, în care activează funcționari, specialiști) și persoană, în calitate de cetățean, membru al societății civile.

⁷⁶³ *Ibidem*, p.130.

⁷⁶⁴ *Ibidem*, p.137.

În art. 23 al Constituției RM⁷⁶⁵ se menționează: „(1) Fiecare om are dreptul să i se recunoască personalitatea juridică. (2) Statul asigură dreptul fiecărui om de a-și recunoaște drepturile și îndatoririle. În acest scop statul publică și face accesibile toate legile și alte acte normative”.

Pornind de la această prevedere constituțională, vom preciza că esența relației *stat – persoană/cetățean – drept* se referă nu la autosuficiența cadrului legal, pentru a exista și condițiile reale în care acesta își găsește realizare, dar și la perspectiva interesului cetățeanului pentru a contribui la instituirea și menținerea unui sistem social bazat pe respectul față de lege, pe coeziune, apartenență, solidaritate și încredere. Urmărind sondajele de opinie, realizate în ultimii ani, vom sesiza existența unei problematice duble: neîncrederea cetățenilor față de instituțiile statului (justiție, procuratură, poliție, administrație publică locală ș.a.) și lipsa de încredere în ceilalți concetățeni. Vom aduce câteva exemple ce dovedesc această afirmație.

Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova (ASDM), în noiembrie 2018, a realizat sondajul de opinie *Coeziunea, solidaritatea și încrederea în societatea din Republica Moldova*⁷⁶⁶. Rezultatele sondajului demonstrează că cetățenii exprimă percepția unei coeziuni slabe, sentimentul de încredere față de semenii este și el foarte redus (73% dintre respondenți consideră că societatea noastră este puțin, foarte puțin sau deloc unită). Totodată, una dintre concluziile formulate de autorii sondajului este că statul și organizațiile societății civile trebuie să se implice mai mult în fortificarea coeziunii și conștiinței de coeziune socială în societatea moldoveană prin formarea unui *cadru de identificare civică*.

Studiul, prezentat de *Centrul Parteneriat pentru Dezvoltare și Fundația Est-Europeană* la 17 aprilie 2019, cu genericul *Indexul Coeziunii Sociale*, arată că în țările în care nivelul de corupție este considerat a fi mare, încrederea în guverne este mică, și invers. Cu referire la rezultatele obținute, directorul de programe al *Fundației Est Europene*, Andrei Brighidin a menționat: „Există o legătură causală între nivelul de încredere și nivelul de bunăstare în cadrul unei societăți. Or, cu cât mai multă încredere are populația în autorități, aceasta reflectă faptul că autoritățile răspund mai bine necesităților și problemelor cu care se confruntă comunitățile și asigură o mai bună redistribuire a resurselor care sunt existente într-o comunitate, într-un stat. Sunt necesare eforturi semnificative de promovare a politicilor publice autentice, care vor combate corupția și vor asigura încrederea în instituții”⁷⁶⁷. Expertul *Centrului Parteneriat pentru*

⁷⁶⁵ Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citată 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.

⁷⁶⁶ *Coeziunea, solidaritatea și încrederea în societatea din Republica Moldova*. Rezultatele sondajului de opinie ASDM. [citată 29.11.2019]. Disponibil: <http://www.platzforma.md/arhive/387456>.

⁷⁶⁷ *Indexul Coeziunii Sociale*. Realizat de Centrul Parteneriat pentru Dezvoltare și Fundația Est-Europeană. [citată 22.11.2019]. Disponibil: <http://progen.md/?pag=n2&tip=noutati&opa=view&id=534&l=>.

Dezvoltare, Rodica Ivașcu a precizat că nivelul de încredere în sistemul democratic din Republica Moldova este de aproape 13%, iar în justiție – de 14 la sută: „O societate în care majoritatea membrilor săi nu consideră legitime deciziile autorităților și nu cred în statul de drept este o societate în care majoritatea nu va crede în valoarea respectării legilor (...), o astfel de societate nu va avea încredere în propria capacitate de a schimba lucrurile spre bine prin implicare civică”.

În același timp, un alt sondaj de opinie, realizat și publicat de *Institutul Republican Internațional*⁷⁶⁸, arată că de cea mai mare încredere din partea cetățenilor Republicii Moldova se bucură biserica și preoții, iar la polul opus se află Parlamentul, Guvernul și Procuratura Generală. Sondajul realizat *la inițiativa Consiliului Superior al Magistraturii de Magenta Consulting*⁷⁶⁹ arată că doar 16% din cetățeni au încredere în justiția moldovenească. Chiar dacă autorii cercetării au chestionat separat persoane care au avut de-a face personal cu activitatea instanțelor de judecată și cele care n-au fost niciodată puse într-o asemenea situație, diferența de percepție este minimă, practic inexistentă. Ca reacție la rezultatele cercetării, Victor Micu (la momentul realizării sondajului, Președinte al Consiliului Superior al Magistraturii) a opinat: „Într-un proces oricum rămâne unul nemulțumit, așa să vorbim. Încrederea în sistemul judecătoresc nu depinde exclusiv de judecător, depinde de toți actorii care participă într-un proces. Eu vorbesc de procurori, dacă este un proces penal, și de avocați, mai ales în dosare civile. Să vorbim așa cum este, cultura juridică, cu toate că sunt foarte mulți juriști în Republica Moldova, cultura juridică lasă de dorit și este foarte ușor să manipulezi o persoană, când nu cunoaște domeniul. Dar acceptăm realitatea care este”.

Studiul *Încrederea în justiția din Republica Moldova 2001-2018. Evoluții și determinante*, realizat de V. Cantarji⁷⁷⁰, constată că „nivelul de încredere a populației în justiție în perioada 2001 – 2018 denotă o puternică legătură între percepția populației față de instituțiile centrale ale statului (Parlament, Guvern, Președintele țării) și percepția față de justiție. (...) Măsurările efectuate asupra opiniei publice a cetățenilor RM cu referire la nivelul de încredere în justiție demonstrează cu mici fluctuații periodice tendința permanentă de scădere. Punctele minime în istoria măsurărilor au fost înregistrate pe fundalul perioadei crizelor politice din 2015-2016 și furtului miliardului din sistemul bancar”. Autorul studiului consideră că încrederea în

⁷⁶⁸ *Încrederea cetățenilor RM în instituții*. (05.02.2019) Sondajul realizat de IRI. [citat 12.04.2020]. Disponibil: <https://unimedia.info/ro/news/d34e95af384c58fc/sondaj-iri-biserica-se-bucura-de-cea-mai-mare-incredere-din-partea-cetatenilor.html>.

⁷⁶⁹ *Rezultatele sondajului privind opinia publică despre sistemul judecătoresc din Moldova*. Realizat de Magenta Consulting. 06.02.2018. [citat 12.10.2019].

Disponibil: https://crjm.org/wp-content/uploads/2018/02/Brosura_finala.compressed.pdf.

⁷⁷⁰ CANTARJI, V. *Încrederea în justiția din Republica Moldova 2001-2018. Evoluții și determinante*. [citat 03.11.2019]. Disponibil: <https://crjm.org/wp-content/uploads/2019/02/2018.12-Increderea-in-justitie.-Evolutii.pdf>.

justiție este determinată de un set foarte complex de factori, care pot fi sistematizați într-un mod general în câteva grupuri. Primul rând de factori ține de interdependența încrederii în justiție și încrederea în alte instituții ale statului. Un alt grup de factori ține de fonul mediatic în jurul justiției. Al treilea set de factori se referă la experiența proprie sau a cercului social restrâns al persoanei care vine în contact cu justiția. În rezultat, se consideră că datele cu privire la încrederea joasă continuă a populației față de justiție ar trebui să determine sistemul judecătoresc și alți factori de decizie relevanți să ia măsuri urgente, axate pe sporirea calității și echității actului de justiție. Șirul datelor poate fi continuat, o situație similară fiind în toate domeniile, dar ceea ce putem afirma cu certitudine se referă la necesitatea de a identifica măsuri urgente în vederea redresării situației și la nivelul de cultură juridică, care este consecință a proceselor prin care a trecut statul și dreptul în RM.

Sistemul de drept al RM în procesul de tranziție, prelungit în timp, nu a reușit să se constituie în unul bine definit, autoritar și eficient pe interior, dar nici cu o stabilitate pe exterior. Perioada, de după declararea independenței RM a fost una destul de complexă și dificilă atât din punct de vedere politic, economic, cât și normativ. Sistemul normativ juridic adesea se dovedea a fi ineficient, situație determinată, de fapt, în opinia multor autori, de lipsa unei baze economice eficiente ori de acțiuni și presiuni din exterior, însoțite de multiple modificări operate cu regularitate în legislația națională. Pe dimensiunea relațiilor cu comunitatea internațională, în „(...) perspectiva unor contacte multidimensionale benefice cu lumea liberă”⁷⁷¹, RM a continuat să rămână o adevărată *terra incognita*. Termenii ce pot fi atribuiți acestei tranziții prelungite și folosiți pentru a caracteriza evoluția dreptului sunt: *entropie, indeterminare, întâmplare, probabilitate, spontaneitate*. Semnificația tuturor acestor noțiuni ne trimite la ideea generală de nesiguranță, la prezența unor influențe negative asupra rezultatului final al acțiunii dreptului și incapacitatea acestuia de a realiza acele scopuri majore pe care și le-a propus odată cu Declarația de independență. Cu anumite rezerve, am putea face referință la câteva etape parcurse de RM, ce au determinat și influențat politica juridică a statului, care, în mod logic, ar trebui să fie una uniformă, necontradictorie și eficientă.

Cu începutul în Declarația de independență, sistemul de drept a fost în continuu supus revizuirilor, readaptărilor, determinate de schimbări majore prin trecerea de la un regim la altul, eforturile fiind orientate, de pe o poziție, spre adoptarea valorilor democratice în sistemul de drept național, de pe alta, care vine în concordanță cu prima, spre obținerea calității de subiect de drept internațional. Perioada de tranziție a fost însoțită și de un proces de definitivare a

⁷⁷¹ COJOCARU, Gh. *Politica externă a RM*. Chișinău: Civitas, 2000. 208 p. ISBN 9975-936-68-7. p.14.

elementelor structurale ale sistemului dreptului și de perfectare și ajustare a legislației la condițiile sociale noi pentru RM, dar și de o activitate intensă de afirmare pe plan internațional, prin ratificarea diferitor documente internaționale, consolidarea relațiilor cu alte țări, care și-au anunțat sprijinul în edificarea statului de drept, în susținerea proceselor democratice din RM, și aderarea la organizații internaționale (Organizația Națiunilor Unite, Organizația Mondială a Sănătății, Fondul Monetar Internațional, Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare, UNESCO, s-au stabilit relații cu NATO, cu Consiliul Europei etc.). Este important de menționat că, la această etapă, RM a fost recunoscută de majoritatea statelor lumii, în prezent întreținând multiple relații diplomatice cu statele lumii, este semnatară și a ratificat convenții internaționale, a semnat acorduri bilaterale etc. Dacă urmărim dinamica sistemului juridic în această perioadă, vedem că a fost una foarte rapidă, în sensul emiterii unui mare număr de acte normative, dar uneori cantitatea mare nu dovedește și calitate. De pe altă poziție, asupra dinamicii sistemului juridic își lasă amprenta și realitățile sociale mereu în schimbare. În acest context, și prioritățile legislative diferă, unele au fost în anii '90, altele – începând cu anul 2007, perioadă în care tot mai mult se prioritizează problematica drepturilor omului, demnitatea umană, și altele au fost provocările din momentul în care a fost *Parafat acordul de asociere RM – UE*, și absolut distinctă și diferită este situația în care suntem astăzi. Cu toții înțelegem că nu este suficient să avem un sistem de reglementare perfect, dacă aplicarea acestuia este deficitară, dacă cetățenii nu au respectul față de drept sau dacă cei care trebuie să aplice legea o fac preferențial. O altă problemă ține de faptul că, paradoxal, dar justiția a devenit un factor de dezintegrare socială. Această stare este determinată de atitudinea cetățenilor care-și exprimă neîncrederea în instituțiile statului: în justiție, procuratură, poliție etc., de numărul dosarelor pierdute de RM la CEDO, dar și de numărul, aflat mereu în creștere, de infracțiuni comise. În legătură cu acest fapt devin importante nu doar declarațiile de la tribuna Parlamentului ori prevederile și prioritățile înscrise în Politicile de stat, ori formele scrise ale prevederilor legale, dar și punerea în aplicare, realizarea dreptului prin acțiuni concrete, complexe, prin obligații asumate privind soluționarea unui șir de probleme ale societății. Totodată, asistăm la soluții propuse pentru problemele sociale și umane, la decizii ce trezesc controverse și care marchează și canalizează mersul lucrurilor în direcții indezirabile. În acest sens, conform legislației naționale (Constituția RM art.134 (3)), „Constituția este legea supremă a RM, iar Curtea Constituțională – organul care „garantează supremația Constituției, asigură realizarea principiului separării puterii de stat în putere legislativă, putere executivă și putere judecătorească și garantează responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat”. Spre regret, activitatea Curții Constituționale din ultimii ani a determinat scăderea încrederii cetățenilor și în această instituție, și în legea

fundamentală, ceea ce condiționează lipsa de garanție în privința drepturilor și libertăților fundamentale, iar principiului Supremației Constituției riscă să fie unul ce nu a stat la baza activității actorilor implicați în activitatea celor trei puteri. Printre acestea se înscriu Hotărârile CC pentru interpretarea prevederilor articolului 98 alin. (6) în coroborare cu articolele 1, 56, 91, 135 și 140 din Constituție (neîndeplinirea obligațiilor constituționale de către Președinte); Avizul nr. 5 din 10.12.2018 privind constatarea circumstanțelor care justifică interimatul funcției de Președinte al Republicii Moldova pentru exercitarea obligației constituționale de promulgare a unor legi; Avizul nr. 1 din 09.06.2019 privind constatarea circumstanțelor care justifică interimatul funcției de Președinte al Republicii Moldova pentru exercitarea obligației constituționale de dizolvare a Parlamentului și de stabilire a datei alegerilor parlamentare anticipate; decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova asupra sesizării nr. 111 din anul 2019 privind controlul constituționalității actelor legislative, adoptate de deputații Parlamentului de legislatura a X-a, la 8 iunie 2019 ș.m.a. – toate acestea au determinat nu doar un blocaj juridic ori politic, ci au determinat și creșterea atitudinii negative a cetățenilor față de activitatea instituției și, în particular, față de prevederile art.137 al Constituției RM, prin care „Judecătorii Curții Constituționale sunt inamovibili pe durata mandatului, independenți și se supun numai Constituției”, și de art. 138, care stipulează că „judecătorii Curții Constituționale trebuie să aibă o pregătire juridică superioară, o înaltă competență profesională”. În aceste condiții, criza dreptului nu poate fi tratată ca un fapt separat, distinct de ceea ce se întâmplă în spațiul în care acesta există, totodată, nu pot fi oferite soluții unilaterale și simpliste, fiind necesară abordarea multidimensională și polivalentă dintr-o perspectivă științifică argumentată.

Sintetizând, afirmăm că dreptul se confruntă cu probleme care sunt ale societății per ansamblu, ca spațiu public, și probleme ale omului, la nivel privat; avem probleme pe care le are întreaga umanitate (securitate, crize, conflicte ș.a.), avem probleme specifice spațiului juridic moldovenesc, legate de organizarea socială și funcționarea instituțională, probleme cu caracter politic, probleme legate de esența sistemului juridic, dar, în special, de eficiența acestuia. Pe fundalul multitudinii problemelor cu care se confruntă societatea, este important a găsi soluții, pentru ca spațiul public să fie cel dezirabil pentru toți actorii sociali, să fie unul în care dreptul își realizează funcțiile, iar persoanele obțin încrederea în valorile promovate de statul de drept.

Caracterizându-se printr-un înalt grad de complexitate, sistemul social este cel care în mare măsură este dependent de gradul de eficiență a dreptului. Atacat din ce în ce mai mult de acuzații, critici privind modul în care funcționează, dreptul încearcă să-și demonstreze importanța și utilitatea prin tendințe de ajustare la necesitățile sociale, și nu doar prin reforme la nivel de instituții de drept, prin deschidere spre spațiul public, prin reglementări juridice tot mai

multe, dar și prin conceptualizări prospective în știința juridică națională. Societatea, având pretenții crescânde față de sistemul de drept, impune revizuirea fundamentelor acestuia, dar și stabilirea mecanismului de eficientizare, în special, prin raportare la protecția drepturilor cetățeanului, ținând cont de practicile altor țări.

În contextul tendințelor actuale, sesizate la nivel de știință juridică și al multiplelor probleme de natură contradictorie la nivel de practică, se impune ca necesară valorificarea metodologiei interdisciplinare pentru clarificarea câtorva dimensiuni esențiale din perspectiva reconfigurării și reconceptualizării dreptului. În același timp, reiterând prioritățile asumate de Strategia națională de dezvoltare „Moldova 2030” la compartimentul *Cercetare – inovare – educație*, trebuie să avem o viziune clară și extrem de explicită asupra situației de moment, asupra naturii problemelor complexe care necesită pentru rezolvare cunoaștere științifică, în principiu, dar pentru care sunt necesare noi modalități de abordare, precum și dezvoltări teoretice despre procese interconectate mai mult sau mai puțin în sistemul juridic, la diferite nivele (la nivel de persoană, de stat, ori de drept). Aceste procese de interconexiune și reconfigurare în sistemul juridic și generează problema complexă care trebuie rezolvată. Astfel, metodologia interdisciplinară, prin specificul său, trebuie să conceptualizeze interdependențele existente, să le evalueze și să le analizeze astfel, încât să identifice ori să creeze instrumente metodologice nu doar pentru explicitarea naturii interdependențelor, dar și în vederea soluționării eficiente a problemelor majore, cu care se confruntă știința dreptului. În acest sens, așa cum s-a arătat în compartimentul precedent, limitele epistemice în știința juridică sunt determinate de natura complexă a dreptului și de caracterul polivalent al interdependențelor, de aceea și considerăm că o practică de cercetare orientată pe problemă și inovație, folosind un instrumentar metodologic adecvat problemei, cu origine în zone disciplinare diferite contribuie la creșterea eficienței științei juridice actuale. Datorită adaptării și întrunirii unor standarde metodologice și epistemice, știința juridică poate dezvolta direcții noi de cercetare și acțiune necesare pentru atingerea unor obiective de interes public prin proiectarea cercetării științifice în baza modului comun de gândire al oamenilor și pentru rezolvarea problemelor.

În calea parcursă de RM de la independență până în prezent, sistemul de drept a rămas unul în tranziție, cu multiple necunoscute, uneori cu duble, triple standarde, ori dualități înregistrate la nivelul relației *teorie și practică juridică*. În acest sens, A. Marga⁷⁷², analizând concepțiile lui Habermas, menționează că acesta, într-o abordare cuprinzătoare, în care „se recunosc trei „resurse” în procesul formării dreptului (economia, administrația și comunicarea),

⁷⁷² MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. București: Rao, 2017. 672 p. ISBN 978-606-851-689-9.

circumscrie cu succes constituirea comunicativă a normativității ce se exprimă în sistemele de drept. Pe fiecare treaptă a constituirii se ajunge la o proporție a asocierii „facticității” contextelor și a „validității” regulilor, până când, la nivelul statului modern, regulile de drept pot reclama o „validitate” ce transcende contextele. Fiind plasat între realitățile în fond „materiale” (situația economică, raporturile de putere) ale „facticității” și „validitatea” pe care o pretind, sistemele de drept au mereu o semnificație duală: aceste sisteme redau interese ale contextelor, dar pretind valabilitate dincolo de aceste interese, oglindesc interese identificabile, dar pretind legitimitatea. Dualitatea sistemelor de drept s-a răsfrânt, până la urmă, în chiar divergența dintre teorii”⁷⁷³.

Toate acestea demonstrează breșe, lacune la nivel de sistem (care includ nu doar revizuirea normei de drept, dar țin mai mult de activitatea instituțiilor de drept și a reprezentanților acestora), ceea ce și impune reevaluarea și reconceptualizarea modului tradițional, obișnuit de tratare a dreptului, în vederea obținerii, în consecință, a schimbărilor la nivel micro-, macrosocial și global. Acest mecanism ar putea fi constituit pe fundamentul a trei piloni: **ontologic**, care ar răspunde nevoilor existențiale ale persoanei ca individ și ale societății; **epistemic**, care ar oferi claritate și o înțelegere adecvată a modului de funcționare a dreptului angajat în creșterea culturii juridice; și **pragmatic** ori **aplicativ-axiologic**, care ar fi constituit pe mecanisme de eficientizare a dreptului și pe un suport valoric de depășire a nihilismului juridic.

Astfel, pentru metodologia interdisciplinară care vizează caracterul integrat și unitar al dreptului este relevantă abordarea relației dintre cele trei dimensiuni identificate (dimensiunea ontologică a dreptului; cea epistemică și cea aplicativ-axiologică). În această ordine de idei, vom parcurge consecutiv, într-o formulă minimalistă, pe fiecare dintre ele, pentru a dezvălui instrumentele și soluțiile pe care le-ar putea sugera formula metodologiei interdisciplinare, operaționalizată în drept, precum și aspectele relevante pentru încadrarea în identificarea posibilităților de creștere a utilității și eficienței practice a teoriei dreptului, în condițiile adoptării în configurația sa disciplinară a metodologiei interdisciplinare.

Dimensiunea ontologică⁷⁷⁴, tradițional axată pe studierea fundamentelor existenței, nivelurile, modurile și formele esențiale de manifestare ale acesteia, încadrată în demersul interdisciplinar, contribuie la valorificarea dreptului din unghiul de vedere al incomensurabilității relației *persoană – stat – drept*, dar în mod special la stabilirea rolului persoanei în această configurație a interdependențelor. Cu atât mai relevantă este această dimensiune, cu cât se pun în evidență relații de determinare și interacțiune, precum determinarea juridicului de social;

⁷⁷³ MARGA, A. *Condiția comunicativa a dreptului la Habermas*. [citată 07.11.2016]. Disponibil: <http://www.punctulcritic.ro/andrei-marga-conditia-comunicativa-a-dreptului-la-habermas.html>.

⁷⁷⁴ STROE, C. *Compendiu de filosofia dreptului*. București: Editura Lumina Lex, 1999. 239 p. ISBN 973-588-143-8; CIOBANU, R. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Tipografia Biotehdesign, 2014. 171 p. ISBN 978-9975-933-45-2.

determinarea multitudinii de ramuri de drept de multitudinea de relații sociale care necesită reglementare; determinarea apariției unor ramuri de drept noi de realități sociale noi; determinarea existenței instituției răspunderii de respectarea normelor de drept; determinarea formelor de răspundere de diversitatea formelor de acțiune etc. În rezultat, prin încadrarea interdependențelor și a conceptului dreptului integrat și unitar, dimensiunea ontologică a abordării va conecta dreptul la dimensiunea existențială socioumană, în calitate de realitate indispensabilă organizării societăților în formula statului de drept, astfel încât să ofere claritate asupra realității juridice în ierarhia nivelelor de realitate, să determine relațiile dintre elementele sistemului, în vederea identificării principiilor de creștere a eficienței practice a sistemului. Realitatea juridică vizează raporturile juridice dintre oameni ce alcătuiesc fundamentul ontologic al dreptului și este inalienabilă realității sociale. În opinia autorilor Ceterchi I. și Craiovan I.⁷⁷⁵, realitatea juridică este unitatea indisolubilă dintre *planul spiritual* (care include teorii juridice, sentimente juridice, reprezentări juridice, opinii juridice etc.), *planul normativ* (ansamblul normelor juridice constituite în dreptul obiectiv); *planul drepturilor subiective* și al *obligațiilor juridice*, și *planul faptelor juridice*.

În condițiile de complexitate în care realitatea juridică și cea socială se încadrează, se impun explicații și soluții care țin de competența factorilor de decizie, a comunităților științifice, dar și de implicarea și gradul de conștientizare (raționalizare) și de responsabilitate socială a oamenilor simpli. În atare condiții, abordarea critică a prestației umane, a resursei intelectuale, a standardelor educaționale, într-un final, a raționalității și responsabilității acțiunii umane sunt inevitabile, dar și favorabile pentru identificarea priorităților tematice în cadrul studiului teoretico-științific și aplicativ al dreptului. Or, sub presiunea problemelor, au fost luate la nivel de state decizii fără precedent, criticate de unii, că ar contraveni drepturilor și libertăților umane, apreciate de alții – mai degrabă din egoism personal și mai puțin conștientizând gravitatea situațiilor dificile și simțul responsabilității sociale. După cum totul și orice se pretează la realitățile timpului trăit, așa și realitatea socială și cea juridică devin arii de dezbatere nu doar științifică, care, în anumite circumstanțe probabil, ar trebui să-și demonstreze autoritatea de care a fost lipsită în ultimii ani, dar și politico-juridică.

Făcând referință la opinia lui B. Nicolescu, expusă în *Ce este realitatea*, unde sunt identificate două momente-cheie care, după cum consideră autorul, trebuie să schimbe în profunzime viziunea noastră asupra realității: unul se referă la tripla revoluție din secolul al XX-lea – revoluția cuantică, revoluția biologică și revoluția informatică; altul este evenimentul din

⁷⁷⁵ CETERCHI, I., CRAIOVAN, I. *Introducere în teoria generală a dreptului*. București: ALL. 1993. 186 p. ISBN 973-571-243-1.

11 septembrie 2001, care a distrus credința dominantă a modernității că trăim într-o lume rațională, deterministă și mecanicistă, destinată unui progres nelimitat. „(...) E aproape miraculos că specia umană mai există, (...) „realitatea” este unul din cele mai degradate cuvinte din toate limbile pământului. Noi toți credem că știm ce este realitatea, dar, dacă suntem întrebați, descoperim că există tot atâtea accepțiuni ale acestui cuvânt, câți locuitori pe pământ. Prin urmare, nu e surprinzător că atâtea conflicte agită mereu indivizi și popoare”⁷⁷⁶. La acestea două, am putea, fără ezitare, să adăugăm încă un nivel de realitate – realitatea socială a societății în pandemie, care va rămâne în istorie ca un an ce a dus în neființă generații întregi, văduvind societăți, a împus conștientizarea vulnerabilității umane, dar și a indicat un mecanism de coerciție demografică a speciei umane, care impune responsabilizare, solidaritate, colaborare, cooperare dintre oameni, dintre oameni și state, dintre popoare. Astfel, pe lângă conflictele armate, ambiții și neînțelegeri politice, asistăm la fenomene ce nu sunt în puterea omului a fi controlate, gestionate, redresate. În schimb, a accentuat și mai mult caracterul profund al interacțiunilor în societatea globală și lipsa de raționalitate și responsabilitate socială a autorităților și a cetățenilor. În rezultat, nicio chestiune majoră privind realitatea juridică nu se poate aborda în formule fragmentate, fără a recurge la ideea de sistem și sistematizare, ce sunt specifice ordinii mondiale.

În știința dreptului, termenul *sistem*, constituind nucleul cercetărilor unor doctrinari (cum ar fi Kelsen și Hart), comportă mai multe înțelesuri. Unii autori tratează sistemul juridic prin raportare la termeni corelativi, alții tratează acest termen independent. C. Stroe⁷⁷⁷ definește sistemul juridic printr-o noțiune foarte largă, drept realitate juridică ce conține dreptul (în dubla ipostază de drept obiectiv și subiectiv), care este miezul realității juridice, dar și conștiința juridică, faptele juridice și ordinea de drept.

Autorul rus D.A. Kerimov⁷⁷⁸, analizând controversele privind aprecierile date sistemului dreptului și remarcând opiniile autorilor polonezi J.Wroblewski și K.Opalek, care au înaintat ideea unui sistem închis, cea a lui J.Wroblewski, care a calificat sistemul dreptului ca parțial deschis și parțial închis, a ajuns la concluzia că sistemul dreptului poate fi considerat închis numai în mod cu totul relativ. Dreptul, în calitate de sistem deschis, are un anumit grad de relativitate, căci, la nivel de ramură, așa cum considerau și autorii preocupați de abordarea sistemică, pot exista norme de închidere a sistemului, cum ar fi, spre exemplu, norma de drept penal ce consacră principiul legalității incriminării și a pedepsei, sau în cazul de instituire a

⁷⁷⁶ NICOLESCU, B. *Ce este realitatea?* Iași: Junimea, 2009. 276 p. ISBN 978-973-371-408-8. p.7.

⁷⁷⁷ STROE, C. *Op. cit.*, p.78.

⁷⁷⁸ КЕРИМОВ, Д.А. *Философские проблемы право*. Москва: Мысль, 1972. 472 с.

controlului de constituționalitate a legilor, acesta poate fi tratat ca mijloc de închidere a sistemului. Totuși sistemul dreptului are un caracter unitar, ce își găsește expresie, după cum menționează I.Huma⁷⁷⁹, în: a) voința unică exprimată în norme de către organele abilitate; b) scopul unic al normelor ce constă în realizarea interesului general; c) unitatea spațiului normativ, căci normele se aplică situațiilor și persoanelor ce intră sub incidența aceluși sistem; d) unitatea modului de realizare a normelor juridice cu intervenția, la nevoie, a forței coercitive a statului.

Astfel, conceptul de *sistem* se impune a fi tratat din perspectiva dualității faptelor (facticității) și a efortului de validare la nivel social, pentru a-i fi menținută ori recunoscută legitimitatea. În contextul interdisciplinarității, perspectiva duală asupra sistemului juridic este dezvoltată în direcția reafirmării eficienței și eficacității sistemului din perspectiva dezvoltării capacității de autoorganizare (autoreglare), de aceea și considerăm oportun să urmărim posibilitățile sistemului juridic de a face față provocărilor, presiunilor și influențelor exterioare și de a-și menține utilitatea practică. Corelativ clarificărilor necesare ce vizează eficacitatea (care se referă la existența procedurilor și mecanismelor de aplicare) și eficiența (care vizează rezultanta /finalitatea acțiunii de aplicare în direcția obținerii rezultatului preconizate), este relevantă maniera în care sistemul juridic se articulează la sistemul social, punând în lumină tangențele, suprapunerile, interacțiunile, acțiunile dreptului – fenomene para-juridice sau infra-juridice. Așadar, conceptul de *sistem* ne trimite din start la luarea în calcul, pe de o parte, a legăturilor interioare între elementele ce formează sistemul, pe de altă parte, a importanței fiecărui element pentru funcționalitatea sa, dar și a capacității sistemului de a se autoregamenta.

Dat fiind faptul că sistemul se naște din gradul de coeziune dintre elementele sistemului și interacțiunea părților componente, care vor determina prioritățile sistemului în ansamblu, corespunzător, natura lui depinde de natura elementelor și de tipul de interacțiune dintre acestea. Proprietățile sistemului și funcționalitatea lui este rezultanta conexiunii elementelor constitutive. Pornind de la modalitățile în care pot fi organizate elementele într-un sistem, se stabilesc legăturile între elementele sistemului, aflate la același nivel, cât și în formulă ierarhizată, în vederea conservării constituționalismului. Nu mai puțin importantă însă este și raportarea elementelor sistemului de drept național la standardele internaționale și europene, în formula armonizării legislației naționale, și nu doar. Spre exemplu, cu referire la relații operaționale dintre dreptul RM și cel european, prin hotărârea Curții Constituționale din 14.10.1999⁷⁸⁰, s-au stabilit „Principiile și normele unanim recunoscute ale dreptului internațional, tratatele

⁷⁷⁹ HUMA, I. *Introducere în studiul dreptului*. Iași: Chemarea, 1993. 158 p. p.101.

⁷⁸⁰ Hotărârea Curții Constituționale: nr.55 din 14.10.1999 privind interpretarea unor prevederi ale art.4 din Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 28.10.1999, nr. 118-119/64. [citată 22.04.2019]. Disponibil: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=273&l=ro>.

internaționale ratificate și cele la care Republica Moldova a aderat, sunt parte componentă a cadrului legal al R.M. și devin norme ale dreptului ei intern”. Referindu-se la relația inversă, V.Diculescu, menționează că „din jurisprudența Curții de Justiție a Comunităților Europene s-a făcut concluzia că normele dreptului comunitar sunt direct aplicabile, fără a fi nevoie de procedura de admitere sau implementare în ordinea internă a statelor-părți”⁷⁸¹. CJCE a subliniat că, în opoziție cu tratatele internaționale obișnuite, Tratatul CE a creat propriul său sistem juridic, care, la intrarea în vigoare, a devenit parte integrantă a sistemelor juridice ale statelor-membre și pe care tribunalele lor sunt obligate să-l aplice.

Caracteristicile sistemului (*integralitatea*, care presupune înțelegerea esenței sistemului doar prin intermediul tuturor elementelor componente văzute ca un tot întreg, *relativitatea*, care înseamnă că relația între sistem și elementele componente este una cu caracter bidericțional și multidirecțional, ele făcând parte, concomitent, din diverse sisteme, sau subsisteme; *istoricitatea*, indicând necesitatea raportării sistemului unui context spațio-temporal concret; *autoreglementarea/autogestiunea*, ori, în altă formulă, *autoorganizarea*, care reprezintă capacitatea de control a sistemului asupra mecanismelor, procedurilor, subiecților propriilor elemente ș.a.) se referă, în formulă implicită, la caracterul unitar și autonom al sistemului juridic.

În general, orice abordare de natură teoretico-metodologică a dreptului, prin valorificarea sistemicității, determină apropierea de acele practici care sunt adoptate de instituții și reprezentanții acestora și aprecierea eficienței instituțiilor prin evaluarea prestației și profesionalismului fiecărui reprezentant. În rezultat, adaptarea interdisciplinarității în analiza sistemului juridic se prezintă ca relevantă pentru: a) definirea conceptelor esențiale; b) validarea sistemului dreptului din trei perspective: logic; praxiologic și axiologic; c) interpretarea sistemului social ca unul dominat de norme de drept, dar și prin concursul tuturor celorlalte categorii de norme sociale; d) stabilirea rolului fiecărui element al sistemului în creșterea eficienței practice; delimitarea modului în care evoluează relația *persoană – stat – drept* în condițiile conectării la circuitul actual global.

Din perspectivă structurală, sistemul juridic reprezintă un compartiment al sistemului social integru, de aceea, prin intermediul mecanismelor interdisciplinare, se simplifică interconectarea sistemului dreptului la procesele ce sunt în sistemul social. V. Zlătescu⁷⁸² își exprima regretul încă în 1995 pentru faptul că știința juridică nu a făcut mai multe eforturi pentru a recepta principiile teoriei generale a sistemelor și a le adapta la specificul său, deoarece „nevoia de sistem în drept este așa de mare, încât în afara acestei idei nu se poate legifera”.

⁷⁸¹ DUCULESCU, V. *Dreptul integrării europene*. Tratat elementar. București: Lumina Lex, 2003. 728 p. p.197.

⁷⁸² ZLĂTESCU, V. *Introducere în legistica formală*. București: Rompit. 1995, 172 p. p.11.

„Sistemul dreptului (reprezintă) ... un ansamblu imanent structural, având coerență organică și un echilibru dinamic, ansamblu care se prezintă ca un invariant calitativ, în funcție de care orice normă se definește prin raportare la întreg”, menționează I. Huma, în *Introducere în studiul dreptului*⁷⁸³. Deci termenul *sistem juridic* este unul caracteristic dreptului și putem considera că acesta se bucură de maximă generalitate, fiind atribuit nu numai sistemului dreptului și sistemului legislației, dar și instituțiilor ce realizează dreptul, principiilor dreptului, valorilor ce stau la baza sistemului juridic. Ca formă normativă socială, dreptul are caracteristicile sistemului, indicând faptul că totalitatea normelor juridice cuprinde relații fundamentale, structurale, are o coerență internă, care îi asigură funcționalitatea, aplicabilitatea, exprimă interdependența normelor, formează un tot integru, care nu poate fi redus la părțile sale componente, abordate separat.

Indiferent de modul de înțelegere (fie ca subsistem al sistemului social, fie ca sistem de principii generale, fie ca sistem de valori etc.), consensul se realizează în ideea că toate sistemele sunt alcătuite dintr-un ansamblu de elemente, ordonate într-o anumită structură internă, caracterizată de un anumit grad de complexitate. În interiorul sistemului, datorită interacțiunilor între elementele componente, pot apărea proprietăți noi, care nu sunt caracteristice elementelor de origine și care se datorează dinamicii proceselor sociale. Astfel, odată ce unul dintre elementele sistemului poate determina, datorită interacțiunilor cu celelalte elemente, apariția unor caracteristici noi la nivel de sistem sau datorită unor modificări interioare, foarte mici, pot să se realizeze modificări pozitive și la nivel de sistem. În consecință, perspectiva integrativă a metodologiei interdisciplinare, valorificată prin dimensiunea ontologică, ne confirmă posibilitatea reconfigurării elementelor constituente ale sistemului, astfel încât sistemul să-și păstreze capacitatea de autoorganizare, în vederea creșterii eficienței și eficacității sale. Acum, având această opinie împărtășită și de alți autori, preocupați de analiza sistemului dreptului din perspectiva eficienței și depășirii entropiei, în condițiile dreptului contemporan, circumscris pe revizuirea relației *persoană – stat – drept* din ipostaza unei filosofii a drepturilor omului, se poate recunoaște prioritizarea persoanei (*homo juridicus*) și creșterea importanței reconceptualizării rolului și locului acesteia în structurarea interioară a dreptului. Astfel, dimensiunea factuală de abordare va determina natura acțiunilor (faptelor), iar cea de validare va opera cu substanța normativ-valorică a persoanei (a lui *homo juridicus*).

Validarea logică a dreptului se referă la dezvoltarea dimensiunii epistemologice a dreptului, în special, prin creșterea caracterului competitiv și performant al științei juridice, ea va

⁷⁸³ HUMA, I. *Op. cit.*, p.101.

determina în mod obligatoriu valorificarea în practica juridică a societății, determinând interacțiunea dintre formele de raționalitate (teoretică și practică). Astfel, dimensiunea praxiologică se va desprinde din cea epistemologică, regăsindu-se, în particular, în acțiuni ale oamenilor sau în evenimente, care, în conformitate cu normele juridice, duc la apariția, modificarea sau stingerea raporturilor juridice. Astfel, faptele juridice, în calitate de element definitoriu, constitutiv, fundamental al realității juridice, „crează, modifică sau stinge raporturi juridice”⁷⁸⁴.

Persoana se manifestă în cadrul social prin acțiuni, își suprapune propriile valori pe sistemul valorilor din societate. Acțiunile sunt expresie a voinței umane, de care norma de drept leagă consecințe juridice. Odată cu creșterea vertiginoasă a reglementărilor juridice, așa încât viața individului cade sub incidența unei mari diversități de norme juridice, avem o descreștere a gradului de responsabilitate a persoanelor. La un pol aflându-se raționalitatea teoretică legiuitoare, orientată spre o cât mai mare acoperire legislativă a sferelor acțiunii umane, astfel încât să se apropie de raționalitatea practică, iar la altul – lipsa de raționalitate practică, pe fundalul unei aculturații juridice ori a nihilismului, situația creată afectează responsabilitatea pe dimensiunea *individualitate* și pe dimensiunea *societate*.

Dimensiunea epistemică, corespunzător necesității validării dreptului din cele trei perspective (logic, praxiologic și axiologic), profilate de dimensiunea ontologică, încadrate în căutarea de soluții de depășire a crizei științei dreptului, configurează rolul activ al persoanei în fiecare dintre aceste trei perspective, în special, pe dimensiunea revenirii la domenii de tip normativ, ce și-au asumat, în calitate de scop major, promovarea, asigurarea și respectarea normelor și valorilor, în jurul cărora s-a organizat și construit societatea umană, dar care la moment se dovedesc a fi ineficiente. Urmărind să ofere o concepție globală a dreptului, dezvăluind rațiunea de a fi, temeiurile categoriilor și ale principiilor juridice, dimensiunea epistemologică a dreptului „nu apare pe deplin clară decât în lumina unității dintre ontologie, gnoseologie și logică, unitate privită neapărat atât din punct de vedere teoretic, cât și din punct de vedere metodologic”⁷⁸⁵. M. Foucault, în *Arheologia cunoașterii*⁷⁸⁶ indică faptul că atât regula de drept, cât și ipoteza științifică, o operă literară, mărturiile făcute de cineva, o lucrare de drept penal ș.a. sunt, în același timp, parte componentă a unei culturi, dar și purtători ai culturii în cauză. Toate (dreptul, știința, literatura, poezia etc.), în egală măsură, sunt rezultatul unui proces de cunoaștere, care este constituit dintr-o totalitate de instrumente (concepte, proceduri,

⁷⁸⁴ POPA, N. *Teoria generală a dreptului*. București: G.H. Beck, 2008, 248 p. ISBN 978-973-115-431-2. p. 231.

⁷⁸⁵ WALD, H. *Elemente de epistemologie generală*. București: Editura Științifică, 1967. 287 p. p. 6.

⁷⁸⁶ FOULCAULT, M. *Arheologia cunoașterii*. București. RAO, 2011. 283 p. ISBN 978-606-8255-09-5.

mecanisme etc.), enunțuri și obiecte vizibile (procuratură, judecătoria, penitenciare, Curte Constituțională etc.). De aceea, în opinia lui M. Foucault, cunoașterea presupune două componente de bază: un fundament teoretic justificativ și o raționalitate practică complementară a enunțului și obiectului vizibil. Referitor la modul în care M. Foucault tratează cunoașterea juridică, P. Pancela menționează că acesta oferă o metodă, o manieră de analiză a ceea ce este spus, un apel la o teorie generală a producerii produselor, „care trebuie să se contopească cu o practică revoluționară în care discursul juridic acționează, creează, funcționează, indiferent de viața mea și de moartea mea”⁷⁸⁷.

Dimensiunea epistemică relevă diferențele de statut ale persoanei în drept, supuse cunoașterii științifice juridice, în vederea conjugării acestora într-o viziune utilitară în care se întâlnește persoana ca subiect de drepturi, persoana ca subiect al cunoașterii, persoana ca ființă rațională, persoana ca creator de legi etc. Dintr-o perspectivă conjugată, se profilează două formule esențiale, în care se orientează cercetarea persoanei în drept: cea a lui *homo sapiens*, dotat cu rațiune, în calitate de facultate esențială care îl modelează ca personalitate, și în cea a lui *homo juridicus*, înzestrat cu drepturi și libertăți, conștient de acțiunea sa și capabil de a fi responsabil. În dependență de aceste două ipostaze prioritare, diversele relații pe care le instituie (cu natura, cu alte persoane, cu instituții de stat etc.) se generalizează în relații de cunoaștere și de conștientizare a legilor, în conformitate cu care este organizată existența sa social-statală, în calitate de persoană responsabilă.

Omul se întreabă în privința acțiunilor, faptelor proprii, a persoanelor din jurul său. Primind informații permanente, el le analizează și le atribuie unui anumit domeniu de activitate. Deci „procesul complex de prelucrare a realității de către om este cunoaștere (facultate general-umană), care nu se desfășoară automat, ci în procesul complex al prelucrării realității de către om (care acționează ca ființă generică, axiologică)”⁷⁸⁸. Capacitățile raționalității umane prelucrează, transformă, explorează realitatea înconjurătoare.

Prin filiera sistematizării pe dimensiunea realizării cunoașterii umane, O. Hoffman⁷⁸⁹ identifică un șir de funcții care pot fi preluate și adaptate la dezvoltarea metodologiei interdisciplinare în știința juridică:

- se desfășoară prin mecanismele gândirii umane, ducând la o reflectare prin forme abstracte, capabile să sintetizeze elementele generale și esențiale ale unor clase de obiecte și proprietăți,

⁷⁸⁷ PONCELA, P. L'archéologie du savoir juridique. În: *Archives de philosophie du droit*. Tom 33. Paris: Sirey 1988, 169-177 p. ISBN 2-248-00706-x.

⁷⁸⁸ HOFFMAN, O. *Știință. Tehnologie. Valori*. București: Lumina Lex. 1999, 327 p. ISBN 973-588-157-8. p.182.

⁷⁸⁹ *Ibidem*, p.181.

determinând dezvoltarea continuă a instrumentelor conceptuale ale dreptului și relevând importanța conceptualismul juridic;

- capătă forme simbolice, care concentrează marea diversitate de sensuri ce pot fi folosite, pentru a denota numeroase situații existențiale; prin caracterul abstract și relativ al conceptelor (precum *dreptate*, *justiție*, *echitate* etc.), prin instrumente tehnice care devin aplicabile soluționării problemelor juridice;
- implică o dimensiune valorică (prin semnificațiile pe care le acordă relațiilor cognitive cu experiența practică etc.), care, în rezultat, determină instituții juridice;
- este intențional finalizatoare, presupunând un scop pe care-l poate servi și contribuind la valorificarea și dezvoltarea instrumentelor tehnice și operaționale ale dreptului;
- are caracter istorico-concret, răspunzând unor situații concrete de viață și progresând pe măsura evoluției generale a societății, contribuind la menținerea și urmarea idealului juridic, monitorizând și gestionând procesul de implementare în practica unei oranzări social-statale a ideilor precum cea a statului de drept.

Sistematizând cele expuse *supra*, vom menționa că, de fapt, cunoașterea juridică este cea care poate fi inclusă într-o practică discursivă, raportată la o situație specifică a unei probleme, adică o investigație, o cercetare ce a urmărit respectarea rigorilor și standardelor de științificitate, un spațiu de manifestare a subiectului, în calitate de creator de legi și purtător de drepturi, și a semnificațiilor (valorice) obiectelor incluse în discursul său (proprietate, dreptate, legalitate, criminalitate, integritate etc.), într-un context în care apar re-conceptualizări, re-evaluări, re-definiri ce se aplică și transformă dreptul printr-o totalitate de relații și contextualizări discursive (domenii științifice) ori practici non-discursive.

Dimensiunea pragmatică evidențiază modul în care omul, ca subiect al activității, conține, analizează realitatea, acționează asupra ei, de care depind și soluțiile de eficiență și eficientizare care ar putea fi propuse. Fiind implicat în diversitatea relațiilor sociale, omul se întreabă asupra acțiunilor, faptelor proprii, asupra persoanelor din jurul său. Prin dimensiunea rațională (relevată de epistemologie), omul „acționează ca ființă generică și axiologică”⁷⁹⁰. Raportat la triada *persoană – stat – drept*, configurație care prezumă aprecieri ale prestației umane din perspectiva conjugată a teoriei și a practicii, el înaintea în calitate de repere ale acțiunilor și aprecierilor sale două instrumente metodologice: *raționalitatea* și *responsabilitatea*.

Acțiunea umană, așa cum este ea tratată în literatură, desemnează orice activitate umană semnificativă față de un component structural al societății, în sensul că este determinată sau

⁷⁹⁰ *Ibidem*, p.182.

determină locul, rolul sau funcția respectivei componente în structura dreptului (dreptul la apărare (art.25), libertatea conștiinței (art.31), libertatea opiniei și a exprimării (art. 32) etc.) și în funcționalitatea acestuia. De aceea este necesar de a determina natura relației dintre componenta structurală și cea funcțională. Există o dogmă, adesea invocată, precum că faptele, ca rezultat al activității și al valorilor, sunt distincte din punct de vedere logic. În acest sens, profesorul D. Borțun, care menționa că în spațiul public și privat există o diferență între ceea ce gândim, spunem și ceea ce facem, afirmă că, la nivelul simțului comun, marea majoritate a oamenilor nu acordă atenție decât la ceea ce spun sau aud și neglijează aproape total modul în care spun, înțeleg, acționează. „Această eludare a modalității este bizară, dacă ne gândim că, în ordinea faptelor (a acțiunii), modalitatea, procedura, metoda, calea sunt considerate foarte importante⁷⁹¹.

Oamenii fac evaluări în permanență, ei fac aprecieri ale unor și acelorași lucruri în mod diferit. Încă D.Hume⁷⁹² era înclinat să afirme, în operele sale, că dorințele fundamentale (bunăstarea, dreptatea, echitatea, legalitatea etc) sunt împărtășite de toate ființele omenești, astfel încât noi aprobăm sau dezaprobăm în mod firesc aceleași lucruri. În acest context, vorbind despre aprecierea conduitei omenești, este foarte complicat de a exclude din acest areal valorile și normele, deoarece ele presupun probleme umane.

În general, teoria acțiunii sociale are un caracter interdisciplinar, fiind domeniu de interes pentru drept, pentru știința politică, pentru antropologie, psihologie, sociologie, teoria conducerii, econometria, cibernetica ș.a. La determinarea naturii acțiunilor/faptelor socio-umane participă un ansamblu de condiții, care alcătuiesc contextul praxiologic și sociocultural al faptei, ce implică factorii dobândiți și stăpâniți de persoană, care condiționează fapta: informațiile privind contextul natural și social al desfășurării acțiunii; valorile și criteriile de valorizare acceptate de indivizi; mijloacele de ordin tehnic, cultural, uman etc.; sistemul de norme (morale, politice, juridice etc.), care reglementează și califică sub anumite aspecte activitatea indivizilor.

Teoriile referitoare la acțiunea socială, care mai sunt numite teorii ale acțiunii și raționalității (Em. Durkheim, T. Parsons, A. Touraine, V. Pareto, M. Weber ș.a.), pun în evidență relațiile dintre individ, societate/stat și drept, dezvoltând direcții de explorare a conduitei sociale a lui *homo juridicus*. „Din perspectiva structural-funcțională a lui Parsons, acțiunea socială este determinată de idei și valori dominante ale societății”⁷⁹³, acțiunea socială caracterizându-se prin câteva elemente de structură, cum ar fi: scopurile umane, situația de acțiune (condiții și mijloace,

⁷⁹¹ BORTUN, D. *Semiotica. Limbaj și comunicare*. București: Comunicare.ro, 2001. [citat 16.07.2015]. Disponibil: https://www.academia.edu/35884875/Lector_univ._dr._Dumitru_Bor%C5%A3un_SEMIOTIC%C4%82._LIMBAJ_%C5%9EI_COMUNICARE.

⁷⁹² HUME, D. *Eseuri politice*. București: Humanitas. 2005, 264 p. ISBN 973-50-0685-5; HUME, D. *Cercetare asupra intelectului omenesc*. București: Ratio et Revelatio, 2014. 272 p. ISBN 978-606-93602-8-6.

⁷⁹³ BULGARU, M. (coord.) *Sociologia* Vol.I. Chișinău: CepUSM, 2003. 331 p. ISBN 9975-70-260-0. p. 256.

circumstanțe), orientările valorice. Dacă mijloacele și condițiile constituie latura condițională a acțiunii, atunci scopurile și normele reprezintă latura normativă a acțiunii. Modul în care este adecvat mijlocul la scopul acțiunii va defini raționalitatea acțiunii umane. Pornind de la analiza structurii acțiunii umane, se inițiază în prim-plan determinarea axiologic-normativă a acțiunilor umane (dreptul la învățătură (art. 35), libertatea creației (art. 33), dreptul la libera circulație (art. 27), dreptul de vot și dreptul de a fi ales (art.38.) – toate indicând marea diversitate a acțiunilor umane).

Astfel, vorbind despre raționalitatea acțiunii, putem să vorbim și despre faptul că aceasta ar fi un instrument social integrator, ce cuprinde ansamblul activităților prin care un sistem social își asigură echilibrul. La acest moment, trebuie să facem o mențiune, și anume: să indicăm faptul că nu orice acțiune umană/faptă umană este și o acțiune/faptă juridică, precum nu orice acțiune umană este o acțiune socială. Profesorul Gh. Avornic optează pentru analiza faptelor juridice prin raportare la criteriul volițional și arată că acestea sunt „împrejurări prevăzute de normele juridice, în rezultatul cărora iau naștere, se modifică sau se sting drepturi și obligații ale participanților la aceste relații sociale (raporturi juridice), altfel spus, producând prin aceasta efecte juridice”⁷⁹⁴. Noi vom pleda pentru formula extinsă de analiză și definire a conceptului *fapta juridică*, încadrat în extensia conceptului de *acțiune*, datorită cadrului în care urmărim determinarea unor prioritizări a statului și persoanei, încadrate în relația *stat – drept*, deoarece, dacă revenim la același autor, care precizează că acțiunile „sunt fapte juridice săvârșite în mod voluntar de subiecții de drept, care, potrivit normelor juridice, produc efecte juridice”⁷⁹⁵, atunci, indiferent de forma în care se regăsesc acțiunile (cu intenție ori fără intenție), ele presupun formule de manifestare a responsabilității.

În lucrările lui M. Weber⁷⁹⁶ identificăm o tipologizare a acțiunii sociale, care, conceptualizată din perspectiva pragmatică, ne indică terenul pe care se întâlnesc ca indispensabile cele două principii ale metodologiei interdisciplinare a dreptului: principiul raționalității (teoretice și practice) și al responsabilității. Cele patru tipuri de acțiuni, într-o formulă adaptată și interpretată, dezvăluie aria vastă în care se manifestă conduitele umane și, totodată, fac referință la raționamente ale (în sens de motivații) acțiunilor: a) *acțiunea tradițională*, care desemnează comportamente ale indivizilor, determinate de cutumă, și valori considerate evidente, conștientizate parțial de persoane, cum ar fi drepturile și libertățile fundamentale; b) *acțiunea afectivă*, determinată de instincte și emoții, formulată și luată în

⁷⁹⁴ AVORNIC, Gh. *Op. cit.*, p. 108.

⁷⁹⁵ *Ibidem*, p.108.

⁷⁹⁶ WEBER, M. *Orașul*. București: ALL, 2013. 229 p. ISBN 978-606-587-132-8; WEBER, M. *Omul de știință și omul politic*. București: Humanitas, 2011. 160 p. ISBN 978-973-50-2478-9.

considerare pe diverse dimensiuni ale dreptului public și privat (relații de rudenie, legitima apărare, acțiunea în stare de afect etc.); c) *acțiunea rațională ca valoare*, realizată de indivizi în conformitate cu convingerile personale, conștientă/ori nu de anumite consecințe previzibile ale actelor sale de voință, materializate în fapte concrete (declarații false, participarea la scrutin electoral etc); d) *acțiunea rațională ca finalitate* reflectă comportamente ale indivizilor care-și stabilesc obiectivele și evaluează mijloacele cele mai potrivite scopului, dar mai implică și capacitatea de apreciere și anticipare a consecințelor nedorite, vicioase (acțiunile de protest, sesizarea Curții Constituționale etc.). Dacă acțiunea rațională ca valoare apelează la etica convingerii, acțiunea rațională ca finalitate presupune o etică a responsabilității. Astfel, raționalitatea și responsabilitatea reprezintă dimensiuni sociale ale persoanei, determinate de natura raporturilor sociale ale acesteia. Ambele concepte constituie forme de manifestare a necesității de integrare a individului în colectivitate, în vederea conservării și dezvoltării în condiții de normalitate a relațiilor dintre persoane, dintre persoane și instituții, precum și optimizarea acestora prin intermediul dreptului.

4.4. Raționalitatea și responsabilitatea – principii metodologice ale paradigmei interdisciplinare a dreptului

Analiza acțiunii umane din multiple perspective (politică, juridică, psihologică, axiologică, etică, praxiologic etc.) nu evită probleme, a căror metodologie de rezolvare se axează pe ideea de raționalitate și responsabilitate. În acest sens, analizele lui G.N.von Wright privind ontologia normelor scot în evidență un șir de dimensiuni ale normativității, care sunt idei ce se includ în termenul de *raționalitate a acțiunii*. Principiul, potrivit căruia „trebuie” presupune totdeauna „poate”, este direcționat de Wright spre explicitarea statutului rațional al enunțurilor prescriptive (normative). „Existența unei prescripții ce impune sau permite un anumit lucru presupune că subiecții prescripției pot să facă lucrul impus sau permis”⁷⁹⁷. Principiul, conform căruia trebuie să acționeze subiectul, introdus de G.N.von Wright, denotă un nivel de raționalitate mai extins, și anume de raționalitate normativă.

Conceptului de *responsabilitate* îi atribuim capacitatea de asumare conștientă și deliberată pentru succesul, riscul, rezultatele sau eficiența în fața colectivității și a conștiinței personale. Responsabilitatea se referă la acțiunile pe care omul le desfășoară, iar liberul arbitru coincide cu angajarea personală fie în calitate de autor, fie ca agent (individual sau colectiv) al

⁷⁹⁷ WRIGHT, G.H. *Normă și acțiune*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. 243 p. p.129.

acțiunii respective: „Responsabilitatea se exprimă la nivel individual și la nivelul unui grup, angajat ca agent sau autor colectiv al acțiunilor și în calitate de creator potențial al unor valori”⁷⁹⁸. Explicarea acțiunii persoanei prin raportare la principiul raționalității și al responsabilității presupune un teren de investigare interdisciplinară, unde se întâlnesc domenii particulare și metodologii interdisciplinare. Plasarea persoanei în raport cu statul și dreptul relevă ca centru de greutate acțiunea/fapta care propune ca postulate:

- Integrarea persoanei într-o construcție social-statală prin drept, care este evaluat din punct de vedere al eficienței pe baza efectelor teoretice (legiferare) și practice (aplicare);
- Determinarea corelațiilor optime dintre rațiunea de a fi a persoanei, acțiuni/fapte și formule de manifestare a responsabilității în răspunderea juridică;
- Conștientizarea caracterului dependent al conceptelor *persoană*, *stat*, *drept* în calitate de entități ale unui sistem integrat;
- Reevaluarea practicilor în calitate de ansamblu multidimensional de norme, principii și valori.

Așa cum menționa și R. Hare, „regulile, după care se conduce o societate, nu pot fi schimbate numai prin meditații și scrieri etice. Ridicarea la o moralitate superioară presupune atât faptul ca oamenii să gândească moral, cât și faptul ca ei să dorească acest lucru”⁷⁹⁹. În concluzie, criteriile de eficiență, eficacitate sunt finalități ale statului și dreptului, iar raționalitatea, răspunderea și responsabilitatea constituie referențiali importanți ai persoanei.

Dacă urmărim o reconfigurare paradigmatică a dreptului, pentru ca acesta să-și dovedească eficiența prin depășirea crizei științei juridice, măsurile cu caracter sporadic, aleatoriu și periodic nu sunt suficiente, fiind necesare a fi operate acțiuni de sistem prin explorarea raportului *persoană – stat – drept* din perspectiva acțiunii umane/faptei raționale și responsabile, care ar oferi o înțelegere mult mai profundă a lucrurilor, dar și a motivelor care devin impedimente în eficientizarea procesului de aplicare a dreptului. Căci abordarea problemelor eficienței dreptului din perspectiva autoorganizării încă nu a atins un nivel teoretic satisfăcător. Putem să întâlnim atât teoreticieni, cât și practicieni ai dreptului, pentru care neclaritățile în privința aplicării conceptului *autoorganizare* pe teren juridic încep de la inexistența unor modele teoretice clare de funcționare și dezvoltare a sistemului dreptului până la chiar neînțelegerea clară și corectă a terminologiei domeniului din care și-a făcut apariția acest concept. În același timp, este de menționat că potențialul sistemului de a se autoorganiza la nivel

⁷⁹⁸ BULGARU, M. (coord.) *Op. cit.*, p. 267.

⁷⁹⁹ MUREȘAN, V. (coord.) *Filosofia morală a lui R.M.Hare*. 647 p. [citat 07.12.2019]. Disponibil: <https://core.ac.uk/download/pdf/131204923.pdf>.

practic, în special în ceea ce privește eficientizarea reglementărilor juridice, este un areal absolut neexplorat.

Pentru a explica mecanismul de creștere a eficienței dreptului din perspectiva finalităților sale, prin implementarea principiilor metodologice, vom considera că doar prin promovarea și cultivarea unui sistem valoric solid, de care se conduc membrii sistemului în cauză și care recunosc puterea acestora, în sensul de autoritate asumată și de posibilitatea coerciției, este posibilă menținerea echilibrului sistemului dreptului și depășirea stării de entropie. Reiterăm caracterul valorizant al principiilor, pentru că acestea constituie începuturile, fundamentele unui sistem organizat sub o anumită formă de guvernare. Principiile invocate ca fundamentale în cadrul paradigmei interdisciplinare (raționalitatea și responsabilitatea) contribuie la înțelegerea proceselor de influență majoră, a tendințelor de dezvoltare și a interdependențelor în cadrul social și pot anticipa unele evenimente ce contavin statului de drept. Astfel, din perspectiva unei logici aplicative, principiul va fi apreciat ca un concept central, care include generalizări și, totodată, reprezintă distribuirea anumitor dispoziții asupra tuturor fenomenelor domeniului din care principiul în cauză a fost supus abstractizării.

În literatura de specialitate, autorii⁸⁰⁰ care fac referință la capacitatea de autoorganizare a dreptului pun în valoare principiile necesare fiecărui model social, capabil de a se autogestiona și autoorganiza, și care determină instituționalizarea acestuia. Printre acestea se menționează: a) Principiul diversității căilor de dezvoltare, principiu care corespunde esenței fenomenelor complexe, așa cum este și fenomenul dreptului și al puterii de stat; b) Principiul dezvoltării social-statale a dreptului prin „salt”, ceea ce presupune posibilitatea schimbării formelor de guvernare în baza priorităților și scopurilor pe care le urmărește societatea în cauză; c) Principiul cooperării și dependențelor dintre elementele componente ale sistemului; d) Principiul armoniei sociale, la care poate fi atribuită opinia autorilor ce accentuează importanța activismului social-juridic al cetățeanului și capacitatea de cooperare, care este îndreptățită prin ideea de stat

⁸⁰⁰ ПЕТРОВ, А.В., ЗЫРЯНОВ, А.В. Синергетический подход в современных юридических исследованиях. В: *Вестник ЮУрГУ. Серия «Право»*. 2017. Т. 17, № 4, с. 102-106. [цитат 19.06.2018]. Disponibil: <https://vestnik.susu.ru/law/article/viewFile/7027/5898>; ПЕТРОВ, А.В., ЗЫРЯНОВ, А.В. Дискурс методологических подходов в современных юридических исследованиях. В: *Вестник Томского государственного университета*. 2018. №. 430. с. 205–212. [цитат 09.03.2019]. Disponibil: <http://journals.tsu.ru/uploads/import/1709/files/430-205.pdf>; САБИРОВА, Л.Л. Современные тенденции использования синергетического метода в исследованиях теории права. В: *Материалы III Всероссийского Круглого стола по общетеоретическим проблемам права*. Казань, 2016. с. 109-121. [цитат 21.06.2018]. Disponibil: https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/34455/Sabirova_L.L.Statya.sinergeticheskij_metod_v_issledovanii_teorii_prava.pdf?sequence=1&isAllowed=y; КОВЛЕВ, А. И. *Антропология права*. Москва: НОРМА, 2002. 480 с. ISBN 5-89123-597-8.

democratic și ideea de reprezentare, în cadrul unui stat de drept⁸⁰¹. Autoorganizarea, conform paradigmei sinergetice, explică mecanismul de funcționare a sistemelor complexe și deschise, modul în care acestea pot depăși situații de criză, punând accentul pe modelarea procesului de autoorganizare sau, mai bine zis, pe capacitatea sistemului de a menține sau a ajunge la starea de ordine. Paradigma autoorganizării ia în calcul nivelul de complexitate al sistemului, dar și schimbările pe care le suportă în timp, varietatea influențelor și corelațiilor dintre elementele interne ale sistemului. În acest context, capacitatea sistemului dreptului de a se autoorganiza și autoregla se află în dependență de calitatea cadrului normativ, de activitatea instituțiilor de drept, de prestația persoanei în și prin drept. Pornind de la ideea de autoorganizare, venită de pe teren sinergetic și orientată spre creșterea eficienței practice a dreptului, scoatem în evidență două momente: 1) Dat fiind faptul că nivelul de complexitate al sistemului este determinat de structura internă a acestuia, de elementele lui componente, dar și de ireversibilitatea dezvoltării sale, este importantă înțelegerea contribuției fiecărui element la realizarea scopului major pentru care există sistemul dat; 2) Totodată, deschiderea sistemului spre exterior ne indică posibilitatea schimbărilor permanente, ceea ce ar putea însemna diversitatea factorilor meniți să influențeze din exterior sistemul de drept. Sistemul de drept, ca oricare alt tip de sistem social, este determinat de totalitatea interconexiunilor dintre elementele interne, dar mai este deschis și strategiilor dezvoltate de actorii din afară. La fiecare moment, sistemul se caracterizează printr-o stare de fapt și de drept, care poate să evolueze fie sub influența modificărilor elementelor interne, fie prin interacțiunea cu mediul, fie prin politicile oficiale ale statului, prin tendințele de dezvoltare.

În aceste condiții, cele două principii configurate ca repere ale metodologiei interdisciplinare a dreptului urmăresc menținerea echilibrului dintre elementele dreptului, dar și dintre drept și factorii de influență exterioară, totodată, acestea indică modalitatea în care se realizează și materializează întâlnirea dintre știința juridică și practica dreptului.

Principiul raționalității (teoretice și practice)

Raționalitatea se manifestă în format diferit în cadrul dreptului. Esențială este înțelegerea raționalității din dubla sa perspectivă de manifestare: teoretică și practică. Pe lângă aceasta, chiar dacă în cadrul metodologiei interdisciplinaritatea are rolul de principiu metodologic, ea se încadrează printre instrumentele prioritare ale dreptului, ca unul de natură logică, care, fiind valorificat eficient, contribuie la abordări multilaterale, profunde ale subiectului, în și prin drept.

⁸⁰¹ AVORNIC, Gh. *Intensificarea activismului juridic al cetățenilor prin intermediul instituției avocaturii într-un stat de drept*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2005; NEGRU, A. *Importanța activismului juridic profesional pentru justiția națională*. În: *Statul securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p.48-63. ISBN 978-9975-108-88-1 ș.a.

Din perspectiva cercetării dreptului, raționalitatea este invocată ca oportunitate de creștere a calității și rolului cercetării realizate în mediul universitar, care, în opinia autorilor studiului *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova*, „sunt încadrate într-un sistem instituțional anacronic (comparat cu cele similare din state angajate în cursa competitivității globale) și au un deficit major de bune practici, care să asigure eficiență și eficacitatea, inclusiv în spațiul universitar”⁸⁰². „Astăzi, provocarea științei este totală. De aceea ni se pare paradoxal să separăm știința de societate. Dimpotrivă, va trebui să integram în societate activitatea științifică. Va trebui să încercăm să realizăm că legătura dintre știință și societate este cât se poate de fluidă (...), trebuie să creăm noi alianțe între om, cunoștințele sale, visurile sale și metamorfozele naturii”⁸⁰³.

Semnat la 16 mai 2017, Cadrul de parteneriat ONU – Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022 indică, pe toate dimensiunile strategice, necesitatea cooperărilor și a abordării consecvente, integrate și responsabile a tuturor compartimentelor în care se manifestă știința. „Evoluțiile rapide din domeniul demografic, politic, economic, social și cel al mediului solicită Guvernului, societății civile, sectorului privat și partenerilor de dezvoltare, inclusiv ONU, să răspundă acestor provocări prin reacții și acțiuni relevante și adecvate”⁸⁰⁴. În acest context, distincția dintre teorie și practică, fapte și valori cade, deoarece teoria (în calitate de cercetare științifică) devine ghid pentru soluții practice, iar valorile devin criterii în alegerile pe care le facem și în evaluarea faptelor. Or, în realizarea intențiilor sale, în inacțiunile și faptele sale, individul trebuie să se conducă nu doar de ambiții și scopuri personale, dar și de un spirit dezvoltat al responsabilității, determinat de un anumit nivel de posedare a raționalității de tip teoretic și practic. Căci persoana, ca ființă rațională ce-și orientează acțiunile în societate și natură pe baza unui scop, caută să găsească forme de manifestare a raționalității în mediul în care se află, iar viața în grup a omului presupune un mod specific de activitate, de adaptare la mediu, îndeplinirea anumitor obligații și respectarea drepturilor celorlalți membri ai societății. Astfel, știința juridică este indispensabilă raționalității teoretice, încadrate în aceste tendințe prin care RM se realizează la particularitățile societății cunoașterii.

În aceeași ordine de idei, și jurisprudența are nevoie de raționalitate, pentru că în practică, în special în perioadele de schimbări radicale prin care trece societatea, acțiunile subiectului de drept sunt intuitive și improvizate. În condițiile statelor cu tradiție democratică, cu sisteme

⁸⁰² BANU, O., CACE S., CACE, C. [et al.] *Op. cit.*

⁸⁰³ PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Noua alianță: metamorfozele științei*. București: Editura Politică, 1984. 420 p. p.45-46.

⁸⁰⁴ Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite (ONU) - Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022. 16.05.2017. [17.11.2019]. Disponibil: [file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20(1).pdf).

organizate și ajustate la standardele statului de drept, principiul raționalității este unul funcțional, care este determinat de linearitatea și uniformitatea dezvoltării dreptului, ceea ce face previzibile schimbările care vor fi operate.

Legislația națională (Declarația de Independență; Constituția RM), Politicile de stat, elaborate în vederea edificării statului de drept, au formulat multiple probleme cu privire la practicile juridice actuale și au accentuat necesitatea creșterii eficienței dreptului, dar și reforme preconizate pentru a depăși problemele înregistrate, contradicțiile, erorile etc. prin concursul specialiștilor din domenii diferite, prin instituirea unor comisii specializate, adică printr-o perspectivă a raționalității practice. Prin Hotărârea Parlamentului nr. 1298 din 24 iulie 1997 (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1999, nr. 54), Republica Moldova a ratificat Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, încheiată la Roma la 4 noiembrie 1950), apoi Legea privind aprobarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016, nr. 231 din 25.11.2011 și multe altele reglementări care conform Rapoartelor privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova până în prezent nu au dat randamentul dorit⁸⁰⁵.

Adaptat la numeroase reforme, modificări, provocări, în condițiile statului de drept în RM la diferite compartimente în care se regăsește dreptul, principiul raționalității scoate în evidență discrepanțele dintre teorie și practică, dintre fapte și valori, relevând contradicții ce fac, în principiu, imposibilă eficiența practică a dreptului. În schimb, traseul de dezvoltare parcurs de sistemul de drept al RM, datorită multiplelor reforme inițiate, adesea nefinalizate, nu oferă siguranță subiectului de drept, ceea ce înseamnă că principiul raționalității practice se manifestă prin acțiuni, decizii care, de multe ori, sunt departe de a fi legitime ori în interesul cetățenilor, iar recunoașterea validității acestora este invers proporțională raționalității teoretice (sistemizarea dreptului, cercetarea dreptului, armonizarea etc). Una dintre particularitățile specifice perioadei pe care o parcurge RM rămâne a fi edificarea statului de drept, care impune, indiscutabil, creșterea rolului dreptului în societate, sporirea calității actului de justiție⁸⁰⁶, promovarea legalității, a mecanismelor de bună guvernare și de respectare a drepturilor și libertăților omului ș.m.a. – toate aspecte ce se încadrează într-o concepție generală a societății despre stat și drept, despre justiție, despre rolul pe care îl au diverși actori sociali (autoritățile statale, instituțiile de drept, societatea civilă etc.) în creșterea eficienței dreptului în condițiile statului de drept. Pentru

⁸⁰⁵ Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în 2016. [cit. 24.10.2018]. Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/raport-privind-respectarea-drepturilor-si-libertatilor-omului-republica-moldova-anul-2016>.

⁸⁰⁶ NEGRU, A. *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic*. Aspecte teoretico-practice. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău: 2013.

aceasta este necesară conștientizarea importanței eforturilor conjugate ale tuturor membrilor societății și ale instituțiilor publice în redresarea rolului activ al dreptului, dar și în soluționarea multiplelor lui probleme, în condițiile în care acesta a devenit impracticabil, lipsit de obiectivitate și cu numeroase lacune în practica instituită. Conform raportului elaborat de organizația internațională *World Justice Project*, RM se plasează pe locul 78 din 113 țări la capitolul *statul de drept*. Potrivit clasamentului, cel mai rău Republica Moldova stă la parametrii *combaterea corupției* (locul 101), *aplicarea legislației* (locul 95) și *constrângerile asupra puterii guvernamentale* (locul 91)⁸⁰⁷.

Din acest context, remarcăm necesitatea implementării standardelor de raționalitate, prin care are loc îmbinarea activității teoretice/științifice cu scopuri practice și valori proprii acțiunii și creației juridice. Termenul de *raționalitate* semnifică intersecția diverselor forme complexe ale activității umane social-juridice, care are în calitate de imbold inițial rațiunea juridică. Realizând analiza modului în care raționalitatea se regăsește valorificată în drept, vom releva contribuția adusă de C.-M. Boldurean⁸⁰⁸, care examinează originile și expresiile demersurilor și edificiilor cognitive în domeniul dreptului. Autoarea nu doar valorifică manifestarea raționalității, dar și evidențiază limitele și rolul acesteia pe terenul dreptului, precum și criteriile ce pot sta la baza dinamicii ei actuale. Relevanța aplicării raționalității în drept este subliniată și de C. Călinoiu, care menționează că „rolul raționalității în drept și dinamica actuală a acestuia reprezintă *condiții sine qua non* ale ordinii sociale. Dreptul – ansamblu de fapte și raporturi, codificate în norme – se integrează în procesele de comunicare socială, în scopul formării personalității individului, din punctul de vedere al cetățeanului conștient”⁸⁰⁹. Din aceste referințe deducem că raționalitatea este raportată principial la acțiunea socială umană. P. Cornea⁸¹⁰ care este interesat prioritar de interpretare, prin relaționare cu raționalitatea, observă că sentimentul general al celor care am pășit în secolul al XXI-lea este că lucrurile nu merg bine, că lecțiile tragice ale trecutului nu par să ne fi învățat minte, că echilibrul de putere și consimțământ, pe care se întemeiază actuala ordine a lumii, e fragil și amenințat să se destrame, constatare care pune sub semnul întrebării însăși natura rațională a omului contemporan. Referindu-se la raționalitatea acțiunii, J. Habermas distinge două forme care, deși sunt corelate, nu pot fi substituite una de cealaltă⁸¹¹. Prima formă evidențiată de autor vizează subsistemul acțiunii raționale, în raport cu scopuri material-

⁸⁰⁷ *World Justice Project Rule of Law Index*. [citat 21.05.2020]. Disponibil: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2019>

⁸⁰⁸ BOLDUREAN, C.-M. *Drept și raționalitate*. București: C.H. Beck, 2007. 264 p. ISBN 978-973-115-179.

⁸⁰⁹ CĂLINOIU, C. Raționalitatea în filosofia modernă a dreptului - doctrina kantiană în dreptul românesc. În: *Revista de drept și administrație publică*. București, 2018, nr. 8, pp.13-22. [citat 24.03.2020]. Disponibil: https://issuu.com/eugen.cornel/docs/revista_de_drept_i_administratie_p

⁸¹⁰ CORNEA, P. *Interpretare și raționalitatea*. Iași: Polirom. 2006, 600 p. ISBN 973-46-0281-0.

⁸¹¹ HABERMAS, J. *Op. cit.*, p.171.

productive, utilizând și stimulând progresul tehnico-științific. A doua formă de raționalitate se referă direct la cadrul instituțional și la interacțiunile nemijlocit umane. Cea de-a doua formă presupune o perfecționare a normelor în direcția apropierii de un tip de control responsabil al comportamentului. Această latură normativă se dovedește a fi de o importanță deosebită în societățile tehnocrate, opinează J. Habermas, precizând că „intervenții biotehnice în sistemul endocrin de reglare și, cu deosebire, intervenții în transmiterea genetică a informației moștenite ar putea, în perspectivă, să facă mai profund controlul comportamentului. Autoobiectivarea omului s-ar desăvârși într-o alienare planificată – oamenii și-ar făuri istoria cu voință, dar nu și cu conștiință”⁸¹². Observația respectivă indică nivelul de responsabilitate cu care trebuie să fie înzestrat subiectul acțiunii și cât de atent trebuie să fie, cum acționează pentru a conștientiza și anticipa consecințele negative practice.

Diferite teorii despre organizarea socială scot în evidență faptul că ori fiind, ori devenind din necesitate o ființă socială, omul se încadrează în diverse tipuri de raporturi, reglementate prin intermediul normelor de drept, astfel dreptul, fiind un domeniu prin excelență uman, nu poate exista altfel decât prin manifestări ale acțiunii rațional-umane, care este expresia relației dintre gândirea acestuia și exteriorizarea ei prin diverse forme ale gândirii logice. Din acest context putem deduce relația dintre raționalitatea juridică și practica juridică, în calitate de expresie materială a gândirii, relație apreciată încă de grecii antici. În acest sens, obligația cetățeanului atenian de a cunoaște legile statului și oratoria a contribuit la dezvoltarea din punct de vedere teoretic, dar și practic, a legăturii între gândire, limbaj și drept, dintre care primele sunt atribute ale persoanei, iar a treia este consecința raționalizării avantajelor, beneficiilor pe care statul ar putea să le ofere persoanei. În consecință, posibilitatea de echilibrare a raportului de forțe dintre persoană și stat e determinată de instrumente juridice ce oferă posibilitatea de cooperare și comunicare. Înainte de a fi o realitate normativă, dreptul este o stare de conștiință, în sensul că necesitățile societății în schimbare, mai întâi, trebuie să treacă prin conștiința legiuitorului, urmând un proces de evaluare, valorizare și valorificare finală prin normele de drept. Gh. Mihai și R. Motică⁸¹³ susțin că „avem de-a face cu o realitate ideală a normelor de drept în vigoare, constituind sistemul de drept pozitiv, apoi o realitate a conduitelor concrete de conformitate cu idealitatea aceasta; trecerea de la realitatea ideală la aceea efectivă are loc prin intermediul conștiinței juridice.” Deci, indiferent de sistemul de drept, de forma lui de organizare, există prezențe obligatorii pentru existență socială a persoanei, pentru cooperarea și echilibrul dintre puteri, precum și pentru buna funcționare a statului.

⁸¹² *Ibidem*, p.182.

⁸¹³ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*, p 76.

Specificând, indicăm că pentru elaborarea, dar și pentru punerea în aplicare a prescripțiilor normative, devine importantă capacitatea omului de a raționa din perspectiva relațiilor cu statul și dreptul, a avantajului reciproc. Raționalitatea este instrumentul general admis pentru a convinge pe altul despre un lucru just, adică pentru a realiza, prin intermediul limbajului, trecerea unor convingeri de la subiect la obiect, în scopul formării unor opinii „cenzurabile juridic”, zice I. Dobrinescu⁸¹⁴. Din acest unghi de vedere, relația cauzală *rațiune – limbaj – acțiune – realitate* poate fi tratată din perspectiva unității acestora și a formulării unui tip specific de raționalitate, raportat la acțiunea umană, conform prescripțiilor normative. Chiar dacă raționalismul ca doctrină a fost pus sub semnul întrebării, totuși acesta rămâne valabil pentru „înțelesul acordat termenului plurivoc (polisemic sau echivoc) *raționalitate*, care îmbină cel puțin două componente majore: – agentul, considerat rațional în gândire, dacă are capacitatea de a respecta normele raționamentului corect, și agentul considerat rațional în acțiune, dacă are capacitatea să-și maximizeze utilitățile proprii”⁸¹⁵.

Care este natura raționalității pe teren juridic? Contactul nostru cu prevederile legale are loc prin intermediul cuvântului scris sau vorbit, înaintea căruia ne întrebăm „*Ce a vrut să spună?*”. Dincolo de analiza gramaticală a unui text juridic, se profilează analiza logică a ideilor consemnate, menționează Gh. Mihai⁸¹⁶. Același autor, continuând, într-un alt context, cu afirmația că: „în cugetul nostru, sau adresativ, iar fără această întrupare (în formă de limbaj), gândirea nu are cum să fie în ordinea umanului (...), limbajul întrupează gândirea. Limbajul are dublă ipostază de exteriorizare a gândirii și de transmitere a normelor, de apreciere a faptelor. Limbajul este cel care organizează întâlnirea și unitatea elementelor: rațiunea, în rezultatul aprecierilor făcute asupra realităților, se exteriorizează în limbaj, limbajul transmite și valorifică, prin interpretări, conținutul normativ al existenței sociale, limbajul generalizează realitățile și oferă aprecieri etc.”⁸¹⁷. Dreptul este, de fapt, o profesie a cuvintelor, limbajul fiind vehiculul prin intermediul căruia sunt transmise normele.

Problematica raționalității dreptului și a necesității tratării acestuia prin relaționare, pe intern, și cu alte domenii, în exterior, este mai puțin practică în stadiile de natură disciplinară. Gaidenco P.P.⁸¹⁸ afirmă că știința contemporană este limitată în instrumente interne cognitive și reglatorii (obiectivitate, fundamentare, sistemicitate, probare, siguranță etc.), din acest motiv este

⁸¹⁴ DOBRINESCU, I. *Op. cit.*, p.5.

⁸¹⁵ COSTANDACHE, G. Pentru o teorie a raționalității. În: *Noema*. V.1. 2002, nr.1. p.62-92 [citat 09.09.2018.]. Disponibil: <http://noema.crifst.ro/>.

⁸¹⁶ MIHAI, Gh. *Introducere pentru o logică juridică*. Piatra Neamț, 1991. 160 p. p.23.

⁸¹⁷ *Ibidem*, p.23.

⁸¹⁸ ГАЙДЕНКО, П.П. *Научная рациональность и философский разум*. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 528 c. ISBN 5-89826-142-7.

necesară includerea dreptului într-o perspectivă unitară, integră a întregului complex cultural, axiologic și umanitar, profilându-se astfel un nou tip de raționalitate, deschisă necesităților umane concrete. În general, raționalitatea pune în centrul atenției cercetarea sistemelor complexe, fapt determinat de apariția unor concepte netradiționale pentru cunoașterea științifică disciplinară, cum ar fi ideea de dezvoltare, progres, ireversibilitate, întâmplare, imprevizibilitate etc. Prioritizarea relației *subiect – obiect*, încadrată în acțiuni de cunoaștere și acțiunea socială, indică imposibilitatea excluderii acțiunii din procesul de cunoaștere și din cadrul structurilor sociale normativ-valorice. Prin această relaționare, determinăm necesitatea adecvării instrumentelor dreptului (conceptuale, operaționale și tehnice) la realitățile complexe aflate în schimbare. În vederea realizării acestei adecvări, o primă etapă ar fi contextualizarea și comprehensiunea formelor de raționalitate, dat fiind faptul că termenul *raționalitate* este unul dintre cei cu care se operează în prezent în marea majoritate a domeniilor de activitate umană, în condițiile societății bazate pe cunoaștere. Totodată, în concordanță cu acest termen, au fost făcute anumite specificări, vorbindu-se despre mai multe tipuri de raționalitate: analitică, instrumentală, procedurală, normativă etc., dar și despre mai multe formulări explicative privind noțiunea *raționalitate*. În temeiul analizei de sinteză, realizate de Constandache G. G.⁸¹⁹, scoatem în evidență explicații făcute raționalității din perspectivă cognitivă și aplicativă. Astfel, raționalitatea poate fi înțeleasă ca: a) conformare cu *legile logicii deductive*; b) *corectitudine*; c) *mecanism de interpretare a conceptelor, normelor*; d) *inducție amplificatoare* conformă criteriilor adecvate, prin care date ale experienței se transpun într-o teorie generală, explicativă; e) *instrument de evaluare* obiectivă a probele, a faptelor, a procedurilor, a realităților etc.; f) evaluarea inferențelor în cadrul *generalizărilor factuale*; g) instrument al acțiunilor practice ce conduc la atingerea scopurilor sau intereselor agentului (*acțiuni tehnice* sau mijlocitoare); h) instrument al acțiunii practice ce are în vedere prioritar *alegerea scopurilor*, respectiv a valorilor, deci nu alegerea mijloacelor pentru atingerea altor scopuri. Din aceste semnificații ale *raționalității* vedem că ea înglobează un complex de mecanisme de utilizare, care nu poate funcționa (nu are sens) decât în anumite spații conceptuale, în prezența unor premise paradigmatiche specifice. Începând cu D. Hume, empiriștii au tins să limiteze considerabil orizontul raționalității, prin excluderea rațiunii de la baza proceselor empirice de acțiune, a deliberării, a formării și expunerii opiniei, precum și a rolului acesteia în judecățile practice.

⁸¹⁹ COSTANDACHE, G. *Raționalitate, Limbaj, Decizie*. București: Editura Științifică și Tehnică, 1994. 240 p. ISBN 973-31-0524-4.

Chevalier J.-M.⁸²⁰ menționa că, departe de a fi o formă definitiv elaborată, rațiunea constituie în fiecare epocă o figură de echilibru provizoriu al imaginației creatoare.

În opinia lui A. Marga⁸²¹, *raționalitatea* este atribut al prestațiilor umane – cu sens de raționalitate în cazul cunoștințelor și acțiunilor, precum și al obiectivărilor lor (în sisteme de cunoștințe, sisteme juridice, sisteme legislative, sisteme sociale), precum și în acțiunea umană conformă normelor. Din această formulă devine explicabil interesul în creștere pentru problematica raționalității cunoștințelor, a acțiunilor și obiectivărilor lor și în știința juridică. De aceea afirmația lui N. Popa, prin care se menționează că „pentru a răpi omului orice adevăr, valoare și demnitate, nu trebuie exclusă din actele sale gândirea și nu trebuie făcut un principiu din barbarie și din ceea ce este lipsit de gândire”⁸²², accentuează, în opinia noastră, relevanța raționalității în diferite formule în care poate fi practică.

În acest context, constatăm că, în cadrul științei juridice, raționalitatea poate și trebuie valorificată în cel puțin două direcții: una, în calitate de atribut al persoanei; alta, în calitate de instrument metodologic. Tratarea în calitate de atribut al individului duce la sursele existențiale ale societății umane, dar și la valorificarea dimensiunii epistemologice a dreptului. În cadrul acestui mod de abordare, problema fundamentală este cea a determinării criteriilor după care se poate stabili dacă o acțiune, o decizie este rațională sau irațională. Și în cadrul acestui mod de abordare pot fi identificate două direcții distincte de analiză și aplicare: a) analize care suprapun, cel puțin parțial, raționalitatea cu logica, inteligența, educația; b) analize ce au ca scop identificarea unor criterii universale și obiective pentru a delimita acțiunile raționale de cele iraționale. În cazul valorificării raționalității în calitate de instrument metodologic, nu se fac asumții cu privire la raționalitatea efectivă a indivizilor, ci se explorează utilitatea interpretativ-metodologică a conceptului, pe de o parte; pe de altă parte, se recomandă conceperea raționalității ca instrument cu cea mai mare putere explicativă și de stabilire a unor legi *a priori* ale acțiunii indivizilor.

Referitor la condițiile de reconceptualizare a paradigmei dreptului, opinăm că raționalitatea este singurul principiu valid care poate anima modelele noastre explicative, or, așa cum indică epistemologul K. Popper, vazut prin prisma lui Nemeček Ș.⁸²³, folosirea oricărui alt

⁸²⁰ CHEVALIER, J.-M. *Granger, Vuillemin, Bouveresse: raison, rationalité... rationalisme?* OpenEdition Books. [citât 28.05.2020]. Disponibil: <https://books.openedition.org/cdf/3555?lang=en>.

⁸²¹ MARGA, A. *Raționalitate, comunicare, argumentare*. Cluj-Napoca: Dacia, 1991. 327p. ISBN 978-973-350-158-9.

⁸²² POPA, N. *Op. cit.*, p.98.

⁸²³ NEMECSEK, Ș. *Raționalitatea științifică popperiana*. Hunedoara: Realitatea românească, 2010. 241 p. ISBN 978-973-88752-8-9.

principiu nu face decât să dea oricărui model un caracter arbitrar. Persoana acționează adecvat în temeiul situației concrete și cunoștințelor pe care le are. Astfel:

- Explicația și înțelegerea se realizează numai cu ajutorul analizei contextualizate, datorită căreia vor fi elaborate modele de situații sociale tipice, încadrate în standarde normative;
- Pentru a anima aceste modele, avem nevoie de supoziția că persoanele vor acționa în conformitate cu standardele normative și principiul raționalității;
- Principiul raționalității nu are rolul de teorie sau ipoteză, ci de instrument de simplificare, adaptare și aproximare a comportamentului individual la standardele normative sociale;
- Principiu raționalității are rolul de stimulent al conștientizării standardelor normative și al responsabilizării persoanei.

Din cele menționate deducem că raționalitatea teoretică/științifică este o formă specifică de gândire (teoretico-reflexivă), caracterizată de capacitatea de apreciere și selecție a criteriilor de fundamentare, descriere, explicare, interpretare, construcție a cunoașterii științifice, în dependență de prioritățile și particularitățile socio-culturale și valorice, de specificul obiectului cercetării științifice, al mijloacelor utilizate, dar și de particularitățile limbajului științific utilizat.

În consecință, raționalitatea practică se manifestă în calitate de facultate umană de a acționa în concordanță cu raționalitatea teoretică, ceea ce înseamnă transformarea modului reflexiv în unul normativ și invers, fapt ce provoacă o transformare paralelă în cunoașterea pe care o produce și în practica asupra căreia se aplică. Cunoștințele normative și cele reflexive nu au fost întotdeauna incomensurabile. Transformarea normativității în reflexivitate, și invers, reprezintă dimensiunea-cheie a epistemologiei contemporane, dar și a angajamentului normativ. Astfel, prin adoptarea principiului raționalității în formula teoriei dreptului se urmărește constituirea modelului social care include:

Pe dimensiunea ontologică: studiul naturii realității juridice, aplicarea instrumentelor dreptului în practicile instituite, generalizarea obiectivă a practicilor juridice instituite în societate, identificarea reperelor conceptuale ale conformității *gândire-limbaj-acțiune/faptă*;

Pe dimensiunea epistemologică: evaluarea raportului dintre cunoașterea științifică și practica juridică existentă, evaluarea conformității legilor gândirii cu legile morale și cele juridice, determinarea mecanismelor de depășire a crizei științei juridice, determinarea conținuturilor normative în dependență de relevanța și necesitatea socială, în vederea asigurării ordinii sociale;

Pe dimensiunea pragmatică, creșterea eficienței dreptului, determinarea instrumentelor și mecanismelor de creștere a respectului față de normele și valorile sociale, educarea capacității de

evaluare obiectivă și imparțială a acțiunilor proprii și a celorlați agenți sociali, adecvarea scopurilor acțiunilor individuale la normele morale și interesele generale, creșterea gradului de eficiență și aplicare practică a cadrului normativ etc.

Așadar, valorificarea raționalității în calitate de principiu metodologic al dreptului poate oferi un surplus valoric științei dreptului nu doar în direcția ridicării performanței gândirii și cunoașterii juridice sistemice, dar și pentru simplificarea înțelegerii, conștientizarea consecințelor și responsabilizarea persoanei, creând punți, legături între diversități, interese, aspirații. Raționalitatea reușește apropierea dintre rațiune, limbaj, acțiune și realitate, generând abordări de tip integrat ale dreptului.

Principiul responsabilității

Un alt principiu – al responsabilității – existent în formula actuală a științei juridice, este reconceptualizat și promovat în calitate de principiu integrator, care să genereze capacitatea de autoorganizare a sistemului dreptului în direcția eficienței acestuia și, în consecință, să determine starea de ordine socială prin intermediul ordinii juridice instituite. Luând în calcul abordarea tradițională a răspunderii juridice, vom da o perspectivă nouă de analiză a acesteia, prin dezvoltarea potențialului integrator asupra dreptului și de a indica posibilitatea schimbării modului de percepere și funcționare a sistemului juridic în întregime.

Dacă acceptăm că capacitatea de organizare a unui sistem social este determinată de totalitatea conexiunilor dintre elementele acestuia, de eficiența și colaborarea dintre cele trei puteri (legislativă, executivă și judecătorească), de capacitatea de cooperare și acțiune în avantaj reciproc între instituțiile statului și între membrii societății, atunci acestui sistem îi este indispensabil și obligatoriu principiul responsabilității persoanei, a statului, dar și a dreptului (raportat la activitatea instituționalizată a acestuia). Atribuind calitatea de instrument integrator și generator de autoorganizare principiului responsabilității, invocăm ipoteza depășirii crizei științei juridice și a problemelor de natură practică pe care le generează prin operarea unor măsuri de creștere a conștientizării dependenței eficienței dreptului de nivelul de responsabilitate de care dă dovadă atât cetățeanul, cât și angajații sistemului de control social, ai autorităților statale.

În acest context, argumentăm că principiul responsabilității, ca principiu general al dreptului, mai are o calitate care nu a fost scoasă în evidență, și anume calitatea și capacitatea de organizare socială prin manifestarea acestuia ca mecanism de autoorganizare a sistemului dreptului, în vederea menținerii ordinii juridice și ridicării eficienței și eficacității dreptului. Or, în prezent, societatea are nevoie, poate mai mult ca oricând, de ordine și de securitate.

Abordarea responsabilității din perspectivă integratoare ne permite valorificarea rolului social și aprecierea impactului acesteia asupra funcționalității dreptului dintr-o perspectivă nouă.

Dimensiunea integratoare a responsabilității poate fi atribuită și abordării principiului responsabilității, realizate de N. Popa⁸²⁴, pentru care responsabilitatea este un fenomen social ce exprimă un act de angajare a individului în procesul integrării sociale. Pentru moment, trebuie să indicăm că folosim noțiunea de *responsabilitate*, nu pe cea de *răspundere*, dată fiind înțelegerea extinsă a noțiunii, definită ca parte indispensabilă atribuită persoanei în calitate de *homo juridicus*, ca membru al unui sistem juridic organizat, și necesară în înțelegerea statutului său social și uman, precum și a prognozării eventualelor raporturi ce se vor conecta la responsabilitate prin răspunderea juridică. Sigur că vom conecta responsabilitatea cu răspunderea și cu persoana, iar pentru ca răspunderea juridică, în calitate de instituție specifică dreptului, să poată fi raportată la scopurile generale ale sistemului juridic, este nevoie să avem încrederea că legea, regula există ca stare de spirit în conștiința persoanei, adică în sentimentul de responsabilitate. În rezultat, datorită acestei formule, răspunderea juridică este percepută ca implicită responsabilității. De asemenea, pentru prezentul demers nu mai puțin importantă este și utilizarea conceptului de *autoorganizare* în realizarea funcțiilor instituției răspunderii juridice, ca element al sistemului dreptului. Condițiile de realizare a răspunderii juridice, limitele de aplicare a acesteia, conținutul răspunderii, determinarea tipului de răspundere sunt, de asemenea, arii de interes pentru teoriile actuale ale autoorganizării. Aplicarea acestei perspective științifice noi în tratarea răspunderii juridice ne oferă posibilitatea de a stabili vectorul necesar proceselor de autoorganizare a sistemului dreptului, de a prognoza momentul apariției fluctuațiilor de diferită natură și stabilirea modului în care influențează fluctuațiile în cauză la nivel de micro- și macro-sistem, asupra funcționalității elementelor și eficienței sistemului dreptului.

Situația de fapt și de drept, în care se află RM, caracterizată prin tendințele acesteia de a institui tradițiile, principiile, practicile statului de drept, de a se integra în sistemul de valori europene, de a crea un sistem social de control eficient, etc. presupune revizuirea setului de norme, valori, principii al tuturor actorilor sociali. În opinia lui C. Mihali⁸²⁵, „cu atât mai mult problema răspunderii și a responsabilității devine astăzi subiect de reflecție și pretext al unui apel la rațiunea practică, pentru că ar fi deficitară în gândirea timpului, pentru că această gândire însăși ar fi deficitară în raport cu o anume experiență istorică recentă. De cel puțin o jumătate de secol încoace, responsabilitatea tulbură filosofia și neliniștește politicienii, mobilizează educatorii și preocupă părinții” – toate acestea din cauza că cealaltă jumătate de secol, cea a războaielor, a totalitarismelor, a alianței dintre știință și tehnică (...) a văzut născându-se un cu totul alt sens al finitudinii și al faptului uman de a fi în lume”.

⁸²⁴ POPA, N. *Op. cit.*

⁸²⁵ MIHALI, C. *Uzurile filosofiei*. Cluj: Idea design, 2006. 240 p. ISBN 973-7913-48-5. p.169 și următ.

Responsabilitatea trebuie discutată în relație cu practica cotidiană și cu persoana încadrată în raporturi juridice și extrajuridice, cu persoane și instituții, cu procesele ce au loc la nivel de societate și cu preocupările majore ale oamenilor, cu economicul și științificul, cu evidența alianței *persoană – stat – drept*. Toate acestea demonstrează, o dată în plus, complexitatea subiectului abordat, diversitatea perspectivelor care sunt observabile chiar și de cei mai puțin inițiați în această problematică. În acest context, C. Mihali formulează mai multe întrebări la care trebuie să găsim răspuns: Cum să regândim responsabilitatea pentru *homo juridicus* – care suntem noi toți și fiecare în parte – pentru lumea care nu mai este una sigură din perspectiva asigurării respectării în practică a principiilor statului de drept, din multiple motive de natură obiectivă, dar și subiectivă; dacă principiul ordinii, instanță normativă (conștiință, rațiune etc.), nu mai acționează asupra noastră, astfel încât să-i dăm socoteală pentru ce și în fața cui mai avem de dat socoteală? Pentru ce mai suntem responsabili, când actele noastre nu mai sunt judecate de un tribunal ale cărui legi sunt imuabile și când rațiunea nu mai indică sensul în care se petrec lucrurile?⁸²⁶. Din aceste întrebări constatăm că viața cotidiană redirecționează responsabilitatea fie către instanțe colective, organizații, state, piețe, rețele, sisteme, fie către indivizi.

Profunzimea cu care este pusă în discuție în literatură responsabilitatea și răspunderea juridică⁸²⁷, reprezintă nivelul de conștientizare a posibilității și realității răspunderii morale sau juridice, este un indiciu ce caracterizează diferite procese ce au contribuit la formarea persoanei în calitate de ființă rațională și reponsabilă. Referitor la responsabilitate din punct de vedere al moralității, vom afirma că ea reprezintă un fenomen multidimensional și multidirecțional, este o consecință a manifestării naturii complexe a relațiilor dintre indivizi, generații, națiuni. Pentru societățile contemporane, noțiunea de responsabilitate și răspundere sunt concepte-cheie ce ar trebui să însoțească toate acțiunile omului, începând de la relațiile acestuia cu natura (datorită dreptului la un mediu sănătos) și terminând cu modelarea și prognozarea viitorului umanității (datorită inteligenței artificiale și evoluției științei contemporane). Responsabilitatea înțeleasă ca o „dimensiune a agentului ce reglementează întregul său comportament nu poate fi redusă doar la nivelul moral, există o corelație a tuturor formelor de responsabilitate (morală, politică, juridică)”⁸²⁸. În acest context, este important să remarcăm că analiza problemei responsabilității se profilează pe disputa între *pro* și *contra* acestui concept și pe dezbaterea importanței rolului social al răspunderii ca un concept moral și juridic fundamental. Unii ar prefera să vorbească

⁸²⁶ Ibidem., p.173 și următ.

⁸²⁷ BALTAG, D. *Teoria răspunderii și responsabilității juridice*. Chișinău: ULIM, 2007. 436 p. ISBN 978-9975-920-49-0

⁸²⁸ POPA, N. *Op. cit.*, p.99.

doar despre analiza răspunderii, reieșind din imputarea vinovăției pentru acțiunile unui agent și urmarea legilor de către indivizi în diversele lor acțiuni, prin determinarea atitudinii acestora față de sancțiuni. În esență, aceste formulări se referă doar la răspunderea juridică. Însă nu trebuie să trecem cu vederea faptul că dreptul are și o dimensiune morală (de rând cu dimensiunea socială și cea politică), deoarece acțiunile umane prin natura sa diferă.

În vederea clarificării principiului responsabilității încadrat în metodologia interdisciplinară a dreptului, vom invoca o delimitare conceptuală, pentru a exclude eventuale confuzii. Scoatem în evidență și apreciem, în acest context, contribuția unor autori consacrați în dezvoltarea problemei răspunderii, între care contribuția semnificativă a doctorului habilitat D. Baltag⁸²⁹, în spațiul științei juridice naționale, a lui Gh. Boboși⁸³⁰, în spațiul științific al României, pe cea a autorilor din occident (Haidegger, Jonas, etc) și din spațiul ex-sovietic, cum ar fi: S. N. Bratusea⁸³¹ și S. Beliskii⁸³² etc. În literatura științifică, responsabilitatea, în marea majoritate a cazurilor, este tratată în sensul de răspundere și/sau bun-simț. V. Enea⁸³³ explică prezența, în limba română, a două concepte, apreciate ca sinonime – *răspunderea* și *responsabilitatea* – printr-o etimologie multiplă: latină și franceză, indicând că folosirea frecventă a surselor franceze a pus în circulație în limba română termenul *responsabilitate*. Dicționarul explicativ al limbii române, editat de Academia Română, include ambii termeni (*răspundere* și *responsabilitate*) definindu-i aproape cu același înțeles. În dicționar se precizează că, în sens juridic, *răspundere* înseamnă „consecință rezultată din neîndeplinirea unei obligații legale”, iar pentru o înțelegere mai bună a termenului respectiv se face trimitere la verbul *a răspunde*.

Din modalitatea în care este definită *responsabilitatea* și *răspunderea*, nu vom putea găsi o opinie unilateral împărtășită de autori, care ar delimita cu exactitate între aceste două noțiuni. În acest sens, B. Negru și A. Negru⁸³⁴ precizează că, în timp ce *responsabilitatea* se raportează la activitatea desfășurată de persoană din proprie inițiativă, în baza alegerii libere a obiectivelor din mai multe variante posibile, *răspunderea* presupune realizarea unui comportament definit prin norme sociale, astfel accentuându-se că *responsabilitatea* are o semnificație mult mai extinsă decât *răspunderea*. În același timp, trebuie să menționăm faptul că o abordare extinsă și exhaustivă a

⁸²⁹ BALTAG, D. *Op. cit.*

⁸³⁰ BOBOȘ, Gh. *Răspunderea, responsabilitatea și constrângerea în domeniul dreptului*. Cluj Napoca: Argonaut, 1996. 178 p. ISBN 978-973-976-473-5.

⁸³¹ БРАТУСЬ, С.Н. *Юридическая ответственность и законность: (Очерк теории)*. Москва: Городец-издат, 2001. 202 с. ISBN 5-9268-0030-3.

⁸³² БЕЛЬСКИЙ, К.С. *Разделение властей и ответственность в государственном управлении*. Москва: ВЮЗИ, 1990. 167 с.

⁸³³ ENEA, V. *Op. cit.*, p. 232.

⁸³⁴ NEGRU, B., NEGRU, A. *Teoria generală a dreptului și statului*. Chișinău: Bons Offices, 2006. 520 p. ISBN 978-9975-928-90-8. p. 45-46.

modurilor în care doctrina tratează *răspunderea juridică* și *responsabilitatea* în context autohton vom atesta la D. Baltag⁸³⁵ în numeroasele sale studii: „*Răspunderea juridică reprezintă o categorie prin care este desemnată obligația subiectului de drept responsabil de a suporta consecințele nerespectării unei norme juridice în vigoare, în vederea restabilirii ordinii de drept în societate*”⁸³⁶. Astfel, indicăm că răspunderea derivă din responsabilitate, răspunderea juridică e consecința săvârșirii responsabile a unei fapte ilicite, adică a încălcării unei dispoziții legale *hic et nunc* printr-un comportament acțional concret, în cunoștință de cauză, pe când răspunderea morală, de pildă, este consecința încălcării unei norme morale. Responsabilitatea aparține personalității, ca întreg, dar răspunderea se manifestă în tot atâtea forme în câte persoana exprimă această personalitate.

Originile termenul *responsabilitate* se regăsesc utilizate, la început, în corelație cu cel de *pedeapsă, sancțiune*⁸³⁷. J. S. Mill, reprezentant al utilitarismului, care analizează responsabilitatea, practic, nu făcea distincție între *răspundere* și *responsabilitate*, considera V. Mureșan⁸³⁸. În lucrarea *Utilitarismul*, cercetând legătura între *drept* și *utilitate*, spre deosebire de alți autori, care pun accentul pe *obligație* și *utilitate*, acesta a indicat rolul important al sancțiunii, pentru ca între *răspundere* și *pedeapsă* să fie un raport de identitate. Răspunderea înseamnă pedeapsă, nu așteptarea unei pedepse reale, din partea celor apropiați sau a legii, ci conștiința individului că merită o anumite pedeapsă⁸³⁹. O perioadă îndelungată termenul *răspundere* a fost utilizat de către teoreticienii ai dreptului anume în acest sens. În esență, răspunderea nu poate fi nici vină, nici pedeapsă, și nu este nici doar de natură penală sau administrativă etc. Răspunderea înseamnă siguranță, fiabilitate, onestitate și conștientizarea acțiunilor, dorința de a acționa rațional, în numele binelui personal și comun. Răspunderea presupune, mai degrabă, încredere și include simțul interior al răspunderii personale, capacitatea de a acționa în limitele unor standarde – fie morale, de drept, fie de oricare altă natură.

Dacă urmărim modul în care este tratată în literatura de specialitate problematica responsabilității, observăm cu ușurință că, de rând cu răspunderea juridică, cea morală, în formulă deontologică, este o instituție fundamentală, ce tinde să ocupe un loc aparte în cadrul științei juridice, reflectând stadiul de evoluție a întregii societăți, nivelul conștiinței, al simțului datoriei și responsabilității sociale⁸⁴⁰.

⁸³⁵ BALTAG, D. *Op. cit.*

⁸³⁶ *Ibidem*, p. 135.

⁸³⁷ ЮНАС, Г. *Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации*. Перевод с нем., предисловие, примечания И. И. Маханькова. Москва: Айрис-пресс, 2004, 480 с. ISBN 5-8112-0625-9. p. 3.

⁸³⁸ MUREȘAN, V. *Utilitarismul lui J. S. Mill*. București: Paideia, 2003. 370 p. ISBN 973-596-130-X.

⁸³⁹ MILL, J. S. *Utilitarismul*. București: ALL, 2014. 120 p. ISBN 978-606-587-185-4.

⁸⁴⁰ IORGOVAN, A. *Op. cit.*, p. 331.

În consecință, observăm că nu este posibilă identificarea conținutului semantic al celor doi termeni (*responsabilitate* și *răspundere*) într-o formulă delimitată⁸⁴¹, și nici funcționalitatea acestora. Astfel, *răspunderea* are ca finalitate conservarea sistemului social, *responsabilitatea* urmărește ameliorarea, dezvoltarea și optimizarea sistemului social. Răspunderea și responsabilitatea se mai deosebesc și după căile și mijloacele prin care societatea stimulează și asigură validitatea lor. Răspunderea și responsabilitatea socială reprezintă două fenomene simultane și unitare, care, cultivate individului, vor determina eficiența socială a mecanismelor de reglementare a raporturilor sociale. Împreună, toate formele de răspundere formează esența conceptului de *răspundere socială*. Între diverse forme de răspundere socială există o strânsă legătură. Fiecare formă a răspunderii sociale, luată în parte, acționează asupra tuturor celorlalte forme, ceea ce înseamnă interdependența și condiționarea reciprocă a diverselor forme de răspundere și coincide cu abordarea integră a acestora.

Conceptele de *răspundere* și cel de *responsabilitate*⁸⁴² desemnează și o reacție de reprimare, venită din partea societății, față de o anumită acțiune umană, imputabilă, în principal, individului. Sensul frecvent atribuit noțiunii de *răspundere*, indiferent de forma sub care se manifestă, este acela de obligație de a suporta consecințele nerespectării normelor, regulilor de conduită, obligație ce se incumbă autorului faptei contrare acestor reguli și care poartă întotdeauna amprenta dezaprobării sociale a unei asemenea fapte. Rezultă că termenii *obligație*, *responsabilitate* și *răspundere* sunt strâns legați unul de altul.

Considerând, din punct de vedere logic, raportul dintre extensiunile acestor doi termeni ca unul de subordonare, responsabilitatea incluzând răspunderea, în cele ce urmează vom argumenta, aderând la concepțiile lui H. Jonas și Hayek, că responsabilitatea include două dimensiuni – una morală și alta juridică – și are o pronunțată capacitate organizațională și integratoare, este un concept cu caracter interdisciplinar și poate fi abordat din punct de vedere al reconceptualizării dreptului din perspectiva paradigmei interdisciplinare, ca principiu, luând în calcul, datorită atribuirii conceptului raționalității teoretice, capacitatea acestuia de a determina autoorganizarea sistemului social, iar datorită raportării rațiunii practice – creșterea eficienței aplicării dreptului.

În orice formulă de abordare, termenul de *responsabilitate* și cel de *răspundere* este atribuit unei persoane (fizică sau juridică și chiar unei instituții). O mare parte de surse ce sunt axate preferențial pe analiza răspunderii ori a responsabilității accentuează esența individului ca ființă capabilă de actul conștient al responsabilității (la nivel de cunoaștere, decizie, acțiune). În

⁸⁴¹ ENEA, V. *Op. cit.*, p. 232.

⁸⁴² FLOREA, M. *Responsabilitatea acțiunii sociale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică. 1976. 295 p.

această direcție de abordare sunt orientate opiniile lui M. Heidegger⁸⁴³ și H. Jonas⁸⁴⁴, care aduc responsabilitatea în plan ontologic, prin punerea în corelație a responsabilității cu cotidianul social. Modul de înțelegere a responsabilității la Heidegger își are rădăcinile în tradiția modernă de abordare a moralei, când comportamentul subiectului moral este tratat în raport cu etica acțiunii corecte. Moraliștii din perioada modernă, în loc să întrebe: Ce trăsături de caracter fac ca o persoană să fie bună?, ei întrebau: Ce este corect să facem? Cum este corect să acționăm?, astfel, direcția de abordare a responsabilității fiind una diferită de cea de până la ei, dezvoltând teorii ale corectitudinii acțiunii și ale obligației. Printr-o incursiune în istorie, Habermas⁸⁴⁵ menționează că dintre toate teoriile morale, trei puncte de vedere ar putea fi considerate cele mai marcante: concepția aristotelică, cea kantiană și poziția utilitaristă. În rest, toate celelalte teorii nu sunt nimic altceva decât niște sinteze a celor trei. Dar important este că în fiecare dintre abordări întâlnim corelații dintre *responsabilitatea* și *răspunderea* subiectului pentru acțiunile și faptele lui. Tratarea responsabilității la Heidegger este realizată sub exigența unui calcul, a stabilirii esenței relației între drepturi și datorii, între bine și rău, între comportamentul subiectului-agent și modelul comportamental prescris de către o instanță normativă. Este vorba despre o economie nu doar a responsabilității, ci și a moralei, a oricărei morale întemeiate pe o bază metafizică și raționalistă. Referitor la modul în care tratează M. Heidegger responsabilitatea C. Mihali menționează: „Prin incursiunile sale asupra responsabilității, Heidegger scoate în evidență caracterul tranzacțional”⁸⁴⁶.

În dezbaterile actuale despre responsabilitate, H. Jonas⁸⁴⁷ este autorul cel mai citat și considerat autoritar în occident, datorită faptului că investeste o semnificație nouă în termenul *responsabilitate*. Toate construcțiile teoretice din trecut, inclusiv etica obligației morale, în opinia lui H. Jonas, nu au avut nici o legătură cu viața umană la nivel global, situație pe care o avem astăzi. În prezent, evaluarea acțiunilor din perspectiva responsabilității se realizează în conformitate cu rezultatele vizibile ale acestor acțiuni⁸⁴⁸. Conform opiniei acestui autor, datorită schimbării esenței acțiunilor umane, este nevoie de a vorbi despre un nou domeniu, *domeniul eticii răspunderii* ori *domeniul responsabilității*.

Acceptând poziția lui H. Jonas, care recomandă: „Acționează astfel, încât consecințele acțiunilor tale să fie în concordanță cu continuitatea vieții umane”, vom vedea că persoana își

⁸⁴³ HEIDEGGER, M. *Ființă și timp*. București: Humanitas, 2002. p. 673. ISBN 973-50-0428-3.

⁸⁴⁴ ЙОНАС, Г. *Op. cit.*

⁸⁴⁵ ХАБЕРМАС, Ю. *Демократия. Разум. Нравственность*. (Московские лекции и интервью). Москва: Издательство АКАДЕМИА. 1995. 252 с. ISBN 5-86187-044-6. p.7.

⁸⁴⁶ МИХАЛИ, С. *Op. cit.*, p. 172.

⁸⁴⁷ ЙОНАС, Г. *Op. cit.*

⁸⁴⁸ *Ibidem*.

asumă cu bună știință răspunderea pentru viitor și pentru generațiile viitoare. Astfel, H. Jonas introduce în tratarea responsabilității un element-lipsă până la el – raportarea principiilor acțiunii la temporalitate. Accentuarea faptului că normele și principiile sunt determinate de coordonate cum ar fi timpul, el semnalează caracterul relativ al prescripțiilor normative, ceea ce înseamnă că, odată ce tendințele de dezvoltare ale societății se modifică în timp, se vor modifica și elementele componente ale sistemului normativ, modul în care se acționează, dar și normele de care ne ghidăm în acțiune. Anume în legătură cu acțiunea și se pune problema responsabilității și a răspunderii.

Conceptul de *acțiune* orientată pe înțelegere le implică pe cele de *lume socială* și *interacțiune condusă de norme*⁸⁴⁹. Punând în discuție problema relației mecanismelor de reglementare normativă în relație cu acțiunea socială/fapta umană, Habermas scoate în evidență valoarea reponsabilității și a răspunderii în relațiile umane sociale. Referindu-se la nivelurile acțiunii, Habermas indică beneficiile și importanța sistemului social normativ și ale principiilor integratoare.

Primul nivel este cel *preconvențional*, care coincide cu necesitatea simțită de individ de a-și împărtăși și de a-și coordona acțiunile în conformitate cu regulile existente și cu conștientizarea faptului că este „drept/just să ne supunem regulilor și autorităților. Supunerea are ca scop evitarea pedepselor și posibilitatea de a provoca leziuni corporale altora”⁸⁵⁰. Acest nivel induce, la nivel de conduită, conformarea comportamentului persoanei cu normele și regulile existente *a priori* în societate. Comportamentul dirijat de norme și reguli scoate în evidență mai multe beneficii – atât pentru securitatea individului care acționează în concordanță cu regula, cât și pentru securitatea socială. În aceeași direcție este orientată opinia expusă de Gh. Mihai și E. Mihai în articolul *Persoană, personalitate, responsabilitate*⁸⁵¹, după care responsabilitatea este calitatea existențială *sine qua non* a omului-subiect cunoscător de sine și de celălalt și agent al acțiunii, indiferent în câte forme se despletește ea (morală, juridică, politică); dar individul uman nu se naște ca personalitate responsabilă gata încheșată, ci cu puțință de a fi responsabil, ceea ce se și întâmplă în cursul formării sale sociale ca subiect cunoscător de sine și de celălalt. Așadar, e calitate existențială și pentru persoana în drept, expresie a omului în relațiile sociale, pe când iresponsabilitatea apare *per accidens*.

⁸⁴⁹ HABERMAS, J. *Conștiința morală și acțiune comunicativă*. București: ALL, 2000. 184 p. ISBN 973-684-242-8. p.126.

⁸⁵⁰ *Ibidem*, p.118.

⁸⁵¹ MIHAI, Gh., MIHAI, E. *Persoană, personalitate, responsabilitate*. [cit 29.02.2015]. Disponibil: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200512/recjurid051_21F.pdf.

Un alt nivel este cel *convențional*. Acesta se referă la relațiile interumane, la așteptările indivizilor și la prezența ideii de reciprocitate în relațiile interpersonale. În acest caz, este vorba despre o perspectivă sistemică, integră asupra societății, dar și despre conștiința apartenenței individului la acest sistem. „Ceea ce e drept e să-ți faci datoria în societate, să respecti ordinea socială și să menții bunăstarea societății sau a grupului. Legile trebuiesc respectate, excepție făcând cazurile când ele intră în conflict cu alte obligații și drepturi stabilite social”⁸⁵² sau, în formula lui Socrate, un cetățean bun trebuie să respecte și legile rele, pentru a nu fi un exemplu de urmat pentru cetățenii ce nu respectă legile în general.

Cel de-al treilea este *nivelul postconvențional*, bazat pe principii, acesta reflectând capacitatea de a da preferință priorităților, de a lua decizii și de a alege. În acest caz, vorbind despre deciziile juridice, vom menționa că sunt generate de drepturi, valori ori principii ce sunt (ce pot fi/și trebuie să fie) agreate de toți membrii unei societăți, care își doresc să aibă un praxis just și avantajos. Autorul (Habermas) dezvăluie esența acestui nivel, promovează ideea respectării drepturilor omului, a conștientizării acțiunilor, faptelor, precum și scoate în evidență importanța și necesitatea existenței valorilor și respectării principiilor în viața socială. Din această perspectivă a înțelegerii principiului responsabilității, prin raportare la respectarea drepturilor omului și conștientizarea faptelor din acest unghi al abordării, vom face referință la condițiile intelectuale, invocate de Gh. Mihai, privind ideea de drepturi ale omului⁸⁵³:

- 1) Face trimitere la o explicare a omului ca atare, considerat termen esențial și valoare supremă pentru sine. Valorificarea termenului respectiv în această direcție definește umanismul în diversele sale forme;
- 2) Umanismul juridic presupune o anumită idee despre om, despre esența și destinația sa. Fiecare dintre acestea determină un anumit model, substrat al diferitor coduri și legiuri (constituțional, civil, penal) și un anumit conținut al principiului drepturilor omului;
- 3) Exercițiul juridic sau sociologic despre drepturile omului este lipsit de consecință, este rupt de filosofia drepturilor omului.

Deci omul drepturilor omului, în condițiile societăți globale și ale cunoașterii, este persoana umană generică, pe deplin conștientă și responsabilă, autoare a gândurilor și actelor sale, ce are ca temei al acțiunii sale principiul raționalității (teoretice și practice) și pe cel al responsabilității, datorită cărora legile particulare sunt valabile, din cauza că ele se bazează pe asemenea principii. Or, „atunci când legile vin în contradicție cu principiile, vom acționa în conformitate cu aceste principii, deoarece ele pot fi caracterizate ca principii universale ale

⁸⁵²HABERMAS, J. *Op. cit.*, p.119.

⁸⁵³MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timișoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2. p.137-138.

justiției: egalitatea drepturilor omului și respectul pentru demnitatea ființelor umane ca indivizi”⁸⁵⁴. Astfel, conștientizând, ca ființe raționale, eficiența principiilor, să purtăm responsabilitate pentru validarea, legitimarea și funcționarea acestora.

Vorbind despre *responsabilitate* în calitate de principiu al acțiunii umane, H. Jonas⁸⁵⁵ se referă la legitimitatea principiilor, atunci când ne punem întrebarea: „Cu ce trebuie să fim de acord, adică ce trebuie să acceptăm și ce obligații trebuie să ne asumăm?” Normativitatea (morală și juridică) nu poate fi limitată la o decizie individuală, personală, ci se referă la relațiile umane, ce urmăresc consecințele acțiunilor. În formula în care H. Jonas tratează normativitatea, și principiul responsabilității include atât răspunderea colectivă, cât și pe cea personală. H. Jonas, punând în discuție problema relației între responsabilitate și răspundere, face distincție între diferite forme de răspundere: răspunderea naturală și cea contractuală, determinată de obligații și convenții, între răspunderea morală și cea juridică.

Principiul *responsabilității*, dezvoltat de H. Jonas, îl putem considera reperul organizării sociale de tip normativ. Acesta propune o întemeiere ontologică a normativității și vorbește despre necesitatea unui principiu metafizic al obligației și al responsabilității. Analizele privind termenul *principiu* includ două sensuri ale acestuia: unul ontologic, altul metodologic. În drept, principiile nu vor fi considerate în sensul de generatoare de drepturi (adică în sens ontologic), ci ca „ceea ce face cu putință ca, dincolo de variabilitatea sistemelor de drept, să se afle unitatea lor, pe de o parte, iar pe de alta, ceea ce le dă dreptul să fie (...)”⁸⁵⁶, adică utilizat, mai degrabă, în sens metodologic. În general, principiile dreptului întemeiază conținutul fundamental al tuturor normelor juridice, fiind călăuzitoare, conducătoare, măsuri ce orientează reglementările juridice și aplicarea oricărui sistem de drept.

Atunci când vorbim despre faptul că unul dintre principiile dreptului ar obține calitatea de impuls în realizarea procesului de autoorganizare a sistemului juridic, ca element interior (instituția răspunderii ar însemna încadrarea acestuia într-o perspectivă metodologică, care implică drumul valorificării implicațiilor practice ale acestuia – pornind de la rădăcina termenului *metodos*, cu origini grecești). Or, odată formulate, principiile dreptului trebuie recunoscute și consacrate, căci doar astfel ele vor putea fi utilizate în interpretarea, în aplicarea, în integrarea noilor norme într-un cadru unitar și integrat al sistemului dreptului, așa cum menționează marea majoritate a autorilor și Carta O.N.U: „principiile generale ale dreptului recunoscute de națiunile civilizate”, iar una dintre principii (principiul responsabilității)

⁸⁵⁴ HABERMAS, J. *Op. cit.*, p. 120.

⁸⁵⁵ ЙОНАС, Г. *Op. cit.*

⁸⁵⁶ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*, p.120.

încercăm să-i oferim o altă valoare sau, poate, corect ar fi: un surplus valoric. După cum utilizarea conceptului de *sistem*, raportat la drept, determină validarea dreptului, tot așa, în acest caz, principiile dau sistemului dreptului valabilitate, legitimitate și stabilitate. E. Sperantia, citat de N. Popa, subliniind importanța principiilor pentru sistemul dreptului, nota: „Dacă dreptul apare ca un total de norme sociale obligatorii, unitatea acestei totalități este datorată consecvenței tuturor normelor față de un număr minim de principii fundamentale, ele însele prezentând un maxim de afinitate logică între ele”⁸⁵⁷.

În această ordine de idei, așa cum menționează și profesorul Gh. Avornic, principiul responsabilității, ca principiu fundamental de drept, presupune un act de angajare a individului în procesul interacțiunii sociale și trebuie înțeles ca fiind raportarea conștientă a individului la valorile și normele societății, respectarea benevolă a normelor juridice, pentru că în ultimă instanță, gradul de responsabilitate arată starea legalității într-un stat și este în strânsă legătură cu dezvoltarea societății⁸⁵⁸.

Astfel, preocuparea comună a lui Jonas și Heidegger pentru tehnologizarea vieții umane, pentru prioritățile societății cunoașterii, care au aprofundat nihilismul și vulnerabilitatea umană, al principiului responsabilității, în calitate de fundament al echilibrului, eficienței și eficacității, obține conotații deosebite. Responsabilitatea nu mai este o decizie, o atitudine personală, ci o obligație esențială a omului față de el însuși, față de viitor ca posibilitate deschisă, ca șansă pentru un alt om. Responsabilitatea trebuie legată nu doar de existența noastră individuală, ci și de cea colectivă, socială. A fi responsabil înseamnă, dincolo de orice considerație morală, a răspunde de propria existență de cea a celorlalți, „a răspunde de sine ca viitor”⁸⁵⁹.

Societatea are nevoie de o punere în comun a diversității palierelelor responsabilității și a diferitor tipuri de răspundere, pentru ca să se obțină o stare de ordine socială. Fiind de ordin valoric, așa cum menționează Gh. Mihai, E. Mihai⁸⁶⁰, responsabilitatea constituie îmbinarea indestructibilă a sentimentului și cunoașterii, astfel că vorbim de sentimentul responsabilității și de cunoștința responsabilității (în sensul de act de cunoaștere sau, poate, conștiință). Am putea descrie responsabilitatea ca asumarea de către persoană a valorii acelor acte, proprii sau ale altora, ale căror consecințe le apreciază, în cunoștință de cauză, ca dezirabile și a căror înfăptuire o decide în mod liber; este responsabil cel care și-a asumat-o autonom. Acest lucru este valabil nu doar în raport cu regula juridică, dar și în raport cu oricare altă regulă. Definită în așa mod,

⁸⁵⁷ POPA, N. *Op.cit.*, p.67.

⁸⁵⁸ AVORNIC, G. *Tratat de teoria generală a dreptului*. V.II. Chișinău: Tipografia Centrală, 2010. 577 p. ISBN 978-9975-78-865-6. p.108.

⁸⁵⁹ ЙОHAC, Г. *Op. cit.*

⁸⁶⁰ MIHAI, Gh., MIHAI, E. *Op. cit.*

responsabilitatea se raportează la sistemul de valori însușit, cunoscut și trăit de persoană, pe care ea îl investește în acțiuni, în baza alegerii libere a scopurilor. Pornind de la modul în care este înțeleasă persoana în drept, putem desprinde două condiții esențiale, necesare, pentru ca responsabilitatea să existe: libertatea persoanei și capacitatea ei de exercițiu, capacitate de a decide. Astfel, încadrat în metodologia interdisciplinară, *principiul responsabilității* va avea următoarele caracteristici:

- Principiul responsabilității are un caracter absolut;
- Principiul responsabilității are un caracter integrator;
- Principiul responsabilității este un mecanism de normare a acțiunii sociale;
- Principiul responsabilității presupune reciprocitate;
- Principiul responsabilității oferă protecție personală și securitate socială.

Responsabilitatea este o trăsătură de personalitate a lui *homo juridicus* care se manifestă diferit la diferite persoane – la unele este mai bine dezvoltată, la altele mai puțin, fapt ce va determina și modul în care vor fi urmate și respectate prescripțiile cu caracter imperativ. În opinia lui W. James⁸⁶¹, responsabilitatea are caracter pragmatic, pentru că subiectul acționează și este responsabil de modul în care o face, fiind important ca acesta să acționeze cât mai pragmatic, satisfăcând cât mai multe necesități sociale. Anume responsabilitatea îl face pe om să ducă un mod de viață ce nu vine în contradicție cu normele. Conceptul de *răspundere* sau de *responsabilitate*⁸⁶² desemnează reacția de reprimare, venită din partea societății, față de o anumită acțiune umană, imputabilă, în principal, individului. Totodată, pentru a se vedea conexiunea dintre responsabilitatea socială și responsabilitatea juridică, este suficientă relevarea următoarei afirmații: responsabilitatea socială naște responsabilitatea juridică, iar responsabilitatea juridică presupune mai întâi de toate responsabilitatea socială din partea subiectului, indică profesorul D. Baltag⁸⁶³.

Principiul responsabilității ca act conștient indică capacitatea unei persoane de a evalua în mod critic acțiunile sale, gândurile, dorințele, conștientizarea corespunderii personalității sale (ceea ce este) cu ceea ce ar trebui să fie. Conștiința are funcția de control intern, de reglator care acționează în mai multe direcții: ca stimulent, care impune respectarea normelor (morale și juridice); ca factor interior de interdicție; ca mecanism de ajustare a comportamentului în conformitate cu normele sociale; ca evaluator al acțiunilor și faptelor, ca răspundere conștientă față de sine – în general, ca purtător al valorilor universale. Persoana conjugă dimensiunea

⁸⁶¹ ДЖЕЙМС, У. *Воля к вере*. Москва: Республика, 1997. 431 с. ISBN 5-250-02658-3. с. 134.

⁸⁶² FLOREA, M. *Responsabilitatea acțiunii sociale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică. 1976. 295 p.

⁸⁶³ BALTAG, D. *Op. cit.*, p.80.

juridică cu cea morală în formula principiului responsabilității. În aceste condiții, considerăm că principiul responsabilității și cel al raționalității constituie fundamentul metodologiei interdisciplinare în constituirea unei paradigme reconceptualizate a dreptului din perspectiva creșterii relației *teorie și practică juridică*, precum și din perspectiva depășirii crizei dreptului.

4.5. Revendicarea metodologiei interdisciplinare de teorie a dreptului.

Pluralismul metodologic contemporan oferă o multitudine de modalități de cercetare, teorii, metode, instrumente, care pot fi utilizate în activitatea practică. În ansamblu, teoria dreptului constituie o totalitate de instrumente metodologice, ce se extind asupra persoanei, statului și dreptului, a funcționalității instituțiilor de stat și este orientată spre menținerea unui echilibru în relația dintre teorie și practică. Prin dezvoltarea dimensiunii metodologice de timp interdisciplinar, se urmărește organizarea logică a instrumentarului dreptului într-o formulă rațională și optimă, eficientă în relația dintre teoria dreptului și practica juridică, în afara dimensiunii politice și ideologice. Raportată la această stare, schimbarea în știința dreptului este impusă, dar, în același timp, și facilitată de factori de natură internă, precum și externă, cum ar fi globalizarea, dinamica proceselor sociale și fluctuațiile politice și sociale, avansarea către societatea cunoașterii, a tehnologiei și inovației, nevoia de învățare pe tot parcursul vieții ș.a.

Ideea de a unifica domeniile clasice ale unor științe, pentru a constitui teorii, metodologii interdomenii sau discipline de graniță cu profil integrativ, în scopul depășirii crizei științei juridice și al impulsivării cunoașterii în general, este de dată recentă și este specifică stilului de cunoaștere științific contemporan, prin problematică, dar și prin posibilitățile de aplicare pe care ni le oferă. Or, organizarea sistemică a dreptului prevede interdependențe dintre elemente și diverse nivele de organizare a relațiilor juridice. În acest context, din punct de vedere al unei metodologii eficiente, teoria dreptului are menirea să evalueze și aprecieze din punct de vedere al standardelor științifice practica juridică, să caracterizeze și aprecieze procesele ce domină practica, să determine legitățile funcționării instituțiilor juridice în dependență de aria lor de competență, iar conceptele juridice fiind cele mai simple forme de redare a conținutului dreptului, determină interconexiunea/comunicarea logică dintre concepte, domenii, ramuri etc., dintre teorie și practică.

Cu referire la metodologia științifică a dreptului, nu de puține ori a fost reiterată criza acesteia. Th.Kuhn⁸⁶⁴ arată că toate crizele încep cu estomparea unei paradigme. În principiu,

⁸⁶⁴ KUHN, Th. *Op.cit.*

crizele se pot încheia în trei moduri: 1) știința normală se dovedește, până la urmă, capabilă să rezolve problema care a provocat criza; 2) problema persistă și oamenii de știință o lasă spre rezolvare generației viitoare; 3) criza se poate încheia prin apariția unei noi paradigme.

Astfel, terenul pe care se dezvoltă reconstrucția paradigmatică a dreptului, prin care se urmărește depășirea crizei științei juridice și creșterea eficienței practice este cea de-a treia opțiune, profilată pe caracterul pronunțat al prezentei procesului de integrare dintre diverse domenii și al dependențelor reciproce dintre acestea⁸⁶⁵. În acest context, înțelegerea și explicitarea teoretică a procesului de integrare a dreptului, mecanismul prin care acesta se produce este important, de aceea metodologia interdisciplinară și urmează a fi aplicată în clarificarea instrumentelor conceptuale, ele fiind multiple (integrarea juridică, globalizarea, armonizarea, unificarea, sistematizarea, implementarea, receptarea etc.), a metodelor utile în cunoașterea și aplicarea în practică, precum și scoaterea în evidență a principiilor cunoașterii și acțiunii. Din acest context și rezultă perspectiva analizei teoretice a metodologiei interdisciplinare, construite pe concepția integrității dreptului în calitate de categorie a teoriei generale a dreptului și utilizarea acestora în practica politică și juridică. În rezultat, realitatea este cea care a pus în fața științei juridice sarcina regândirii, în termeni științifici, a proceselor de integrare, cărora este supusă și fundamentarea din perspectiva reconstrucției sale paradigmatică.

Recunoașterea crizei științei juridice, în general, și a celei de metodă, în particular, impune schimbarea tiparelor în care aceasta se prezintă pe mai multe dimensiuni: pe dimensiunea ontologică; pe cea a cunoașterii științifice; pe cea aplicativ-pragmatică (în special valorificând caracterul instituțional și educativ). Printre autorii care împărtășesc această opinie se înscrie și M. Antonov, care afirmă că dreptul, în ultimele câteva decenii, a suportat schimbări radicale la toate capitolele, pe când dimensiunea metodologică nu a fost nici măcar revizuită din perspectiva noilor tendințe care marchează realitatea juridică, rămânându-se la metodele vechi⁸⁶⁶. În rezultat, instrumentele metodologice utilizate sunt depășite și, din aceste considerente, ele nu sunt capabile de a-și realiza funcțiile, rămânând dogmatizate, abstracte, complexe și impracticabile, fapt ce a determinat ca cercetarea științifică în drept să fie îngustată la maximum, să nu mai fie un studiu principial generalizant, conceptualizant și consecvent, ce urmărește un adevăr științific, ci, mai degrabă, o opinie împărtășită de un mediu îngust de specialiști sau de o persoană, care va rămâne la nivel de cercetare, fără a fi implementată sau, cel puțin, înaintată

⁸⁶⁵ ЛУКАШУК, И.И. *Глобализация, государство, право, XXI век*. Москва: Спарк, 2000. 261 с. ISBN 5-88914-148-1.

⁸⁶⁶ АНТОНОВ, М.В. О принципах научности и развитии правовой теории. В: *Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права*. Москва: НОРМА, 2011. с. 143-153. [цитат 23.09.2019]. Disponibil: <https://publications.hse.ru/en/chapters/83834587>.

pentru a se regăsi într-o experiență practică dirijată și instituționalizată⁸⁶⁷. Mai mult chiar, cercetarea științifică actuală a dreptului este din ce în ce mai îngustă, foarte specifică, particulară, iar realizarea cercetărilor din perspectiva generalizărilor teoretice, a analizelor critice și comparative a sistemelor de drept, a tendințelor, fenomenelor și proceselor ce au marcat dreptul contemporan, caracterizate de exhaustivitate sunt dezaprobrate, nedorite, considerate prea abstracte și teoretizate. Raportat la această stare de lucruri, prin valorificarea modelului metodologiei interdisciplinare a teoriei dreptului, aplicabile, în egală măsură, la cercetările științifice înguste, precum și la cele generale, la aprecierile și generalizările teoretice, dar și la practicile juridice actuale, capabile de a oferi instrumente de apropiere a practicii de teorie și vice-versa, de depășire a neconcordanței dintre limbajele juridice practicate și gândirea juridică, dintre faptă și reglementare.

Discrepanțele dintre doctrina juridică, procesul de legiferare și practicile de aplicare a dreptului (neuniforme, diferențiate etc) înregistrate au efecte dezastruoase asupra științei juridice, a sistemului de drept, dar și asupra învățământului juridic. Cel mai bizar exemplu ce poate fi invocat la acest compartiment se referă la procesul de instruire în cadrul facultăților de drept. Cadrele didactice, în procesul de instruire, au menirea de a cultiva generația de mâine de profesioniști ai dreptului, împărtășind experiența personală, analizând practica juridică, pornind prioritar de la cunoștințe științifice despre stat, drept, reglementare, lege etc. Dar adesea sunt în situații de dificultate, date fiind discrepanțele substanțiale dintre ceea ce se studiază și ceea ce se implementează, adică practică. Problematika discrepanțelor, a neconcordanțelor, ba chiar și a contradicțiilor dintre teorie și practica juridică este prezentă în studiile mai multor autori, atât din spațiul științific al Republicii Moldova, cât și din afară. În contextul acestor discrepante, Permiacov Iu. invocă necesitatea revizuirii percepțiilor asupra dreptului, pornind de la logica schimbărilor normativității juridice, a valorilor și semnificațiilor dreptului în societatea contemporană⁸⁶⁸.

Cum poate fi depășită situația? Paradoxal de simplă este soluția propusă de J. Berjel⁸⁶⁹, care consideră că practica social-juridică furnizează experiențe ce pot fi și trebuiesc valorificate în calitate de argumente științifice elocvente pentru fundamentarea unui instrumentar științific

⁸⁶⁷ ПАНТЫКИНА, М.И. Феноменология права и интегративное правовопонимание. В: *Общественные науки и современность*. 2014, nr.3. с.151-158. [citată 27.03.2018]. Disponibil: http://ecsocman.hse.ru/data/2015/11/28/1250991207/151-158_Pantykina_.pdf.

⁸⁶⁸ ПЕРМЯКОВ, Ю.Е. Экзистенциальный и юридический смысл правосудия: извлечение европейского опыта. В: *Правоведение*. 2013, nr. 2, с. 172-183. [citată 25.03.2020]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekzistentsialnyy-i-yuridicheskiy-smysl-pravosudiya-izvlechenie-evropeyskogo-opyta>.

⁸⁶⁹ БЕРЖЕЛЬ, Ж.-Л. *Общая теория*. Москва: Издательский дом NOTA BENE, 2000. 576 с. ISBN 5-8188-0022-9. с. 13. [citată 21.05.2018]. Disponibil: <http://krasinskiy.ru/Bergel.pdf>.

teoretico-metodologic adecvat elaborării unei concepții cuprinzătoare a dreptului, aplicabil cunoașterii științifice, valorificat și orientat, în opinia noastră, spre elaborarea unei concepții integrative a dreptului, capabile de a reuni teoria cu practica, dar și de a schimba imaginea socială a dreptului într-o direcție pozitivă.

Înaintarea ca problemă a conceptului integrativ al dreptului este determinată, după cum am văzut, de tendințele din știința juridică, dar și de particularitățile vieții sociale, de imperfecțiunea sistemului normativ, de inflația juridică, de neclaritățile și contradicțiile sociale etc., ce se răsfrâng negativ asupra proceselor sociale, creând condiții favorabile pentru abuzuri, lipsă de încredere în reprezentanții profesiilor juridice, pentru dezvoltarea nihilismului la nivel de societate, precum și pentru dezvoltarea unor procese cu caracter distructiv în însuși interiorul sistemului dreptului. În acest context, este important de a atrage atenția factorilor de decizie, care trebuie să asigure integritatea și eficiența dreptului prin cooperarea/colaborarea interioară dintre elementele sistemului juridic, și, în exterior, prin echilibrul puterilor și intercomunicare dintre domenii. În consecință, modelul metodologic interdisciplinar este construit în concordanță cu centrarea pe integrativitatea dreptului ca finalitate.

În cadrul metodologiei interdisciplinare, înțelegerea concepției integrative a dreptului se profilează în două forme de abordare: cea obiectivă și cea reflexivă a dreptului, care, pe parcursul dezvoltării dreptului, au interacționat în diverse formule și care se regăsesc în:

- Inerațiunea dintre *ceea ce este* și *ceea ce trebuie să fie* (formulă expres valorificată de către I. Kant), ce determina dimensiunea axiologică a dreptului și căutarea unor structuri apriorice ale dreptului (cum ar fi *grund norma* sau „norma superioară”, formulată de Kelsen, spre exemplu, în *Teoria pură a dreptului*), aplicabile cercetărilor, analizelor și interpretărilor;
- Interacțiuni dintre perioade istorice de dezvoltare a dreptului, interacțiuni ce se regăsesc în perspectiva istorică asupra dreptului, care devine utilă în realizarea sintezelor, a generalizărilor și abstractizărilor dreptului pozitiv la fiecare dintre etapele evoluției și dezvoltării sale, în vederea identificării elementelor specifice, care se impun a fi păstrate, menținute și promovate;
- Interacțiuni multiple și polivalente dintre fenomenul *drept* și alte fenomene, în special, cel politic, perspectivă în care se înscriu cercetările din teoria dreptului, filosofia dreptului, sociologia dreptului, care valorifică procese și instituții dominante în drept prin perspectiva fenomenului juridic, dar și a relațiilor dintre fenomene diferite, orientate spre menținerea autonomiei dreptului;

- Interacțiuni dintre elemente interioare ale sistemului, perspectivă pe care o regăsim în abordarea sistemică a dreptului (Hart, Kelsen etc.);
- Interacțiuni dintre persoană, stat și drept, care se atestă în studii din diverse domenii: drept, antropologie, politologie, filosofice, sociologice, dar și în concepții separate și curente de gândire.
- Interacțiuni dintre subiecții de drept, în care se înscriu abordările de tip intențional/acțional, ce scot în evidență subiectivitatea umană. Dreptul este cel care trebuie să dirijeze conștiința subiectului de drept.

Toate aceste formule de interacțiuni dintre obiectivitate și reflexivitate pot fi încadrate în genericul arbitrar *cercetări tradiționale ale dreptului*, prin care prezumăm și caracterul segmentat și fragmentat al cercetării juridice. În paralel cu cercetările tradiționale s-au impus și studii ce pot fi considerate netradiționale, care urmăresc depășirea impedimentelor de natură teoretico-metodologică în cercetarea dreptului, determinate de dificultatea de a descrie dreptul așa cum este el în practicile sociale, lipsit de stabilitate și dependent de factorii exteriori, dar și încadrat în concurența dintre specialiști și domenii în obiectivarea și implementarea în practică a standardelor de competitivitate și eficiență. Această perspectivă a standardizării, dar și eficientizării vizează și reconstrucția paradigmatică a dreptului prin intermediul metodologiei interdisciplinare. Încadrată ca parte componentă a teoriei dreptului, ea va contribui la dezvoltarea și configurarea paradigmei teoriei dreptului integrativ, ca alternativă actualei formule de abordare.

Ce înțelegem, sau cum definim abordarea integrativă a dreptului? Abordarea integrativă a dreptului este tipul de gândire care: a) recunoaște limitele abordărilor de tip tradițional și optează pentru identificarea dimensiunilor comune, unificatoare, interdisciplinare; b) este însoțită de convingerea că orice cercetare în drept trebuie să soluționeze o problemă a societății; c) spre deosebire de dreptul pozitiv, ce are ca obiect legea, și de dreptul natural, care are ca obiect conștientizarea și conștiința juridică, abordarea de tip integrativ este orientată spre configurarea unui obiect juridic specific – semnificația (atât teoretică, dezvăluită prin concursul raționalității teoretice reflexive, cât și cea practică – prin concursul raționalității practice obiective) dreptului.

Inițiată ca alternativă la cercetările de tip tradițional, concepția integrativă a dreptului se dezvoltă în câteva direcții:

1) Prima presupune asumarea raționalității în calitate de pluralism epistemologic, dar și de sinteză dintre diverse teorii, concepte și categorii juridice, proceduri și mecanisme juridice implementate și valorificate în practică și în cercetări științifice interdisciplinare. O formulă în care se manifestă această direcție este concepția dialogală a dreptului, care implică colaborarea dintre diverse arii disciplinare ce se regăsesc în drept (culturale, istorice, sociale). Acest tip de

abordare pare a fi promițător pentru dezvoltarea dreptului, dat fiind caracterul complex, polivalent al influențelor asupra dreptului (medicină, tehnologie, știință, cultură etc.) și multidimensional al acestuia, precum și din cauza modificării raportului tradițional dintre public și privat, datorită apariției în spațiul public a unui nou actor al puterii – puterea media;

2) A doua direcție are în vedere valorificarea arsenalului teoretico-metodologic actual al științei dreptului, precum și extinderea ariei asupra instrumentarului teoretico-metodologic interdisciplinar al domeniilor exterioare, în vederea identificării unor metode și principii metodologice ce se bucură de autoritate și eficiență pe diverse dimensiuni, în vederea adaptării la specificul științei juridice și a asimilării, dar și a conectării fundamentelor dreptului la investigarea potențialului de eficiență a dreptului. În această perspectivă se încadrează cercetările ce au ca reper și nucleu legitimarea și validarea dreptului în mediul social actual, orientat, în special, spre depășirea ori minimalizarea nihilismului și aculturației juridice;

3) A treia direcție urmărește identificarea unui dat ontologic al dreptului, ce ar permite reconstrucția lui prin identificarea și demonstrarea relațiilor dreptului cu fenomene nejuridice, pentru a formaliza, abstractiza și elabora modelul structural al dreptului, care să conțină semnificația universală a acestuia. Această direcție este configurată în baza teoriei comunicative a dreptului și își asumă ca sarcină să cerceteze: a) acțiunea conștiinței subiectului de drept; b) condițiile socioculturale în care acesta este implicat; c) raporturile dintre subiecții de drept; d) înaintarea și dezvoltarea concepției dreptului integrat, ca domeniu distinct și cu dezvoltarea propriului aparat categorial și a propriei metodologii științifice.

La originile acestei direcții îl plasăm pe J. Hall⁸⁷⁰, care consideră că dreptul integrat nu poate fi doar o sinteză a modurilor tradiționale de abordare științifică a dreptului, ci trebuie: 1) să includă cercetări cât mai diverse; 2) să urmărească cercetarea interdependențelor; 3) să evalueze fazele de dezvoltare nu doar din punct de vedere statistic, dar și din punct de vedere al eficienței și dinamicii proceselor; 4) să elaboreze și înainteze mediului științific un aparat categorial adecvat. Prin modelul propus de J. Hall, se inițiază și ideea reconstrucției paradigmatică a teoriei dreptului, prin adaptarea metodologiei de tip interdisciplinar, dat fiind că acesta plasează un nou standard de științificitate în fața științei dreptului, incluzând în modelul său conceptul dreptului integrat și al dreptului obiectiv; sistemul dreptului; procesul dreptului, care se referă la diversele schimbări suportate de drept; precum și norma de drept.

Generalizând studiile de referință și bazându-ne pe principiul unității cunoașterii juridice, opinăm că proiectul reconstrucției paradigmatică a dreptului, prin determinarea dimensiunii

⁸⁷⁰ HALL, J. Integrative Jurisprudence. In: *Hastings Law Journal*. 1976, vol.27. pp.779 - 792. ISSN 0017-8322. [citat 16.02. 2020]. Disponibil: https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol27/iss4/1/.

metodologice interdisciplinare a teoriei generale a dreptului, percepută ca fundament conceptual al dreptului, dar și ca cercetare științifică netradițională, în vederea realizării modelului dreptului integrat capabil să minimalizeze ruptura dintre teoria și practica juridică, pornim de la reconceptualizarea semnificației concepției dreptului și normativismului juridic actual, astfel încât să fie soluționate mai multe probleme de natură teoretică și practică (de la legiferare, jurisprudență, până la aplicarea și realizarea dreptului.) Or, „aventura cunoașterii dreptului poate constitui o poveste cu final neașteptat. Cunoscătorii inițiați ai științelor juridice susțin că dreptul este o știință exactă, chiar mai exactă decât matematicile. Magia dreptului focalizează tot mai mulți discipoli, dar magicienii-juriști inițiați sunt din ce în ce mai puțin în conexiune cu adevărata știință a dreptului. Științele juridice, din perspectiva conexiunilor cu alte științe și a integrării gândirii juridice, precum și alături de științele de graniță, conduc spre o gândire juridică unitară, în diversitatea sistemelor juridice ale societății globale contemporane”⁸⁷¹. Urmărind ca scop logica cercetării realizate și luând în considerare direcțiile în care au fost canalizate prioritățile de abordare expuse până acum, se indică reperele modelului teoretic al metodologiei interdisciplinare, reconstituit în formulă paradigmatică. În aceste cadre ale cercetărilor realizate, modelul de analiză interdisciplinară pe care îl înaintăm vizează două axe principale: una presupus ontologică, ce merge de la obiectivitate spre reflexivitate, adică de la *real/factic* spre *posibil* și, totodată, de la convențional *obiectiv* la convențional *subiectiv*; alta presupus epistemologică, ce merge de la *concret* la *abstract* și, totodată, de la *particular* la *general*. Din cele două axe, în planul rezultatului urmărit am situat câteva ipostaze-teoretice prioritare ale studiului:

- Conceptul de *paradigmă* a fost preluat și utilizat, dat fiind faptul că, în esență, acesta propune o interpretare distinctă a naturii și evoluției cunoașterii științifice printr-o apropiere sistematică de desfășurare concret-practică a cercetării și de integrare a cunoașterii juridice într-o perspectivă social-umană generală, exercițiu ce nu este o problemă particulară a unui domeniu, ci una de bază în conștientizarea realităților din punct de vedere al unei paradigme științifice noi, care urmărește implementarea unor standarde de științificitate, aplicabilitate și eficiență practică, în vederea depășirii crizei științei.
- Mai puțin utilizat în știința juridică conceptul de *paradigmă* necesită a fi asimilat în cadrul unui context anume, de aceea la o primă etapă apar anumite dificultăți legate de imposibilitatea identificării unui domeniu-etalon, în jurul căruia putem construi argumentarea

⁸⁷¹ FRIDMANN-NICOLESCU. I. Interpretarea normei juridice între tradiție și inovație, reflectată în doctrina juridică românească. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ „Acad. Andrei Rădulescu”, 2014, pp. 253-258. [citat 26.03.2020]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>.

paradigmei științifice. Este sigur faptul că nu putem utiliza termenul *paradigmă* în același mod cum este utilizat în știința exactă, dar acest fapt nu semnifică neglijarea sau absența posibilităților. Mai degrabă este vorba despre o formulă particulară de utilizare a acesteia, prin raportare la conexe social-umane. Și, în acest caz, vom opta pentru adaptarea conceptului de *paradigmă științifică*, capabil a avea forme de manifestare distinctă și a realiza diferite tipuri de integrare, contribuind la configurarea unei metodologii specifice, în cadrul teoriei generale a dreptului, pentru o primă etapă, cu o ulterioară posibilitate de a se constitui într-un obiect de studiu al unei discipline independente, care ia în considerare complexitatea realităților juridice, dinamica proceselor și interdependențele dintre diverse obiecte, raporturile dintre discipline și domenii, precum și inovațiile metodologice.

- Dileme precum *public – privat, social – individual, particular – general, național – global* ș.a. în prezent și-au pierdut sensul teoretico-practic anterior, din cauza schimbărilor majore care au avut loc și continuă să se producă în știința contemporană, dar și practica socială. Nu putem face abstracție de dezvoltarea fără precedent a tehnicii și științei umane, creștere care a cunoscut un ritm exponențial. „Rețelele sociale acaparează în prezent o mare parte din viața publică a societății și se constituie în demne urmașe ale agorei grecești și forumului roman. Adăugând la aceasta tehnologia informației, obținem imaginea societății secolului al XXI-lea, care nu poate ignorată, ci, din contră, trebuie exploatată, pentru a aduce statul în mijlocul cetățenilor într-o veritabilă reinventare a democrației directe”⁸⁷². În rezultat, formulele dispersate în care erau tratate ariile disciplinare trebuie conjugate, pentru a se ajusta la aceste tendințe majore ale lumii contemporane.
- Raportată la realitatea juridică, reconstrucția paradigmatică a dreptului urmărește valorificarea incomensurabilă a triadei *persoană – stat – drept*, urmărind conceptualizarea traseului de la formula obișnuită de *homo sapiens* la *homo juridicus*, datorită prioritizării în politicile juridice actuale a omului cu toate atributele sale (materiale și morale), acceptând aprioric ca adevărată presupuziția că toți participanții la viața socială (atât simpli cetățeni, cât și profesioniști ai dreptului) sunt capabili și în măsură să analizeze cu competență soluțiile legislative existente și să furnizeze cele mai bune modalități de a contracara scăpările voite sau nu ale construcției normative, contribuind la stoparea entropiei sistemului juridic.
- În modelul teoretic al paradigmei interdisciplinare, conceptul de *drept integrat* desemnează nucleul în jurul căruia poate fi realizată reconstrucția paradigmatică a dreptului, datorită multiplelor aspecte pe care le implică acest concept (totalitatea de abordări științifice, în

⁸⁷² BĂNCILĂ, A. *Elaborarea și sistematizarea actelor normative*. Rezumatul tezei de doctor. București. 2014. [citată 18.04.2016]. Disponibil: https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2014/05/teza_Bancila_A.pdf.

vederea constituirii unei viziuni juridice ori concepții juridice actuale; ori modalitatea de conectare a dreptului pozitiv la realitățile societății în care s-a dezvoltat din perspectiva prestației teoretice și a eficienței sale practice; sau modalitatea de abordare a domeniului dreptului din perspectiva prestației reprezentanților domeniului, din perspectiva creșterii sau descreșterii importanței și realizării dreptului, etc.

Paradigma reconstruită a dreptului integrat, fundamentată pe raportul *teorie – practică*, prin implementarea resurselor oferite de metodologia interdisciplinară, urmărește depășirea entropiei sistemului juridic, asigurarea echilibrului necesar menținerii ordinii, asigurarea echilibrului dintre persoană stat și drept, prin concursul și implicarea activă a lui *homo juridicus*, implicare impusă de practicile existente și instituite. Astfel, pentru a demonstra modul în care o situație atestată în raport cu un nivel ierarhic poate avea impact pozitiv ori negativ și în afara sistemului, vom exemplifica prin intermediul unui caz particular al instituționalizării cercetării științifice de tip integrat și al educației juridice.

Noțiunea de *drept integrat*, după cum am indicat *supra*, este determinată de realitățile actuale și se utilizează cu referire nu doar la integrarea mondială, ci și la unele arii specifice, precum este domeniul educației, învățării și științei, fapt ce impune implementarea reformelor la nivel social statal în marea majoritate a domeniilor (economie, justiție, politici publice, educație, știință etc.). Concomitent, globalizarea solicită implementarea unor reforme capabile de a facilita integrarea Republicii Moldova în tendințele globale, ajustarea la standarde internaționale, care ar putea apropia de ritmul global nu doar economia, politica etc., dar și educația și știința.

În aceste condiții, rapiditatea reformelor derulate în cadrul cercetării, inovării, educației, dictate de globalizarea economiei și tendința de a consolida un mediu educațional comun în spațiul european, au impus identificarea unor modele de reformare a științei și a educației, care vor lua în considerare nu doar procesele mondiale, dar și particularitățile naționale, precum și interesul pentru dezvoltarea științei naționale și a instituțiilor educaționale pe termen mediu și lung/de durată. Astfel, conștientizându-se importanța interdependențelor în procesul de învățare și cel de cercetare, în Republica Moldova, prin politici de stat, au fost implementate reforme în direcția unificării/integrării în mersul global al lucrurilor, care, într-un final, au determinat schimbarea paradigmei educaționale. În acest sens, aderarea învățământului superior la Procesul Bologna, adoptarea *Codului cu privire la știință și inovare*⁸⁷³, a *Codului Educației*⁸⁷⁴ erau

⁸⁷³ Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova: nr. 259-XV din 15.07.2004. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.07.2004, nr. 125-129, art. 663. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107692&lang=ro.

promițătoare în ceea ce privește trendul pozitiv și ascendent al științei și educației autohtone. Intenția tuturor autorităților responsabile de educație și cercetare anunță că: „pentru Republica Moldova, educația reprezintă o prioritate națională sau factorul de bază în transmiterea și crearea de noi valori culturale și general-umane, în dezvoltarea capitalului uman, în formarea conștiinței și identității naționale și are un rol primordial în crearea premiselor pentru dezvoltarea umană durabilă și edificarea unei societăți bazate pe cunoaștere. Calitatea educației determină în mare măsură calitatea vieții și creează oportunități pentru realizarea în volum deplin a capacităților fiecărui cetățean”⁸⁷⁵.

În același timp, principalul document de politici în domeniul educației (Strategia Sectorială de Dezvoltare a Educației pentru anii 2013–2020) prevedea reforme în sistemul de învățământ, demarate în corelație cu alte reforme și conjugate cu acțiunile prevăzute în Strategia Națională de Dezvoltare „Moldova – 2020”. Pe de altă parte, se anunță că principalul obiectiv, pe care și-l propunea AȘM, cel mai important for științific din țară, urmărea soluționarea a trei probleme prioritare: 1) obținerea rezultatelor științifice performante la nivel mondial; 2) asigurarea științifică și de expertiză a celor mai importante decizii ale conducerii țării; 3) crearea tehnologiilor de vârf ce ar asigura sporirea nivelului de viață al populației. Un alt scop strategic anunțat este *internaționalizarea educației și cercetării*: „Una dintre direcțiile prioritare de activitate a Academiei de Științe a Moldovei constituie depășirea stării de izolare a savanților din Moldova de știința globală. Participarea Republicii Moldova la procesul de creare a spațiului unic științific european a contribuit la stabilizarea potențialului științific al țării, precum și la dinamizarea schimbului reciproc avantajos cu comunitatea științifică a UE”⁸⁷⁶.

Însă, dată fiind multitudinea problemelor cu care se confruntă societatea RM, nu a fost posibil ca acestea să nu-și pună amprenta și pe cercetarea științifică, și pe sistemul educațional, și, din păcate, lucrurile pe alocuri au luat o altă traiectorie, nu neapărat cea dorită. Ba mai mult ca atât, chiar structurarea învățământului superior, conform procesului Bologna, nu a avut până în prezent randamentul necesar, așteptările fiind mult mai înalte, iar obiectivele și valorile Procesului de la Bologna nu au obținut o implementare adevărată și o asumare a acestora în sistemul de învățământ superior. Este vorba de implementarea unei reforme, de un proces de integrare a sistemului educațional național în cel european. Legat de reformare, pentru început

⁸⁷⁴ Codul educației al Republicii Moldova: nr. 152 din 17.07.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 24.10.2014, nr. 319-324 art. 634. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110112&lang=ro.

⁸⁷⁵ *Republica Moldova. Pagina Oficială*. [citat 07.04.2020]. Disponibil:

<http://www.moldova.md/ro/content/invatamant>.

⁸⁷⁶ *Republica Moldova. Pagina Oficială*. [citat 07.04.2020]. Disponibil: <http://www.moldova.md/ro/content/invatamant>.

menționăm că există cel puțin două direcții de integrare asupra cărora trebuie să revenim: una se referă la necesitatea și importanța integrării științei și educației, dat fiind faptul că în RM instituțiile educaționale (cele de învățământ superior) și-au asumat formarea profesională, iar instituția științifică - preocuparea pentru știința fundamentală; alta este integrarea tradiționalului (specificului național) în tendințele și experiențele internaționale. În consecință, integrarea științei și educației este caracterizată de două dimensiuni: una națională; alta internațională, iar procesul de integrare este realizat prin respectarea cadrului legal național și a standardelor europene⁸⁷⁷, ceea ce semnifică și o ajustare, o integrare a reglementărilor juridice naționale din domeniu la legislația internațională, precum și a influenței cadrului legal asupra științei și educației. Cel din urmă aspect (studierea influenței dreptului asupra științei și educației) este un subiect aparte, dar trebuie să menționăm că, teoretic, acest subiect ne oferă o imagine integrată asupra cadrului juridic, a dreptului aflat în acțiune, precum și în perspectiva obținerii unor performanțe de viitor.

Conform prevederilor legale din domeniu, instituțiile de învățământ și-au asumat un obiectiv de importanță națională (dimensiunea cercetării), care trebuie să se regăsească la cel de-al treilea nivel al învățământului superior, în cadrul așa-numitelor Școli doctorale. Astfel, reformarea sistemului educațional național, în conformitate cu modelul procesului de la Bologna, ar fi trebuit să fie una benefică, să crească vizibilitatea instituției nu doar la nivel național, dar și internațional, să aducă un surplus de valoare instituției, să contribuie la un/o salt/creștere calitativă a învățării, educației și științei autohtone. Totuși, chiar dacă din punct de vedere organizațional și instituțional au fost create condiții benefice pentru educare și învățare, criza instituțională a învățământului superior s-a aprofundat. Instituțiile de învățământ sunt în cădere continuă – fie din cauza competiției acerbe dintre instituții, fie din cauza existenței unei piețe educaționale mari sau chiar a ofertei educaționale din exterior mai atractive pentru tineri (Rusia, România etc.), fie de problema demografică, determinată de migrația masivă a forței de muncă tinere, dar și a părinților care au emigrat și și-au luat copiii cu ei – astfel încât, din an în an, numărul absolvenților de liceu este în descreștere, corespunzător și numărul persoanelor care acced la studii în instituții de învățământ superior este în descreștere.

Nu este mai îmbucurătoare situația nici în cercetarea științifică instituțională, aflată și ea în stare de impas, bătând pasul pe loc din cauza neclarităților, incertitudinilor de moment, legate de reformarea modelului tradițional de cercetare al RM (prin consolidarea și concentrarea

⁸⁷⁷ REC 2008/C 111/01 din 23.04.2008 privind stabilirea Cadrului european al calificărilor pentru învățarea de-a lungul vieții. În: *Official Journal of the European Union*, 06.05.2008. [citat 10.11.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF>.

cercetării științifice în cadrul ASM), de natura dezbaterilor sociale și politice, care s-au dovedit a avea impact negativ asupra rezultatului muncii intelectuale, precum și din cauza lipsei de motivare din partea tinerilor, dată fiind salarizarea prea mică, raportată la efortul mare, la devotamentul și vocația de care trebuie să dea dovadă persoana care se lansează în cercetare. Vocația pentru știință se cultivă, ar spune, probabil, C.R. Motru⁸⁷⁸. De asemenea, reformele în cercetare (AȘM) de multe ori sunt realizate prin implementarea unor modele preluate din alte contexte cultural-științifice, care rămân a fi aleatorii, contând conștientizarea tradițiilor autohtone de cercetare și șansele asumării și reconfigurării cadrului instituțional de cercetare. O altă problemă ține de atitudinea diferențiată față de domeniile științifice, unele fiind considerate mai puțin importante, utile social, în raport cu altele. În consecință, ca și de multe alte ori, domeniul socioumanului, în special, cercetarea juridică a mai primit o doză de neîncredere, descurajare legate de așa-numita *lipsă de utilitate, grad înalt de teoretizare și abstractizare, cercetări nevaloroase* etc.

Particularizând, prin evaluarea impactului asupra cercetării în știința juridică, prin referirea la arealul preocupărilor științifice și educaționale din domeniul dreptului, vom reitera că ambele – știința și educația – trebuie tratate din perspectiva aplicativă, reieșind din contextul general al proceselor prin care trece societatea moldovenească, dar și din schimbările rapide ce impun abordări caracterizate prin convergență, și nu prin divergență, prin integrare, colaborare între domenii, implicare și analiză complexă. Astfel, procesele ce se produc în știință determină un nou stil de înțelegere și explicare, prin indicarea unor noi direcții și modalități de cercetare, dat fiind faptul că știința juridică trece prin aceleași probleme pe care le are societatea și omul, cunoscând perioade de declin, de evoluție și dezvoltare, de critici, confuzii etc. Și atunci, „decăderea morală” și nihilismul juridic al omului contemporan, oare, nu are tangențe cu criza științei juridice, cu problemele pe care le identificăm la nivel instituțional-educațional, cu lipsa unor modele educaționale, cu necesitatea cultivării unor valori, norme, principii de viață în comun?

Nu intenționăm să continuăm trecerea în revistă a situației de fapt și de drept a cercetării și învățării, să aducem critici sau laude, intenția este alta – de a pune în valoare, o dată în plus, reperetele unei reconceptualizări paradigmatică a dreptului, încercând deschiderea unor noi modalități de înțelegere și acțiune. În acest context, vom opta pentru redefinirea statutului epistemic al teoriei statului și dreptului. De ce? vă veți întreba. Să nu fie, oare, suficient de clar

⁸⁷⁸ RADULESCU-MOTRU, C. *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*. Iași: Tipo Moldova, 2010. 151 p. ISBN 973-168-147-4.

definit obiectul de studiu al teoriei sau ar exista un al motiv pentru care revenim la dezbateri, unii ar putea zice, sterile, asupra problematicii teoriei dreptului?

În primul rând, menționăm că în ultimii ani Teoria generală a dreptului se află într-un proces de căutare, de autoidentificare și autoafirmare. În al doilea rând, Teoria generală statului și dreptului este obligată să răspundă noilor realități sociale, aflate într-o permanentă schimbare, încercând să se depășească pe sine însăși, pentru a identifica noi mecanisme și instrumente de acțiune. În al treilea rând, Teoria generală a dreptului se află într-o stare de incertitudine, situație determinată de marginalizarea ei, de aprofundarea rupturii dintre necesitățile practicii formării profesionale (instituțiile de învățământ) și asigurarea teoretico-juridică cu studii relevante, fundamentale și profunde. Și, în sfârșit, modelele educaționale segmentate nu răspund necesităților practicii sociale complexe, care solicită abordarea de ansamblu, integrată și generalizantă, ceea ce ne poate asigura cultivarea omului în spiritul cetățeniei, dar și al virtuților, și în spiritul unor tradiții normative. Având ca pistă de pornire aceste constatări, argumentăm legitimarea metodologiei interdisciplinare, încadrate în teoria generală a dreptului, într-un final, pledăm pentru constituirea unei noi paradigme științifice, prin reconceptualizarea statutului epistemic al Teoriei generale a dreptului, dar și pentru revizuirea statutului ei la etapa formării profesionale universitare.

În general, unitatea între material și spiritual fundamentează și unitatea științelor, iar între științe (umane, sociale, naturale) există legături strânse. Astfel, incontestabil este faptul că o societate dominată de drept nu se dezvoltă neapărat doar printr-o contribuție exclusivă de factură juridică. Relațiile sociale, reglementate de normele de drept, se referă la o foarte mare diversitate de domenii, subiecți, fapte, acțiuni, de aceea în acest cadru social al supra-reglementărilor crește rolul fundamentelor, al abordărilor critice și integratoare de origine teoretică generalizantă, care există și se dezvoltă ca o componentă esențială a unui sistem social complex. Datorită caracterului normativ, integralității sale, dreptul se raportează, în egală măsură, la cadrul social în care încearcă să-și dovedească eficiența, precum și la cel instituțional intern, prin formule de creștere a eficienței și a profesionalismului, prin formule deontologice. Din perspectiva abordării teoriei dreptului ca metodă și metodologie care asigură o dezvoltare ascendentă, I. Friedmann-Nicolescu opinează: „Teoria dreptului și metodologia în știință se verifică în plan practic printr-o Justiție aflată într-o societate reală a Statului de Drept, a unui Stat în spațiul românesc al construcției europene, cu norme juridice interpretate în concordanță cu interesul național, în

concordanță cu vremurile de astăzi și în spiritul glorioșului trecut al celor care au consolidat ideea de drept și ideea de justiție”⁸⁷⁹.

Generalizarea 1. În contextul social actual domnia dreptului trebuie să fie însoțită de domnia moralei, iar teoria generală a dreptului poate acționa în calitate de instrument de consolidare și de imbold al progresului științei juridice, oferind modele de evaluare dublă (pe interior și pe exterior).

Argument: Este obișnuit ca persoana, statul și dreptul să se regăsească ca teme sau subiecte studiate în cele mai diverse științe, doar că nu este importantă abordarea segmentată, fragmentată, ci prezența unui complex științific, dat fiind faptul că statul și dreptul se regăsesc și în cadrul politic, și în cel cultural, dar și ca fenomene sociale complexe și controversate. Chiar mai mult ca atât, preocupat de gestiune, conducere, administrare, statul se încadrează și în domeniul științei despre administrare. Astfel, pentru a înțelege esența statului și dreptului, este necesar de a depăși limitele disciplinare, pentru a dezvălui elementele esențiale care determină finalitățile acestora, funcțiile, rolul lor în societate: esența socială, culturală, economică, politică, etc. Prin specificul obiectului său de studiu, teoria dreptului are un rol fundamental printre științele juridice, servind ca fundament, pe care a fost edificat sistemul științelor juridice. Mai mult ca atât, conceptele elaborate de teoria dreptului constituie un fundament pentru științele juridice ramurile, dar și pentru celelalte materii referitoare la relațiile umane, la principii, valori, norme de conduită. De la teoria dreptului începe studiul dreptului și practica dreptului. Teoria dreptului este o știință juridică fundamentală, care studiază esența, conținutul și formele sistemului juridic al societății. Deci, spre deosebire de alte științe juridice, teoria dreptului studiază fenomenul juridic din perspectiva unui sistem integru, care se caracterizează printr-o structură specifică și legități esențiale.

Generalizarea 2. Teoria generală a dreptului, în aceste condiții, trebuie să-și asume calitatea de instrument de schimbare în domeniul științei și educației juridice, contribuind la cultivarea valorilor, normelor și principiilor vieții în comun.

Argument: Este incontestabil că dreptul, ca știință despre societate, cercetează acea parte a realității sociale care se află sub semnul juridicității. „Ansamblul teoriilor și ipotezelor despre întregul organic, dar și despre elementele componente ale dreptului, privit ca sistem, vizează lumea dreptului (...) formată din componente ideologice, relaționale și instituționale, condiționate social-istoric”⁸⁸⁰. Științele juridice analizează legile apariției și evoluției statului și dreptului, instituțiile politice și juridice în manifestarea lor concret-istorică și în relația activă cu celelalte

⁸⁷⁹ FRIDMANN-NICOLESCU, I. *Op. cit.*

⁸⁸⁰ MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Op. cit.*

elemente ale ansamblului societal, prin care influențează și, totodată, suportă influența modelatoare a acestora⁸⁸¹. Or, dacă este nevoie de reconfirmarea statutului epistemic al științelor juridice aflate în criză, așa cum am indicat în capitolele precedente, rezultă că se solicită ori este indicată reevaluarea dimensiunii evaluative și a celei descriptive a cunoașterii juridice sistematice. Care ar putea fi domeniul capabil să-și asume această sinuoasă sarcină? Răspunsul la această întrebare este similar celor oferite și de alte științele sociale. Anume, este vorba despre faptul că sub aspectul regimului ontologic propriu, științele nu există prin ele însele, ci reprezintă activitatea ca atare a oamenilor care studiază dreptul încadrat în societatea umană. Din acest unghi de vedere, teoria generală a dreptului realizează, prin statutul său, o dublă deschidere: una spre științele juridice particulare și a doua spre filosofie. Din cadrul științelor juridice primește informația empirică și o redă în categorii și principii operaționale pentru cunoașterea factual-positivă, iar de la filosofie preia concepte și reguli metodologice cu rol evaluativ și general-empiric.

Caracterul evaluativ al cunoașterii din cadrul dreptului ține de esența științelor juridice și de identitatea dreptului. Printr-o abordare sistematizatoare a dreptului, este vizată nu doar dimensiunea reglatoare a dreptului în spațiul public și rațiunea de a fi, originea, justificarea și finalitatea dreptului, ci și faptul că dreptul este un sistem organizat de valori, de principii, de instrumente tehnice, care exprimă reguli, procese și căruia nu i se pot neglija nici fundamentele, nici manifestările concrete sau formale⁸⁸². Astfel, studiul întâlnirii dintre persoană, stat și drept în cadrul unui singur areal disciplinar, cel al teoriei generale a statului și dreptului, este întemeiat de faptul că, în viața reală, aceste noțiuni se definesc reciproc și se completează, formând un tot întreg. Aceasta impune câteva direcții prioritare ce trebuie luate în considerare la momentul determinării arealului problematic al teoriei statului și dreptului din perspectiva reconfigurării sale paradigmatică: 1) deschiderea pentru **dimensiunea social-politică**, ce impune luarea în calcul a rezultatelor obținute de alte științe sociale și politice, care și-au asumat în calitate de obiect al cercetării domeniul vieții sociale, aflat în conexiune cu conducerea autoritară a statului (cu puterea statală) și reglementarea normativ-juridică a proceselor sociale; 2) deschiderea spre **dimensiunea antropologică**, care ar integra studii ale științelor ce studiază acțiunea umană și lumea socială a omului: relații sociale, instituții sociale și valori spirituale, create de oameni; 3) deschiderea spre **dimensiuni juridice noi**, care ne instruește asupra aparatului categorial al dreptului, necesar pentru însușirea altor materii juridice și care pune într-un tot întreg experiențele practicii juridice și cadrul teoretic al tuturor celorlalte științe juridice (ramurale,

⁸⁸¹ POPA, N. *Op. cit.*, p.7

⁸⁸² БЕРЖЕЛЪ, Ж.-Л. *Op. cit.*

istorice, auxiliare etc.), dimensiune prin care Teoria generală a dreptului este o știință juridică teoretică preocupată de cercetarea esenței fenomenelor juridico-statale, în general, dar și ca domenii relativ independent al vieții sociale.

Generalizarea 3. Teoria generală a dreptului este o componentă a științelor despre societate, care unește într-un tot întreg științele juridice, studiază manifestările statale-juridice ale societății, se caracterizează printr-un grad înalt de generalitate prin care se apropie de filosofia dreptului, dar și de o tendință de a se constitui într-o metodologie științifică a dreptului. În acest din urmă caz, ea are menirea de a cultiva capacitatea de cooperare dintre diferiți actori sociali și dintre aceștia și instituții, contribuind concomitent la promovarea comportamentului etic, la educarea culturii juridice și politice a cetățeanului.

Argument: Cea din urmă generalizare impune acceptarea caracterului generalizator al teoriei dreptului, care o plasează sau îi oferă statutul de domeniu, știință interdisciplinară și integratoare. În acord cu părerile care susțin posibilitatea reconstrucției logico-epistemologice a dreptului din interiorul său, considerăm că fiecare disciplină științifică utilizează, în baza specificului său, procedee de raționalizare și cercetare, corespunzătoare obiectivelor pe care le are de realizat. Chiar dacă procedeele de lucru, care se utilizează în drept, poartă specificul domeniilor la care se adresează, se relevă ideea unui obiect ce se cere cunoscut nu atât ca obiect în sine, cât printr-un subiect dat. Dintr-o atare perspectivă pot fi valorificate noile direcții în care ar putea acționa teoria dreptului nu doar în beneficiul cercetării științifice, dar și al practicii social-juridice, contribuind la cultivarea normelor, a valorilor, principiilor într-o societate a cunoașterii, a provocărilor, a nihilismului, a globalizării etc. În special, potențialul teoriei dreptului trebuie orientat suplimentar spre valorificarea dimensiunii deontologice și axiologice, ce aduce o plusvaloare teoretică dreptului, dar și una de importanță socială sporită, datorită menirii sale de a cultiva omul cetățean în direcția, în numele celor mai importante valori ale umanității, astfel realizându-se întâlnirea dintre știință și practică, dintre învățare, educare și cercetare.

4.6. Concluzii la Capitolul 4

În rezultatul inițierii proiectului de reconstrucție paradigmatică a dreptului, prin intermediul valorificării pe teren juridic a metodologiei interdisciplinare, formulăm prioritățile configurării modelului inițiat prin următoarele momente prioritare:

Constituit într-un sistem unic de interacțiuni complexe dintre persoană, stat și drept, modelul metodologiei interdisciplinare include analiza exercitată de influența a diverși factori

(acțiunea strategică reglatoare a factorului decizional, conducerea și cercetarea științifică inovativă, raționalitatea, responsabilitatea și acțiunea socială ș.a.) asupra aprofundării ori depășirii crizei științei juridice;

Analiza caracterului integrator al dreptului din punct de vedere teoretic permite elaborarea, la nivel conceptual, a metodologiei interdisciplinare a dreptului, care va oferi calea optimă de integrare a teoriei în practică, a particularului în general, a localului în global, identificând procesul optim de creștere a calității cercetării dreptului și al elaborării politicilor unice integrate de combatere și prevenire a unor fenomene cum ar fi nihilismul juridic.

În același timp, în condițiile unei lumi bulversate, este nevoie de politici juridice echilibrate, de aceea modelul interdisciplinar al dreptului trebuie configurat în baza caracterului integrat al sistemului dreptului.

În condițiile proceselor contemporane de integrare (socială, politică, juridică, economică, culturală ș.a), conceptul de integrare juridică se manifestă ca unul central și în configurarea paradigmei interdisciplinare a dreptului, determinată de complexitatea și importanța instituționalizării și coordonării proceselor respective.

Pentru valorificarea posibilităților aplicative ale metodologiei interdisciplinare, s-a profilat necesitatea constituirii unei matrici conceptual-epistemologice de încadrare a modelului în una dintre științele juridice implicate în cercetarea generalizatoare critică și prospectivă, de aceea, datorită faptului că statutul praxiologic al dreptului reprezintă un nivel avansat al interacțiunii *practică – știință*, s-a optat pentru încadrarea modelului teoretic elaborat în arealul teoriei generale a dreptului.

Metodologia interdisciplinară se oferă în calitate de metodologie unitară de utilizare a instrumentarului adaptat diferitor zone disciplinare, atât în cercetarea dreptului, cât și pentru practica juridică.

O mai bună conștientizare metodologică ar dezvălui în ce măsură profesiile care se ocupă de aplicarea legii prin folosirea anumitor categorii juridice (idealul dreptului, sursele de drept, conceptele generale) pot fi, uneori, transformate din slujitori ai legii în creatori de noi forme de lege.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Globalizarea, tehnologizarea, digitizarea etc., au impus înțelegerea și identificarea soluțiilor la problemele cu care se confruntă umanitatea prin metodologii de tip integrat, prin raportare la relațiile inter-umane, inter-domenii, inter-sociale, inter-statale etc. În contextul abandonării fragmentării, segmentării și delimitării, cercetarea realizată în prezenta lucrare, prin **rezultatele principial noi obținute**, a contribuit la elaborarea unei **direcții științifice calitativ noi în teoria generală a dreptului**, datorită fundamentării paradigmei științifice a dreptului reconceptualizat prin determinarea, modelarea și fortificarea cadrului metodologic interdisciplinar al teoriei generale a dreptului. Ca urmare a abordării convergente dintre teoria și practica juridică în condițiile actuale, a fost elucidat caracterul complex al axei de configurare *persoană – stat – drept* și determinate dimensiunile și principiile ce facilitează conștientizarea reconfigurării relațiilor dintre cadrul științific și aplicativ, având ca rezultat identificarea soluțiilor de depășire a crizei științei juridice și de eficientizare a dreptului, prin fortificarea dimensiunii metodologice (generale, fundamentale și aplicative) a teoriei generale a dreptului.

Ca urmare a realizării studiului arealului științific al teoriei generale a dreptului în formula complexității, exhaustivității și interdisciplinarității, apreciem ca necesară și relevantă scoaterea în evidență a următoarelor **concluzii**:

Specificând, faptul că în prezent, asistăm la o mișcare de revalorizare a dreptului și a justiției, concepută ca o componentă de reorganizare a societăților și statelor contemporane, autorul argumentează relevanța implicării și colaborării dintre domenii și dintre cercetători⁸⁸³ angajați într-un veritabil dialog al obiectivării dreptului și al formulării unei reflecții convergente, pornind de la geneza instituțiilor juridice, ajungând până la situații singulare care solicită apreciere juridică. Din aceste considerente, *în vederea regândirii și re poziționării statutului epistemic și a granițelor disciplinare a dreptului, încadrate în realități noi*⁸⁸⁴, *se impune ca necesitate și utilitate practică adoptarea metodologiei interdisciplinare*⁸⁸⁵, orientate ca finalitate spre deschiderea de noi perspective de cercetare a dreptului contemporan, precum și depășirea crizei

⁸⁸³ CIOBANU, R., NEGRU, A. Convergențe ideatice în știința juridică din spațiul românesc. În: *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire*. București: Hamangiu 2020. pp.214-238. ISBN 978-606-27-1468-0.

⁸⁸⁴ CIOBANU, R. Argumentul interdependențelor în reconstrucția științifică a dreptului. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice*. 2019, nr.3 (181). p. 200-217. ISSN 1857-2294.

⁸⁸⁵ CIOBANU, R. Theoretical and practical valences of the necessity and utility of methodology of law for the law specialist. În: *Law and politology*. 2012, nr.20. pp. 24-30. ISSN 1987-5533.

științei juridice⁸⁸⁶ prin fortificarea dimensiunii sale teoretico-metodologice (Capitolul I, Capitolul II (2.2)).

Ținând cont de faptul că știința dreptului, în prezent, are în față mai multe dileme – atât de natură teoretică, cât și aplicativă⁸⁸⁷, în lucrare s-a acordat atenție faptului că în epoca noastră a suprareglementărilor amănunțite⁸⁸⁸, contradictorii și grăbite, *în epoca societății bazate pe cunoaștere și a digitizării, a interpenetrării ordinilor juridice naționale, internaționale, supraetactice etc. cunoașterea și realizarea dreptului trebuie să se impună, mai mult ca oricând, prin rigori și standarde teoretico-metodologice*⁸⁸⁹. Raportată la această stare de lucruri, se accentuează că metodologia dreptului devine indispensabilă în determinarea și formularea regulilor de drept, în interpretarea lor, în realizarea cercetărilor științifice juridice, în crearea unui sistem educațional juridic eficient ș.a. (Capitolul II)

Argumente ce vin în susținerea abordărilor de tip metodologic integrativ⁸⁹⁰ pe dimensiunea cercetare, inovare și educație se regăsesc și în politicile europene, dar și printre prioritățile naționale. La nivel european, au fost depuse mai multe eforturi, orientate spre abordări integrate, ce au plasat cunoașterea în centrul preocupărilor, prin care s-a indicat că, *în lipsa unei metodologii riguroase, este aproape imposibil a concepe, a crea norme care să reglementeze eficient și în deplină securitate realitatea socială și să fie aplicabile la complexitatea actuală, oferind soluții juridice întemeiate și aprecieri științifice*⁸⁹¹ *pertinente*. (Capitolul I (1.2; 1.3) și Capitolul II (2.2; 2.3))

În condițiile Republicii Moldova, *reformele operate pe dimensiunea cercetare științifică, cu toate că a fost elaborat un cadrul legal de referință, nu s-a reușit dezvoltarea cercetărilor științifice sectoriale, crearea tradițiilor de cercetare racordate la standarde internaționale*⁸⁹². Această situație este determinată de faptul că implementarea triughului cunoașterii la nivel

⁸⁸⁶ CIOBANU, R. Sistematizări asupra profilului științei juridice în condiții de criză. În: *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunii și a zonelor transfrontaliere*. Vol. XXXVI. Iași: Performantica, 2020. pp. 268-276. ISBN 978-606-685-744-4.

⁸⁸⁷ CIOBANU, R. Valorificarea perspectivei interdisciplinare în analiza sistemului social normativ. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*. Chișinău: Artpoligraf, 2019. pp. 241-293. ISBN 978-9975-108-75-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/240-293.pdf.

⁸⁸⁸ CIOBANU R. De la consistență spre coerență într-o lume a supra-reglementării. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 19 noiembrie 2015. Chișinău: UnAȘM, 2016. pp.25-37. ISBN 978-9975-933-99-5.

⁸⁸⁹ CIOBANU, R. Standards of efficiency in reconceptualizing the professionalism in law. În: *Revista Institutului Național al Justiției*. 2020, nr.3 (54), pp.39-48. ISSN 1857-2405.

⁸⁹⁰ CIOBANU (ROȘCA), R. *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor* (Cazul filosofiei dreptului). Iași: Editura Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.

⁸⁹¹ CIOBANU, R. Rolul cunoașterii și înțelegerii în configurarea dimensiunilor paradigmatică a dreptului. În: *Tradiție și perspective în didactica modernă*. București: Editura Didactică și pedagogică, 2018. pp.65-73. ISBN 978-606-631-169-8.

⁸⁹² CIOBANU, R. Redimensionarea învățământului socioumanistic în condițiile globalizării. În: *Tendințe și perspective în didactica modernă*. București: Editura Didactică și pedagogică, 2017. pp.568-576. ISBN 978-606-31-0486-2

național a focusat sistemul educațional moldovenesc pe componenta de instruire, cea de cercetare fiind secundară. Mai mult ca atât, la nivel național, cercetarea științifică juridică, alături de alte domenii de cercetare ale socialului și umanului, este cea aflată în dezavantaj, considerându-se că există alte priorități și urgențe, cărora trebuie să li se dea prioritate. (Capitolul II și III)

În rezultat, **identificăm cel puțin două probleme** majore ale mediului academic, determinate de incapacitatea de a integra într-un tot unitar cele trei elemente/priorități ale *triunghiului cunoașterii* (cercetare, educație și inovație): **una se referă la lipsa unor tradiții de cercetare și necesitatea redimensionării științei juridice actuale din perspectiva noilor realități**⁸⁹³, **prin adaptarea și fortificarea dimensiunii sale metodologice**⁸⁹⁴, aptă să răspundă problemelor cu care se confruntă statul și cetățeanul, **alta este cea a reconceptualizării dreptului din perspectiva unei noi paradigme științifice**⁸⁹⁵. (Capitolul II (2.3), Capitolul IV (4.2, 4.3))

Astfel, evaluarea statutului epistemic al dreptului, încadrat în tabloul general al științei contemporane, denotă caracterul precar al acestuia, în condițiile în care sunt înregistrate discrepante dintre teoria și practica juridică⁸⁹⁶, precum și din cauza opțiunii de a menține și a aprofunda segmentarea și fragmentare, prin distincții dintre public/privat și acțiunea publică convențională⁸⁹⁷. **Reieșind din aceste delimitări, dar și din controverse înregistrate la nivel de practici juridice, știința juridică tot mai greu poate să-și demonstreze unitatea, tinzând spre bipolaritate continuă, ceea ce este contrar tendințelor de unificare și integrare la nivel de realitate**⁸⁹⁸. (Capitolul IV (4.1))

Elucidând controversele⁸⁹⁹ **la nivel de activitate instituțională și determinând cauzele ce au contribuit la aprofundarea crizei științei juridice, în rezultatul investigării și delimitării**

⁸⁹³ CIOBANU, R. Interogații asupra dreptății din perspectiva drepturilor omului în condițiile societății globale. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: Tipografia Artpoligraf, 2018. pp. 26-44. ISBN 978-9975-3178-4-9; CIOBANU, R. „Legitimarea” domeniului protecției datelor cu caracter personal. În: *Provocările societății contemporane. Protecția datelor cu caracter personal: o nouă provocare*. 28 ianuarie 2014. Chișinău: USM, 2014. pp. 39-52. ISBN 978-9975-71-563-8.

⁸⁹⁴ CIOBANU, R. Reconceptualizarea dreptului din perspectivă paradigmatică. În: *Integrarea prin cercetare și inovare*. 10-11 noiembrie, 2020. Chișinău: USM, 2020. p.188-194. ISBN 978-9975-152-48-8.

⁸⁹⁵ CIOBANU, R. Rolul cunoașterii și înțelegerii în configurarea dimensiunilor paradigmatică a dreptului. În: *Tradiție și perspective în didactica modernă*. București: Editura Didactică și pedagogică, 2018. pp.65-73. ISBN 978-606-631-169-8.

⁸⁹⁶ ARAMA, E., CIOBANU, R. Validarea metodologiei juridice în interacțiunea dintre teoria și practica dreptului. În: *Convergențe spirituale Iași / Chișinău*. Iași 2020, nr. 16-17, p.277-288. ISSN: 2343-9661.

⁸⁹⁷ CIOBANU, R. Omul-cetățean: între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015. p.22-32, ISBN 978-9975-3036-7-5.

⁸⁹⁸ CIOBANU, R. Nevoia de „MIT” în știința dreptului. În: *Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2018. pp. 123-129. ISBN 978-973-757-730-6

⁸⁹⁹ CIOBANU, R. De la controverse practice spre reconstrucție paradigmatică a dreptului. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național*. 01-02 octombrie, 2019. Chișinău: USM, 2020. pp. 75-89. ISBN 978-9975-149-80-8.

*cadrlui de referință al metodologiei interdisciplinare, s-a reușit argumentarea necesității fortificării dimensiunii metodologice a teoriei generale a dreptului*⁹⁰⁰, prin adoptarea celor mai recente tendințe din cadrul cercetărilor științifice, în conformitate cu standardele internaționale, considerând această fortificare din perspectiva unui dublu avantaj: determinarea modalităților potențiale de depășire a crizei în știința juridică prin adoptarea interdisciplinarității și, argumentarea modalităților de reconceptualizare a paradigmei dreptului⁹⁰¹, în baza elaborării cadrului teoretic al integrării juridice, necesare și în optimizarea politicilor juridice ale statului pe dimensiunea cercetării de tip integrat și a sistemului educațional juridic național⁹⁰². (Capitolul III, Capitolul IV (4.5))

Prin urmare, *în concordanță cu creșterea rolului dreptului în cadrul diverselor nivele de organizare socială*⁹⁰³ și *cu cerințele înaintate de societate, prin adoptarea și fortificarea dimensiunii metodologice, se urmărește accelerarea cercetării juridice în cunoașterea proceselor complexe, asociate problemelor de interes public*. Odată cu reevaluarea fundamentelor dreptului, se oferă suport de reconfigurare a acțiunii umane⁹⁰⁴ în practica socială și în cea de cercetare⁹⁰⁵, prin modelarea statutului științific al persoanei prin intermediul a două principii metodologice (raționalitate⁹⁰⁶ și responsabilitate⁹⁰⁷). În rezultat, se constată că înțelegerea naturii dreptului contemporan este realizabilă doar prin abordarea convergentă din punct de vedere intern și extern a valorii, solidarității și unității dialectice a conceptelor *persoană – stat – drept*, prin demersul specializat și cel integrat al abordării interdisciplinare⁹⁰⁸. (Capitolul III; Capitolul IV (4.4))

⁹⁰⁰ CIOBANU, R. Noi deschideri ale teoriei dreptului: de la știință prin etică spre practică socială. În: *Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2017. pp. 116-122. ISBN 978-606-711-685-4.

⁹⁰¹ CIOBANU, R. Rolul cunoașterii și înțelegerii în configurarea dimensiunilor paradigmatică a dreptului. În: *Tradiție și perspective în didactica modernă*. București: Editura Didactică și pedagogică, 2018. pp.65-73. ISBN 978-606-631-169-8.

⁹⁰² CIOBANU, R. Învățământul juridic. De la Stere la noi. În: *Revista de știință, inovare, cultură și artă „Academos”*. 2015, nr.2., p. 25-31, ISSN 1857-0461.

⁹⁰³ CIOBANU, R. Imperativul moral al puterii. În: *Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere*: monografie. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. pp.114-142. ISBN 978-9975-4387-4-2.

⁹⁰⁴ CIOBANU, R. Factorul uman: garant al ordinii juridice? În: *Convergențe spirituale Iași / Chișinău*. Nr. 8-9, 2015, pp.352-363. ISSN 2343-966.

⁹⁰⁵ CIOBANU, R. „Puterea” științei și raționalizarea acțiunii umane. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2012, nr.1, p.30-40. ISBN 1857-2294.

⁹⁰⁶ CIOBANU, R. În căutarea unei ordini juridice raționale. În: *Interacțiunea dreptului intern și dreptului internațional: provocări și soluții*. Chișinău: USM, 2015, pp.98-110. ISBN 978-9975-53-564-9.

⁹⁰⁷ CIOBANU, R. Valorificarea rolului principiului responsabilității în reglementarea acțiunii umane. În: *Materialele Conferinței internaționale științifico-practice „Cinci ani de la crearea Mecanismului național de Prevenire a Torturii în RM”*. Chișinău, 2013, p.133-148. ISBN 978-9975-66-355-7.

⁹⁰⁸ CIOBANU, R. Valențe teoretico-pragmatice ale necesității și utilității metodologiei juridice pentru specialistul în drept. În: *Metodă și metodologie în instruirea juridică universitară*. Chișinău: CepUSM. 2012. p.18-34. ISBN 978-9975-71-265-1.

*În contextul interdependențelor dintre persoană-stat-drept, crearea unor mecanisme sociale eficiente de interacțiune, în vederea avantajului reciproc, prin actualizarea dimensiunii metodologice a dreptului*⁹⁰⁹ *se determină fundamentele, limitele, posibilitățile și rigorile teoriei generale a dreptului, capabile să utilizeze arsenalul său științific și, dintr-o perspectivă sistemică, să realizeze cercetări pertinente privind rolul persoanei în contextul societății actuale, dominate de tendințe de schimbare, transformare, tranziție. (Capitolul III (3.4) și Capitolul IV (4.5))*

Ca urmare, *în scopul atingerii standardelor de competitivitate științifică la nivel național, regional și european, considerăm necesară reorientarea spre studii complexe realizate prin instrumentele oferite de metodologia interdisciplinară*, dictate de suprapuneri, interrelaționări dintre domenii de referință, sisteme distincte de drept, profesioniști ai dreptului și cetățeni, dar și revizuirea modalităților în care știința juridică⁹¹⁰ se regăsește, în contextul strategiilor naționale și al politicilor de stat, în cadrul cercetării instituționalizate⁹¹¹. (Capitolul IV)

Rațiunea promovării paradigmei reconceptualizate a dreptului constă în nevoia de a crește eficacitatea și a reduce costurile în implementarea reformelor instituționale și structurale repetate, dar și pentru *prioritizarea cercetărilor complexe și interdisciplinare la nivel național, astfel încât capacitățile individuale sau instituționale să poată fi de folos societății*, nu doar în raport cu sistemul educațional, ci și în valorificarea cunoașterii academice în context social și instituțional. (Capitolul IV)

Concluziile formulate se regăsesc dezvoltate și argumentate în lucrările științifice, teoretico-metodologice și didactice, în cadrul propunerilor și proiectelor de cercetare instituțională implementate de autor. În temeiul acestora formulăm *recomandări*, care urmăresc reconceptualizarea și fortificarea dimensiunii interdisciplinare a metodologiei în structura paradigmatică actuală a dreptului (ca etapă primară de depășire a crizei științei juridice), prin schimbarea statutului cercetării științifice juridice la nivel național, precum și creșterea vizibilității și performanței științifice la nivel local, regional și european.

Recomandări pentru instituții de stat:

1. Elaborarea și implementarea unei strategii naționale de încadrare a cercetării științifice naționale în tendințele științei globale inter-, multi- și transdisciplinare, specifice societății

⁹⁰⁹ CIOBANU R. Noi orizonturi teoretico-metodologice ale dreptului. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 17 noiembrie 2016. Chișinău: UnAȘM, 2017. pp.35-44. ISBN 978-9975-933-99-5.

⁹¹⁰ CIOBANU, R. Teorii și practici juridice. Perspectiva unei metodologii interdisciplinare. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2017, nr. 1, pp.153-162. ISSN 1857-2294.

⁹¹¹ CIOBANU, R. Reperetele constituirii unei metodologii interdisciplinare în drept. Chișinău: ArtPoligraf, 2020. 344 p. ISBN 978-9975-3462-3-8.

- bazate pe cunoaștere, astfel încât să determine dezvoltarea, la nivel național, a capacității instituționale de cercetare și inovare;
2. Încadrarea în politica de stat din domeniul *Cercetare și inovare* a prevederilor cu referire la preoretizarea cercetărilor interdisciplinare, precum și determinarea mecanismelor de creștere a gradului de eficiență și de implementare a rezultatelor cercetărilor științifice juridice, văzute ca un proces de valorificare practică a cunoștințelor științifice și ca un proces organizațional de management al științei, necesar în luarea deciziilor cu privire la probleme publice complexe;
 3. Instituirea unui mecanism clar de valorizare și de valorificare a rezultatelor cercetărilor științifice prin platforme de dialog dintre mediul academic și instituțiile de stat specializate, în vederea consolidării capacității de expertizare, avizare, interpretare etc., prin dezvoltarea unor protocoale și standarde adecvate abordării interdisciplinare complexe și responsabile;
 4. Constituirea și crearea, la nivel național, a unei baze de date a instituțiilor de cercetare cu potențial de expertizare și avizare, precum și a specialiștilor, pornind de la domenii specializate până la formarea centrelor de cercetare științifică cu profil interdisciplinar;
 5. Revizuirea formulei de competență de gestionare, monitorizare și evaluare a cercetărilor științifice naționale, în condițiile în care, la moment, sunt înregistrate neclarități și deficiențe de comunicare dintre cercetători, centre de cercetare și instituții (ANCD, ANACEC, MECC, AȘM), necesară pentru determinarea unei formule unice instituționalizate de gestionare, evaluare, monitorizare a spațiului științific național, care ar contribui la creșterea calității rezultatelor științifice și a gradul de încredere al echipelor de cercetători în instituția respectivă;
 6. Revizuirea metodologiei de evaluare științifică națională prin înglobarea criteriilor și standardelor oferite de instrumentarul interdisciplinar, orientat spre creșterea valorii cercetărilor și a utilității practice a proiectelor de cercetare științifică realizate, precum și stabilirea modalităților de valorificare a cadrului științific instituționalizat în identificarea soluțiilor la probleme pe care le întâlnim la nivel național, prin avantajarea ori prioritizarea echipelor de cercetare interdisciplinară;

Recomandări mediului academic:

7. În condițiile actuale, în care universitățile au aderat la procesul Bologna, și-au asumat implementarea triunghiului cunoașterii, în vederea creșterii performanței și calității profesionale, recomandăm crearea și asigurarea unor programe de învățare cu profil metodologic interdisciplinar;

8. Pentru creșterea gradului de competitivitate și atractivitate, la nivel național și regional, se propune crearea unei platforme de colaborare cu cele mai cotate centre universitare și instituții de stat în vederea operării modificărilor la nivel de programe de formare profesională, prin implementarea bunelor practici și crearea unor platforme de instruire continuă cu profil interdisciplinar;
9. Determinarea unei politici instituționale universitare axate pe identificarea, educarea și formarea potențialului uman, a resursei umane, pregătite pentru a accede la studii doctorale, cu oferirea suportului teoretico-metodologic interdisciplinar de realizare a cercetării științifice juridice, în temeiul standardelor de științificitate. În acest sens, se recomandă valorificarea reperelor metodologice în cadrul teoriei generale a dreptului, la nivel de licență; în cadrul unui curs de metodologie a cercetării la master; și studiul aprofundat al metodologiei interdisciplinare în cadrul Școlilor doctorale;
10. Dezvoltarea opțiunii instituționale de a promova principiul unității cunoașterii juridice în calitate de proiect de fortificare a dimensiunii metodologice interdisciplinare a dreptului – atât de consultanță, cât și de cooperare interinstituțională, prin crearea unui centru-pilot de cercetare interdisciplinară a dreptului (care poate fi instituit în cadrul unei structuri de cercetare existente), care ar valorifica, din perspectivă retrospectiv-prospectivă, fundamentarea dimensiunii metodologice a cercetărilor juridice (încadrate în teze de licență, masterat, doctorat), precum și ca subdiviziune structurală specializată pe dimensiunea cercetare interdisciplinară;
11. Formarea și dezvoltarea competenței de evaluare a unor echipe la nivel instituțional, cu pregătire corespunzătoare cu privire la abordarea și cunoașterea mutațiilor cardinale ale dreptului în condițiile societății globale, precum și a particularităților activității științifice interdisciplinare, pentru a ghida, a canaliza capacitatea instituțională de a accesa proiecte de cercetare științifică naționale și internaționale, precum și de a le implementa;
12. Conexarea mediului academic instituțional la rețele profesionale specializate pe studii interdisciplinare, comparative și complexe, recunoscute la nivel internațional, în vederea dobândirii calității de partener pentru schimburi de experiență; pentru a iniția și dezvolta proiecte comune de cercetare juridică interdisciplinară, platforme de dialog și expertiză; pentru consultanță în vederea identificării soluțiilor eficiente cu referire la unele probleme complexe și urgente, pornind de la bunele practici aplicate deja pe plan internațional; pentru obținerea calității de experți internaționali; pentru organizarea manifestațiilor științifice comune; dar și pentru a accesa fonduri de susținere a cercetării juridice interdisciplinare.

BIBLIOGRAFIE

1. *Adresare a grupului de judecători (judecătoria Ciocana, Chișinău)*. [citat 04.12.2019]. Disponibil: <https://www.zdg.md/stiri/stiri-justitie/doc-scrisoarea-unui-grup-de-magistrati-care-acuza-procurorii-de-presiuni-practicile-prin-care-ar-fi-intimidati>.
2. ALEXANDRU, I. *Interdisciplinaritatea. Noua paradigmă în cercetarea și reformarea administrației publice*. Cluj-Napoca: U.T. Press, 2010. 220 p. ISBN 978-973-27-1939-8.
3. ALEXY, R. *Conceptul și validitatea dreptului*. București: Paralela 45, 2008. 165 p. ISBN 978-973-47-0443-9.
4. ANDRIȚOI, C. Legitimitatea normelor juridice. În: *The Juridical Current Journal*, 2006. [citat 13.04.2016] Disponibil: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200634/recjurid063_43F.pdf.
5. APOSTOL, P. *Normă etică și activitatea normată*. București: Editura Științifică. 1968, 184 p.
6. ARAMA, E. Interpretarea juridică: de la elemente juridice și politice la bun simț. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 41-68. ISBN 978-9975-108-88-1.
7. ARAMĂ, E. Pledoarie în favoarea bunului simț în domeniul politic și juridic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 14-20. ISBN 978-9975-108-77-5.
8. ARAMĂ, E. *Repere metodologice pentru studierea și aplicarea dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2009. 210 p. ISBN 978-9975-70-827-2.
9. ARAMA, E., **CIOBANU, R.** *Metodologia dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2011. 166 p. ISBN 978-9975-71-095-4.
10. ARAMA, E., **CIOBANU, R.** Validarea metodologiei juridice în interacțiunea dintre teoria și practica dreptului. În: *Convergențe spirituale Iași / Chișinău*. Iași 2020, nr. 16-17, p.277-288. ISSN: 2343-9661.
11. ARAMĂ, E., JECEV, I. Legitimitatea – condiție obligatorie a menținerii puterii de stat. În: *Revista națională de drept*. 2013, nr. 4 (150). pp.2-6. ISSN 1811-0770. [citat 20.11.2016]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ru/vizualizare_articol/40574.
12. ARAMĂ, E., SAVU, I. *Controverse teoretice și aspecte practice ale interpretării dreptului*. Chișinău: CEP USM, 2005. 169 p. ISBN 9975-70-545-6.
13. ARISTOTEL. *Etica Nicomahică*. București: Antet, 2003, 224 p. ISBN 9789736364495.
14. ARISTOTEL. *Politica*. București: IRI, 2001. 522 p. ISBN 973-9437-67-4.
15. ARISTOTEL. *Statul atenian*. Iași: Antet, 2007. 97 p. ISBN 973-636-273-6.
16. ARON R. *Democrație și totalitarism*. București: ALL, 2001. 280 p. ISBN 9736843580.
17. ARON, R. *Libertate și egalitate*. Iași: Institutul European, 2016. 76 p. ISBN 9786062401566.
18. ARSENI, A. *Legitimitatea puterii de stat – fenomen complex și indispensabil societății umane contemporane*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015. 301 p.
19. AVORNIC, Gh. *Intensificarea activismului juridic al cetățenilor prin intermediul instituției avocaturii într-un stat de drept*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2005.
20. AVORNIC, Gh. *Spre un stat de drept (monografie)*. Chișinău: Roma Graficart, 2009. 111 p.
21. AVORNIC, Gh. *Teoria generală a dreptului*. Chișinău: Cartier juridic, 2004. 653 p. ISBN 9975-79-275-8.
22. AVORNIC, Gh. *Tratat de teoria generală a dreptului*. V.I. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009, 440 p. ISBN 9975-70-370-4.
23. AVORNIC, Gh. *Tratat de teoria generală a dreptului*. V.II. Chișinău: Tipografia Centrală, 2010. 577 p. ISBN 978-9975-78-865-6.

24. AVORNIC, Gh., TĂNASE, D. Axiologia juridică și deschiderile sale în cercetarea dreptului. În: *Revista națională de drept*. 2012, nr.8 (143), pp.2-5. ISSN 1811-0770.
25. AVRIGEANU, T. *Știința dreptului ca știință politică*. București: Universul Juridic, 2017. 122 p. ISBN 978-606-673-757-9. [citat 03. 03.2019]. Disponibil: <https://www.universuljuridic.ro/wp-content/uploads/2017/02/AVRIGEANU-Categoria-iuris-2017.pdf>.
26. AZAROV, A., REUTHER, W., CÂRNAȚ, T., MOȘNEAGA, V., RUSNAC, GH., SACA, C. *Drepturile omului: mecanisme de protecție (internaționale și din Republica Moldova)*. / Manual. Chișinău, 2007. 474 p.
27. BACHELARD, G. *Dialectica spiritului științific modern*. Vol.1. Antologie de texte. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, 390 p.
28. BĂDESCU, M. *Drept Constituțional și instituții politice*. București: Lumina Lex, 2001. 335 p. ISBN 973-588-377-5.
29. BĂDESCU, V. Valorile general-umane ca platformă a simplificării și ameliorării calității dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București: ICJ „Acad. Andrei Rădulescu”. 2015, pp.275-288. [citat 17.04.2017] Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf>.
30. BĂDESCU, V.-S. Știința juridică românească și problemele ei actuale. În: *Știința juridică românească și probelele ei actuale. Studii și comunicări*. 2018. p.359-397. [citat 21.08. 2019]. Disponibil: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=792067>.
31. BALKIN, J. B. Interdisciplinarity as Colonization. In: *WASH. & LEE LAW REVIEW*. 1996, nr. 53, p.949-970. ISSN 0043-0463. [citat 13.07.2015]. Disponibil: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol53/iss3/5>.
32. BALTAG, D. *Teoria răspunderii și responsabilității juridice*. Chișinău: Tipografia ULIM, 2007. 436 p. ISBN 978-9975-920-49-0.
33. BALTAG, D., GUTU, A. *Teoria generală a dreptului*. Chișinău: Tipografia Academiei de Politie „Stefan cel Mare”, 2002. 335 p.
34. BALTAG, D., IACHIM, G. Unele reflecții privind trăsăturile distinctive și ierarhia valorilor juridice. În: *Studii juridice universitare*. 2017, nr.1-2. ISSN 1857-4122. [citat 28.10.2018]. Disponibil: <https://ulim.md/sju/nr-1-2-2017/unele-reflectii-privind-trasaturile-distinctive-si-ierarhia-valorilor-juridice/>.
35. BALTAG, D., ICHIM, G., Dreptul suplu – valoare indispensabilă de regenerare a sistemului juridic. În: *Legea și Viața*. 2017, nr.9, pp.11-18. ISSN 1810-309X. [citat 21.04.2019]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/57613.
36. BALTAG, D., ROBEA, M. Valorile juridice în fața provocărilor globalizării. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: ArtPoligraf, 2018. p171-18. ISBN 978-9975-3178-4-9.
37. BĂNCILĂ, A. Elaborarea și sistematizarea actelor normative. Rezumatul tezei de doctor. București. 2014. [citat 18.04.2016]. Disponibil: https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2014/05/teza_Bancila_A.pdf.
38. BANCIU, D. *Sociologie juridică*. București: Lumina Lex, 2007. 167 p. ISBN 973-758-107-5.
39. BANU, O., CACE S., CACE, C. [et al.] *Evaluarea capacității de cercetare a instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova*. Chișinău: Bons Offices, 2013. 100 p. ISBN 978-9975-80-782-1.
40. BARKER, J. *Paradigms: The Business of Discovering the Future*. [12.04. 2015]. Disponibil: <http://www.formavision.com/dlgs/dlgsenglish/thebusinessofparadigms.pdf>.
41. BARNETT, R.E, Constitutional Legitimacy. In: *Columbia Law Reviews*. 2010, pp. 111-148. [citat 30.04.2020]. Disponibil: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1044&context=facpub>.

42. *Barometrul opiniei publice* (decembrie 2019). [citat 02.03.2020]. Disponibil: <http://ipp.md/2019-12/barometrul-opinii-publice-decembrie-2019/>
43. *Barometrul Opiniei Publice* (noiembrie 2018). [citat 02.03.2020]. Disponibil: <http://ipp.md/2018-12/sondajul-sociologic-barometrul-opinii-publice-noiembrie-2018/>
44. BATAILLE, G. *Suveranitatea*. Pitești: Paralela 45, 2004. 295 p. ISBN 973-697-091-4.
45. BAUDRILLARD, J. *Sistemul obiectelor*. Cluj: Echinox, 1996. 148 p. ISBN 973-9114-44-7.
46. BAUDRILLARD J. *Simulacre și Simulare*. Cluj: IDEA, 2019. 120 p. ISBN 978-973-7913-74-6.
47. BAUMAN, Z. *Globalizarea și efectele ei sociale*. București: Antet, 2005. 128 p. ISBN 973-8203-57-0.
48. BERGEL, J.L. *Methodologie juridique*. Paris: Presses Universitaires de France, 2001. 408 p. ISBN 2130516564.
49. BIRIȘ, I. *Valorile dreptului și logica intențională*. Arad: Servo-Sat, 1996. 209 p. ISBN 973-97561-5-8.
50. BÎRZEA, C. *Educația pentru cetățenie într-o societate democratică: o perspectivă a educației permanente*. Strasbourg, 20 iunie 2000, p. 35. [online]. [citat 25.12.2015]. Disponibil: <http://cpescmdlib.blogspot.com/2013/03/educatia-pentru-cetatenie-democratica.html>.
51. BOBOȘ, Gh. *Teoria generală a statului și dreptului*. București: Dacia, 1993. 280 p.
52. BOBOȘ, Gh. *Răspunderea, responsabilitatea și constrângerea în domeniul dreptului*. Cluj Napoca: Editura Argonaut, 1996. 178 p. ISBN 978-973-976-473-5.
53. BOCHENSKI, J. M. *Ce este autoritatea?* București: Humanitas, 1992. 135 p. ISBN 973-28-0273-1.
54. BOHM, D. *Plenitudinea lumii și ordinea ei*. București: Humanitas, 1995, 312 p. ISBN 973-28-0512-9.
55. BOHR, N. *Teoria atomică și descriere naturii*. București: Humanitas, 2013, p. 152. ISBN 978-973-50-4215-8.
56. BOIA, L. *Mitul democrației*. București. Humanitas, 2003. 160 p. ISBN 973-50-0343-0.
57. BOLDUREAN, C.-M. *Drept și raționalitate*. București: C.H. Beck, 2007. 264 p. ISBN 978-973-115-179.
58. BORTUN, D. *Repere metodologice pentru elaborarea unui proiect de țară*. [citat 23.08.2019]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/301650980_repere_metodologice_pentru_elaborare_a_unui_proiect_de_tara.
59. BORTUN, D. *Semiotica. Limbaj și comunicare*. București: Comunicare.ro, 2001. [citat 16.07.2015]. Disponibil: https://www.academia.edu/35884875/Lector_univ._dr._Dumitru_Bor%C5%A3un_SEMIOTICA%C4%82._LIMBAJ_%C5%9EI_COMUNICARE.
60. BOTEZ, A. (coord.) *Metamorfoze actuale în filosofia științei*. București: Editura Politică, 1988. p. 376.
61. BOTEZ, A. *Concepte integrative antice, moderne, postmoderne*. București: Pro Universitaria, 2015. 400 p. ISBN 978-606-26-0203-1.
62. BOTEZ, A. Științele sociale și mutațiile contemporane în epistemologie. În: *Epistemologia științelor sociale*. București: Editura Politică, 1981. 335 p.
63. BUCHANAN, J.M. *Limitele libertății. Între anarhie și Leviathan*. Iași: Institutul European, 1997. 288 p. ISBN 973-586-038-4.
64. BULGARU, M. (coord.) *Sociologia*. Vol.I. Chișinău: CEP USM, 2003. 331 p. ISBN 9975-70-260-0.

65. BUNDUCHI I. *Securitatea informațională din perspectivă mediatică*. Studiu național. Chișinău, 2016. 109 p. [citat 17.11.2018]. Disponibil: <https://soros.md/publication/securitate-informationala-perspectiva-media-studiu>
66. BUNGE, M. *Știință și filosofie*. București: Editura Politică, 1984. 456 p.
67. BURTEA-CIOROIANU, C.-E., NICOLA, E.-V. *Metodologia juridică*. București: Universul Juridic, 2012. 200 p. ISBN 978-973-127-847-6.
68. *Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite (ONU) – Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022*. [citat 17.11.2019]. Disponibil: [file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20(1).pdf).
69. CĂLINOIU, C. Raționalitatea în filosofia modernă a dreptului - doctrina kantiană în dreptul românesc. În: *Revista de drept și administrație publică*. 2018, nr. 8, pp.13-22. [citat 24.03.2020]. Disponibil: https://issuu.com/eugen.cornel/docs/revista_de_drept_i_administratie_p.
70. CAMMAILLE, J., DUMOULIN, L., ROBERT, C. *Juridicizarea politicului*. Iași. Institutul European, 2012. 261 p. ISBN 978-973-611-905-7.
71. CANETTI, E. *Masele și puterea*. București: Nemira, 2000. 432 p. ISBN 973-569-514-6.
72. CANTARJI, V. *Încrederea în justiția din Republica Moldova 2001-2018. Evoluții și determinante*. [citat 03.11.2019]. Disponibil: <https://crjm.org/wp-content/uploads/2019/02/2018.12-Increderea-in-justitie.-Evolutii.pdf>.
73. CARAIANI, O. *Dreptate sau moralitate? O introducere în filozofia politică a lui John Rawls*. București: Comunicare.ro, 2008. 216 p. ISBN 978-973-711-142-5.
74. CARAVIA, P. *Discipline, conexiuni, gândire creatoare*. București: Editura Științifică, 1991, 243 p. ISBN 973-44-0030-4.
75. CARPINSCHI, A., BOCANCEA, C. *Știința politicului*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1998. 327 p. ISBN 973-9312-31-4.
76. *Cercetarea – Dezvoltarea – Inovarea în sectorul TIC*. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.undp.org/content/dam/moldova/docs/Publications/4_Cercetare_dezvoltare_TIC.pdf.
77. CETERCHI, I., CRAIOVAN, I. *Introducere în teoria generală a dreptului*. București: ALL. 1993. 186 p. ISBN 973-571-243-1.
78. CHANTAL, M. - D. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8.
79. CHELCEA, S. *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*. București: Editura Economică, 2004. 694 p. ISBN 9735909456.
80. CHEVALIER, J.-M. *Granger, Vuillemin, Bouveresse: raison, rationalité...rationalisme?* OpenEditionBooks. [citat 28.05.2020]. Disponibil: <https://books.openedition.org/cdf/3555?lang=en>.
81. CIOBANU R. Învățământul juridic: de la Stere la noi. În: *Academos*. Nr. 2 (37), 2015, p.25-31. ISSN 1857-0461.
82. CIOBANU R. Theoretical and practical valences of the necessity and utility of methodology of law for the law specialist. În: *Law and politology*. 2012, nr.20. pp. 24-30. ISSN 1987-5533.
83. CIOBANU, R. „Legitimarea” domeniului protecției datelor cu caracter personal. În: *Provocările societății contemporane. Protecția datelor cu caracter personal*. 28 ianuarie, 2014. Chișinău: USM, 2014, pp. 39-52. ISBN 978-9975-71-563-8.
84. CIOBANU, R. „Puterea” științei și raționalitatea acțiunii umane. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2012, nr. 1(158). p.30-39. ISSN 1857-2294.
85. CIOBANU, R. Argumentul interdependențelor în reconstrucția științifică a dreptului. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice*. 2019, nr.3 (181). p. 200-217. ISSN 1857-2294.

86. **CIOBANU, R.** Convergența moral – juridic în conținutul ultimului cuvânt. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2014. Nr. 3 (166). pp. 180-211. ISSN 1857-2294.
87. **CIOBANU, R.** De la consistență spre coerență într-o lume asupra reglementării. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 19 noiembrie 2015, Chișinău: UnAȘM, 2016, p.25-37. ISBN 978-9975-933-99-5.
88. **CIOBANU, R.** *Filosofia dreptului*. Chișinău: Biotehdesign, 2014. 171 p. ISBN 978-9975-933-45-2.
89. **CIOBANU, R.** Integritatea societății: de la teorii etice la practice juridice. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 16 noiembrie 2017. Chișinău: USDC, 2018. pp.42-49. ISBN 978-9975-933-99-5.
90. **CIOBANU, R.** Interogații asupra dreptății din perspectiva drepturilor omului în condițiile societății globale. În: *Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*. Chișinău: Artpoligraf, 2018. p.26-44. ISBN 978-9975-3178-4-9.
91. **CIOBANU, R.** *Logica Juridică*. Chișinău: CEP USM, 2015, 278 p. ISBN 978-9975-71-613-0.
92. **CIOBANU, R.** O hermeneutică a drepturilor omului în condițiile societății informaționale. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, pp.63-78. ISBN 978-9975-108-88-1.
93. **CIOBANU, R.** Omul cetățean între public și privat din perspectivă kantiană. În: *Filosofia și perspectiva umană*. 20 noiembrie 2014. Chișinău: UnAȘM, 2015, pp. 22-32. ISBN 978-9975-3036-7-5.
94. **CIOBANU, R.** Ordinea socială: între individualism și pragmatism. În: *Revista de filosofie, Sociologie și științe politice*. 2015, nr. 2 (168), p. 136-145. ISSN 1857-2294.
95. **CIOBANU, R.** Profilarea caracterului interdisciplinar al cercetării științifice prin contribuția sistemului social normativ. În: *Studia Universitatis Moldaviae. Științe sociale*, 2011, nr.8 (48), p.171-176. ISSN 1814-3199.
96. **CIOBANU, R.** Redimensiunarea învățământului socioumanistic în condițiile globalizării. În: *Tendințe și perspective în didactica modernă*. București: Editura Didactica și Pedagogica, 2017, pp. 568-576. ISBN 978-606-31-0486-2.
97. **CIOBANU, R.** Valențe interdisciplinare ale filosofiei în contextual științelor sociale. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și științe politice*. 2011, 1(155). p.29 -36. ISSN 1857-2294.
98. **CIOBANU, R.** Valorificarea caracterului pragmatic al comunicării juridice. În: *The 37 Annual Congress of the American Romanian Academy of Arts and Sciences (ARA)*. 04-09 iunie, 2013. Chișinău: USPEE, 2013, pp. 108-113. ISBN *978-2-553-01662-2*.
99. **CIOBANU, R.** Valorificarea perspectivei interdisciplinare în analiza sistemului social normativ. În: *Integrarea tradițiilor filosofice în societatea bazată pe cunoaștere*. Chișinău: Artpoligraf, 2019. pp. 241-293. ISBN 978-9975-108-75-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/240-293.pdf.
100. **CIOBANU, R., NEGRU, A.** Convergențe ideatice în știința juridică din spațiul românesc. În: *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire*. București: Hamangiu 2020. pp.214-238. ISBN 978-606-27-1468-0.
101. **CIOBANU, R.** Sistematizări asupra profilului științei juridice în condiții de criză. În: *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunii și a zonelor transfrontaliere*. Vol. XXXVI. Iași: Performantica, 2020. pp. 268-276. ISBN 978-606-685-744-4.
102. **CIOBANU, R.** Standards of efficiency in reconceptualizing the professionalism in law. În: *Revista Institutului Național al Justiției*. 2020, nr.3 (54), pp.39-48. ISSN 1857-2405.
103. **CIOBANU (ROȘCA), R.** *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor* (Cazul filosofiei dreptului). Iași: Editura Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.

104. **CIOBANU, R.** Rolul cunoașterii și înțelegerii în configurarea dimensiunilor paradigmatică a dreptului. În: *Tradiție și perspective în didactica modernă*. București: Editura Didactică și pedagogică, 2018. pp.65-73. ISBN 978-606-631-169-8.
105. **CIOBANU, R.** Reconceptualizarea dreptului din perspectivă paradigmatică. În: *Integrarea prin cercetare și inovare*. 10-11 noiembrie, 2020. Chișinău: USM, 2020. p.188-194. ISBN 978-9975-152-48-8.
106. **CIOBANU, R.** Nevoia de „MIT” în știința dreptului. În: *Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2018. pp. 123-129. ISBN 978-973-757-730-6
107. **CIOBANU, R.** De la controverse practice spre reconstrucție paradigmatică a dreptului. În: *Realități și perspective ale învățământului juridic național*. 01-02 octombrie, 2019. Chișinău: USM, 2020. pp. 75-89. ISBN 978-9975-149-80-8.
108. **CIOBANU, R.** Noi deschideri ale teoriei dreptului: de la știință prin etică spre practică socială. În: *Educația din perspectiva valorilor*. Cluj Napoca: Eikon, 2017. pp. 116-122. ISBN 978-606-711-685-4.
109. **CIOBANU, R.** Învățământul juridic. De la Stere la noi. În: *Revista de știință, inovare, cultură și artă „Academos”*. 2015, nr.2., p. 25-31, ISSN 1857-0461.
110. **CIOBANU, R.** Imperativul moral al puterii. În: *Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere*: monografie. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. pp.114-142. ISBN 978-9975-4387-4-2.
111. **CIOBANU, R.** Factorul uman: garant al ordinii juridice? În: *Convergențe spirituale Iași / Chișinău*. Nr. 8-9, 2015, pp.352-363. ISSN 2343-966.
112. **CIOBANU, R.** În căutarea unei ordini juridice raționale. În: *Interacțiunea dreptului intern și dreptului internațional: provocări și soluții*. Chișinău: USM, 2015, pp.98-110. ISBN 978-9975-53-564-9.
113. **CIOBANU, R.** Valorificarea rolului principiului responsabilității în reglementarea acțiunii umane. În: *Materialele Conferinței internaționale științifico-practice „Cinci ani de la crearea Mecanismului național de Prevenire a Torturii în RM”*. Chișinău, 2013, p.133-148. ISBN 978-9975-66-355-7.
114. **CIOBANU, R.** Valențe teoretico-pragmatice ale necesității și utilității metodologiei juridice pentru specialistul în drept. În: *Metodă și metodologie în instruirea juridică universitară*. Chișinău: CepUSM. 2012. p.18-34. ISBN 978-9975-71-265-1.
115. **CIOBANU, R.** Teorii și practici juridice. Perspectiva unei metodologii interdisciplinare. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice*. 2017, nr.1, pp.153-162. ISSN 1857-2294.
116. **CIOBANU, R.** Reperele constituirii unei metodologii interdisciplinare în drept. Chișinău: ArtPoligraf, 2020. 344 p. ISBN 978-9975-3462-3-8.
117. **CIORGARU, E.** *Probleme actuale de teoria dreptului și drept comparat*. Cluj: Cordial-Lex, 2012, 360 p.
118. **CLITAN, Gh.** *Paradigmă și postmodernism*. Timișoara: Solness, 2002. 298 p. ISBN 973-8472-35-0.
119. *Coeziunea, solidaritatea și încrederea în societatea din Republica Moldova*. Rezultatele sondajului de opinie ASDM. [citată 29.11.2019]. Disponibil: <http://www.platzforma.md/arhive/387456>.
120. **COJOCARU, Gh.** *Politica externă a RM*. Chișinău: Civitas, 2000. 208 p. ISBN 9975-936-68-7.
121. **COJOCARU, I., COJOCARU Ir.** *Spațiul european de cercetare și știința deschisă – prioritățile științei europene*. [citată 02.04.2020]. Disponibil: https://idsi.md/files/Colocviu_Evrika_Ig_Cojocaru-I_Cojocaru_2016.pdf.

122. COJOCARU, V. Evoluția și importanța metodologiei juridice. În: *Metodă și metodologie în instruirea juridică universitară*. Chișinău: CEP USM, 2012, 200 p. ISBN 978-9975-71-265-1.
123. COLESCA, S. Informatizarea administrației publice. În: *Administrație și management public*. 2005, nr.4, pp.42-48. [citată 17.10.2019]. Disponibil: <http://goo.gl/komLBj>.
124. Concluziile Consiliului privind modernizarea învățământului superior. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*. 2011/C 372/09). [citată 12.12.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:372:0036:0041:RO:PDF>.
125. CONNOR, S. *Cultura Postmodernă. O introducere în teoriile contemporane*. București: Meridiane, 1999. 408 p. 973-33-0374-7.
126. Constituția Republicii Moldova. Chișinău: Cartier Juridic, 2015. 33 p. ISBN 978-9975-79-951-5. [citată 29.01.2016]. Disponibil: <http://shop.cartier.md/files/pdf/1449744553.pdf>.
127. CORNEA, P. *Interpretare și raționalitatea*. Iași: Polirom. 2006, 600 p. ISBN 973-46-0281-0.
128. COSTACHE, Gh. et al. Apariția și dezvoltarea concepției statului de drept. În: *Probleme ale edificării statului de drept în Republica Moldova*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 540 p. ISBN 9975-78-225-6.
129. COSTACHI, GH. *Statul de drept: între teorie și realitate*. Chișinău, 2000. 243 p.
130. COSTACHI, Gh., PÎNZARU, T. Reflecții asupra activismului juridic al cetățenilor. În: *Legea și viața*. 2014, nr. 8-9, p. 21-27. [citată 17.09.2016]. Disponibil: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/8-9-rus/4.pdf>
131. COSTACHI, GH., POTÎNGA, A. *Asigurarea drepturilor omului în lume*. Chișinău: Epigraf, 2003. 608 p.
132. COSTANDACHE, G. Pentru o teorie a raționalității. În: *Noema*. V.1. 2002, nr.1, p.62-92 [citată 09.09.2018]. Disponibil: <http://noema.crifst.ro/>
133. COSTANDACHE, G. *Raționalitate, Limbaj, Decizie*. București: Editura Științifică și Tehnică, 1994. 240 p. ISBN 973-31-0524-4.
134. COTOROBAI, M. *Comunicat de presă al Avocatului Poporului*. (03.04.2020, ora 10:11). [citată 17.04.2020]. Disponibil: <https://www.moldpres.md/news/2020/04/03/20002892>.
135. COTOROBAI, M. Realizarea prevederilor Declarației universale a Drepturilor Omului în RM. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 23-27. ISBN 978-9975-108-88-1.
136. CRAIOVAN I. *Tratat de teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic. 2007, 534 p. ISBN 978-606-673-612-1.
137. CRAIOVAN, I. Complexitate și simplificare în drept. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București: ICJ, 2015, pp.254-264. [citată 17.04.2017]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf>.
138. CRAIOVAN, I. Dimensiunea axiologică a dreptului. În: *Dreptul românesc la 100 de ani*. București: Hamangiu, 2018. pp.178-181. ISBN/ISSN 978-606-27-1468-0.
139. CRAIOVAN, I. Doctrina juridică și/sau știința juridică? În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014, București: ICJ, 2014, pp. 201-209. [citată 15.09.2016]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>.
140. CRAIOVAN, I. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*. București: Univers Juridic, 2010. 550 p. ISBN 978-973-127-401-0.
141. CRAIOVAN, I. *Metodologie juridică*. București: Univers Juridic, 2005. 256 p. ISBN 973-8446-59-7.
142. CRAIOVAN, I. *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului*. București: Pro universitaria, 2013. 293 p. ISBN 978-606-647-791-8.
143. CRISTEA, S. *Doctrina juridică*. București: Univers Juridic, 2011. 160 p. ISBN 978-606-673-200-2.

144. CUCEU, C. L. *Problema normativității în configurația contemporană a sferei publice. Modelul habermasian și relevanța lui astăzi*. [citată 18.01.2015]. Disponibil: <http://www.humanistica.ro/engleza/anuare/2012/Continut/15.Cuceu.pdf>
145. CUCEU, C. L. *Spațiu public și spațiu privat. O perspectivă românească*. Cluj-Napoca: Eikon, 2013. 416 p. ISBN 978-973-757-883-9.
146. DAHL, R. *Poliarhiile. Participare și opoziție*. Iași: Institutul European, 2000. 264 p. ISBN 973-611-071-0.
147. DAMIAN, E. *Preocupările juridice ale lui J. Bodin*. [citată 09.01.2020]. Disponibil la <http://fiatiustitia.ro/ojs/index.php/fi/article/viewFile/117/104>.
148. DĂNIȘOR, D. C. *Drept constituțional și instituții politice*. București: C.H. Beck, 2007. 784 p. ISBN 978-973-11-5087-1.
149. DĂNIȘOR, D.C. *Democrația deconstituționalizată*. București: Univers Juridic, 2013. 200 p. ISBN 978-606-14-0542-8.
150. DĂNIȘOR, D.C. *Libertatea în capcană: Aporii ale justiției constituționale*. București: Univers Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-606-673-300-7.
151. DĂNIȘOR, D.C., DOGARU, I., DĂNIȘOR, Gh. *Teoria generală a dreptului*. București: C.H. Beck, 2008. 576 p. ISBN 978-973-115-303-2.
152. DEACON, Șt. *Instituții politice*. București: C. H. Beck, 2017, 330 p. ISBN 978-606-18-0720-8.
153. *Declarația președintelui Uniunii Avocaților din Republica Moldova*. [citată 21.11.2019]. Disponibil: <http://uam.md/index.php?pag=news&id=875&rid=1995&l=ro>.
154. DEL VECCHIO, G. *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1994. 352 p. ISBN 973-95722-1-9.
155. DELEANU, I. *Drept constituțional și instituții politice*. Iași: Editura Fundației „Chemarea”, 1996. 252 p. ISBN 973-971-306-8.
156. DELNOY, P. *Elements de methodologie juridique*. Bruxelles: Larcier, 2006. 440 p. ISBN 978-2-8044-2340.
157. DESCARTES, R. *Discurs asupra metodei*. București: Gramar, 2012. 100 p. ISBN 978-606-8395-26-5.
158. *Dicționarul Explicativ al limbii române* [on-line]. [citată 13.09.2015]. Disponibil: <https://dexonline.ro/>
159. DIKUSAR, A., CUJBA, R. Interdependența dintre știință și dezvoltarea economico-socială: UE, CSI, RM. În: *Academos*. 2015, Nr.1, pp.8-12. ISSN 1857-0461. [citată 20.01.2017]. Disponibil: <http://www.akademos.asm.md/files/Interdependenta%20dintre%20stiinta%20si%20dezvoltarea%20economico-sociala.pdf>.
160. DJUVARA, M. *Eseuri de filosofie a dreptului*. Iași: Trei. 1997, 324p. ISBN 973-98034-7-4.
161. DJUVARA, M. *Teoria generală a dreptului: enciclopedia juridică; Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*. București: All, 1995. 608 p.
162. DOBRE, A. *Introducere în epistemologie*. București: Editura Fundației „România de Mâine”, 2002. 298 p. ISBN 978-973-582-884-4.
163. DOBRINESCU, I. *Introducere în logica juridică*. București: Lumina Lex, 1996. 272 p. ISBN 973-27-0497-7.
164. DOBRINESCU, I. *Dreptul și valorile culturii*. București: Editura Academiei Române, 1992. 166 p. ISBN 973-27-0279-6.
165. DOGAN, M., PAHRE, R. *Noile științe sociale*. București: Editura Academiei Române, 1993. 250 p. ISBN 973-27-0393-3.
166. DOUZINAS, C. *The end of human rights*. Oxford. Hart Publishing. 2000. [citată 17.10.2017]. Disponibil:

- https://www.academia.edu/36714002/THE_END_OF_HUMAN_RIGHTS_CRITICAL_LEGAL_THOUGHT_1_THE_TURN_OF_THE_CENTURY.
167. DOUZINAS, C., Warington, R., VEIGH Mc. Sh. Postmodern Jurisprudence. The Law of Text in The Text of Law. London, and New-York, 1991. [citat 17.10. 2017]. Disponibil: https://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk1/tape11/PQDD_0006/MQ40985.pdf.
 168. DRĂGANU, T. *Introducere în teoria și practica statului de drept*. Cluj: Editura Dacia, 1992. 221 p. ISBN 973-35-0233-2.
 169. DUCULESCU, V. *Dreptul integrării europene. Tratat elementar*. București: Lumina Lex, 2003. 728 p.
 170. DUȚU M. „Dreptul suplu”, între concept și practică. În: *Pandectele Române*, 2014, nr. 6. [citat 17.03.2018]. Disponibil: https://www.academia.edu/38816528/PANDECTELE_ROM%C3%82NE_ROMANIAN_PANDECTS.
 171. DUȚU, M. Dezvoltarea științei și culturii juridice românești în ultimul secol. În: *Studii și cercetări juridice*. 2018, nr. 1, anul 7 (63), pp. 17-59. [citat 02.05.2019]. Disponibil: <http://www.rscj.ro/SCJ-1-2018.pdf>.
 172. DUȚU, M. *Discurs rostit la întâlnirea cu reprezentanții ICJP din cadrul AȘM*. [citat 12.09.2018]. Disponibil: http://www.asm.md/?go=noutati_detalii&n=7287&new_language=0.
 173. DUȚU, M. *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*. București: Editura Academiei Române: Universul Juridic, 2014. 280 p. ISBN 978-973-27-2496-5.
 174. DUȚU, M. Un secol de stat național, unitar și indivizibil. În: *Studii și cercetări juridice*. 2018, nr. 1, anul 7 (63), pp. 7-17. [citat 02.05.2019]. Disponibil: <http://www.rscj.ro/SCJ-1-2018.pdf>.
 175. DWORKIN, R. *Drepturile la modul serios*. Chișinău: ARC, 1998. 339 p. ISBN 9975-61-070-6.
 176. DWORKIN, R. *Preeminențele dreptului*. [citat 11.09.2019]. Disponibil: http://www.constcourt.md/public/files/file/Publicatii/2018/Ronald_Dworkin_-_Preeminenta_dreptului.pdf.
 177. EDELMAN, B. Theorie et pratique juridiques. In: *Archives de philosophie du droit*. T.33. Paris: Sirey. 1988, 467p. ISBN 2-248-00706-x.
 178. ENĂCHESCU, C. *Tratat de teoria cercetării științifice*. Iași: Polirom, 2005, 420 p. ISBN 973-681-843-8.
 179. ENEA, V. *Introducere în studiul statului și dreptului*. Iași: Samia, 2009. 262 p. ISBN 978-973-7783-30-1.
 180. EREMIA, M.-C. *Interpretarea juridică*. București: All, 1998. 91 p. ISBN 973-9300-37-5.
 181. ERVASTI, K. *Sociology of Law as a Multidisciplinary Field of Research*. [citat 12.08. 2018]. Disponibil: <https://scandinavianlaw.se/pdf/53-6.pdf>.
 182. FERRY, L. *Noua ordine ecologică*. Timișoara: Augusta, 1999. 256 p. ISBN 973-9353-79-7.
 183. FLOREA, M. *Responsabilitatea acțiunii sociale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică. 1976. 295 p.
 184. FOUCAULT, M. *Istoria sexualității. Voința de a ști*. București. Univers, 2004. 150 p. ISBN 973-87084-5-1.
 185. FOULCAULT, M. *Arheologia cunoașterii*. București: RAO, 2011. 283 p. ISBN 978-606-8255-09-5.
 186. FRIDMANN-NICOLESCU. I. Interpretarea normei juridice între tradiție și inovație, reflectată în doctrina juridică românească. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ „Acad. Andrei Rădulescu”, 2014, pp. 253-258. [citat 26.03.2020]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>.

187. GEORGESCU, Șt. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor în ultimii 2500 de ani*. București: ALL BECK, 2001. 184 p. ISBN 973-655-080-x.
188. GHERGHINA, S., MISCOIU, S. *Democratizare și consolidare democratică în Europa Centrală și de Est*. Iași: Institutul European, 2014. 342 p. ISBN 978-606-24-0067-5.
189. GOUDENHOOFT, G. *Legitimitatea. Ritualuri ale legitimității și autoritate discursivă*. Iași: Adenium, 2014. 286 p. ISBN 978-606-8622-85-9.
190. GRAMA, D. *Tendențele evoluției doctrinelor juridice în Moldova*. București: Actami, 2000, 272 p. ISBN 973-9300-31-6.
191. GRECU, R. Apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului – vector al politicii penale în epoca globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: USM, 2019, pp.30-38. ISBN 978-9975-108-77-5.
192. GRECU, R. *Stere în lupta pentru drepturile omului*. Chișinău: Universul, 2009. 252 p. ISBN 978-9975-47-034-6.
193. GRECU, R., AVORNIC, Gh. Opera juridică a lui C. Stere – tezaur științific nevalorificat. În: *Constantin Stere – prozator, publicist, jurist și om politic*. Iași: Vasluiana 98, 2016, pp. 273-287. ISBN 978-973-116-503.
194. GRIGORE, M. *Tehnica normativă*. București: C. H. Beck, 2009. 488 p. ISBN 978-973-115-522-7.
195. GROTIUS, H. *Despre dreptul războiului și al păcii*. București: Editura Științifică, 1968, 1091 p.
196. GRUNDEL, J. *Democratizarea*. Iași: Polirom, 2008. 267 p. ISBN 978-973-46-1064-8.
197. GUCEAC, I. Constituționalismul și statul de drept în RM. Realități și perspective. În: *Academos*. 2017, nr.3. p.78-85. [citat 12.02. 2018]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/56209
198. GUCEAC, I. *Curs elementar de drept constituțional*. Chișinău: Tipografia „Reclama”, 2001. 257 p. ISBN 997-593-026-3.
199. GUCEAC, I. Metamorfoza statului contemporan în era globalizării. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019. pp.38-45, ISBN 978-9975-108-77-5.
200. GUCEAC, I. *Omul, societatea, statul: categorii constituționale perene*. București: Univers Juridic, 2017. 218 p. ISBN 978-606-39-0030-3.
201. HABERMAS, J. *Conștiință morală și acțiune comunicativă*. București: ALL, 2000. 184 p. ISBN 973-684-242-8.
202. HABERMAS, J. *Cunoaștere și comunicare*. București: Editura Politică, 1983. 573 p.
203. HABERMAS, J. *Sfera publică și transformarea ei structurală*. București: Univers, 1998. 334 p. ISBN 978-973-340-524-5.
204. HACKIN, I. *50 de ani de Revoluții: Kuhn reexaminat*. Traducere: A. Hutupanu. [02.09.2019]. Disponibil: <https://www.scientia.ro/stiinta-la-minut/48-scurta-istorie-descoperiri-stiintifice/4186-50-de-ani-de-revolutii-kuhn-reexaminat.html>.
205. HALL, J. Integrative Jurisprudence. In: *Hastings Law Journal*. 1976, vol.27. pp.779 – 792. ISSN 0017-8322. [citat 16.02. 2020]. Disponibil: https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol27/iss4/1/
206. HANGA, V. *Calculatoarele în serviciul dreptului*. București: Lumina Lex, 1996. 127 p. ISBN 973-9186-81-5.
207. HANGA, V. *Dreptul și tehnica juridică*. București: Lumina Lex, 2000. 95 p. ISBN 973-588-216-7.
208. HARE, R. Libertate și rațiune. În: *Filosofia contemporană. Orientări și tendințe*. București: Academia «Ștefan Gheorghiu», 1982, 295 p.
209. HART, H.L.A. *Conceptul de drept*. Chișinău: Sigma, 1999, 304 p. ISBN 9975-942-04-0.

210. HAYEK, F. A. *Drept, legislație și libertate. O nouă formulare a principiilor liberale de justiție și economie politică*. Iași: Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, 2014. 589 p. ISBN 978-973-703-904-0.
211. HEGEL, G.W. *Istoria filosofiei*. Vol. II. București: Editura Academiei Române, 1964, 703 p.
212. HEGEL, G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. București: Univers Enciclopedic, 2015. 334 p. ISBN 978-606-704-147-7.
213. HEIDEGGER, M. *Ființă și timp*. București: Humanitas, 2002. p. 673. ISBN 973-50-0428-3.
214. HERIVAN, M. *Noua mitologie a universurilor deschise: schița unei istorii paralele și interferențe a cunoașterii contemporane*. București: Eminescu, 1984. 222 p.
215. HOBBS, Th. *Despre om și societate*. București: ALL, 2011, 104 p. ISBN 978-606-587-021-5.
216. HOBBS, Th. *Leviatanul sau materia, forma și puterea unei comunități ecleziastice și civile*. București: Herald, 2017. 544 p. ISBN 594-841-724-019-8.
217. HOFFMAN, O. *Știință. Tehnologie. Valori*. București: Lumina Lex. 1999, 327 p. ISBN 973-588-157-8.
218. HOWARD, D. *Stafia democrației*. București: Curtea Veche, 2008. 448 p. ISBN: 978-973-669-618-3.
219. HUMA, I. *Cunoaștere și interpretare în drept*. București: Editura Academiei Române, 2005. 134 p. ISBN 973-27-1197-3.
220. HUMA, I. *Introducere în studiul dreptului*. Iași: Chemarea, 1993. 158 p.
221. HUME, D. *Cercetare asupra intelectului omenesc*. București: Ratio et Revelatio, 2014. 272 p. ISBN 978-606-93602-8-6.
222. HUME, D. *Eseuri politice*. București: Humanitas. 2005, 264 p. ISBN 973-50-0685-5.
223. HUNTINGTON, S. *Ordinea politică a societăților în schimbare*. Iași: Polirom, 1999. 432 p. ISBN 973-683-342-9.
224. HUNTINGTON, S. Al treilea val al democrației. În: *Revista română de științe politice*. Vol. 2, 2002, nr. 1, pp. 18-39. [citat 22.12.2017]. Disponibil: <https://baixardoc.com/documents/al-treilea-val-al-democratiei-samuel-p-huntington-5cba2fca925f9>.
225. IANCU, Șt. Societatea informațională - societatea cunoașterii sau societatea parțial informatizată? În: *Columna*. 2013, nr.2, p 61-75. [citat 19.05.2015]. Disponibil la: <http://goo.gl/L4rY51>.
226. IFTIMIEI, A. *Drept comparat și sisteme juridice contemporane*. București: Univers Juridic, 2018. 296 p. ISBN 978-606-39-0346-5.
227. ILIESCU, A.P., SOCACIU, E. M. (coord) *Fundamentele gândirii politice moderne*. Iași: Polirom, 1999. 296 p. ISBN 973-683-243-0.
228. ILUȚ, P. (coord.) *În căutarea de principii*. Iași: Polirom, 2013. 344 p. ISBN 978-973-46-4017-1.
229. *Încrederea cetățenilor RM în instituții*. Sondajul realizat de IRI. [citat 12.04.2020]. Disponibil: <https://unimedia.info/ro/news/d34e95af384c58fc/sondaj-iri-biserica-se-bucura-de-cea-mai-mare-incredere-din-partea-cetatenilor.html>
230. *Indexul Coeziunii Sociale*. Realizat de Centrul Parteneriat pentru Dezvoltare și Fundația Est-Europeană. [citat 22.11.2019]. Disponibil: <http://progen.md/?pag=n2&tip=noutati&opa=view&id=534&l=>
231. *Indicele competitivității globale pentru anii 2017-2018*. [citat 03.03.2020]. Disponibil: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, Y:\007\ANUL 2018\HOTARARI\21-01-1897\21-01-1897-redactat-ro.docx

232. *Indicele Percepției corupției în 2018*. Transparency International. [27.08.2019].
<https://www.transparency.md/2019/01/29/comunicat-de-presaindixele-perceptiei-coruptiei-2018-arata-ca-eforturile-anticoruptie-au-stagnat-in-majoritatea-tarilor/>.
233. IONESCU, S. *Justiție și jurisprudență în statul de drept*. București: Univers Juridic, 2009. 368 p. ISBN 9789731271231.
234. IORGOVAN, A. *Tratat de drept administrativ*. București: C.H. Beck, 2005. 720 p. ISBN 973-655-790-1.
235. ISAAC, J. *Democrația în vremuri întunecate*. Iași: Polirom, 2000, p. 253. ISBN 973-683-435-2.
236. ISAC, V. Principiul corelației în cercetarea interdisciplinară. În: *Interdisciplinaritatea în știința contemporană*. București: Editura Politică, 1980, 406 p.
237. JUDT, T. *Povara responsabilității*. Iași: Polirom, 2000. 211 p. ISBN 973-683-496-4.
238. KALDOR, M., VEJVODA, I. Democratization in Central and East European Countries. In: *International Affairs*, V.1, 1997, nr.73, pp. 59-82. [citat 17.05.2017]. Disponibil: https://is.muni.cz/el/1490/jaro2015/CZS01/um/8-2_Kaldor-Vejvoda.pdf
239. KANT, I. *Spre pacea eternă*. București: ALL, 2008. 208 p. ISBN 973-571-624-0.
240. KANT, I. *Critica rațiunii practice*. București: Univers Enciclopedic, 2010. 286 p. ISBN 978-606-816-231-7.
241. KANT, I. *Despre pedagogie*. București: Paideia, 2002. 78 p. ISBN 973-596-104-0.
242. KANT, I. *Scrieri moral-politice*. București: Editura Științifică, 1991, 494 p. ISBN 973-44-0071-1.
243. KELSEN, H. *Teoria pură a dreptului*. București: Humanitas, 2000. 424 p. ISBN 973-50-0113-6.
244. KENNY A. *Toma D`Aquino*. București: Humanitas, 2006. 140 p. ISBN 973-50-1259-6.
245. KEOHANE, R.O., NYE, J. *Putere și interdependență*. Iași: Polirom, 2009. 416 p. ISBN 978-973-46-1215-4
246. KING, Ch. *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală*. Chișinău: ARC, 2005. 273 p. ISBN 9975-61-213-x.
247. KING, R.F. *Strategia cercetării*. Iași: Polirom, 2005. 325 p. ISBN 973-681-900-0.
248. KROEZE, J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. In: *Potchefstroom Electronic Law Journal*. Vol. 16. 2013, nr. 3. [citat 19.07.2014]. Disponibil: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2334070.
249. KUHN, Th. *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas, 2008. 280 p. ISBN 978-973-50-2030-9.
250. LAPIERRE, J.-W. *Viața fără stat?* Iași: Institutul European, 1997. 311 p. ISBN 973-586-017-1.
251. *Larousse. Dicționar de gândire politică*. București: Univers Enciclopedic, 2003. 362 p. ISBN 973-637-011-9.
252. LAZARI, C. *Problematika drepturilor omului din Republica Moldova*. Chișinău, 1999. 156 p.
253. LAZARI, C., LAZARI, C. C. Ordinea juridică internațională. În: *Relații internaționale. Revista științifico-practică*. 2019, nr.2. p.141-157. ISSN 1857-4440. [citat 10.04.2020]. Disponibil: <http://irim.md/wp-content/uploads/2020/03/12-Lazari-rom.pdf>.
254. LEVY-STRAUSSE, Cl. *Antropologie structurală*. București: Editura Politică, 1978. 486 p. [citat 10.12. 2017]. Disponibil: https://monoskop.org/images/a/a1/Levi-Strauss_Claude_Antropologia_structurala_1978.pdf.
255. LIJPHART, A. *Modele ale democrației*. Iași: Polirom, 2006. 320 p. ISBN 973-46-0569-0.
256. LOCKE, J. *Al doilea tratat de guvernare civilă*. București: Antet, 2011. 142 p. ISBN 978-973-636-455-6.
257. MACHIAVELLI, N. *Arta războiului*. București: Antet Revolution, 2002. 96 p.

258. MACHIAVELLI, N. *Principele*. Humanitas. 2017, 216 p. ISBN 978-973-50-5735-0.
259. MĂGUREANU, V. *Studii de sociologie politică*. București: Albatros, 1997. 416 p. ISBN 978-973-240-494-2.
260. MALAURIE, Ph. *Antologia gândirii juridice*. București: Humanitas, 1997, 373 p. ISBN 973-28-0783-0.
261. MANNENT, P. *O filosofie politică pentru cetățean*. București: Humanitas, 2001. 333 p. ISBN 973-50-0548-4.
262. MANOLESCU M. *Știința dreptului și artele juridice*. București: Continent XXI, 1993, 112 p. ISBN 973-95459-0-4.
263. MANOLESCU, M. *Teoria și practica dreptului*. București: Fundația „Regele Mihai”, 1946. 314 p.
264. MARCU, F. *Marele dicționar de neologisme*. București: Saeculum, 2007. 1080 p. ISBN: 973-8455-10-8.
265. MARCUS, S. *Paradigme universale*. Pitești: Paralela 45, 2016. 1104 p. ISBN 978-973-47-1165-9.
266. MARCUS, S. *Provocarea științei*. București: Editura Politică, 1988, p 470.
267. MARGA, A. *Condiția comunicativa a dreptului la Habermas*. [citat 07.11.2016].
Disponibil: <http://www.punctulcritic.ro/andrei-marga-conditia-comunicativa-a-dreptului-la-abermas.html>.
268. MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. București: Rao, 2017. 672 p. ISBN 978-606-851-689-9.
269. MARGA, A. *Raționalitate, comunicare, argumentare*. București: Dacia, 1991. 327 p. ISBN 978-973-350-158-9.
270. MARMOR, A. Preeminența dreptului și limitele sale. În: *Preeminențele dreptului și controlul de constituționalitate între tradiție și modernitate*. București: Hamangiu SRL, 2018. 212 p. ISBN 978-606-27-1210-5.
271. MATEI, C. *Jürgen Habermas și Thomas Nagel. Tentația dreptății globale*. [citat 12.01.2019]. Disponibil: https://www.academia.edu/7403683/J%C3%BCrgen_Habermas_%C8%99i_Thomas_Nagel.
272. MATEUȚI, Gh., MIHĂILĂ, A. *Logica juridică*. București: Lumina Lex, 1998. 271 p. ISBN 973-9186-23-8.
273. MAZILU, D. *Drepturile omului. Concept, exigențe, și realități contemporane*. București: Lumina Lex, 2003. 447 p. ISBN 973-588-244-2.
274. McLUHAN M. *Galaxia Gutenberg*. București: Nemira, 2015, 648 p. ISBN 978-606-579-978-3.
275. MEMELIS, G., IOSIF, A., RĂILEANU, D. *Realitatea transdisciplinara: o fuziune de orizonturi ale teologiei, științei și filosofiei*. București: Curtea Veche, 2010. 280 p. ISBN 978-973-669-919-1.
276. MIGA-BEȘTELIU, R. *Drept internațional: introducere în dreptul internațional public*. București: All, 1998. 297 p. ISBN 973-655-011-7.
277. MIHAI, GH. *Fundamentele dreptului. Argumentare și interpretare în drept*. București: Lumina Lex, 1999. 383 p. ISBN 973-588-121-7.
278. MIHAI, Gh. *Fundamentele dreptului*. Vol.1-2 Știința dreptului și ordinea juridică. Teoria normei juridice și a interpretării ei. București: ALL Beck, 2003. 570 p. ISBN 978-973-655-318-9. p. 252 și urm.
279. MIHAI, Gh. *Inevitabilul drept*. București: Lumina Lex, 2002, 328 p. ISBN 973-588-414-3.
280. MIHAI, Gh. *Introducere pentru o logică juridică*. Piatra Neamț, 1991. 160 p.
281. MIHAI, Gh. *Prelegeri de filosofia dreptului*. Timișoara: Mirton, 2003. 217 p. ISBN 973-585-957-2.

282. MIHAI, Gh., MIHAI, E. *Persoană, personalitate, responsabilitate*. [citat 29.02.2015]. Disponibil: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200512/recjurid051_21F.pdf.
283. MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului*. București: ALL. 1997. 247 p. ISBN 973-517-213-x.
284. MIHAI, Gh., MOTICA, R. *Teoria generală a dreptului*. București: All Beck. 2001, 280 p.
285. MIHAI, N. *Introducere în filosofia și metodologia dreptului*. Chișinău: ARC, 1996, 159 p. ISBN 9975-61-012-9.
286. MIHALI, C. *Uzurile filosofiei*. Cluj: Idea design, 2006. 240 p. ISBN 973-7913-48-5.
287. MILL, J. S. *Utilitarismul*. București: ALL, 2014. 120 p. ISBN 978-606-587-185-4.
288. MILL, J.S. *Despre libertate*. București: Humanitas, 2005. 212 p.
289. MILLON-DELSOL, Ch. *Ideile politice ale secolului XX*. Iași: Polirom, 2002. 205 p. ISBN 973-683-852-8.
290. *Ministerul Educației Culturii și Cercetării*. [citat 05.02.2020]. Disponibil: <https://mecc.gov.md/ro/content/programul-national-domeniile-cercetarii-si-inovarii-pentru-anii-2020-2023>.
291. MIRCEA, C. *Inter-comunicarea*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979. 158 p.
292. MIROIU, A. *Teorii ale dreptății*. București: Alternative, 1996. 280 p. ISBN 973-9216-11-0.
293. MISES, Von L. *Acțiunea umană*. București: Curtea Veche, 2018. 968 p. ISBN 978-606-44-0135-9.
294. MONTEFIORE, A. (ed.), MUREȘAN, V. (ed.). *Filosofia morală britanică*. București: Alternative, 1998. 400 p. ISBN 973-921-635-8.
295. MONTESQUIEU, Gh. *Despre spiritul legilor*. București: Antet, 2011. 312 p. ISBN 978-973-636-447-1.
296. MOROIANU, E. *Conceptul de ordine juridică*. [citat 05.12.2017]. Disponibil: <http://www.rsd.ro/Art-2-1-2-2008.pdf>.
297. MOROIANU, Gh. *Actualitatea normativismului kelsian*. București: CH. Beck, 1998. 154 p. ISBN 973-98765-3-6.
298. MOSCOVICI, S., BUSCHINI, F. *Metodologia științelor socioumane*. Iași: Polirom, 2007. 556 p. ISBN 978-973-46-0596-5.
299. MUNTEANU, A., RUSU, S., VACARCIUC, O. *Manualul funcționarului public în domeniul drepturilor omului*. Chișinău: ARC, 2009. 325 p. ISBN 978-9975-61-932-5.
300. MUREȘAN, R. *Filosofia sistemelor normative. Dreptul și morală*. Iași: Institutul European, 2013. 266 p. ISBN 978-606-24-0013-2.
301. MUREȘAN, V. (coord.) *Filosofia morală a lui R. M. Hare*. [online]. 647 p. [citat 07.12.2019]. Disponibil: <https://core.ac.uk/download/pdf/131204923.pdf>.
302. MUREȘAN, V. *Axiologie și moralitate*. București: Punct, 2001. 108 p. ISBN 973-99870-2-8.
303. MUREȘAN, V. *Managementul eticii în organizații*. București: Editura Universității din București, 2009. 348 p. ISBN 978-973-737-657-2.
304. MUREȘAN, V. *Utilitarismul lui J. S. Mill*. București: Paideia, 2003. 370 p. ISBN 973-596-130-X.
305. NEAMȚU, M., et al. *Memory, Humanity and Meaning*. Selected Essays in Honor of Andrei Pleșu. București: Zeta Books, 2009. 551 p. ISBN 978-973-1997-27-8.
306. NEGRU, A. *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic. Aspecte teoretico-practice*. Teza de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2013.
307. NEGRU, A. *Consolidarea justiției în statul contemporan democratic*. Chișinău: Sirius, 2012. 240 p. ISBN 978-997357-039-8.

308. NEGRU, A. Importanța activismului juridic profesional pentru justiția națională. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. 13-14 decembrie 2018. Chișinău: USM, 2019, p. 48-63. ISBN 978-9975-108-88-1.
309. NEGRU, A. Rolul justiției în procesul edificării și valorificării unui regim politic democratic. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019, pp. 45-56. ISBN 978-9975-108-77-5.
310. NEGRU, A., ZAHARIA, V. *Teoria generală a dreptului și statului în definiții și scheme*. Chișinău: CEP USM, 2009. 199 p. ISBN 978-9975-4052-3-2.
311. NEGRU, B. Realizarea dreptului: probleme teoretice și practice. În: *Administarea publică*. 2016, nr.1, p.38-50. [citat 23.02.2018]. Disponibil: <http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/89/ro/Negru.pdf>.
312. NEGRU, B., NEGRU, A. *Teoria generală a dreptului și statului*. Chișinău: Bons Offices, 2006. 520 p. ISBN 978-9975-928-90-8.
313. NEGRU, B., OSMOCHESCU, N., SMOCHINA, A., et al. *Constituția Republicii Moldova: Comentariu*. Chișinău: ARC, 2012. 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0.
314. NEGULESCU, P.P. *Filosofia Renașterii*. București: Eminescu, 1986, 843 p.
315. NEMECSEK, Ș. *Raționalitatea științifică popperiana*. Hunedoara: Realitatea românească, 2010. 241 p. ISBN 978-973-88752-8-9.
316. NEMO, F. *Ce este Occidentul?* Chișinău: Cartier, 2008, 157 p. ISBN 978-9975-79-426-8.
317. NICOLESCU, B. *Ce este realitatea?* Iași: Junimea, 2009. 276 p. ISBN 978-973-371-408-8.
318. NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritate - Manifest*. Iași: Polirom, 1999. 176 p.
319. NICOLESCU, B., CAMUS M. *Radăcinile libertății*. București: Curtea Veche, 2004. 104 p. ISBN 978-9736690402.
320. NICOLESCU, I.F. Interpretarea normei juridice între simplificarea și birocratizarea dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului*. 17 aprilie 2015. București, pp.326-332. [citat 17.04.2017] Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2015.pdf>.
321. NIEMESCH, M. Rolul doctrinei în rândul izvoarelor de drept. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp. 225 -229. [citat 15.09.2016]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>.
322. NOUR, A. *De la litera legii la destabilizarea ordinii de drept*. București: CH Beck, 2020, 210 p. ISBN 978-606-180-958-5.
323. NOZICK, R. *Anarhie, stat, utopie*. București: Humanitas, 1997. 447 p. ISBN 973-28-0726-1.
324. *Opinia vicepreședintelui Parlamentului Republicii Moldova Andrian Candu, privind reforma procuraturii din 2014*. [citat 20.09.2019]. Disponibil: <http://www.parliament.md/TRANSPAREN%C8%9AADECIZIONAL%C4%82/ReformaProcuraturii/tabid/204/language/en-US/Default.aspx>.
325. *Opinie interimară referitor la proiectul de lege Cu privire la reformarea Curții Supreme de Justiție și organelor procuraturii din RM* (septembrie 2019). [citat 23.03.2020]. Disponibil: <https://www.osce.org/ro/odih/440417?download=true>.
326. PALAN, R., ABBOTT, J., DEANS, Ph. *Strategiile statelor în economia politică globală*. Chișinău: Epigraf, 2007. 274 p. ISBN 978-9975-903-18-9.
327. PAPU, E. *Despre stiluri*. București: Eminescu, 1986. 538 p.
328. PÂRVU, I. *Introducere în epistemologie*. Iași: Polirom, 1998, 304 p. ISBN 973-683-113-2.
329. PÂRVU, I. Premise pentru o perspectivă interdisciplinară în teoria științei. În: *Interdisciplinaritatea în știința contemporană*. București: Editura Politică, 1986. 513 p.

330. PASCAL, J. Ch. Philosophie du droit et théorie du droit, ou l'illusion scientifique. In: *Archives de philosophie du droit*. Dalloz, 2001, nr. 45, pp.303-333. [citat 12.11. 2018]. Disponibil la: <https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-01016933/document>.
331. PĂUN, N., PĂUN, C.A.; CICEO, G., ALBU-COMĂNESCU, R. *Finalitățile Europei. Considerații asupra proiectului instituțional și politic al Uniunii Europene*. Cluj Napoca: Editura Fundației pentru studii europene. 2005, 427 p.
332. *Percepții asupra drepturilor omului în Republica Moldova*. Studiu. Chișinău 2018. [citat 11.02.2019]. Disponibil: https://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/library/effective_governance/percep_ii-asupra-drepturilor-omului-in-republica-moldova.html.
333. PIAGET, J. *Înțelepciunea și iluziile filosofiei*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, 254 p.
334. PIAGET, J. *Tratat de logică operatorie*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1991. 314 p. ISBN, 973-30-1473-7.
335. PISOSCHI, A., ARDELEAN, A. *Introducere în metodologia cercetării științifice*. Arad: „Vasile Goldiș” University Press, 2005. 198 p. ISBN 973-664-113-9.
336. PLATON. *Diloguri*. București: Antet, 2010. 160 p. ISBN 9789736364266.
337. PLATON. *Republica*. București: Antet, 2010. 336 p. ISBN 978-973-636-439-6.
338. POHOAȚĂ, G. *Antologie de filosofie juridică*. București: Pro universitaria, 2017. 273p. ISBN 978-606-26-0725-8.
339. POHOAȚĂ, G. Rațiunea în istorie și filosofia statului în viziune hegeliană. În: *Cogito*. Vol. III. 2011, nr. 1, p. 5-12. ISSN 2066-7094. [citat 17.01.2017]. Disponibil: <http://cogito.ucdc.ro/vol3nr1martie2011/cog-ro/RATIUNEA%20IN%20ISTORIE%20Gabriela%20Pohoata.pdf>.
340. POLANYE, M. *The republic of science. Its Political and Economic Theory*. [citat 23.09.2018]. Disponibil: http://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs_5100/polanyi_1967.pdf.
341. PONCELA, P. L'archeologie du savoir juridique. În: *Archives de philosophie du droit*. Tom 33. Paris: Sirey 1988, 169-177 p. ISBN 2-248-00706-x.
342. POPA, I.I. *Substanța morală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2009. 424 p. ISBN 978-973-127-131-6.
343. POPA, N. *Considerații privind sistemul științelor juridice și rolul teoriei generale a dreptului*. [citat 14.06.2018]. Disponibil: <http://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2007/RSJ1/A01PopaNicolae.pdf>.
344. POPA, N. *Teoria generală a dreptului*. București: C.H. Beck, 2008. 248 p. ISBN 978-973-115-431-2.
345. POPA, N., DOGARU, I., DĂNIȘOR, GH., DĂNIȘOR D.C. *Filosofia dreptului. Marile curente*. București: All Beck, 2000. 598 p. ISBN 973-655-169-5.
346. POPA, V., DRĂGAN, I., LĂPĂDAT, L. *Psiho-sociologia juridică*. București: Lumina Lex, 1999. 223 p. ISBN 973-588-184-5.
347. POPESCU, S. Considerații generale privind doctrina juridică. În: *Doctrina juridică românească: între tradiție și reforme*. 7 martie 2014. București: ICJ, 2014, pp.190-200. [citat 15.09.2016]. Disponibil: <http://www.icj.ro/Volum-2014.pdf>.
348. POPESCU, S. *Statul de drept în debaterile contemporane*. București: Editura Academiei Române, 1998. 217 p.
349. POPESCU, S. *Teoria generală a dreptului*. București: Lumina lex, 2002. 366 p.
350. POPESCU, S., ILIESCU, D. *Probleme actuale ale metodologiei juridice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979. 156 p.
351. POPPER, K. *Filosofia socială și filosofia științei*. Iași: Trei, 2000. 413 p. ISBN 973-9419-47-x.

352. POPPER, K. *Societatea deschisă și dușmanii ei*. București: Humanitas, 1993, 368 p. ISBN 973-28-0373-8.
353. POSTU, I. Aspecte teoretice privind sistematizarea actelor normative juridice. În: *Studii Juridice Universitare*. 2019, nr. 1-2. [citată 11.02.2020]. Disponibil: <https://ulim.md/sju/wp-content/uploads/SJU-1-2-2019-Ion-POSTU.-Aspecte-teoretice-privind-sistematizarea-actelor-normative-juridice.pdf>.
354. PREDESCU, O. *Scurte considerații asupra dreptului la protecția datelor cu caracter personal în era digitală din perspectivă europeană*. [citată 07.04.2020]. Disponibil la: <https://www.juridice.ro/essentials/3437/scurte-consideratii-asupra-dreptului-la-protectia-datelor-cu-caracter-personal-in-era-digitala-din-perspectiva-europeana>
355. PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Între eternitate și timp*. București: Humanitas, 1997, 256 p. ISBN 973-28-0587-0.
356. PRIGOGINE, I., STENGERS, Is. *Noua alianță: metamorfozele științei*. București: Editura Politică, 1984. 420 p.
357. RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V. *Istoria doctrinelor politice și de drept*. Chișinău: Muzeum, 2005, 223 p. ISBN 9975-948-28-6.
358. RÂBCA, E., ZAHARIA, V., MĂRGINEANU, V., CIOBANU, R. *Filosofia dreptului*. Chișinău: Artpoligraf, 2016, 251 p. ISBN 978-9975-3129-0-5.
359. RACHELS, J. *Introducere în etică*. București: Punct, 2000. 203 p. ISBN 973-99645-7-5.
360. RADULESCU-MOTRU, C. *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*. Iași: Tipo Moldova, 2010. 151 p. ISBN 973-168-147-4.
361. *Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016*. [citată 24.10.2018]. Disponibil: <http://old.ombudsman.md/ro/content/raport-privind-respectarea-drepturilor-si-libertatilor-omului-republica-moldova-anul-2016>.
362. *Raport privind starea democrației în RM 2020*. IDIS Viitorul. [27.01.2020]. Disponibil: http://viitorul.org/files/library/Raport%20Starea%20Democratiei_final.pdf.
363. *Raport: Republica Moldova - Îmbunătățirea accesului la justiție*. Raport nr.124516-MD, 2018. [citată 21.07.2019]. Disponibil: <http://documents.worldbank.org/curated/pt/295451537501885223/pdf/UPDATED-Moldova-JSPEIR-Final-Romanian.pdf>.
364. *Raportul Comisiei europene: Evaluare inter pares a sistemului de Cercetare și inovare al Republicii Moldova Horizon 2020*. [citată 09.03.2020]. Disponibil: file:///C:/Users/User/Desktop/interdisciplinaritate/PR%20Moldova_Executive%20Summary%20MD.pdf.
365. *Raportul privind respectarea drepturilor și libertăților în RM în anul 2018*. [citată 15.04.2019]. Disponibil: <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=9b%2BB1bWz7Eo%3D&tabid=202&language=ro-RO>.
366. RAȚULEA, G. (coord.) *Justiție și coeziune socială*. Iași: Institutul European, 2015. 296 p. ISBN 978-606-24-0121-4.
367. RAWLS, J. *O teorie a dreptății*. Iași: Editura Universității Al. I. Cuza, 2011. 534 p. ISBN 978-973-640-654-6.
368. RENAUT, A. *Era individului*. Iași: Institutul European. 1998. 367 p. ISBN 973-586-164-x.
369. RESTIAN, A. *Unitatea lumii și integrarea științelor*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989. 300 p. ISBN 973-29-0101-2.
370. *Rezultatele sondajului privind opinia publică despre sistemul judecătoresc din Moldova*. Realizat de Magenda Consulting. 06.02.2018. [citată 12.10.2019]. Disponibil: https://crjm.org/wp-content/uploads/2018/02/Brosura_finala.compressed.pdf

371. RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică*. București: Humanitas, 1995. 303 p. ISBN 973-28-0511.
372. RIEGERT, R. *Empirical Research about Law: The German Picture with Comparisons and Observations*. [citat 11.08. 2018]. Disponibil: <https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=psilr>.
373. ROMANATO, G., LOMBARDO, M. G., CULIANU, I. P. *Religie și putere*. București: Nemira, 1996. 235 p. ISBN 973-9177-81-6.
374. ROOS, D. *Aristotel*. București: Humanitas, 1998, 296 p. ISBN 973-28-0754-7.
375. RORTY, R. *Contingentă, ironie și solidaritate*. București: ALL, 1998. 326 p. ISBN 973-9337-49-x.
376. **ROȘCA (Ciobanu) R.** *Cercetarea interdisciplinară ca metodologie a științelor (cazul Filosofiei dreptului)*. Iași: Lumen, 2007. 185 p. ISBN 978-973-1703-66-4.
377. ROUSSEAU, J. J. *Contractul social*. București: Mondero, 2007. 155 p. ISBN 978-973-9349-83-3.
378. ROUSSEAU, J. J. *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*. București: Tipografia Incitatus, 2002. 144 p. ISBN 973-99912-5-4.
379. ROVENȚA - FRUMUȘANU, D. *Semiotica discursului științific*. București: Editura Științifică, 1995, 254 p. ISBN 973-44-0151-3.
380. SADOVEI, N. Efectele globalizării asupra terminologiei juridice naționale. În: *Statul și dreptul între tradiție și modernitate*. 28 martie 2019. Chișinău: Cartea Juridică, 2019. pp.56-62. ISBN 978-9975-108-77-5.
381. SAGAN, C. *Creierul lui Broca*. București: Editura Politică, 1979. p. 476. ISBN 973-28-0011-9.
382. SĂLĂVĂSTRU, C. *Discursul puterii*. București. Tritonic, 2009. 328 p. ISBN 978-973-73-3371-1.
383. SCARLAT, C. *Despre profilul spiritual al poporului român*. [citat 02.12.2015]. Disponibil: http://www.philippide.ro/cultura_2010/66SCARLAT%2520Cristina%2520final.pdf+&cd=6&hl=ro&ct=clnk&gl=ro.
384. SELLERS, M. *Discurs prezentat la ceremonia de conferire a titlului de doctor Honoris Causa al Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, în cadrul conferinței internaționale „Filosofia dreptului de la Iluminism la contemporaneitate”*. București, România. [citat 02.03.2019]. Disponibil: <http://www.economistul.ro/civilizatie/elita-gandirii-juridice-reunita-la-universitatea-crestina-dimitrie-cantemir-pentru-a-dezbate-filosofia-dreptului-de-la-iluminism-la-contemporaneitate-7420/>.
385. SÎRBU, T. *Etică: valori și virtuți morale*. Iași: Editura Societății Academice „Matei Teiu Botez”, 2005. 262 p. ISBN 973-7962-64-8.
386. SMOCHINA A. Formarea statului contemporan de drept moldovenesc: etape și modalități de organizare. În: *In honorem Andrei Smochina*. Chișinău, 2013, p. 100-109.
387. SMOCHINA A. Istoria universală a statului și dreptului. Chișinău: Tipografia centrală. 2013. 552 p.
388. SMOCHINĂ, A. Repere metodologice ale organizării investigațiilor științifice: orientări, concepte și perspective. În: *Problemele dezvoltării economiei de piață în statul de drept: materialele conf. teoretico-șt. int.*, 17-18 dec. 2005. Bălți, 2005. p. 62-68.
389. SOLCAN, M.-R. *Arta răului cel mai mic*. București: All, 1998. 133 p. ISBN 973-517-268-7. p.95.
390. SPENCER, H. Individul împotriva statului. București: Antet, 2000. 128 p. ISBN 973-99912-6-2.
391. STERE, C. *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*. Iași: Tipografia H. Goldner, 1897.

392. STIGLITZ, J. *Globalizarea. Speranțe și deziluzii*. București: Editura Economică, 2005. 448 p. ISBN 973-590-766-6.
393. STROE, C. *Compendiu de filosofia dreptului*. București: Lumina Lex, 1999. 239 p. ISBN 973-588-143-8.
394. *Studiul analitic privind deficiențele înregistrate în cadrul sistemului de repartizare aliatore a dosarelor*. Chișinău: CNA, 2016. [13.05.2019]. Disponibil: https://cna.md/public/files/studiu_pigd.pdf.
395. SUPIOT, A. *Homo juridicus*. București: Rosetti Educational, 2011. 334 p. ISBN 978-973-7881-73-1.
396. TALEB, N.N. *Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului*. București: Curtea Veche, 2018. 504 p. ISBN 978-606-44-0055-0.
397. ȚAPOC, V. *Teoria și metodologia științei contemporane: concepte și interpretări*. Chișinău: CEP USM, 2005. 212 p. ISBN 9975-70-597-9.
398. TĂTAR, A. *Abordarea inter- și transdisciplinară în aria curriculară matematică și științe*. [citată 28.07.2019]. Disponibil: <https://www.google.com/search?q=ABORDAREA+INTER->.
399. TISMĂNEANU, V. *Diavolul în istorie*. București: Humanitas, 2013. 352 p. ISBN 978-973-50-4240-0.
400. TISMĂNEANU, V. *Fantasmeme salvării*. Iași: Polirom, 1999. 270 p. ISBN 973-683-284-8.
401. TODORAN, I. *Televiziunea și spațiul public*. București: Pro Universitaria, 2012. 264 p. ISBN 978-606-647-540-2.
402. TONOIU, V. *In căutarea unei paradigme a complexității*. București: IRI, 1997. 232 p. ISBN 973-97627-1-9.
403. TÖFFLER, A. *Al treilea val*. București: Editura Politică, 1983. 684 p.
404. TOQUEVILLE, A. *Despre democrație în America*. București: Humanitas, 2017. 872 p. ISBN 978-973-50-5734-3.
405. TOTH, C. *Raport privind cercetarea interdisciplinară*. [citată 03.11.2016]. Disponibil: http://docsoc.sas.unibuc.ro/wp-content/uploads/2013/09/DOCSOC_E2_Raport-cercetare-interdisciplinara.pdf.
406. TRIGG, R. *Înțelegerea științei sociale*. București: Editura Științifică, 1996. 263 p. ISBN 973-44-0186-6.
407. TSATOS, C. *Filosofia socială a vechilor greci*. București: Univers, 1979. 309 p.
408. ȚUȚEA, P. *Vorbe memorabile*. București: Humanitas, 2008. audiobook. ISBN 978-973-1709-45-1.
409. VĂLLIMĂRESCU, A. *Tratat de enciclopedia dreptului*. București: Lumina Lex, 1999. 423 p.
410. VILLEY, M. *Le droit et les droits de l homme*. Paris: PUF, 2014. 176 p. ISBN 978-2-13-063031-9.
411. VIZIR, P. *Progresul tehnico-științific și factorul uman*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1987, pp. 186.
412. VLACHIDE, P. C. *Repetiția principiilor de drept civil*. București: Europa Nova, 1994. 320 p. ISBN 9789739642408.
413. VLĂSCEANU, L. *Metodologia cercetării sociologice. Orientări și probleme*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. 301 p.
414. VOICU, C., VOICU, A.C. *Teoria generală a dreptului*. București: Univers Juridic, 2013. 404 p. ISBN 978-606-673-234-5.
415. VOINEA, M., BULZAN, C. *Sociologia drepturilor omului*. [citată 23.04.2018]. Disponibil: <http://ebooks.unibuc.ro/Sociologie/voinea/1.htm>.

416. VRABIE, G. *Drept constituțional și instituții politice contemporane*. Iași: „Șt. Procopiu”, 1993. 413 p. ISBN 973-994-451-5.
417. WALD, H. *Elemente de epistemologie generală*. București: Editura Științifică. 1967, 287 p.
418. *World Justice Project Rule of Law Index*. [citat 21.05.2020]. Disponibil: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2019>.
419. WEBER, M. *Omul de știință și omul politic*. București: Humanitas, 2011. 160 p. ISBN 978-973-50-2478-9.
420. WEBER, M. *Orașul*. București: ALL, 2013, 229 p. ISBN 978-606-587-132-8.
421. WIENER, N. *Cibernetica*. București: Editura Științifică, 1966, 272 p.
422. WRIGHT, G.H. *Explicație și înțelegere*. București: Humanitas, 1995. 236 p. ISBN 973-28-0534-x.
423. WRIGHT, G.H. *Normă și acțiune*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, 243 p.
424. ZAHARIA, R., BRĂILEAN, T. *Uniunea europeană și economia globală*. Suport de curs. Iași: Universitatea „Al. Ioan Cuza”. [citat 19.03.2020]. Disponibil: http://www.cse.uaic.ro/fisiere/Documentare/Suporturi_curs/I_Uniunea_Europeana_si_economia_globala.pdf.
425. ZLĂTESCU, V. *Introducere în logistica formală*. București: Rompit. 1995, 172 p.
426. ZLĂTESCU, V., MOROIANU ZLĂTESCU, I. *Repere pentru o filosofie a drepturilor omului*. București: Institutul Român pentru Drepturile Omului, 1996. 111 p.

Publicații oficiale:

427. *Cadrul de parteneriat Organizația Națiunilor Unite (ONU) - Republica Moldova pentru dezvoltare durabilă 2018-2022*. 16.05.2017. [17.11.2019]. Disponibil: [file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/UNDAF%20Moldova%20RO%20(1).pdf).
428. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* (C 326/391). Anul 55 din 26.10.2012. [citat 01.05.2015]. Disponibil <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:FULL:RO:PDF>.
429. Codul Contravențional al Republicii Moldova nr. 218 din 24.10.2008. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 17.03.2017, nr.78 -84, art. 100. Modificat prin: LP16 și LP12 din 15.02.19, MO86-92/08.03.19 art.146;în vigoare 08.03.19. [citat 24.03.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=113262&lang=ro.
430. Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova: nr. 259-XV din 15.07.2004. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.07.2004, nr. 125-129, art. 663. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107692&lang=ro.
431. Codul educației al Republicii Moldova: nr. 152 din 17.07.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 24.10.2014, nr. 319-324 art. 634. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110112&lang=ro.
432. Concluziile Consiliului privind modernizarea învățământului superior. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* (2011/C 372/09). 20.12.2011 [citat 12.12.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:372:0036:0041:RO:PDF>
433. Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12-08-1994. Versiune în vigoare din 14.01.2019 în baza modificărilor prin LP255 din 22.11.18, MO467-479/14.12.18 art.786. [citat 20.04.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro.
434. *Declarația de independență a RM*. Adoptată de Parlamentul Republicii Moldova. 27.09.1991. [citat 29.01.2019]. Disponibil: <http://aap.gov.md/files/publicatii/revista/articole/91/ro/Declaratia.pdf>.

435. *Declarația Universală a Drepturilor Omului*. [citată 22.01.2019]. Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2018/11/Declaratia-Universala-a-Drepturilor-Omului.pdf>.
436. Decretul președintelui RM nr. 483 din 18.01.2012 privind promulgarea Legii pentru ratificarea Memorandumului de înțelegere între Republica Moldova și Uniunea Europeană privind asocierea Republicii Moldova la Cel de-al Șaptelea Program-cadru al Comunității Europene pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activități demonstrative (2007-2013). [citată 03.11.2016]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=51786&lang=ro. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2011:236E:FULL&from=EL>.
437. Foia națională de parcurs pentru integrarea RM în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021 și a Planului de acțiuni din 08.11.2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 11.01.2019, nr.6-12, art.2. [citată 21.04.2020]. Disponibil: <http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Foia%20Nationala%20de%20parcurs%20a%20RM.pdf>.
438. Hotărârea Guvernului nr. 401 din 14.08.2019 cu privire la retragerea din Parlament a unui proiect de lege și abrogarea unei hotărâri de Guvern. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.08.2019, nr. 256-259, art. 518. [citată 29.02.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115760&lang=ro.
439. Hotărârea Guvernului nr.1083 din 8 noiembrie 2018 cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2030”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 424-429, art. 1161. [citată 29.02.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109287&lang=ro.
440. Hotărârea Curții Constituționale nr.55 din 14.10.1999 privind interpretarea unor prevederi ale art.4 din Constituția Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 28.10.1999, nr. 118-119/64. [citată 22.04.2019]. Disponibil: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=273&l=ro>.
441. Hotărârea Guvernului nr. 201. 28.02.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 02.03.2018, nr. 68-76, art. 232. [citată 07.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115471&lang=ro.
442. Hotărârea Guvernului nr. 255 privind Strategia Națională de edificare a societății informaționale – „Moldova electronică” din 09.03.2005. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 25.03.2005, nr. 46-50, art.336. [citată 22.04.2018]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=59224&lang=ro#.
443. Hotărârea Guvernului nr. 381 din 01.08.2019 cu privire la aprobarea Programului național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023 și a Planului de acțiuni privind implementarea acestuia. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.08.2019, nr. 256-259, art.506. [citată 21.11.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115747&lang=ro.
444. Hotărârea Guvernului nr. 857 cu privire la Strategia națională de dezvoltare a societății informaționale „Moldova Digitală 2020” din 31.10.2013. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 08.11.2013, nr. 252-257, art. 963. [citată 03.04.2020]. Disponibil: <http://old.mtic.gov.md/ro/transparency/hotarire-nr-857-din-31102013-cu-privire-la-strategia-nationala-de-dezvoltare-societatii>.
445. Hotărârea Guvernului nr.1081/2018 din 08.11.2018 cu privire la aprobarea Foi de parcurs pentru integrarea Republicii Moldova în Spațiul european de cercetare pe anii 2019-2021. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 11.01.2019, nr. 6-12, art. 2. [citată 12.01.2020]. Disponibil:

- <http://ancd.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Foiaia%20Nationala%20de%20p%20arcurs%20a%20RM.pdf>.
446. Hotărârea Guvernului nr.196 din 28.02.2018 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale pentru Cercetare și Dezvoltare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 02.03.2018, nr.68-76, art.227. [citat 07.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=119172&lang=ro.
447. Hotărârea Parlamentului RM nr.217-XII din 28 iulie 1990 cu privire la aderarea la Declarația Universală a Drepturilor Omului și ratificarea pactelor internaționale ale drepturilor omului. În: *Tratate internaționale*, 30.08.1990, nr.1, art.09. [citat 20.09.2017]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115562&lang=ro
448. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 101) 16.03.2018. [citat 23.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2018:101:FULL&from=IT>.
449. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 131 E), 8.5.2013, p. 80. [citat 22.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:131E:FULL&from=CS>.
450. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 279 E), 19.11.2009, p. 65. [citat 19.08.2019]. Disponibil: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ede13395-4dfc-46e1-9953-dd0694b76a10/language-ro>.
451. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 377 E), 7.12.2012, p. 108. [citat 22.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:377E:FULL&from=MT>.
452. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 436), 24.11.2016. [citat 22.08.2019]. Disponibil: <https://op.europa.eu/ro/publication-detail/-/publication/83aea4a3-6bff-11e3-9afb-01aa75ed71a1/language-ro>.
453. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 56 E), 26.2.2013, p.1. [citat 20.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:056E:FULL&from=SL>.
454. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (JO C 74 E), 13.3.2012, p. 11. [citat 22.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:074E:FULL&from=EN>.
455. *Jurnal Oficial al Uniunii Europene* (C 326/391). Anul 55 din 26.10.2012. Disponibil <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:FULL:RO:PDF>.
456. Legea nr. 100 din 22-12-2017 cu privire la actele normative. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 12.01.2018, nr. 7-17, art. 34. [citat 12.08.2019]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=105607&lang=ro.
457. Legea nr. 166 din 11.07.2012 pentru aprobarea Strategiei Naționale de Dezvoltare „Moldova 2020”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.11.2012, nr. 245-247, art. 791. [citat 15.08.2016]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=48696&lang=ro.
458. Legea nr. 231 din 25.11.2011 privind aprobarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 06.01.2012, nr. 1-6, art.06. [citat 12.04.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=50463&lang=ro.
459. Planul de dezvoltare strategică (PDS) pentru anii 2016-2020. [12.01.2020]. Disponibil: http://www.procuratura.md/file/2017-05-11_Planul%20de%20Dezvoltare%20Strategica%20a%20Procuraturii%20pentru%20anii%202016-2020_actualizat.pdf.

460. *Planul national de acțiuni în domeniul drepturilor omului pentru 2004-2008*. [citat 17.09.2017]. Disponibil: http://www.justice.gov.md/public/files/drepturile_omului/PNADO_2004-2008.pdf.
461. Politică comunitară în materie de inovare într-o lume în schimbare. În: *Jurnal Oficial al Uniunii Europene (JO C 236 E/06)*, 12.8.2011, p. 57. [citat 20.08.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:236E:0041:0047:RO:PDF>.
462. *Programul Cadru 7 (PC7) al UE pentru cercetare, dezvoltare tehnologică și activități demonstrative (2007-2013)*. [citat 02.12.2017]. Disponibil: https://ec.europa.eu/research/fp7/pdf/fp7-brochure_ro.pdf.
463. REC 2008/C 111/01 din 23.04.2008 privind stabilirea Cadrului european al calificărilor pentru învățarea de-a lungul vieții. În: *Official Journal of the European Union*, 06.05.2008. [citat 10.11.2019]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF>.
464. *Republica Moldova. Pagina Oficială*. [citat 07.04.2020]. Disponibil: <http://www.moldova.md/ro/content/invatamant>.
465. *Strategia Europa 2020 (COM (2010))*. Bruxelles, 3.3.2010. [citat 12.02.2018]. Disponibil: https://www.mae.ro/sites/default/files/file/Europa2021/Strategia_Europa_2020.pdf.

Surse în limba rusă:

466. АГРАНОВСКАЯ, Е.В. *Правовая культура и обеспечение прав личности*. Москва: Наука, 1988. 144 с.
467. АЛЕКСЕЕВ, С.С. *Общая теория права*. Москва: Издательство Юрид. лит., 1982. 360 с.
468. АНТОНОВ, М.В. О принципах научности и развитии правовой теории. В: *Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права*. Москва: НОРМА, 2011. с. 143-153. [citat 23.09.2019]. Disponibil: <https://publications.hse.ru/en/chapters/83834587>.
469. БАБИЦКАЯ, О. П., АНОХИНА, Н. К. Ценностные аспекты науки. В: *Вестник Сибирского государственного индустриального университета*. 2016, nr.1(15), с.51-55. [citat 17.07.2018]. Disponibil: <http://vestnik.sibsiu.ru/index.php/vestnik/article/view/51>.
470. БАКУЛИНА, Л.Т., ГУБАЙДУЛЛИН, А.Р. *Теоретические основы сравнительного правоведения*. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2014. 164 с. [citat 27.03.2020]. Disponibil: <http://libweb.kpfu.ru/ebooks/publicat/0-804888.pdf>.
471. БЕЛЬСКИЙ, К.С. *Разделение властей и ответственность в государственном управлении*. Москва: ВЮЗИ, 1990. 167 с.
472. БЕРЖЕЛЬ, Ж.-Л. *Общая теория*. Москва: NOTA BENE, 2000. 576 с. ISBN 5-8188-0022-9. с. 13. [citat 21.05.2018]. Disponibil: <http://krasinskiy.ru/Bergel.pdf>
473. БРАТУСЬ, С.Н. *Юридическая ответственность и законность: (Очерк теории)*. Москва: Городец-издат, 2001. 202 с. ISBN 5-9268-0030-3.
474. ВЕБЕР, М. *Власть и политика*. Москва: Рипол-Классик, 2017. 432 р. ISBN 978-5-386-09856-8.
475. ВЕБЕР, М. *Политика как призвание и профессия*. Москва: Рипол-Классик, 2018. 292 с. ISBN: 978-5-386-10496-2.
476. ВЕБЕР, М. *Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии*. Москва: Высшая Школа Экономики, 2017. 432 с. ISBN 978-5-7598-1514-3.
477. ГАВРИЛЮК, Р. *Методологическая традиция доктрины естественного права*. Черновцы: Изд-во Черновицкого нац. ун-та, 2012. 788 с. ISBN 978-966-423-286-6.

478. ГАЙДЕНКО, П.П. *Научная рациональность и философский разум*. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 528 с. ISBN 5-89826-142-7.
479. ГАНИЕВ, Б. Х. Угрозы правового нигилизма в модернизационном измерении правовой политики. В: *Юрист - Правоведъ*, 2015, nr.4, p.11-15. [citat 25.11.2019]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugrozy-pravovogo-nigilizma-v-modernizatsionnom-izmerenii-pravovoy-politiki>.
480. ГЛУХАРЕВА, Л.И. *Современные проблемы теории прав человека*. Москва: Издательство Наука, 2004. 256 с.
481. ГУШЧИН, В. *Обзор главнейших систем классификации наук*. Москва: Книжный угол, 1987. 115 с.
482. ДАРЕНДОРФ, Р. *Размышления о революции в Европе*. Москва: Ад Маргинем, 1998. 272 с. ISBN 5-88059-046-1.
483. ДЕГТЕРЕВ, В.А. Интеграция в системе непрерывной подготовки специалистов социальной сферы. В: *Современные проблемы науки и образования*. 2012, nr. 3. [citat 30.11.2018]. Disponibil: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6490>.
484. ДЕЛОКАРОВ, К.Х. *В поисках новой парадигмы. Синергетика, Философия. Научная рациональность*. Москва: РАГС, 1999. 243 с.
485. ДЕПЕНЧЮК, Н. П. Некоторые особенности развития интегративного процесса в современной науке. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания*. Москва: Наука, 1983. 399 с.
486. ДЖЕЙМС, У. *Воля к вере*. Москва: Республика, 1997. 431 с. ISBN 5-250-02658-3.
487. ЙОНАС, Г. *Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации*. Москва: Айрис-пресс, 2004. 480 с. ISBN 5-8112-0625-9.
488. КАЛЬНОЙ, И.И. Правовой нигилизм и его основания. В: *Российский журнал правовых исследований*. 2014, nr. 4 (1), с. 60-66. [citat 06.11.2019]. Disponibil: <file:///C:/Users/User/Downloads/N1A9.pdf>.
489. КЕДРОВ, Б. М. *Проблемы логики и методологии науки*. Москва: Наука, 1990. 352 с. ISBN 5-02-008100-0.;
490. КЕДРОВ, Б.М. *Науки в их взаимосвязи: История. Теория. Практика*. Москва: Наука, 1988. 285 с. ISBN 5-02-008015-2.
491. КЕРИМОВ, Д. А. Теория и практика демократии. В: *Russian journal of legal studies*. 2015, nr. 2 (3). [citat 09.02.2016]. Disponibil: <file:///C:/Users/User/Downloads/N3A10.pdf>.
492. КЕРИМОВ, Д. А. *Методология права*. Москва: Издательство Современ. гуманитар. университета, 2009. 520 с. ISBN 978-5-8323-0480-9.
493. КЕРИМОВ, Д. А. *Философские проблемы права*. Москва: Мысль, 1972. 472 с.
494. КИКЕЦ, Г.Ю. *Проблемы интеграции общественного и естественного знания*. Киев: Наукова думка, 1978. 176 с.
495. КОВЛЕР, А. И. *Антропология права*. Москва: НОРМА, 2002. 480 с. ISBN 5-89123-597-8.
496. КОМКОВА, Г.Н. Конституционные принципы взаимоотношений власти и личности: реализация в современной России. В: *Lex Russica*. Научные труды Московской государственной юридической академии. 2009, nr. 2, с.344-351. ISSN 1729-5920. [citat 09.06.2018]. Disponibil: http://lexrussica.ru/netcat_files/493/657/lexrussica-2-2009-19000.pdf
497. КРАВЕЦ, А.С. Типы интеграционных процессов в науке. В: *Диалектика в науках о природе и человеке. Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания*. Москва: Наука, 1983. 399 с.
498. КУДРЯВЦЕВ, В.Н. *Правовое поведение: норма и патология*. Москва: Наука, 1982. 287 с.

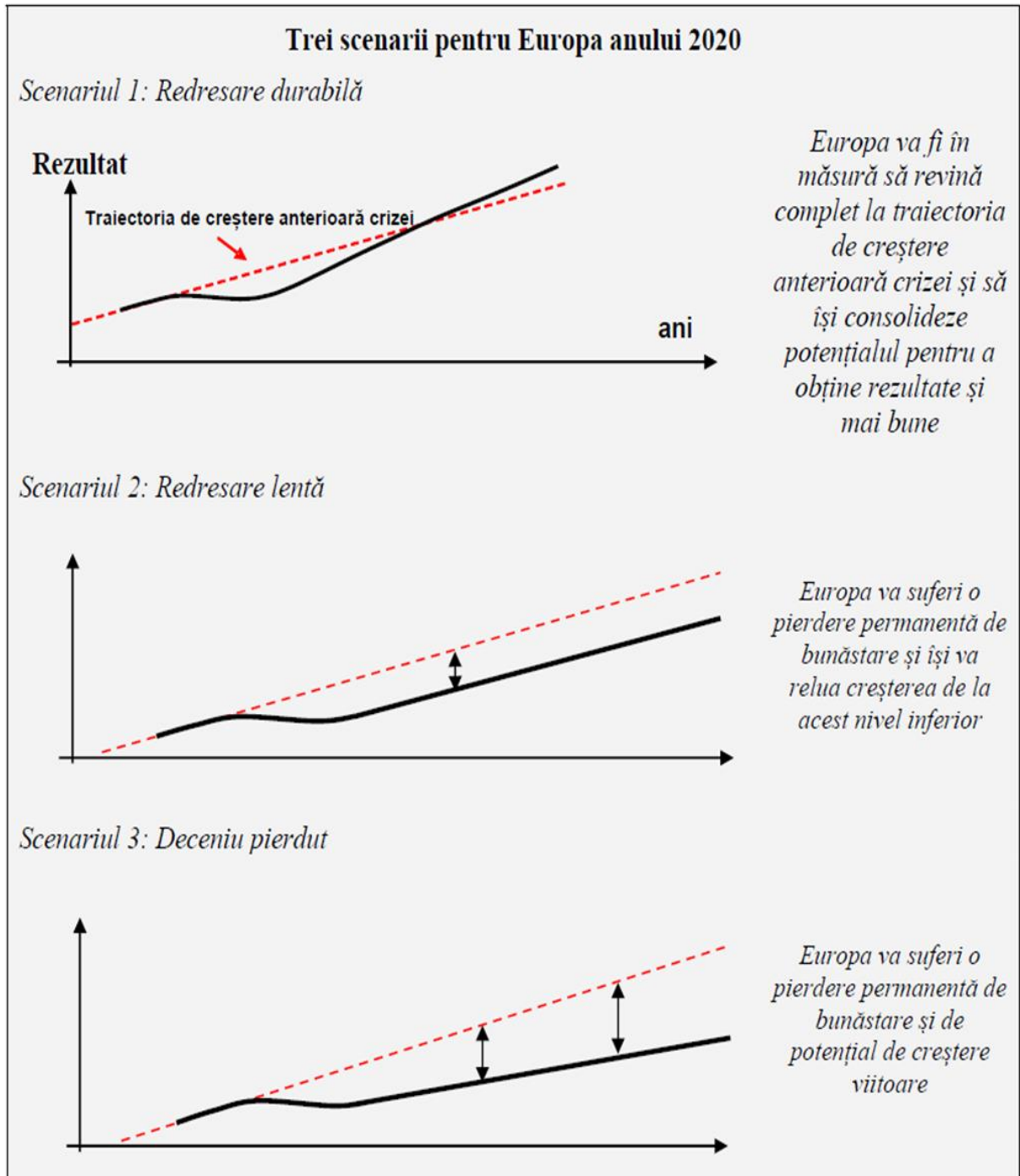
499. КУДРЯВЦЕВ, В.Н. *Право и поведение*. Москва: Юридическая литература, 1978. 192 с.
500. КУМЫКОВА, Л. *Правовой нигилизм в сфере прав человека как форма деформации правового сознания*. Автореферат диссертации. 2002. [citat 17.12.2016]. Disponibil: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1294324>.
501. ЛЕЙСТ, О. В. (под редакцией). *История политических и правовых учений*. Москва: Зерцало, 2006. 568 с.
502. ЛЕЙСТ, О.Э. *Сущность права. Проблемы теории и философии права*. Москва: Зерцало-М, 2002. 288 с.
503. ЛУКАШЕВА, Е.А. *Право. Мораль. Личность*. Москва: Наука, 1986. 264 с.
504. ЛУКАШУК, И.И. *Глобализация, государство, право, XXI век*. Москва: Спарк, 2000. 261 с. ISBN 5-88914-148-1.
505. ЛУКИЧ, Р. *Методология права*. Москва: Прогресс, 1981. 302 с.
506. МАЛЬЦЕВ, Г.В. *Понимание права. Подходы и проблемы*. Москва: Прометей, 1999. 419 с.
507. МАРТЫШИН, О. В. (под редакцией). *История политических учений*. Москва: Норма, 2010. 912 с. ISBN 978-5-89123-781-0.
508. МАРЧЕНКО, М. Н. (отв. ред.) *Теория и методология юридической науки*. В 2 ч. Москва: Норма ИНФРА-М, 2020. 320 с. ISBN 978-5-16-107367-4. [citat 19.03.2020]. Disponibil: <https://znanium.com/catalog/product/1077624>.
509. МАРЧЕНКО, М. Н. (отв. ред.) *Теория и методология юридической науки*. В 2 ч. Москва: Норма ИНФРА-М, 2020. 320 с. ISBN 978-5-16-107367-4. [citat 19.03.2020]. Disponibil: <https://znanium.com/catalog/product/1077624>.
510. МАРЧЕНКО, М.Н. *Проблемы теории государства и права*: Москва: Юристъ, 2001. 656 с.
511. МАРЧЕНКО, М.Н. *Сравнительное правоведение*. Москва: Зерцало, 2001. 560 с.
512. МАРЧЕНКО, М.Н. *Теоретико-методологические проблемы права*. Москва: Зерцало-М, 2007. 392 с. ISBN 5-94373-135-0.
513. МАТУЗОВ, Н.И. *Актуальные проблемы теории права*. Саратов: СГАП, 2003. 512 с.
514. МАТУЗОВ, Н.И. *Правовой нигилизм как образ жизни*. В: *Право и политика*. 2012, nr. 12 (156), с. 2080-2089. [citat 14.07.2019]. Disponibil: https://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=22155.
515. МИРСКИЙ, Э. М. *Междисциплинарные исследования и дисциплинарная организация науки*. Москва: Наука, 1980. 304 с.
516. НЕДБАЙЛО, П. Е. *Введение в общую теорию государства и право*. Киев: Высшая школа, 1971. 160 с.
517. НЕРСЕСЯНЦ, В. С. (отв. редактор). *История политических и правовых учений*. Москва: Наука, 2004. 944 р. ISBN 5-89123-748-2. [citat 27.09.2018]. Disponibil: <http://library.khpg.org/files/docs/1380635715.pdf>.
518. НЕРСЕСЯНЦ, В. С. *Философия права*. Москва: Норма-ИНФРА-М, 2003. 652с.
519. ОВЧИННИКОВ, Н.Ф. *Тенденции к единству науки*. Москва: Наука, 1988. 280 с.
520. ОСИПОВ, М.Ю. *Понятие и соотношение правового регулирования и правотворчества*. Осипов. Москва: Издательство СГУ, 2010. 221 с.
521. ПАНТЫКИНА, М.И. *Феноменология права и интегративное правопонимание*. В: *Общественные науки и современность*. 2014, nr.3. с.151-158. [citat 27.03.2018]. Disponibil: [http://ecsocman.hse.ru/data/2015/11/28/1250991207/151-158_Pantykina .pdf](http://ecsocman.hse.ru/data/2015/11/28/1250991207/151-158_Pantykina.pdf).
522. ПЕРМЯКОВ, Ю.Е. *Экзистенциальный и юридический смысл правосудия: извлечение европейского опыта*. В: *Правоведение*. 2013, nr. 2, с. 172-183. [citat 25.03.2020]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekzistentsialnyy-i-yuridicheskii-smysl-pravosudiya-izvlechenie-evropeyskogo-opyta>

523. ПЕТРОВ, А.В., ЗЫРЯНОВ, А.В. Дискурс методологических подходов в современных юридических исследованиях. В: *Вестник Томского государственного университета*. 2018, №.430. с.205–212. [citat 09.03.2019]. Disponibil: <http://journals.tsu.ru/uploads/import/1709/files/430-205.pdf>;
524. ПЕТРОВ, А.В., ЗЫРЯНОВ, А.В. Синергетический подход в современных юридических исследованиях. В: *Вестник ЮУрГУ*. Серия «Право». 2017, Т. 17, № 4, с. 102-106. [citat 19.06.2018]. Disponibil: <https://vestnik.susu.ru/law/article/viewFile/7027/5898>.
525. ПУАНКАРЕ, А. О. *О науке*. Москва: Наука, 1990. 736 с. ISBN 5-02-014328-6.
526. РАКИТОВ, А.И., АНИСИМОВА, А.Э. Классификация наук как философская проблема. В: *Философские науки*. 2014, №. 7, сс. 30-40. [citat 05.11.2019]. Disponibil: <https://www.phisci.info/jour/article/view/791/744>.
527. РОЗОВ, М. А. Проблема ценностей и развитие науки. В: *Наука и ценности*. Новосибирск: Наука, 1987, 242 с.
528. САБИРОВА, Л.Л. Современные тенденции использования синергетического метода в исследованиях теории права. В: *Материалы III Всероссийского Круглого стола по общетеоретическим проблемам права*. Казань, 2016, с. 109-121. [citat 21.06.2018]. Disponibil: https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/34455/Sabirova_L.L.Statya.sinergeticheski_j_metod_v_issledovanii_teorii_prava.pdf?sequence=1&isAllowed=y;
529. САИДОВ, А.Х. *Сравнительное правоведение* (основные правовые системы современности). Москва: Юристъ, 2003. 448 с.
530. СЕМИГИН, Г.Ю. et al. *Антология мировой политической мысли*. Т. II: Зарубежная политическая мысль. XX в. Москва: Мысль, 1997. 832 с. ISBN 5-244-00866-8.
531. СИЧИВИЦА, О.М. *Сложные формы интеграции науки*. Москва: Высшая школа, 1983. 132 с.
532. СКУТЕЛЬНИК, О.А., ПРАВКИН, С.А. *Актуальные проблемы юридической науки*. Москва: «МУ им. С.Ю. Витте», 2016, 225 с. [citat 02.04.2020]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/294426450_Aktualnye_problemy_uridiceskoj_nauki.
533. СНОУ Ч.П. *Две культуры: Сборник публицистических работ*. Москва: Прогресс, 1973. 140 с.
534. СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. *Категорический императив нравственности и права*. Москва: Прогресс-Традиция, 2005. 417 с. ISBN 5-89826-244-X.
535. СОЛОВЬЕВ, Э.Ю. Личность и право. В: *Вопросы философии*. 1989, №. 8., с. 67-90.
536. СОШНИКОВА, Т. А. (ред.). *Взаимодействие права и морали*. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2014. 262 с. ISBN 978-5-98079-984-7.
537. СЫРЫХ, В. М. *История и методология юридической науки*. Москва: Норма ИНФРА-М, 2012. 463 с. ISBN 978-5-91768-299-0.
538. СЫРЫХ, В.М. *Метод правовой науки: основные элементы, структура*. Москва: Издательство Юрид. лит., 1980. 176 с.
539. ТАРАСОВ, Н.Н. *Методологические проблемы юридической науки*. Екатеринбург: Издательство гуманитарного университета (УрГЮА), 2001. 264
540. ТИХОМИРОВ, Ю.А. Сравнительное правоведение: развитие концепций и общественной практики. В: *Журнал российского права*. 2006. №. 6. с. 3-15. [citat 20.09.2015]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnoe-pravovedenie-razvitie-kontseptsiy-i-obschestvennoy-praktiki/viewer>.
541. УРСУЛ, А. Д. Методологические проблемы взаимодействия естественных, общественных и технических наук. В: *Диалектика в науках о природе и человеке*.

- Единство и многообразие мира, дифференциация и интеграция научного знания.*
Москва: Наука, 1983. 399 с. с. 152.
542. УРСУЛ, А.Д. Исследование информационных и глобальных процессов: междисциплинарные подходы и связи. [citat 14.03.2020]. Disponibil: https://author.nbpublish.com/lr/article_259.html.
543. УТАРБЕКОВ, Ш. Г. Правовой нигилизм и его преодоление: аналитический обзор подходов к пониманию. В: *Правопорядок: история, теория, практика.* 2019, с.24-30. [citat 03.09.2019]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-nigilizm-i-ego-preodolenie-analiticheskiy-obzor-podhodov-k-ponimaniyu>.
544. ХАБЕРМАС, Ю. *Демократия. Разум. Нравственность.* (Московские лекции и интервью). Москва: АСАДЕМІА, 1995. 252 с. ISBN 5-86187-044-6.
545. ХАРТ, Г. *Право, свобода и мораль.* Москва: Издательство Института Гайдара, 2020. 136 с. ISBN 978 5 93255 561-3.
546. ЦИЦЕРОН, М. Т. О государстве. [citat 19.07.2017]. Disponibil: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1414870004>.
547. ЧЕПИКОВ, М. Г. *Интеграция наук.* Москва: Издательство Мысль, 1981. 280 с.
548. ЧЕСТНОВ, И. Л. *Методология и методика научного исследования.* Санкт-Петербург: Издательство Санкт Петербургск. Юрид. Инстит. (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2018. 124 с. [citat 23.09.2019]. Disponibil: http://www.procuror.spb.ru/izdaniya/2018_03_04.pdf.
549. ШАХРАЙ, С. М. *Глобализация. Государство. Право: теоретико-методологические проблемы (вопросы теории и практики).* Москва: Государственный научно исследовательский институт системного анализа, 2003. 416 с. ISBN 5-9574-001-7.
550. ШЕМЯКИНСКИЙ, В.М. Наука и ценности. В: *Философия и методология науки.* 2008, pp.12-18. [citat 11.02.2018]. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/nauka-i-tsennosti>.
551. ЮДИН, Б. Г., ФРОЛОВ, И.Т. *Этика науки. Проблемы дискуссии.* Москва: Издательство Политиздат, 1986. 399 с.
552. ЮДИН, Б.Г. *Наука в обществе знаний* (03.09.2010 г.). [citat 22. 01.2017]. Disponibil: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=193&Itemid=52.
553. ЯСКЕВИЧ, Я. С. *Методология и этика в современной науке: поиск открытой рациональности.* Минск: Издательство БГЭУ, 2007. 186 с.

ANEXE:

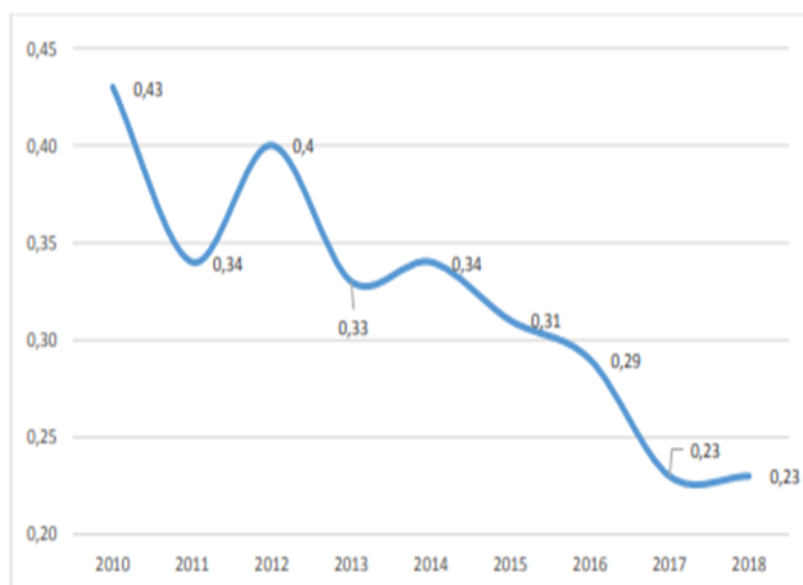
Anexa 1. Trei scenarii pentru Europa 2020

Sursa: Comunicare a Comisiei Europa 2020: O strategie europeană pentru o creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii, 2010, pag. 11:

Anexa 2. Cheltuieli bugetare pentru cercetare – dezvoltare – inovare

Figura 6. Cheltuieli bugetare pentru cercetare-dezvoltare-inovare, 2010-2018, % din PIB

Sursa: Sistemul informatic destinat evidenței și vizualizării indicatorilor sistemului de cercetare-dezvoltare-inovare (CDI) din Republica Moldova, implementat în cadrul proiectului instituțional „Dezvoltarea suportului informațional pentru efectuarea studiilor scientometrice în Republica Moldova” - (InfoScientific) finanțat de Academia de Științe a Moldovei <http://indicator.idsi.md/>

Anexa 3. Corelația dintre Indicele Dezvoltării Umane și Indicele Dezvoltării științei

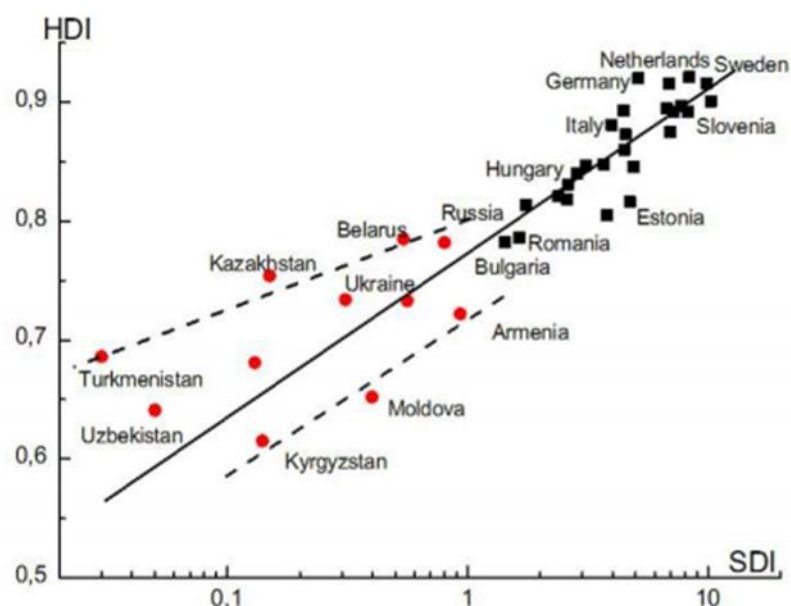
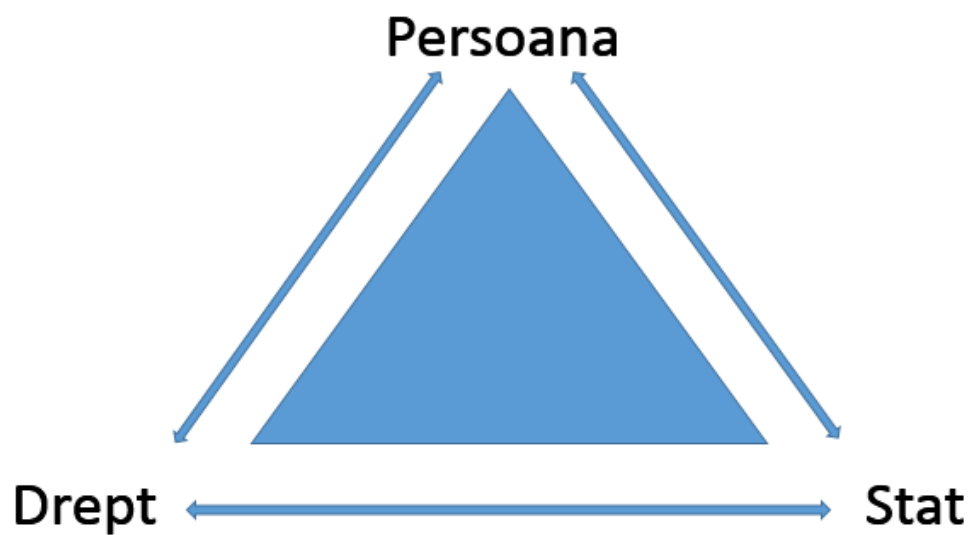

Figura 1. Corelația dintre Indicele Dezvoltării Umane (HDI) și Indicele Dezvoltării Științei (SDI) în unele state ale UE și CSI

Sursa: Dikusar A., R. Cujba. Interdependența dintre știință și dezvoltarea economico-socială: UE, CSI, RM. *Academos* Nr.1/2015, p.15. Disponibil la [https://idsi.md/files/Dikusar-Cujba-Akademos-2015\(1\).pdf](https://idsi.md/files/Dikusar-Cujba-Akademos-2015(1).pdf).

Anexa 4. Relația de proporționalitate și dependență reciprocă dintre persoană-stat-drept

Sursa: *Elaborat de autor*

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata Ciobanu Rodica, declar pe proprie răspundere că materialele prezentate în teza de doctor habilitat se referă la propriile activități și realizări, în caz contrar, urmând să suport consecințele, în conformitate cu legislația în vigoare.

Ciobanu Rodica

Data: 29.04.2021

CURRICULUM VITAE

Nume / Prenume **Rodica Ciobanu**
Cetățenia Republica Moldova
Date de contact rod.ciobanu@gmail.com

Studii

Doctorat 10/1997–08/2001
Calificarea, Numele și adresa Doctorat, USM, Chișinău, Mateevici 60
Studii academice postuniversitare 10/2001–07/2003
Calificarea, Numele și adresa Studii academice postuniversitare. Specialitatea: Comunicare și Relații Publice. SNSPA, București, România
Superioare 09/2001–06/2005
Calificarea, Numele și adresa Licențiat în drept, Academia de Drept (USEM), Chișinău, Mateevici 60
Superioare 10/1997–08/2001
Calificarea, Numele și adresa Licențiat în filosofie, USM, Chișinău, Mateevici 60

Stagii

La 11^{em} Session d'Etudes de l'Academie Europeene de Droit Public, Legrain, Grecia, 5 septembrie - 23 septembrie, 2005.
Erasmus+Grant agreement- Staff KA107 – 2015, Bilbao, Spania, 03/04/2017- 07/04/2017.

Participări în proiecte științifice

1. Proiectul de cercetare instituțională „Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere” 2011-2014, AȘM;
2. Proiectul de cercetare instituțională „Integrarea tradițiilor filosofiei contemporane în societatea bazată pe cunoaștere”, 2015-2019;
3. Proiectul de cercetare instituțională „Modernizarea mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului”, USM, 2020 – present.

Participări la foruri științifice

Realități și perspective ale învățământului juridic național, 2019, Statul, securitatea și drepturile omului în societatea informațională, 2018, 2019; Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire, 2018; The philosophy of law from Enlightenment to the Contemporary period, 2018; Constantin Stere Prozator, publicist, jurist și om poetic, 2015, Convergențe spirituale Iași-Chișinău, 2015, The 37 Annual Congress of the American Romanian Academy of Arts and Sciences 2013; Conferința științifică națională cu participare internațională „Filosofia și perspectiva umană”, dedicată Zilei Mondiale a Filosofiei, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017; 2018, 2019; etc.

Domenii de interes științific

Teoria și metodologia dreptului, management juridic, filosofia dreptului, logica juridică, deontologia juristului, politici publice ș.a.

Apartenența la societăți

Vice-președinte a Asociației de Teoria și Filosofia dreptului; membru AUF

Cunoașterea limbilor

Limba de stat (nativ), rusa (C2), engleza (B2), franceza (A2)

Lucrări științifice publicate

Monografii – 3, dintre care 1- monoautor, 2 - coautor; lucrări didactice – 9; peste 60 de articole științifice.